

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄ

à ôê à ôøÛ² Î ² Û Ò° è Û² ðÎ

*Տնտեսագիտական մասնագիտությունների
ուսանողների համար*

Ն. Բ. Ղուշյանի խմբագրությամբ – ղեկավարությամբ

ԵՐԵՎԱՆ - 2002

ՀՏԴ 33(07)
ԳՄԴ 65 ց73
Մ 188

Հրատարակության է երաշխավորվել ԵՊՏԻ մակրոտնտեսական
ամբիոնը
Դասախոս՝ տ.գ.դ., պրոֆ. Ա. Հ. Արշակյան

Մ 188 Մակրոտնտեսական կարգավորում: Ուս. ձեռնարկ - Եր.:
Տնտեսագետ, 2002. - 480 էջ:

Ուսումնական ձեռնարկում լուսաբանվում են մակրոտնտեսական կարգավորման ուսումնասիրության առարկան և խնդիրները, մեթոդաբանությունը և մեթոդները, տնտեսական մոդելները, հոսքերը, պաշարները և մակրոտնտեսական ցուցանիշների համակարգն ու դրան ներկայացվող պահանջները: Առանձնակի ուշադրություն է դարձվում մակրոտնտեսական կարգավորման պետական մարմինների տնտեսական գործառույթների մեկնաբանմանը, ՀՀ կառավարման մարմինների կառուցվածքի ուսումնասիրմանը: Պարզաբանվում են երկրի մակրոտնտեսական քաղաքականության հիմնախնդիրները տնտեսական և սոցիալական ոլորտներում: Հանգամանորեն ներկայացվում են ամբողջական եկամտի արտադրության, բաշխման և օգտագործման մեխանիզմները, տնտեսական աճի գնահատման, ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի մոդելները, ՀՀ արտաքին տնտեսական քաղաքականության, մակրոտնտեսական հավասարակշռության և ՀՀ գնագոյացման քաղաքականության հիմնախնդիրները:

Ձեռնարկում քննարկված հարցերը կարող են օգտակար լինել ուսանողության, դասախոսների, ասպիրանտների և գործնական աշխատողների համար:

Մ $\frac{0601000000}{719(01)2002}$ 2002

ԳՄԴ 65 ց 73

ISBN 99930-77-22-4

«Տնտեսագետ» հրատարակչություն, 2002

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ժամանակակից շուկայական տնտեսությունը հանդես է գալիս որպես «խառը» տնտեսական համակարգ: Իսկ դա նշանակում է, որ տնտեսության զարգացման վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու և դրանց կատարման համար պատասխանատու են ոչ միայն տնտեսավարող սուբյեկտները, այլ նաև պետությունը՝ ի դեմս կառավարության: Տնտեսական հարաբերությունների կարգավորումը հատկապես կարևորվում է անցումային շրջանում գտնվող երկրներում, որոնցից մեկն էլ Հայաստանի Հանրապետությունն է: Տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորման անհրաժեշտությունը սովորաբար բացատրվում է շուկայական հարաբերությունների անկատարությամբ և թերություններով, որոնք դրսևորվում են տնտեսական ու սոցիալական բազմաթիվ խնդիրները շուկայական ինքնակարգավորման միջոցով լուծելու անկարողության հետևանքով: Տնտեսության պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև հասարակական բարիքների նկատմամբ պահանջարկի առկայությամբ և պետական միջոցներով դրանք բավարարելու գիտակցությամբ, ինչպես նաև՝ սոցիալական բարիքների բավարարման առանձնահատկություններով և տնտեսության մեջ պետական հատվածի գոյությամբ: Հետևաբար, մակրոտնտեսական կարգավորման խնդիրն առաջանում է տնտեսությունը որպես մեկ միասնական համակարգ դիտարկելու և դրա բնականոն զարգացումն ապահովող միջոցառումներ իրականացնելու անհրաժեշտությունից: Չնայած սուբյեկտները ազատ են իրենց գործողություններում, այնուամենայնիվ նրանք առնչվում են երեք տիպի հարաբերությունների՝

- ♦ հարաբերություններ տնտեսավարող սուբյեկտների և պետության միջև,
- ♦ հարաբերություններ տնտեսավարող սուբյեկտների միջև,
- ♦ հարաբերություններ տնտեսավարող սուբյեկտների և հասարակության անդամների միջև:

Այդ հարաբերությունները պահանջում են պետական և իրավական կարգավորում: Իսկ դրա համար անհրաժեշտ է տնտեսավարման իրավահավասար պայմաններ ստեղծել բոլոր տնտեսավարող սուբյեկտների համար, ապահովագրել դրանց գործունեությունը, կարգավորել երկրի ֆինանսական վիճակը և տնտեսական զարգացումը: Ասվածից հետևում է, որ մակրոտնտեսական կարգավորումն անհրաժեշտ է երկրի համապետական խնդիրները լուծելու, աշխատուժի լրիվ զբաղվածությունն ապահովելու, ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռություն ստեղծելու, տնտեսության ճյուղային կառուցվածքը կատարելագործելու, արտադրության ռեսուրսների տարածքային տեղաբաշխման հարցերը կարգավորելու և արդյունավետ օգտագործելու համար:

Մակրոտնտեսական կարգավորման բազմաբնույթ և բազմատեսակ խնդիրների իմացությամբ բարձրորակ տնտեսագետ կադրեր պատրաստելու նպատակով ԵրՊՏԻ-ում բոլոր մասնագիտությունների ուսումնական ծրագրերում նախատեսված է «Մակրոտնտեսական կարգավորում»

առարկան: Սակայն դասագրքի նախապատրաստումը և հրատարակումը երկար ժամանակ կպահանջի, ուստի Մակրոէկոնոմիկայի ամբիոնը նպատակահարմար է գտնում ուսանողության պահանջն ավելի շուտ բավարարելու և դասագրքի հրատարակումն ավելի հիմնավոր նախապատրաստելու համար հրատարակել ուսումնական ձեռնարկ:

Ձեռնարկը շարադրված է «Մակրոտնտեսական կարգավորում» առարկայի ծրագրին համապատասխան և բաղկացած է 17 բաժիններից, որոնք ներկայացնում են մակրոտնտեսական կարգավորման առարկան, խնդիրները, մեթոդաբանությունը, կարգավորման մարմինների գործառույթները, մակրոտնտեսական քաղաքականությունը տարբեր ոլորտներում և սոցիալական ծրագրերը, ամբողջական եկամտի արտադրությունը, բաշխումը և օգտագործումը, տնտեսական աճի գնահատման մոդելները, ՀՀ արտաքին տնտեսական քաղաքականությունը, ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի մոդելները, մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը և ՀՀ գնագոյացման քաղաքականությունը:

Մակրոէկոնոմիկայի ամբիոնը գոհունակությամբ կընդունի ձեռնարկի վերաբերյալ ցանկացած դիտողություն և հաշվի կառնի դասագրքի հրատարակման ժամանակ:

Քանի որ ՀՀ անկախացումից հետո ձևավորվել են շուկայական տնտեսության վարման յուրահատուկ պայմաններ, իրավական ու քաղաքական նորմեր, որոնք նույնական չեն այլ երկրների տնտեսավարման պայմանների հետ, ուստի, կարևորվում է «Մակրոտնտեսական կարգավորում» դասագրքի հրատարակումը, որը կներկայացնի հանրապետության առանձնահատկությունները տնտեսավարման և դրա պետական կարգավորման գործընթացում:

Ուսումնական ձեռնարկի հեղինակներն են՝

տ.գ.դ., պրոֆեսոր Յ. Բ. Ղուշյանը (գլուխ 1-ին, 2-րդ, 3-րդ, 9-րդ, 16-րդ)

տ.գ.թ., դոցենտներ՝ Ի. Տ. Տիգրանյանը (առաջաբան, գլուխ 4-րդ, 7-րդ)

Ք. Ջ. Վարդանյանը (գլուխ 5-րդ, 14-րդ),

Հ. Ս. Հովհաննիսյանը (գլուխ 6-րդ, 15-րդ),

Ռ. Մ. Սանուկյանը (գլուխ 8-րդ),

Ծ. Ջ. Կարապետյանը (գլուխ 10-րդ),

Ա. Հ. Մուրադյանը (գլուխ 11-րդ),

Լ. Ա. Կիրակոսյանը (գլուխ 12-րդ),

տ.գ.թ., դոցենտ՝ Գ. Վ. Բաղդասարյանը (գլուխ 13-րդ, 17-րդ),

Լ. Հ. Ղուշյանը (գլուխ 16, համահեղինակությամբ):

Ուսումնական ձեռնարկի շարադրանքի ընդհանուր գիտական ղեկավարումն ու խմբագրումն իրականացրել է պրոֆեսոր Յ. Բ. Ղուշյանը:

Ձեռնարկը շարադրվել է այն օրերների ու օրենսդրական ակտերի շրջանակներում, որոնք գործել են ՀՀ-ում 2000թ. դրությամբ: Բնականաբար, տնտեսավարման իրավական դաշտի փոփոխության դեպքում դրանք կարտացոլվեն հետագա հրատարակություններում:

ԳԼՈՒԽ 1

ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Այս գլխում դիտարկվում են հետևյալ հարցերը.

- ♦ ո՞րն է տնտեսական համակարգի էությունը և ինչպիսի առանձնահատկություններ ունի այն տարբեր երկրներում,
- ♦ որո՞նք են տնտեսական համակարգի բնութագրիչները,
- ♦ ինչո՞ւ է անհրաժեշտ շուկայական տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորում,
- ♦ ի՞նչ հարցեր չի լուծում շուկայական տնտեսությունը,
- ♦ որո՞նք են պետության հիմնական գործառույթները մակրոտնտեսական կարգավորման գործում,
- ♦ ո՞րն է մակրոտնտեսական կարգավորման ուսումնասիրության օբյեկտը, և պետությունը ինչ լծակներ կարող է կիրառել մակրոտնտեսական կարգավորման ընթացքում,
- ♦ ինչպե՞ս են միմյանց հետ կապված մակրոտնտեսական կարգավորումը և տնտեսական օրենքները, մակրոտնտեսական կարգավորման տեսությունը և տնտեսագիտական մյուս դասընթացները:

1.1. Տնտեսական համակարգի էությունը և առանձնահատուկ գծերը

Տնտեսական համակարգի էությունը

Նյութական և հոգևոր բարիքների ստեղծման գործընթացում հասարակության տրամադրության տակ գտնվող ռեսուրսները վերածվում են որոշակի ծավալի, կազմի ու որակի արտադրանքի, որոնք բավարարում են պահանջմունքները: Եթե այդ գործընթացները դիտարկենք որպես հասարակության և բնության միջև փոխհարաբերություններ, ապա կդիտարկենք տնտեսական համակարգ հասկացությունը:

Տնտեսական համակարգը ներառում է, մի կողմից՝ նպատակներ, մյուս կողմից՝ միջոցներ և ուղիներ: Նպատակները վերաբերում են հասարակության պահանջմունքներին, իսկ միջոցները և ուղիները՝ օբյեկտիվ աշխարհի պայմաններին, ուժերին և զարգացման օրենքներին: Տնտեսական համակարգի երկու կողմերի փոխհարաբերության դիալեկտիկան հետևյալն է. հասարակության զարգացման ընթացքում առաջանում են խզումներ հասարակական պահանջմունքների և դրանց բավա-

րարման հնարավորությունների միջև: Այդ խզումների հաղթահարման ուղին *արտադրողական ուժերի* զարգացումն է: Հասարակությունը մշտապես կատարելագործում է բնության վրա ազդելու միջոցները, եղանակները, այսինքն՝ արտադրողական ուժերը:

Արտադրողական ուժերն իրենց հերթին բաժանվում են բնականի և վերարտադրականի:

Բնական արտադրողական ուժերն են՝ հողը, բնական ռեսուրսները, հասարակության համար դրանց մատչելիությունը և որակը:

Վերարտադրականը (գրականության մեջ հաճախ՝ հասարակականը) ներառում է ստեղծված արտադրության միջոցները և մարդկանց կուտակած փորձը, արտադրության կազմակերպման եղանակները և գործարարության բնագավառի նվաճումները:

Հասարակության զարգացման ընթացքում փոփոխվում է բնական միջավայրի՝ տնտեսական համակարգի գործունակության վրա ունեցած ազդեցությունը:

Քաղաքակրթության զարգացման նախաշեմին տնտեսության զարգացումը գլխավորապես պայմանավորված էր բնական միջավայրի ազդեցությամբ: Ավելի ուշ շրջանում բնական միջավայրի ազդեցությունը տնտեսական համակարգի գործունակության վրա թուլանում է, չնայած մի շարք գործոններ դեռևս նպաստում են այդ ազդեցության պահպանմանը: Դրանք են.

1. տնտեսական շրջանառության գործընթացում ընդգրկվում են բավականին շատ, մատչելի և որակյալ բնական ռեսուրսներ,
2. տնտեսության զարգացման մասշտաբները, կենսոլորտի էվոլյուցիան և երկրաբանական հետազոտությունները հնարավորություն են տալիս ավելացնելու առավել սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործումը,
3. բնական ռեսուրսների մի շարք տեսակների ձեռքբերումը դժվարանում է, դրանք արդյունահանվում են երկրի ավելի խորը ընդերքից:

Ավելի վատ որակի, դժվար մատչելի բնական ռեսուրսների օգտագործումը, բնապահպանական տեխնոլոգիաների կիրառումը զգալի ծախսումներ են պահանջում, սակայն ի հայտ են գալիս բնական ռեսուրսների մեխանիկական, ֆիզիկական, քիմիական և կենսաբանական հատկանիշների օգտագործման նոր ոլորտներ, որոնց շնորհիվ տնտեսական համակարգի հետագա կենսունակությունը չի նվազում, քանի որ դրա վրա ուժեղանում է հասարակության ազդեցությունը: Հասարակության ազդեցությունը պայմանավորված է նրա պահանջումների բավարարման օբյեկտիվ պահանջով, որն ավելանում է ինչպես բնակչության աճի, այնպես էլ մարդկանց գիտակցության և մտավոր զարգացմանը զուգընթաց:

Այսպիսով, տնտեսական համակարգի զարգացման շարժիչ ուժը *հասարակության ամբողջական պահանջումների* աճն է, որոնք կարող են լինել *անմիջական և միջանկյալ*:

Հասարակության անմիջական պահանջմունքները ձևավորվում են սոցիալական, տնտեսական, բնական, ազգային և այլ հատկանիշներով պայմանավորված կենսապայմանների համար անհրաժեշտ բարիքների ամբողջությունից:

Միջանկյալ պահանջմունքները ձևավորվում են արտադրության կառուցվածքային փոփոխությունների, արտադրության նոր միջոցների ստեղծման կամ բնական նոր ռեսուրսների հայտնաբերման ու օգտագործման ազդեցությամբ: Անմիջական ու միջանկյալ պահանջմունքների բավարարումը որոշվում է տնտեսական համակարգի գործունակությամբ: Այն իրենից ներկայացնում է բնության համակարգի վրա հասարակական համակարգի փոխադարձ ազդեցության ձևերի ու մեթոդների ամբողջություն:

Տնտեսական համակարգը, որպես հասարակության ու բնության փոխազդեցության և միասնության արդյունք, կանխորոշում է հասարակության ակտիվ դերը բնության վերափոխման և ինքնավերափոխման գործում:

Բնությունը երկրագնդի վրա ձևավորվել է միլիոնավոր տարիների ընթացքում, սակայն նրանում էական փոփոխություններ կատարվել են վերջին մի քանի հարյուրամյակների ընթացքում՝ հասարակական պահանջմունքների զգալի փոփոխությամբ պայմանավորված:

Տնտեսական համակարգը, այդ երկու համակարգերից բացի, ընդգրկում է նաև հասարակական արտադրության մեջ մարդկանց ներգրավելու մեթոդների ամբողջությունը, այսինքն՝ արտադրահարաբերությունների իրավական, սոցիալական համակարգերը:

Տնտեսական համակարգի տիպերը

Երկրի ամբողջ տնտեսության և նրա առանձին տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության կազմակերպումը պահանջում է շարժվել որոշակի մոտիվներով, որոնք խթանում կամ կաշկանդում են տնտեսական գործունեությունը: Այդ մոտիվները տնտեսական համակարգի բոլոր տիպերի համար միասնական չեն: Շուկայական տնտեսության պայմաններում դրանք հանդես են գալիս տնտեսավարող սուբյեկտների շահույթի ավելացման կամ նվազման միջոցով: Պլանային տնտեսության մոտիվները վերաբերում են ընդհանուր տնտեսական խնդիրների իրագործմանը: Երկու դեպքում էլ տնտեսության զարգացման մոտիվներ գոյություն ունեն, տարբերությունն այն է, թե ինչպես են դրանք իրականացվում:

Տնտեսավարող սուբյեկտների առանձին պլանները կոորդինացվում են կենտրոնացված կարգով, եթե պետական կառավարման մարմինները մշակում են միասնական սոցիալ-տնտեսական զարգացման պլան:

Շուկայական տնտեսությունում պլան մշակում են տնտեսավարող սուբյեկտները, իսկ դրանց կոորդինացումը, փոխհամաձայնեցումը կատարվում է *ապակենտրոնացված կարգով*, շուկայական մեխանիզմի օգնությամբ:

Այսպիսով, տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության կոորդինացումը տնտեսական համակարգի կարևորագույն հատկանիշներից

մեկն է: Ըստ այդ հատկանիշի՝ տնտեսական համակարգը ներկայանում է կենտրոնացված կառավարվող կամ շուկայական տնտեսության ձևով: Առաջինն անվանում ենք նաև պլանային, իսկ երկրորդը՝ շուկայական կարգավորվող տնտեսություն, չնայած տնտեսական գործունեության պլաններ մշակում են տնտեսավարող բոլոր սուբյեկտները:

Տնտեսական համակարգի հաջորդ հատկանիշը սեփականության ձևի տարբերությունն է: Արտադրության միջոցները մի դեպքում հիմնականում պատկանում են տնտեսավարող սուբյեկտներին, տնային տնտեսություններին, մյուս դեպքում՝ ամբողջ հասարակությանը կամ նրա առանձին կոլեկտիվներին: Առաջին դեպքում տնտեսական համակարգը անվանում ենք *կապիտալիստական*, երկրորդ դեպքում՝ *սոցիալիստական*:

Տնտեսական համակարգի երկու հատկանիշների (կոորդինացում և սեփականություն) համակցումը բնութագրում է տնտեսական համակարգի տեսակը. շուկայական տնտեսությունը կարող է հանդես գալ կապիտալիստական և սոցիալիստական, իսկ կոորդինացումը՝ կապիտալիստական տնտեսության կենտրոնացված կառավարման և սոցիալիստական կենտրոնացված կառավարման տեսքով:

Տնտեսական համակարգի նշված ձևերի ներկայացումը զուտ տեսական ենթադրության, գիտական վերացարկման արդյունք է, քանի որ իրականում տնտեսական համակարգերն ունեն հետևյալ տեսքը.

		Պլանների կոորդինացման ձևերը	
		<i>Շուկայական կարգավորում</i>	<i>Կենտրոնացված կարգավորում</i>
Արտադրության միջոցների սեփականությունը	Մասնավոր սեփականություն	Կապիտալիստական շուկայական տնտեսություն	Կապիտալիստական տնտեսության կենտրոնացված կառավարում
	Հասարակական սեփականություն	Սոցիալիստական շուկայական տնտեսություն	Սոցիալիստական կենտրոնացված կառավարում (պլանային տնտեսություն)

Նկ. 1.1. Տնտեսական համակարգի տիպերը

Տնտեսական համակարգի նշված ձևերը հանդես են գալիս միայն ընդհանուր գծերով՝ որպես տնտեսական համակարգի տիրապետող հատկանիշ: Այսպես, սոցիալիստական շուկայական տնտեսության տիպիկ օրինակ էր Հարավսլավիայի տնտեսությունը, որը, ըստ հարավսլավցի տնտեսագետ Կ. Միխայլովիչի¹, 1960-ական թվականների տնտեսական

¹ Михайлович. Экономическая действительность Югославии, М., Экономика, 1986.

բարեփոխումների արդյունքում էական արդյունքներ չապահովեց և հետագայում այդ երկրի քաղաքական մասնատման պատճառ դարձավ:

Կապիտալիստական տնտեսության կենտրոնացված կառավարման ցայտուն օրինակ էր Գերմանիայի տնտեսությունը նացիոնալ-սոցիալիստների տիրապետության (1933-1945թթ.) ընթացքում, որը, չնայած նպաստեց ռազմականացման նպատակների իրականացմանը, բայց տնտեսության մյուս բնագավառներում մրցակցության բացակայության պատճառով իրական տնտեսական արդյունքներ չապահովեց:

Տնտեսական համակարգի գործունակության առումով նշված երկու հատկանիշները առավելապես համապատասխանում են միմյանց սեփականության և կոորդինացման որոշակի ձևերի պայմաններում: Այսպես, տնտեսական զարգացման պլանների կենտրոնացված կոորդինացման հնարավորություններն ավելի իրական են հասարակական սեփականության պայմաններում, քանի որ այդ սեփականության տնօրինողը պետությունն է:

Մասնավոր սեփականության պայմաններում յուրաքանչյուր սեփականատեր իր սեփականությունը համապատասխանեցնում է շուկայի պահանջներին, և շուկան է կոորդինացնում առանձին ապրանքարտադրողների գործողությունները: Ուստի տնտեսական համակարգի գործունակ տիպեր կարելի է համարել սոցիալիստական պլանային վարչահրամայական տնտեսությունը և կապիտալիստական շուկայական կարգավորվող տնտեսությունը:

Պարզ է, որ շուկայական կարգավորման տարրեր գոյություն ունեցել են սոցիալիստական երկրներում, և տնտեսության պետական կոորդինացում գոյություն ունի աշխարհի զարգացած բոլոր երկրներում (Ֆրանսիա, Իսպանիա, Շվեդիա, Ճապոնիա, ԱՄՆ և այլն): Պետության կողմից տնտեսության կենտրոնացված կոորդինացման ու կարգավորման գործընթացը բացատրվում է կապիտալիստական շուկայական տնտեսություն ունեցող բոլոր երկրներում արտադրության միջոցների պետական սեփականության առկայությամբ և տնտեսավարող սուբյեկտների գործողությունների կարգի ու իրավական համակարգի կենտրոնացված սահմանմամբ: Ուստի տնտեսական համակարգերը հանդես են գալիս գլխավորապես *խառը տիպի* համակարգով, իսկ այդ տիպերի դասակարգումը զուտ տեսական վերլուծության արդյունք է:

Տնտեսական համակարգի բաղադրիչները և կառուցվածքը

Տնտեսական համակարգի բաղադրիչները կարելի է դիտարկել բնագավառների, *տնտեսական գործառույթների և կառավարման մակարդակների* առումով:

Տնտեսական համակարգը ընդգրկում է նյութական և հոգևոր արտադրության բնագավառները:

Նյութական արտադրության բնագավառում ստեղծվում են իրային տեսք ունեցող բարիքներ, և մատուցվում են ծառայություններ՝ այդ բարիքների արտադրության համար: Նյութական բարիքներ ստեղծվում են արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, անտառտնտեսության, կա-

պիտալ շինարարության ոլորտում: Նյութական ծառայություններ մատուցվում են տրանսպորտի, կապի, առևտրի, հանրային սննդի, մթերումների և այլ ճյուղերում:

Հոգևոր բարիքների արտադրության բնագավառում ստեղծվում են հոգևոր արժեք ունեցող ոչ նյութական բարիքներ, և մատուցվում են ոչ նյութական ծառայություններ առողջապահության, կրթության և այլ բնագավառներում:

Տնտեսության մեջ ստեղծված ամբողջ արդյունքի մեջ տնտեսական համակարգի առանձին բաղադրիչների տեսակարար կշիռն անվանում ենք *տնտեսական համակարգի կառուցվածք*: Այսպես, նյութական և ոչ նյութական արտադրության բնագավառների հարաբերակցությունը անվանում ենք *տնտեսության ներքին կառուցվածք* և գնահատում ենք այդ բնագավառներում ընդգրկված աշխատանքային ռեսուրսների, զբաղեցված հիմնական ֆոնդերի, թողարկված արտադրանքի և կատարված ծառայությունների տեսակարար կշիռներով՝ ամբողջ տնտեսության համապատասխան ցուցանիշներում:

Տնտեսական համակարգի կարևորագույն գործառույթը նյութական բարիքների վերարտադրությունն է, այսինքն՝ արտադրության գործընթացի անընդհատությունը:

Վերարտադրության ամբողջ գործընթացում առանձին բաղադրիչներ են՝ *արտադրությունը, բաշխումը, փոխանակումը և սպառումը*:

Արտադրությունը մարդկանց պահանջմունքների բավարարման աղբյուրն է, այն գործընթացը, որից սկսվում է ցանկացած արդյունքի ստեղծումը, և որի ընթացքում մարդը բնության առարկաներն ու իրերը հարմարեցնում է իր պահանջմունքներին:

Վերարտադրության վերջին բաղադրիչը սպառումն է, որը տնտեսական համակարգի վերջնական նպատակն ու շարժման դրդապատճառն է: Արտադրության և սպառման միջև գոյություն ունի բարդ դիալեկտիկական կապ: Այսպես, սպառման աճը արտադրության զարգացման շարժիչ ուժն է, սակայն սպառումը իր հերթին կախված է արտադրության զարգացման, սպառման նոր առարկաների արտադրության յուրացման մակարդակից:

Բաշխումը և փոխանակումը միջնորդավորում են արտադրության և սպառման փոխադարձ կապը, ձևավորում են դրանց փոխազդեցության և ծագող հակասությունների լուծման մեխանիզմը:

Բաշխումը որոշիչ դեր է խաղում ստեղծվող արդյունքի ավելացման գործում, ուստի տնտեսական համակարգի արդյունավետությունը հաճախ որոշվում է բաշխման մեխանիզմի հիման վրա:

Բաշխման հավասարարության սկզբունքը ծնում է անգործունակություն: Մինչդեռ անձնական վաստակի և աշխատողի կողմից ծախսված աշխատանքի ծավալի միջև ուղղակի կապի հաստատման դեպքում բաշխումը ակտիվ ներգործություն է ունենում արդյունքի մեծացման վրա: Մեր երկրի տնտեսության ճգնաժամային վիճակի դրսևորման պատճառ-

ներից մեկը դեռևս 60-ական թվականներին սկսված բաշխման հավասարաբարության սկզբունքն էր¹:

Փոխանակությունը տնտեսական համակարգի այն բաղադրիչն է, որը շարժման մեջ է դնում տնտեսական հավասարակշռության ստեղծման մեխանիզմը և պահանջարկի ու առաջարկի միջոցով ոչ միայն կարգավորում է շուկայական իրավիճակների հարաբերակցությունը, այլև ապահովում է արտադրության ռեսուրսների բաշխման արդյունավետությունը:

Շուկայական իրավիճակները, ըստ մրցակցության բնույթի, լինում են՝ կատարյալ և անկատար, ըստ ռեսուրսների բաշխման ու օգտագործման արդյունավետության՝ հավասարակշիռ և անհավասարակշիռ:

Կատարյալ շուկան ենթադրում է արտադրության և հասարակության պահանջմունքների միջև հավասարակշռություն, շուկայի մասնակիցների միջև պարզ և արագ կազմակերպվող փոխհարաբերություններ, ազատ մրցակցություն և կոոպերացիա շուկայի այնպիսի բազմաթիվ մրցակիցների միջև, որոնցից որևէ մեկի բացակայությունը էական ազդեցություն չի գործում շուկայական իրավիճակի վրա:

Շուկան անկատար է, եթե չկա ազատ մրցակցություն, գործում են մենաշնորհային կամ խմբային արտադրողներ կամ սպառողներ, ովքեր կարողանում են գրավել շուկայի պահանջարկի կամ առաջարկի նշանակալից մասը և շուկայում թելադրում են իրենց պայմանները:

Հավասարակշիռ շուկան այն ինքնակազմակերպվող բաց տնտեսական համակարգն է, որտեղ պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությունը ձևավորում է հավասարակշիռ գին, որը արտաքին ուժերի և հոսքերի ազդեցությամբ կարող է շեղվել իր հավասարակշիռ վիճակից, սակայն դրանց բացակայության դեպքում վերադառնում է իր նախկին վիճակին:

Անհավասարակշիռ շուկան ձևավորվում է տնտեսական այն համակարգերում, որոնցում պահանջարկի և առաջարկի միջև անհավասարակշռությունը պահպանվում է երկար ժամանակահատվածում, և առաջանում են ինչպես կանոնավոր տատանվող, այնպես էլ քառսային ինքնաբերաբար կազմակերպվող շեղումներ շուկայական հավասարակշիռ վիճակից ու հաճախ դառնում տնտեսական անկումների ու ճգնաժամների պատճառ:

Շուկայական գինը ապահովում է համարժեքություն փոխանակության ընթացքում և դրանով նպաստում արտադրության և սպառման միջև անմիջական կապի ստեղծմանը: Այլ խոսքով, սպառվում է այնքան, որքան արտադրվում է և արտադրվում է այնքան, որքան սպառման պահանջարկ գոյություն ունի: Նման հավասարակշռության մեխանիզմը Ադամ Սմիթը անվանում էր «անտեսանելի ձեռք», որը յուրաքանչյուր ապրանքարտադրողի ստիպում է, իր շահերից ելնելով, բավարարել շուկայի պահանջները: Այսպիսով, «անտեսանելի ձեռքը» շուկայական տնտեսությունում կարգավորում է արտադրության, բաշխման, փոխա-

¹ Ղուլշյան Յ. Բ., Մակրոէկոնոմիկա, Երևան, 1992թ., էջ 559-560:

նակման և սպառման ներդաշնակությունը և ապահովում այդ բաղադրամասերի միջև անհրաժեշտ հարաբերակցությունը: Սակայն տնտեսության զարգացման կայունությունը Ադամ Սմիթը կապում է մաս «տեսանելի ձեռքի» գործողության, այսինքն՝ տնտեսության պետական կարգավորման հետ:

Տնտեսության պետական կարգավորումը իրականացվում է տնտեսավարման և կառավարման տարբեր մակարդակների միջև փոխազդեցության միջոցով: Այսպիսի մակարդակներ են. առաջինը՝ տնտեսությունը, որպես մի ամբողջական օրգանիզմ՝ մակրոմակարդակ, երկրորդը՝ տնտեսության ճյուղերը և բնագավառները, որոնք կապող օղակ են մակրոմակարդակի և տնտեսավարող սուբյեկտների միջև և երրորդը՝ տնտեսավարող սուբյեկտները, տնային տնտեսությունները՝ որպես միկրոմակարդակ:

Այդ երեք մակարդակները, որպես տնտեսական համակարգի բաղադրիչներ, արտացոլում են տնտեսության փոխհարաբերությունների բնույթը: Սոցիալիստական պլանային տնտեսության պայմաններում կենտրոնացված կարգով սահմանվող առաջադրանքները ենթակա էին պարտադիր կատարման երկրորդ մակարդակի՝ տնտեսության ճյուղերի և գերատեսչությունների կողմից, որոնք իրենց հերթին այդ առաջադրանքները փոխանցում էին տնտեսավարող սուբյեկտներին և փորձում զանազան վարչական և տնտեսական մեթոդներով ապահովել կենտրոնացված կարգով սահմանված առաջադրանքների կատարումը:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում տնտեսավարող սուբյեկտները ազատ են այնպիսի որոշումներ կայացնելիս, որոնք շուկայի պահանջները բավարարելու նպատակ ունեն: Նրանց և ճյուղային գերատեսչությունների հարաբերություններն ունեն փոխադարձ պատասխանատվության վրա հիմնված պայմանագրային բնույթ և բխում են այն իրավական նորմերի կատարման պահանջներից, որոնք մակրոմակարդակում սահմանվում են տնտեսավարող սուբյեկտների, գերատեսչական ու պետական մարմինների փոխհարաբերությունների համար:

Տնտեսական համակարգի բնութագրիչները

Աշխարհի մի շարք երկրներ ունեն տնտեսական զարգացման բարձր մակարդակ, մյուսների մակարդակը բարձր չէ, սակայն որևէ փուլում ունեն տնտեսական աճի բարձր տեմպեր, երրորդներն ունեն զարգացման ցածր մակարդակ և դեռևս չեն կարողանում արագացնել տնտեսական աճի տեմպերը: Դրանց տնտեսական նվաճումները համեմատելու համար պետք է օգտվել տնտեսական համակարգի հիմնական բնութագրիչներից:

Տնտեսական համակարգի բնութագրիչները այն մեծություններն են, որոնք արտահայտում են համակարգի էական հատկանիշները: Այդպիսի բնութագրիչներ են՝ տնտեսական աճի տեմպերը և պարբերաշրջանները, գործազրկությունը, ազգային արժույթը, ինֆլյացիան, ազգային արժույթի փոխանակային կուրսը և մակրոտնտեսական այլ հասկացություններ, որոնք միկրոմակարդակում գնահատել և օգտագործել հնարավոր չէ:

Տնտեսական համակարգի կենսունակությունը տվյալ պահին գնահատվում է տնտեսական աճի տեմպերով, որը տվյալ տարում ստեղծված նյութական բարիքների և ծառայությունների ծավալի հարաբերությունն է դրա բազային ծավալին: Տնտեսական աճի բարձր տեմպերը ապահովում են երկրի առաջընթացը և բարձրացնում տնտեսական զարգացման մակարդակը: Այսպես, եթե որևէ երկիր ունի տնտեսական աճի միջին տարեկան 4% աճ, ապա երկրի արդյունքը կկրկնապատկվի 15 տարում, իսկ 7% աճի դեպքում՝ 10 տարում: Դրա համար բավական է 70 թիվը բաժանել երկրի տնտեսական աճի միջին տեմպերի վրա, և ստացված թիվը ցույց կտա, թե քանի տարում է երկրի ազգային արդյունքը կրկնապատկվելու:

Տնտեսական պարբերաշրջաններն արտահայտում են երկրի տնտեսության զարգացման շարժունակությունը, քանի որ դրանք ցույց են տալիս տնտեսական աճի տեմպերի կրճատման, նույնիսկ՝ անկման դեպքերը:

Գործազրկությունը տնտեսության զարգացման աստիճանի գնահատման ընդհանրական մեծություն է, արտացոլում է աշխատունակ բնակչության, աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության վիճակը: Սովորաբար գործազրկությունը համարվում է շուկայական տնտեսության ամենաբացասական հատկանիշներից մեկը:

Ինֆլյացիան տնտեսական զարգացման ընթացքը կաշկանդող ամենավարակիչ հիվանդությունն է, որը, չավելացնելով և չփոքրացնելով ազգային արդյունքի իրական մեծությունը, թույլ է տալիս այդ արդյունքը վերաբաշխել հասարակության անդամների միջև և դրանով իսկ խոչընդոտում է տնտեսական բնականոն գործունեությունը: Ինֆլյացիայի մեծությունը գնահատվում է գների ինդեքսի միջոցով, որը սովորաբար հաշվարկվում է սպառողական զամբյուղի մեջ ընդգրկված ապրանքների գների հիման վրա:

Ազգային արժույթի փոխանակային կուրսը այլ երկրի արժույթի այն քանակությունն է, որը փոխանակվում է տվյալ երկրի միավոր արժույթով: Արժույթի փոխանակային կուրսի մակարդակը էական ազդեցություն է գործում երկրի արտաքին բոլոր հարաբերությունների ձևավորման ու դրանց գործունակության վրա:

Տնտեսական համակարգի բոլոր բնութագրիչները հետագա շարադրանքում կքննարկվեն ավելի մանրամասն:

1.2. Շուկայական տնտեսության առանձնահատկությունները և անկատարությունը

Շուկայական տնտեսության առանձնահատկությունները ձևավորվում են այն արտադրահարաբերությունների համակարգին համապատասխան, որի տնտեսական հիմքը բազմասեփականության առկայությունն է և կատարյալ մրցակցության մյուս պայմանների ստեղծումը: Ազատ մրցակցությունը շուկայական տնտեսության գործունակության կարևորագույն պայմանն է, և պետք է ապահովել տնտեսական գործունեության

բոլոր բնագավառներում: Իր հերթին, մրցակցության ապահովումը կապված է գների ազատականացման ֆինանսավարկային կայուն համակարգի ստեղծման, երկրի արժույթի ազատ փոխանակելիության ապահովման, արտաքին տնտեսական կապերի պետական մենաշնորհի վերացման, կառավարման բոլոր սուբյեկտների միջև հարաբերությունների պայմանագրային կարգավորման հետ:

Այսպիսով, շուկայական տնտեսության գործունակությունը պայմանավորված է նրանով, թե որքանով են կայացել շուկայական տնտեսության ինստիտուտները, մրցակցության պայմանները, իրավական նորմերը և պետական կարգավորման լծակները:

Շուկայական տնտեսության առանձնահատկությունները դրսևորվում են ռեսուրսների օգտագործման, ինքնակարգավորման մեխանիզմի առկայության, տնտեսական զարգացման ընթացքում ոչ բնականոն վիճակների ձևավորման ու հաղթահարման և հասարակության սոցիալական կարիքները լուծելու հնարավորության ոլորտներում:

Ռեսուրսների բաշխման և օգտագործման մեխանիզմը

Տնտեսական ցանկացած գործունեության նպատակը մարդկային որոշակի պահանջմունքների բավարարումն է: Մարդկային պահանջմունքները ձևավորվում են ամեն օր, ամեն ժամ և անընդհատ են: Այդ պահանջմունքները, աճում են ինչպես բնակչության աճի, այնպես էլ մարդկանց մտավոր զարգացման հետևանքով: Պահանջմունքների աճի սահմանափակումներ ժամանակի և տարածության մեջ գոյություն չունեն: Դրանք կարող են դրսևորել կտրուկ աճի միտումներ: Սակայն այն բարիքները, որոնց վերափոխման միջոցով հասարակությունը բավարարում է պահանջմունքները, բնության մեջ սահմանափակ են: Ուստի շուկայական տնտեսության առաջին և հիմնական առանձնահատկությունը ռեսուրսների օգտագործման լավագույն մեխանիզմի առկայությունն է:

Յուրաքանչյուր ապրանքարտադրող, մրցակցելով մյուս ապրանքարտադրողների հետ, կարողանում է դիմանալ մրցակցությանը և շատ դեպքերում՝ դուրս մղել մյուսներին, եթե նա ռեսուրսները օգտագործում է ավելի արդյունավետ և իր արտադրանքը թողարկում է ավելի քիչ ծախսերով:

Ռեսուրսների օգտագործման շուկայական մեխանիզմի բարելավումը հաճախ կապվում է «Պարետոյի բարելավում» հասկացության հետ:

«Պարետոյի բարելավում» է համարվում տնտեսական այնպիսի գործընթացը, որի դեպքում շուկայի մասնակիցներից որևէ մեկի կենսամակարդակի բարձրացում է տեղի ունենում՝ առանց մյուս մասնակիցների կենսամակարդակի իջեցման: Եթե «Պարետոյի բարելավումները» հասել են մի սահմանի, որ շուկայի մասնակիցներից ոչ մեկի կենսամակարդակը այլևս հնարավոր չէ բարելավել մյուսների մակարդակի անփոփոխ լինելու պայմաններում, ապա այդ վիճակը համապատասխանում է Պարետոյի օպտիմալությանը, և ռեսուրսների օգտագործումը տվյալ պահին հնարավոր չէ բարելավել: Սակայն շուկայական դաժան մրցակ-

ցությունը պարտադրում է բոլոր ապրանքարտադրողներին նորից ու նորից մտածել ռեսուրսների (հողի, հիմնական ֆոնդերի, աշխատուժի, կապիտալի) օգտագործման բարելավման մասին, հաջողության դեպքում առաջ անցնել մյուսներից, և նման մրցապայքարը դառնում է անընդհատ:

Այսպիսով, տնտեսական ռեսուրսներն ունեն մեկ հիմնական հատկություն՝ հազվագյուտ կամ սահմանափակ են և դրա պատճառով արտադրության ծավալը և սպառման բավարարումը նույնպես սահմանափակ են, ուստի շուկայական համակարգը իր առջև խնդիր է դնում լուծել հասարակության անդամների պահանջմունքները սահմանափակ ռեսուրսներով բավարարելու խնդիրները:

Շուկան՝ որպես ինքնակարգավորվող համակարգ

Ինքնակարգավորվող համակարգը ճշգրիտ պատկերելու համար պետք է հաշվի առնել, որ տնտեսական, ինչպես և բնական երևույթները, ընթանում են երկու որակական տեսքով՝ կարգավորված և քաոսային:

Կանոնավոր գործող տնտեսական համակարգը, հավասարակշռությունը ապրանքների նկատմամբ գոյություն ունեցող պահանջարկի և առաջարկի միջև, ապրանքարտադրողների միջև մշտական կայուն մրցակցությունը կարգավորված տնտեսության նախապայմանն են: Այդ նույն երևույթները քաոսային են տնտեսական ճգնաժամի, ապրանքների առաջարկի խիստ պակասի, փողի արժեզրկման, ապրանքարտադրողներից որևէ մեկի ունեցվածքի աճուրդային վաճառքի դեպքում:

Եթե տնտեսական գործընթացները որոշակի կայունություն են հանդես բերում, ապա հնարավոր է կանխագուշակել դրանց ընթացքը, և տնտեսությունը հավասարակշռված է զարգանում:

Սակայն հաճախ տնտեսական գործընթացներից յուրաքանչյուրի կարգավորման ընթացքում տեղի են ունենում դրանց կարգավորիչ պարամետրերի այնպիսի փոփոխություններ, որոնք տնտեսական գործընթացները դարձնում են անկառավարելի: Այդպիսի դեպքերում տնտեսական համակարգը կարող է կիրառել ինքնակարգավորման մեխանիզմներ: Ինքնակարգավորման մեխանիզմները ձևավորվում են տնտեսական համակարգի նոր իրավիճակի պայմաններում, որի առաջացումը պայմանավորված է արտաքին ազդեցություններով:

Սովորաբար համակարգը բաց է համարվում, եթե նրա արտաքին շրջանակի սահմաններով տեղի են ունենում էներգիայի փոխակերպումներ, նյութական հոսքեր, որոնք տվյալ համակարգը դարձնում են անհավասարակշիռ, սակայն ձևավորված նոր իրավիճակը ենթարկվում է այլ կարգի կարգավորման: Այսպես, ամբողջ երկրի տնտեսության զարգացման ընթացքում ձևավորվում են տնտեսական առավելագույն և նվազագույն մակարդակներ, որոնք կարող են խոչընդոտել տնտեսության զարգացումը, հանգեցնել ճգնաժամային իրավիճակների:

Շուկայական տնտեսության առանձնահատկությունը նման ճգնաժամային իրավիճակներում ինքնակարգավորվող մեխանիզմների գործունեությունը ուժեղացնելն է: Այսպես, եթե տեղի է ունեցել ապրանքների գերարտադրություն, և ապրանքների գները իջնում են, որի հետևանքով

ֆիրմաները ազատում են աշխատողների մի մասին, ու նրանք դառնում են գործազուրկ, ապա աշխատանքի շուկայում աշխատուժի գները իջնում են, գործատուները շահագրգռված են ավելի շատ աշխատողներ վարձել և ավելացնել արտադրության ծավալը: Ինքնակարգավորման նման մեխանիզմը գործում է տնտեսության զանազան բնագավառներում, որոնց կանդրադառնանք ապրանքների, ծառայությունների, աշխատանքի ու կապիտալի շուկաների հիմնական օրինաչափությունների ուսումնասիրման ընթացքում:

Երկրի ամբողջ տնտեսության համար, որպես բաց տնտեսական համակարգ, ինքնակարգավորման մեխանիզմն ավելի գործունակ է, եթե՝

ա/ տնտեսության զարգացման պարամետրերը ժամանակի մեջ կայուն են,

բ/ բացակայում են փողի և ապրանքների արտաքին չկարգավորված հոսքերը,

գ/ տնտեսական համակարգը հավասարակշիռ վիճակից ինքնուրույն դուրս չի գալիս:

Ուստի ինքնակարգավորման մեխանիզմն ավելի կենսունակ է այն իրավիճակներում, երբ համակարգի պարամետրերը կայուն են ավելի երկար ժամանակաշրջանում: Այդ է պատճառը, որ անցումային տնտեսության պայմաններում ինքնակարգավորման մեխանիզմը դեռևս չի գործում:

Շուկայի ազդեցության ոլորտից դուրս գտնվող բնագավառները

Ցանկացած շուկայական տնտեսության մեջ, հատկապես անցումային փուլում գտնվող երկրներում, դրսևորվում են ոչ բնականոն երևույթներ, որոնք շուկան կարգավորել չի կարող, և պետության կողմից ժամանակին չկարգավորելու դեպքում կարող են առաջանալ հասարակական աղետներ:

Դրանցից առաջինը *սոցիալական անհավասարությունն* է: Հատկապես շուկայական տնտեսության անցման սկզբնական շրջանում, երբ տեղի է ունենում գների ազատականացում, հասարակության մի կերպ իրենց պահանջմունքները բավարարող բնակչության մասը գրկվում է սպառման ամենաանհրաժեշտ առարկաներ ձեռք բերելու հնարավորությունից, քանի որ գների բարձրացման պետական փոխհատուցումը մի քանի տասնյակ անգամ հետ է մնում գների աճի տեմպերից:

Շուկան, հատկապես անցման շրջանում, պահպանողականություն է դրսևորում գիտության, գիտական հետազոտությունների զարգացման ու ներդրման նկատմամբ: Եթե խոշոր ձեռնարկությունները և ֆիրմաները կոնստրուկտորական նոր մշակումներ կատարելու ու ներդնելու հնարավորություններ ունեն, ապա մասնավորեցվող մանր ձեռնարկությունները գրկված են այդպիսի հնարավորությունից:

Շուկան չի արձագանքում համապետական, ազգային նշանակություն ունեցող սոցիալական, բնապահպանական և այլ ծրագրերի իրագործման պահանջներին: Շուկայական տնտեսության մեջ, վերջին հաշ-

վով, շուկան կարող է նպաստել արտադրության զարգացմանը և այդ ճանապարհով՝ նման ծրագրերի իրագործման համար ազգային միջոցների ստեղծմանը:

Շուկայական համակարգում կարող են առաջանալ նաև այլ ծախողումներ, որոնք չեն ինքնակարգավորվում: Այդպիսի ծախողումների հիմնական պատճառներից են՝ մրցակցության սահմանափակումները, արտաքին ազդեցությունները և ոչ ամբողջական տեղեկատվությունը:

Մրցակցության սահմանափակումները կապված են տվյալ շուկայում մենաշնորհային դիրք ունեցող արտադրողի, ծառայություն մատուցողի հետ, որը մշտապես հանգեցնում է ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման: Ուստի պետության միջամտությամբ փորձ է արվում վերացնել այդ մենաշնորհային դիրքը: Շատ ավելի դժվար է, եթե տվյալ մենաշնորհը բնական է: Այդպիսին են զանազան ծառայություններ մատուցողները, որոնց տարանջատման դեպքում ծախսերը չեն կրճատվում, այլ ավելանում են: Բնական մենաշնորհի ձևավորման հիմքում ընկած է արտադրության մասշտաբից կախված խնայողությունը: Եթե բնական մենաշնորհը հնարավոր չէ հաղթահարել, և ծախսերի տնտեսում հնարավոր չէ ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման տեսանկյունից, ապա պետական ազդեցությունը հանդես պետք է գա տվյալ մենաշնորհային գործունեության վրա ազդելու և դրա առանձին կողմերը կարգավորելու տեսանկյունից:

Արտաքին ազդեցությունները շուկայական գործունեության և ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման վրա հանդես են գալիս այն պարզ պատճառով, որ գոյություն ունեն ռեսուրսների օգտագործման առավել լավ տարբերակներ, որոնք դեռևս չեն իրագործվել, և սպառողը վճարում է ռեսուրսների վատ օգտագործման համար: Եթե որևէ մեկը օգտագործում է սահմանափակ ռեսուրսներ, չփոխհատուցելով դրանց լրիվ արժեքը, ապա ծախսերի մի մասը բաժին է ընկնելու տնտեսական կյանքի մյուս մասնակիցներին, և գոյություն ունի բացասական արտաքին ազդեցություն: Սակայն, եթե որևէ տնտեսավարող սուբյեկտ իր համար ճանապարհ է կառուցում, որից օգտվում են մյուսները, ապա գոյություն ունի դրական արտաքին ազդեցություն: Այսպիսի դեպքերում պետական կարգավորման ազդեցությունը հիմնականում արտահայտվում է դրական արտաքին ազդեցությունների միջոցով:

Ոչ լրիվ տեղեկատվությունը հանգեցնում է ռեսուրսների անարդյունավետ օգտագործման: Այսպես, զարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում սովորական է պետության մասնակցությունը շուկայի տեղեկատվական ենթակառուցվածքների ձևավորմանը: Տեսականորեն, կատարյալ մրցակցության շուկայում վաճառողները և գնորդները օգտվում են անվճար տեղեկատվությունից: Իրական շուկայում ոչ ոք չի ունենում ամբողջական տեղեկատվություն, և նրանք ովքեր ավելի մեծ ծավալի տեղեկատվություն ունեն, ավելի լավ դիրք են գրավում: Ընդհակառակը, տեղեկատվական անճշտությունը, հատկապես ծառայությունների բնագավառում, հանգեցնում է ռեսուրսների լրացուցիչ ծախսումների:

1.3. Մակրոտնտեսական պետական կարգավորման հրաժեշտությունը

Մենք համոզվեցինք, որ որևէ տիպի պատկանող «մաքուր» տնտեսական համակարգ չկա, և շուկայական տնտեսությունը, որպես կանոն, հանդես է գալիս խառը համակարգի տեսքով: Դա նշանակում է, որ տնտեսական որոշումներ կայացնում և դրա համար տնտեսական պատասխանատվություն կրում են ոչ միայն տնտեսավարող սուբյեկտները, այլ նաև պետությունը՝ ի դեմս երկրի կառավարության: Տնտեսության պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը սովորաբար բացատրվում է շուկայական տնտեսության անկատարությամբ և թերություններով, հասարակական բարիքների պահանջարկի առկայությամբ, սոցիալական բարիքների բավարարման առանձնահատկությամբ, տնտեսության մեջ պետական հատվածի առկայությամբ:

Նշված բոլոր հանգամանքները դեր խաղում են տնտեսության պետական կարգավորման գործում: Սակայն մակրոտնտեսական կարգավորման անհրաժեշտությունը բխում է տնտեսությունը որպես միասնական օրգանիզմ դիտարկելու և դրա զարգացման պահանջները կատարելու խնդիրներից: Չնայած տնտեսավարող սուբյեկտներն ազատ են իրենց գործողությունների մեջ, այնուամենայնիվ, նրանք մտնում են երեք տիպի հարաբերությունների մեջ.

- ♦ հարաբերություններ տնտեսավարող սուբյեկտների և պետության միջև (հարկային, վարկային, բնապահպանական, ռազմական և այլն),
- ♦ հարաբերություններ տնտեսավարող սուբյեկտների միջև (ապրանքների ու ծառայությունների առք ու վաճառք, ռեսուրսների մատուցում և այլն):
- ♦ հարաբերություններ տնտեսավարող սուբյեկտների և հասարակության անդամների միջև (աշխատուժի վարձակալություն, ապրանքների ու ծառայությունների վաճառք, խնայողությունների օգտագործում):

Նշված բոլոր հարաբերությունները պահանջում են պետական, իրավական կարգավորում: Իհարկե, մակրոտնտեսական կարգավորումը անհրաժեշտ է նաև տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեությունը ապահովագրելու համար: Դրա համար պահանջվում են՝ տնտեսավարման իրավահավասար պայմանների ստեղծում, քաղաքական իրավիճակի կանոնավորում, երկրի ֆինանսական վիճակի և տնտեսական զարգացման կայունացում:

Միանգամայն պարզ է, որ շուկայական ինքնակարգավորման մեխանիզմը չի կարող լուծել երկրի համապետական զարգացման խնդիրները, քանի որ աշխատուժի լրիվ օգտագործման, տնտեսական ընդհանուր հավասարակշռության պահպանման, տնտեսության և ճյուղային կառուցվածքի կատարելագործման, արտադրության ռեսուրսների տարածքային

տեղաբաշխման հարցերում այդ համակարգը հանդես է բերում թերություններ:

Շուկայական տնտեսության՝ վերը նշված թերությունների վերացման նպատակով իրականացվում են մակրոտնտեսական կարգավորման մի շարք միջոցառումներ, որոնք պետական կարգավորման են ենթարկվում շուկայական տվյալ համակարգի արդյունավետությունը բարձրացնելու համար:

Այդպիսի միջոցառումներ են.

♦ ***Մրցակցության ապահովումը***

Շուկայական մրցապայքարը հանգեցնում է ինչպես ապրանքարտադրողների մի մասի դուրսմղմանը, այնպես էլ դրանց միավորմանը, որոնց հետևանքով տեղի է ունենում կապիտալի կենտրոնացման և համակենտրոնացման գործընթաց: Չնայած նոր ձեռնարկությունների ստեղծմանը՝ նրանք չեն կարողանում մրցակցել նախկին ֆիրմաների հետ, և շուկայական մրցակցությունը ժամանակի ընթացքում վերածվում է մենաշնորհային տիրապետության: Պետությունը պարտավոր է սահմանել իրավական, տնտեսավարման և սոցիալական այնպիսի նորմեր, պայմաններ, որոնք ապահովում են մրցակցությունը և արգելակում մենաշնորհային շուկաների ձևավորումը: Նման օրենսդրություն և տնտեսական պայմաններ դեռևս ՀՀ-ում ստեղծված չեն:

♦ ***Սոցիալական ապահովությունը*** անհրաժեշտ է հասարակության բոլոր այն անդամների համար (թոշակառուներ, հիվանդներ, երեխաներ, հաշմանդամներ, գործազուրկներ, որբեր), ովքեր շուկայական հարաբերությունների մեջ չեն մտնում և չեն կարող ազգային արդյունքից իրենց բաժինը ստանալ աշխատանքի կամ կապիտալի դիմաց: Այդպիսի ապահովությունը պետությունը պարտավոր է իրականացնել նաև աշխատուժի շուկայում ընդգրկված աշխատողների համար, որպեսզի գործատուները վարձու աշխատողին առնվազն վճարեն նվազագույն կենսական պահանջները բավարարող աշխատավարձ:

Տնտեսական ընդհանուր կայունության պայմաններն անհրաժեշտ են, որպեսզի առանձին ճյուղերի, բնագավառների տնտեսավարող սուբյեկտները տնտեսական առանձնահատուկ իրավիճակներում չհայտնվեն: Օրինակ, բավական է արհեստականորեն իջեցնել երկրի արժույթի կուրսը այլ երկրների արժույթների նկատմամբ, և ներմուծումը ավելի թանկ է դառնում այդ երկրում, իսկ ներմուծվող հումքի բազայի վրա զարգացող ճյուղերի տնտեսավարող սուբյեկտները կարող են հայտնվել ֆինանսական ծանր դրության մեջ:

Միկրոտնտեսական ճգնաժամերի հաղթահարման անհրաժեշտություն զգացվում է, եթե երկրի առանձին ճյուղերի ձեռնարկություններ, արտաքին և ներքին անբարենպաստ պայմանների ազդեցությամբ, սկսում են զանգվածային ձևով կրճատել արտադրության ծավալը, ազատել աշխատողներին: Այդպիսի դեպքերում անհրաժեշտ է դրանց համար ապահովել հարկային, վարկային առավելություններ, որոնց ազդեցությամբ ճգնաժամը հաղթահարվում է, և ձեռնարկությունները շարունակում են իրենց բնականոն գործունեությունը:

Հասարակական բարիքների բավարարումը հնարավոր չէ կազմակերպել շուկայական համակարգի միջոցով, քանի որ դրանք ազատ օգտագործվում են բնակչության կողմից և անվճար են: Այսպես, արտաքին և ներքին անվտանգությունը, տեղական և պետական կառավարման մարմինների գործառույթները, իրավական մարմինների, դպրոցների ծառայություններից, ավտոճանապարհներից, կամուրջներից օգտվելը ապահովելու համար պահանջվում են ծախսումներ, սակայն դրանց համար ոչ ոք չի վճարում: Ուստի դրանք հասարակական բարիքներ են: Հասարակական բարիքների մատուցումը իրականացվում է պետական կարգավորման, ֆինանսական միջոցների ծախսման միջոցով, և շուկայական մեխանիզմը այդ գործընթացի վրա էական ազդեցություն հանդես չի բերում:

Հասարակական բարիքների մի մասը սոցիալական բնույթ ունեն: Դրանք այն ծառայություններն են, որոնք բնակչությանը մատուցվում են հանրամատչելի, անարգելք և անբաժանելի բարիքների տեսքով, և անհնար է չափել հասարակության անդամների կողմից դրանց սպառման չափը (աղբահանումը, կոյուղին, զբոսայգիները):

Այդպիսի բարիքների վերարտադրության կազմակերպումը դուրս է շուկայական հարաբերությունների շրջանակից, և պետության կողմից կարգավորման պարտադիր գործառույթներ են իրականացվում նման բարիքների վերարտադրության համար:

Վերջապես, տնտեսության պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը բացատրվում է պետական սեփականության գոյությամբ: Այն, որ տնտեսության արտադրական ենթակառուցվածքները, գիտահետազոտական, փորձարարական, նախագծային-հետախուզական գործունեություն իրականացնող կազմակերպությունները պետական սեփականություն են, կանխորոշում է պետական կարգավորման կարևորությունը դրանց գործունեության կազմակերպման համար: Պետական կարգավորումը անհրաժեշտ է շուկայական մրցակցության պայմաններում պետական սեփականություն հանդիսացող ձեռնարկությունների կարգավորումն ապահովելու և համապետական նշանակության խնդիրներ իրականացնելու համար:

Պետական հոգածության առարկա են ազգային արժեքներ համարվող օբյեկտները (պետական հողեր, անտառային զանգվածներ, ազգային արժեքանոցներ, պատմական հուշարձաններ, թանգարաններ):

Պետական ձեռնարկությունները (հատկապես սպասարկման բնագավառում) առավելագույն շահույթի ստացման նպատակ չեն հետապնդում, ուստի և կարող են մրցակցող մասնավոր ձեռնարկությունների ճնշմանը չդիմանալ, եթե չլինի օժանդակություն պետական բյուջեից: Սակայն այդ ձեռնարկությունները խոչընդոտում են մասնավոր ձեռնարկությունների կողմից սպասարկման սակագները մենաշնորհային ձևով բարձրացնելուն և նպաստում են գների կայունացմանը:

1.4. Պետության տնտեսական գործունեության հիմնական բնագավառները և գործառույթները

Շուկայական տնտեսության պայմաններում պետության հիմնական խնդիրներ են երկրի տնտեսական և սոցիալական կայունության ապահովումը և փոփոխվող ներքին և արտաքին պայմաններին հարմարվելը:

Դրանց լուծումը պահանջում է միմյանց հետ փոխադարձաբար կապված մի շարք նպատակների իրականացում.

- ◆ տնտեսական պարբերաշրջանների համահարթում,
- ◆ դրամաշրջանառության կայունացում,
- ◆ մրցակցության խթանում,
- ◆ արտաքին տնտեսական հավասարակշռության ապահովում,
- ◆ տնտեսության կառուցվածքի բարելավում,
- ◆ բնակչության զբաղվածության ապահովում,
- ◆ երկրի ներքին շուկայում գների կայունացում,
- ◆ բնության պահպանություն և բնական ռեսուրսների բանական օգտագործում,

- ◆ բնակչության սոցիալական ապահովում:

Ինչպես տեսնում ենք, պետության նպատակներն ունեն ընթացիկ, միջինժամկետ և հեռանկարային բնույթ: Նպատակի բնույթը որոշում է նաև դրա փոխկապվածությունը մյուս նպատակների հետ: Այսպես, տնտեսական աճի տեմպերի արագացման համար հնարավոր են մասնակի նպատակներ դրամաշրջանառության բնագավառում՝ աշխատողների աշխատավարձի բարձրացում և այլն:

Սիջինժամկետ խնդիրների իրականացումը վերաբերում է հատկապես տնտեսական պարբերաշրջանների համահարթմանը, երբ պետությունը խրախուսում է արտաքին ներդրումները ապրանքների և ծառայությունների առաջարկը կրճատող ճյուղերում, որը հնարավորություն է տալիս նոր աշխատատեղերի բացման շնորհիվ ավելացնել այդ ճյուղերի արտադրանքի առաջարկը և արտահանումը:

Պետության տնտեսական գործառույթները վերաբերում են դրամավարկային և հարկաբյուջետային կարգավորմանը, հասարակական բարիքների ստեղծմանը, պետական գնումների իրականացմանը և պետական պատվերների կազմակերպմանը, պետական պաշարների ստեղծմանը:

Դրամավարկային համակարգի կարգավորումը երկրի կենտրոնական (որոշ երկրներում՝ ազգային) բանկի մենաշնորհն է, որն իրականացվում է տնտեսական զարգացման կայունություն ապահովելու նպատակով: Եթե Կենտրոնական բանկը շրջանառության մեջ գտնվող փողի զանգվածն ավելացնում է ավելի արագ տեմպերով, քան տվյալ երկրի համախառն ներքին արդյունքն է աճում, ապա տեղի է ունենում ազգային արժույթի ինֆլացիա, և ապրանքների գները բարձրանում են: Ուստի փողի զանգվածի կարգավորումը իրականացվում է բաց շուկայում կատարվող գործարքների միջոցով, երբ երկրի բնակչությանը վաճառվում և հետ են

զնվում պետական կարճաժամկետ պարտատոմսեր, որոնց գործողության մեխանիզմը կուսումնասիրենք դասընթացի 12-րդ գլխում:

Հարկաբյուջետային կարգավորումը պետության տնտեսական կարե-վորագույն գործառնությն է, որի միջոցով պետությունը հնարավորություն է ստանում երկրի զարգացման հիմնական խնդիրների լուծման նպատա-կով իր ձեռքում կենտրոնացնել ստեղծված ազգային արդյունքի մի մասը և օգտագործել երկրի պաշտպանության, սոցիալական ոլորտի զարգաց-ման, բնապահպանական և ազգային նշանակության այլ խնդիրների լուծման համար: Այդ միջոցները կենտրոնացվում են պետական բյու-ջեում, որի աղբյուրներ են հանդիսանում հարկերը, տուրքերը, պետու-թյան արտաքին եկամուտները, իսկ ծախսման ուղղություններ են՝ ազ-գային տնտեսության ֆինանսավորումը, երկրի կառավարման և պաշտ-պանության, առողջապահության և սոցիալական մյուս ոլորտների ծախ-սերի ֆինանսավորումը: Որքան ավելի մեծ է պետական բյուջեում ընդգրկվող միջոցների տեսակարար կշիռն ազգային արդյունքի մեջ, այնքան հարկաբյուջետային քաղաքականությունը մեծ դեր է խաղում շուկայական տնտեսության պետական կարգավորման գործում: Այսպես, համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) մեջ, 1990-ական թվականների կեսերին պետական բյուջեի միջոցով բաշխվող արդյունքի տեսակարար կշիռը ԱՄՆ-ում և Ճապոնիայում կազմում էր 35-40%, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Իտալիայում և Կանադայում՝ մոտ 50%, Շվեդիայում՝ 60%: Դա նշանակում է, որ տնտեսության պետական կարգավորման դերն այդ երկրներում ավելի մեծ է, քան շուկայական տնտեսություն ունեցող նախկին ԽՍՀՄ երկրներում, որոնցում այդ ցուցանիշը փոքր է 25%-ից:

Հասարակական բարիքների ապահովումը աշխարհի բոլոր երկրնե-րում իրականացվում է պետության կողմից, և այդ գործառնությը կախված չէ երկրում շուկայական տնտեսության ձևավորման ու զարգացման վիճակից: Մենք արդեն պատկերացում կազմեցինք հասարակական բա-րիքների էության մասին և պետք է իմանանք, որ հասարակական բարիքների արտադրությունը և հասարակության անդամներին դրանց մատուցումը շուկայական գործունեությանը վստահել չի կարելի, քանի որ շուկայական հավասարակշռությունը միշտ չէ, որ համապատասխա-նում է հասարակության բարեկեցությանը, և պետությունը միջոցներ է ձեռնարկում հասարակական բարիքների անխափան մատուցման հա-մար: Հասարակական բարիքների մի մասը կարող է մատուցվել շուկա-յական մեխանիզմով (վճարովի առողջապահություն, կրթություն), սակայն հասարակության բոլոր անդամները չեն կարող այդ ճանապարհով օգտվել հասարակական բարիքներից: Դա նշանակում է հասարակության անդամների մի մասի գոյությունը վտանգի տակ դնել: Այդ է պատճառը, որ տվյալ բնագավառում պետության գործառնությը այդ ապրանքների ու ծառայությունների շուկայական պահանջարկը դրանց պետական առա-ջարկով լրացնելն է: Հասարակական մի շարք բարիքների առաջարկ կատարվում է միայն պետության կողմից (ներքին և արտաքին պաշտպա-նունակության, պետական տեղեկատվական համակարգ, երկրի կառա-

վարման համակարգ և այլն), որի համար վճարում է միայն պետությունը և անվճար մատուցում հասարակության անդամներին:

Պետական գնումները կատարվում են երկրի կառավարման, արտաքին և ներքին պաշտպանության, ինչպես նաև սոցիալական բնագավառների նյութական ծախսերը հոգալու համար: Փաստորեն պետական գնումները պետական ծախսերի նյութական մասն են: Պետական ծախսերը բաղկացած են նյութական ծախսերից և պետական բյուջետային բնագավառի աշխատողներին տրվող աշխատանքի վարձատրության ծախսերից: Ուստի պետական ծախսերը գերազանցում են պետական գնումները: Պետական գնումներ կատարվում են ռազմական տեխնիկա, պետական կարիքների համար պահանջվող սպառման առարկաներ ձեռք բերելու, պետական կենտրոնացված կապիտալ ներդրումներ կատարելու, առողջապահության, կրթության, սպորտի և այլ բնագավառների նյութական կարիքները հոգալու համար: Պետական գնումների իրականացման ձևերից մեկը պետական պատվերն է:

Պետական պատվերները կարող են տրվել սեփականության տարբեր ձևերի պայմաններում գործող ձեռնարկություններին՝ պայմանագրային հիմունքներով: Ձեռնարկություններին պետական պատվերի տեսքով տրվող առաջադրանքների անվանացանկը ՀՀ-ում հաստատվում է Կառավարության, իսկ պետական պատվերի տեսականին՝ ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության կողմից: Նախապես տրվում են մրցութային հայտարարություններ պետական գնումների ծավալի և անվանացանկի նշումով, և մրցութով հաղթող ձեռնարկությունների հետ կնքվում են պայմանագրեր՝ արտադրանքի մատակարարման ծավալի, տեսականու, ժամկետների և այլ ցուցանիշների վերաբերյալ:

Պետական պահուստները սովորաբար ստեղծվում են տվյալ երկրի համար կարևորագույն արտադրանքի տեսակների գծով, որոնք պահելու դեպքում չեն փչանում, և պետությունը այդ պահուստների միջոցով ազդում է տվյալ արտադրանքի շուկայական գնի վրա: Այդպիսի պաշարներ նպատակահարմար է ստեղծել հացահատիկի, վառելիքի և մի շարք այլ զանգվածային սպառում ունեցող արտադրանքների համար:

1.5. Պետության դերին վերաբերող տեսությունները, դրանց առանձնահատկությունները և բնորոշ գծերը

Պետության դերը շուկայական տնտեսության կարգավորման անմիջական գործընթացում և տնտեսագիտության տեսական քննարկումներում արտահայտվում է երկու ծայրահեղություններով՝ պետության կողմից տնտեսական բոլոր լուծումների կենտրոնացված իրականացումից մինչև տնտեսավարող սուբյեկտների լիակատար տնտեսական ինքնուրույնություն: Պատահական չէ, որ երբ տնտեսագետները փորձում էին դասակարգել պետական միջամտության աստիճանը տարբեր երկրներում և դրանք թվարկել՝ կախված տնտեսական գործընթացներից պետա-

կան մասնակցության աստիճանից, ստացվում էր՝ Ալբանիա, Խորհրդային Միություն, Հարավսլավիա, Շվեդիա, Ֆրանսիա, ԱՄՆ, Հոնկոնգ հերթագայությունը¹:

Դեռևս 1776 թվականին Ա. Սմիթը իր հայտնի աշխատության մեջ առաջադրել է պետության ակտիվ դերը, որը նրա և հաջորդող դասականների աշխատություններում հիմնականում հանգում էր երկրի արտաքին պաշտպանությանը, ներքին կարգի պահպանությանը, իրավական համակարգի ստեղծմանը, լուսավորությանը, կրթությանը և ազգային արժույթի կեղծում թույլ չտալուն:

Հետագայում Ջոն Ստ. Միլը «Քաղաքատնտեսության սկզբունքները» աշխատությունում, սահմանում է պետության դերը տնտեսական քաղաքականության բնագավառում: Դրանք զանազան ձևակերպումներով հանդիպում են գերմանացի Կ. Խ. Ռաուի (1855), Ջ. Մ. Քեյնսի հոր՝ Ջոն Ն. Քեյնսի աշխատություններում: Սակայն մինչև մարքսիստական տնտեսագիտության ստեղծումը և դրա գործնական իրականացումը սոցիալիստական տնտեսության տեսքով, դասական տնտեսագիտությունը պետությանն էր վերագրում համազգային խնդիրների լուծումը պետության տնտեսական քաղաքականության միջոցով: Նշված տեսության զարգացման գործում Ռուսաստանում զգալի դեր են խաղացել Պ. Ա. Ստոլիպինը և Ս. Յու. Վիտեն: Սոցիալիստական տնտեսության պլանավորման և կառավարման տեսության ստեղծումը և դրա գործնական իրագործումը էական ազդեցություն գործեց արևմտյան երկրների քաղաքական գործիչների գործունեության վրա, հատկապես տնտեսության պետական կարգավորման հարցերում: 20-րդ դարի քաղաքական գործիչներ Լ. Երհարդը, Վ. Բրանդտը (Գերմանիա), Ֆ. Ռուզվելտը, (ԱՄՆ), Շառլ դը Գոլը (Ֆրանսիա), Մ. Թետչերը (Մեծ Բրիտանիա) զգալի դեր խաղացին տնտեսության պետական կարգավորման միջոցով երկրի տնտեսական հաջողությունների ապահովման գործում:

Պետության դերի հարցում հեղափոխական մոտեցում էր 1936թ. Ջ. Մ. Քեյնսի «Ջբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսությունը» գրքի (անգլերեն լեզվով) հրատարակումը, որը ոչ միայն շուկայական տնտեսության ճգնաժամային վիճակների հաղթահարման հիմք դրեց, այլ նաև պետության ակտիվ միջամտության տեսության քննարկմանը մասնակցող բոլոր տնտեսագետների դավանանքները երկու խմբի՝ նոր քեյնսականների և նոր դասականների (լիբերալներ) բաժանելու սկիզբ հանդիսացավ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո անկախություն ստացած մի շարք երկրներ (Հնդկաստան, Ինդոնեզիա, Եգիպտոս, Ալժիր և այլն) պետք է տնտեսության զարգացման ուղղությունների ընտրություն կատարեին. ստեղծել պետական կարգավորման ենթարկվող տնտեսություն՝ սոցիալական հիմնական հարցերի կենտրոնացված լուծմամբ, թե՛ շուկայական տնտեսություն՝ տնտեսավարող սուբյեկտների լիակատար տնտեսական ազատությամբ: Սկզբնական շրջանում ավելի մեծ էր այն

¹ Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. М. „Дело“, 1993, с. 12

տնտեսագետների ազդեցությունը, ովքեր տնտեսության պետական կարգավորման հարցում համամիտ էին Ջ. Մ. Քեյնսի տեսակետին: Նույնիսկ Ջ. Քեյնսին, 1962թ. դառնալով ԱՄՆ նախագահ, իրեն շրջապատեց երիտասարդ քեյնսականներով, ովքեր տնտեսության պետական կարգավորման ջատագովներ էին: Սակայն սոցիալական նվաճումների հարցում նոր զարգացող դեմոկրատական երկրները էական հաջողություններ չունեցան: Դեռ ավելին, կատարյալ շուկայական տնտեսություն և պետական պասիվ միջամտություն ունեցող մի շարք երկրներ (Թաիլանդ, Սինգապուր, Թայվան, Ինդոնեզիա) 20-րդ դարի վերջին ուղղակի տնտեսական հրաշք ցուցաբերեցին: Դա նոր դասականների համար առիթ հանդիսացավ զարգացնելու պետության պասիվ միջամտության գաղափարը: Իրենց աշխատություններում պետական միջամտության բացասական կողմերը սկսեցին երևան հանել հատկապես Ն. Ֆրիդմենը, Ֆ. Ա. Յայելը, Ռ. Լուկասը, ովքեր, լինելով լիբերալ տնտեսության կողմնակիցներ, այն կարծիքին էին, որ պետական ցանկացած միջամտություն ոչ միայն չի կարող լուծել շուկայական տնտեսության բացթողումները, այլ ընդհակառակը՝ շատ դեպքերում այդպիսի միջամտությունը զգալի վնաս կարող է հասցնել տնտեսությանը: Նոր դասականները պետության միջամտության ավելորդությունը բացատրում են տնտեսական գործընթացների և տնտեսական լուծումների միջև գոյություն ունեցող խզումներով, տնտեսական երևույթների կանխագուշակման և գնահատման դժվարություններով:

Նոր քեյնսականները պետության միջամտությունը կապում են «անտեսանելի ձեռքի» գործողության հետ, շեշտելով, որ շուկայական «անտեսանելի ձեռքը» լուծում է առանձին ապրանքարտադրողների խնդիրները, նրանց՝ ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման հարցերը, սակայն համապատասխանությունը ամբողջ երկրի ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման պահանջին կարող է լուծվել պետության տնտեսական քաղաքականությամբ:

20-րդ դարի 30-ական թվականներին տնտեսագիտությունը անդրադարձավ պետության տնտեսական քաղաքականությանը առնչվող հարցերին, քանի որ մինչ այդ պետության կողմից լուծվում էին շուկայական տնտեսության միայն առանձին հիմնախնդիրներ: 1929-1933թթ. մեծ ճգնաժամը առաջադրեց պետության մշտական միջամտության խնդիրը: Այն տնտեսագիտության առջև խնդիր դրեց մշակել պետության տնտեսական քաղաքականության հիմնադրույթներ՝ տնտեսական իրադրության նպատակների որոշման, տնտեսական համակարգին դրանց համապատասխանության հետազոտության համար, գտնել պետական կառավարման մարմինների փոխադարձ գործողությունների անհրաժեշտ լուծումներ: Պետության տնտեսական քաղաքականության նշված հիմնախնդիրներին անդրադարձան տնտեսագիտական տարբեր դպրոցներ՝ առաջարկելով դրանց լուծման տարաբնույթ մոտեցումներ: Այդ մոտեցումները միմյանցից տարբերվում են հիմնականում փողի, կապիտալի տոկոսադրույթի, գների մակարդակի կարգավորման հարցերում: Ուստի պատահական չէ, որ պետության պասիվ միջամտության կողմնակիցներին

անվանում են նաև մոնետարիստներ, որոնք գտնում են, որ պետությունը, բացի փողի զանգվածի կարգավորումից, չպետք է մասնակցի տնտեսական մյուս հիմնախնդիրների լուծմանը: Տնտեսագիտական դպրոցները պետության տնտեսական քաղաքականության կամ տնտեսության պետական կարգավորման հարցում միմյանցից տարբերվում են պահանջարկի և առաջարկի հաշվեկշռվածության մեխանիզմի բնութագրման ժամանակ: Բոլոր դասականները հենվում են Սեյի օրենքի գործողության վրա, որ իբր պահանջարկը ինքնըստինքյան որոշվում է առաջարկի հիման վրա, և դրանց միջև հաշվեկշռվածության հաստատման համար պետական միջամտության կարիք չի զգացվում: Նրանք գտնում են, որ սպառման և ներդրումների ծավալները կախման մեջ են տոկոսադրույքից, ուստի տոկոսադրույքի բարձրացման ժամանակ մարդիկ ավելի շատ են խնայում և ավելի քիչ են սպառում, որի հետևանքով տոկոսադրույքը իջնում է, և ներդրումներն աճում են: Այլ խոսքով՝ հավասարակշռության մեխանիզմը կարգավորում է տոկոսադրույքը, իսկ վերջինս կարգավորում է պահանջարկը և այն հավասարեցնում առաջարկին: Քեյնսականները ապրանքների պահանջարկի մեծությունը կապում են արտադրության ծավալից կախված՝ սպառման ծավալի և տոկոսադրույքից կախված՝ ներդրումների ծավալի հետ: Այսինքն, երբ սպառումը կրճատվում է, ապա կրճատվում է նաև պահանջարկը: Ուստի այդ դեպքում պետության խնդիրը խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը վարելն է, այսինքն՝ պետությունը պետք է կրճատի հարկերը կամ ավելացնի պետական գնումները: Հետագայում կհանդգվեք, որ պետության ակտիվ միջամտություն պահանջվում է նաև փողի զանգվածի ավելացման, այսինքն՝ դրամավարկային քաղաքականության հարցում: Խթանող դրամավարկային քաղաքականությունը կարճ ժամկետում ավելացնում է ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկը, ուստի, ըստ քեյնսականների՝ այն նպաստում է արտադրության ծավալի աճին և գործազրկության կրճատմանը:

Այսպիսով, դասականները և քեյնսականները առաջադրում են ապրանքների, աշխատուժի և փողի շուկաներում հավասարակշռության մեխանիզմի գործողության տարբեր մոտեցումներ, որոնց կանդրադառնանք հետագա թեմաների ուսումնասիրության ժամանակ:

1.6. Մակրոտնտեսական կարգավորման ուսումնասիրության առարկան, օբյեկտը, նպատակները և ազդեցության լծակները

Ինչպես նշվեց, տնտեսագիտական գրականության մեջ տնտեսության պետական կարգավորում և պետության տնտեսական քաղաքականություն հասկացությունները նույնացվում են: Հետևաբար, տնտեսության պետական կարգավորման տեսության ծագումը նույնպես վերագրվում է 20-րդ դարի 30-ական թվականներին: Սակայն որպես ինքնուրույն դասընթաց՝ արևմտյան տնտեսագիտական կրթության համակարգում այն սկսեց դասավանդվել 50-ական թվականներից:

Միանգամայն պարզ է, որ սոցիալիստական երկրներում այդ դասընթացին փոխարինում էր ժողովրդական տնտեսության պլանավորում առարկան, քանի որ արտացոլում էր պետության տնտեսական քաղաքականության ամբողջ էությունը:

Տնտեսության պետական կարգավորման առարկան ընդգրկում է պետական իրավասու հաստատությունների և հասարակական կազմակերպությունների կողմից իրականացվող իրավական, գործադիր և վերահսկող բնույթի միջոցառումների տիպային համակարգը, որի նպատակը գործող սոցիալ-տնտեսական համակարգի համապատասխանեցումն է փոփոխվող շուկայական իրադրությանը:

Սոցիալ-տնտեսական գործընթացները, որոնք նույն կարգով ու մեթոդներով չեն կարող կարգավորվել պետության կողմից պահանջում են բազմաթիվ ու բազմապիսի լուծումներ: Այդ է պատճառը, որ շուկայական տնտեսության զարգացման տարբեր փուլերում առաջադրվում են պետության միջամտության առանձնահատուկ մեթոդներ ու եղանակներ, որոնք պետք է մշակվեն և առաջադրվեն տնտեսության պետական կարգավորման տեսության կողմից: Ուստի դասընթացի առարկան պետության տնտեսական քաղաքականության խնդիրների, դրանց լուծման ուղիների բացահայտումն է, քաղաքականության այն բոլոր ուղղությունների, սկզբունքների մշակումը, որոնք պետք է կիրառվեն շուկայական տնտեսության մասնակից բոլոր սուբյեկտների գործունեությունը կոորդինացնելու և երկրի զարգացման համապետական խնդիրներին համապատասխանեցնելու համար:

Պետական կարգավորման կոնկրետ ուղղությունները, ձևերը, մասշտաբները յուրաքանչյուր երկրում որոշվում են տնտեսական ու սոցիալական հիմնախնդիրների բնույթին համապատասխան: Դրանք մեկընդմիջ տրված և մշտական օգտագործվող ձևեր ու ուղղություններ չեն: Որևէ մեկի ընտրությունը պահանջում է իրավիճակի, հատկապես մակրո-մակարդակի իրավիճակի բազմակողմանի վերլուծություն:

Մակրոտնտեսական վերլուծության հիման վրա պետական տնտեսական քաղաքականությանը առնչվող որոշումներ կայացնելը պահանջում է տնտեսության իրավիճակների, նպատակների, համակարգի շահերի համապատասխանության վերլուծություններ:

Այսպիսի վերլուծությունը անհրաժեշտ է, քանի որ տնտեսական լուծումների այն մեթոդները, ազդեցության գործիքները, որոնք օգտագործվում էին սոցիալիստական տնտեսության մեջ, շուկայականում կիրառելի չեն: Պահանջվում են տնտեսավարող սուբյեկտների վրա ազդելու նոր եղանակներ՝ տնտեսավարման օրենքների, հարկերի, զանազան նորմերի, մաքսային վճարների, արժութային կուրսերի, բյուջետային ծախսումների միջոցով:

Այսպիսով, տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորման առարկան տնտեսության զարգացման օրինաչափությունների բացահայտման, տնտեսական զարգացման վրա պետական գործիքներով ազդելու, պետության տնտեսական քաղաքականության ուղղությունները մշակելու մեթոդաբանության ստեղծումն ու զարգացումն է: Այն պետք է ներառի

ինչպես մակրոտնտեսական իրավիճակի գնահատման, տնտեսական զարգացման առանձնահատկությունների, չլուծված հիմնախնդիրների բացահայտման մեթոդաբանությունը, այնպես էլ երկրի առջև դրված հիմնական նպատակների իրագործման միջոցների, ռեսուրսների հարաբերման ու գնահատման կարգը: Դրա հետ միասին, տնտեսության պետական կարգավորման դասընթացը պետք է ներկայացնի բոլոր այն միջոցառումները, ձևերը և գործիքները, որոնք, ապահովելով տնտեսավարող սուբյեկտների շահերը, միաժամանակ խթանում են նրանց՝ լուծելու համապետական խնդիրներ: Այսպես, եթե կապիտալի տերը արտադրական, իրական հատվածում ներդրումներ կատարելու շահագրգռվածություն է հանդես բերում, ապա դա նպաստում է ազգային այնպիսի խնդրի լուծմանը, ինչպիսին գործազրկության կրճատումն է:

Տնտեսության պետական կարգավորման դասընթացի ուսումնասիրության օբյեկտը երկրի ամբողջ տնտեսությունն է, այն գործընթացների ու հարաբերությունների տարրերի ուսումնասիրությունը, որոնք կապված են տվյալ երկրի ամբողջ արդյունքի արտադրության, դա սպառելու և կուտակելու, ինչպես նաև աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածությունը ապահովելու, դրամաշրջանառությունը նորմալ կազմակերպելու հետ:

Դասընթացի ուսումնասիրության օբյեկտը չպետք է շփոթել տնտեսության պետական կարգավորման օբյեկտի հետ, որի մեջ ընդգրկվում են ձեռնարկությունները, ճյուղերը, տարածաշրջանները, ընդհանուր տնտեսական գործընթացները, արտաքին կապերը և այլն: Մակրոտնտեսական կարգավորումը զբաղվում է ոչ թե առանձին ձեռնարկությունների, այլ տվյալ երկրի արտադրության ամբողջական ծախսումների ու արդյունքների գնահատման մեթոդների ուսումնասիրությամբ և դրանց վրա ազդելու միջոցների բացահայտմամբ: Նրա խնդիրն է պարզել ինֆլյացիայի, գործազրկության հաղթահարման ուղիները, բացահայտել սպառման հիմնական միտումները տվյալ փուլում: Այդ բոլորը կատարելու համար անհրաժեշտ է հենվել մակրոէկոնոմիկայի կողմից տրված եզրակացությունների վրա: Այսպես, հնարավոր չէ պարզել գործազրկության կրճատման հնարավորությունները, եթե մակրոէկոնոմիկայի կողմից ճշգրտված չեն գործազրկության էությունը, ցուցանիշները, հաշվարկման կարգը և այլն:

Մակրոտնտեսական կարգավորման նպատակները բխում են երկրի առջև ծառացած քաղաքական, տնտեսական, բնապահպանական, պաշտպանական, քաղաքացիական, հասարակության զարգացման արդի խնդիրներից: Դրանք բոլորը սովորաբար արտացոլվում են երկրի զարգացման սոցիալ-տնտեսական ծրագրերում, որոնց մանրամասն կանոնադրառմանը 4-րդ թեմայում:

Տնտեսության պետական կարգավորման նպատակների մասին ճշգրիտ պատկերացում կազմելու համար դրանք կարելի է դասակարգել հետևյալ խմբերի.

- ♦ *մակրոտնտեսական իրավիճակի պահպանման նպատակներ*՝ գործազրկության տվյալ մակարդակը պահելու և կրճատելու,

դրամաշրջանառության մեջ հավասարակշռությունը չխախտելու, ազգային արժույթի կուրսի կայունությունը ապահովելու, տնտեսական աճի նախկին տեմպերը չկրճատելու և այլն,

- ♦ **առաջադիմական գործընթացների խթանում**՝ առաջադիմական տեխնոլոգիաների ստեղծում, արտահանվող արտադրանքի ներուժի ավելացում, արտադրանքի նոր տեսակների թողարկում, նոր հումքատեսակների յուրացում:
- ♦ **գլխավոր նպատակների իրականացմանը օժանդակող չեզոք նպատակներ**՝ գիտահետազոտական կենտրոնների ստեղծում, արտադրանքների տարբեր տեսակների համար տոնավաճառների կազմակերպում, արտահանման ներուժի գովազդում,
- ♦ **ոչ տնտեսական նպատակների իրականացման տնտեսական միջոցառումներ**՝ բնապահպանական շինարարություն, ռազմական բազաների ստեղծում, տրանսպորտային մայրուղիների կառուցում, արտակարգ իրավիճակներից խուսափելու միջոցառումներ և այլն:

Մակրոտնտեսական կարգավորման նպատակների իրագործման համար պետական իշխանության մարմինները պետք է կիրառեն շուկայական տնտեսության մասնակից սուբյեկտների գործունեության վրա ազդելու վարչական, բարոյական ու տնտեսական լծակներ, որոնցից յուրաքանչյուրի արդյունավետությունը կարող է դրսևորվել պետական կարգավորման առանձին գործընթացներում:

Տնտեսության պետական կարգավորման գործընթացում կիրառվում են *արգելման, թույլատրման և պարտադրման* վարչական միջոցներ: Արգելման միջոցներով սահմանվում է գործունեության որոշ տեսակներով զբաղվելու, արտադրանքի մի շարք տեսակներ արտադրելու, փոխադրելու, վաճառելու արգելք:

Թույլատրման միջոցներ են այն պետական որոշումները, որոնք տնտեսավարող սուբյեկտներին հնարավորություն են տալիս որոշակի պայմաններում իրագործել թույլատրելի գործողություններ:

Պարտադրման միջոցներ են գործողությունների իրականացման որոշակի սահմանափակումները (արտադրական գործընթացներում անմնացորդ տեխնոլոգիաների օգտագործումը, մաքրիչ հարմարանքների տեղադրումը և այլն):

Վարչական լծակները հիմնականում օգտագործվում են բնապահպանական, սոցիալական, արտակարգ իրավիճակների, հասարակական կարգի պահպանության, տնտեսակարգի և պետական կառավարման կառուցվածքի փոփոխության գործընթացներում:

Բարոյական լծակներ կիրառվում են երկրի կառավարության նկատմամբ վստահությունը բարձրացնելու նպատակով: Մակրոտնտեսական խնդիրների իրագործումը կախված է այն բանից, թե ինչպիսին է տնտեսավարող սուբյեկտների վստահությունը կառավարության դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականության նկատմամբ: Այսպես, եթե կառավարությունը հայտարարի, որ առաջիկայում փողի զանգվածը

կայուն է պահելու, ապա կապիտալի տերերը կաշխատեն վարկեր տրամադրել կայուն տոկոսադրույքով:

Կիրառվող վարչական և բարոյական լծակների արդյունքները պայմանավորված են տնտեսական լծակների նպատակայնությամբ: Այդպիսի լծակներ են՝ դրամավարկային քաղաքականությունը, պետական բյուջեն և հարկային քաղաքականությունը, արտաբյուջետային հիմնադրամները, պետական սեփականության առկայությունը և դրա միջոցով մրցակցության ապահովումը: Տնտեսական այս լծակներից յուրաքանչյուրին կծանոթանանք հետագա թեմաներում և կուսումնասիրենք դրանց գործողության մեխանիզմները:

1.7. Մակրոտնտեսական կարգավորումը և տնտեսական օրենքները

Մակրոտնտեսական կարգավորման միջոցառումները բխում են երկրի ամբողջ տնտեսության զարգացման օբյեկտիվ խնդիրներից և չպետք է հակասեն տնտեսական օրենքների պահանջներին:

Տնտեսական զարգացման ընթացքը բնորոշվում է շուկայական մեխանիզմների կատարելությամբ, իսկ պետական կարգավորման ընթացքը՝ տնտեսական օրենքների ճանաչողությամբ: Դա նշանակում է, որ տնտեսական օրենքները գործում են օբյեկտիվորեն: Մարդիկ պետք է հասկանան ինչպես բնության, այնպես էլ տնտեսության զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունները, օրենքները:

Տնտեսական օրենքը արտահայտում է տնտեսական երևույթների, գործընթացների միջև գոյություն ունեցող մշտական, կայուն, կրկնվող ներքին պատճառահետևանքային կապերը, որոնք էական դեր են խաղում երևույթի փոփոխման, զարգացման ընթացքում: Տնտեսական օրենքները սկսում են գործել տնտեսական որոշակի պայմանների առկայության դեպքում, այդ պայմանների վերացման դեպքում դադարում են գործել համակարգին յուրահատուկ օրենքները: Մարդիկ կարող են ստեղծել տնտեսական գործընթացների անհրաժեշտ պայմաններ, և դրանից հետո կարող են գործել տնտեսական որոշակի օրենքներ, սակայն մարդիկ տնտեսական օրենքներ ստեղծել կամ ոչնչացնել չեն կարող: Իհարկե, մարդիկ կարող են հասկանալ տնտեսական օրենքների էությունը, դրանց էական գծերը, պահանջները և իրենց գործողություններում առաջնորդվել այնպիսի սկզբունքներով, որոնք ապահովում են տնտեսական երևույթի անկաշկանդ զարգացումը: Այդպիսի դեպքերում մարդկանց ցանկությունները և տնտեսական օրենքների պահանջները զուգորդվում են, և տնտեսության զարգացումը ավելի հարթ է ընթանում՝ առանց վրիպումների ու ճգնաժամերի: Սակայն, երբ տնտեսական օրենքների պահանջները չեն գիտակցվում կամ սուբյեկտիվորեն չեն կատարվում, առաջանում են տնտեսական անկայուն վիճակներ, որոնք հաղթահարելու համար ավելի շատ միջոցներ ու ժամանակ է պահանջվում: Այսպես, 1960-ական թվականների սկզբին Չինական ժողովրդական Հանրապետությունում (ՉԺՀ)

առանձին նահանգների «ավելորդ» բրինձը անվարձահատույց տրվեց բրնձի վատ բերք ստացած նահանգներին, հաջորդ տարիներին այդ նահանգներում նույնպես բրնձի խիստ պակասություն զգացվեց: Ինչպես տեսնում ենք, խախտվել էր միայն համարժեքային փոխանակության օբյեկտիվ պահանջը: Տնտեսական օրենքների ազդեցությունը քողարկված է, ընդ որում, որպես հիմնական օրինաչափություն, միտում: Այսպես, եթե բնակչության եկամուտներն ավելանում են, ապա դրանց համապատասխան չափով չեն ավելանում սննդամթերքի սպառումը, ծառայությունների կամ տրանսպորտային փոխադրումների ծավալները: Այդ երևույթների միջև կապը մշտական է, սակայն քանակապես կայուն չէ, ուստի տնտեսական օրենքների ճանաչողության խնդիրն է՝ պարզել այդ քանակական օրինաչափությունների փոխկապվածությունները և դրանք օգտագործել տնտեսության պետական կարգավորման գործընթացում: Ոչ մի նշանակություն չունի, թե տնտեսական օրենքների պահանջները ինչ պատճառով չեն կատարվում: Մարդիկ չեն գիտակցում այդ պահանջները կամ գիտակցում են, բայց չեն ցանկանում կատարել: Երկու դեպքում էլ ձևավորվում են տնտեսական անբնականոն երևույթներ, որոնց հաղթահարումը զգալի նյութական միջոցներ և այլ ռեսուրսներ է պահանջում:

Տնտեսական օրենքների պահանջների կատարման համար անհրաժեշտ է, որ տնտեսական վերլուծություններն ունենան օբյեկտիվ բնույթ և չհետապնդեն որևէ կուսակցության քաղաքական նպատակները, հակառակ դեպքում այդ վերլուծության վրա հիմնված տնտեսության պետական կարգավորման միջոցառումները կարող են տնտեսական աղետալի վիճակների առաջացման պատճառ դառնալ: Քաղաքական գործիչները, բացի համապետական հետաքրքրություններ ու շահեր ունենալուց, ունեն մեծ անձնական շահեր ու նպատակներ, որոնք ավելի ցայտուն արտահայտվում են ընտրությունների նախօրեին: Այդ է պատճառը, որ երբ քաղաքական գործիչները հանդես են բերում անձնական շահեր ու նպատակներ, տնտեսական զարգացման պետական կարգավորումը էական արդյունքներ չի ապահովում: Տնտեսական անկումները և մակրոտնտեսական բացասական երևույթներն ավելի են խորանում, երբ կուսակցությունները, օգտվելով տնտեսական անհաջողություններից, ձգտում են հասնել իշխանության, ինչպես տեղի ունեցավ ՀՀ քաղաքական անկախացման շրջանում: Այսպիսի դեպքերում տնտեսական օրենքների գործողության օրինաչափությունները չեն պահպանվում, որի հետևանքով տնտեսական կորուստները և սոցիալական բախումները խիստ մեծանում են:

Տնտեսական օրենքների պահանջների կատարումը պետական կարգավորման ընթացքում ենթադրում է իրավական պետության ստեղծում, տնտեսավարման և գործարարության կայուն իրավական դաշտ, որն ապահովում է իրավահավասար պայմաններ սեփականության տարբեր ձևերի վրա հիմնված տնտեսավարող սուբյեկտների համար: Եթե մրցակցության տնտեսական օրենքը պահանջում է իրավահավասար հարկային, մաքսային և այլ պայմաններ, ապա երկրի օրենսդրությունը չպետք է

խախտի այդ պահանջը: Տնտեսության պետական կարգավորման արդյունքներն ավելի ամբողջական են դառնում, եթե կարգավորման միջոցառումները հիմնվում են տնտեսական բոլոր օրենքների ընդհանուր պահանջների վրա, որոնք էական դեր են կատարում շուկայական տնտեսության մեխանիզմում: Այսպես, տնտեսության զարգացման շարժիչ ուժը պահանջարկի օրենքն է, սակայն պահանջվում է պահանջարկի օրենքի գործողությունները դիտարկել առաջարկի օրենքի գործողության շրջանակներում, քանի որ տնտեսական հավասարակշռությունը պահպանվում է այդ երկու օրենքների փոխադարձ կապի հիման վրա: Ընդհանրապես, տնտեսության պետական կարգավորման ընթացքում տնտեսական օրենքներին չպետք է վերագրել առաջնային կամ երկրորդական բնույթ: Հետևաբար, տնտեսության պետական կարգավորման ընթացքում տնտեսական ցանկացած օրենքի որևէ պահանջը չկատարելը էական ազդեցություն է գործում տնտեսական նվաճումների, հավասարակշռության և ընդհանուր առմամբ՝ շուկայական տնտեսության գործունակության վրա:

Տնտեսության պետական կարգավորումը իր հերթին զգալիորեն ազդում է տնտեսական օրենքների գործողության վրա: Պետական կառավարման մարմինների ընդունած որոշումների գիտականությունը և կարգավորման գործիքների ճշգրիտ ընտրությունը նպաստում են տնտեսության կարգավորմանը՝ տնտեսական օրենքներին և օրինաչափություններին համապատասխան: Հատկապես տնտեսության երկարատև կարգավորման ընթացքում տնտեսական արդյունքներն ակնառու են, եթե պահպանվում է տնտեսական քաղաքականության ռազմավարությունը: Պետք է տարբերակել անցումային շրջանի և կատարյալ շուկայական տնտեսության քաղաքականության ռազմավարությունները: Անցումային շրջանում ստեղծվում են պետական կարգավորման դժվարություններ, ուստի անհրաժեշտ է կիրառել կարգավորման այնպիսի գործիքներ ու լծակներ, որոնք բացառում են սոցիալական ծայրահեղությունները, բնակչության մի մասի ծայրահեղ աղքատությունը:

Կատարյալ շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում պետական կարգավորման մեթոդների, լծակների, գործիքների ընտրությունը կարելի է կատարել՝ հաշվի առնելով այլ երկրների փորձը: Այլ խոսքով, անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներում ձևավորվում են իրավական, տնտեսական, սոցիալական, արտադրության միջոցների մասնավորեցման այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնք հաճախ բացառում են այլ երկրների անցումային տնտեսության փորձի օգտագործումը: Օրինակ՝ 1994-1995թթ. ՀՀ-ում ինֆլյացիայի տեմպերը խիստ գերազանցում էին Ռուսաստանի Դաշնության նույն ցուցանիշը, իսկ 1998-2000թթ. ընդհակառակը, այդ տեմպերը ավելի բարձր էին ՌԴ-ում, որի հետևանքով այդ երկու երկրներից ոչ մեկը չէր կարող ընդօրինակել մյուսին ինֆլյացիայի տեմպերի կրճատման գործիքների ընտրության հարցում, թեկուզ այն պատճառով, որ Հայաստանում ինֆլյացիայի բարձր տեմպերը բացատրվում էին շրջանառության մեջ փողի զանգվածի ավելացման, իսկ Ռուսաստանում՝ պետական կարճաժամկետ պարտատոմսերի չափից ավելի թողարկման հանգամանքով:

Տնտեսական օրենքների մեխանիզմը ավելի արդյունավետ է գործում, եթե պետական կարգավորման համար տվյալ երկրի օրենսդիր և գործադիր մարմինները հանդես են բերում որոշումների, օրենսդրական ակտերի և կարգավորման գործիքների ընտրության միասնություն: Այդ երկու մարմինների հակադիր որոշումների դեպքում շուկայի սուբյեկտները թերահավատորեն են վերաբերվում պետական որոշումներին և տնտեսության պետական կարգավորման լծակների ազդեցությունը թուլանում է:

Այսպիսով, տնտեսության պետական կարգավորման գործընթացում տնտեսական օրենքների պահանջների կատարման արդյունքները ի հայտ են գալիս տնտեսության կարգավորման մարմինների ճկուն քաղաքականության, նրանց կողմից տնտեսական զարգացման օրինաչափության բացահայտման և գործնական կիրառման արդյունքում:

1.8. Մակրոտնտեսական կարգավորման խնդիրները

Մակրոտնտեսական կարգավորման առարկայի և մյուս գիտությունների փոխադարձ կապը

Մակրոտնտեսական հետազոտությունների արդյունքները օգտագործվում են տնտեսության պետական կարգավորման գործընթացում: Ուստի մակրոտնտեսական վերլուծության խնդիրները որոշվում են այն փոխադարձ կապերի հիման վրա, որոնք գոյություն ունեն մակրոէկոնոմիկայի և տնտեսական մյուս գիտությունների միջև: Մակրոէկոնոմիկան ուսումնասիրում է տվյալ երկրի տնտեսական գործունեության ընդհանուր արդյունքները և, այդ առումով, ունի առանձնահատուկ խնդիրներ:

♦ Մակրոէկոնոմիկան ընդհանրացնում է տնտեսական գիտությունների հետազոտության արդյունքները, դրանք կապակցում է միմյանց և օգտագործում երկրի տնտեսության կարգավորման, տնտեսական քաղաքականության առաջադրման գործընթացում: Դա նշանակում է, որ մակրոէկոնոմիկայի առջև դրվող առաջին հիմնահարցը երկրի տնտեսության զարգացման ուղիների բացահայտումն է:

♦ Մակրոէկոնոմիկան կապող օղակ է տնտեսական գիտությունների կիրառական հետազոտությունների ընդհանրացման ոլորտում և իր եզրակացությունները տնտեսության կենսագործունեության կայունության վերաբերյալ տրամադրում է տնտեսական բոլոր գիտություններին: Ուստի այն համընդհանուր խնդիրը, որը դրվում է մակրոէկոնոմիկայի կողմից երկրի տնտեսության զարգացման համար, տարրալուծվում և առանձին գիտությունների կողմից օգտագործվում է տնտեսության տարբեր բնագավառներում:

♦ Մակրոէկոնոմիկան առաջադրում է տնտեսության զարգացման այն ռազմավարական խնդիրներն ու հիմնահարցերը, որոնք բխում են երկրի տնտեսական զարգացման տվյալ փուլի նպատակից և պետք է դրվեն տնտեսական քաղաքականության հիմքում: Այլ խոսքով, մակրոէկոնոմիկան տնտեսության ձևավորման գործիք է:

♦ Մակրոէկոնոմիկան հնարավորություն է տալիս ամբողջական գնահատել երկրի տնտեսության բոլոր ճյուղերի գործունեության արդյունավետությունը և իր առջև խնդիր է դնում գնահատել և ընդհանրացնել տնտեսական գործունեության տարբեր բնագավառների արդյունքները:

♦ Մակրոտնտեսական հետազոտության արդյունքները հնարավորություն են տալիս կատարել համընդհանուր համեմատություններ, պարզել տարբեր երկրների զարգացման ու ինդուստրացման մակարդակները: Միայն դրա շնորհիվ է հնարավոր վեր հանել առանձին երկրների տնտեսական զարգացման գործում թույլ տված սխալները, բացահայտել այդ երկրների տնտեսության աշխուժացման ներքին և արտաքին գործոնները, կայունացման ուղիները:

♦ Մակրոտնտեսական հետազոտությունների միջոցով փոխկապակցվում են տվյալ երկրի տնտեսական, քաղաքական, բնապահպանական, սոցիալական, պաշտպանական և այլ համակարգերի այն հիմնախնդիրները, որոնք հնարավոր չէ լուծել իրարից անկախ:

Տնտեսական երևույթների ուսումնասիրությամբ զբաղվում են տնտեսական տարբեր գիտություններ, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր նպատակները, ընտրում է ուսումնասիրության որոշակի մեթոդներ և կատարում իր առջև դրված խնդիրները:

Այսպես, տնտեսագիտության տեսությունը ուսումնասիրում է արտադրության տնտեսական հարաբերությունների բնագավառը, այսինքն՝ տնտեսության կազմակերպման մեխանիզմների սկզբունքները, ընդհանուր գծերը, որոնք հիմք են հանդիսանում տնտեսական բոլոր գիտությունների զարգացման համար: Սակայն արտադրության բաշխման, փոխանակման, սպառման օրինաչափությունների ուսումնասիրությունները միայն գիտական հետաքրքրասիրության բավարարման նպատակով չեն կատարվում: Դրանք տնտեսության կարգավորման միջոցով վերարտադրական գործընթացները բարելավելու նպատակ ունեն: Դա նշանակում է, որ տնտեսության պետական կարգավորման համար տնտեսագիտության տեսությունը մեթոդաբանական և գիտական հիմք է, իսկ մակրոտնտեսական կարգավորումը այն գործընթացն է, որի օգնությամբ հարստանում է տնտեսագիտության տեսության գործնական զինանոցը, և բավարարվում գիտական հետազոտությունների վերջնական նպատակը տնտեսագիտության բնագավառում: Այդ իմաստով մակրոտնտեսական վերլուծության և պետական կարգավորման կապեր ձևավորվում են տնտեսական բոլոր գիտությունների հետ: Եթե ճյուղային էկոնոմիկաներից յուրաքանչյուրը բացահայտում է տնտեսության որևէ ճյուղի զարգացման առանձնահատկություններն ու օրինաչափությունները, ապա դրանք խիստ անհրաժեշտ են պետության տնտեսական քաղաքականության ձևավորման ու գործադրման համար, քանի որ տարբեր ճյուղերի շուկայական գործընթացները միևնույն սխեմայով ու ձևով կարգավորել հնարավոր չէ: Որքան էլ առաջարկի ու պահանջարկի միջև շուկաներում ձևավորվում են ընդհանուր օրինաչափություններ, այնուամենայնիվ, ավտոմեքենաների, խոշոր սարքավորումների և գյուղատնտեսական մեքենաների շուկաները պահանջում են դրանց կարգա-

վորման առանձնահատուկ ձևեր ու մեթոդներ: Ուստի մակրոտնտեսական կարգավորումը հենվում է ճյուղային էկոնոմիկաների հետազոտությունների վրա: Հաճախ տնտեսագետների վիճաբանության առարկա են այն հարցերը, թե պետական բյուջեի, երկրի ազգային բանկի, հարկային քաղաքականության հիմնահարցերը վերաբերում են ֆինանսական, վարկային գիտությանը, թե՝ մակրոէկոնոմիկային:

Գիտության մեջ չկան խիստ ընդգծված սահմաններ, հատկապես, եթե այդ գիտությունների ուսումնասիրության օբյեկտը նույն երևույթներն ու գործընթացներն են: Ուստի, եթե խոսքը վերաբերում է պետական բյուջեի եկամուտների ու ծախսերի կառուցվածքի առանձին հոդվածների ձևավորմանը, երկրի ազգային բանկի կողմից դրամաշրջանառության կազմակերպմանը, հարկերի առանձին տեսակների հաշվարկման ու գանձման կարգին, ապա այդ գործընթացներով զբաղվում է ֆինանսների մասին գիտությունը: Իսկ եթե խոսքը պետական բյուջեի հաշվեկշռվածության, դրա պակասուրդի լրացման աղբյուրների որոնման, ազգային բանկի դրամավարկային քաղաքականության սկզբունքների որոշման և հարկային մեխանիզմի հիմնական ուղղությունների գնահատման մասին է, ապա դրանցով զբաղվում է մակրոէկոնոմիկան:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ տնտեսական բոլոր գիտությունները ընդգրկում են երկու մակարդակների ուսումնասիրություններ:

Առանձին ձեռնարկությունների, տնտեսավարող սուբյեկտների արտադրության գործընթացի կազմակերպման, աշխատուժի ընդգրկման և վարձատրության կազմակերպման, արտադրանքի և հումքի ձեռքբերման, շահույթի բաշխման և օգտագործման օրինաչափությունների ուսումնասիրությունները վերաբերում են միկրոմակարդակին:

Մակրոմակարդակին են վերաբերում հասարակական արտադրության ներուժի, ռեսուրսների և արդյունքների փոխհարաբերությունների, երկրի ֆինանսական դրության, աշխատուժի զբաղվածության, բնակչության փոփոխության մասին հետազոտությունները: Ուստի տնտեսական բոլոր գիտությունները փոխկապված են և լրացնում են հետազոտությունների շրջանակները: Այսպես, տնտեսական երևույթների, գործընթացների քանակական կապերի ուսումնասիրությամբ զբաղվում են էկոնոմետրիկան և վիճակագրությունը, որոնք բացահայտում են տնտեսության զարգացման քանակական օրինաչափությունները և դրանք օգտագործում ինչպես միկրո, այնպես էլ մակրոմակարդակի հիմնախնդիրներ լուծելու համար: Եթե խոսքը առանձին ձեռնարկությունների արտադրանքի գնահատման և հաշվարկման կարգի ու մեթոդիկայի մասին է, ապա վիճակագրական գնահատումը միկրոմակարդակին է վերաբերում, իսկ ազգային հաշիվների համակարգը, որպես վիճակագրական ու հաշվապահական գիտությունների օբյեկտ, միաժամանակ նաև մակրոէկոնոմիկայի ուսումնասիրության օբյեկտ է:

Այսպիսով, տնտեսական բոլոր գիտությունները փոխկապված են, լրացնում են իրար, օգտվում են մյուսների հետազոտության արդյունքներից: Չնայած այդ գիտություններից յուրաքանչյուրն ունի իր ուսումնասիրության օբյեկտը, առարկան, հարցերի ու հիմնախնդիրների շրջանակ-

ները, այնուհանդերձ, բոլորի առջև դրված է կարևորագույն խնդիր՝ պարզել երկրի տնտեսության զարգացման ու առաջընթացի հետագա ուղին, բացահայտել տնտեսական դժվարությունների ու անբնականոն վիճակների հաղթահարման միջոցները, հնարավորությունները: Այդ խնդիրն է դրված պետական քաղաքականության, տնտեսագիտության, պետական կարգավորման և պետական գործիչների գործունեության հիմքում:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Տնտեսական համակարգի զարգացման շարժիչ ուժը հասարակության ամբողջական, այսինքն՝ անմիջական և միջանկյալ պահանջունքների աճն է: Տնտեսական համակարգերը սովորաբար հանդես են գալիս խառը տիպով:
2. Տնտեսական համակարգի բնութագրիչները բազմաթիվ են: Մակրոնակարգակում դրանք տնտեսական աճի տեմպերն ու պարբերաշրջաններն են, գործազրկությունը, ինֆլյացիան և արժույթի փոխանակային կուրսը:
3. Շուկան, որպես ինքնակարգավորվող համակարգ, լուծում է հասարակության անդամների պահանջունքները սահմանափակ ռեսուրսներով առավելագույնս բավարարելու խնդիրը:
4. Շուկայի ազդեցության ոլորտից դուրս են տնտեսության ոչ մրցակցային բնագավառները՝ սոցիալական ապահովությունը, գիտության և գիտական հետազոտությունների, ազգային և բնապահպանական ծրագրերի լուծման խնդիրները: Այդ խնդիրների լուծումը պահանջում է տնտեսության պետական կարգավորում:
5. Պետության տնտեսական գործառույթները վերջին հաշվով հանգում են տնտեսության դրամավարկային և հարկաբյուջետային կարգավորմանը, հասարակական բարիքների ստեղծմանը և դրանք հասարակությանը մատուցելուն, պետական գնումների իրականացմանը և պետական պատվերների կազմակերպմանը, պետական պաշարների և պահուստների ստեղծմանը:
6. Տնտեսության կարգավորման գործում պետության ակտիվ կամ պասիվ միջամտության հարցը մշտական բանավեճի առարկա է հանդիսացել քեյնսականների և դասականների միջև և այժմ նոր հիմնավորումների պահանջ է առաջադրում նոր քեյնսականներին և նոր դասականներին:
7. Տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորման առարկան տրնտեսության զարգացման օրինաչափությունների բացահայտման, տնտեսական զարգացման վրա պետական գործիքներով ազդելու, պետության տնտեսական քաղաքականության ուղղությունները մշակելու մեթոդաբանության ստեղծումն ու զարգացումն է:

Հիմնական հասկացություններ

Տնտեսական համակարգ
Անմիջական պահանջմունքներ
Միջանկյալ պահանջմունքներ
Տնտեսական համակարգի կառուցվածք
Կատարյալ շուկա
Անկատար շուկա
Հավասարակշիռ շուկա
Անհավասարակշիռ շուկա
Պարետոյի բարելավում
Անտեսանելի ձեռք
Տեսանելի ձեռք
Տնտեսության պետական կարգավորման նպատակներ
Միկրոնակարդակ
Մակրոնակարդակ

ԳԼՈՒԽ 2

ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս գլխում կտրվեն հետևյալ հարցերի պատասխանները.

- ♦ որո՞նք էին մակրոէկոնոմիկայի՝ որպես գիտության ծագման և զարգացման նախադրյալները,
- ♦ որո՞նք են մակրոտնտեսական կարգավորման սկզբունքները,
- ♦ ի՞նչ հիմնական ուղղություններով են իրականացվում մակրոտնտեսական վերլուծությունները,
- ♦ գիտական հետազոտությունների ինչպիսի՞ ընդհանուր մեթոդներ գոյություն ունեն,
- ♦ մակրոտնտեսական վերլուծությունները ինչպիսի՞ առանձնահատուկ մեթոդներով են իրականացվում,
- ♦ ի՞նչ նպատակով են օգտագործվում տնտեսական մոդելները,
- ♦ ի՞նչ մակրոտնտեսական ցուցանիշներ են հաշվարկվում ազգային արդյունքը գնահատելու համար, և ինչ եղանակներ գոյություն ունեն դրանց հաշվարկման համար,
- ♦ որո՞նք են բնակչության կենսամակարդակի ցուցանիշները, և ինչպե՞ս են դրանք գնահատվում,
- ♦ ինչպե՞ս գնահատել գործազրկության մակարդակը:

2.1. Մակրոէկոնոմիկայի ծագումը, անհրաժեշտ նախադրյալները և սկզբունքները

Մակրոէկոնոմիկայի ծագումը

Գիտությունները ծագում են հասարակական ծայրահեղ պահանջ-մունքների ձևավորման պահերին, երբ գիտական մտքի նախկին նվաճումներն այլևս չեն բավարարում՝ բացահայտելու տեղի ունեցող երևույթները և չեն կարողանում լուծել խիստ կարևոր ու անհրաժեշտ հիմնախնդիրները: Այդպիսի վիճակում էր տնտեսագիտությունը 20-րդ դարի 30-ական թվականներին: Մինչ այդ դասական տնտեսագիտությունը բացատրում էր, որ արտադրության ծավալը որոշվում է առկա արտադրական ներուժով, այսինքն՝ կապիտալի և աշխատանքի քանակությամբ, դրանք են որոշում ապրանքների և ծառայությունների առաջարկը, իսկ

վերջինս կարողանում է իրեն համապատասխան պահանջարկ ձևավորել, և տեղի է ունենում շուկայի հավասարակշռում: Սակայն 1929-1933թթ. տնտեսական ճգնաժամը, որն ընդգրկեց շուկայական տնտեսություն ունեցող բոլոր երկրները, կասկածի տակ դրեց դասական տնտեսագիտության այդ դրույթը, քանի որ աշխատանքի և կապիտալի ծավալը չէր կրճատվել, մինչդեռ առանձին երկրներում արտադրության ծավալը կրճատվել էր նույնիսկ 30%-ով (ԱՄՆ): Ուստի տնտեսական ճգնաժամը նոր բացատրություն էր պահանջում: Այդպիսի բացատրությամբ հանդես եկավ Ջոն Մեյնարդ Բեյնսը (1883-1946): Իր «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսությունը» աշխատությամբ կասկածի տակ դնելով դասական տնտեսագիտության դրույթները՝ ապացուցեց, որ արտադրության ծավալը որոշվում է ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկի հիման վրա, որ պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռությունը հիմնականում ապահովվում է պահանջարկը, որ պահանջարկի խթանման միջոցով կարելի է ազդել արտադրության ծավալի ավելացման վրա, որ պահանջարկի խթանում կարելի է իրականացնել սպառման, ներդրումների և պետական գնումների ծավալների ավելացման միջոցով, իսկ դրանց վրա կարելի է ազդել պետական որոշակի քաղաքականության միջոցով: Այսպիսով, Բեյնսը մակրոէկոնոմիկայի գիտական տեսության առաջին մշակողն էր, չնայած մինչ այդ մակրո-տնտեսական վերլուծություններ կատարվել էին Ֆրանսուա Բենեի և Կարլ Մարքսի կողմից: Փաստորեն, Բեյնսը ոչ միայն մակրոէկոնոմիկայի հիմնադիրն է, այլ նաև մակրոտնտեսական կարգավորման անհրաժեշտության հիմնավորողը: Պատահական չէ, որ հետպատերազմյան շրջանում (Բեյնսի մահից հետո) մակրոտնտեսական կարգավորում դասընթացը սկսեցին դասավանդել Արևմտյան Եվրոպայի, Հյուսիսային Ամերիկայի, Հապոնիայի և մի շարք այլ երկրների տնտեսագիտական բուհերում: Այդ դասընթացը գրականության մեջ նշվում էր «Պետության միջամտությունը տնտեսությանը», «Տնտեսության պետական կարգավորում», «Պետական տնտեսական քաղաքականություն», «Պետական մոնոպոլիստական կապիտալիզմ» անվանումներով: Հատկապես վերջին բնորոշումը՝ «Պետական մոնոպոլիստական կապիտալիզմ», մասամբ է համապատասխանում պետական կարգավորման էությանը, քանի որ պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը վերաբերում է տնտեսության բոլոր բնագավառներին և բոլոր սոցիալական շերտերին: Ուստի, ժամանակակից շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում այդպիսի դեր են խաղում բոլոր սոցիալ-տնտեսական գործընթացները՝ կրթության, սոցիալական ապահովման, շրջակա միջավայրի պահպանության և այլ բնագավառները: «Տնտեսության պետական կարգավորում» և «պետական տնտեսական քաղաքականություն» տերմիններն ավելի համահունչ են նշված գործընթացներին: Այսօր աշխարհի բոլոր

տնտեսագետները կողմնակից են տնտեսության պետական կարգավորմանը և տարակարծիք են միայն այդ կարգավորման շրջանակների, ձևերի, ինտենսիվության և մոտեցումների հարցերում, որոնք տարբեր երկրներում, տնտեսական տարբեր իրավիճակներում կարող են հանդես բերել պետական կարգավորման առանձին մոտեցումներ: Ընդհանուրն այն է, որ աշխարհի բոլոր երկրներում պետությունը իրականացնում է շուկայական տնտեսության կարգավորման գործառույթ:

Մակրոտնտեսական կարգավորման նախադրյալները

Շուկայական տնտեսության պայմաններում հանդես են գալիս տնտեսության պետական կարգավորման որոշակի նախադրյալներ: Դրանք են.

- ♦ Շուկայական տնտեսության պայմաններում որպես շուկայի մասնակիցներ են հանդես գալիս սեփականատերեր, զանազան գործունեությամբ զբաղվողներ, որոնց շահերը երկրի ընդհանուր շահերին ոչ միայն չեն համապատասխանում, այլև հակասում են: Ուստի, եթե տնտեսավարող սուբյեկտների շահերը հակասում են միմյանց և պետության ընդհանուր շահերին, պահանջվում է պետության կարգավորիչ միջամտությունը: Այսպես, ֆերմերները ցանկանում են կրճատել հողի հարկը, արդյունաբերողները՝ շահութահարկը, իսկ կրթության և առողջապահության զարգացման համար պետական բյուջեում միջոցներ են անհրաժեշտ, և պետությունը հարկերը կրճատել չի կարող:

- ♦ Շուկայական տնտեսությունում ձևավորվում են խմբային շահեր: Մարդկանց որոշ խմբերի շահերը համընկնում են, ուստի նրանք միավորվում են, ստեղծում են ասոցիացիաներ, արհեստակցական միություններ և իրենց պահանջների իրականացման համար պայքար են ծավալում, հանդես են գալիս մամուլում, հեռուստատեսությամբ, պետական մարմիններին ներկայացվում են որոշակի պահանջներ: Սակայն խմբային շահերը նույնպես կարող են հակասել պետական շահերին: Օրինակ, պետությունը պահանջում է պահպանել շրջակա միջավայրը, մինչդեռ արդյունաբերողները, լրացուցիչ ծախսեր չկատարելու համար, արտանետվող գազերի, կեղտաջրերի մաքրման սարքեր չեն օգտագործում: Ուստի պետական կարգավորումը պարտադիր է նման հարցերի լուծման համար:

- ♦ Սոցիալական տարբեր խմբերի, հաճախ նաև՝ տարբեր տարածքների բնակչության շահերը հակասում են միմյանց, և այդ շահերի պաշտպանության համար ձևավորվում են քաղաքական հոսանքներ, կուսակցություններ, որոնք ոչ միայն պահանջներ են ներկայացնում պետական մարմիններին, այլ նաև ցանկանում են նվաճել քաղաքական իշխանությունը՝ սոցիալական տվյալ խմբի պատվերները կատարելու համար: Այսպիսի դեպքերում կուսակցությունները ձգտում են կատարել սոցիալական ավելի մեծ խմբերի ցանկությունները՝ ընտրություններում

հաղթանակ տանելու համար: Այդ է պատճառը, որ տնտեսության պետական կարգավորման գործընթացը ընդգրկում է նաև քաղաքական իշխանության շրջանակները և վերաբերում է նաև պետության օրենսդիր գործունեությանը:

♦ Սոցիալական տարբեր խմբերի շահերն արտահայտվում են այդ խմբերի գործունեության գովաբանության միջոցով (լոբբինգ), որը պետական մարմիններին ներկայացվում է որպես որոշակի տնտեսական արդյունք ստանալու միտումներ: Ուստի, պետական կարգավորման անհրաժեշտություն առաջանում է նաև այդ նպատակով:

♦ Տվյալ երկրի քաղաքացիները, իրավաբանական անձինք, փոխհարաբերությունների մեջ են մտնում այլ երկրների տնտեսավարող սուբյեկտների հետ, և այդ հարաբերությունները, բացի միջկառավարական համաձայնագրերից, առանձին երկրների ներսում ենթակա են պետական կարգավորման: Այսպիսով, տնտեսության պետական կարգավորման նախադրյալները շուկայական տնտեսությունում ձևավորվում են շուկայական ինստիտուտների առաջացման և դրանց գործունեության հիման վրա: Եվ քանի որ այդ ինստիտուտները ներկայացնում են տնտեսական տարբեր շահեր ունեցողներ, ուստի պահանջվում է դրանց համապատասխանեցումը ընդհանուր համապետական շահերին: Այսպես, բանկային համակարգին ձեռնտու է բարձր տոկոսադրույքներով վարկի տրամադրումը, որը հակասում է վարկ վերցնող տնտեսավարող սուբյեկտների շահերին, որոնք գերադասում են խիստ ցածր տոկոսադրույքները: Պետությանը անհրաժեշտ է վարկերի միջոցով ավելացնել ներդրումների ծավալը: Ուստի նա փորձում է կարգավորել այդ տոկոսադրույքները այնպես, որ կապիտալի պահանջարկի և առաջարկի կտրուկ փոփոխությունը էականորեն չազդի ներդրումների կրճատման վրա, այլ խոսքով, պետական կարգավորումը նաև շահերի զուգակցման, համապատասխանեցման գործընթաց է:

♦ Տնտեսության պետական կարգավորման կարևորագույն նախադրյալ է գիտության զարգացումը, պետական կարգավորման ավելի կատարյալ մեթոդների ու եղանակների ստեղծումը: Դա կատարվում է ոչ միայն տնտեսագիտության, այլ նաև բնական գիտությունների նվաճումները տնտեսության կարգավորման գործընթացում օգտագործելու միջոցով: Դրան մեծապես նպաստում է նաև զանգվածային տեղեկատվական համակարգերի զարգացումը, որը հնարավորություն է ընձեռում օգտագործելու այլ երկրների փորձը, ամբողջ աշխարհի տնտեսական հետազոտությունների արդյունքները: Վերջին 50 տարիների տնտեսագիտական հետազոտությունները հիմնականում նվիրված են մակրոտնտեսական երևույթների և գործընթացների ուսումնասիրությանը (Մ. Ֆրիդմեն, Ֆ. Մոդիլյանի, Բ. Էրոու, Ս. Ֆիշեր, Ա. Շվարց, Ռ. Հարոլդ, Ջ. Հիքս, Դ. Պատինկին, Փ. Սամուելսոն, Ջ. Թոբին): Այդ

ուսումնասիրությունները հիմք են հանդիսանում պետական կարգավորման ավելի կատարյալ մեթոդների ու գործիքների կիրառման համար:

Մատենատեսական կարգավորման սկզբունքները

Առանձին տնտեսական իրավիճակներում տնտեսությունը արդյունավետ կարգավորելու համար պահանջվում են առանձնահատուկ մոտեցումներ և սկզբունքներ: Սակայն գոյություն ունեն սկզբունքներ, որոնք պետական կարգավորման գործընթացներում ընդհանուր են և պետք է պահպանվեն տնտեսական բոլոր իրավիճակներում: Դրանք են.

- ◆ Տնտեսավարող բոլոր սուբյեկտների, քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց իրավահավասարությունը և փոխադարձ տնտեսական պատասխանատվությունը: Փոխադարձ տնտեսական պատասխանատվություն անհրաժեշտ է նաև քաղաքացիների, իրավաբանական անձանց և պետական մարմինների միջև:

- ◆ Կարևոր սկզբունք է պայմանագրային տնտեսության ստեղծումը, այսինքն, եթե պետության և տնտեսավարող սուբյեկտների միջև հարաբերությունները դուրս են գալիս նախապես սահմանված նորմատիվային շրջանակներից, ապա դրանք պետք է լուծվեն երկկողմանի համաձայնեցված պայմանագրի հիման վրա:

- ◆ Պետական կարգավորող մարմինների հարաբերական անկախությունը, որն անհրաժեշտ է տնտեսավարող սուբյեկտների և պետական շահերի համապատասխանեցումը իրավահավասար պայմաններում իրականացնելու համար: Եթե պետական կառավարման հիերարխիկ աստիճաններում գոյություն ունեն օրենսդիր, գործադիր և իրավապահ մարմիններ, ապա պետական շահերը սուբյեկտիվորեն չգերադասելու համար իրավապահ մարմինները պետք է անկախ լինեն տեղի գործադիր մարմիններից:

- ◆ Պետական կարգավորման խնդիրներից մեկը հասարակության ավելի մեծ զանգվածի կարծիքի ուսումնասիրությունը և դրա օգտագործումն է: Այդ սկզբունքը թույլ է տալիս բարձրացնել պետական մարմինների նկատմամբ հասարակության վստահությունը, ստեղծել տնտեսության կարգավորման այնպիսի եղանակներ, որոնք ակտիվացնում են հասարակության մասնակցությունը երկրի համապետական հիմնախնդիրների լուծման հարցում:

- ◆ Վերջապես, տնտեսական կյանքը մեկընդմիջտ տրված և նախապես ծրագրավորված երևույթների ու գործընթացների ամբողջություն չէ: Երկրի զարգացման ընթացքում ձևավորվում են արտակարգ իրավիճակներ, անբնականոն երևույթներ, որոնք արագ և արտակարգ լուծումներ են պահանջում: Այդպիսի դեպքերում գործողության ձևերից մեկը պետական առանձնահատուկ ուշադրությունն է տնտեսավարող սուբյեկտների նկատմամբ, որոշակի զիջումների, առավելությունների տրամադրումը, որը հաճախ կարող է ժամանակավոր լինել՝ մինչև արտակարգ իրավիճակի հաղթահարումը:

2.2. Մակրոտնտեսական վերլուծության ուղղությունները

Պետության տնտեսական քաղաքականության ռազմավարությունը ձևավորվում է մակրոտնտեսական քաղաքականության մեթոդաբանության՝ տնտեսական զանգվածային վերլուծություններ կատարելու և դրանց արդյունքները օգտագործելու հիման վրա: Նախ և առաջ պահանջվում է մշակել տնտեսության առաջիկա զարգացման հիմնադրույթը, որը կատարվում է մակրոտնտեսական վերլուծության հետևյալ ուղղությունների հիման վրա.

Տնտեսական իրավիճակի վերլուծություն

Տնտեսության զարգացման արդի վիճակը պետք է ներկայացնել դրական և բացասական պահերով, ձեռք բերված նվաճումներով և տնտեսության չլուծված խնդիրներով, ռեսուրսների օգտագործման գնահատմամբ, տնտեսության մեջ ձևավորված անբնականոն իրավիճակների պատճառներով: Այսպես, վերլուծելով ՀՀ մակրոտնտեսական իրավիճակը անկախացման շրջանում (1991թ.), կարելի է տալ հետևյալ գնահատականը. տնտեսությանը բնորոշ էր անհաշվեկշռվածությունը, ֆինանսական անկայունությունը, արտադրության միջոցների և սպառման առարկաների մշտական պակասը, դրամաշրջանառության անկայունությունը, փողի արժեզրկումը, ստեղծվող արդյունքի բարձր նյութատարությունը և արտադրության առավելապես էքստենսիվ աճը, «ստվերային տնտեսությունը»¹: Անցած տասնամյակի ընթացքում այս բնութագրերին գումարվել են նաև գործազրկության բարձր մակարդակը, արժույթի կուրսի տատանումները, երկրի արտաքին պարտքի ավելացումը, ստեղծվող արդյունքի կրճատումը և բնակչության ակտիվ արտագաղթը: Այդ ամենի պատճառները ոչ միայն տնտեսական նախկին համակարգի թերություններն էին, այլ նաև հանրապետության անկախացումից հետո տնտեսության պետական կարգավորման գործում թույլ տրված բազմաթիվ սխալները, պետական մակարդակի հասած կոռուպցիան և թալանը, արտադրական ներուժի քայքայումը:

Նպատակների վերլուծություն

Տնտեսական քաղաքականության հիմնադրույթը ներառում է երկրի կարևորագույն նպատակները: Մինչդեռ երկրի առջև դրվում են տնտեսական, սոցիալական, պաշտպանական, բնապահպանական բազմաթիվ նպատակներ, որոնք վերլուծելու և յուրաքանչյուրի էությունը, խնդիրները պարզելու համար անհրաժեշտ է դրանք անվանակարգել, այնուհետև

¹ Իրավիճակների բացատրությունը տես՝ Յ. Բ. Ղուշյան «Մակրոէկոնոմիկա», Երևան 1992թ., էջ 27:

դասակարգել ըստ ոլորտների, բնույթի, իրականացման ժամանակահատվածի, առաջնայնության աստիճանի: Ըստ ոլորտների պետք է առանձնացնել արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, շինարարության, այսինքն՝ արտադրական ոլորտի, այնուհետև՝ սպասարկման, արտաքին՝ հարաբերությունների և այլ ոլորտների նպատակներ: Ըստ բնույթի նպատակները դասակարգվում են տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական և այլ խմբերում: Ըստ ժամանակահատվածի գոյություն ունեն ընթացիկ, միջինժամկետ և հեռանկարային նպատակներ: Ըստ առաջնայնության կարող են լինել գլխավոր և միջնորդավորվող նպատակներ: Նպատակները կարելի է խմբավորել նաև հետևյալ խմբերում՝ ներդաշնակ, չեզոք և հակասող: Դա հնարավորություն կտա պարզելու նպատակների փոխհարաբերությունները և դրանց համար օգտագործվող ռեսուրսների ընդհանրությունը: Օրինակ, եթե պետական բյուջեից հնարավոր է ավելացնել ուսուցիչների աշխատավարձը, ապա դա բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և կրթության զարգացման խթանման նպատակներ է հետապնդում, որոնք ներդաշնակ են: Սակայն, եթե տվյալ միջոցառումը չեզոք է մասնավոր ներդրումների խթանման նպատակների նկատմամբ, ապա հակասող է պաշտպանության ծախսերի ավելացմանը, քանի որ պետական բյուջեից հնարավոր է ավելացնել կամ կրթության, կամ պաշտպանության ծախսերը:

Նպատակների վերլուծությունը պահանջում է ստեղծել նաև «նպատակային ծախսի» կմախքը, որը պետք է արտահայտի բոլոր նպատակների դասակարգումը և խմբավորումը:

Տնտեսական համակարգի շահերի համապատասխանության վերլուծություն

Նախորդ գլխում նշվեց, որ շուկայական տնտեսության սուբյեկտների՝ տնային տնտեսությունների, ֆիրմաների և պետության շահերը ոչ միայն չեն համընկնում, այլև հաճախ հակամետ են: Ուստի նման վերլուծության խնդիրն է պարզել, թե պետական շահերի պաշտպանության տվյալ տարբերակի դեպքում որքանով են պահպանվում կամ խախտվում շուկայական տնտեսության ինքնակարգավորման սկզբունքները և որքանով շուկան կարող է գործել արդյունավետ: Այսպես, ՀՀ-ում արտադրության միջոցների մասնավորեցման ընթացքում հաշվի չառնվեց շուկայական գործարարության ակտիվացման պահանջը, որի հետևանքով մասնավորեցումը ավելի խորացրեց տնտեսական ճգնաժամը և բնակչության արտագաղթի պատճառ դարձավ: Իհարկե, շուկայական տնտեսության անցման ընթացքում տեղի է ունենում աշխատուժի որոշ մասի դուրսնում, սակայն մասնավորեցվող ձեռնարկությունների չափսատելու պատճառով դուրս մղվեց աշխատուժի գերակշիռ մասը:

Շահերի համապատասխանեցման վերլուծություն անհրաժեշտ է մանր, միջին և խոշոր ձեռներեցության, ինչպես նաև մենաշնորհային դիրք ունեցող արտադրությունների շահերը պետական շահերին հարմարեցնելու համար: Խիստ կարևոր է արտադրողի և սպառողի շահերի փոխհամաձայնեցումը, քանի որ նախկին տնտեսությունում կարգադրող էր արտադրողը, շուկայական տնտեսությունում՝ սովորաբար սպառողը, իսկ անցումային տնտեսությունում հանդես է գալիս և՛ նորը, և՛ հինը: Այդ է պատճառը, որ անցումային տնտեսություններում շահերի փոխհամաձայնեցումը իրագործվում է դժվարությամբ և զգալիորեն կաշկանդում է պետության կարգավորիչ ազդեցությունը:

Պետական կարգավորման գործիքների կիրառելիության վերլուծություն

Պետական կարգավորման ազդեցությունը հանդես է գալիս որոշակի գործիքների համակցության միջոցով: Դրանցից յուրաքանչյուրը կարող է ազդեցություն ունենալ տնտեսական որոշակի պայմաններում: Այդ պայմանների փոփոխության դեպքում պետական տվյալ գործիքի ազդեցությունը կարող է չեզոքանալ, ուստի, ելնելով տնտեսական իրավիճակից, անհրաժեշտ է պարզել, թե պետական կարգավորման գործիքներից յուրաքանչյուրը տնտեսավարող սուբյեկտների շահերին ինչպես է առնչվում, և ովքեր են շահում կամ տուժում տվյալ գործիքի կիրառումից: Այսպես, եթե երկրի Կենտրոնական բանկը ավելացնում է փողի զանգվածը և դրանով ազդում տոկոսադրույքի իջեցման վրա, ապա դրանից տուժում են կապիտալի տերերը, շահում են ներդրողները, և դա կատարվում է երկրի տնտեսության իրական հատվածի զարգացման համար: Այսպիսով, այս վերլուծության խնդիրն է պարզել պետական կարգավորման գործիքի քանակական ազդեցությունը և գտնել կիրառման ծայրահեղ սահմանը, որից հետո այդ գործիքը կիրառել չի կարելի, քանի որ այն կարող է տնտեսապես կործանել որևէ տնտեսավարող սուբյեկտի: Այսպես, պետությունը կարող է սահմանել արտադրանքի մի քանի տեսակների (որոնց արտադրությունը մենաշնորհային բնույթ ունի) գների վերին մակարդակ, սակայն այդ գինը չպետք է ցածր լինի արտադրության ծախսերից և պետք է ապահովի միջին շահույթ: Եթե տվյալ գործիքը ազդեցություն ունի տնտեսական երևույթի վրա, ապա այդ ազդեցությունը կայուն և մշտական չէ: Այդպիսին է տոկոսադրույքի ազդեցությունը ներդրումների խթանման վրա: Որքան տոկոսադրույքը իջնում է, այնքան այդ ազդեցությունը զգայուն է դառնում, սակայն որոշակի աստիճանում այդ ազդեցությունը չեզոքանում է, որն անվանում ենք «փողի ծուղակ»: Փաստորեն դա այն վիճակն է, որի դեպքում ներդրումների վրա տոկոսադրույքի ազդեցությունը վերանում է, տնտեսության մեջ ներդրումները կարող են չաճել, իսկ դա խոչընդոտում է տնտեսական աճ ապահովելուն:

Այսպիսով, տնտեսական բոլոր վերլուծությունները վերաբերում են թվարկված չորս խմբերից որևէ մեկին և արտահայտում են տնտեսական զարգացման հիմնադրույթի մշակման համապատասխան բաղադրիչի էությունը:

2.3. Տնտեսության պետական կարգավորման մեթոդները

Քանի որ որպես հոմանիշներ ենք օգտագործում «տնտեսության պետական կարգավորում» և «պետության տնտեսական քաղաքականություն» հասկացությունները, ուստի տնտեսական երևույթների ուսումնասիրության և դրանց կանխատեսման բոլոր եղանակներն ու ձևերը կարող ենք վերագրել նաև տնտեսության պետական կարգավորմանը: Դրանք ինչ-որ չափով համընկնում են նախկին ժողովրդական տնտեսության պլանավորման մեթոդաբանության հետ: Այսպես, տնտեսական աճի տեմպերը խթանելու նպատակով անհրաժեշտ է նախ ունենալ տվյալ երկրի տնտեսական աճի տեմպերի կանխատեսվող չափը և այնուհետև փորձել շուկայական տնտեսության մասնակիցներին ներգրավել տնտեսական աճի խթանման գործում:

Տնտեսական կանխատեսումը բարդ ու դժվարին գործընթաց է: Տնտեսական զարգացման գործոններն այնքան բազմաբնույթ ու բազմազան են, որ հաճախ հնարավոր չէ տալ դրանց ազդեցության քանակական գնահատականը: Եթե տնտեսական առաջընթացի տեխնիկական, տեխնոլոգիական գործոնների ազդեցությունը քանակապես գնահատելի է, ապա սոցիալական, հոգեբանական և մարդկային այլ գործոնների ազդեցությունը գնահատվում է մոտավոր եղանակով: Այդ է պատճառը, որ տնտեսության պետական կարգավորման և մակրո-տնտեսական վերլուծության ժամանակ օգտագործվում են գիտության ընդհանուր և առանձնահատուկ մեթոդներ:

Գիտության ընդհանուր մեթոդները

Բնության, հասարակության և մտածողության զարգացման ընթացքը ուսումնասիրելիս օգտագործվում են որոշակի սկզբունքներ ու եղանակներ, որոնց ամբողջությունը անվանում են ուսումնասիրության մեթոդներ: Դրանցից հիմնականներն են՝ դիալեկտիկան, գիտական վերացարկումը (աբստրակցիա), ինդուկցիան և դեդուկցիան, վերլուծական, համեմատական, մաթեմատիկական և վիճակագրական մեթոդները:

Դիալեկտիկան սովորեցնում է, որ իրերը, առարկաները, երևույթները շարժման, զարգացման մեջ են, և դրանց վիճակների դիտարկումը պետք է կատարվի տեղի ունեցող փոփոխությունների գնահատմամբ: Դա հատկանշական է տնտեսական երևույթներին, որոնք ոչ միայն փոխվում են, այլև հաճախ հանդես են բերում կտրուկ շրջադարձեր, այսինքն՝

զարգացմանը հետևում է անկումը: Դեռ ավելին, զարգացման ընդհանուր միտումը երբեմն փոխարինվում է պարբերական անկմամբ, և ձևավորվում է տնտեսական պարբերաշրջան: Պարբերաշրջանային դիալեկտիկական զարգացման ընթացքում յուրաքանչյուր հաջորդ պարույրում տնտեսական նվաճումները նոր փուլ են թևակոխում: Ուստի դիալեկտիկական մեթոդն անհրաժեշտ է տնտեսական զարգացման ընթացքը ճշգրիտ կանխատեսելու համար:

Գիտական վերացարկումը տնտեսական բազմագործոն երևույթների ուսումնասիրության եղանակ է, որի ընթացքում մտովի վերանում ենք տվյալ երևույթի վրա ազդող մի շարք գործոնների ազդեցությունից, և հաշվի ենք առնում մեզ հետաքրքրող գործոնի ազդեցությունը: Այսպես, եթե գիտենք, որ երկրում ստեղծվող արդյունքը աճում է կապիտալի, աշխատանքի ավելացման և տեխնոլոգիական առաջադիմության շնորհիվ, ապա կապիտալի ավելացման հաշվին արդյունքի աճը հաշվարկելու համար ենթադրում ենք, որ աշխատանքը չի ավելանում և տեխնոլոգիական առաջադիմություն տեղի չի ունենում: Այդպիսի հաշվարկներ կայացված է դասընթացի 6-րդ թեմայի ուսումնասիրության ընթացքում: Նման ենթադրությունը գիտական վերացարկում ենք անվանում, քանի որ իրականում արտադրության բոլոր գործոնները փոխկապված են, փոփոխվում են և պահանջվում է մտովի պատկերացնել միայն մեկ գործոնի փոփոխությունը:

Ինդուկցիան և դեդուկցիան մտաեզրահանգման մեթոդներ են, որոնք ենթադրում են եզակի փաստերի հիմա վրա կատարել եզրահանգումներ, և ենթադրությունների ճշտությունը ստուգել իրական փաստերի հետ համեմատելու միջոցով: Դատողությունների այսպիսի շղթա՝ խորհրդածությունից մինչև եզրակացություններ, անհրաժեշտ է հատկապես մակրոտնտեսական ուսումնասիրությունների ժամանակ, քանի որ այդ մակարդակի երևույթներն անտեսանելի են, դրանք հանդես են գալիս միայն որպես առանձին երևույթների հանրագումար: Այսպես, եթե փողի շուկայում տոկոսադրույքը բարձրանում է, ապա ներդրումների պահանջարկը կրճատվում է, դրան հետևում է արտադրության ծավալի կրճատումը, գործազրկությունը աճում է: Գործազրկության կրճատման համար ապրանքների գները պետք է աճեն: Ուստի արտադրության ծավալի կրճատումը հանգեցնում է դրան, և գործազրկության կրճատման նախադրյալներ շուկան իր մեջ պարունակում է: Այս երևույթների փոխադարձ կապի ուսումնասիրությունը ներկայացված է 15-րդ թեմայում:

Վերլուծությունը ցանկացած գիտության՝ եզրակացություններ կատարելու հիմնական մեթոդն է: Մեզ շրջապատող աշխարհի բոլոր երևույթների էությունը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց վերլուծելու: Վերլուծությունը թույլ է տալիս երևույթը, առարկան դիտարկել մանրամասնորեն, դրանց վրա ազդող գործոնների ամբողջությամբ: Դրա համար պահանջվում է պարզել յուրաքանչյուր գործոնի ազդեցության չափը, առանց որոնց երևույթի հետագա փոփոխությունը գնահատել

հնարավոր չի լինի: Այսպես, բնակչության թվակազմի վրա ազդում են տվյալ տարում ծնվածների, այլ վայրերից փոխադրվածների, այլ վայրեր փոխադրվածների և մահացածների ցուցանիշները: Պարզ է, որ բնակչության թվի կանխատեսման համար նախ պետք է պարզել այդ գործոններից յուրաքանչյուրի ազդեցության չափը, փոփոխության միտումները: Այդ բոլորը պարզելուց հետո կատարվում է ընդհանրացում, այսինքն՝ ինչպիսին կլինի գործոնների ազդեցության ընդհանուր չափը կանխատեսվող ժամանակաշրջանի ընթացքում:

Վերլուծությունը կարող է լինել որակական և քանակական: Որակական վերլուծությունը բացահայտում է երևույթի հիմնական որակական հատկանիշները: Օրինակ, խորհրդային տնտեսությանը բնորոշ էր սպառման առարկաների մշտական պակասը:

Քանակական վերլուծության միջոցով պարզվում է երևույթի վրա տարբեր գործոնների ազդեցության չափը: Եթե տնտեսական աճի 60%-ը ձեռք է բերվում արտադրական ռեսուրսների աճի հաշվին (էքստենսիվ աճ), ապա մնացած 40%-ը ռեսուրսների օգտագործման բարելավման արդյունք է (ինտենսիվ աճ):

Համեմատական մեթոդը անհրաժեշտ է երևույթի բնութագիրը տարբեր ժամանակներում և այլ երևույթների հետ համեմատելու համար: Որևէ երկրի մեկ բնակչի հաշվով արտադրված ազգային եկամտի ծավալը դեռևս ոչինչ չի բնութագրում, եթե չի համեմատվում մեկ այլ երկրի նույն ցուցանիշի հետ: Այսպես, 1999թ. Հայաստանում մեկ բնակչի հաշվով արտադրվել է 245 հազար դրամի համախառն ներքին արդյունք: Համեմատելու համար այն արտահայտում ենք ԱՄՆ դոլարով և համեմատում այլ երկրների նույն ցուցանիշի հետ:

Մաթեմատիկական մեթոդներ օգտագործվում են բոլոր այն գիտությունների կողմից, որոնք քանակական վերլուծություններ են կատարում և դիտարկում են առարկաների, երևույթների քանակական կապերը: Այդպիսի դեպքերում պահանջվում է երևույթի հիմնական հատկանիշները նշանակել մաթեմատիկական նիշերով, կազմել այդ երևույթի փոփոխության մաթեմատիկական մոդելը (դրան կանդրադառնանք հաջորդ հարցի ուսումնասիրության ժամանակ), լուծել այն մաթեմատիկական եղանակով և ստացված արդյունքները գնահատել:

Վիճակագրական մեթոդները նույնպես քանակական ուսումնասիրությունների նպատակով են օգտագործվում: Դրանք անհրաժեշտ են առարկաների, երևույթների մասին զանգվածային տեղեկատվություն հավաքելու, դրանք որոշակի վիճակագրական մեթոդներով դասակարգելու, կապերը գնահատելու և զարգացման միտումները հայտնաբերելու համար:

Մակրոտնտեսական առանձնահատուկ մեթոդները

Մակրոտնտեսական վերլուծություններ կատարելու համար պահանջվում են նաև առանձնահատուկ մեթոդներ: Դրանք են՝ համակարգային վերլուծությունը, դինամիկ հետազոտությունը, հաշվեկշռային, նորմատիվային և ծրագրանպատակային մեթոդները:

Համակարգային վերլուծությունը մեթոդաբանական միջոցների և ընթացակարգերի ամբողջություն է, օգտագործվում է քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական բնույթի բարդ հիմնախնդիրների լուծումը նախապատրաստելու, հիմնավորելու և իրականացնելու համար: Նման վերլուծության կիրառումը մակրոտնտեսական կարգավորման գործընթացում պայմանավորված է նրանով, որ մակրոմակարդակի երևույթների վրա ազդող գործոնները քանակապես հաճախ գնահատելի չեն և հիմնահարցի լուծման համար պահանջվում են այլընտրանքային տարբերակներ, որոնցից լավագույնի ընտրությունը կատարվում է արդյունավետության այս կամ այն ցուցանիշի օգնությամբ:

Համակարգային վերլուծության հիմնական սկզբունքներն են.

- ♦ հիմնահարցի լուծմանը վերաբերող որոշումների ընդունումը պետք է սկսել վերջնական նպատակների, դրանց հասնելու չափանիշների ճշգրիտ ընտրությունից,
- ♦ հիմնահարցը պետք է դիտարկել ամբողջականության մեջ և քննարկել յուրաքանչյուր մասնավոր լուծման հետևանքները,
- ♦ համակարգի առանձին բաղադրամասերի նպատակները պետք է համահունչ լինեն ամբողջ ծրագրի նպատակին:

Համակարգային վերլուծության առանցքային հարցերից մեկը տնտեսական երևույթի այնպիսի մոդելի մշակումն է, որը ներառի երևույթի վրա բոլոր գործոնների ազդեցության գնահատումը: Դա հնարավորություն է տալիս շատ արագ որոշել այլընտրանքային տարբերակներից յուրաքանչյուրի համար պահանջվող ռեսուրսները, սպասվող արդյունքները: Համակարգային վերլուծության կիրառման գործընթացն ընդլայնվել է էլեկտրոնային և համակարգչային տեխնիկայի ստեղծման ու կիրառման շնորհիվ:

Դինամիկ հետազոտությունը մակրոտնտեսական երևույթների հետազոտության հիմնական եղանակն է: Մի կողմից՝ մակրոտնտեսական երևույթների գործընթացների բազմագործոն բնույթը հնարավորություն չի տալիս ճշգրիտ որոշել ընդհանուր արդյունքների վրա այս կամ այն գործոնի ազդեցության չափը, մյուս կողմից՝ տնտեսական երևույթի և նրա վրա ազդող գործոնի միջև կապը զուտ մաթեմատիկական կապի տեսք չունի: Տնտեսական գործընթացների քանակական կապերը միտումների բնույթ ունեն, ուստի մակրոտնտեսական արդյունքների և ռեսուրսների միջև քանակական կապերը կայուն չեն: Դրա համար մակրոտնտեսական դինամիկ հետազոտությունը պետք է կատարել բավականին երկար ժամանակաշրջանի համար: Որքան ավելի երկար է ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանը, այնքան մակրոտնտեսական դինամիկան

համեմատությունների ավելի իրական հնարավորություն է տալիս: Մակրոտնտեսական այնպիսի ցուցանիշների վերլուծությունը, ինչպիսին ազգային եկամտի, կատարված կապիտալ ներդրումների ծավալներն են, պետք է կատարվեն մի քանի տասնամյակների կտրվածքով, որի դեպքում է միայն հնարավոր պարզել տնտեսության լճացման, անկման, աշխուժացման և վերելքի օրինաչափությունները: Եթե այդ երևույթներից յուրաքանչյուրը ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում կրկնվում է միայն մեկ կամ երկու անգամ, ապա դրանց օրինաչափությունների մասին եզրակացությունները կարող են ճշգրիտ չլինել: Ուստի մակրոտնտեսական երևույթների հետազոտությունները պետք է կատարել բավականին երկար ժամանակահատվածի համար, որը թույլ է տալիս պարզել մակրոտնտեսական ցուցանիշների աճի տեմպերի, թափի և այլ հատկանիշների դրսևորման ձևերը:

Հաշվեկշռային մեթոդը մակրոտնտեսական հետազոտությունների և կանխատեսման հիմնական եղանակներից մեկն է: Դա բացատրվում է նրանով, որ տնտեսական գործընթացները երկակի բնույթ ունեն, դրանք մի կողմից արդյունքների ստեղծման, մյուս կողմից՝ ռեսուրսների օգտագործման գործընթացներ են: Միաժամանակ, մակրոմակարդակի ցուցանիշների ընդհանուր հաշվեկշռվածությունը, կայունությունը հնարավոր է արտահայտել այդ մեթոդի օգնությամբ: Տնտեսության հաշվեկշռվածությունը զարգացման այնպիսի վիճակ է, երբ համապատասխանություն է ստեղծվում ռեսուրսների և դրանցից ստացվող արդյունքների ծավալների միջև: Այդ համապատասխանեցումը արտահայտելու համար մշակվում են ազգային եկամտի արտադրության և բաշխման, հիմնական ֆոնդերի, աշխատանքային ռեսուրսների ամփոփ հաշվեկշիռներ: Այդ հաշվեկշիռները մակրոտնտեսական քանակական կապերը գնահատելու և արտահայտելու միջոց են: Հաշվեկշռային մեթոդը համընդհանուր կապերի արտահայտման եղանակ է, սակայն տնտեսական որոշակի կապեր մասնակի բնույթ ունեն, դրանց ուսումնասիրությունը կատարվում է նորմատիվային մեթոդով:

Նորմատիվային մեթոդը դիտարկում է տնտեսական երևույթների առանձին, մասնակի կապերը, որոնք հիմնականում կիրառվում են մակրոտնտեսական կարգավորման գործընթացում: Նորմատիվային մեթոդի դերը շուկայական տնտեսությունում հանգում է պետության կողմից տնտեսավարող սուբյեկտների համար որոշակի նորմատիվային մեթոդների սահմանմանը, որոնք որոշում են դրանց գործունեության շրջանակները: Այդպիսի նորմատիվներ են հարկային դրույքաչափերը, վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքները, արտահանման և ներմուծման մասնաբաժինները և այլն:

Ծրագրանպատակային մեթոդը կիրառվում է մակրոտնտեսական կարգավորման գործընթացում: Այս մեթոդի առանձնահատկությունն այն է, որ տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական, գիտատեխնիկական ծրագրեր մշակելիս նախ սահմանվում է ծրագրի վերջնական

նպատակը, այնուհետև որոշվում են ծրագրի կատարման համար անհրաժեշտ ռեսուրսները, իրականացման ժամկետները, իրականացնող սուբյեկտները, պատասխանատու կազմակերպությունները: Այդպիսի դեպքերում պետությունը կարող է նպատակային ծրագրի իրականացման համար անհրաժեշտ նյութական և ֆինանսական ռեսուրսներ հատկացնել առանձին տնտեսավարող սուբյեկտներին:

2.4. Տնտեսական մոդելներ, պաշարներ և հոսքեր

Մակրոտնտեսական բոլոր մեթոդների օգտագործման նպատակը, վերջին հաշվով, տնտեսական զարգացման ծրագրերի մշակումն է և դրանք տնտեսական քաղաքականության հիմքում դնելը: Այդպիսի ծրագրերի մշակման համար օգտագործվում են տնտեսական մոդելներ, որոնք տնտեսական երևույթների քանակական արտահայտման եղանակ են: Երկրի տնտեսական զարգացման ընթացքում ձևավորվում են մակրոտնտեսական ցուցանիշների որոշակի մակարդակներ, որի հիման վրա առաջադրվում են տնտեսական քաղաքականության հետագա խնդիրները: Այդ մեծություններն ընդգրկվում են տնտեսական մոդելներում, հաշվարկվում են տնտեսական զարգացման ծրագրի առաջադրանքները, որոնք տնտեսական մոդելի ելքային մեծություններ են: Այդ մեծությունները նույնպես բաժանվում են երկու խմբի՝ ծրագրի կառուցվածքային առաջադրանքներ և տնտեսական քաղաքականության առաջադրանքներ: Տրված են համարվում այն ցուցանիշները, որոնք դիտվում են կայուն, չեն ստացվում մոդելի փոփոխականների միջոցով և ձեռք են բերվել տնտեսական զարգացման նախորդ փուլում: Դրանցից են՝ արտադրական և բնական ռեսուրսները, բնակչության թիվը:

Տնտեսական քաղաքականության ցուցանիշները նույնպես մոդելում ներառում են որպես տրված մեծություններ, սակայն դրանք փոփոխվում են քաղաքականությանը համապատասխան: Դրանցից են՝ կառավարական ծախսերը, հարկային դրույքաչափերը, նվազագույն աշխատավարձը և այլն:

Ծրագրի կառուցվածքային առաջադրանքները արտահայտում են մակրոտնտեսական ցուցանիշների միջև քանակական կապերը և հիմք են հանդիսանում նպատակային ցուցանիշների հիմնավորման համար: Դրանցից են՝ անձնական սպառման ծախսերը, ամորտիզացիայի հատկացումները, աշխատանքի ծախսումները և այլն:

Տնտեսական քաղաքականության առաջադրանքները արտահայտում են ծրագրի նպատակային մեծությունները: Դրանք են՝ պետական բյուջեի եկամուտները, սպառման ապրանքների գները, բանկային վարկերը, ներդրումները և այլն:

Մոդելի մուտքային (էկզոգեն) և ելքային (էնդոգեն) մեծությունները միմյանց հետ կապվում են որոշակի հավասարումների միջոցով, որոնք

արտահայտում են ելքային մեծությունների կախվածությունը մուտքային մեծություններից: Տնտեսական մոդելը տնտեսական գործընթացի, երևույթի պարզագույն, քանակական պատկերն է: Մոդելը արտահայտում է միայն տնտեսական երևույթի կմախքը, նրա ընդհանուր պատկերը: Տնտեսական երևույթը ավելի հարուստ, բազմակողմանի և ընդգրկուն է: Մոդելը արտահայտում է երևույթի վրա ազդող մի քանի գործոնների ազդեցությունը:

Ցուցանիշների կապը տնտեսական մոդելներում

Մուտքային ցուցանիշներ	Տրված մեծություններ	Մոդելի հավասարումների համակարգը	Ծրագրի կառուցվածքային առաջադրանքներ	Վերջնական ցուցանիշներ
	Տնտեսական քաղաքականության փոփոխականներ		Տնտեսական քա- ղաքականության առաջադրանքներ	

Որքան ավելի շատ գործոնների ազդեցություն է հաշվի առնվում տնտեսական մոդելներում, այնքան մոդելները մոտ են լինում իրականությանը և արտահայտում են տնտեսական երևույթի էությունը: Սակայն ինչպիսի բարդ ու բազմագործոն մոդելներ էլ օգտագործվեն, միևնույն է, դրանք տնտեսական երևույթների, գործընթացների ամբողջությունը ընդգրկել չեն կարող: Չնայած դրան՝ տնտեսական մոդելների օգտագործումը անհրաժեշտ է երկու հիմնական նպատակներով, ըստ որի՝ այդ մոդելները լինում են վերլուծական և կանխատեսման:

Վերլուծական մոդելները նպատակ ունեն տնտեսական զարգացման ցուցանիշների միջև գտնել քանակական ճշգրիտ կապեր, որոնք որոշակի ժամանակի ընթացքում կայուն են և արտահայտում են ռեսուրսների օգտագործման վիճակը:

Կանխատեսման մոդելները, հիմք ընդունելով արտադրության գործոնների դինամիկան և դրանց ազդեցությունը արտադրության աճի վրա, հնարավորություն են տալիս կանխատեսել արտադրության ծավալի աճը, իսկ դրա հիման վրա՝ նաև մակրոտնտեսական արդյունքային մյուս մեծությունները՝ սպառումը, ներդրումները, պետական ծախսերը: Տնտեսական մոդելների կիրառման ժամանակ անհրաժեշտ է մակրոտնտեսական մեծությունները տարբերակել ըստ դրանց բնութագրության: Կիրառվում են պաշարներ և հոսքեր արտահայտող մեծություններ:

Պաշարները բնութագրում են մակրոտնտեսական մեծությունների առկա պահային վիճակը: Այդպիսի մեծություններ են՝ արտադրական ռեսուրսները, բնակարանային ֆոնդը, պետական պարտքը, կապիտալի

պաշարը և այլն: Հոսքերը արտահայտում են մակրոտնտեսական մեծությունների դինամիկ փոփոխությունը, դրանց շարժը ժամանակի միավորի ընթացքում (օրինակ՝ մեկ տարում): Այդպիսի ցուցանիշներ են՝ արտադրված համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) ծավալը, ներդրումների ծավալը, պետական բյուջեի պակասուրդը: Սովորաբար հոսքերի և պաշարների ֆիզիկական էությունը պատկերացնելու համար ասվում է՝ ջրավազանի ջուրը համարվում է պաշար, իսկ ջրավազանը լցնող ծորակի ջուրը՝ հոսք:

Ցուցանիշների բաժանումը հոսքերի և պաշարների էական դեր է խաղում մակրոտնտեսական ցուցանիշների հաշվարկման մեթոդաբանությունն ընկալելու համար, քանի որ հոսքերը և դրանց մեծությունները հնարավորություն են ընձեռում արագ հաշվարկել պաշարների մեծությունները: Իսկ պաշարները երկրի տնտեսական վիճակի գնահատման և ձեռք բերված նվաճումները արտահայտելու ցուցանիշներն են:

2.5. Մակրոտնտեսական ցուցանիշներին ներկայացվող պահանջները և հաշվարկման կարգը

Ցուցանիշները տնտեսական երևույթների, գործընթացների քանակական հատկանիշները բնութագրող մեծություններ են: Մակրոտնտեսական ցուցանիշները արտահայտում են երկրի ամբողջ տնտեսության գործունեության արդյունքները և դրանց օգտագործման ուղղությունները: Սովորաբար բոլոր երկրների համար սահմանվում է ցուցանիշների հաշվարկման միասնական կարգ, որն անվանվում է «Ազգային հաշիվների համակարգ»: Այդ համակարգը պարունակում է սկզբունքներ, ըստ որոնց՝ մակրոտնտեսական ցուցանիշները հաշվարկվում են որոշակի պահանջներին համապատասխան: Նախ, դրանք պետք է արտահայտեն ամբողջ երկրում ստեղծված արդյունքը, թողարկված արտադրանքը և կատարված ծառայությունները:

Երկրորդ հիմնական պահանջը վերաբերում է դրանց հաշվարկման մեթոդիկայի պարզությանը: Ցուցանիշները պետք է ունենան հաշվարկման պարզագույն, հստակ մեթոդիկա, որպեսզի հնարավոր լինի համադրել տարբեր ժամանակների գործունեության արդյունքները:

Վերջապես, այդ ցուցանիշները պետք է արտացոլեն տնտեսական տվյալ կատեգորիայի էությունը, նրա էական հատկանիշների ամբողջությունը:

Մակրոտնտեսական ցուցանիշները իրենցից ներկայացնում են տվյալ հասկացության միավորված ագրեգատային մեծությունը: Օրինակ, երբ հարկեր տերմինը օգտագործում ենք որպես մակրոտնտեսական հասկացություն, ապա նկատի է առնվում պետության բոլոր հարկային եկամուտները՝ անկախ հարկերի տեսակներից, գանձման եղանակից, վճարող սուբյեկտից և այլն:

Մակրոտնտեսական արդյունքային ցուցանիշներից ավելի շատ կիրառելի են համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ), համախառն ազգային արդյունքի (ՀԱԱ), ազգային եկամտի (ԱԵ), զուտ ազգային արդյունքի (ԶԱԱ), անձնական և տնօրինվող անձնական եկամտի ցուցանիշները:

Համախառն ներքին արդյունքը (ՀՆԱ) տվյալ երկրի տարածքում որոշակի ժամանակի ընթացքում (սովորաբար՝ մեկ տարում) արտադրված բոլոր ապրանքների և կատարված ծառայությունների շուկայական արժեքների գումարն է, անկախ այն հանգամանքից, թե որ երկրի գործակալի գործունեության արդյունքն է:

Սկսած 1993 թվականից՝ աշխարհի բոլոր երկրներում ազգային արդյունքը հաշվարկվում է ՀՆԱ-ի միջոցով: Մինչ այդ ազգային արդյունքը հաշվարկվում էր համախառն ազգային արդյունքի միջոցով:

Համախառն ազգային արդյունքը (ՀԱԱ) տվյալ երկրի գործակալների կողմից արտադրված ապրանքների և մատուցված ծառայությունների շուկայական արժեքների գումարն է, անկախ այն հանգամանքից, թե որ երկրում է գործունեությունն իրականացվել:

Այսպիսով, ՀՆԱ-ն և ՀԱԱ-ն հաշվարկվում են նույն կարգով, սակայն իրարից քանակապես տարբերվում են:

$\text{ՀԱԱ} = \text{ՀՆԱ} + \text{տվյալ երկրի գործակալների կողմից այլ երկրներում ստեղծած արդյունք} - \text{այլ երկրների գործակալների կողմից տվյալ երկրում ստեղծած արդյունք}:$

Պարզ է, որ ՀՆԱ-ն ավելի ճիշտ է բնութագրում տվյալ երկրի տնտեսական իրավիճակը և ավելի հեշտությամբ է հաշվարկվում:

ՀՆԱ-ը հաշվարկվում է երեք եղանակով՝

1. *Այն տնտեսավարող առանձին սուբյեկտների կողմից ավելացրած արժեքների գումարն է:*

Այսպես, վերցնենք թեթև արդյունաբերության երեք ձեռնարկություն: Ենթադրենք, մանածագործական ֆաբրիկան արտադրում է 120 մլն դրամի թել և վաճառում գործվածքեղենի ֆաբրիկային: Գործվածքեղենի ֆաբրիկան իր հերթին արտադրում է 200 մլն դրամի գործվածքեղեն և վաճառում կարի ֆաբրիկային: Կարի ֆաբրիկան դրանից պատրաստում է 250 մլն դրամի հագուստեղեն և վաճառում է բնակչությանը: Փաստորեն, այս օրինակում արժեքի ավելացում տեղի ունեցավ.

Մանածագործական ֆաբրիկայում	120	մլն դրամ
Գործվածքեղենի ֆաբրիկայում	$200 - 120 = 80$	մլն դրամ
Կարի ֆաբրիկայում	$250 - 200 = 50$	մլն դրամ
<i>Ընդամենը ավելացված արժեքը</i>	<i>250</i>	<i>մլն դրամ</i>

Ինչպես տեսնում ենք, ավելացված արժեքների գումարը հավասար է վերջնական արտադրանքի արժեքին, որը վաճառվում է բնակչությանը: Սակայն ավելի ճշգրիտ է ՀՆԱ-ն ավելացված արժեքների տեսքով հաշվարկելը, քանի որ կտորեղենի մի մասն էլ կարող է վաճառվել բնակչությանը, և այդ ժամանակ կհամարվի վերջնական արտադրանք: Փաստո-

րեն ձեռնարկություններում թողարկվող արտադրանքի մի մասը պատրաստ է վերջնական սպառման համար (հագուստ, կոշիկ, հաց, մսամթերք ավտոմեքենաներ և այլն), մյուս մասը դեռևս արտադրական վերամշակման պետք է ենթարկվի (հանքաքար, մետաղ, գլանվածք, կաշի, ալյուր և այլն) և կոչվում է միջանկյալ արտադրանք: Այսպիսով, ավելացված արժեքը ձեռնարկության արտադրանքի շուկայական արժեքի և կատարած նյութական ծախսերի՝ միջանկյալ արտադրանքի տարբերությունն է: Ապրանքները գնահատվում են շուկայական արժեքով, իսկ ծառայությունների մի մասի համար կատարվում են վճարումներ, որոնք նույնպես գումարվում են ավելացված արժեքների գումարին: Երկրի ՀՆԱ ծավալի հաշվարկման ժամանակ ընդգրկվում են ցուցանիշներ, որոնք արտահայտում են իրականում չկայացած վճարումներ: Այսպես, եթե մարդիկ զբաղեցնում են ուրիշի սեփականություն հանդիսացող բնակարանը, ապա դրա համար տալիս են վարձավճար, որը ՀՆԱ-ում ընդգրկվում է որպես վարձակալների ծախսեր և որպես բնակարանների սեփականատերերի եկամուտներ: Սակայն, եթե մարդը բնակվում է իր սեփական բնակարանում, ապա նա իրականում վարձ չի վճարում, սակայն այդ բնակարանի համար ՀՆԱ-ում նույնպես ընդգրկվում է «վարձավճարի» գումար, որը ՀՆԱ ծավալի հաշվարկման ժամանակ ավելանում է որպես *պայմանական հավելադիր արժեք* և ընդգրկվում այդ ծավալում: Փաստորեն այդպիսի գումարը դիտվում է որպես բնակարանի տիրոջ եկամուտ, քանի որ նա օգտվում է բնակարանից և վարձ չի վճարում: Նույնպիսի հավելադիր արժեք են համարվում պետական բոլոր բյուջետային ծառայողների աշխատավարձի գումարները:

Տնտեսության մեջ տեղի են ունենում արժեմեծացման գործընթացներ, որոնց ընթացքում ստեղծված արժեքը հաշվարկել և ՀՆԱ-ում ընդգրկել հնարավոր չէ: Դրանք վերաբերում են ընտանիքներում պատրաստված ճաշի և ընդհատակյա տնտեսական գործունեության ընթացքում տեղի ունեցող արժեմեծացման գործընթացներին:

2. *Համախառն ներքին արդյունքը տվյալ երկրի տարածքում կատարվող բոլոր ծախսերի (ոչ արտադրողական) գումարն է, որը բաղկացած է 4 հիմնական տարրերից:* Դրանք են՝ սպառում (C), ներդրումներ (I), պետական ծախսեր (G) և զուտ արտահանում (NX): Տառային նշանակումները իրենցից ներկայացնում են այդ հասկացությունների անգլերեն բառերի առաջին տառերը:

Սպառումը տնային տնտեսությունների կողմից ձեռք բերվող կարճաժամկետ (հագուստ, սնունդ, կոշիկ) և երկարաժամկետ (ավտոմեքենա, հեռուստացույց) օգտագործման ապրանքների և ծառայությունների արժեքների գումարն է:

Ներդրումները ընդգրկում են այն ծախսերը, որոնք կատարվում են արտադրական հիմնական ֆոնդերի ընդլայնման, բնակարանային շինարարության և արտադրական պաշարների ավելացման համար:

Պետական ծախսերը վերաբերում են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից կատարվող ծախսերին, որոնց մեջ մտնում են ապրանքների ձեռքբերումը և այդ մարմինների աշխատողների աշխատավարձը:

Ձուտ արտահանումը տվյալ երկրից ապրանքների և ծառայությունների արտահանման և դրանց ներմուծման արժեքների տարբերությունն է:

ՀՆԱ այս 4 բաղադրիչների էությունը, կազմը և կառուցվածքը հետագայում կդիտարկվի ավելի մանրամասն:

3. Համախառն ներքին արդյունքը տվյալ երկրի բնակչության բոլոր խմբերի վերջնական եկամուտներն են և հիմնական կապիտալի մաշվածքը:

Այդ կազմը դիտարկելու համար անհրաժեշտ է հաշվարկել զուտ ազգային արդյունքը (ԶԱԱ):

ԶԱԱ-ը տվյալ տարում ավելացած արժեքների գումարն է, այսինքն՝

ԶԱԱ = ՀԱԱ - հիմնական կապիտալի մաշվածքի արժեքը:

Մակրոտնտեսական հաջորդ ցուցանիշը *ազգային եկամուտն է*:

Ազգային եկամուտը նոր ստեղծված արժեքների գումարն է: Այն հաշվարկելու համար անհրաժեշտ է զուտ ազգային արդյունքից հանել անուղղակի հարկերը, որոնք գանձվում են դրանց իրացման գործընթացում և ձեռնարկությունների արտադրանքի արժեքի մեջ չեն հաշվարկվում: Դրանց մեծությունը ՀՆԱ-ում ընդգրկվում է պետական ծախսերի տեսքով:

ԱԵ = ԶԱԱ - անուղղակի հարկեր

ԱԵ-ն բնակչության կենսամակարդակը բնութագրող հիմնական ցուցանիշն է, քանի որ արտահայտում է բնակչության բոլոր խավերի եկամուտները: Այն ներառում է 5 հիմնական բաղադրամասեր՝ *աշխատավարձ, սեփականատերերի եկամուտներ, ռենտա, ընկերությունների շահույթ, զուտ տոկոս*:

Աշխատավարձը պետական և մասնավոր հատվածների աշխատողների ստացած վարձատրությունն է: Ջարգացած երկրներում այն կազմում է ԱԵ-ի երեք քառորդ մասը, ՀՀ-ում 1999թ. կազմում էր ԱԵ-ի շուրջ 47 տոկոսը:

Սեփականատերերի եկամուտները ստացվում են այն տնտեսություններում, որոնք իրենց գործունեությունը կազմակերպում են աշխատուժ չվարձելով:

Ռենտա ստանում են իրային կապիտալի տերերը, որոնք իրենց կապիտալը տալիս են վարձակալության:

Ընկերությունների շահույթի մի մասը մնում է իրենց տրամադրության տակ (հարկերը վճարելուց հետո), որն օգտագործվում է արտադրության հետագա ընդլայնման համար:

Ձուտ տոկոսը ձևավորվում է բանկային և այլ կազմակերպությունների կողմից տրված վարկերի դիմաց ստացված գումարներից: Երկրի

ծեռնարկությունները վճարում են բանկերին տոկոսներ: Եթե դրանից հանենք ծեռնարկությունների ստացած տոկոսները՝ նրանց տրված վարկերի դիմաց և ավելացնենք այլ երկրների գործակալների կողմից վճարված վարկային տոկոսների գումարը, ապա կստանանք տվյալ երկրի ազգային եկամտի մեջ *զուտ տոկոսը*: Օրինակ, ԱՄՆ-ում այն կազմում է ԱԵ-ի 8.8%-ը:

Այսպիսով, երեք եղանակներով՝ որպես ավելացված արժեքների գումար, որպես երկրում կատարվող ծախսերի գումար և որպես տնային տնտեսությունների և տնտեսավարող սուբյեկտների վերջնական եկամուտներ հաշվարկելիս ՀՆԱ ծավալները պետք է համապատասխանեն միմյանց, քանի որ տվյալ երկրում արտադրված արդյունքը հավասար է բաշխված և օգտագործված արդյունքին: Եթե ազգային հաշվարկներում դրանց միջև առաջանում են տարբերություններ, անվանում ենք *վիճակագրական շեղումներ*:

Մակրոտնտեսական հիմնախնդիրների լուծման ընթացքում անհրաժեշտ է լինում հաշվարկել նաև *անձնական և անձնական տնօրինվող եկամուտների ցուցանիշները*, որոնց միջոցով գնահատվում են բնակչության կենսամակարդակի, սոցիալական ապահովվածության, սպառման իրավիճակները:

Ազգային հաշիվների համակարգում անձնական եկամուտները հաշվարկելիս պահանջվում է տնային տնտեսությունների, տնտեսավարող սուբյեկտների և պետության հարաբերությունների քանակական գնահատում կատարել:

Նախ՝ տնտեսավարող սուբյեկտները պետությանը վճարում են հարկեր, որն ԱԵ-ի մեջ արտահայտվում է պետական ծախսերում, երկրորդ՝ բնակչությանը պետության կողմից տրվում են անհատույց վճարումներ (թոշակներ, կենսաթոշակներ, նպաստներ), սակայն դրանք ժամանակին գանձվում են սոցիալական ապահովագրության վճարների տեսքով և, վերջապես, կապիտալի տերերը ստանում են անձնական եկամուտ՝ տոկոսների ձևով: Բայց, քանի որ կապիտալի տերերը հաճախ նաև ընկերությունների սեփականատերեր են, ապա իրենց հերթին վճարում են զուտ տոկոս:

Այսպիսով, քանակական տեսքով այդ փոխհարաբերությունները գնահատելու միջոցով կարելի է անցում կատարել և ԱԵ ցուցանիշից հաշվարկել տվյալ երկրի տնային տնտեսությունների անձնական եկամուտը:

Անձնական

եկամուտը = Ազգային եկամուտ

- Տնտեսավարող սուբյեկտների շահույթ
- Սոցիալական ապահովագրության անդամավճարներ
- Զուտ տոկոս
- + Շահութաբաժիններ
- + Բնակչությանը պետության կողմից տրված

անհատույց վճարումներ
+ Տոկոսների ձևով ստացված անձնական եկամուտ:

Անձնական տնօրինվող եկամուտը (ԱՏԵ) անձնական եկամտի և բնակչության կողմից պետությանը վճարվող հարկային և ոչ հարկային վճարումների տարբերությունն է:

Այսպիսով, ներկայացրեցինք մակրոտնտեսական արդյունքային ցուցանիշները, որոնք հաշվարկվում են ՀՆԱ-ի միջոցով: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ ՀՆԱ ցուցանիշը արտահայտվում է տարբեր գներով և մոտեցումներով:

Ուստի տարբերում ենք *անվանական և իրական, փաստացի և ներուժային* ՀՆԱ ծավալի ցուցանիշներ:

Անվանական ՀՆԱ-ն տվյալ տարում արտադրված ապրանքների ու մատուցված ծառայությունների շուկայական արժեքն է՝ արտահայտված տվյալ տարվա գործող միջին գներով: Պարզվում է, որ այդ ծավալը կարող է մեծանալ ինչպես ապրանքների քանակի ավելացման, այնպես էլ դրանց գների բարձրացման դեպքում, որը մեզ հնարավորություն չի տալիս դիտարկել ՀՆԱ իրական աճը:

Իրական ՀՆԱ-ն այն ապրանքների ու ծառայությունների ամբողջությունն է, որոնք արտադրվել են երկրում: ՀՆԱ-ն հաշվարկելու համար այդ ապրանքները և ծառայությունները հաշվարկվում ենք այն տարվա գներով, որի հետ համեմատում ենք: Իրականում դա տնտեսագետի պատկերացումն է ՀՆԱ ֆիզիկական բովանդակության ավելացման մասին, քանի որ ոչ մի բնակիչ, որը գնում է պաղպաղակ կամ խնձոր, երբեք չի մտածում, որ երեք տարի առաջ դրանք բոլորովին այլ գին ունեին: Ուստի իրական ՀՆԱ-ը միայն վերլուծական բովանդակություն և էություն ունի և թույլ է տալիս համեմատել տարբեր տարիների ՀՆԱ արտադրության ծավալները:

Փաստացի ՀՆԱ-ն առանձին տարիներին ստեղծված ապրանքների ու ծառայությունների շուկայական արժեքն է՝ միասնական համադրելի գներով արտահայտած: Եթե դիտարկում ենք ՀՆԱ աճն անցած, ասենք՝ 10 տարիների ընթացքում, ապա դրանք բոլորը պետք է արտահայտված լինեն միևնույն (որևէ տարվա) գներով: Փաստացի ՀՆԱ աճի տեմպերը կարող են խիստ տատանվել, բարձրանալ, իջնել, նույնիսկ՝ դառնալ բացասական, երբ դրա արտադրության իրական ծավալը կրճատվում է անցյալ տարվա համեմատությամբ: Ուստի տնտեսական վերլուծություններում օգտագործում ենք նաև ներուժային ՀՆԱ ցուցանիշը:

Ներուժային ՀՆԱ-ն այն ապրանքների ու ծառայությունների ամբողջության արժեքն է, որ երկիրը կարող է արտադրել իր արտադրական ռեսուրսների օգտագործման միջին լարվածության պայմաններում: Դա նշանակում է, որ փաստացի ՀՆԱ-ն տատանվում է ներուժային ՀՆԱ-ի շուրջը: Ներուժային ՀՆԱ-ն սովորաբար ցուցաբերում է աճի ավելի կայուն տեմպեր, քանի որ արտադրական հնարավորություններն

ավելանում են աշխատուժի, կապիտալի կայուն տեմպերով աճի և տեխնոլոգիական որոշակի կայուն առաջադիմության պայմաններում: Փաստացի ՀՆԱ արտադրության տատանումներն արդյունք են տնտեսական պարբերաշրջանների առկայության, որոնք բնորոշ են շուկայական ինքնակարգավորվող տնտեսական համակարգին:

2.6. Կենսամակարդակի ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման կարգը

Երկրի տնտեսական զարգացման ընդհանուր նպատակը բնակչության բարեկեցության աճն է: Բարեկեցության աճն արտահայտվում է կենսամակարդակի բարձրացմամբ: Բնակչության կենսամակարդակը արտահայտում է այն ապրանքների ու ծառայությունների ամբողջությունը, որոնք ձեռք են բերվում յուրաքանչյուր բնակչի կողմից:

Այն արտահայտելու համար տվյալ երկրի ՀՆԱ-ն կամ ազգային եկամուտը հարաբերում ենք երկրի բնակչության թվին: Մեկ բնակչի հաշվով արտադրված ՀՆԱ կամ ազգային եկամտի ծավալի հաշվարկումը թույլ են տալիս համեմատել տարբեր երկրների բնակչության կենսամակարդակները: Սակայն այդ ցուցանիշները հաշվարկվում են տվյալ տարվա գործող գներով և չեն արտահայտում երկրի բնակչության կենսամակարդակի դինամիկան: Այսպես, եթե մեկ բնակչի եկամուտները ՀՀ-ում 1995թ. կազմել են 70.3 հազար դրամ, իսկ 1999թ.՝ 245 հազար դրամ, ապա դա չի նշանակում, որ բնակչության կենսամակարդակը այդ 4 տարում ավելացել է 6.5 անգամ: Հարցն այն է, որ 1999թ. հազար դրամով մի քանի անգամ ավելի քիչ ապրանքներ ու ծառայություններ են ձեռք բերվում, քան 1995թ.: Այդ հակասությունը լուծելու համար հաշվարկվում է ապրանքների և ծառայությունների գների ինդեքսը: Սակայն յուրաքանչյուր երկրում թողարկվում են ապրանքների հազարավոր տեսակներ: Դրա համար նպատակահարմար է հաշվարկել սպառողական գների ինդեքսը (ՍԳԻ): Մարդկանց կողմից սպառվող ապրանքների մի մասը որոշակիորեն կայուն է և մշտապես ընդգրկվում է սպառողական զամբյուղի կազմում:

Սպառողական զամբյուղը ընդգրկում է առաջին անհրաժեշտության այն ապրանքները և ծառայությունները, որոնք բավարարում են մարդու բնականոն կենսագործունեությունը: Դրանք հաշվարկվում են մեկ բնակչի համար և արտահայտում են մարդու կենսաբանական պահանջմունքները: Ուստի յուրաքանչյուր երկրում սպառողական զամբյուղը ընդգրկում է ապրանքների ու ծառայությունների այն տեսականին, որը բնորոշ է տվյալ երկրի բնակչությանը՝ կախված բնակլիմայական պայմաններից, ազգային առանձնահատկություններից և երկրի տնտեսական զարգացման մակարդակից:

Սպառողական զամբյուղի ձեռքբերման համար կատարվող ծախսերն աճում են և ցույց են տալիս սպառողական գների ինդեքսի փոփոխությունը: Ուստի, եթե սպառողական զամբյուղի մեջ մտնող ապրանքների և ծառայությունների տարեկան սպառման ծավալը հաշվարկվում է տվյալ տարվա և նախորդ տարվա գներով, ապա դրանց հարաբերությունը ցույց է տալիս գների փոփոխությունը մեկ տարում: Այդ փոփոխությունը (ինդեքսը) հաշվարկելու ժամանակ ընդունվում է սպառողական զամբյուղի կայուն կազմ:

Այսպես, եթե սպառողական զամբյուղի ապրանքների քանակը բազային տարում նշանակենք q_0 -ով, այդ ապրանքների ընթացիկ գները P_1 -ով, իսկ բազային գները՝ P_0 -ով, ապա սպառողական գների ինդեքսը

հաշվարկվում է ՍԳԻ-ի բանաձևով, որտեղ՝ Σ -ն գումարի նշանն է,

$$\text{ՍԳԻ} = \frac{\sum q_0 P_1}{\sum q_0 P_0}$$

այսինքն՝ բոլոր ապրանքները բազմապատկվում են իրենց գներով և գումարվում են իրար:

ՍԳԻ-ն գների փոփոխության միակ ցուցանիշը չէ: Գների փոփոխությունը հաճախ հաշվարկվում է ապրանքների և ծառայությունների հիմնական խմբերի համար: Օրինակ, ՀՀ-ում արդյունաբերական ապրանքների գները 1995-1999թթ. աճել են 20, պարենային ապրանքների գները՝ 50 տոկոսով, ծառայությունների գները՝ 5 անգամ: Այդ հաշվարկները նույնպես չեն ընդհանրացնում ապրանքների գների փոփոխությունը, քանի որ չեն ընդգրկում ֆիրմաների, ընկերությունների կողմից ձեռք բերվող այն ապրանքների գները, որոնք հետագա վերամշակման են ենթարկվում:

Գների փոփոխության այդպիսի ընդհանրական ցուցանիշ է ՀՆԱ դեֆլյատորը:

ՀՆԱ դեֆլյատորը արտահայտում է ապրանքների ու ծառայությունների այն ամբողջության գների փոփոխությունը, որոնց արժեքը ընդգրկվում է ՀՆԱ կազմում: Փաստորեն, դեֆլյատորը արտահայտում է անվանական և իրական ծավալների հարաբերությունը:

$$\text{ՀՆԱ դեֆլյատորը} = \frac{\text{ՀՆԱ անվանական ծավալ}}{\text{ՀՆԱ իրական ծավալ}}$$

Եթե փորձենք հաշվարկել ապրանքների բոլոր տեսակների գների փոփոխությունը, ապա.

$$\text{ՀՆԱ դեֆլյատորը} = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_1},$$

որտեղ՝ q_1 -ը ընթացիկ տարում արտադրված ապրանքների քանակն է: Ինչպես տեսնում ենք, ՀՆԱ դեֆլյատորը և ՍԳԻ-ն գների ընդհանուր մակարդակի փոփոխության մասին տալիս են տարբեր

տեղեկատվություն: Այդ տարբերությունները ձևավորվում են երեք պատճառներով: Նախ, ՀՆԱ դեֆլյատորն արտահայտում է տվյալ տարում երկրում արտադրված բոլոր ապրանքների և կատարված ծառայությունների գների, իսկ ՍԳԻ-ն՝ միայն սպառողների կողմից ձեռք բերված որոշակի անվանացանկի ապրանքների և ծառայությունների գների փոփոխությունը:

Երկրորդ՝ ՀՆԱ դեֆլյատորն արտահայտում է միայն տվյալ երկրում արտադրված և կատարված ծառայությունների գների փոփոխությունը, մինչդեռ ՍԳԻ-ն ընդգրկում է նաև այնպիսի ապրանքների գների փոփոխությունը, որոնք արտադրվել են այլ երկրներում և սպառվել տվյալ երկրում:

Երրորդ՝ ՍԳԻ-ն հաշվարկվում է ապրանքների և ծառայությունների անփոփոխ հավաքածուի համար: ՀՆԱ դեֆլյատորն արտացոլում է տվյալ տարում արտադրված ապրանքների և կատարված ծառայությունների գների փոփոխությունը: Դա նշանակում է, որ ինդեքսների հաշվարկման ժամանակ որպես կշիռներ հանդես եկող ապրանքների տեսականին կայուն է ՍԳԻ-ի համար և փոփոխվում՝ դեֆլյատորի համար: Ապրանքների անփոփոխ կազմով ինդեքսն անվանում են նաև Լայսպերեսի ինդեքս, իսկ փոփոխվող կազմի ինդեքսը, այսինքն՝ ՀՆԱ դեֆլյատորը, նաև Պաաշեի ինդեքս: Նշված երեք հանգամանքները զգալի տարբերություն են առաջացնում այդ երկու ցուցանիշների փաստացի մակարդակների միջև, որը տնտեսագիտության վիճահարույց հարցերից է:

Դրանց տարբերությունը կարող է մեծ լինել, երբ տվյալ երկրում արտադրվող ապրանքների տեսականին փոփոխվում է, երբ սպառման կառուցվածքում մեծանում է ներմուծվող ապրանքների տեսակարար կշիռը, երբ կտրուկ բարձրանում են արտահանվող ապրանքների գները: Ընդհանուր առմամբ, գների փոփոխությունը նպատակահարմար է գնահատել ՀՆԱ դեֆլյատորի միջոցով, եթե ցանկանում ենք արտահայտել իրական տնտեսական աճը և նպատակահարմար՝ ՍԳԻ-ի միջոցով, եթե արտահայտում ենք բնակչության կենսամակարդակի փոփոխությունը:

Սովորաբար ինֆլյացիայի տեմպերի գնահատումը կատարվում է ՍԳԻ-ի միջոցով՝ նկատի ունենալով, որ ինֆլյացիան առաջին հերթին ազդում է բնակչության կենսամակարդակի վրա:

2.7. Գործազրկությունը և դրա մակարդակի հաշվարկումը: Օուկենի օրենքը

Երկրի մակրոտնտեսական իրավիճակի գնահատման ցուցանիշներից մեկը բնակչության զբաղվածության աստիճանն է: Բնակչության զբաղվածությունը վերաբերում է աշխատուժի մեջ ընդգրկվող բնակչու-

թյանը: Բնակչության մի մասը չի ընդգրկվում երկրի աշխատուժի կազմում (դեռահասներ, սովորողներ, կենսաթոշակառուներ), մյուս մասը հանդիսանում է աշխատուժը:

Աշխատուժն իր հերթին բաժանվում է տնտեսության մեջ զբաղվածների և գործազուրկների: Գործազրկության մակարդակը հաշվարկվում է գործազուրկների թիվը բաժանելով զբաղվածների և գործազուրկների թվերի գումարի վրա՝ արտահայտված տոկոսներով: Գործազրկության մակարդակը տատանվում է. տնտեսության վերելքի տարիներին կրճատվում է, իսկ անկման տարիներին՝ ավելանում: Սակայն շուկայական տնտեսություն ունեցող բոլոր երկրներում գործազրկության որոշ մակարդակ մշտապես գոյություն ունի: Ուստի այն մակարդակը, որի շուրջը տատանվում են գործազրկության ցուցանիշները, անվանում են *գործազրկության բնական մակարդակ*:

Սովորաբար գործազուրկ է համարվում այն մարդը, որը չի աշխատում՝ սպասելով նոր աշխատանքի, ժամանակավորապես ազատվում է կամ փնտրում է աշխատանք: Այն մարդիկ, ովքեր աշխատել չեն ցանկանում, չեն ընդգրկվում աշխատուժի կազմում: Ղա ազդում է բնակչության զբաղվածության տոկոսի վրա, քանի որ այն որոշվում է երկու ցուցանիշների միջոցով՝ աշխատուժի բաժինը բնակչության թվի մեջ և գործազուրկների տեսակարար կշիռը աշխատուժի մեջ: Դրանցից որևէ մեկի մակարդակի իջեցման դեպքում բնակչության զբաղվածության աստիճանը իջնում է: Իսկ դա խիստ կարևոր է երկրի տնտեսության զարգացման համար, քանի որ գործազրկության կրճատման դեպքում տնտեսական աճի տեմպերը բարձրանում են:

Տնտեսական աճի տեմպերի և գործազրկության մակարդակի միջև գոյություն ունեցող փոխադարձ կապի ուսումնասիրությամբ զբաղվել է տնտեսագետ Արթուր Օուկենը: Նա պարզել է ԱՄՆ տնտեսության համար այդ երկու ցուցանիշների քանակական կապը, որ փորձնական եղանակով ապացուցում է իր ճշմարտացիությունը: Օուկենի օրենքը ենթադրում է, որ ՀՆԱ աճի տեմպերը արագանում են գործազրկության մակարդակի՝ իր բնական մակարդակից իջնելու և դանդաղում են գործազրկության մակարդակի աճի դեպքում:

ՀՆԱ իրական ծավալի փոփոխությունը տոկոսներով $= 3\% - 2(U - U^n)$, որտեղ՝ U -ն գործազրկության փաստացի մակարդակն է՝ արտահայտված տոկոսով, իսկ U^n -ը՝ գործազրկության բնական մակարդակն է՝ արտահայտված տոկոսով: Ըստ բանաձևի՝ գործազրկության մակարդակի անփոփոխ լինելու պայմաններում, այլ գործոնների ազդեցությամբ, ՀՆԱ-ն աճում է 3%-ով, իսկ գործազրկության մակարդակի 1% փոփոխությունը դրա վրա ազդում է 2 տոկոսով:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Մակրոտնտեսական վերլուծություններ կատարվել են Ֆ. Քենեի, Ջ. Միլի, Կ. Մարքսի կողմից, սակայն մակրոէկոնոմիկայի՝ որպես գիտության ծագումը, կապվում է Ջ. Մ. Քեյնսի «Ջբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսությունը» աշխատության հանդես գալու հետ (1936թ.):
2. Տնտեսական միտքը վերջին 50 տարիների ընթացքում հիմնականում զբաղվում է մակրոտնտեսական երևույթների ուսումնասիրությամբ և մակրոտնտեսական կարգավորման սկզբունքները, մեթոդները, վերլուծության ուղղությունները կատարելագործելու նպատակ է հետապնդում:
3. Տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորման գործընթացում գիտության ընդհանուր և մակրոտնտեսական վերլուծության առանձնահատուկ մեթոդների օգտագործումը բացատրվում է տնտեսական համակարգի վրա ազդող գործոնների բազմությամբ:
4. Տնտեսական մոդելները տնտեսական երևույթների, գործընթացների քանակական կապերի գնահատման հիման վրա դրանց հետագա փոփոխությունը կանխատեսելու միջոց են, սակայն տնտեսական երևույթի էությունը և բովանդակությունը ոչ մի մոդելով ամբողջությամբ արտահայտել հնարավոր չէ:
5. Համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) հաշվարկման երեք եղանակների դեպքում ստացվում է նույն ծավալի ցուցանիշ: Եթե դրանք իրարից տարբերվում են, ապա տարբերությունը պետք է համարել վիճակագրական շեղում:
6. Բնակչության կենսամակարդակի փոփոխության գնահատման հիմնական ցուցանիշը սպառողական գների ինդեքսն է (ՍՊԻ), քանի որ արտահայտում է սպառողական զամբյուղի ձեռքբերման համար անհրաժեշտ փողի քանակության ավելացումը:
7. Գործազրկության մակարդակի և տնտեսական աճի միջև գոյություն ունեցող քանակական կապը տարբեր երկրներում կարող է հանդես գալ տարբեր քանակական հարաբերությամբ, և ըստ Ա. Օուկենի հաշվարկումը վերաբերում է միայն ԱՄՆ-ին:

Հիմնական հասկացություններ

Տնտեսության պետական կարգավորում
Տնտեսական իրավիճակի վերլուծություն
Նպատակների վերլուծություն
Շահերի համապատասխանեցման վերլուծություն
Գործիքների կիրառելիության վերլուծություն
Համակարգային վերլուծություն
Դինամիկ հետազոտություն
Հաշվեկշռային մեթոդ
Նորմատիվային մեթոդ
Ծրագրանպատակային մեթոդ
Պաշարներ և հոսքեր
Տնտեսական մոդելներ
Համախառն ներքին արդյունք (ՀՆԱ)
Համախառն ազգային արդյունք (ՀԱԱ)
Զուտ ազգային արդյունք (ԶԱԱ)
Ազգային եկամուտ (ԱԵ)
Անձնական եկամուտ
Անձնական տնօրինվող եկամուտ
Սպառողական գների ինդեքս (ՍԳԻ)
ՀՆԱ դեֆլյատոր
Գործազրկության բնական մակարդակ
Օուկենի օրենք

Հարցեր կրկնության համար

1. Կարող էր արդյոք մակրոտնտեսական կարգավորումը ձևավորվել 19-րդ դարում:
2. Մակրոտնտեսական վերլուծության ուղղություններից որոնք եք համարում հիմնականը:
3. Ինչո՞ւ են մակրոտնտեսական կարգավորման գործընթացում օգտագործվում ընդհանուր և առանձնահատուկ մեթոդները:
4. Ի՞նչ մակրոտնտեսական ցուցանիշներ կարող եք թվարկել որպես հոսքեր և որպես պաշարներ:
5. Ինչպիսի՞ն պետք է լինեն մակրոտնտեսական ցուցանիշները:
6. Թվարկեք մակրոտնտեսական ծավալային ցուցանիշները:
7. Ազգային եկամուտը հասարակության անդամների վերջնական եկամուտների ի՞նչ տարրերից է բաղկացած:
8. Ի՞նչ ցուցանիշներով է նպատակահարմար գնահատել բնակչության կենսամակարդակի փոփոխությունը:
9. Ինչպե՞ս է ձևավորվում գործազրկության բնական մակարդակը:
10. Ի՞նչ մեծությունների միջև է կապ հաստատում Օուկենի օրենքը:

ԳԼՈՒԽ 3

ՀՀ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ, ԴՐԱՆՑ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Այս գլխում ներկայացվում են օրենսդիր և գործադիր մարմինների գործունեության հիմնական ոլորտները և մանրամասնվում, թե տնտեսության պետական կարգավորման հարցերը որ մարմինների կողմից են լուծվում: Նախ, կներկայացվեն ՀՀ նախագահի, ՀՀ ազգային ժողովի, ՀՀ կառավարության՝ տնտեսության պետական կարգավորման գործառույթները, ապա՝ ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի, ՀՀ պետական եկամուտների նախարարությունների՝ մակրոտնտեսական կարգավորման գործառույթները: Քննարկվում են ճյուղային նախարարությունների և գերատեսչությունների, ինչպես նաև՝ ՀՀ կառավարման տարածքային մարմինների մակրոտնտեսական կարգավորման բնագավառի գործառույթները:

3.1. ՀՀ կառավարման մարմինների կազմակերպական կառուցվածքը

Հայաստանի Հանրապետությունը նախագահական կառավարման երկիր է: Դա նշանակում է, որ ՀՀ բնակչության կողմից ուղղակի և անմիջական կարգով ընտրվող նախագահը զուգակցում է օրենսդրական և գործադիր գործառույթները: ՀՀ օրենսդրական մարմինը ՀՀ ազգային ժողովն է, ՀՀ գործադիր կառավարման մարմինը ՀՀ կառավարությունն է:

ՀՀ օրենսդրական և գործադիր մարմինների գործառույթները կարգավորվում են ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ նախագահի, ՀՀ ազգային ժողովի մասին ՀՀ օրենքներով, ՀՀ նախագահի հրամանագրերով և ՀՀ ազգային ժողովի որոշումներով:

ՀՀ տնտեսության կառավարման և պետական կարգավորման գործառույթներ իրականացնող մարմինները կարելի է խմբավորել.

- ♦ տնտեսության կարգավորման հանրապետական մարմիններ,
- ♦ տնտեսության կարգավորման ճյուղային գերատեսչական մարմիններ,
- ♦ տնտեսության կարգավորման տարածքային մարմիններ:

Տնտեսության կարգավորման հանրապետական մարմինները

Տնտեսության կարգավորման ընդհանուր հանրապետական գործառույթներ իրականացնում են ՀՀ նախագահը, ՀՀ ազգային ժողովը, ՀՀ կառավարությունը, որոնք գործում են ՀՀ Սահմանադրության հիման վրա և իրականացնում են օրենսդրական և գործադիր նախաձեռնության փոխհամաձայնեցում: Դիտարկենք դրանց գործառույթները ՀՀ տնտեսության կարգավորման բնագավառում:

ՀՀ նախագահի գործառույթները

Ներկայացնելով Հայաստանի Հանրապետությունը երկրի ներսում ու միջազգային հարաբերություններում և հրապարակելով ՀՀ օրենքները՝ ՀՀ նախագահը անմիջականորեն մասնակցում է երկրի ներքին և արտաքին տնտեսական հարաբերությունների կարգավորմանը, երկրի և ժողովրդի առջև պատասխանատվություն է կրում տնտեսական իրավիճակի բարելավման հարցերում:

Նշանակելով և ազատելով ՀՀ վարչապետին, Կառավարության անդամներին, ՀՀ նախագահը զուգակցում է օրենսդրական և գործադիր գործառույթները, քանի որ իրավունք ունի ղեկավարելու ՀՀ կառավարության գործունեությունը՝ նախագահելով Կառավարության նիստերին, իսկ Կառավարության նշանակումը օրենսդրական նախաձեռնություն է:

ՀՀ նախագահը իրականացնում է արտաքին հարաբերությունների ընդհանուր ղեկավարումը: Հանրապետության արտաքին տնտեսական հարաբերություններ իրականացնում են ինչպես ՀՀ կառավարությունը, այնպես էլ տնտեսավարող սուբյեկտները, սակայն դրանց կարգավորման խնդիրները լուծվում են այն կադրերի, դիվանագիտական աշխատողների աջակցությամբ, որոնց նշանակում է ՀՀ նախագահը:

ՀՀ նախագահի գործառույթները բազմազան են նաև երկրի պաշտպանության գործում. նա Զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարն է, պատասխանատուն՝ քաղաքացիների պաշտպանության, անվտանգության ապահովման, արտակարգ իրավիճակներում որոշումների ընդունման, արտերկրի հայության շահերի պաշտպանության և այլ հարցերում:

ՀՀ նախագահի գործառույթները վերաբերում են նաև դատական մարմինների ձևավորմանը, դատախազական պաշտոնների նշանակմանը և ազատմանը: Փաստորեն, նախագահը կարգավորում է հանրապետության ամբողջ դատաիրավական համակարգը:

Հանրապետության նախագահի հրամանագրերը և կարգադրությունները բխում են ՀՀ Սահմանադրությունից և ենթակա են կատարման հանրապետության ամբողջ տարածքում:

ՀՀ ազգային ժողովը

ՀՀ ազգային ժողովը գործում է ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ ազգային ժողովի մասին օրենքին և իր կանոնակարգին համապատասխան: ՀՀ ազգային ժողովում գործում են 6 մշտական հանձնաժողովներ, որոնք քննարկում են ՀՀ օրենքների նախագծերը: ՀՀ ազգային ժողովում օրենս-

դրական նախաձեռնությամբ կարող են հանդես գալ պատգամավորները և Կառավարությունը:

Տնտեսության կառավարման գործունեության բնագավառում ԱԺ հիմնական գործառույթը ՀՀ պետական բյուջեի հաստատումն է: Մինչև բյուջետային տարվա սկիզբը պետական բյուջեն չհաստատելու դեպքում ծախսերը կատարվում են նախորդ տարվա բյուջեի հոդվածների համաձայնականությամբ:

Պետական բյուջեի կատարումը, եկամուտների և ծախսերի համապատասխանությունը սահմանված բյուջեի հոդվածներին վերահսկում է Ազգային ժողովը:

Տնտեսության կարգավորման բնագավառում ԱԺ գործառույթներն են նաև տնտեսության տարբեր բնագավառների մասին տեղեկատվություն ապահովելը, Կառավարությանը անվստահություն հայտնելը, ՀՀ կենտրոնական բանկի նախագահ նշանակելը, Ազգային ժողովի վերահսկիչ պալատի նախագահ նշանակելը:

ՀՀ ԱԺ գործառույթներում, ըստ ՀՀ Սահմանադրության, չեն ներառված սոցիալ-տնտեսական զարգացման ընթացիկ և հեռանկարային ծրագրերի քննարկումը և հաստատումը (կատարվում է Կառավարության կողմից): Սակայն յուրաքանչյուր նոր վարչապետի նշանակման ժամանակ Ազգային ժողովը քննարկում է վարչապետի գործունեության ռազմավարական ծրագիրը և հավանություն տալու դեպքում հաստատում է վարչապետին:

ՀՀ կառավարությունը

ՀՀ կառավարությունը տնտեսության կարգավորման գերագույն գործադիր մարմինն է, որը կազմված է վարչապետից և նախարարներից: Կառավարության լիազորությունները սահմանված են ՀՀ Սահմանադրությամբ, իսկ կառուցվածքը և գործունեության կարգը՝ ՀՀ նախագահի հրամանագրով: ՀՀ կառավարության կազմը բազմիցս փոփոխվել է 1991-2000թթ., քանի որ մի շարք նախարարություններ միավորվել են, հետագայում՝ բաժանվել: Վերջին Կառավարության, (որը ձևավորվել է 2000թ. մայիսի 20-ին) կազմում ձևավորվեցին 20 նախարարություններ, որոնցից 5-ը՝ ճյուղային նախարարություններ են:

ՀՀ կառավարության՝ տնտեսության պետական կարգավորման գործառույթները 7-ն են և սահմանված են ՀՀ Սահմանադրության 89 հոդվածով: Դրանք են.

- ◆ Կառավարությունը իր գործունեության ծրագիրը ներկայացնում է ԱԺ հաստատմանը,
- ◆ ԱԺ հաստատմանն է ներկայացնում պետական բյուջեի նախագիծը և ապահովում է դրա կատարումը,
- ◆ կառավարում է պետական սեփականությունը, որի համար Կառավարության կազմում ստեղծվել է Պետական գույքի կառավարման նախարարություն,
- ◆ իրականացնում է ֆինանսատնտեսական, վարկային, հարկային քաղաքականություն,

- ♦ ապահովում է պետական քաղաքականության իրականացումը գիտության, կրթության, մշակույթի, առողջապահության, սոցիալական ապահովության և բնության պահպանության բնագավառներում, որի համար ստեղծվել են համապատասխան նախարարություններ,
- ♦ ապահովում է հանրապետության պաշտպանությունը, ազգային անվտանգությունը և իրականացնում արտաքին քաղաքականություն՝ համապատասխան նախարարությունների միջոցով:

Տնտեսության ամբողջական կառավարման գործընթացը առաջին հերթին վերաբերում է պետական բյուջետային համակարգի ձևավորմանը և պետական ֆինանսավորմանը, որի կատարման և նախագծի մշակման հարցերով կարող է անվստահություն հայտնվել Կառավարությանը, որի դեպքում նոր Կառավարությունը նույնպես պետք է ԱԺ հաստատմանը ներկայացնի բյուջեի նախագիծը:

3.2. ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության կառուցվածքը և գործառույթները

ՀՀ անկախացումից հետո տնտեսության մեջ կատարվող բարեփոխումները վերաբերում էին նաև կառավարման մարմինների վերակառուցմանը, որի արդյունքում նախկին ՀՀ պետպլանի փոխարեն ստեղծվեցին ՀՀ էկոնոմիկայի և ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերի նախարարությունները: 1993թ. այդ երկու նախարարությունները միավորվեցին ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության կազմում: Հետագայում ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունը միավորվեց ՀՀ ֆինանսների նախարարության հետ, ապա անջատվեց՝ որպես առանձին նախարարություն, և վերջապես, 1999թ. նոյեմբերին, ՀՀ ֆինանսների և ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարությունները նորից միավորվեցին: Նոր՝ ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության կանոնադրությունը և կառուցվածքը ՀՀ կառավարության կողմից հաստատվեց 2000թ. ապրիլին: Նախարարության կենտրոնական ապարատի կառուցվածքում ստեղծվեցին 11 գլխավոր վարչություններ, գլխավոր վարչության կարգավիճակով՝ ապահովագրական տեսչություն և գործերի կառավարչություն, 14 վարչություններ և երկու բաժին (Եվրոմիության տեխնիկական օգնության կոորդինացման բաժին և հատուկ բաժին), ինչպես նաև՝ նախարարի աշխատակազմը:

Ստեղծված գլխավոր վարչությունները իրականացնում են բյուջետային գործընթացի կառավարումը, բյուջետային ծախսերի ֆինանսական ծրագրավորումը, համակարգչային տեխնոլոգիաների սպասարկումը, հաշվապահական հաշվառումը և աուդիտի մեթոդաբանության, մակրոտնտեսական քաղաքականության, միկրոտնտեսական ծրագրերի, պետական եկամուտների քաղաքականության մշակումը, պետական մասնակցության մոնիտորինգը, ֆինանսական վերահսկողությունը և իրավաբանական ծառայությունները:

ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության հիմնական խնդիրներն են.

- ◆ ՀՀ պետական բյուջեի նախագծեր մշակելը և դրանք ՀՀ կառավարություն ներկայացնելը,
- ◆ ՀՀ պետական բյուջեի կատարման աշխատանքների կազմակերպումը,
- ◆ ՀՀ ֆինանսատնտեսական, վարկային, հարկային, մաքսային, բյուջետային և ֆինանսական շուկայի միասնական քաղաքականության մշակման և իրականացման ապահովումը,
- ◆ ֆինանսական շուկայի մասնակիցների գործունեության կարգավորումը և լիցենզավորումը (ապահովագրական, աուդիտորական կազմակերպություններ, գրավատներ, խաղատներ),
- ◆ հաշվապահական հաշվառման և ֆինանսական հաշվետվությունների, աուդիտի մեթոդաբանության մշակումը,
- ◆ պետական մարմինների գործունեության և եկամուտների ֆինանսական ընթացիկ վերահսկողության իրականացումը,
- ◆ տնտեսության և սոցիալական համակարգի զարգացման հեռանկարային ծրագրերի և կանխատեսումների մշակումը:

ՀՀ էկոնոմիկայի և ֆինանսների նախարարության գործառույթները ամրագրված են նաև ըստ 12 հիմնական ոլորտների: Այդ ոլորտներն են.

- ◆ մակրոտնտեսական և միկրոտնտեսական քաղաքականությունը,
- ◆ պետական եկամուտների քաղաքականությունը,
- ◆ պետական բյուջեի նախագծի մշակումը,
- ◆ բյուջեի կատարումը,
- ◆ հաշվապահական հաշվառման և աուդիտի կարգավորումը,
- ◆ արժույթային կարգավորումը,
- ◆ ապահովագրության, խաղատների, վիճակախաղերի և գրավատների գործունեության կարգավորումը,
- ◆ օտարերկրյա ֆինանսավորմամբ ծրագրերի իրականացումը,
- ◆ վճարահաշվեկշռային համակարգի կազմակերպումը,
- ◆ ֆինանսական վերահսկողությունը,
- ◆ տնտեսության պետական կարգավորումը և պետական սեփականության կառավարումը,
- ◆ պետության գույքային շահերի պաշտպանությունը:

Նշված բոլոր գործառույթներն ունեն տնտեսության պետական կարգավորման բնույթ, սակայն տնտեսության անմիջական կարգավորմանը վերաբերում են մակրոտնտեսական և միկրոտնտեսական, պետական եկամուտների քաղաքականության, պետական բյուջեի նախագծի մշակման և տնտեսության պետական կարգավորման ու պետական սեփականության կառավարման ոլորտների գործառույթները:

Մակրոտնտեսական և միկրոտնտեսական քաղաքականության ոլորտում իրականացվող գործառնությունները վերլուծական, հետազոտական, կազմակերպական, վերահսկողական բնույթի են և ընդգրկում են¹ .

- ♦ Միկրոտնտեսական և մակրոտնտեսական հետազոտությունների ու վերլուծությունների իրականացում:
- ♦ Միջազգային ֆինանսական համագործակցության ապահովում: Միջազգային կազմակերպությունների հետ ՀՀ տնտեսական զարգացման ծրագրերի մշակում ու կատարման ընթացքի վերահսկողություն, եթե դրանք ֆինանսավորվում են այդ կազմակերպությունների կողմից:
- ♦ ՀՀ միկրոտնտեսական և մակրոտնտեսական հիմնական նպատակային ցուցանիշների որոշում ու սահմանում, տնտեսության զարգացման մակրոտնտեսական ծրագրավորում և վերջինիս մոնիտորինգի ապահովում:
- ♦ ՀՀ-ին տրամադրվող արտաքին նպատակային փոխառությունների, վարկերի, դրամաշնորհների պայմանների և ծրագրային նպատակների ուսումնասիրություն ու վերլուծություն,
- ♦ ՀՀ դրամավարկային քաղաքականության մշակման բնագավառում ՀՀ կենտրոնական բանկի հետ համագործակցության ապահովում:
- ♦ ՀՀ տարածքային, նպատակային ծրագրերի մշակմանը մասնակցություն:

ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության գործառնությունները տնտեսության պետական կարգավորման և պետական սեփականության կառավարման ոլորտում հիմնականում կազմակերպական և վերահսկողական բնույթի են ու ընդգրկում են.

- ♦ Բանկերի և այլ առևտրային կազմակերպությունների կանոնադրական կապիտալում պետական մասնակցության ֆինանսական արդյունքների հաշվառում և դրանց բաշխման վերահսկողություն:
- ♦ ՀՀ առևտրային կազմակերպություններում պետական մասնակցի (բաժնետիրոջ) լիազորությունների իրականացում:
- ♦ Պետական սեփականություն հանդիսացող թանկարժեք քարերի ու մետաղների պահուստների կառավարում:
- ♦ Պետականացված և պետության կողմից բռնագանձված գույքի իրացման աշխատանքների ընթացիկ վերահսկողություն:
- ♦ ՀՀ-ին տրամադրվող ապրանքային վարկերի ու նվիրատվությունների հաշվառում և դրանց իրացման կազմակերպում:
- ♦ Որոշակի արտադրանքների և ծառայությունների սակագների հաստատում:
- ♦ Տնտեսության արտադրական և ոչ արտադրական ոլորտներում պետական սեփականության մասնավորեցման հայեցակարգի ու ճյուղային քաղաքականության մշակմանը մասնակցություն:

¹ Գործառնությունները ներկայացված են ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության կանոնադրության մեջ նշված հաջորդականությամբ:

ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունն ունի տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտ, որն իրականացնում է ֆինանսների և էկոնոմիկայի բնագավառների կիրառական ու գործնական հիմնահարցերի տնտեսագիտական վերլուծություններ:

3.3. ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության կառուցվածքը և գործառույթները

ՀՀ նախագահի 1999թ. հունիսի 15-ի հրամանագրով ՀՀ հարկային տեսչության և ՀՀ մաքսային վարչության միավորմամբ ստեղծվեց ՀՀ պետական եկամուտների նախարարությունը, որը պետության և տնտեսավարող սուբյեկտների ու բնակչության միջև հարաբերությունները կարգավորող հանրապետական հատուկ մարմին է: ՀՀ պետական եկամուտների նախարարությունը իրականացնում է տնտեսության պետական կարգավորման յուրահատուկ գործառույթներ և հանդիսանում է ՀՀ տնտեսության պետական կարգավորման այն մարմինը, որի գործունեությունը վերաբերում է պետության ընդհանուր եկամուտների ձևավորմանը, իսկ վերջինս կարևոր է մակրոտնտեսական բոլոր ցուցանիշների հաշվեկշռվածության ապահովման համար:

ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության կենտրոնական ապարատի կառուցվածքում ստեղծվել են 9 վարչություններ և երկու բաժիններ, որոնք նախարարի աշխատակազմի և գործերի կառավարչության հետ միասին իրագործում են ՀՀ կառավարության կողմից նախարարությանը տրված լիազորությունները ՀՀ հարկային և մաքսային քաղաքականության բնագավառում: ՀՀ պետական եկամուտների նախարարությունն ունի իր հարկային տեսչությունները՝ ՀՀ վարչատարածքային միավորների կառուցվածքին համապատասխան, որոնք այժմ համապատասխանեցվում են արդի վարչատարածքային բաժանմանը: Մաքսային տեսչություններ են ստեղծվում ՀՀ-ն հարևան երկրների հետ կապող 5 մայրուղիների վրա գտնվող սահմանային կետերում:

ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության խնդիրներն են.

- ◆ ՀՀ հարկային օրենսդրության և հարկային հարաբերությունները կարգավորող այլ իրավական ակտերի պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողության իրականացումը:
- ◆ ՀՀ մաքսային օրենսդրության և մաքսային գործը կարգավորող այլ իրավական ակտերի պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողության իրականացումը:
- ◆ ՀՀ հարկային և մաքսային օրենսդրության խախտումների կանխարգելումը, կանխումը, բացահայտումը:
- ◆ Պետական բյուջեի նկատմամբ ՀՀ տնտեսավարող սուբյեկտների և բնակչության պարտավորությունների կատարումը և գանձումները ապահովելը:

Վերոհիշյալ խնդիրների լուծումը պահանջում է իրականացնել գործառնություններ, որոնք կարելի է խմբավորել ըստ հարկային և մաքսային գանձումների:

Այդ գործառնությունները կարելի է դասակարգել նաև ըստ կատարման ուղղությունների: Դրանք են.

- ♦ քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց (ովքեր ՀՀ օրենսդրությամբ պարտավոր են հարկեր վճարել) հաշվառում, այլ խոսքով՝ հարկային դաշտի ճշգրտում,
- ♦ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված հարկերի, պետական տուրքերի, մաքսատուրքերի և այլ վճարումների իրականացման վերահսկողություն,
- ♦ ՀՀ սահմաններում մաքսային ծառայությունների կազմակերպում և ապրանքների արտահանման ու ներմուծման՝ սահմանված կարգի կիրառում,
- ♦ ՀՀ հարկային և մաքսային քաղաքականության մշակմանը և դրա կատարելագործմանը մասնակցություն,
- ♦ արտահանվող և ներմուծվող ապրանքների մասին վիճակագրական տեղեկատվության ապահովում,
- ♦ հարկային և մաքսային իրավախախտումների բացահայտման համար անհրաժեշտ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների իրականացում:

Պետական եկամուտների նախարարության գործառնությունները առաջին հերթին վերաբերում են հարկային և մաքսային բոլոր վճարումների նկատմամբ անմիջական վերահսկողության իրականացմանը, որը նախարարությունը կատարում է իր տարածքային կազմակերպությունների միջոցով:

Տնտեսավարող բոլոր սուբյեկտները, բանկերը, ֆինանսավարկային կազմակերպությունները պարտավոր են անհրաժեշտ տեղեկություններ հաղորդել հարկատու անձանց եկամուտների, հաշվարկային հաշիվների մնացորդների և այլ գործարքների վերաբերյալ: Դեռ ավելին, ՀՀ պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինները պարտավոր են աջակցել հարկային և մաքսային մարմինների աշխատողներին՝ իրենց ծառայողական պարտականությունների կատարման ժամանակ:

Այսպիսով, ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության դերը տնտեսության պետական կարգավորման բնագավառում պետական բյուջեի՝ ծրագրով սահմանված բոլոր եկամուտների հավաքման կազմակերպումն է: Պետական եկամուտների նախարարությունը ապահովում է տնտեսության բյուջետային համակարգի կենսագործունեությունը, պետական պաշտպանության, կառավարման, կրթության, առողջապահության և սոցիալական մյուս բնագավառների գործունեության ժամանակին ֆինանսավորումը: Բյուջետային համակարգի ֆինանսավորմամբ զբաղվում է ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունը: Սակայն ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության գործունեությունը ապահով-

վում է պետության կենտրոնացված եկամուտների ու ծախսերի հաշվեկշռվածությունը: Սովորաբար պետության եկամուտների ու ծախսերի միջև հաշվեկշռվածությունը ստեղծվում է տարեկան կտրվածքով: Եթե առանձին եռամսյակներին ու ամիսներին եկամուտներն ավելի քիչ են, քան ծախսերը, պետությունը իրացնում է կարճաժամկետ պարտատոմսեր և հավաքագրում է ազատ դրամական միջոցներ: Ուստի, եթե Պետական եկամուտների նախարարությունը իր օպերատիվ աշխատանքով ապահովի պետական եկամուտների հավաքման ռիթմիկություն, ապա պետությունն ավելի քիչ ծախսեր կկատարի պետական կարճաժամկետ պարտատոմսերի դիմաց տրվող տոկոսադրույքների համար: Դրանով պետական եկամուտների նախարարությունը կնպաստի ավելորդ ծախսերի կրճատմանը և տնտեսության ֆինանսավորման լրացուցիչ միջոցներ կգոյանան:

3.4. ՀՀ ճյուղային նախարարությունների և գերատեսչությունների գործառույթները

ՀՀ կառավարության կազմում ճյուղային նախարարություններ ստեղծվել են արդյունաբերության և առևտրի, գյուղատնտեսության, էներգետիկայի, տրանսպորտի և կապի, արտադրական գործունեություն իրականացնող ճյուղերի և ոչ արտադրական ճյուղերի՝ կրթության և գիտության, առողջապահության, ինչպես նաև՝ մշակույթի, երիտասարդության հարցերի և սպորտի կառավարման համար: Մյուս բոլոր նախարարությունները ՀՀ տարածքում ընդհանուր ռազմավարական նշանակություն ունեցող հիմնախնդիրներ իրականացնելու նպատակ ունեն (ազգային անվտանգություն, արդարադատություն, արտաքին և ներքին գործեր, պաշտպանություն, սոցիալական ապահովություն, պետական գույքի կառավարում) և տնտեսության պետական կարգավորման համակարգին չեն դասվում, քանի որ իրենց բնագավառում իրականացնում են ուղղակի պետական կառավարման գործառույթ:

Ճյուղային նախարարությունների կառուցվածքները միմյանցից տարբերվում են իրենց ապարատում ստեղծված վարչությունների թվով, որոնց նպատակը տվյալ նախարարության առանձին գործառույթների իրականացումն է: Այսպես, 2000թ. ՀՀ արդյունաբերության և առևտրի նախարարությունում գոյություն ուներ մեկ գլխավոր վարչություն, 23 վարչություն և մեկ բաժին, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունում՝ 15, ՀՀ տրանսպորտի և կապի նախարարությունում՝ 3, ՀՀ էներգետիկայի նախարարությունում՝ 10 վարչություններ: Բոլոր ճյուղային նախարարությունների կառուցվածքում ընդհանուրը վարչությունների կազմակերպատնտեսական, ֆինանսատնտեսական, իրավաբանական, ներդրումային քաղաքականության, միջազգային կազմակերպությունների հետ աշխատանքների կազմակերպման և համակարգման, մասնավորեցման, լիցենզավորման, գիտության և գիտատեխնիկական առաջադիմության, արտա-

քին տնտեսական քաղաքականության, արտադրական ենթակառուցվածքների հետ աշխատանքների համակարգման գործառնություններն են: Իհարկե, ճյուղային նախարարությունների նշված վարչությունները հաճախ տարբեր անվանումներ ունեն, սակայն դրանց հիմնական գործառնությունները նույնն են: Այսպես, ՀՀ արդյունաբերության և առևտրի նախարարությունում գոյություն ունի օրենսդրական և իրավաբանական վարչություն, մյուս նախարարություններում՝ իրավաբանական վարչություն, սակայն դրանց գործառնությունները հիմնականում նույնն են՝ տվյալ ճյուղի գործունեությանը վերաբերող ՀՀ օրենքների, օրենսդրական ակտերի նախագծերի մշակում, ՀՀ այլ նախարարությունների, գերատեսչությունների, կառավարման տարածքային մարմինների կողմից մշակվող և իրենց ճյուղերի գործունեությանը վերաբերող իրավական ակտերի քննարկման աշխատանքներ: Այդ քննարկումները հնարավորություն են տալիս համապատասխանեցնել այլ կազմակերպությունների մշակած իրավական ակտերի պահանջները տվյալ ճյուղի զարգացման խնդիրներին:

Ճյուղային նախարարությունների մյուս վարչությունների գործառնությունները խիստ սահմանազատված են ըստ տվյալ ճյուղի առանձին բնագավառների: Օրինակ, ՀՀ արդյունաբերության և առևտրի նախարարությունում այդպիսին են ակնագործության, ոսկեգործության և գեղարվեստական իրերի արտադրության վարչությունը, թեթև և փայտամշակման արդյունաբերության վարչությունը, հանքարդյունաբերության և շինանյութերի արդյունաբերության վարչությունը և այլն, որոնք իրականացնում են այդ բնագավառներում նախարարության առջև դրված խնդիրները:

Եթե գործունեության բնագավառների առումով նախարարությունների գործառնությունները տարբերվում են, ապա ընդհանուրն այն է, որ բոլոր ճյուղային նախարարություններն անմիջական կառավարում կարող են իրականացնել միայն պետական և պետական մասնակցությամբ ընկերությունների նկատմամբ՝ ապահովելով դրանց տնտեսական ինքնուրույնությունը ձեռնարկատիրության զարգացման բնագավառում:

Ճյուղային նախարարությունների խնդիրները վերաբերում են տնտեսության տվյալ բնագավառին.

- ♦ նպաստել մրցունակությանը և շուկայական մրցակցային դաշտին,
- ♦ տնտեսության այդ ճյուղը համաշխարհային տնտեսության մեջ ներգրավելուն,
- ♦ տնտեսության այդ ճյուղում ներդրումների ավելացմանը,
- ♦ տնտեսության այդ ճյուղում գիտատեխնիկական նվաճումների ներդրմանը,
- ♦ պաշտպանել տնտեսության այդ ճյուղի արտադրանքի և ծառայությունների սպառողների շահերը,
- ♦ մեծացնել տնտեսության այդ ճյուղի դերը ՀՀ տնտեսական զարգացման բնագավառում:

Ինչպես տեսնում ենք, ճյուղային նախարարությունները իրականացնում են տվյալ ճյուղի բազմակողմանի զարգացմանը նպաստելու քաղաքականություն և անմիջաբար չեն միջամտում տվյալ ճյուղի տնտեսավարող սուբյեկտների՝ ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման գործընթացին:

Ուստի, ճյուղային նախարարությունների գործառույթները սահմանափակվում են հիմնականում հետևյալ շրջանակներում.

- ♦ մշակել տվյալ ճյուղի կողմից թողարկվող արտադրանքների, մատուցվող ծառայությունների ծավալների ավելացման և իրացման խթանման ծրագրեր,
- ♦ աջակցել միջազգային կազմակերպությունների հետ տվյալ ճյուղի տնտեսավարող սուբյեկտների համագործակցությանը,
- ♦ օժանդակել տվյալ ճյուղի տնտեսավարող սուբյեկտների մրցունակության բարձրացմանը ներքին և արտաքին շուկաներում և վարել մրցունակության բարձրացման քաղաքականություն, իրագործել այդ քաղաքականությունը ցուցահանդեսների կազմակերպման միջոցով,
- ♦ նախապատրաստել և ՀՀ կառավարություն ներկայացնել տնտեսության տվյալ ճյուղի զարգացմանը նպաստող միջազգային երկկողմ և բազմակողմ համաձայնագրերի նախագծեր,
- ♦ տվյալ ճյուղի արտադրանքների, ծառայությունների սակագների կարգավորման վերաբերյալ ՀՀ կառավարությանը ներկայացնել առաջարկություններ,
- ♦ իրականացնել տվյալ ճյուղում ներդրումային ծրագրերի մշակման և իրագործման քաղաքականություն,
- ♦ ապահովել տվյալ ճյուղի արտադրանքի արտադրության և սպառման շուկաների վերաբերյալ տեղեկատվություն և իրականացնել այդ տեղեկատվության վերլուծությունը,
- ♦ մշակել տվյալ ճյուղի զարգացման հիմնական ուղղությունների ապահովման քաղաքականությունը և դրա հիման վրա կազմել համապատասխան ենթաճյուղերի ու բնագավառների զարգացման ծրագրեր,
- ♦ մշակել նոր տեխնոլոգիաների ներդրման և տվյալ ճյուղում նորամուծական քաղաքականության իրականացման հիմնական ուղղությունները,
- ♦ գիտական համաժողովների, սեմինարների կազմակերպման և տեղեկատվական այլ ձևերի միջոցով ապահովել գիտական և գիտատեխնիկական մշակումներ իրականացնող կազմակերպությունների կապը տվյալ ճյուղի տնտեսավարող սուբյեկտների հետ,
- ♦ մշակել և իրագործել տվյալ ճյուղում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման ծրագրեր,

- ♦ մշակել տվյալ ճյուղի արտադրանքը սպառողների շահերի պաշտպանության քաղաքականություն և դրա իրագործման համալիր միջոցառումներ,
- ♦ կազմել տվյալ ճյուղի գործունեության վերաբերյալ ՀՀ-ում մշակվող օրենքների և օրենսդրական ակտերի նախագծերը և դրանք ներկայացնել ՀՀ կառավարություն,
- ♦ լիցենզիաներ տրամադրել տվյալ ճյուղի տնտեսավարող այն սուբյեկտներին, որոնց գործունեության համար ՀՀ օրենսդրությամբ պահանջվում է պետական հատուկ լիցենզիա (թույլտվություն):

Բացի վերը նշված ընդհանուր գործառույթներից, որոնք իրականացվում են ճյուղային բոլոր նախարարություններում, յուրաքանչյուր նախարարություն իրականացնում է նաև այլ գործառույթներ, որոնք առնչվում են տվյալ ճյուղի գործունեության առանձնահատուկ բնագավառներին: Այսպես, ՀՀ արդյունաբերության և առևտրի նախարարության համար այդպիսին է զբոսաշրջության և միջազգային տուրիզմի զարգացման կազմակերպումը, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունում՝ կենդանիների հիվանդությունների դեմ պայքարի կազմակերպումը:

3.5. Կառավարման տարածքային մարմինները և դրանց՝ տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորման գործառույթները

Հայաստանի Հանրապետությունում վարչատարածքային միավորներ են մարզերը և համայնքները¹: Մարզերում իրականացվում է պետական կառավարում, իսկ համայնքներում՝ տեղական ինքնակառավարում:

Մարզերը իրագործում են ՀՀ կառավարության տարածքային քաղաքականությունը, համակարգում հանրապետության գործադիր մարմինների տարածքային ծառայությունների գործունեությունը: ՀՀ-ում ստեղծվել են 10 մարզեր՝ նախկին 37 վարչատարածքային շրջանների փոխարեն: Մարզի կարգավիճակ ունի նաև Երևան քաղաքը, ուստի Երևանի քաղաքապետը նշանակվում է ՀՀ նախագահի կողմից՝ ՀՀ վարչապետի ներկայացմամբ: Համայնքները իրականացնում են տեղական ինքնակառավարում: Գյուղական և քաղաքային համայնքներում գյուղապետերը, քաղաքապետերը և համայնքի ավագանին ընտրվում են ուղղակի, իրավահավասար, փակ քվեարկությամբ: Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարումը իրականացվում է թաղային 12 համայնքներում՝ թաղապետերի միջոցով:

Տնտեսության պետական կարգավորման գործընթացը իրականացնում են մարզերը և համայնքները: Տարբերությունն այն է, որ մարզային կառավարման մարմինը պետական լիազորված մարմին է և նրա գործառույթն է պետական կառավարումը: Համայնքները տեղական ինքնակա-

¹ Տե՛ս «ՀՀ Սահմանադրություն», Երևան, Մխիթար Գոշ, 1997, էջ 39:

ռավարման մարմին են և իրենց գործունեության ընթացքում իրականացնում են պարտադիր, պատվիրակված և կամավոր լիազորություններ: Նշված լիազորությունների գծով համայնքների գործունեությունը, ըստ բնագավառների, մանրամասն ներկայացված է «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքում²: Համայնքներում տնտեսության կառավարման և կարգավորման գործընթացը վերաբերում է տնտեսության ճյուղերի տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեությանը և հանգում է միկրոտնտեսական կարգավորմանը: Իհարկե, առանձին համայնքների գործունեությունը էական ազդեցություն կարող է ունենալ ՀՀ բնակչության զբաղվածության մակարդակի բարձրացման, արտահանման ծավալի, ապրանքային շուկաներում առաջարկի ավելացման վրա: Սակայն համայնքները ՀՀ մակրոտնտեսական հիմնահարցերի լուծմանը անմիջաբար մասնակցել չեն կարող: Այդ պատճառով տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորման տարածքային խնդիրները պետք է դիտարկել ՀՀ մարզերի առումով:

ՀՀ մարզերը տարբերվում են իրենց տարածքով, բնակչության թվով, ռեսուրսներով և ՀՀ ՀՆԱ արտադրության ծավալում ունեցած տեսակարար կշռով:

Աղյուսակ 3.1

ՀՀ մարզերի ընդհանուր բնութագիրը

Մարզի անվանումը	Տարածքը (քառ.կմ)	Մարզի կենտրոնը	Համայնքների թիվը մարզում		Բնակչությունը 1999թ.(հազ.մարդ)	
			քաղաք	գյուղ	ընդամենը	այդ թվում՝ քաղաք.
Երևան	227	Երևան	12	-	1248.7	1248.7
Արագածոտն	2753	Աշտարակ	3	114	166.7	46.9
Արարատ	2086	Արտաշատ	4	97	310.0	98.7
Արմավիր	1242	Արմավիր	3	97	321.1	122.7
Գեղարքունիք*	5348*	Գավառ	5	92	277.6	102.0
Լոռի	3789	Վանաձոր	8	113	394.1	265.6
Կոտայք	2089	Հրազդան	7	67	328.9	201.3
Շիրակ	2681	Գյումրի	3	119	361.8	243.6
Սյունիք	4506	Կապան	7	113	163.6	115.1
Վայոց Ձոր	2308	Եղեգնաձոր	3	44	69.1	28.4
Տավուշ	2704	Իջևան	4	62	156.6	63.0
Ընդամենը	29733		47	930	3798.2	2536.0

*Գեղարքունիքի մարզի տարածքում ներառված է Սևանա լիճը:

² Տե՛ս «Տեղական ինքնակառավարման հիմունքներ», Երևան, 2000, էջ 348:

Այսպիսով, ըստ «ՀՀ վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքի, Հայաստանում ստեղծվել է 930 համայնք, որից 47-ը՝ քաղաքային, 871-ը՝ գյուղական և 12-ը՝ թաղային համայնքներ ենթան քաղաքում:

Քաղաքային համայնքները Լոռու մարզում 8-ն են, Սյունիքի, Կոտայքի մարզերում՝ 7-ական: Քաղաքային բնակչության տեսակարար կշիռը մեծ է Լոռու, Կոտայքի և Շիրակի մարզերում: Քաղաքային և գյուղական բնակչության տեսակարար կշիռը մատնանշում է տվյալ մարզի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ուղղվածությունը:

Մարզային կառավարման մարմինը՝ մարզպետարանը, զբաղվում է տվյալ մարզում տնտեսության ճյուղերի պետական կարգավորման խնդիրներով:

- ♦ մարզպետարանը ապահովում է արտադրական ենթակառուցվածքների անխափան աշխատանքը, նպաստում է մարզի տնտեսության համալիր զարգացմանը,

- ♦ յուրահատուկ խնդիրներ է իրականացնում գյուղատնտեսական արտադրության սպասարկման, անասունների և մշակաբույսերի զանազան հիվանդությունների դեմ պայքարի կազմակերպման գործում, նպաստում է ոռոգելի տնտեսությունների զարգացմանը,

- ♦ ապահովում է մարզի տարածքի բնակչության սոցիալական զարգացումը, կրթության, առողջապահության և սոցիալական մյուս բնագավառների զարգացման պետական կարգավորումը,

- ♦ կազմակերպում է մարզի տրանսպորտային ձեռնարկությունների գործունեությունը, տրամադրում է լիցենզիաներ՝ տրանսպորտի զանազան տեսակներով բնակչությանը սպասարկելու համար և պատասխանատվություն է կրում ավտոճանապարհների շահագործման ու վերականգնման համար,

- ♦ լուծում է նաև մարզի տեղական նշանակության բնական ռեսուրսների, պետական ֆոնդի հողատարածությունների օգտագործման հարցերը:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. ՀՀ նախագահի, ՀՀ ազգային ժողովի, ՀՀ կառավարության գործառույթները տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորման հարցերում ոչ թե կրկնում, այլ լրացնում են միմյանց և նպատակ ունեն իրականացնել օրենսդրական և գործադիր նախաձեռնության փոխհամաձայնեցում:
2. ՀՀ մակրոտնտեսական կարգավորման բոլոր գործառույթների կոորդինացման մարմինը ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունն է, որն իր բոլոր գործառույթները իրականացնում է տնտեսության 12 հիմնական ոլորտներում:
3. ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության խնդիրներն են՝ պետության հարկային և մաքսային եկամուտների ապահովումը և դրանց նկատմամբ վերահսկողության իրականացումը:
4. ՀՀ ճյուղային նախարարությունների և գերատեսչությունների վերահսկողական գործառույթներն են՝ այդ ճյուղերի տնտեսավարող սուբյեկտներին գործարարության հարցում օգնություն ցուցաբերելը և տվյալ ճյուղում պետական սեփականություն հանդիսացող ձեռնարկությունների գործունեության նկատմամբ պետական կառավարում իրականացնելը:
5. Կառավարման տարածքային մարմինները իրականացնում են ՀՀ կառավարության կողմից առաջադրվող խնդիրները առանձին տարածաշրջաններում:

Հիմնական հասկացություններ

Մակրոտնտեսական կարգավորման գործառույթներ
Պետական կառավարման գործառույթներ
Պետական կառավարում
Տեղական ինքնակառավարում

Հարցեր կրկնության համար

1. Ի՞նչ տարբերություններ կան ՀՀ ազգային ժողովի և ՀՀ կառավարության՝ տնտեսության պետական կարգավորման գործառույթների միջև:
2. Ինչո՞ւ է տնտեսության պետական կարգավորման հարցում կենտրոնական դերը պատկանում ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությանը:
3. ՀՀ պետական եկամուտների նախարարությունը կատարում է արդյոք տնտեսության պետական կարգավորման իր գործառույթները:
4. Տնտեսության պետական կարգավորման հարցում ի՞նչ տարբերություններ կան ճյուղային նախարարությունների և գերատեսչությունների գործառույթների միջև:
5. Ո՞րն է տարածքային պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործառույթների տարբերությունը:

ԳԼՈՒԽ 4

ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱ- ԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԸ

Այս գլխում դիտարկված են հետևյալ հարցերը.

- ♦ ինչո՞ւ է տնտեսությունը երբեմն ունենում աճի կտրուկ անկումներ ու վերելքներ, և ինչպե՞ս են դրանք դրսևորվում կարճ և երկար ժամկետներում,
- ♦ ինչպե՞ս են տնտեսական տատանումները դրսևորվում ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի կորերի տեղաշարժերի միջոցով,
- ♦ ինչո՞ւ է կարճ և երկար ժամկետներում ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունը ազդում արտադրության ծավալի կամ գների մակարդակի վրա,
- ♦ ի՞նչ է տնտեսության կայունացման քաղաքականությունը, և ինչպես կարելի է այն իրագործել,
- ♦ մակրոտնտեսական քաղաքականության ինչպիսի՞ ձևեր գոյություն ունեն, ինչպես պետք է դրանք օգտագործվեն,
- ♦ ո՞րն է ազգային տնտեսության կազմակերպման ռազմավարությունը,
- ♦ ի՞նչ խնդիրներ են կատարում սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը տնտեսության պետական կարգավորման գործում,
- ♦ ինչպե՞ս են մշակվում և ընտրվում սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը:

4.1. Տնտեսական տատանումների էությունը և պատճառները

Աշխարհի զարգացած երկրները զգալի հաջողությունների են հասել տնտեսական աճի ապահովման բնագավառում: Սակայն այդ հաջողություններն է՛լ ավելի մեծ կլինեին, եթե նրանց տնտեսությունը պարբերաբար չկրճատվեր և տատանումներ չունենար: Երկարատև տնտեսական աճն ավելի համաչափ կլիներ, եթե չընդհատվեր տնտեսական անկայունությամբ: Դա նշանակում է, որ զարգացած երկրների տնտեսությունը նույնպես դրսևորում է տնտեսական աճի տատանումներ: Տնտեսական տատանումների հիմնահարցը տնտեսագետների և քաղաքական գործիչ-

ների ուշադրության կենտրոնում է: Առաջինները փորձում են բացահայտել դրանց առաջացման պատճառները և առաջարկել համապատասխան դեղատոմսեր, իսկ երկրորդները դրանք օգտագործում են իրենց քաղաքական նպատակներն իրագործելու, հատկապես ընտրաշավների ժամանակ հաղթանակ տանելու համար:

Տնտեսական տատանումների հետևանքով ՀՆԱ իրական աճի տեմպերը խիստ տատանվում են: Հաճախ առաջանում են գործարար ակտիվության անկումային ժամանակաշրջաններ, երբ բնակչության եկամուտները նվազում են, իսկ գործազրկությունը՝ աճում: Երբեմն տնտեսական աճը ուղեկցվում է գների և ինֆլացիայի աճով: Այսպես, ԱՄՆ-ում 1975, 1980, 1982, 1992 թվականներին տնտեսական աճը փոխարինվեց անկմամբ:

Տնտեսագետներն արտադրության ծավալի և զբաղվածության այդպիսի տատանումներն անվանում են մալ տնտեսական պարբերաշրջաններ: Ընդհանուր առմամբ, տնտեսական պարբերաշրջան տերմինը ենթադրում է մի շարք տարիների ընթացքում տնտեսական ակտիվության միմյանց հաջորդող վերելքի և անկման ժամանակաշրջան: Առանձին տնտեսական պարբերաշրջանները միմյանցից տարբերվում են տևողությամբ և հաճախականությամբ: Այնուամենայնիվ դրանք բոլորն էլ ունեն միևնույն փուլերը: Այդ պատճառով մի շարք տնտեսագետներ նախընտրում են խոսել տնտեսական տատանումների և ոչ թե՝ տնտեսական պարբերաշրջանների մասին, քանի որ ի տարբերություն տատանումների, պարբերաշրջաններն ունեն կարգավորվող բնույթ: 1930-ական թվականներին „Մեծ ճգնաժամը“, տնտեսական ակտիվությունն ընդհատեց մի ամբողջ տասնամյակ:

Տնտեսագետներն առաջարկել են տարբեր ժամանակներում գործարար ակտիվության տատանումները բացատրող տեսություններ: Մի շարք հեղինակներ ուշադրությունը կենտրոնացնում են նորամուծությունների վրա: Նրանք պնդում են, որ այնպիսի գլխավոր տեխնիկական նորություններ, ինչպիսիք են երկաթուղային ճանապարհները, ավտոմեքենաները կամ սինթետիկ թելերը, մեծ ազդեցություն են գործում ներդրումների և սպառողական ծախսերի վրա, հետևապես և՛ արտադրության, զբաղվածության և գների մակարդակի վրա: Սակայն այդպիսի խոշոր նորարարություններ հաճախ հանդես չեն գալիս և դրանով իսկ նպաստում են տնտեսական ակտիվության անկայունությանը: Մի շարք տնտեսագետներ տնտեսական պարբերաշրջանները բացատրում են քաղաքական և այլ պատահական իրադարձություններով: Օրինակ, պատերազմները կարող են տնտեսական տեսանկյունից զուտ քայքայիչ լինել: Բանն այն է, որ պատերազմական գործողությունների ծավալման ժամանակ անմախաղեպ աճում է պահանջը ռազմական արտադրանքի նկատմամբ, իսկ ինֆլացիան կտրուկ սրվում է, սակայն խաղաղություն ձեռք բերելուց հետո ռազմական ծախսերը կրճատվում են, որին հետևում է տնտեսական անկումը: Կան և այնպիսի տնտեսագետներ, ովքեր տնտեսական պարբերաշրջանները համարում են զուտ մոնետար երևույթ: Այսպես, նրանց կարծիքով, երբ կառավարությունը չափազանց շատ փող

ԳԼՈՒԽ 4

ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱ- ԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԸ

Այս գլխում դիտարկված են հետևյալ հարցերը.

- ♦ ինչո՞ւ է տնտեսությունը երբեմն ունենում աճի կտրուկ անկումներ ու վերելքներ, և ինչպե՞ս են դրանք դրսևորվում կարճ և երկար ժամկետներում,
- ♦ ինչպե՞ս են տնտեսական տատանումները դրսևորվում ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի կորերի տեղաշարժերի միջոցով,
- ♦ ինչո՞ւ է կարճ և երկար ժամկետներում ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունը ազդում արտադրության ծավալի կամ գների մակարդակի վրա,
- ♦ ի՞նչ է տնտեսության կայունացման քաղաքականությունը, և ինչպես կարելի է այն իրագործել,
- ♦ մակրոտնտեսական քաղաքականության ինչպիսի՞ ձևեր գոյություն ունեն, ինչպես պետք է դրանք օգտագործվեն,
- ♦ ո՞րն է ազգային տնտեսության կազմակերպման ռազմավարությունը,
- ♦ ի՞նչ խնդիրներ են կատարում սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը տնտեսության պետական կարգավորման գործում,
- ♦ ինչպե՞ս են մշակվում և ընտրվում սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը:

4.1. Տնտեսական տատանումների էությունը և պատճառները

Աշխարհի զարգացած երկրները զգալի հաջողությունների են հասել տնտեսական աճի ապահովման բնագավառում: Սակայն այդ հաջողություններն է՛լ ավելի մեծ կլինեին, եթե նրանց տնտեսությունը պարբերաբար չկրճատվեր և տատանումներ չունենար: Երկարատև տնտեսական աճն ավելի համաչափ կլիներ, եթե չընդհատվեր տնտեսական անկայունությամբ: Դա նշանակում է, որ զարգացած երկրների տնտեսությունը նույնպես դրսևորում է տնտեսական աճի տատանումներ: Տնտեսական տատանումների հիմնահարցը տնտեսագետների և քաղաքական գործիչ-

ների ուշադրության կենտրոնում է: Առաջինները փորձում են բացահայտել դրանց առաջացման պատճառները և առաջարկել համապատասխան դեղատոմսեր, իսկ երկրորդները դրանք օգտագործում են իրենց քաղաքական նպատակներն իրագործելու, հատկապես ընտրաշավների ժամանակ հաղթանակ տանելու համար:

Տնտեսական տատանումների հետևանքով ՀՆԱ իրական աճի տեմպերը խիստ տատանվում են: Հաճախ առաջանում են գործարար ակտիվության անկումային ժամանակաշրջաններ, երբ բնակչության եկամուտները նվազում են, իսկ գործազրկությունը՝ աճում: Երբեմն տնտեսական աճը ուղեկցվում է գների և ինֆլացիայի աճով: Այսպես, ԱՄՆ-ում 1975, 1980, 1982, 1992 թվականներին տնտեսական աճը փոխարինվեց անկմամբ:

Տնտեսագետներն արտադրության ծավալի և զբաղվածության այդպիսի տատանումներն անվանում են մալ տնտեսական պարբերաշրջաններ: Ընդհանուր առմամբ, տնտեսական պարբերաշրջան տերմինը ենթադրում է մի շարք տարիների ընթացքում տնտեսական ակտիվության միմյանց հաջորդող վերելքի և անկման ժամանակաշրջան: Առանձին տնտեսական պարբերաշրջանները միմյանցից տարբերվում են տևողությամբ և հաճախականությամբ: Այնուամենայնիվ դրանք բոլորն էլ ունեն միևնույն փուլերը: Այդ պատճառով մի շարք տնտեսագետներ նախընտրում են խոսել տնտեսական տատանումների և ոչ թե՝ տնտեսական պարբերաշրջանների մասին, քանի որ ի տարբերություն տատանումների, պարբերաշրջաններն ունեն կարգավորվող բնույթ: 1930-ական թվականներին „Մեծ ճգնաժամը“, տնտեսական ակտիվությունն ընդհատեց մի ամբողջ տասնամյակ:

Տնտեսագետներն առաջարկել են տարբեր ժամանակներում գործարար ակտիվության տատանումները բացատրող տեսություններ: Մի շարք հեղինակներ ուշադրությունը կենտրոնացնում են նորամուծությունների վրա: Նրանք պնդում են, որ այնպիսի գլխավոր տեխնիկական նորություններ, ինչպիսիք են երկաթուղային ճանապարհները, ավտոմեքենաները կամ սինթետիկ թելերը, մեծ ազդեցություն են գործում ներդրումների և սպառողական ծախսերի վրա, հետևապես և՛ արտադրության, զբաղվածության և գների մակարդակի վրա: Սակայն այդպիսի խոշոր նորարարություններ հաճախ հանդես չեն գալիս և դրանով իսկ նպաստում են տնտեսական ակտիվության անկայունությանը: Մի շարք տնտեսագետներ տնտեսական պարբերաշրջանները բացատրում են քաղաքական և այլ պատահական իրադարձություններով: Օրինակ, պատերազմները կարող են տնտեսական տեսանկյունից զուտ քայքայիչ լինել: Բանն այն է, որ պատերազմական գործողությունների ծավալման ժամանակ անմախաղեպ աճում է պահանջը ռազմական արտադրանքի նկատմամբ, իսկ ինֆլացիան կտրուկ սրվում է, սակայն խաղաղություն ձեռք բերելուց հետո ռազմական ծախսերը կրճատվում են, որին հետևում է տնտեսական անկումը: Կան և այնպիսի տնտեսագետներ, ովքեր տնտեսական պարբերաշրջանները համարում են զուտ մոնետար երևույթ: Այսպես, նրանց կարծիքով, երբ կառավարությունը չափազանց շատ փող

է թողարկում, ապա առաջանում է ինֆլյացիոն բում, իսկ փողի համեմատաբար փոքր քանակն արագացնում է արտադրության անկումը և գործազրկության աճը:

Չնայած կարծիքների այդպիսի բազմազանությանը, տնտեսագետների մեծ մասը համարում է, որ արտադրության և զբաղվածության մակարդակը անմիջականորեն որոշող գործոնը ընդհանուր կամ ամբողջական ծախսերի մակարդակն է: Շուկայական կողմնորոշում ունեցող տնտեսությունում ձեռնարկություններն ապրանքներ ու ծառայություններ արտադրում են այն դեպքում, եթե դրանք կարելի է վաճառել: Պարզապես, եթե ընդհանուր պահանջարկը փոքր է, ապա շատ ձեռնարկությունների համար ձեռնտու չէ թողարկել մեծ ծավալի արտադրանք և ծառայություններ: Այստեղից էլ ցածր է արտադրության, զբաղվածության և եկամուտների մակարդակը: Ընդհանուր ծախսերի բարձր մակարդակը ենթադրում է, որ արտադրության աճը շահույթ է բերում, հետևաբար, արտադրությունը, զբաղվածությունը և եկամուտները կավելանան: Տնտեսական տատանումների պատճառների բացահայտման հարցում տնտեսագետներին հետաքրքրում է երկու հարց: Նախ, արտադրության և զբաղվածության մակարդակների տատանումների բոլոր հնարավոր պատճառներից որոնք են լավագույն ձևով ներկայացնում տնտեսական ակտիվության փաստացի տատանումները: Երկրորդ, ինչպես բացատրել այն փաստը, որ բազմաթիվ երկրներում արտադրությունը, զբաղվածությունը և այլ մակրոտնտեսական երևույթները, ըստ էության, ենթարկվում են պարբերաշրջանային տատանումների: Նշված հարցադրումներին պատասխանելիս հարկ է նկատի ունենալ երկու կարևոր հանգամանք: Նախ, տնտեսագիտական մտքի ուղղությունները ամենատարբեր ձևով են մեկնաբանում առկա տնտեսական տատանումները: Այսօր չկա որևէ տեսական կամ փորձնական հետազոտություն, որի հեղինակներին հաջողված լինի միանշանակ եզրակացությունների հանգել տնտեսական պարբերաշրջանների տեսության կարևորագույն հիմնահարցերի շուրջ: Երկրորդ, վերոհիշյալ հարցերի մեկնաբանությունները սկզբունքորեն տարբերվում են ըստ երկրների: Տարբեր երկրներում տնտեսական տատանումները էապես տարբերվում են իրենց տևողությամբ, կանոնավարությամբ և առաջացման պատճառներով: Արտաքին առևտրի պայմաններից էական կախում ունեցող փոքր երկրներում կատարվող տնտեսական գործընթացները տարբերվում են արտաքին աշխարհից փոքր կախվածություն ունեցող մեծ երկրների տնտեսական գործընթացներից: Հունք արտահանող երկրները կրում են այլ կարգի գործոնների ազդեցություն, քան պատրաստի արտադրանք արտահանողները: Տնտեսական տատանումների տեսության շրջանակներում անհնար է տալ բոլոր այդ հարցերի պատասխանները: Այնուամենայնիվ պետք է նկատել, որ տնտեսական ակտիվության պարբերաշրջաններն ունեն ընդհանուր գծեր, որը հնարավոր է դարձնում դրանց տեսական ուսումնասիրությունը:

Կարճաժամկետ և երկարաժամկետ տատանումներ

Ինչպես նշվեց, տնտեսական տատանումները ոչ միայն կանխատեսելի և կարգավորվող չեն, այլ նաև կարող են լինել կարճատև և երկարատև, կրկնվել ավելի հաճախ կամ պակաս հաճախականությամբ: Հետևաբար անհրաժեշտություն է առաջանում տնտեսական տատանումների մոդելը դիտարկել ինչպես կարճ ժամկետի, այնպես էլ երկար ժամկետի համար: Սակայն անհրաժեշտ է պարզաբանել, թե կարճ և երկար ժամկետները ինչով են տարբերվում միմյանցից: Մակրոտնտեսագետների մեծամասնությունը համարում է, որ տնտեսության զարգացման բնույթի արմատական տարբերությունները կարճ և երկար ժամկետներում կապված են գների դինամիկայի տարբերությունների հետ: Երկար ժամկետում գներն օժտված են բավարար ճկունությամբ և այդ պատճառով արձագանքում են առաջարկի և պահանջարկի փոփոխություններին: Սակայն կարճ ժամկետում բազմաթիվ ապրանքների գները «գամվում են» ինչ-որ մակարդակի վրա և չեն փոփոխվում: Կարճ և երկար ժամկետներում գների վարքի տարբերությունների բնույթը պայմանավորում է նաև տնտեսական քաղաքականության արդյունքների տարբերությունը այդ նույն ժամկետներում:

Կարճ և երկար ժամկետներում տնտեսության զարգացման տարբերությունները բացահայտելու համար դիտարկենք դրամավարկային քաղաքականության փոփոխությունների հետևանքները: Ենթադրենք՝ Կենտրոնական բանկը 5%-ով անսպասելի նվազեցնում է փողի առաջարկը: Դասական մոդելի համաձայն՝ երկար ժամկետում փողի առաջարկի չափերն ազդում են անվանական ցուցանիշների, այլ ոչ թե՝ իրական ցուցանիշների վրա: Այդպիսի սկզբունքային մոտեցումը հայտնի է որպես դասական երկվություն: Հիշենք, որ դասական երկվությունը տեսություն է, որը տնտեսական ցուցանիշները բաժանում է իրական (բնաձևային կամ հարաբերական գներ) և անվանական (արժեքային) փոփոխականների: Հետևաբար երկար ժամկետում փողի առաջարկի հինգ տոկոս իջեցումը հանգեցնում է բոլոր ապրանքների գների 5%-ով իջեցմանը, այն դեպքում, երբ իրական աշխատավարձը, գործազրկության մակարդակը և արտադրության ծավալը մնում են անփոփոխ: Իսկ կարճ ժամկետում բազմաթիվ ապրանքների գները չեն արձագանքում դրամական քաղաքականության փոփոխություններին: Միայն գների որոշ տեսակներ կարող են աննշան փոփոխություններ կրել: Այդպիսի գները ճկուն չեն: Այդ պատճառով փողի առաջարկի կարճաժամկետ հետևանքները տարբեր են երկարաժամկետից:

Տնտեսական տատանումների մոդելը պետք է հաշվի առնի գների փոփոխությունը կարճ ժամկետում: Հետագայում կհամոզվենք, որ երբ փողի առաջարկի փոփոխություններին համապատասխան՝ գները չեն փոփոխվում, ապա խախտվում է դասական երկվության սկզբունքը, և դրամավարկային քաղաքականությունն ուժեղ ազդեցություն է թողնում արտադրության ծավալի և զբաղվածության վրա: Հատկապես փողի առաջարկի ընթացիկ փոփոխությունների հետ համապատասխանության գալու՝ գների անընդունակության պատճառով և այդ համապատասխա-

նությունը վերականգնելու համար պետք է տեղի ունենան արտադրության ծավալի և զբաղվածության տատանումներ: Բանն այն է, որ եթե գները ճկուն չեն, ապա արտադրության ծավալը կարող է շեղվել դասական մոդելով որոշվող մակարդակից: Ըստ դասական մոդելի՝ արտադրության ծավալը կախված է աշխատանքի և կապիտալի առաջարկից, ինչպես նաև ունեցած տեխնիկայից ու տեխնոլոգիայից: Այստեղ գների ճկունությունը մեծ դեր է խաղում՝ ապահովելով առաջարկի և պահանջարկի մեծությունների մշտական հավասարակշռություն: Սակայն, երբ գները ճկուն չեն, արտադրության ծավալը նույնպես կախված է ապրանքների և ծառայությունների պահանջներից, որն, իր հերթին, ենթակա է դրամավարկային, հարկաբյուջետային քաղաքականությունների և այլ գործոնների ազդեցությանը: Հետևապես, գների՝ ճկուն չլինելու հանգամանքը հիմք է հանդիսանում տնտեսությունը կայունացնելու նպատակով դրամավարկային քաղաքականությունը հաջողությամբ իրականացնելու համար:

Պահանջարկի և առաջարկի մոդելը, հանդիսանալով ամբողջ տնտեսագիտական տեսության հիմնական հայեցակարգը, ցույց է տալիս, թե ինչպես են ցանկացած ապրանքի վաճառքի գինը և ծավալը որոշվում պահանջարկի և առաջարկի փոխներգործությամբ: Տնտեսական տատանումներն ուսումնասիրելու համար օգտագործում ենք այդ մոդելի, այսպես կոչվող «լայնամասշտաբ» տարբերակը՝ ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի մոդելը, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել գների ընդհանուր մակարդակի և արտադրության ամբողջական ծավալի ձևավորման գործոնները: Այն միաժամանակ սկզբունքային հիմք է հանդիսանում տնտեսության դինամիկան երկար և կարճ ժամկետներում համադրելու համար: Եթե ապրանքի առաջարկի և պահանջարկի մոդելը նկատի է առնում միայն մեկ ապրանքի, ապա ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի մոդելն ընդգրկում է բոլոր ապրանքների և ծառայությունների շուկաների փոխներգործությունները:

4.2. Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոփոխությունները կարճ և երկար ժամկետներում

Տնտեսական երկարատև և կարճատև տատանումների էությունը և պատճառները հասկանալու համար կարևոր է գների ճկունության ուսումնասիրումը: Անհրաժեշտ է պարզաբանել կախվածությունը գների ճկունության և տնտեսական տատանումների միջև: Դրա համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի ու դրանց կորերի փոփոխությունները, ինչպես նաև դրանց վրա ազդող դրամավարկային, հարկաբյուջետային քաղաքականությունները, տնտե-

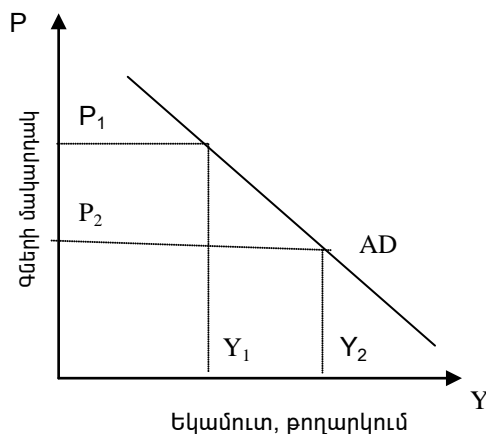
սության կայունացման ուղիները: Նախ քննարկենք ամբողջական պահանջարկը:

Ամբողջական պահանջարկի կորը և դրա տեղաշարժերը

Ամբողջական պահանջարկը ցույց է տալիս կախվածությունը գնողունակ պահանջարկ ունեցող արտադրված արտադրանքի քանակի և գների ընդհանուր մակարդակի միջև: Հետևաբար, ամբողջական պահանջարկի կորը ցույց է տալիս ապրանքների և ծառայությունների այն քանակը, որ պետք է գնվի գների ամեն տվյալ մակարդակի դեպքում: Հետագայում (14-րդ գլխում) ուսումնասիրելու ենք ամբողջական պահանջարկի տեսությունը: Այստեղ մեր խնդիրն է պարզաբանել ամբողջական պահանջարկի կորի կառուցման հարցը և որոշել դրա փոփոխությունները կարճ և երկար ժամկետներում: Ամբողջական պահանջարկի կորի կառուցման համար կարող ենք օգտագործել փողի քանակական տեսության հայտնի հավասարումը.

$$MV = PY, \text{ որտեղ } \begin{cases} M - \text{փողի առաջարկն է,} \\ V - \text{փողի շրջապտույտի արագությունը (որն այստեղ ընդունում ենք կայուն),} \\ P - \text{գնի մակարդակը,} \\ Y - \text{արտադրված ապրանքների և ծառայությունների քանակը:} \end{cases}$$

Այս հավասարման հիման վրա կառուցված ամբողջական պահանջարկի կորը ներկայացված է 4.1. նկարում:

Ամբողջական պահանջարկի կորը կախվածություն է արտահայտում ապրանքների և ծառայությունների ընդհանուր պահանջարկի և գների միջին մակարդակի միջև: Երբ գների ընդհանուր մակարդակը P_1 -ից իջնում և դառնում է P_2 , ամբողջական պահանջարկն ավելանում է և Y_1 -ից դառնում Y_2 : Այսինքն, ամբողջական պահանջարկի կորը արտահայտում է հակադարձ կախվածություն եկամուտների մեծության և գների մակարդակի միջև:

Նկ. 4.1. Ամբողջական պահանջարկի կորը

Փողի քանակական տեսությունը հաստատում է այն միտքը, որ փողի առաջարկն արտադրության ծավալը որոշում է անվանական արտահայտությամբ, որն իր հերթին կախված է գների մակարդակից և արտադրված

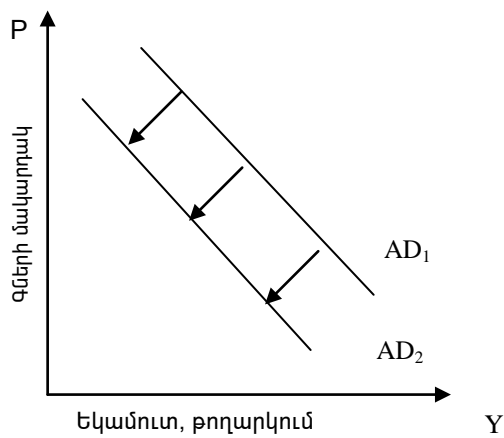
արտադրանքի քանակից: Ամբողջական պահանջարկի կորի գրաֆիկը կառուցված է փողի առաջարկի M մակարդակի համար: Այդ կորն արտահայտում է կախվածությունը գնի P մակարդակի և ապրանքների ու ծառայությունների Y պահանջարկի միջև: Ամբողջական պահանջարկի կորը թեքված է դեպի ներքև: Որքան բարձր է գնի P մակարդակը, այնքան փոքր է փողի M/P իրական պաշարը: Այդ պատճառով փոքր է ապրանքների և ծառայությունների Y պահանջարկը:

Ամբողջական պահանջարկի կորը ցույց է տալիս նաև, որ գների մակարդակի իջեցումն ավելացնում է ապրանքների և ծառայությունների ծավալը: Այդ հակադարձ կախվածությունը բացատրվում է երեք պատճառով՝ գների ընդհանուր մակարդակի իջեցումը հանգեցնում է իրական հարստության մեծացմանը, տոկոսադրույքի նվազմանը, որոնք էլ նպաստում են սպառման, ներդրումների և զուտ արտահանման պահանջարկի ավելացմանը: Դա նշանակում է, որ ավելի մեծ պահանջարկ է ներկայացվում ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ:

Կարևոր է նկատի ունենալ, որ ամբողջական պահանջարկի կորը նկարագրվում է «այլ հավասար պայմաններում» սկզբունքով: Բանն այն է, որ այդ կորը բացատրելիս փողի առաջարկն ընդունվում է որպես կայուն մեծություն, և ամբողջական պահանջարկի յուրաքանչյուր կոր նկարագրվում է որոշակի քանակի փողի համար:

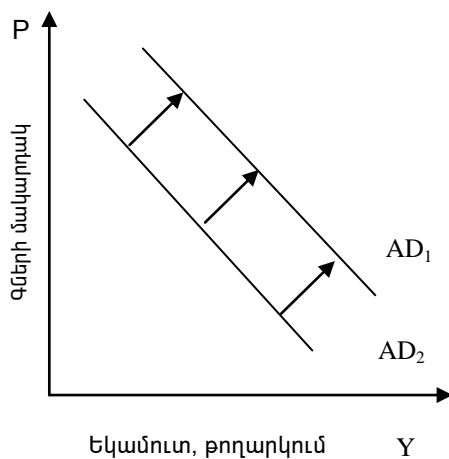
Ինչպես նշեցինք, ամբողջական պահանջարկի կորի գրաֆիկը կառուցվում է փողի որոշակի զանգվածի տրված մեծությանը համապատասխան: Եթե փողի առաջարկը փոխվում է, ապա ամբողջական պահանջարկի կորը տեղաշարժվում է: Դիտարկենք երկու դեպք՝ առաջին, ենթադրենք՝ Կենտրոնական բանկը կրճատում է փողի առաջարկը: Փողի քանակական տեսության հավասարումը ($MV=PY$) խոսում է այն մասին, որ փողի առաջարկի կրճատումը հանգեցնում է անվանական արտադրանքի արտադրության արժեքային ծավալի (PY) համապատասխան կրճատման: Այդ պատճառով գնի յուրաքանչյուր տրված մակարդակին համապատասխանում է արտադրված արտադրանքի փոքր քանակ, իսկ արտադրված արտադրանքի յուրաքանչյուր տրված քանակին՝ գնի առավել ցածր մակարդակ, որի հետևանքով ամբողջական առաջարկի կորը տեղաշարժվում է դեպի ձախ՝ ներքև, ինչպես ցույց է տրված 4.2. նկարում:

Երկրորդ դեպք, երբ Կենտրոնական բանկն ավելացնում է փողի առաջարկը արտադրության ծավալը (PY) մեծանում է: Այդ պատճառով գնի ցանկացած տրված մակարդակին համապատասխանում է արտադրության մեծ ծավալ, իսկ արտադրված արտադրանքի յուրաքանչյուր տրված քանակին՝ գնի առավել բարձր մակարդակ: Դրա հետևանքով ամբողջական պահանջարկի կորը տեղաշարժվում է դեպի աջ՝ վերև, ինչպես ցույց է տրված 4.3. նկարում: Ամբողջական պահանջարկի կորը կարող է տեղաշարժվել նաև այլ գործոնների ազդեցությամբ, որոնց կանդրադառնանք ամբողջական պահանջարկի տեսությունը ուսումնասիրելիս:

Երբ երկրի Կենտրոնական բանկը կրճատում է փողի առաջարկը, զանրի մույն մակարդակի պայմաններում կտրուկ նվազում է ամբողջական պահանջարկը, AD_1 կորը տեղաշարժվում է դեպի ձախ՝ ներքև և ստանում AD_2 կորի դիրքը:

Նկ. 4.2. Ամբողջական պահանջարկի կտրուկ նվազում

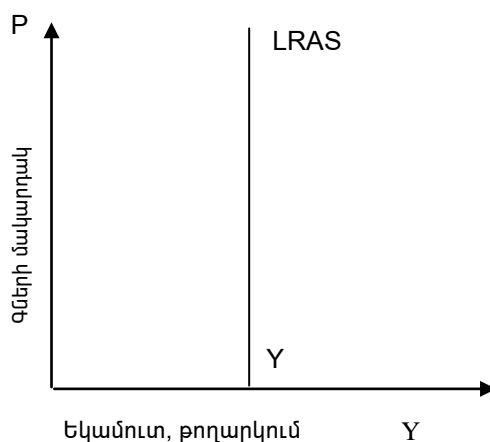
Երբ Կենտրոնական բանկն ավելացնում է փողի առաջարկը, զանրի մույն մակարդակի պայմաններում կտրուկ ավելանում է ամբողջական պահանջարկը, AD_1 կորը տեղաշարժվում է դեպի աջ՝ վերև և ստանում AD_2 կորի դիրքը:

Նկ. 4.3. Ամբողջական պահանջարկի կտրուկ աճ

Ամբողջական առաջարկի կորը և դրա տեղաշարժերը

Ամբողջական առաջարկի կորը հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմել ֆիրմաների արտադրած և վաճառած ապրանքների ու ծառայությունների ծավալների մասին՝ զանրի յուրաքանչյուր տվյալ մակարդակի պայմաններում: Երկար ժամկետում ամբողջական առաջարկի կորը ուղղաձիգ է: Այն դեպքում, երբ կարճ ժամկետում ունի դրական թեքվածություն: Դրանց պատճառների պարզաբանումը հնարավորություն կտա կողմնորոշվել կարճ և երկար ժամկետներում տնտեսական տատանումների վարքի փոփոխության հարցերում:

Քանի որ երկար ժամկետում տնտեսության գործունեությունը նկարագրվում է դասական մոդելով, ապա ամբողջական առաջարկի կորը կկառուցենք դրա հիման վրա: Դասական մոդելի համաձայն՝ արտադրված ապրանքների և ծառայությունների քանակը կախված է միայն աշխատանքի ու կապիտալի ծախսերից և ունեցած տեխնոլոգիայից: Դա նշանակում է, որ արտադրության ծավալը երկար ժամկետում կախված չէ գների մակարդակից, արտադրանքը նույնն է գների բոլոր մակարդակների համար, հետևապես ամբողջական առաջարկի կորը ստանում է ուղղահայաց գծի տեսք, որը ցույց է տրված 4.4. նկարում:

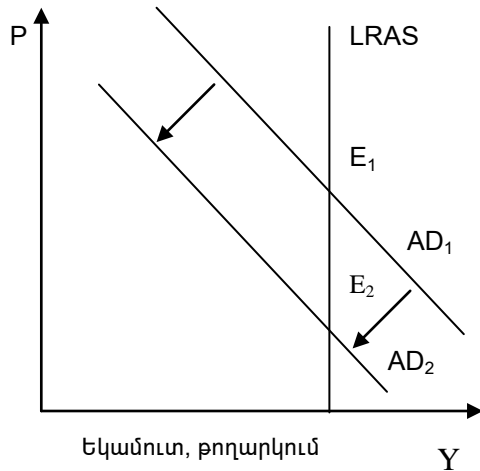
Երկար ժամկետում գները խիստ ճկուն են և գների ցանկացած փոփոխության նկատմամբ ամբողջական առաջարկը անտարբեր է, ուստի ունի ուղղահայաց գծի տեսք: Այն նշանակում ենք LRAS, որն անգլերեն նշանակում է երկար ժամկետի ամբողջական առաջարկ:

Նկ. 4.4. Ամբողջական առաջարկի կորը երկար ժամկետում

Ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի կորերի հատման կետը ցույց է տալիս գնի մակարդակը: Ամբողջական պահանջարկի փոփոխություններն ազդում են գների վրա, իսկ արտադրության ծավալի վրա չեն ազդում: Ինչպես նշեցինք, փողի առաջարկը կրճատելու դեպքում ամբողջական պահանջարկի կորը տեղափոխվում է ներքև: Դա ցույց է տրված 4.5 նկարում: Տնտեսությունը ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի կորերի հատման կետից (E_1) անցնում է նոր հատման կետ: Քանի որ ամբողջական առաջարկի կորը ուղղաձիգ է, ապա ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժը առաջ է բերում միայն գնի մակարդակի փոփոխություն:

Ամբողջական առաջարկի ուղղաձիգ կորը բավարարում է դասական երկվության պայմաններին, քանի որ ցույց է տալիս, որ արտադրված արտադրանքի քանակը կախված չէ ամբողջական պահանջարկից, հետևաբար կախված չէ նաև փողի առաջարկից: Արտադրված արտադրանքի Y քանակը կոչվում է արտադրության մակարդակ լրիվ զբաղվածության պայմաններում կամ արտադրության բնական մակարդակ: Դա արտադրության այն մակարդակն է, որի պայմաններում տնտեսության ռեսուրս-

ները լրիվ օգտագործվում են կամ, որ ավելի իրական է, գործազրկությունը գտնվում է բնական մակարդակի վրա:

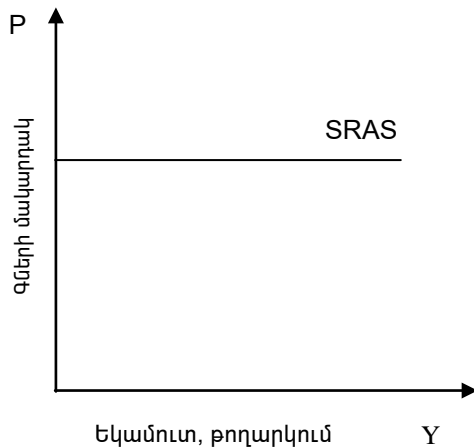
Գների ճկունությունը ենթադրում է, որ փողի զանգվածի կրճատման դեպքում փողի իրական պաշարը կրճատվում է: Դրա հետևանքով AD_1 կորը տեղաշարժվում է ձախ՝ ներքև և հավասարակշռությունը E_1 կետից փոխադրվում է E_2 կետ:

Նկ. 4.5. Ամբողջական պահանջարկի կորի փոփոխությունները երկար ժամկետում

Անհրաժեշտ է նշել, որ դասական մոդելը և ամբողջական առաջարկի ուղղահայաց կորը կիրառելի են միայն երկարաժամկետ վերլուծությունների համար: Իսկ կարճ ժամկետում որոշ ապրանքների գները ճկուն չեն և չեն հարմարվում պահանջարկի փոփոխություններին: Այդ պատճառով ամբողջական առաջարկի կորը կարճ ժամկետում ուղղահայաց գիծ չէ: Այդ ապացուցելու համար ենթադրենք, որ բոլոր ֆիրմաները նախօրոք թողարկել են արտադրանքի գնացուցակներ, որոնց վերահրատարակումը զգալի ծախսեր է պահանջում: Այդ պատճառով գները չեն փոխվում: Գների տվյալ մակարդակի պայմաններում ֆիրմաները ձգտում են լիովին բավարարել իրենց գնորդների պահանջարկը: Այդ նպատակով արտադրանքի պահանջվող քանակն արտադրելու համար նրանք վարժում են լրացուցիչ աշխատողներ: Քանի որ գների մակարդակը չի փոխվում, ապա ամբողջական առաջարկի կորը ստանում է հորիզոնական դիրք (Նկ.4.6):

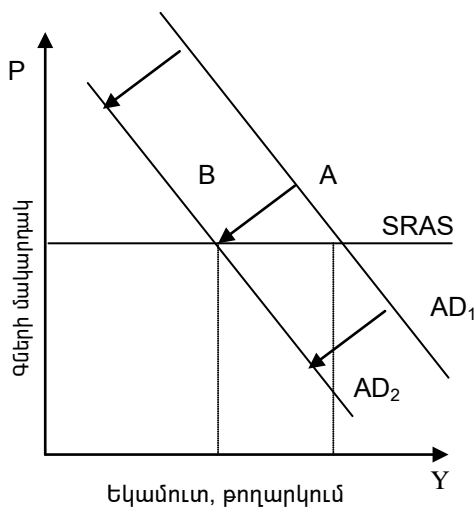
Կարճ ժամկետում տնտեսական հավասարակշռության կետ է հանդիսանում ամբողջական պահանջարկի կորի և ամբողջական առաջարկի հորիզոնական գծի հատման կետը: Այդ դեպքում ամբողջական պահանջարկի չափերի փոփոխությունն ազդում է արտադրության ծավալի վրա: Եթե Կենտրոնական բանկը կրճատում է փողի առաջարկը, ապա ամբողջական պահանջարկի կորը շարժվում է դեպի ձախ, ինչպես ցույց է տրված 4.7 նկարում: Տնտեսությունում տեղի է ունենում անցում ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի կորերի հատման E_1 կետից նոր՝ E_2 կետ: Քանի որ գնի մակարդակը չի փոխվում, ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունը առաջ է բերում միայն արտադրության ծավալի կրճատում: Ամբողջական պահանջարկի հանկարծակի

անկումից հետո ֆիրմաները գները չեն փոփոխում և իրենց արտադրանքն իրացնում են փոքր քանակությամբ, որը նրանց ստիպում է կրճատել զբաղվածությունը և արտադրության ծավալը:

Ամբողջական առաջարկի կարճաժամկետ կորն ունի հորիզոնական գծի տեսք, քանի որ արտադրանքի քանակության ճկունությունը գների ցանկացած փոփոխության նկատմամբ ձգտում է անվերջության: Այն նշանակում ենք SRAS, որը անգլերեն նշանակում է կարճ ժամկետի ամբողջական առաջարկ:

Նկ. 4.6. Ամբողջական առաջարկի կարճաժամկետ կորը

Գների կայունության պայմաններում փողի զանգվածի ամեն մի կրճատում տեղաշարժում է ամբողջական պահանջարկի կորը դեպի ձախներքև: Դրա հետևանքով հավասարակշռությունը E_1 կետից փոխադրվում է E_2 կետ՝ ցույց տալով արտադրության ծավալի կրճատումը Y_1 -ից Y_2 :

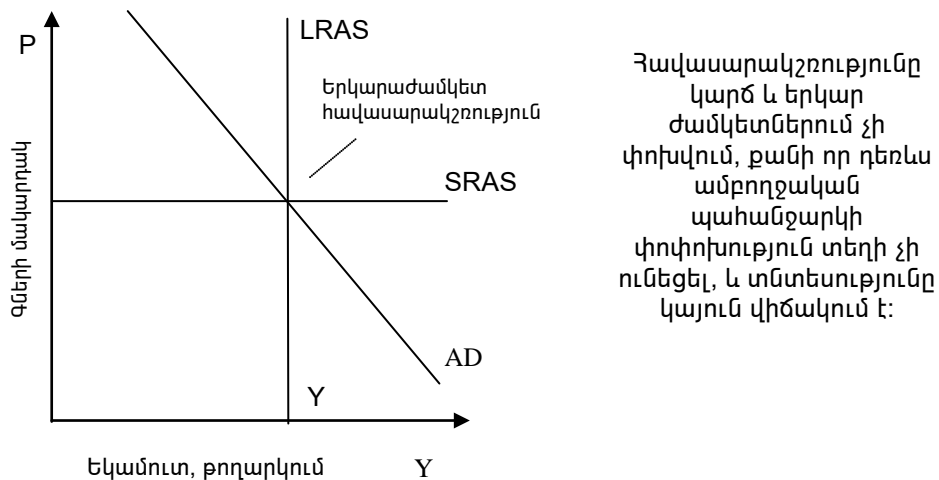
Նկ. 4.7. Ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժը կարճ ժամկետում

Ամփոփելով կատարած մակրոտնտեսական վերլուծության արդյունքները՝ կարող ենք եզրակացնել, որ կարճ ժամկետում գները ճկուն չեն, ամբողջական առաջարկի կորը հանդես է գալիս հորիզոնական տեսքով, և ամբողջական պահանջարկի փոփոխություններն ազդում են արտադրության ծավալի վրա: Իսկ երկար ժամկետում գները ճկուն են, ամբողջական առաջարկի կորը ուղղահայաց գիծ է, և ամբողջական

պահանջարկի փոփոխություններն ազդում են միայն գների մակարդակի վրա: Դա նշանակում է, որ ամբողջական պահանջարկի փոփոխության հետևանքները տարբեր ժամանակահատվածներում միատեսակ չեն:

Այժմ քննարկենք ամբողջական պահանջարկի կրճատման բոլոր հետևանքները կարճ և երկար ժամկետներում, այսինքն՝ կարճաժամկետ տատանումների վերլուծությունից անցնենք երկարաժամկետ տատանումների վերլուծությանը:

Ենթադրենք՝ տնտեսությունը երկարաժամկետ հավասարակշռության վիճակում է, ինչպես ցույց է տրված նկար 4.8-ում, որտեղ բերված են մասերեք կորերը. ամբողջական պահանջարկի կոր, ամբողջական առաջարկի երկարաժամկետ կոր՝ LRAS և ամբողջական առաջարկի կարճաժամկետ կոր՝ SRAS: Երկար ժամկետում հավասարակշռությունը ձեռք է բերվում ամբողջական առաջարկի երկարաժամկետ կորի և ամբողջական պահանջարկի կարճաժամկետ կորի հատման կետում: Գները փոխվում են այնպես, որպեսզի ապահովեն այդ հավասարակշռությունը:

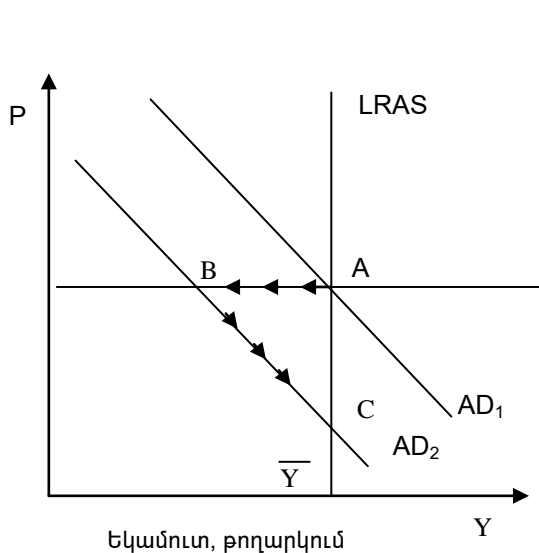

Նկ. 4.8. Երկարաժամկետ հավասարակշռություն

Քանի որ տնտեսությունը գտնվում է երկարաժամկետ հավասարակշռության վիճակում, ապա ամբողջական պահանջարկի կորը նույնպես անցնում է այդ կետով:

Եթե Կենտրոնական բանկը կրճատի փողի առաջարկը, ապա ամբողջական պահանջարկի կորը կշարժվի դեպի ձախ (նկար 4.9), որը կարճ ժամկետում (եթե գները ճկուն չեն) կհանգեցնի A-ից B կետին անցմանը: Այդ դեպքում զբաղվածության մակարդակը և արտադրության ծավալը նույնպես կլինեն բնական մակարդակից ցածր: Պետք է նշել, որ ժամանակի ընթացքում պահանջարկի կրճատման պատճառով աշխատավարձը և գները նույնպես կիջնեն: Դրան զուգընթաց, ամբողջական պահանջարկի կորը կտեղաշարժվի ներքև, մինչև երկարաժամկետ հավասարակշռության նոր կետը՝ C: Այդ կետում արտադրության ծավալը և

զբաղվածությունը կլինեն բնական մակարդակի վրա, քան երկարա-
ժամկետ հավասարակշռության մակսին (A) կետում :

Եթե հավասարակշռությունը
տնտեսության կայուն վիճակում
A կետում է, ապա փողի
զանգվածի կրճատման
հետևանքով կարճ ժամկետում
փոխադրվում է B կետ ,և տեղի է
ունենում թողարկման ու
եկամուտների կրճատում:
Երկար ժամկետում
հավասարակշռությունը
շարժվում է AD₂ կորի
երկայնքով և վերադառնում
ամբողջական առաջարկի LRAS
կորի վրա: Այսինքն,
վերականգնվում է
արտադրության մակսին
ծավալը՝ զների ավելի ցածր
մակարդակի պայմաններում:

Նկ. 4.9. Ամբողջական պահանջարկի կրճատման
հետևանքները կարճ և երկար ժամկետներում

4.3. Տնտեսության կայունացման քաղաքականությունը

Ինչպես համոզվեցինք տնտեսական տատանումներն ընդհանուր
առմամբ սկսվում են ամբողջական պահանջարկի կամ ամբողջական
առաջարկի փոփոխությունների պատճառով, այսինքն՝ դրանց համապա-
տասխան կորերը տեղաշարժվում են և փոխում տնտեսության հավասա-
րակշռության վիճակը:

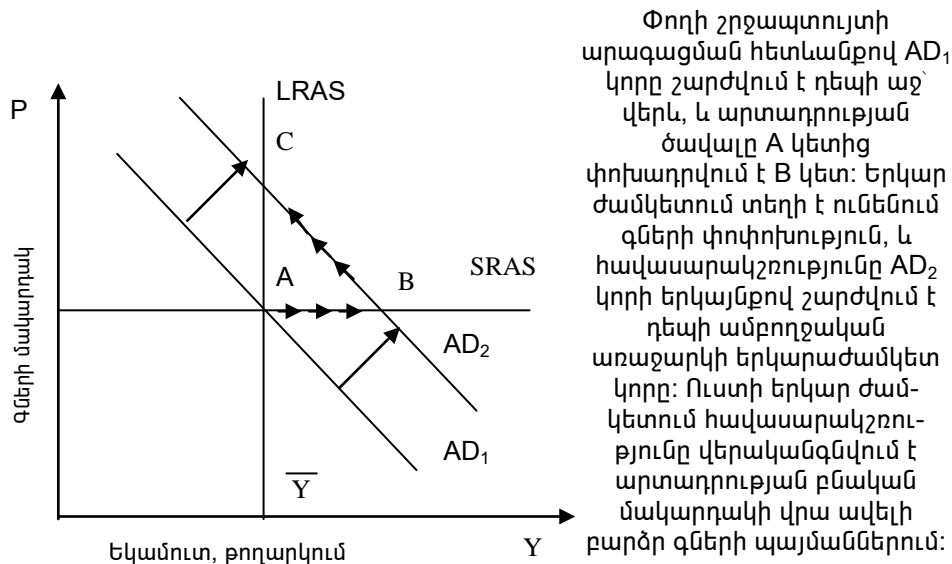
Կորերի համապատասխան տեղաշարժերը, որոնք տեղի են ունենում
որոշակի գործոնների ազդեցությամբ, տնտեսագիտության մեջ անվանում
ենք տնտեսական ցնցումներ կամ ցնցակաթվածներ: Դրանց ներգործու-
թյունը տնտեսության վրա դրսևորվում է նրանով, որ արտադրության
ծավալը և զբաղվածությունը շեղվում են բնական մակարդակից: Ուստի
անհրաժեշտություն է առաջանում բացահայտել ցնցակաթվածների առա-
ջացման մեխանիզմը և տնտեսության կարգավորման միջոցներ ձեռ-
նարկել: Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի մոդելը
բացահայտում է այդ բնույթի ցնցումների հետևանքով տնտեսական
տատանումների առաջացման մեխանիզմը: Այդ մոդելը կարող է օգտա-
գործվել նաև ցնցումների չեզոքացմանը և տնտեսական տատանումների
վերացմանն ուղղված մակրոտնտեսական քաղաքականության արդյունք-
ների գնահատման համար: Այդպիսի քաղաքականությունը կոչվում է

կայունացման քաղաքականություն: Դա պետական քաղաքականություն է, որը արտադրության ծավալը և զբաղվածությունը բնական մակարդակի վրա պահելու գործընթացը կարգավորելու նպատակ ունի: Քանի որ փողի առաջարկը, պետական գնումները և հարկերն մեծ ազդեցություն են գործում ամբողջական պահանջարկի վրա, դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունները հանդիսանում են կայունացնող քաղաքականության կարևորագույն բաղադրատարրերը: Այդպիսի քաղաքականությունների էությունը հանգամանորեն կպարզաբանվի հետագա շարադրանքում: Այստեղ նկարագրենք միայն այդ քաղաքականությունների ազդեցություններն ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի կտրուկ փոփոխությունների վրա:

Ամբողջական պահանջարկի կտրուկ փոփոխության ցայտուն օրինակ է բանկային հաշիվներից փողի բացթողնման համար ավտոմատ գանձման մեքենաների կիրառումը ԱՄՆ-ում: Այդ հարմարանքների կիրառումը հանգեցրեց կանխիկ փողի պաշարների նկատմամբ պահանջարկի կրճատման: Ենթադենք՝ մինչև ավտոմատների ներդրումը բնակչությունը չաբաթը մեկ անգամ բանկից վերցնում էր 100 դոլար և ամբողջ չաբաթ ծախսում, ձեռքի փողը միջին հաշվով կազմում էր 50 դոլար: Ավտոմատների ներդրումից հետո բնակչությունը բանկից փող կստանա չաբաթը 2 անգամ՝ 50-ական դոլար, իսկ ձեռքի փողը միջին հաշվով կկրճատվի կրկնակի անգամ և կկազմի 25 դոլար, որը հավասարագոր է փողի շրջանառության արագության կրկնակի ավելացմանը: Փողի զանգվածի անփոփոխ մնալու պայմաններում առկա փողի շրջապտույտի արագության աճի հետևանքով, ամբողջական պահանջարկի կորը տեղափոխվում է աջ (նկար 4.10): Վերլուծության սկզբնական պահին երկարաժամկետ հավասարակշռության վիճակը A կետում է: Ամբողջական պահանջարկի աճի և փողի շրջապտույտի արագացման հետևանքով տնտեսությունում տեղի է ունենում տեղափոխություն A կետից B կետ, որտեղ արտադրության ծավալը գերազանցում է բնական մակարդակը: Դա տեղի է ունենում կարճ ժամկետում, երբ ֆիրմաները շատ ապրանքներ վաճառում են նախկին գներով: Այդ պատճառով նրանք վարձում են ավելի շատ աշխատող, ստեղծում լրացուցիչ աշխատատեղեր և ավելի ինտենսիվորեն են օգտագործում սարքավորումները:

Ժամանակի ընթացքում ամբողջական պահանջարկի բարձր մակարդակը հանգեցնում է գնի բարձրացման: Գնի աճին համընթաց՝ արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը նվազում է, իսկ արտադրության մակարդակն աստիճանաբար մոտենում է բնականին, տեղի է ունենում անցում B-ից C կետ: Գնի ավելի բարձր մակարդակին անցնելու գործընթացում ապրանքների արտադրության և ծառայությունների ծավալը գերազանցում է բնականին: Արտադրության այդ վերելքը չեզոքացնելու և արտադրությունը բնական մակարդակին մոտ մակարդակի վրա պահելու համար Կենտրոնական բանկը կարող է կրճատել փողի առաջարկը, որպեսզի չեզոքացնի դրա շրջապտույտի արագության աճի հետևանքները: Դա հնարավորություն կտա կայունացնել ամբողջական պահանջարկը: Կենտրոնական բանկը հնարավորություն ունի նաև պահանջար-

կի՝ արտադրության ծավալի և զբաղվածության վրա ունեցած հետևանքները նվազեցնել կամ վերացնել փողի առաջարկի վրա հսկողություն սահմանելու ճանապարհով:

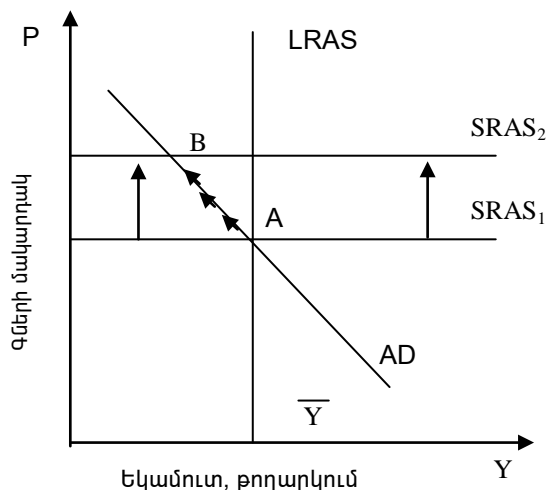

Նկ. 4.10. Ամբողջական պահանջարկի դրական տեղաշարժի ազդեցությունը կարծ և երկար ժամկետներում

Տնտեսական տատանումների առաջացման պատճառ են նաև ամբողջական առաջարկի կտրուկ փոփոխությունները: Դա տնտեսական պայմանների այնպիսի կտրուկ փոփոխություն է, որը ազդում է ինչպես ապրանքների արտադրության ծախսերի, այնպես էլ ֆիրմաների սահմանած գների վրա: Առաջարկի փոփոխությունները անմիջապես ազդում են գնի մակարդակի վրա: Այդ պատճառով դրանք հաճախ անվանում են գնային ցնցակաթվածներ: Ցնցակաթվածները կարող են լինել բարենպաստ և անբարենպաստ: Բարենպաստ ցնցումների օրինակ կարող է լինել ՕՊԷԿ-ի կողմից նավթի գների իջեցումը, որը հանգեցնում է արտադրության ծախսերի կրճատման և գների իջեցման: Իսկ անբարենպաստ ցնցումները և ցնցակաթվածները առաջ են բերում արտադրության ծախսերի ավելացում և գների աճ: Դրա օրինակ կարող են լինել բերք չնչացնող երաշտը, շրջակա միջավայրի պաշտպանության նոր օրենսդրությունը, արհմիութենական պայքարի ակտիվացումը, ՕՊԷԿ-ի կողմից գների բարձրացումը և այլն:

Առաջարկի անբարենպաստ փոփոխությունների հետևանքները պատկերված են 4.11 նկարում: Ամբողջական առաջարկի կարճատև կորը տեղաշարժվում է վերև: Այստեղ անտեսում ենք այն հանգամանքը, որ առաջարկի փոփոխությունը կարող է կրճատել արտադրության բնական մակարդակը, որի հետևանքով ամբողջական առաջարկի երկարատև

կորը տեղափոխվում է ձախ: Եթե ամբողջական պահանջարկը մնում է կայուն, ապա տեղի է ունենում անցում A-ից B կետ, զնի մակարդակն աճում է, իսկ արտադրության ծավալը՝ կրճատվում: Այդպիսի վիճակը կոչվում է ստագֆլյացիա, քանի որ նրանում ստագնացիան (արտադրության անկումը) զուգակցվում է ինֆլյացիայի (զնի աճ) հետ:

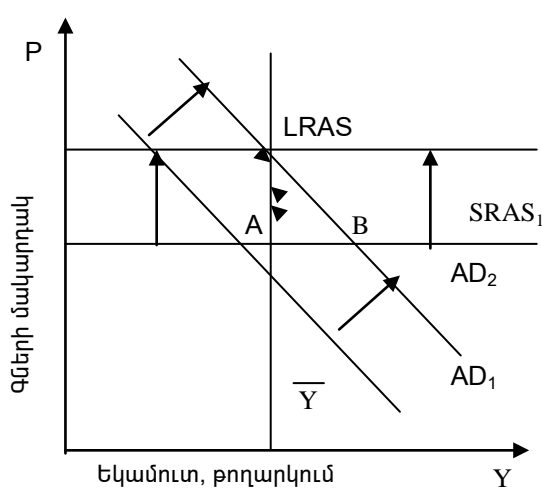

Ամբողջական առաջարկի անբարենպաստ կտրուկ փոփոխությունը հանգեցնում է զնեի կտրուկ փոփոխության կարճ ժամկետում, որի հետևանքով հավասարակշռության A կետը AD կորի երկայնքով բարձրանում է մինչև կարճաժամկետ SRAS կորի հետ հատվելը: Այսինքն, զնեի կտրուկ աճը հանգեցնում է արտադրության ծավալի կրճատման:

Նկ. 4.11. Առաջարկի ոչ բարենպաստ ցնցում

Ամբողջական առաջարկի ոչ բարենպաստ ցնցումների հետևանքները մեղմելու նպատակով կարելի է ամբողջական պահանջարկը կարգավորել տնտեսական քաղաքականության երկու տարբերակների միջև ընտրություն կատարելու ճանապարհով: Առաջին տարբերակը կայուն ամբողջական պահանջարկի պահպանումն է (նկար 4.11), երբ արտադրության և զբաղվածության մակարդակները բնականից ցածր են: Վաղ թե ուշ զները կընկնեն մինչև նախկին մակարդակը, և լրիվ զբաղվածությունը կվերականգնվի (A կետ): Սակայն այս տարբերակը ձեռք է բերվում արտադրության կրճատման հիվանդագին գործընթացի միջոցով:

Երկրորդ տարբերակը ամբողջական պահանջարկի ավելացումն է՝ նպատակ ունենալով ավելի արագ վերականգնել արտադրության բնական մակարդակը (նկար 4.12): Եթե ամբողջական պահանջարկի աճը իր մեծությամբ համընկնում է ամբողջական առաջարկի ցնցակաթվածի հետ, ապա տեղի է ունենում տեղափոխություն A-ից C կետ: Այս դեպքում Կենտրոնական բանկին հաջողվում է մեղմել առաջարկի ցնցակաթվածի հետևանքները: Այդ որոշման թերությունն այն է, որ զնեի բարձր մակարդակը պահպանվում է նաև ապագայում: Ի դեպ, գոյություն չունի ամբողջական պահանջարկը տվյալ մակարդակի վրա պահելու այնպիսի եղանակ, որի դեպքում ապահովվի ինչպես լրիվ զբաղվածություն, այնպես էլ զնի կայունություն:

Ամբողջական առաջարկի կտրուկ փոփոխության ազդեցությունը արագ հաղթահարելու նպատակով երկրի Կենտրոնական բանկը կարող է միանգամից ավելացնել շրջանառության մեջ գտնվող փողի զանգվածը: Վերջինս ամբողջական պահանջարկի AD_1 կորը կփոխադրի AD_2 կորի դիրքը, և հավասարակշռությունը կվերականգնվի C կետում: Այսինքն, հավասարակշռությունը կվերականգնվի արտադրության նախկին ծավալի և գների ավելի բարձր մակարդակի դեպքում:

Նկ. 4.12. Առաջարկի ոչ բարենպաստ ցնցման մեղմացումը

Այսպիսով, ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի մոդելները ցույց են տալիս նաև դրամավարկային քաղաքականության դերը: Ի դեպ, սխալ դրամավարկային քաղաքականությունը կարող է տնտեսության ցնցակաթվածների աղբյուր լինել, իսկ ճիշտ քաղաքականությունը կարող է չեզոքացնել ցնցակաթվածները և կայունացնել տնտեսությունը: Ուստի անհրաժեշտ է պարզաբանել նաև տնտեսական քաղաքականության և նրա առանձին բաղադրատարրերի էությունը և դերը ոչ միայն տնտեսական տատանումների կայունացման, այլև տնտեսության զարգացման առումով:

4.4. Մակրոտնտեսական կարգավորման քաղաքականությունը

Տնտեսության զարգացումը էապես կախված է տվյալ երկրի կառավարության տնտեսական քաղաքականությունից: Տնտեսական քաղաքականությունը կառավարության տնտեսական միջոցառումների, ծրագրերի, տնտեսությունը վարելու կուրսի, ձևերի ու եղանակների ամբողջությունն է, որը հիմնվում է տնտեսական օրենքների պահանջների ճանաչման և գիտակցական օգտագործման վրա: Տնտեսագետները տարակարծիք են տնտեսական քաղաքականության բնույթին առնչվող հարցերում: Ոմանք գտնում են, որ անկայունությունը տնտեսությանը բնորոշ հատկությունն է, որ ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոփոխությունների ազդեցությամբ տնտեսությունը մշտապես ենթարկվում է ցնցումների: Առանց տնտեսության կայունացմանն ուղղված դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականության, դրանք կարող են հանգեցնել արտադրության ծավալների անարդյունավետ տատանումների, սրել գործազրկությունն ու ինֆլյացիան: Իսկ Միլտոն

Ֆրիդմենի կարծիքով, տնտեսությունը ներքնապես կայուն է: Եթե ժամանակ առ ժամանակ այն ենթարկվում է ուժեղ և վտանգավոր տատանումների, ապա դա ոչ ճիշտ տնտեսական քաղաքականության պատճառով է: Ըստ նրա՝ ամենևին հարկ չկա նպատակաուղղված միջոցառումների օգնությամբ տնտեսությունը կարգավորել, ընդհակառակը, տնտեսական քաղաքականությունը մշակելիս պետք է հաշվի առնել հնարավորությունների սահմանափակությունը և բավարարվել նրանով, որ այդ քաղաքականությունը տնտեսությանը վնաս չտա:

Տնտեսագետների շրջանում բանավեճերը երկու հարցի շուրջ են: Առաջինը՝ արդյոք դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունները պետք է ակտիվ դեր ունենան տնտեսության կայունացման գործում, թե դրանց դերը ընթացիկ տնտեսական տատանումներին հարմարվելն է: Երկրորդը՝ արդյոք տնտեսական քաղաքականությունը պետք է հետապնդի կայուն նպատակներ, թե քաղաքական գործիչներն իրենց հայեցողությամբ պետք է գործնականորեն արձագանքեն միայն տնտեսական պայմանների փոփոխությանը:

4.4.1. Ակտիվ, թե՛ պասիվ տնտեսական քաղաքականություն

Տնտեսության կայունացումը այն առաջնահերթ հիմնախնդիրներից է, որ իր առջև դնում է կառավարությունը: Քաղաքականությունը մշակելիս ուշադրության կենտրոնում է այն հարցը, թե ձեռնարկվող միջոցները ինչպիսի ազդեցություն կունենան ինֆլացիայի և գործազրկության վրա:

Դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունների մշակումն ու իրականացումը միշտ էլ եղել են կառավարության ավանդական գործառնությունները, սակայն միայն 1940-ական թվականների վերջերին ձևավորվեց այն կարծիքը, որ դրանցում պետք է ընդգրկվեն կայունարար միջոցառումներ: Այսպես, ԱՄՆ-ում 1946թ. ընդունվեց զբաղվածության մասին օրենքը, որը վկայությունն էր այն բանի, որ կառավարությունն իր վրա է վերցնում մակրոտնտեսական իրավիճակի կայունացման քաղաքականությունը: Եվ, իսկապես, պետությունը պարտավորվեց մշտապես վարել այնպիսի քաղաքականություն, որն ուղղված լինի զբաղվածության ապահովմանը և արտադրության զարգացմանը:

Տնտեսական քաղաքականությունը կարող է լինել *ակտիվ կամ պասիվ*: Ակտիվ տնտեսական քաղաքականության կողմնակիցները գտնում են, որ պետությունը պետք է ակտիվ միջամտի տնտեսական գործընթացներին: Նրանց կարծիքով, անկման ժամանակաշրջանին բնութագրական են բարձր գործազրկության, եկամուտների և բնակչության բարեկեցության ցածր մակարդակներ, իսկ ամբողջական պահանջարկը և ամբողջական առաջարկը կարգավորելու նպատակով իրականացվող դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունները կանխում են այդ անկումները: Հետևաբար, նրանց կարծիքով պետությունը չպետք է հրաժարվի տնտեսությունը կայունացնող այդ հզոր լծակներից:

Պասիվ տնտեսական քաղաքականության կողմնակիցները քննադատաբար են վերաբերվում կառավարության՝ տնտեսության կայունացման միջոցառումներին, համարելով, որ նա պետք է ձեռնպահ մնա տնտեսական քաղաքականությունից: Այդպիսի տեսակետի ձևավորումը պայմանավորված է քաղաքականության ընդունման և իրականացման գործընթացների միջև ժամանակային խզումների գոյությամբ:

Բանն այն է, որ տնտեսական կայունությունը հեշտությամբ ձեռք կբերվի, եթե քաղաքականության ազդեցությունը հանդես գա անմիջապես:

Դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունները տնտեսության վրա ներգործում են ոչ թե անմիջապես, այլ որոշ ժամանակահատվածից հետո: Դա նշանակում է, որ տևական խզումներ (լագեր) են առաջանում քաղաքականության իրականացման և տնտեսության վրա դրանց ազդեցության միջև: Այդպիսի երկարատև և կայուն խզումների առկայությունը բարդացնում է տնտեսության կայունացման խնդիրները:

Տնտեսագետները տարբերում են կայունարար քաղաքականության խզումների երկու տեսակ՝ *ներքին և արտաքին*: Ներքին խզումը այն ժամանակամիջոցն է, որն ընկած է տնտեսական կաթվածի (շոկի) և տնտեսական պատասխան միջոցառումներ իրականացնելու որոշման ընդունման պահի միջև: Բանն այն է, որ մինչև այդպիսի միջոցառումների հաստատումը անցնում է որոշակի ժամանակ՝ տվյալ միջոցառման օրենսդրական ձևակերպման համար: Արտաքին խզումը այն ժամանակամիջոցն է, որն ընկած է այդ քաղաքականության այս կամ այն միջոցառման հաստատման պահի և այն ժամանակի միջև, երբ դրանք սկսում են արդյունքներ տալ:

Հարկաբյուջետային քաղաքականությանը բնորոշ են երկարատև ներքին խզումները, որովհետև բյուջեի ծախսումները կամ հարկերը վերանայելու համար անհրաժեշտ է ձեռք բերել երկրի նախագահի և Ազգային ժողովի համաձայնությունը: Նման ձգձգումները հարկաբյուջետային քաղաքականությունը դարձնում են տնտեսական կայունացման բավականաչափ խաթարված լծակ: Իսկ դրամավարկային քաղաքականությանը բնորոշ են արտաքին խզումները: Այսպես, եթե երկրի Կենտրոնական բանկն ավելացնում է փողի զանգվածը, ապա փողի շուկայում իջնում է բանկային տոկոսադրույքը, իսկ դա ազդում է ներդրումների ավելացման վրա և հանգեցնում արդյունքի ավելացմանը: Սակայն այդ ազդեցությունը ժամանակ է պահանջում:

Դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունների միջոցառումների իրականացման գործընթացում առկա խզումները դժվարացնում են դրանց հիմնական նպատակի՝ տնտեսության կայունացման խնդրի լուծումը: Պասիվ տնտեսական քաղաքականության կողմնակիցները պնդում են, որ այդ խզումների պատճառով կայունացման հաջողված քաղաքականությունը դառնում է անհնար, քանի որ տնտեսության կայունացման միջոցառումները շատ հաճախ հատուցվում են անկայունությամբ: Այս կամ այն միջոցառումը իրականացնելու որոշման ընդունման և դրա ներգործման սկզբի միջև ընկած ժամա-

նականիջոցում տնտեսության վիճակը կարող է փոփոխվել, և այդժամ ակտիվ քաղաքականությունը կարող է խթանել կամ կաշկանդել տնտեսության զարգացումը: Ակտիվ տնտեսական քաղաքականության կողմնակիցները գտնում են, որ դրա ընդունման ժամանակ պետք է զգույշ լինել: Սակայն դրանից չի հետևում, որ քաղաքականությունը պետք է լինի պասիվ, հատկապես խորը և տևական անկման պայմաններում:

Կայունարար քաղաքականության որոշ միջոցներ, որոնք կոչվում են «ինքնակայունարարներ», նպատկամղված են հատկապես այդ խզումների կրճատմանը: Դրանք, առանց քաղաքական կուրսի հատուկ ճշգրտումների, խթանում կամ կաշկանդում են տնտեսական աճը: Այդպիսի կայունարարներ են եկամտահարկերի և գործազրկության ապահովագրության համակարգերը: Տնտեսական անկումների ժամանակաշրջանում, քաղաքացիների և կորպորացիաների եկամուտների կրճատմանը զուգընթաց, հարկերը նվազում են ինքնաբերաբար՝ առանց հարկային օրենսդրության հատուկ փոփոխությունների: Իսկ գործազրկությունից ապահովագրության համակարգն ինքնաբերաբար ապահովում է վճարումների ավելացում, քանի որ գործազրկության աճին համընթաց շատերն են դիմում նպաստներ ստանալու համար: Այս երկու ինքնակայունարարները ներքին խզումներից զերծ հարկաբյուջետային քաղաքականության տարատեսակներ են:

Կայունարար քաղաքականության հաջող իրականացման համար անհրաժեշտ է կանխորոշել ապագա տնտեսական իրավիճակը: Առանց այդ իրավիճակի ճիշտ կանխատեսման՝ անհնար է տվյալ պահին ճիշտ տնտեսական քաղաքականություն ընտրել և ուղղել ամբողջական պահանջարկի ընդլայնմանը կամ դրա կրճատմանը: Դժբախտաբար տնտեսության վերաբերյալ գիտելիքների պակասության պատճառով, նրանում տեղի ունեցող երևույթները դառնում են անկանխատեսելի: Ապագա տնտեսական իրավիճակը կանխատեսելիս որոշվում են ինֆլյացիայի, գործազրկության և այլ փոփոխականների հավանական մեծությունները:

Հայտնի մակրոտնտեսագետ Ռ. Լուկասի կարծիքով տնտեսագետների գիտելիքները շատ բնագավառներում սահմանափակ են: Նա առանձնացնում է սպասումների ձևավորման հիմնահարցը: Ազդելով սպառողների, ներդրողների և տնտեսական այլ գործակալների վարքի վրա, սպասումները կարևոր դեր են խաղում տնտեսության մեջ: Սպասումները, բացի բազմաթիվ այլ գործոններից, կախված են նաև կառավարության տնտեսական քաղաքականությունից, որը պետք է հաշվի առնել այդ քաղաքականության ճշգրտման հնարավոր հետևանքները գնահատելիս: Ռ. Լուկասը գտնում է, որ քաղաքական տարբեր միջոցառումների գնահատման ավանդական մեթոդները բավարար չափով հաշվի չեն առնում քաղաքականության ներգործությունը սպասումների ձևավորման վրա: Այդ ավանդական մեթոդների քննադատությունը անվանում են Լուկասի քննադատություն, որի օրինակներից մեկը քննարկվում է ինֆլյացիայի տեմպերի ուսումնասիրության ժամանակ (գլուխ 15):

Ակտիվ կամ պասիվ տնտեսական քաղաքականության ընտրությունը կախված է այն բանից, թե ինչպես են գնահատվում պատմության

դասերը, այսինքն՝ թե կայունարար քաղաքականությունը ինչպիսի դեր է խաղացել պատմության մեջ: Սակայն պատմության դասերը նույնպես չեն կարող միանշանակ որոշել կայունարար քաղաքականության տարբերակի ընտրության հարցը: Պատմական դեպքերին տրվում են ոչ միանշանակ մեկնաբանումներ: Դրա վառ վկայությունը մեծ ճգնաժամի պատճառների քննարկումն է: Մի շարք տնտեսագետներ գտնում են, որ դրա հիմնական պատճառը մասնավոր ծախսումների կտրուկ կրճատումից առաջացած անկումն է, իսկ մյուսների կարծիքով՝ փողի առաջարկի զգալի կրճատումը:

4.4.2. Տնտեսական քաղաքականության կայունության անհրաժեշտությունը

Տնտեսագետների հաճախակի բանավեճերի առարկա է նաև տնտեսական քաղաքականության կայունության նպատակահարմարության հարցը: Դրա իրականացումը ենթադրում է նախօրոք հրապարակել այն միջոցառումները, որոնք կձեռնարկվեն այս կամ այն տնտեսական իրավիճակում: Այս հարցը չի նույնացվում տնտեսական քաղաքականության ակտիվ կամ պասիվ լինելու հետ: Տնտեսական քաղաքականության կայունությունը կարող է լինել ինչպես ակտիվ, այնպես էլ պասիվ: Օրինակ, պասիվ քաղաքականության կայունության դեպքում նախատեսվում են փողի առաջարկի տարեկան 3% հավելածի անփոփոխ տեմպեր, իսկ ակտիվ տարբերակի դեպքում կարելի է առաջնորդվել հետևյալ կանոնով.

Փողի առաջարկի աճի տեմպերը $= 3\% + (\text{գործազրկության փաստացի մակարդակ} - 6\%)$: Առաջին դեպքում, մինչև 6% գործազրկության պայմաններում, փողի առաջարկը տարեկան կաճի 3%-ով, իսկ երկրորդ դեպքում, եթե տարեկան գործազրկությունը գերազանցում է 6%-ը, ապա փողի առաջարկը կավելանա նաև այդ գերազանցման չափով:

Բազմաթիվ տնտեսագետներ գտնում են, որ տնտեսական քաղաքականության հարցերն այնքան կարևոր են, ճիշտ չէ որ դրանք քաղաքական գործիչների հայեցողության թողնելը: Գոյություն ունի այն մտավախությունը, որ դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունների հզոր լծակները կարող են հայտնվել անհրազեկ կամ հարմարվողականորեն տրամադրված քաղաքական գործիչների ձեռքում, որը վտանգավոր է և դրական արդյունքներ ապահովել չի կարող: Հայտնի է, որ քաղաքական գործիչները մակրոտնտեսական քաղաքականությունն օգտագործում են իրենց նախընտրական արշավների ժամանակ: Ընտրությունների ընթացքում իրականացվող ձեռնարկումների ժամանակաշրջանը անվանում են գործարար ակտիվության քաղաքական պարբերաշրջան: Տնտեսական քաղաքականության կայունացման օգտին է խոսում քաղաքականության մեջ առկա անհետևողականության հիմնահարցը: Լինում են դեպքեր, երբ քաղաքական գործիչները դիտավորյալ նախօրոք հայտարարում են իրենց ծրագրած տնտեսական

միջոցառումների մասին, որպեսզի ներգործեն մասնավոր հատվածում տնտեսական գործակալների սպասումների վրա: Բայց հետագայում, երբ անհատներն իրենց գործողությունները կառուցում են ձևավորված սպասումների համաձայն, քաղաքական գործիչները հրաժարվում են իրենց խոստումներից: Այդ պայմաններում տնտեսական գործակալները դադարում են հավատալ նրանց հայտարարություններին: Այդպիսի իրավիճակում անհրաժեշտ է վարել կայուն տնտեսական քաղաքականություն: Բանն այն է, որ քաղաքական գործիչներին որքան քիչ գործողությունների ազատություն է տրված, այնքան հաջողությամբ են լուծվում առաջադրված խնդիրները:

4.5. Ազգային տնտեսության բնութագիրը և կազմակերպման ռազմավարությունը

Շուկայական կողմնորոշում ունեցող տնտեսությունը հիմնված է սեփականության տարբեր ձևերի վրա: Սեփականության մասնավոր ձևերի վրա հիմնված ձեռնարկությունների ամբողջությունն իրենից ներկայացնում է մասնավոր տնտեսություն: Պետական ձեռնարկությունները կազմում են տնտեսության պետական հատվածը, որի բաժինը, տնտեսության վարչահրամայական համակարգի համեմատությամբ, զգալիորեն կրճատվել է: Մասնավոր և պետական տնտեսությունների ամբողջությունը ազգային տնտեսությունն է: Հասկանալի է, որ բաց տնտեսության պայմաններում ցանկացած երկիր բազմաթիվ թելերով կապված է այլ երկրների հետ, բայց կառավարությունն առաջին հերթին կարգավորում է իր ազգային տնտեսությունը: Երկրի ազգային հանրությունը հանդես է գալիս որպես տնտեսական գործունեության ծավալման առավել փոխկապված և կազմակերպված ձև: Ի դեպ, գոյություն ունի ազգի երկու հասկացություն՝ մարդկանց պատմականորեն ձևավորված հանրություն և երկիր, պետություն:

Տնտեսական մտքի պատմությունը վկայում է տնտեսագետների «ազգ» հասկացության բնորոշումների փոփոխությունների մասին: Այսպես, Դ. Ռիկարդոն ազգը բնորոշում էր որպես աշխարհագրական տարածություն, որն օժտված է բնական գործոններով, անհամաչափ պտղաբերությամբ հողով, որոնք բնորոշում են տնտեսական գործունեությունը: Ստյուարտ Միլլը ազգը համարում է տարածաշրջան, որի ներսում արտադրության գործոնները շարժուն են, բայց դրանց շարժունությունը սահմանափակվում է պետական սահմաններով: Ֆ. Պերուի բնորոշմամբ՝ ազգը պետությանը պատկանող անհատների և խմբերի ամբողջություն է, որն օժտված է պետական հարկադրանքի օգտագործման մենաշնորհ իրավունքով: Ռ. Բարը սահմանել է, ազգերի տնտեսական հայեցակարգը: Ըստ նրա՝ ազգը նախ, տնտեսական այնպիսի գործունեության կենտրոն է, որը տարբերվում է ըստ բնույթի (գյուղատնտեսություն, արդյունաբերություն և այլն), ըստ ծագման (անհատական, պետական և այլն), ըստ բնութագրի (կապիտալիստական, ոչ կապիտալիստական), ըստ գործու-

նեության պայմանների (մրցակցային, մենաշնորհային և այլն): Երկրորդ, ազգը այնպիսի ուժերի կենտրոն է, որի նշանակությունն ու ազդեցությունը դուրս է գալիս աշխարհագրական և քաղաքական տարածության շրջանակներից: Երրորդ, ազգը տնտեսական, քաղաքական և հոգևոր պատճառներով արտոնյալ համախմբվածության կենտրոն է: Այսպիսով, ազգը ներկայացնում է աշխարհի այն բաղկացուցիչ մասը, որն օժտված է տնտեսական, աշխարհաքաղաքական և հոգևոր բնույթի առանձնահատկություններով, որոնք նրան տարբերակում են այլ ազգերից և առաջ են բերում նրանց հետ փոխադարձ կապի անհրաժեշտություն:

Ինչ վերաբերում է ազգային տնտեսությանը, ապա այն երկրի տնտեսությունն է, նրա կազմը, կառուցվածքը, առանձին տարրերի փոխադարձ կապերը: Ազգային տնտեսությունը մի համալիր է, որի բաղադրամասերը իրենցից ներկայացնում են յուրահատուկ ընդհանրություն, և այդ տնտեսության առանձին հատվածների միջև գոյություն ունեն փոխադարձ կապեր:

Տնտեսական առումով դիտարկվող երկիրը հանդես է գալիս որպես անհատների, ընտանիքների, խմբերի տնտեսական գործունեության կազմակերպական սկիզբ, իսկ պետությունը բնութագրվում է որոշակի ինտեգրացմամբ և որոշակի փոխկապվածությամբ: Այդ պատճառով չի կարելի ազգային տնտեսական գործունեությունը պատկերացնել որպես գործողությունների և փաստերի պարզ հավաքածու: Տնտեսագիտության խնդիրն է ներկայացնել առանձին տնտեսական սուբյեկտների գործունեությունը միավորող սերտ հարաբերությունները: Երկիրը, որպես ազգային հանրություն, ունի գերագույն իշխանություն, որին այս կամ այն չափով ենթարկվում են տնտեսավարող բոլոր սուբյեկտները: Երկիրը նաև, այսպես կոչված՝ «հոգևոր սկզբունքների» ամբողջություն է, և նրա բնակիչների միջև գոյություն ունի վարքի կանոնների զուգահեռականություն և փոխազդեցության համեմատական միատարրություն, որն ազգային տնտեսական հանրությանը տալիս է միասնություն, իսկ ազգային դրամական միավորը ամրապնդում է այդ միասնությունը:

Տնտեսական գործունեությունն ուսումնասիրելու ժամանակ հատկապես ազգային շրջանակների ընտրությունն արդարացված է նաև համազգային քանակական ցուցանիշների (ազգային վիճակագրություն) վերլուծության տեխնիկայի զարգացմամբ և տնտեսական քաղաքականությամբ:

Յուրաքանչյուր երկիր պայմաններ է ստեղծում ամբողջ տնտեսական գործունեության կամ նրա առանձին հատվածների հաջող զարգացման համար: Դա սկզբունքային նշանակություն ունի երկրի կողմից համաշխարհային տնտեսության մեջ որոշակի դիրք գրավելու համար: Երկիրը հաջողության է հասնում, երբ նրանում պայմանները նպաստում են ազգային տնտեսության որևէ ճյուղի համար լավագույն ռազմավարության ընտրությանը: Երկրի առանձնահատկություններից շատերը թեթևացնում կամ ընդհակառակը՝ դժվարացնում են ազգային տնտեսության ճյուղերի և ֆիրմաների հաջող զարգացումը: Այդ առանձնահատկությունները բազմաբնույթ են՝ սկսած ֆիրմաների կառավարման մեթոդները որոշող վարքի նորմերից, մինչև որակյալ աշխատուժի մի շարք տեսակների

առկայությունը կամ բացակայությունը երկրում, պահանջարկի բնույթը ներքին շուկայում, ներքին ներդրողների առջև դրված նպատակները:

Էական դեր է խաղում նաև երկրի քաղաքական համակարգը, որի նպատակը հանրությանը կենսունակորեն գործող ամբողջության մեջ ինտեգրելն է:

Տնտեսական գործունեությունը սահմանափակելով առանձին երկրի շրջանակներով՝ ամենևին խնդիր չի դրվում այն անջատել համաշխարհային հանրությունից: Ազգային տնտեսությունը դիտարկվում է որպես առավել բարձրագույն համակարգի՝ համաշխարհային տնտեսական համակարգի բաղադրամաս: Հետևաբար, ազգային տնտեսության առանձնահատկությունները որոշվում են ոչ միայն ներքին, այլև՝ արտաքին գործոններով: Այդ պատճառով ազգային տնտեսության գործունեությունն ապահովող գործոնները կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ ներքին և արտաքին:

Արտաքին գործոնները խոշորացված ձևով կարելի է բաժանել հետևյալ խմբերի՝

- ◆ տնտեսական,
- ◆ քաղաքական,
- ◆ ժողովրդագրական,
- ◆ մշակութային:

Համաշխարհային հանրության տնտեսական գործոններին վերաբերում են աշխատանքի միջազգային բաժանումը, այս կամ այն երկրի տեղը համաշխարհային շուկայում, աշխարհի առանձին տարածքներում, այսպես կոչված, «առևտրային պատերազմների» զարգացումը, որի արդյունքում կարող են լինել ազգային տնտեսության կառուցվածքային փոփոխություններ:

Քաղաքական գործոնները կարող են հանդես գալ ամենատարբեր ձևերով: Դրանցից են՝ Եմբարգոյի հայտարարումը այս կամ այն ապրանքների ու ծառայությունների վրա, առավել բարենպաստ ռեժիմի տրամադրումը կամ արգելումը, երկրի ընդունումը (կամ չընդունելը) այս կամ այն առևտրաքաղաքական միության մեջ, դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը կամ խզումը, մուտքը այս կամ այն ռազմաքաղաքական կազմակերպությունների մեջ և այլն:

Համաշխարհային հանրության մեջ ժողովրդագրական գործոնները գլխավորապես հանդես են գալիս աշխատուժի միգրացիայի փոփոխություններով:

Մշակութային գործոնները կարող են ազգային տնտեսության վրա ազդել զանգվածային մշակույթի տարածման դեպքում, որը մի կողմից ազդում է համապատասխան ճյուղերի վիճակի վրա (օրինակ՝ կինեմատոգրաֆիան), մյուս կողմից՝ արժույթային պաշարների արտահոսքի վրա:

Ազգային տնտեսության գործունեության ապահովման ներքին գործոններն ընդգրկում են՝

- ◆ ազգային տնտեսական գործունեության գործակալներին,

- ♦ այդ գործունեության կազմակերպման ձևերը,
- ♦ երկրի շրջանակներում տնտեսական գործունեության վերլուծության մեթոդները:

Ազգային տնտեսական գործունեությունն իրականացվում է հսկայական, երբեմն՝ անտագոնիստական տարբեր նպատակներ հետապնդող մարդկային զանգվածների կողմից: Նրանց գործունեության շարժառիթները պայմանավորված են մի կողմից՝ շահերի և պահանջմունքների այլազանությամբ, իսկ մյուս կողմից՝ դրանք իրականացնելու միջոցների և մեթոդների բազմազանությամբ, ինչպես նաև՝ անհրաժեշտ միջոցների և մեթոդներին հասնելու հնարավորությունների տարբերությամբ:

Ազգային պետության տնտեսական խնդիրները

Ազգային տնտեսական գործունեությունը և սոցիալական հարաբերությունները կարգավորելու գործում էական դեր ունի ազգային պետությունը, որի կարևորագույն խնդիրներից մեկը ազգային տնտեսության կայունության և վերարտադրության ցանկալի տեմպերի ապահովումն է: Դա նշանակում է, որ տնտեսության հաջող զարգացման համար պետության նպատակաուղղված գործունեությունը տնտեսական և սոցիալական խնդիրների լուծման գործում դառնում է անհրաժեշտ պայման: Այդպիսի գործունեությունը վերաբերում է կառավարման բնագավառին, որի կենտրոնական օղակը պլանավորումն է: Պլանավորումը հատուկ տեղ է գրավում հասարակությունում տեղի ունեցող սոցիալ-տնտեսական գործոնների կառավարման, դրանց ուղղությունների և դինամիկայի կարգավորման, առևտրային կազմակերպությունների նորմալ գոյության ապահովման համակարգում: Երկրի ազգային տնտեսության բոլոր մակարդակներում մշակվող կանխատեսումները, ծրագրերը և պլանները հանդիսանում են կառավարման համապատասխան սուբյեկտների քաղաքականության իրականացման կարևոր գործիք: Ազգային տնտեսության հաջող կառավարման համար պետական կառավարման և իշխանության տեղական մարմինները պետք է նախատեսեն ստույգ նպատակներ, նախապատրաստեն գիտականորեն հիմնավորված միջոցառումներ՝ այդ նպատակներին հասնելու համար: Բոլոր այդ խնդիրները լուծվում են կարգավորման և պլանավորման միջոցով:

Նախկին ԽՍՀՄ-ում գոյություն ուներ պլանավորման համընդհանուր համակարգ, որը ընդգրկում էր կառավարման բոլոր սուբյեկտների և տնտեսավարող մարմինների գործունեությունը՝ խստորեն կարգավորելով նրանց կենսագործունեությունը: Բոլոր մակարդակների պլաններն ունեին օրենքի ուժ, իսկ դրանք չկատարողները պատժվում էին օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Շուկայական հարաբերություններին անցնելուց հետո իրադրությունը արմատապես փոխվեց: Շուկայական հարաբերություններին խորթ է պլանները տնտեսավարող սուբյեկտներին վարչականորեն պարտադրելու համակարգը, քանի որ նրանք իրավական և տնտեսական տեսանկյուններից լրիվ անկախ են և՛ պետական իշխանության, և՛ կառավարման մարմիններից: Առևտրական կազմակերպու-

թյունների տնտեսական գործունեությունը կարգավորվում է միայն երկրում գործող օրենսդրությամբ և պայմանագրային հարաբերություններով: Այդ պատճառով առաջանում են երկու օրինաչափ հարցեր.

1. պլանավորումը արդյո՞ք համատեղելի է շուկայական տնտեսության հետ,
2. ի՞նչ չափով է այն անհրաժեշտ տնտեսավարող սուբյեկտներին՝ գործունեությունը կազմակերպելու և պետությանը՝ իր գործառույթները կատարելու համար:

Քանի որ պլանավորումը կառավարման կենտրոնական օղակն է, դրա անհրաժեշտությունը նախ բացատրվում է կառավարման օբյեկտիվ անհրաժեշտությամբ: Իսկ կառավարումը հասարակության յուրահատուկ հատկությունն է նրա զարգացման ցանկացած աստիճանում:

Շուկայական տնտեսությունում մակրոտնտեսական կարգավորման և պլանավորման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև այն հիմնախնդիրների լուծման կարևորությամբ, որոնք շուկայական տնտեսությունը լուծել չի կարող (շուկայական տնտեսության թերությունները մեկնաբանված են առաջին գլխում):

Պլանավորման ձևերը բազմազան են: Դրանք որոշվում են ըստ կառավարման մակարդակների և բնույթի: Մասնավորապես, տարբերում են՝

ա) պլանավորման ճյուղային, տարածաշրջանային, սոցիալական, գիտատեխնիկական, էկոլոգիական, ֆինանսական և այլ առումները,

բ) կախված պլանավորման մակարդակից՝ միջճյուղային, ընդհանուր պետական, տարածաշրջանային, տնտեսավարող սուբյեկտների մակարդակ,

գ) կախված պլանավորման հորիզոնից՝ երկարաժամկետ, կարճաժամկետ և ընթացիկ (տարեկան):

Պլանավորումը տարբերվում է նաև՝ կախված լուծվող հիմնախնդիրների շրջանակից՝ ինդիկատիվ, իմպերատիվ, ռազմավարական:

Պլանավորումը կատարում է պետության, նրա առանձին սուբյեկտների, ինչպես նաև՝ առևտրական կազմակերպությունների քաղաքականության իրականացման գործիքի դեր:

Ինդիկատիվ (սահմանական) պլանը համալիր փաստաթուղթ է, որը կոնկրետ ցուցանիշների տեսքով արտահայտում է սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակները, դրանց հասնելու համար նախատեսվող միջոցառումները կամ իրականացման միջոցները, անհրաժեշտ ֆինանսական և նյութական ռեսուրսները: Ինդիկատիվ պլանավորումն ունի երկու կարևոր առանձնահատկություն: Առաջին առանձնահատկությունն այն է, որ ինդիկատիվ պլանն ունի հանձնարարական բնույթ: Շուկայական հատվածի ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների համար ինդիկատիվ պլանի ցուցանիշները պարտադիր նշանակություն չունեն, որի պատճառով բոլոր մակարդակների պետական մարմինները պարտավոր են նախատեսել հատուկ միջոցառումներ, որպեսզի շուկայական կառույցները հետևեն այդ պլանի ցուցանիշներին: Դրա համար անհրաժեշտ է ընդունել իրավական, տնտեսական միջոցառումներ և

վերահսկողություն սահմանել օրենքների և իշխանության մարմինների որոշումների կատարման վրա:

Ինդիկատիվ պլանի երկրորդ առանձնահատկությունը դրա մշակման տարբերակայնությունն է: Սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակային սահմանումները, նախապլանային կանխատեսումների ցուցանիշները փոխանցվում են կոնկրետ հաշվեկշիռների մեջ, որոնք բավական մանրամասնորեն են բնութագրում տարածքի արտադրական և սոցիալական ոլորտների զարգացումը: Դա հնարավորություն է տալիս պլանային ժամանակաշրջանում օպերատիվ ձևով մշակել և իրականացնել ձևավորված իրավիճակին համապատասխանող միջոցառումներ:

Ինդիկատիվ պլանը ունի մի շարք բաժիններ, որոնք կարող են փոփոխվել՝ կախված երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման վիճակից: Այդ բաժիններն են՝ ընդհանրացնող մակրոտնտեսական ցուցանիշները, սոցիալական զարգացումը, արտադրության զարգացման ցուցանիշները, սպառողական շուկան, աշխատանքային ռեսուրսները, գիտությունը և գիտական սպասարկումը, ներդրումները, տարածաշրջանային սոցիալ-տնտեսական զարգացումը, արտաքին տնտեսական կապերը, ֆինանսական պլանը: Ելնելով ինդիկատիվ պլանավորման հանձնարարական բնույթից, կարելի է այն անվանել նաև մասնավոր պլանավորում:

Տնտեսության պետական հատվածը անհրաժեշտ է դիտարկել որպես ազգային տնտեսության յուրատեսակ «լոկոմոտիվ»: Պետական հատվածի զարգացումը կառավարելու միջոցով պետությունը կարող է ուղղակի և անուղղակի ձևով ներգործել ինչպես մասնավոր հատվածի, այնպես էլ ամբողջ ազգային տնտեսության վրա:

Պետական հատվածի զարգացման պլանը ազգային տնտեսության զարգացման համալիր պլանի բաղկացուցիչ մասն է և արտահայտում է պետական ձեռնարկությունների զարգացումը: Այդ փաստաթուղթը ունի իմպերատիվ (պահանջ, հրաման) բնույթ, և նրա ցուցանիշները պարտադիր են ստորադաս ձեռնարկությունների համար:

Կապված հասարակության մեջ տեղի ունեցող տնտեսական և սոցիալական գործընթացների դինամիզմի աճի, ներքին և արտաքին շուկաներում իրավիճակների կտրուկ փոփոխությունների, հեռանկարային ժամկետում հասարակության զարգացման կայունության ապահովման անհրաժեշտության հետ՝ էլ ավելի է մեծանում ռազմավարական պլանավորման դերը սոցիալ-տնտեսական համակարգի մակրո և միկրո մակարդակներում: Ռազմավարական պլանավորումը մարդկանց պրակտիկ գործունեության հատուկ ձև է, որը արտացոլվում է ռազմավարական որոշումների (կանխատեսումների, ծրագրերի և պլանների, նախագծերի տեսքով) մշակման մեջ, որոնք նախատեսում են այնպիսի նպատակներ, որոնց իրականացումը կապահովի նրանց գործունեության արդյունավետությունը:

Ռազմավարական պլանավորմանը բնորոշ է առանցքային նպատակների առաջադրումը, որոնց լուծումից է կախված սոցիալ-տնտեսական առաջադիմությունը, նախատեսված նպատակների օրգանական կապակցումը ռեսուրսների ծավալի և կառուցվածքի հետ, տնտեսության վրա

արտաքին գործոնների ազդեցության գնահատումը, արտաքին և ներքին միջավայրի փոփոխություններին հարմարվելու ունակությունը և այլն: Ռազմավարական պլանավորումը համահունչ է ազգային տնտեսության պլանավորմանը, որն ընդգրկում է ինչպես մասնավոր, այնպես էլ պետական հատվածի գործունեությունը:

4.6. Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի էությունը և դասակարգումը

Ինչպես նշվեց նախորդ հարցերը շարադրելիս, երկրի տնտեսական քաղաքականությունն արտացոլվում է սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերում: Այդպիսի ծրագրերը մշակվում են ինչպես վարչահիմնական տնտեսական համակարգի, այնպես էլ շուկայական տնտեսության պայմաններում: Սակայն շուկայական ինքնակարգավորման պայմաններում կազմվող տնտեսական և սոցիալական զարգացման ծրագրերը դիրեկտիվ բնույթ չունեն և չեն պարտադրվում տնտեսավարող սուբյեկտներին:

Տնտեսական կարգավորման գործառույթը պետությունն իրականացնում է այդ ծրագրերի և երկարաժամկետ կանխատեսումների միջոցով: Բանն այն է, որ սոցիալ-տնտեսական զարգացման համալիր ծրագիր ունենալու համար անհրաժեշտ է երկարաժամկետ կանխատեսում, որի միջոցով որոշվում են հասարակության առաջընթացի պայմանները և գործոնները: Դրանք են՝ բնապահպանական իրավիճակը, բնական ռեսուրսների առկայությունը, սպասվող նոր տեխնոլոգիական լուծումները, գիտատեխնիկական առաջադիմությունը և դրանցով պայմանավորված՝ կառուցվածքային փոփոխությունները, հասարակության մտավոր ներուժը և երկրի դեմքը համաշխարհային տնտեսական կապերի համակարգում: Երկարաժամկետ կանխատեսումը հնարավորություն է տալիս տնտեսական, սոցիալական, գիտատեխնիկական, բնապահպանական կարևոր հիմնախնդիրները լուծել միասնաբար, որոշել զարգացման գերակայող առաջնակարգ ուղղությունները:

Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը, ըստ էության, երկարաժամկետ կանխատեսումները ընթացիկ տնտեսական կարգավորման հետ զուգակցելու միջոց են:

Տնտեսական զարգացման ծրագիրն արտահայտում է երկրի տվյալ փուլի զարգացման ամենահիմնական խնդիրը: Ներկայումս հանրապետության տնտեսական ծրագրերը հանդիսանում են տնտեսության պետական կարգավորման հիմնական ձև: Դրանք պետության տնտեսական գործունեությունը կողմնորոշում են դեպի կարևորագույն ռազմավարական նշանակություն ունեցող հիմնախնդիրների առաջնահերթ լուծումը: Ձեռք բերվող վերջնական արդյունքը դառնում է ծրագրի մշակման ելակետ, իսկ այդ նպատակի իրականացումը հիմնավորվում է կոնկրետ միջոցառումների համակարգով: Այդ համակարգը ընդգրկում է ինչպես համապե-

տական կազմակերպական միջոցառումները, այնպես էլ տնտեսական ու կազմակերպական այն լծակները, որոնց օգնությամբ ներգործում է շուկայական տնտեսության տնտեսավարող սուբյեկտների վրա: Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը նախատեսում են նաև ծրագրերի կատարման համար անհրաժեշտ ռեսուրսները, որոնք հանդես են գալիս որպես ծրագրի արդյունքային ցուցանիշների վրա ազդող գործոններ:

Ասվածից հետևում է, որ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիրը տնտեսապես և գիտականորեն հիմնավորված ու հաշվեկշռված առաջադրանքների համակարգ է, որն արտահայտում է մակրոմակարդակի ցուցանիշների կանխատեսվող մակարդակն ու տնտեսական աճի տեմպերը: Այն ընդգրկում է ինչպես ամբողջ տնտեսության, այնպես էլ նրա առանձին ճյուղերի զարգացմանը վերաբերող ցուցանիշներ: Ծրագրում ընդհանուր ձևով տրվում են մակրոտնտեսական ցուցանիշների՝ համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ), համախառն ազգային արդյունքի (ՀԱԱ), ազգային եկամտի (ԱԵ), վերջնական արտադրանքի նախատեսվող ծավալները, կառուցվածքը և աճի տեմպերը, արտադրական ռեսուրսների՝ հիմնական ֆոնդերի, շրջանառու միջոցների աճը, նոր բնական ռեսուրսների և հանքավայրերի շահագործումը, արտադրական և ոչ արտադրական կապիտալ ներդրումների ծավալը, ֆինանսական և այլ ամփոփ ցուցանիշները:

Տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրերը կարող են լինել տնտեսության կայունացման և տնտեսական աճի ծրագրեր: Դրանք հիմնականում տնտեսական աճի ծրագրեր են: Դա բացատրվում է նրանով, որ տնտեսական զարգացման տեմպերը որոշիչ դեր ու նշանակություն ունեն բնակչության սպառման մակարդակի աճի, սոցիալական ապահովման ու զարգացման և երկրի այլ տնտեսական, քաղաքական, բնապահպանական հիմնախնդիրների լուծման գործում: Տնտեսության կայունացման ծրագրի վերջնական նպատակը տնտեսության տատանումների վերացումն է և կայուն մակարդակի պահպանումը, իսկ տնտեսական աճի ծրագրինը՝ աճի տեմպերի ապահովումը:

Տնտեսական աճի ծրագրերը դասակարգվում են տարբեր հատկանիշներով: Ըստ դրանցում օգտագործվող տնտեսական մոդելների տիպերի, դրանք լինում են՝ *հաշվեկշռված տնտեսական աճի, սահմանափակ և անսահմանափակ հորիզոնով, մայրուղային տնտեսական աճի ծրագրեր*:

Հաշվեկշռված աճի ծրագրի մոդելն առաջին անգամ մշակել են Ռ.Հարրոդը և Ե.Դոմարը, 1950-ական թվականների սկզբին: Այդ մոդելը ենթադրում է տնտեսության այնպիսի հաշվեկշռված աճի տեմպեր, որոնց դեպքում տնտեսության բոլոր բաղադրամասերը ժամանակի մեջ փոփոխվում են միևնույն արագությամբ՝ ապահովելով երկրի աշխատունակ բնակչության լրիվ զբաղվածություն: Հաշվեկշռված տնտեսական աճ կարելի է ապահովել ազգային եկամտի կուտակման և սպառման ֆոնդերի օպտիմալ հարաբերակցության պայմաններում:

Տնտեսական աճի ծրագրերի մշակման հիմնախնդիրներից մեկը լավագույն տարբերակի ընտրության չափանիշի ճիշտ որոշումն է:

Հասարակությունը կարող է ցանկանալ ավելացնել մեկ շնչի անձնական սպառումը կամ բարձրացնել հասարակական պահանջմունքների բավարարման աստիճանը: Դրանցից յուրաքանչյուրը պահանջում է տարբեր բնույթի տնտեսական աճի ծրագրեր: Այդ առումով լինում են *սահմանափակ և անսահմանափակ հորիզոնով տնտեսական աճի ծրագրեր*:

Անսահմանափակ հորիզոնով տնտեսական աճի ծրագրերը նպատակ ունեն կանխատեսել այնպիսի աճ, որը կապահովի սպառման առավելագույն ծավալ: Սահմանափակ հորիզոնով տնտեսական աճի ծրագրերը մշակվում են որոշակի ժամանակահատվածի համար և նպատակ ունեն լուծելու այդ ժամանակահատվածի հիմնական խնդիրը:

Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը դասակարգվում են նաև ըստ *ընդգրկվող ժամանակահատվածի, ըստ բովանդակության և ըստ առաջադրանքների համասեռության*:

Ըստ ընդգրկվող ժամանակահատվածի ծրագրերը լինում են *երկարաժամկետ* (15-20 տարի), *միջինժամկետ* (5-10 տարի) և *ընթացիկ* (տարեկան): Երկարաժամկետ սոցիալ-տնտեսական ծրագրերը ընդգրկում են կառավարության տնտեսական քաղաքականության հիմնական գծերը և բնութագրում տնտեսության զարգացման հիմնական ուղղությունները հեռանկարային ժամանակաշրջանում: Այդ ծրագրերում կանխատեսվող ցուցանիշները մոտավոր բնույթ ունեն, քանի որ տնտեսական կյանքի կանխատեսումը հեռանկարում համեմատաբար դժվար իրագործելի խնդիր է: Այդ ծրագրերում նախատեսվում են ինչպես տնտեսական ու սոցիալական արդյունքային ցուցանիշների փոփոխությունները, այնպես էլ տնտեսության զարգացման ռեսուրսային ցուցանիշների անհրաժեշտ տեղաշարժերը: Դրանք վերաբերում են նոր օգտակար հանածոների և էներգիայի աղբյուրների ստեղծմանը, ջրաշինարարական, բնապահպանական պետական աշխատանքներին և նմանատիպ այլ խնդիրների լուծմանը: Միջինժամկետ ծրագրերում, հատկապես 5-ամյա ժամկետի համար, նախատեսվող խնդիրներն ու առաջադրանքները ներկայացվում են ավելի կոնկրետացված և համեմատաբար մանրամասն: Այսպես, օրինակ, եթե արդեն հայտնաբերվել են նոր օգտակար հանածոներ, ապա կարող են սահմանվել դրանց օգտագործման ուղիները, եթե ստեղծվել են նոր տեխնիկական միջոցներ և տեխնոլոգիաներ, ապա կարելի է մշակել դրանց արտադրության և ներդրման նախագծեր: Միջինժամկետ ծրագրերը մշակելիս նկատի է առնվում, որ երկրի տրամադրության տակ գտնվող ռեսուրսները որոշակիորեն կայուն են և մեծ փոփոխություններ չեն կրելու, ուստի տնտեսական կանխատեսումներն ավելի ճշգրիտ են, քան երկարաժամկետ կանխատեսումները:

Ընթացիկ (տարեկան) ծրագրերն ավելի մանրամասն ցուցանիշներ են պարունակում տնտեսական և սոցիալական բոլոր բնագավառների մասին և կոնկրետացնում են երկարաժամկետ և միջինժամկետ ծրագրերում տվյալ տարվա համար կանխատեսված խնդիրներն ու ցուցանիշները: Դրանք միաժամանակ ընդգրկում են զարգացման տվյալ պահին երկրի տնտեսության առջև ծառացած նոր խնդիրները և լուծման հնարավոր միջոցներն ու ուղիները: Ընթացիկ ծրագրերում նախատեսված առա-

ջադրանքներն անհամեմատ ավելի ճշգրիտ ու կոնկրետ են, քան միջին-
ժամկետ և երկարաժամկետ ծրագրերում:

Ըստ բովանդակության՝ տնտեսական ծրագրերն ունենում են
հետևյալ ուղղվածությունները.

- ♦ սոցիալ-տնտեսական, որոնց նպատակն է բարձրացնել բնակչու-
թյան կենսամակարդակը, ապահովել զբաղվածություն և լուծել
բազմաթիվ այլ հիմնախնդիրներ,
- ♦ գիտատեխնիկական, որոնց վերջնական նպատակը գիտական,
տեխնիկական և տեխնոլոգիական հիմնախնդիրների լուծումների
և հետազոտական, կոնստրուկտորական և այլ աշխատանքների
կազմակերպման արդյունավետության բարձրացումն է,
- ♦ արտադրատնտեսական, որոնք արտահայտում են ոլորտին վերա-
բերող միջնորդային հիմնախնդիրների լուծումները, նոր արտադ-
րությունների, արտադրատեսակների, տեխնոլոգիական գործ-
ընթացների ներդրման և յուրացման առաջադրանքները,
- ♦ տարածքային, որոնք լուծում են նոր տարածաշրջանների յուրաց-
ման և արդեն կազմակերպված շրջանների տնտեսական ու սո-
ցիալական բարեփոխումների հիմնախնդիրները,
- ♦ բնապահպանական, որոնք ուղղված են խոշոր բնապահպանա-
կան նախագծերի իրականացմանը, բնական ռեսուրսների օգտա-
գործման արդյունավետության բարձրացմանը և շրջակա միջա-
վայրի պահպանության բարելավմանը,
- ♦ կազմակերպական-տնտեսական, որոնք ուղղված են տնտեսու-
թյան կառավարման ձևերի ու մեթոդների, կառուցվածքի կատա-
րելագործմանը:

Տնտեսական ծրագրերի առաջադրանքներն իրենց տնտեսական
համասեռության հատկանիշով դասակարգվում են ըստ որոշակի խմբերի,
գոյացնելով տնտեսական համալիր ծրագրի այն բաժինները, որոնք
իրական և տրամաբանական կապերով սերտորեն կապված են միմյանց
հետ:

Տնտեսական և սոցիալական զարգացման ծրագրերում արտացոլ-
վում են ոչ միայն ծրագրի մշակման համար անհրաժեշտ մուտքային, այլ
նաև ծրագրի նպատակն արտահայտող ելքային ցուցանիշները: Այդ
ցուցանիշները տրված են նախորդ գլուխներում:

4.7. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական ծրագրի մշակման և ընդունման կարգը, ծրագրի բաժիններն ու ցուցանիշները

Տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրերը, մինչև շուկայական հարաբերություններին անցնելը, ինչպես նշվեց, մշակվում և իրականացվում էին դիրեկտիվ, պլանային համակարգի միջոցով: Այդ համակարգը անկարող գտնվեց հաղթահարելու տնտեսության մեջ առաջացած արատավոր միտումները, նպաստեց ազգային տնտեսությունը տնտեսական ճգնաժամի մեջ ներքաշելուն: Այդ ճգնաժամը իր արտահայտությունը գտավ հասարակական արտադրության ցածր արդյունավետության, տնտեսական աճի տեմպերի անկման, կարևորագույն ապրանքների պակասուրդի, փողի արժեզրկման և գների աճի, հասարակական պահանջմունքները բավարարելու անկարողության մեջ: Այս ամենը ձևավորեց այն կարծիքը, ըստ որի՝ շուկայական տնտեսական համակարգին անցնելու դեպքում կվերանա պետության կողմից տնտեսական ծրագրերի մշակման անհրաժեշտությունը:

Սակայն, մեր տնտեսությունը բնութագրելով որպես կարգավորվող շուկայական տնտեսություն, չպետք է մոռանալ այն փաստը, որ գոյություն չունեն տնտեսական կառավարման զուտ պլանային կամ շուկայական մոդելներ, այլ կան խառը տնտեսական համակարգեր, որտեղ պետական պլանային և շուկայական կարգավորիչները կազմում են մեկ միասնական ամբողջություն:

Իրականում, տնտեսական և սոցիալական համապետական ծրագրերը մշակվել և մշակվում են ոչ միայն թույլ զարգացած, ճգնաժամային իրավիճակում գտնվող երկրներում, այլ նաև զարգացած և սեփականաշնորհման բարձր մակարդակ ունեցող երկրներում: Հատկապես այս երկրներում է, որ պետությունը ուղղակի աջակցում է տնտեսական այն առաջնային խնդիրների լուծմանը, որոնք արտահայտում են կառուցվածքային քաղաքականությունը, տարածվում են շուկայական հարաբերությունների ներդրման սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող ոլորտների վրա: Այդ ոլորտներում պետական միջամտությունը ենթադրում է գիտատար և ոչ շահութաբեր, սակայն հասարակության համար օգտակար ճյուղերի և ձեռնարկությունների գործունեությանը օժանդակություն, թերզարգացած շրջանների ինդուստրացում (նոր ձեռնարկությունների կառուցում, աշխատատեղերի ստեղծում, կադրերի վերապատրաստում), շրջակա միջավայրի պահպանում, բնապահպանական խոշոր ծրագրերի իրականացում:

Շուկայական համակարգի պայմաններում երկրի համապետական զարգացման ծրագրի մշակումը, վերջին հաշվով, հանգում է արտադրական հարաբերությունների մասնակիցների տնտեսական և սոցիալական շահերի օբյեկտիվ գնահատմանը և այդ շահերի իրականացման առավել արդյունավետ ուղիների ընտրությունը: Այլ կերպ ասած, պետական, տնտեսական ծրագրերը մեծ թե փոքր ձեռնարկություններին օգնում են ընտրելու իրենց նպատակին հասնելու ճիշտ ուղին: Վերջապես,

առանց սոցիալ- տնտեսական համալիր ծրագրերի մշակման՝ անհնար կլիներ ճիշտ ընտրել պետական տնտեսական քաղաքականության այս կամ այն ուղին: Ի դեպ, պետական քաղաքականության ուղղություններն ինքնանպատակ չեն: Դրանց նպատակը երկրի տնտեսական զարգացման ապահովումն է, մակրոտնտեսական խնդիրների իրագործումը՝ գործազրկության և ինֆլյացիայի կրճատումը:

ՀՀ տնտեսական և սոցիալական ծրագրերի մշակումը սկսվում և իրականացվում է մի շարք փուլերով: Դրանց նախորդում է հանրապետության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի և բարեփոխումների ընթացքի վերլուծությունը: Այդպիսի վերլուծության միջոցով պարզվում է երկու կարևոր հարց. նախ՝ նախորդ ծրագրի կատարման արդյունքում տնտեսությունն ինչ նվաճումների է հասել, ինչպիսին է առկա սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը, և որքանով են իրականացվել բարեփոխումների ծրագրում նախատեսված միջոցառումները: Երկրորդ՝ պարզվում է, թե ինչպիսի սխալներ, բացթողումներ են եղել, որոնք բացասաբար են անդրադարձել տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրերի իրականացման վրա: Դա կարևոր է ոչ միայն գալիք ժամանակաշրջանում նման սխալներից խուսափելու, դրանք չկրկնելու, այլ նաև նոր ծրագրերը ճիշտ և իրատեսորեն կազմելու համար:

Տնտեսական ծրագրերի մշակման առաջին փուլում հանրապետության կառավարությունը հանձնարարություն է տալիս համապատասխան նախարարություններին, տնտեսավարող սուբյեկտներին և կազմակերպություններին՝ առաջարկություններ ներկայացնել համապատասխան բնագավառների զարգացման հիմնական ուղղությունների, միտումների և առաջնահերթությունների կանխատեսումների վերաբերյալ: Դրանք ամփոփվում են համապատասխան նախարարություններում և ներկայացվում ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարություն, որը իր համապատասխան ստորաբաժանումների միջոցով կազմակերպում է տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրերի մշակման աշխատանքները, կազմում ծրագիրը և ներկայացնում ՀՀ կառավարության քննարկմանը: Դրանով ավարտվում է տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրի մշակման երկրորդ փուլը և սկսվում է երրորդը: Այս փուլում կառավարությունը հանգամանորեն քննարկում է ծրագրի նախագիծը, կատարում իրական տնտեսական իրավիճակից բխող անհրաժեշտ փոփոխություններ: Քննարկման արդյունքում, համապատասխան փոփոխություններով հանդերձ, ծրագիրն ընդունվում է:

ՀՀ-ում տնտեսական-սոցիալական ծրագրերը մշակվում են ըստ առանձին բաժինների, հետևյալ հաջորդականությամբ.

1. սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը և բարեփոխումների ընթացքը հանրապետությունում,
2. ծրագրի նպատակը և խնդիրները,
3. տնտեսական բարեփոխումների ծրագիրը,
4. տնտեսական քաղաքականությունն առանձին ոլորտներում:

Ծրագրի այդ բաժինները սերտորեն փոխկապակցված են և արտահայտում են տվյալ ժամանակահատվածի տնտեսական, սոցիալական

զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափություններն ու հիմնախնդիրները, որոնք ձևավորվում են առաջին բաժնում և արտացոլվում են ձեռք բերված նվաճումների և բարեփոխումների ընթացքի վերլուծության միջոցով:

Ծրագրի երկրորդ բաժնում իրենց արտացոլումն են գտնում նպատակը և այն խնդիրները, որոնց լուծման ճանապարհով պետք է այն դառնա իրականություն:

Տնտեսական բարեփոխումների բաժինը ընդգրկում է ֆինանսական և սոցիալական քաղաքականության, կազմակերպական, կառուցվածքային բարեփոխումների ուղղությունները, արտաքին տնտեսական և տարածաշրջանային քաղաքականությունը:

Ծրագրի վերջին բաժնում իր արտացոլումն է գտնում առանձին ոլորտներում իրականացվող տնտեսական քաղաքականությունը: Այստեղ առանձին ենթաբաժիններով ցույց են տրվում արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, տրանսպորտի և կապի, կապիտալ շինարարության, էներգետիկայի, բնակարանային կոմունալ տնտեսության, բնապահպանության և բնօգտագործման, գիտության և կրթության, առողջապահության, մշակույթի և այլ ոլորտների զարգացման խնդիրները և առաջադրանքները:

Տնտեսական ծրագրերի նշված բաժիններում նախատեսվող խնդիրներն իրենց արտացոլումն են գտնում համապատասխան ցուցանիշներում: Այդ ցուցանիշները վերաբերում են տնտեսության տարբեր ճյուղերի և ոլորտների զարգացմանը և արտահայտում են տնտեսական ու սոցիալական երևույթների քանակական և որակական կողմերը: Ծրագրում օգտագործվող ցուցանիշները լինում են բնահրային կամ բնաձևային (չափվում են չափի բնական միավորներով՝ կգ, մ², կվտ, տ, և այլն), արժեքային, քանակական, որակական, բացարձակ և հարաբերական, վերջնական և միջանկյալ, ամփոփ կամ մասնակի, մակրոտնտեսական և միկրոտնտեսական: Այդ ցուցանիշներին կանդրադառնանք ձեռնարկի առանձին բաժիններում, հատկապես, մակրոտնտեսական քաղաքականությունը արտադրության ճյուղերում ուսումնասիրելու ժամանակ:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Տնտեսական պարբերաշրջանները օբյեկտիվ բնույթ ունեն և դրանց մեծացման վրա հնարավոր է ազդել տնտեսական քաղաքականությամբ: Այդ գործում տնտեսագետներին օգնության է գալիս այդ տատանումների կարճաժամկետ և երկարաժամկետ առանձնահատկությունների բացահայտումը:
2. Ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժերը կապվում են փողի զանգվածի կարճաժամկետ փոփոխության հետ, որի հետևանքով այդ կորի հատվելը ամբողջական առաջարկի կարճաժամկետ կորի հետ առաջ է բերում արտադրության ծավալի, իսկ ամբողջական առաջարկի երկարաժամկետ կորի հետ՝ գների մակարդակի փոփոխություն:
3. Կայունացման քաղաքականությունը երկրի կառավարության այն միջոցառումների համակարգն է, որի շնորհիվ տնտեսական կտրուկ տատանումները մեղմանում են, և տնտեսական հավասարակշռությունը վերականգնվում է: Խոսքը վերաբերում է այն տատանումներին, որոնք տեղի են ունենում ամբողջական պահանջարկի կամ ամբողջական առաջարկի կտրուկ անբարենպաստ փոփոխությամբ պայմանավորված:
4. Հարկաբյուջետային և դրամավարկային քաղաքականությունների իրականացման ընթացքում գոյություն ունեցող ներքին և արտաքին խզումների փաստը դեռևս չի ապացուցում տնտեսության զարգացման գործում պետության ակտիվ կամ պասիվ քաղաքականություն վարելու անհրաժեշտությունը, այլ միայն զգուշացնում է քաղաքական գործիչներին՝ դրանց կիրառման ճիշտ ուղղության և ժամանակի ընտրության մասին:
5. Ազգային տնտեսության գործունակության վրա ազդում են արտաքին և ներքին գործոններ, որոնք պետք է դրվեն ազգային տնտեսության ռազմավարության հիմքում:
6. Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը տնտեսության պետական կարգավորման գործում ծառայում են որպես հիմնական գործիքներ և արտացոլում են պետության տնտեսական քաղաքականության ռազմավարությունը:
7. Սոցիալ-տնտեսական ծրագրերը մշակվում են պետական կառավարման բոլոր մարմինների անմիջական մասնակցությամբ և հաստատվում են ՀՀ կառավարության կողմից:

Հիմնական հասկացություններ

Տնտեսական պարբերաշրջան
Ամբողջական պահանջարկ
Ամբողջական առաջարկ
Կայունացման քաղաքականություն
Ակտիվ տնտեսական քաղաքականություն
Պասիվ տնտեսական քաղաքականություն
Ներքին խզում (ներքին լազ)
Արտաքին խզում (արտաքին լազ)
Ազգային տնտեսություն
Ինդիկատիվ պլանավորում
Ռազմավարական պլանավորում
Սոցիալ-տնտեսական ծրագրեր

Հարցեր կրկնության համար

1. Որո՞նք են տնտեսական տատանումների պատճառները:
2. Ի՞նչ տարբերություններ կան կարճաժամկետ և երկարաժամկետ տատանումների միջև:
3. Ի՞նչ գործոնների ազդեցությամբ է տեղաշարժվում ամբողջական պահանջարկի կորը:
4. Որո՞նք են ամբողջական առաջարկի կորի կտրուկ տեղաշարժերի պատճառները:
5. Որո՞նք են տնտեսական կայունացման գործիքները, և ինչպե՞ս պետք է դրանք օգտագործել:
6. Ինչպիսի՞ տեսակետներ գոյություն ունեն մակրոտնտեսական կարգավորման քաղաքականության նպատակահարմարության մասին:
7. Ինչպե՞ս է հիմնավորվում ակտիվ կամ պասիվ տնտեսական քաղաքականության ընտրությունը:
8. Տնտեսական քաղաքականության կայունությունը ի՞նչ առավելություններ է հանդես բերում:
9. Ազգային տնտեսությունն ինչ բաղադրամասեր ունի, որոնց նկատմամբ նույն տնտեսական քաղաքականությունը իրականացվել չի կարող:
10. Որո՞նք են ազգային տնտեսության զարգացման գործոնները, և դրանք ի՞նչ խմբերում են ընդգրկվում:
11. Ի՞նչ տարբերություններ կան ինդիկատիվ և ռազմավարական պլանավորման միջև:
12. Ի՞նչ փուլերով է մշակվում ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիրը և ի՞նչ բաժիններից է բաղկացած:

ԳԼՈՒԽ 5

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԲԱՇԽՈՒՄԸ ԵՎ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Այս գլխում կներկայացվեն հետևյալ հարցերը.

- ու՞մ կողմից է արտադրվում ամբողջական եկամուտը, և ի՞նչ գործոններ են որոշում դրա մեծությունը,
- ինչպե՞ս է բաշխվում ազգային արդյունքը, դրա որ մասն են ստանում աշխատանքի և որը՝ կապիտալի սեփականատերերը,
- ինչպե՞ս է օգտագործվում ամբողջական եկամուտը սպառման, ներդրումների և պետական ծախսերի նպատակներով,
- ի՞նչն է հավասարակշռում ապրանքների և ծառայությունների, ինչպես նաև փոխառու միջոցների առաջարկն ու պահանջարկը,
- ինչպե՞ս է տնտեսական քաղաքականությունը ազդում ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության վրա:

5.1. Ապրանքների և փողի շրջանառությունը տնտեսությունում

Ապրանքների և փողի շրջանառությունը երկրի ներսում տեղի է ունենում տնտեսական սուբյեկտների միջև: Շուկայական տնտեսության սուբյեկտներ են համարվում.

1. տնային տնտեսությունները,
2. ձեռնարկությունները,
3. պետությունը:

Տնային տնտեսությունը մեկ կամ մի քանի անձից բաղկացած տնտեսական միավոր է, որը՝

- տնտեսական որոշումները ընդունում է ինքնուրույն,
- արտադրության որևէ գործոնի սեփականատեր է,
- ձգտում է առավել բավարարել իր պահանջմունքները:

Տնային տնտեսություն են համարվում սպառողները, վարձու աշխատողները, կապիտալի, հողի, արտադրության միջոցների սեփականատերերը:

Ձեռնարկությունը այնպիսի տնտեսական միավոր է, որը՝

- տնտեսական որոշումները ընդունում է ինքնուրույն,
- ձեռք է բերում արտադրության գործոններ, կազմակերպում է ապ-

րանքային արտադրություն, արտադրանքը վաճառում այլ ձեռնարկություններին, տնային տնտեսություններին և պետությանը,

- ձեռնարկությունը ձգտում է առավելագույն շահույթ ստանալ:

Պետությունը, որպես շուկայական տնտեսության սուբյեկտ, հանդես է գալիս պետական կառավարական մարմինների ձևով: Վերջիններս ունեն քաղաքական իշխանություն, սահմանադրությամբ և օրենքներով սահմանված իրավունքներ ու պարտականություններ՝ համապետական շահերի և նպատակների իրագործման համար տնտեսական սուբյեկտների և շուկայի վրա վերահսկողություն սահմանելու գործում:

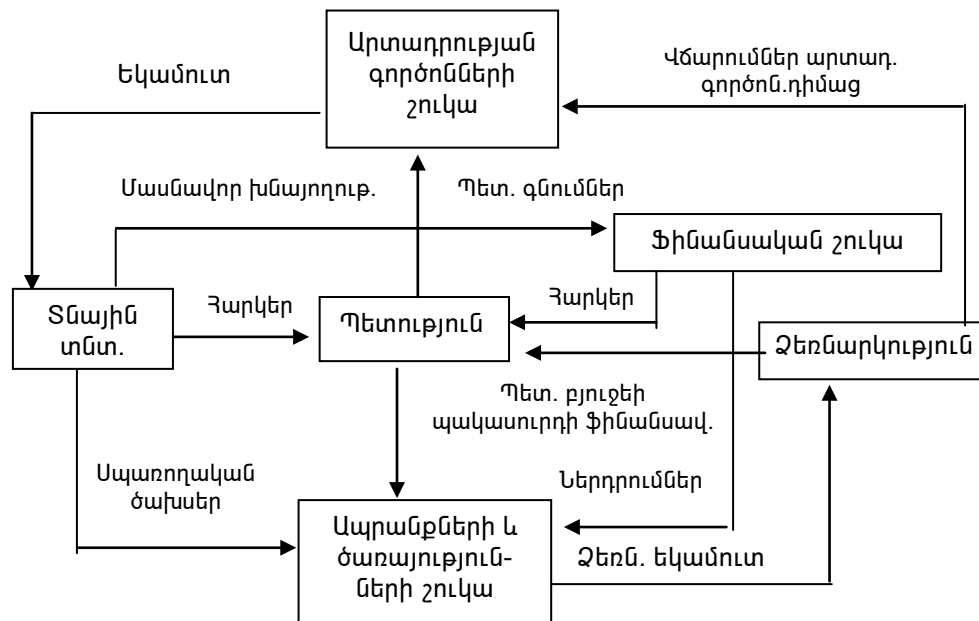
Տնային տնտեսությունները և ձեռնարկությունները կազմում են տնտեսության մասնավոր հատվածը:

Նշված ինստիտուցիոնալ միավորները սերտորեն համագործակցում են բոլոր երեք շուկաներում՝ ապրանքների ու ծառայությունների, արտադրության գործոնների և ֆինանսական՝ ձևավորելով յուրօրինակ «ծախսեր-եկամուտներ» հոսքերի շրջանառությունը:

Իրական տնտեսությունում տեղի ունեցող եկամուտների հոսքերը դիտարկենք տնտեսական սուբյեկտների միջև:

Գծապատկեր 5.1

Ազգային արդյունքի հոսքերի շրջանառություն

Տնային տնտեսությունները արտադրության գործոնների տրամադրման դիմաց ստացած եկամտից (աշխատավարձ + շահույթ + ռենտա + տոկոսային եկամուտ) պետությանը վճարելով մասնավոր հարկերը՝ մնացած տնօրինվող եկամուտը օգտագործում են սպառողական ծախսերի և

մասնավոր խնայողությունների համար:

Ձեռնարկությունները իրենց ապրանքների ու ծառայությունների վաճառքից ստացած եկամուտը օգտագործում են արտադրության գործոնների ձեռքբերման դիմաց վճարելու համար:

Շրջանառությունը ներկայացնող գծապատկերից երևում է, որ պետությունը մասնակցում է եկամուտների հոսքերի շրջանառությանը և կապված է ինչպես մասնավոր հատվածի սուբյեկտների, այնպես էլ շուկաների հետ: Պետությունը, ստանալով հարկային եկամուտները, պետական գնումներ է կատարում արտադրության գործոնների և ապրանքների ու ծառայությունների շուկայից, եկամուտների և ծախսերի բացասական մնացորդի (պետական բյուջեի պակասուրդի) դեպքում դիմում է ֆինանսական շուկային:

Գծապատկերում ներկայացված փոխհարաբերությունների ուսումնասիրությունը սկսվում է երկրի ամբողջական արդյունքը արտադրող ձեռնարկություններից: Նախ ցույց է տրվում, թե ինչպես է որոշվում ձեռնարկություններում արտադրանքի թողարկման ծավալը, այնուհետև՝ թե ինչպես է ամբողջական եկամուտը արտադրության գործոնների շուկայի միջոցով բաշխվում տնային տնտեսությունների միջև, ինչպես է օգտագործվում տնային տնտեսությունների ստացած եկամուտը, ինչպես է ձևավորվում ամբողջական պահանջարկը և ինչպես է հաստատվում հավասարակշռությունը ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի միջև:

5.2. Ապրանքների և ծառայությունների արտադրությունը: Արտադրական ֆունկցիա

Ամբողջական արդյունքի արտադրության ծավալը որոշվում է արտադրության գործոնների և արտադրական ֆունկցիայի միջոցով:

Արտադրության գործոններն են՝ կապիտալը (K), այսինքն՝ արտադրության միջոցները և աշխատանքը (L), այսինքն՝ աշխատաժամանակը կամ աշխատողների թիվը:

Վերլուծության պարզության նպատակով K -ն և L -ը ընդունում ենք որպես տրված մեծություններ և համարում, որ տնտեսությունն ունի հաստատագրված ծավալով կապիտալ և աշխատանք, այսպես՝ $K=K$, $L=L$: Ընդունում ենք նաև, որ K -ն և L -ը օգտագործվում են ամբողջությամբ, այսինքն՝ լրիվ զբաղվածությամբ: Արտադրական ֆունկցիան $Y=F(K,L)$, ցույց է տալիս, թե ինչպես են աշխատանքը և կապիտալը որոշում արտադրության ծավալը՝ Y -ը: Թողարկվող արտադրանքի ծավալը ֆունկցիա է կապիտալի և աշխատանքի ծավալից: Արտադրական ֆունկցիան ցույց է տալիս ամբողջական եկամտի ծավալի կախվածությունը կապիտալի և աշխատանքի քանակից և արտացոլում է երկրում տվյալ պահին գոյություն ունեցող կապիտալի և աշխատանքի միացման տեխնոլոգիան:

Արտադրական շատ ֆունկցիաներ ունեն կայուն հատույց մասշտաբից հատկություն, այսինքն, եթե արտադրության գործոններն ավելանում են որևէ դրական Z մեծությամբ, ապա արտադրության ծավալը նույնպես աճում է նշված մեծությամբ, այսպես.

$$ZY = F(ZK, ZL),$$

որտեղ՝ $Z > 0$:

Օրինակ, եթե աշխատանքը և կապիտալը երկար ժամկետում ավելանան 5%-ով, ապա արտադրության ծավալը նույնպես կավելանա 5%-ով: Ասում են նաև, որ եթե կապիտալի և աշխատանքի միջին ամբողջական ծախսերի հարաբերությունը արտադրության ծավալին երկար ժամկետում մնում է *անփոփոխ*, ապա առկա է *կայուն հատույց մասշտաբից*, եթե կապիտալի և աշխատանքի միջին ամբողջական ծախսերը երկար ժամկետում կրճատվում են արտադրության ծավալի աճին զուգընթաց, ապա առկա է *տնտեսում*՝ պայմանավորված արտադրության մասշտաբների աճով կամ՝ *աճող հատույց մասշտաբից*, և եթե երկար ժամկետում ամբողջական ծախսերն աճում են արտադրության ծավալի աճից ավելի արագ, ապա առկա է *ծախսերի աճ*՝ պայմանավորված արտադրության մասշտաբների աճով կամ՝ *նվազող հատույց մասշտաբից*:

Արտադրության գործոնները և արտադրական ֆունկցիան միասին արտացոլում են ամբողջական առաջարկը, և քանի որ կապիտալը և աշխատանքը համարում եք տրված մեծություններ, ապա.

$$Y = F(\bar{K}, \bar{L}) = \bar{Y}$$

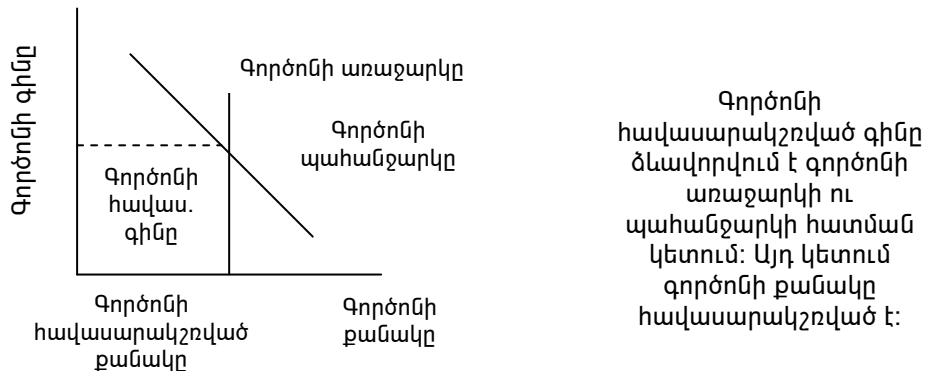
$\bar{Y} = \bar{Y}$ լրիվ զբաղվածության կամ, որ նույնն է՝ բնական գործազրկության պայմաններում արտադրված արտադրանքի ծավալն է՝ պոտենցիալ ՋՆԱ-ն:

5.3. Ամբողջական եկամտի բաշխումը

Այժմ դիտարկենք, թե ինչպես է ձեռնարկությունների կողմից արտադրված ամբողջական եկամուտը արտադրության գործոնների շուկաների միջոցով բաշխվում կապիտալի և աշխատանքի սեփականատերերի՝ տնային տնտեսությունների և ձեռնարկությունների միջև: Տնտեսագետները երկար են ուսումնասիրել արտադրության գործոնների շուկաները, որ պարզեն, թե ինչպես է կատարվում եկամտի բաշխումը: 19-րդ դարում հայտնի տնտեսագետ Կ.Մարքսը կապիտալի և աշխատանքի սեփականատերերի եկամուտների ստացումը բացատրում էր անհրաժեշտ և հավելյալ արդյունքների բաշխման միջոցով: Մենք կքննարկենք *ամբողջական եկամտի բաշխման ժամանակակից տեսությունը*՝ *ամբողջական եկամտի բաշխումը ըստ արտադրության գործոնների գների, որը ստացել է բաշխման նոր դասական տեսություն* անվանումը:

Արտադրության գործոնի գինը փողի այն քանակությունն է, որը վճարվում է գործոնի միավորը ձեռք բերելիս: Աշխատանք գործոնի գինը անվանական աշխատավարձն է, որը նշանակենք W -ով, կապիտալ գոր-

ծոնի գինը կապիտալի վարձավճարն է. նշանակենք R -ով: Արտադրության գործոնի գինը որոշվում է գործոնների շուկայում առաջարկի և պահանջարկի փոխազդեցությամբ: Ինչպես ընդունել էինք նախօրոք, արտադրության գործոնների առաջարկը մեր վերլուծության ընթացքում համարում ենք կայուն, հետևաբար առաջարկը ներկայացնող կորը ընդունում է ուղղահայաց գծի տեսք.

Նկ.5.1. Աշխատանքի և կապիտալի գների ձևավորումը

Որպեսզի պարզենք, թե ինչպես է ձեռնարկությունը որոշում իրեն անհրաժեշտ արտադրության գործոնի պահանջարկը, նախ պետք է հիշենք, որ արտադրության գործոնների պահանջարկը կախյալ (միջնորդավորված) պահանջարկ է, այսինքն՝ կախված է ձեռնարկության կողմից թողարկվող ապրանքի արտադրության ծավալի մասին ձեռնարկության որոշումից, երկրորդ, պետք է ծանոթանանք «տիպիկ ձեռնարկություն» հասկացությանը: Տիպիկ ձեռնարկությունը.

- *Մրցակցային է* ինչպես այն շուկայում, որտեղ վաճառում է իր արտադրանքը, այնպես էլ այն շուկայում, որտեղից գնում է արտադրության գործոնները, հետևաբար, լինելով փոքր՝ նշված շուկաների համեմատությամբ, ձեռնարկությունը որևէ ազդեցություն չունի շուկայում ձևավորված գների վրա և ընդունում է այդ գները որպես տրված, այնպիսին, ինչպիսին դրանք ձևավորվել են շուկայական տվյալ պայմաններում: Եթե ձեռնարկությունը փորձի բարձրացնել արտադրանքի գինը, այն պարզապես չի վաճառվի, եթե փորձի իջեցնել աշխատավարձը, աշխատողները կգնան այլ ձեռնարկություն: Հետևաբար, ձեռնարկությունը կապիտալ է վարձակալում շուկայում տրված R գնով, աշխատանք՝ W գնով և իր արտադրանքը վաճառում է տրված P գնով (ընդունում ենք, որ ամբողջ կապիտալը պատկանում է տնային տնտեսություններին այնպես, ինչպես աշխատանքը):

- Ձեռնարկությունը արտադրության գործոններ է գնում և արտադրանք արտադրում շահույթ ստանալու նպատակով: *Ձեռնարկությունը ձգտում է առավելագույն շահույթի:*

Ձեռնարկության շահույթը որոշվում է ձեռնարկության հասույթից (համախառն եկամտից) հանելով արտադրության գործոնների ձեռքբերման վրա կատարված ամբողջական ծախսերը: Ձեռնարկության հասույթը հավասար է արտադրանքի միավորի վաճառքի գնի (P-ի) և ձեռնարկության արտադրության ծավալի (Y-ի) արտադրյալին:

$$\text{Չահույթը} = P \times Y$$

Ձեռնարկության շահույթը ստացվում է ձեռնարկության հասույթից հանելով կապիտալ ձեռք բերելու վրա կատարված ծախսերը (R.K) և աշխատանք ձեռք բերելու վրա կատարված ծախսերը (W.L): Չետևաբար՝

$$\text{Շահույթը} = P \times Y - W \times L - R \times K$$

Որպեսզի ցույց տանք, շահույթի կախվածությունը արտադրության գործոններից, օգտագործենք արտադրական ֆունկցիան՝ շահույթի բանաձևում Y-ը փոխարինելով իր արժեքով՝ F(K,L) -ով:

$$Y = F(K, L) \text{ դեպքում կունենանք.}$$

$$\text{Շահույթը} = PF(K,L) - WL - RK:$$

Ձեռնարկությանը հայտնի են արտադրանքի միավորի վաճառքի շուկայում ձևավորված P գինը, միավոր կապիտալ ձեռք բերելու R գինը և միավոր աշխատանք ձեռք բերելու W գինը:

Ձեռնարկությունը տրված P, W, R գների պայմաններում ընտրում է այնպիսի քանակությամբ աշխատանք և կապիտալ, որ շահույթը լինի առավելագույնը:

Որպեսզի պարզաբանենք, թե ձեռնարկությունը ինչպես է որոշում, իրեն անհրաժեշտ կապիտալի և աշխատանքի մեծությունը, ծանոթանանք նոր հասկացությունների:

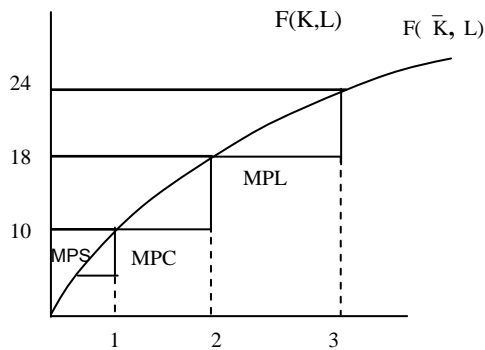
Աշխատանքի սահմանային արդյունք՝ MPL

Ենթադրենք՝ մեկ աշխատողը արտադրում է 10 դետալ, ձեռնարկությունը վարձում է երկրորդ աշխատողին, միասին նրանք արտադրում են 18 դետալ, վարձված երրորդ աշխատողի դեպքում ձեռնարկության ընդհանուր արտադրանքը կազմում է 24 դետալ: Չետևաբար, երկրորդ աշխատողի սահմանային արդյունքը 8 դետալ է, իսկ երրորդինը՝ 6 դետալ:

Այսպիսով. աշխատանքի սահմանային արդյունքը աշխատանքի լրացուցիչ միավորով ստեղծված արտադրանքի լրացուցիչ քանակությունն է.

$$MPL = F(\bar{K}, L+1) - F(\bar{K}, L)$$

Արտադրական ֆունկցիաների մեծամասնությունն ունի նվազող սահմանային արդյունքի հատկություն, այսինքն՝ եթե $K = \bar{K}$, ապա յուրաքանչյուր հաջորդ լրացուցիչ աշխատող ավելի քիչ լրացուցիչ արդյունք է ստեղծում, քան նախորդը:

Այս կորը ցույց է տալիս, թե անփոփոխ կապիտալի պայմաններում ինչպես է արտադրանքի թողարկումը կախված աշխատանքից:

MPL-ը աշխատանքի սահմանային արդյունքն է:

Նկ.5.2. Արտադրական ֆունկցիա

Այդ է պատճառը, որ արտադրական ֆունկցիաները, որևէ գործոնի քանակի ավելացմանը զուգընթաց (երբ մյուս գործոնները չեն փոխվում), դառնում են ավելի մեղմ թեքված (զառիկող):

Երբ մրցակցային, շահույթը առավելագույնի հասցնել ձգտող ձեռնարկությունը որոշում է ընդունում լրացուցիչ աշխատանքի միավոր վարձելու մասին, առաջին հերթին մտածում է, թե դա ինչպես կազդի իր շահույթի վրա և համեմատում է լրացուցիչ աշխատանքով ստեղծված արտադրանքի վաճառքից ստացած համախառն եկամուտը միավոր աշխատանքի ձեռքբերման ծախսի անվանական աշխատավարձի հետ:

Ձեռնարկությունը, վարձելով մեկ լրացուցիչ աշխատող, նրա աշխատանքի և թողարկած արտադրանքի շնորհիվ ստանում է լրացուցիչ հասույթ, որը հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

Լրացուցիչ հասույթը = լրացուցիչ արտադրանք x արտադրանքի միավորի գին:

$$\text{Լրացուցիչ հասույթը} = \text{MPL} \times P$$

Լրացուցիչ արտադրանքը հավասար է աշխատանքի սահմանային արդյունքին, իսկ արտադրանքի միավորի վաճառքի գինը՝ P-ն, տրված է, հետևաբար՝ ձեռնարկության լրացուցիչ շահույթը ստացվում է լրացուցիչ հասույթից հանելով աշխատանքի միավորի գինը՝ W-ն.

$$\Delta \text{շահույթը} = \text{MPL} \times P - W$$

Ձեռնարկատերը գիտի, որ, քանի դեռ լրացուցիչ հասույթը գերազանցում է անվանական միավոր աշխատավարձը, լրացուցիչ աշխատանքը ավելացնում է շահույթը: Հետևաբար, ձեռնարկությունը աշխատող է վարձում այնքան ժամանակ, մինչև որ աշխատանքի հերթական լրացուցիչ միավորը այլևս լրացուցիչ շահույթ չի բերում, այսինքն՝ քանի դեռ MPL-ը չի փոքրանում այնքան, որ լրացուցիչ հասույթը հավասար լինի աշխատավարձին.

$$\text{MPL} \times P = W \quad \text{կամ} \quad \text{MPL} = W / P$$

W/P արտահայտությունը անվանում ենք իրական աշխատավարձ կամ աշխատանքի իրական գին: Իրական աշխատավարձը աշխատանքի վարձատրությունն է՝ արտահայտված ոչ թե փողով, այլ ապրանքների և

ծառայությունների քանակությամբ, դա այն գնողունակ կարողությունն է (արտահայտված ապրանքների և ծառայությունների քանակությամբ), որը ձեռնարկությունը վճարում է աշխատանքի յուրաքանչյուր միավորին: Որպեսզի առավելագույնի հասցնի իր շահույթը, ձեռնարկությունը աշխատողներ է վարձում այնքան ժամանակ, քանի դեռ *աշխատանքի սահմանային արդյունքը չի հավասարվել իրական աշխատավարձին*:

Պետք է հիշել, որ աշխատանքի առաջարկի և պահանջարկի վրա ազդող ցանկացած միջոցառում (գործոն) փոխում է հավասարակշռված իրական աշխատավարձը և աշխատանքի սահմանային արդյունքը նույն մեծության չափով, քանի որ MP_L -ը և W/P -ը միշտ պետք է հավասար լինեն:

Ձեռնարկությունն իրեն անհրաժեշտ կապիտալի պահանջարկը որոշում է այն նույն տրամաբանությամբ, ինչ որ աշխատանքի պահանջարկի դեպքում էր:

Տնտեսագետները «կապիտալ» ասելով հասկանում են անցյալում արտադրված և կուտակված, նոր ապրանքների և ծառայությունների արտադրության համար ներկայումս օգտագործվող ներդրումային միջոցները՝ մեքենաները, սարքավորումները, գործարանային շենքերն ու կառուցվածքները, տրանսպորտային միջոցները, իրացման ցանցը:

Կապիտալի սահմանային արդյունք՝ MPK

Կապիտալի սահմանային արդյունքը կապիտալի լրացուցիչ միավորով ստեղծված արտադրանքի լրացուցիչ քանակությունն է:

$$MPK = F(K+1, \bar{L}) - F(K, \bar{L})$$

Կապիտալի յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավորի բերած լրացուցիչ շահույթը (Δ շահույթը) հավասար է կապիտալի միավորով ստեղծված լրացուցիչ համախառն եկամտի ($MPK \times P$) և կապիտալի միավորի վարձավճարի (R -ի) տարբերությանը:

$$\Delta \text{շահույթը} = MPK \times P - R$$

Ձեռնարկությունը կապիտալ կվարձի այնքան ժամանակ, քանի դեռ լրացուցիչ շահույթ է ստանում: Հենց որ ձեռնարկության լրացուցիչ հատույթը՝ $MPK \times P$ -ն հավասարվում է կապիտալի միավորի վարձավճարին՝ R -ին, $MPK \times P = R$ կամ որ նույնն է, հենց որ $MPK = R/P$, ձեռնարկությունը այլևս նոր կապիտալ չի վարձակալի, քանի որ լրացուցիչ շահույթ այդ պայմաններում չի ստանա:

R/P -ն անվանում են կապիտալի իրական գին:

Այսպիսով, մրցակցային և առավելագույն շահույթի ձգտող ձեռնարկությունը արտադրության գործոնների նկատմամբ պահանջարկի մասին որոշում ընդունելիս հետևում է այս պարզ կանոնին՝ *ձեռնարկությունը արտադրության յուրաքանչյուր գործոնի նկատմամբ պահանջարկ է դրսևորում այնքան ժամանակ, քանի դեռ այդ գործոնի սահմանային արդյունքը չի հավասարվել գործոնի իրական գնին*: Իմանալով արտադրության գործոնի առաջարկը, որը տրված է նախօրոք, վերլուծության սկզբում, որոշելով նաև ձեռնարկության պահանջարկը արտադրության

յուրաքանչյուր գործոնի նկատմամբ, ստանում ենք արտադրության գործոնների հավասարակշռված իրական գները, որոնց համաձայն իրականացվում է ամբողջական եկամտի բաշխումը արտադրության գործոնների միջև:

Արտադրության գործոնները իրար հետ կապված են: Դրանցից մեկի առաջարկի փոփոխությունը ազդում է մյուսների շուկայի և գների վրա: Քանի որ արտադրության գործոնները օգտագործվում են համատեղ, ապա դրանցից մեկի արտադրողականությունը կախված է մյուսների քանակից: Արդյունքում՝ ցանկացած գործոնի առաջարկի փոփոխությունը փոխում է մյուսների եկամտաբերությունը:

Նվազող սահմանային արդյունքի համաձայն, արտադրության գործոնի քանակի ավելացումը կրճատում է դրա սահմանային արդյունքը, հետևաբար նաև՝ դրա իրական գինը, իսկ այն գործոնը, որի առաջարկը սահմանափակ է, աչքի է ընկնում բարձր սահմանային արդյունքով և բարձր իրական գնով:

Օրինակ, 14-րդ դարում Եվրոպայում տարածված ժանտախտի համաճարակը մի քանի տարում 1/3-ով կրճատեց բնակչության թիվը: Աշխատանքի առաջարկի կրճատումը ավելացրեց աշխատանքի սահմանային արդյունքը և իրական եկամուտը: Քանի որ աշխատանքն ու հողը (միջնադարյան Եվրոպայի հիմնական արտադրության գործոնը) միասին են օգտագործվում, ապա աշխատանքի առաջարկի կրճատումը ազդեց հողի շուկայի իրավիճակի վրա: Աշխատող գյուղացիների թվի կրճատումը իջեցրեց արտադրության մեջ ներգրավվող հողի լրացուցիչ միավորից ստացվող արդյունքը, և հողի սահմանային արդյունքն ու հողի գինը իջան: Վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ ժանտախտի հետևանքով աշխատողների իրական եկամուտներն աճել են 2 անգամ, իսկ հողատերերի ռենտային եկամուտները նվազել են ավելի քան 50%-ով:

Ամբողջական եկամտի բաշխումը

Այժմ կարող ենք բացատրել, թե ինչպես է բաշխվում տնտեսության ամբողջական եկամուտը: Եթե ընդունենք, որ գործող բոլոր ձեռնարկությունները մրցակցային են և ձգտում են առավելագույն շահույթի, ապա արտադրության գործոններից յուրաքանչյուրին բաժին է հասնում այնքան արդյունք, որքան սահմանային արդյունք է ավելացնում թողարկվող արդյունքի ծավալին: Այլ խոսքով՝ ընդհանուր իրական ծախսերն աշխատանքի վրա կան աշխատողների ընդհանուր իրական եկամուտը հավասար է աշխատանքի սահմանային արդյունքի և աշխատողների թվի արտադրյալին՝ $MPL \times L$, իսկ ընդհանուր իրական ծախսերը կապիտալի վրա կան կապիտալի սեփականատերերի իրական ընդհանուր եկամուտը կապիտալի սահմանային արդյունքի և կապիտալի արտադրյալին՝

$$MPK \times K:$$

Աշխատանք և կապիտալ ձեռք բերելու համար ձեռնարկության կատարած բոլոր ծախսերը հավասար են $(MPK \times K) + (MPL \times L)$ -ի: Ձեռնարկության ստացած ամբողջական եկամտից՝ Y -ից, արտադրության գործոն-

ների ձեռքբերման վրա կատարված բոլոր ծախսերը հանելուց հետո մնում է ձեռնարկության սեփականատերերի ընդհանուր իրական եկամուտը, որը կոչվում է իրական տնտեսական շահույթ:

Իրական տնտեսական շահույթը $= Y - MPL \times L - MPK \times K$, կամ՝ ստեղծված արդյունքը իրենից ներկայացնում է.

$$Y = MPL \times L + MPK \times K + \text{իրական տնտեսական շահույթ:}$$

Այսինքն, ամբողջական եկամուտը՝ Y -ը, հավասար է աշխատողների, կապիտալի սեփականատերերի, ձեռնարկությունների սեփականատերերի իրական եկամուտների գումարին:

Եթե արտադրական ֆունկցիան ունի կայուն հատույց մասշտաբից, ապա արտադրության գործոնների սեփականատերերի ստացած ամբողջական իրական եկամուտների գումարը հավասար է արտադրված ամբողջական եկամտին՝ Y -ին.

$$Y = F(K, L) = MPK \times K + MPL \times L$$

Փաստորեն, իրական տնտեսական շահույթը հավասար է O -ի: Եթե արտադրության յուրաքանչյուր գործոնին բաժին է ընկնում իր սահմանային արդյունքը, ապա արտադրության գործոնների դիմաց բոլոր վճարումների գումարը հավասար է թողարկված արտադրանքի ծավալին: Այլ խոսքով՝ կատարյալ մրցակցության պայմաններում ձեռնարկության ձգտումը առավելագույն շահույթի հանգեցնում է այն բանին, որ տնտեսական շահույթը հավասարվում է զրոյի:

Այդ դեպքում ինչպես է բացատրվում շահույթի գոյությունը տնտեսությունում: Գոյություն ունեն տնտեսական շահույթ և հաշվապահական շահույթ՝ հասկացությունները: Մենք ենթադրել էինք, որ արտադրության գործընթացին մասնակցում է 3 կողմ՝ ձեռնարկատերերը, աշխատանքի և կապիտալի տերերը, որոնք էլ ազգային արդյունքից ստանում են իրենց բաժինները:

Իրական կյանքում կապիտալի սեփականատերերը հենց ձեռնարկատերերն են, իսկ ավելի հստակ՝ ձեռնարկությունների սեփականատերերն են: Շահույթ ասելով նկատի է առնվում և՛ տնտեսական շահույթը, և՛ կապիտալի սեփականատերերի եկամուտը: Այսպիսի սահմանմամբ որոշված եկամուտը կոչվում է հաշվապահական շահույթ: Եթե վերը նշված նախապայմանները մոտավորապես ճիշտ են ներկայացնում տնտեսությունը, ապա «շահույթ» հասկացությունը ազգային հաշվարարության մեջ իրենից ներկայացնում է կապիտալի դիմաց ստացված եկամուտը՝ $(MPK \times K)$ -ն:

Այսպիսով, ամբողջական եկամտից յուրաքանչյուր գործոն ստանում է իր բաժինը՝ հավասար իր սահմանային արդյունքին, և տեղի է ունենում ամբողջական եկամտի բաշխումը արտադրության գործոնների միջև:

Կոր-Դուզլասի արտադրական ֆունկցիան

1927թ. ամերիկացի տնտեսագետ (հետագայում՝ սենատոր) Պոլ Դուզլասը հիմնավորեց, որ ժամանակի ընթացքում ազգային եկամտի՝ կապիտալին և աշխատանքին անցած մասը չի փոխվում, այսինքն՝ արտադրության գործոնների բաժինները ամբողջական եկամտում կայուն են:

Այն արտադրական ֆունկցիան, որն ունի արտադրության գործոնների կայուն բաժինների հատկություն, և այդ գործոնները միշտ ստանում են իրենց սահմանային արդյունքները, ներկայացրեց մաթեմատիկոս Չարլզ Կոբը՝

$$Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$$

Այդ ֆունկցիան կոչվեց Կոբ-Դուգլասի արտադրական ֆունկցիա, որտեղ՝

α -ն ցույց է տալիս կապիտալի բաժինը եկամտում, այսինքն՝ α -ն որոշում է, թե եկամտի որ մասն է բաժին հասնում կապիտալի սեփականատերերին, և որ մասն է գնում աշխատողների վարձատրությանը: $0 < \alpha < 1$ և կայուն է, A -ն դրական գործակից է, որը ցույց է տալիս կապիտալի և աշխատանքի միասնության տեխնոլոգիայի ազդեցությունը ամբողջական եկամտի ծավալի վրա:

Կոբ-Դուգլասի արտադրական ֆունկցիան ունի 3 հատկություն.

1. *Կայուն հատույց մասշտաբից* $zY = A (zK)^\alpha (zL)^{1-\alpha}$, այսինքն, եթե կապիտալը և աշխատանքը ավելացնենք միևնույն չափերով, ապա արտադրության ծավալը կավելանա նույն չափով:

2. *Արտադրության գործոնների սահմանային արդյունքները համեմատական են դրանց միջին արտադրողականությանը*: Դա հիմնավորելու համար հաշվենք գործոնների սահմանային արդյունքները:

Աշխատանքի սահմանային արդյունքը (MPL) ստանալու համար $Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$ ֆունկցիան ածանցում ենք ըստ L -ի՝

$$MPL = (1-\alpha)AK^\alpha L^{-\alpha}$$

Եթե ստացված բանաձևը բազմապատկենք և բաժանենք L -ի, ստանում ենք՝

$$MPL = (1-\alpha) Y/L$$

Կապիտալի սահմանային արդյունքը ստանալու համար $Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$ ֆունկցիան ածանցում ենք ըստ K -ի՝

$$MPK = \alpha AK^{\alpha-1} L^{1-\alpha}$$

Նույն ձևով, ստացված բանաձևը բազմապատկենք և բաժանենք K -ի, ստանում ենք՝

$$MPK = \alpha Y/K$$

Հաշվի առնելով, որ $0 < \alpha < 1$ և կայուն է, կարելի է անել 3 հետևություն, որոնք մեկնաբանում են արտադրության գործոնների սահմանային արդյունքների փոփոխության պատճառները՝

- կապիտալի ավելացումը մեծացնում է MPL-ը և կրճատում MPK-ն,
- աշխատանքի ավելացումը մեծացնում է MPK-ն և կրճատում MPL-ը,
- A -ի (տեխնոլոգիական առաջադիմության ազդեցությունը ներկայացնող չափորոշիչ) ավելացումը համամասնորեն մեծացնում է երկու գործոնների սահմանային արդյունքները:

3. Արտադրության գործոնները ստանում են իրենց սահմանային արդյունքները, և α գործակիցը ցույց է տալիս, թե եկամտի որ մասն է

բաժին ընկնում աշխատանքին, որը՝ կապիտալին:

Տեսանք, որ աշխատանքի վրա կատարված ընդհանուր ծախսերը հավասար են՝

$$MPL \times L = (1 - \alpha) Y, \text{ կապիտալի վրա կատարվածը՝ } MPK \times K = \alpha Y:$$

(1- α)-ն աշխատանքի բաժինն է ամբողջական եկամտում, իսկ α -ն կապիտալի բաժինն է ամբողջական եկամտում:

Աշխատողների եկամտի (1- α)Y-ի հարաբերությունը կապիտալի սեփականատերերի եկամտին՝ (αY)-ին, հավասար է (1- α)/ α -ի և կայուն է (ինչը և հայտնաբերել էր Դուգլասը): Սրանից հետևում է, որ արտադրության գործոնների բաժինները կախված են միայն α -ից և կախված չեն ո՛չ K-ից, ո՛չ L-ից, ո՛չ A-ից:

5.4. Ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկը

Մենք դիտարկեցինք՝ ինչ գործոններից է կախված արտադրության ծավալը, և ինչպես է եկամուտը բաշխվում կապիտալի և աշխատանքի միջև, այժմ դիտարկենք, թե ինչպես է օգտագործվում արտադրված եկամուտը:

Փակ տնտեսությունում արտադրված ամբողջական արդյունքը օգտագործվում է 3 նպատակով.

- սպառվում է՝ (C) տնային տնտեսությունների կողմից,
- ներդրվում է՝ (I) տնային տնտեսությունների և մասնավոր ձեռնարկությունների կողմից,
- պետության կողմից ծախսվում է՝ (G) հասարակական կարիքների համար:

ՀՆԱ-ի նշված երեք տարրերը ներկայացվում են ազգային հաշիվների նույնության հավասարությամբ.

$$Y = C + I + G$$

Դիտարկենք, թե ՀՆԱ-ն ինչպես է օգտագործվում վերոնշյալ տնտեսական սուբյեկտների կողմից:

Սպառումը՝ սովորաբար կազմում է ՀՆԱ-ի գրեթե 2/3-ը (ՀՀ-ում այդ ցուցանիշը մոտենում է ՀՆԱ-ի 90%-ին): Ահա թե ինչու, սպառման վերաբերյալ տնային տնտեսությունների որոշման ընդունումը տնտեսության կարևոր հարցերից է: Տնային տնտեսությունները, իրենց տրամադրած արտադրության գործոնների՝ աշխատանքի և կապիտալի դիմաց ստանալով ամբողջական եկամուտը՝ Y-ը, վճարում են հարկերը պետությանը և որոշում, թե մնացած՝ տնօրինվող եկամտի որ մասը սպառեն, որը՝ խնայեն: Տնօրինվող եկամուտը ամբողջական եկամտի և զուտ հարկերի տարբերությունն է՝ Y-T: Տնօրինվող եկամուտը տնային տնտեսությունները սպառում և խնայում են.

$$Y - T = C + S,$$

որտեղ՝ C -ն սպառումն է,

S-ը խնայողությունն է:

Սպառումը ֆունկցիա է՝ տնօրինվող եկամտից և ուղղակիորեն կախված է դրա մակարդակից: Որքան մեծ է տնօրինվող եկամուտը, այնքան բարձր է սպառման մակարդակը:

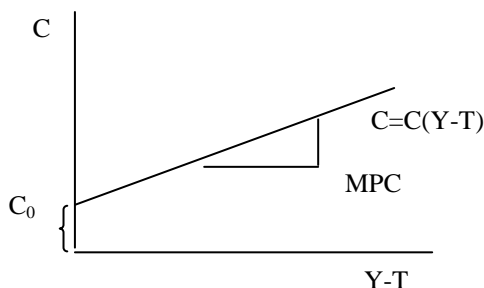
$C = C(Y-T)$: Սա կոչվում է սպառման ֆունկցիա:

Սահմանային հակվածությունը սպառման նկատմամբ՝ MPC -ն, սպառման փոփոխության հարաբերությունն է տնօրինվող եկամտի փոփոխությանը և ցույց է տալիս, թե որքանով է փոփոխվում սպառումը տնօրինվող եկամուտը 1 միավորով փոփոխելիս:

$MPC = \Delta C / \Delta(Y-T)(\%)$ $0 < MPC < 1$: Եթե, օրինակ, MPC -ն հավասար է 0.7-ի, ապա տնօրինվող եկամտի 1 դրամով ավելացման դեպքում 70 լուման սպառվում է, 30 լուման խնայվում:

Սպառման քեյնսյան ֆունկցիան ունի այսպիսի տեսք՝

$C = C_0 + MPC(Y-T)$, որտեղ՝ C_0 -ն ավտոնոմ, եկամտից չկախված սպառումն է:

Սպառման ֆունկցիան կախվածություն է սպառման ծավալի և տնօրինվող եկամտի միջև: Սպառման նկատմամբ սահմանային հակվածությունը՝ MPC -ն, ցույց է տալիս սպառման ֆունկցիայի գրաֆիկի թեքության անկյունը և սպառման ավելացման չափը տնօրինվող եկամտի 1 միավորով ավելացման ժամանակ:

Նկ.5.3. Սպառման ֆունկցիա

Գրաֆիկը վերընթաց է, քանի որ տնօրինվող եկամտի ավելացումն ավելացնում է սպառումը: Գրաֆիկը չի սկսվում զրոյական կետից, քանի որ գոյություն ունի եկամտից անկախ սպառման ծավալ՝ C_0 :

Ներդրումներ

Եվ ձեռնարկությունները, և՛ տնային տնտեսությունները ձեռք են բերում ներդրումային ապրանքներ: Ձեռնարկությունները գնում են ներդրումային ապրանքներ, որ ավելացնեն կապիտալի պաշարը և փոխհատուցեն մաշված կապիտալը: Տնային տնտեսությունները գնում են նոր տներ, որը նույնպես ներդրումների մի մասն է կազմում:

Ներդրումային ապրանքների քանակությունը, որի նկատմամբ պահանջարկ է ներկայացված, կախված է տոկոսադրույքից: Վերջինս փողի օգտագործման գինն է: Ներդրումային նախագիծը կլինի շահավետ, եթե սպասվող շահույթը գերազանցի ծախսերը, այսինքն, եթե դրանից սպասվող շահույթի նորմը գերազանցի տոկոսադրույքը:

Քանի որ տոկոսադրույքը ցույց է տալիս ներդրումային նախագծերի ֆինանսավորման արժեքը, ապա դրա բարձրացումը հանգեցնում է այն բանին, որ կրճատվում է շահութաբեր ներդրումային նախագծերի թիվը, և, հետևաբար, կրճատվում է նաև ներդրումային ապրանքների պահանջարկը:

Ենթադրենք՝ տնտեսական սուբյեկտը պետք է որոշում ընդունի, թե արդյոք ձեռնտու է 1 մլն դրամ արժողությամբ նոր հաստոցի ձեռքբերումը, եթե դա կհանգեցնի տարեկան 80 հազ. դրամ շահույթի: Սուբյեկտը որոշում կայացնելու համար համեմատում է այդ ձեռնարկից սպասվող շահույթի նորմը՝ 8% և 1 մլն դրամի փոխառնման գինը՝ տոկոսադրույքը: Եթե վերջինս գերազանցում է 8%-ը, ապա սուբյեկտը կորոշի նոր հաստոց ձեռք չբերել, իսկ եթե փոքր է 8%-ից, ապա կգնի հաստոցը: Այսպիսով, կապը տոկոսադրույքի և ներդրումների միջև արտահայտվում է հետևյալ ֆունկցիայով.

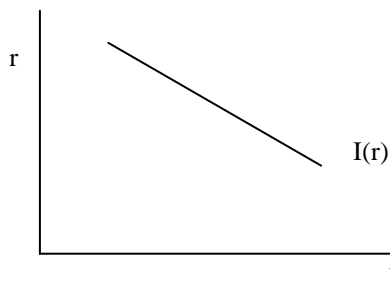
$$I=I(r):$$

Նշված ֆունկցիոնալ կապը հակադարձ է: Տնտեսագետները տարբերում են *անվանական և իրական տոկոսադրույքները*: Տոկոսադրույքների տարբերությունը առաջանում է ինֆլյացիայի կամ դեֆլյացիայի ժամանակահատվածներում, այսինքն՝ գների անկայունության փուլերում:

Իրական տոկոսադրույքը = անվանական տոկոսադրույք - արժեզրկում:

Իրական տոկոսադրույքը ցույց է տալիս փոխառնման իրական ծախսը:

Ներդրումային ֆունկցիան ներդրումների ցանկալի ծավալը կապում է իրական տոկոսադրույքի հետ: Որքան բարձր է վերջինս, այնքան ցածր է ներդրումային պահանջարկը: Պետք է հիշել, որ մակրոմակարդակում, արդեն գոյություն ունեցող ակտիվների վերաբաշխումը տարբեր անձանց միջև, տնտեսության համար ներդրում չեն համարվում: Ներդրումները այն իմաստով, որ օգտագործում են մակրոտնտեսագետները, ենթադրում են նոր կապիտալի ստեղծում:

Նկ.5.4. Ներդրումային ֆունկցիան

Ներդրումային ֆունկցիան ներդրումների ցանկալի ծավալը կապում է իրական տոկոսադրույքի հետ: Ներդրումները կախված են իրական տոկոսադրույքից, քանի որ վերջինս փոխառնման գինն է: Ներդրումների և տոկոսադրույքի կապը հակադարձ է, այդ պատճառով էլ կորը ձախ-վերևից ուղղված է աջ-ներքև:

Պետական գնումներ

Ամբողջական պահանջարկի երրորդ տարրը պետական գնումներն են: Պետական գնումներ կատարում են ինչպես պետական կառավարման մարմինները, այնպես էլ տեղական ինքնակառավարման մարմինները: Եթե առաջինները գնում են, օրինակ՝ զենք, զինամթերք, ռազմավարական հումք, պաշարներ, պետական ծառայողների աշխատանքը, ապա մյուսները՝ գրքեր՝ գրադարանների համար, վճարում են դաստիարակներին,

ուևուցիչներին, կառուցում դպրոցներ և այլն:

Պետական ծախսերն ավելի ընդգրկում հասկացություն են, քան պետական գնումները: Պետական ծախսերը ընդգրկում են.

- պետական գնումները,
- տրանսֆերտները,
- պետական պարտքի գծով տոկոսային վճարումները (պետական պարտքի սպասարկումը):

Պետության եկամուտները հիմնականում գոյանում են հարկերից: Տրանսֆերտները «հակադարձ» հարկեր են և ազդում են պահանջարկի վրա անուղղակիորեն՝ ավելացնելով տնային տնտեսությունների տնօրինվող եկամուտը:

Չուտ հարկերը՝ T , ստացվում են՝ վճարված հարկերից հանելով տրանսֆերտները: Հնարավոր է երեք դեպք՝ պետական բյուջեի հետ կապված.

1. $G > T$ ՝ պետական ծախսերը գերազանցում են պետության եկամուտները,

2. $G < T$ ՝ պետական ծախսերը քիչ են պետության եկամուտներից,

3. $G = T$ ՝ պետության ծախսերն ու եկամուտները հավասար են:

Առաջին դեպքում պետբյուջեն պակասուրդով է: Վերջինս ֆինանսավորվում է՝ մեծացնելով պետական պարտքը, այսինքն՝ պետությունը անհրաժեշտ միջոցները փոխ է առնում ֆինանսական շուկաներում: Երկրորդ դեպքում պետական բյուջեի մնացորդը դրական է, և պետությունը դա կարող է օգտագործել չմարված փոխառությունները փակելու համար՝ կրճատելով պետական պարտքը: Երրորդ դեպքում ունենք հաշվեկշռված պետական բյուջե:

Քանի որ G -ն և T -ն տնտեսական քաղաքականության արդյունք են, ապա կարող ենք գրել՝ $G = \overline{G}$ և $T = \overline{T}$, այսինքն՝ պետական ծախսերը և հարկերը տնտեսական մոդելներ մտցվում են որպես արտածին (էկզոգեն) փոփոխականներ:

5.5. Հավասարակշռությունը ապրանքների և ֆինանսական շուկաներում: Հավասարակշռված տոկոսադրույքը

Հավասարակշռությունը ապրանքների և ծառայությունների շուկայում

Ուղեցույց ունենալով փողի միջոցների շրջանառության գծապատկերը՝ մենք քննարկեցինք ապրանքների և ծառայությունների առաջարկն ու պահանջարկը: Այժմ ապացուցենք, որ ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի հավասարակշռության հաստատման գործում կարևոր դեր ունի տոկոսադրույքը:

Ամբողջական պահանջարկը արտահայտվում է՝ $Y = C + I + G$, որտեղ՝

$C = C(Y - T)$ - սպառումը ֆունկցիա է տնօրինվող եկամտից,

$I = I(r)$ - ներդրումները կախված են իրական տոկոսադրույքից,

$G = \bar{G}$, $T = \bar{T}$ - պետության ծախսերը և եկամուտները
 հարկաբյուջետային քաղաքականության արտածին
 (էկզոգեն) փոփոխականներն են:

Տեղադրենք հավասարման մեջ՝

$$Y = C(Y - \bar{T}) + I(r) + \bar{G}$$

Ամբողջական առաջարկը որոշվում է արտադրության հայտնի,
 տրված գործոններով և արտադրական ֆունկցիայով՝

$$Y = F(\bar{K}, \bar{L}) = \bar{Y}:$$

Միավորելով արտադրված արտադրանքի պահանջարկի և
 առաջարկի հավասարումների պայմանները, կստանանք՝

$$\bar{Y} = C(\bar{Y} - \bar{T}) + I(r) + \bar{G}$$

Հավասարումից պարզ է դառնում, որ r իրական տոկոսադրույքը
 էապես ազդում է պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռության վրա:
 r -ը պետք է փոփոխվի այնպես, որ հավասարեցնի ապրանքների և ծա-
 ռայությունների պահանջարկը դրանց առաջարկին: Որքան բարձր է
 իրական տոկոսադրույքը, այնքան ցածր է ներդրումների ծավալը,
 հետևաբար նաև՝ ամբողջական պահանջարկը:

Հավասարակշռված իրական տոկոսադրույքի պայմաններում ապ-
 րանքների և ծառայությունների պահանջարկը հավասարվում է դրանց
 առաջարկին:

Հավասարակշռությունը ֆինանսական շուկայում

Ազգային հաշիվների հիմնական հավասարումը փակ տնտեսության
 համար կարելի է ներկայացնել այսպես.

$$Y - C - G = I$$

$(Y - C - G)$ -ն նշանակենք S -ով, կստանանք՝

$$S = I$$

S -ը ազգային խնայողություններն են և ցույց են տալիս ամբողջական
 արդյունքի այն մասը, որը մնում է սպառողների և պետության պահան-
 ջարկը բավարարելուց հետո: Ազգային խնայողությունները բաժանվում
 են մասնավոր խնայողությունների՝ $S_d = Y - C - T$ և պետական խնա-
 յողությունների՝ $S_w = T - G$:

$S = I$ -ը ցույց է տալիս, որ ամբողջությամբ վերցրած՝ տնտեսության հա-
 մար ազգային խնայողությունները՝ պետք է հավասար լինեն ներդրում-
 ներին: Տեղադրելով յուրաքանչյուր տարրի արժեքը՝ կստանանք.

$$Y - C(Y - T) - G = I(r)$$

Պետական ծախսերը և եկամուտները տրված են հարկաբյուջետային
 քաղաքականությամբ, իսկ Y -ը որոշվում է արտադրության գործոնների և
 արտադրական ֆունկցիայի միջոցով.

$$G = \bar{G}, \quad T = \bar{T}, \quad Y = \bar{Y}, \quad \text{կստանանք՝}$$

$$\bar{Y} - C(\bar{Y} - \bar{T}) - \bar{G} = I(r), \quad \text{կամ՝}$$

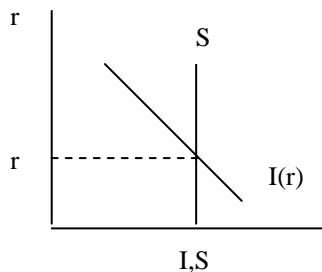
$$\bar{S} = I(r)$$

S -ը կախված է Y -ից և հարկաբյուջետային քաղաքականության փո-
 փոխականներից՝ G -ից և T -ից:

Անփոփոխ Y -ի, G -ի և T -ի պայմաններում անփոփոխ են նաև ազգային խնայողությունները՝ S -ը:

$S=I(r)$ արտահայտությունը կարևոր հարցեր է առաջ բերում. օրինակ՝ ինչպիսի՞ն է հավասարակշռության մեխանիզմը: Ի՞նչն է դրդում որոշ մարդկանց՝ խնայողություններ անելու, իսկ մյուսներին՝ ներդնելու: Այս հարցերի պատասխանը կարելի է գտնել ֆինանսական շուկայի գործելու սկզբունքներում: Արժեթղթերի և փոխառությունների շուկան, բանկերը և շուկայի այլ կառուցվածքներ ձևավորում են ազգային խնայողությունները և ուղղում դրանք ազգային ներդրումների իրականացմանը:

Եթե Y -ը, G -ն, T -ն անփոփոխ են, ապա անփոփոխ է նաև S -ը՝ $S = \bar{S}$: Կառուցենք ֆինանսական շուկայի (ենթադրենք՝ դա միայն փոխառու միջոցների շուկա է) գրաֆիկական մոդելը:

Իրական տոկոսադրույքը (r) տատանվում է այնպես, որ հավասարակշռի ներդրումներն ու խնայողությունները: Ուղղահայացը ցույց է տալիս փոխառու միջոցների առաջարկը՝ խնայողությունները, իսկ թեք գիծը՝ փոխառու միջոցների պահանջարկը՝ ներդրումները:

Նկ.5.5. Խնայողությունները, ներդրումները և տոկոսադրույքը

Ազգային խնայողություններն անվանում ենք նաև փոխառու միջոցների առաջարկ, իսկ ներդրումները՝ փոխառու միջոցների պահանջարկ: Վերջինս կախված է իրական տոկոսադրույքից, որը հանդես է գալիս որպես փոխառու միջոցների գին:

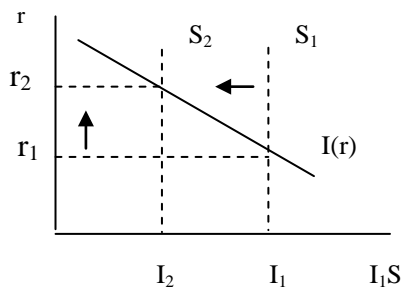
Տոկոսադրույքը փոփոխվում է այնպես, որ փոխառու միջոցների պահանջարկը հավասարվի դրանց առաջարկին: Հավասարակշռված տոկոսադրույքի պայմաններում ներդրումները հավասար են խնայողություններին, կամ փոխառու միջոցների պահանջարկը հավասար է դրանց առաջարկին:

Քաղաքականության ազդեցությունը ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության վրա

Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը ազդում է ամբողջական պահանջարկի, ազգային խնայողությունների, դրանով՝ ներդրումների և հավասարակշռված տոկոսադրույքի վրա:

Ենթադրենք՝ պետությունը իրականացնում է խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն և ավելացնում է պետական ծախսերը ΔG չափով: Ակնթարթորեն պահանջարկը ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ ավելանում է ΔG -ով: Սակայն, քանի որ արտադրանքի թողարկման ծավալը կայուն է, ապա պետության ծախսերի ավելացումը

պետք է իրականացնա պահանջարկի որևէ այլ տարրի կրճատման հաշվին: Քանի որ (Y-T) տնօրինվող եկամուտը անփոփոխ է, ապա C-ն նույնպես անփոփոխ է, ուրեմն պետք է կրճատվեն ներդրումները ΔG չափով: Ներդրումները կկրճատվեն, եթե տոկոսադրույքը բարձրանա: Հետևաբար, պետական ծախսերի ավելացումը հանգեցնում է պետական խնայողությունների, ապա նաև՝ ազգային խնայողությունների կրճատման, տոկոսադրույքը ֆինանսական շուկայում բարձրանում է, և ներդրումները կրճատվում են: Արդյունքում՝ պետական ծախսերը դուրս են մղում ներդրումները:

Խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության արդյունքում խնայողությունների կրճատումը S-ը տեղաշարժում է ձախ, և իրական տոկոսադրույքը բարձրանում է: Դա կրճատում է ներդրումները՝ I_1 -ից I_2 :

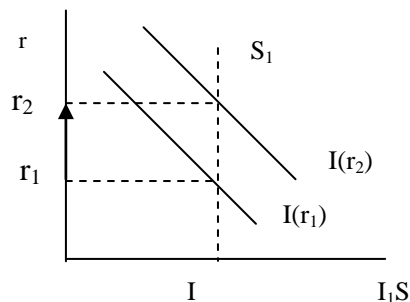
Նկ.5.6. Խնայողությունների կրճատումը

Եթե պետությունը իրականացնի խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն և կրճատի հարկերը, ապա տնօրինվող եկամուտը, հետևաբար նաև սպառումը կաճեն, ազգային խնայողությունները կկրճատվեն, իրական տոկոսադրույքը կբարձրանա, և ներդրումները կկրճատվեն: Գրաֆիկորեն կունենանք նույն պատկերը, ինչ՝ նախորդ դեպքում:

Ներդրումային պահանջարկը երկրում կարող է ավելանալ մի շարք դեպքերում.

- ներդրողների համար հարկային և վարկային արտոնություններ սահմանելու,
- տեխնոլոգիական առաջադիմության և այլն:

Ներդրումային պահանջարկի ավելացման հետևանքը ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության վրա գրաֆիկորեն կարելի է պատկերել հետևյալ կերպ.

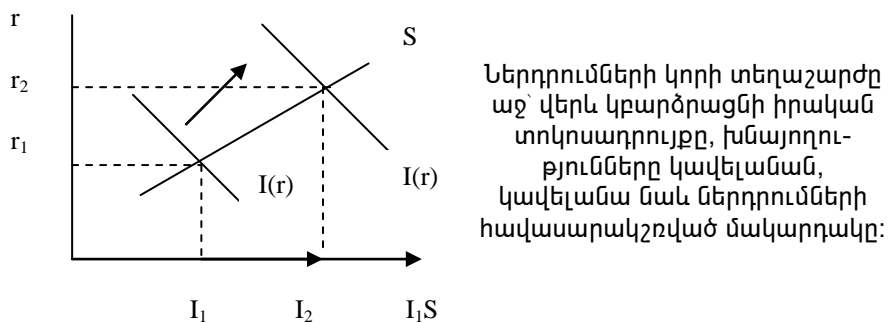
Ներդրումային պահանջարկի խթանումը ներդրումների կորը կտեղաշարժի աջ՝ վերև, իրական տոկոսադրույքը կբարձրանա, սակայն ներդրումների հավասարակշռված ծավալը չի փոխվի:

Նկ.5.7. Ներդրումային պահանջարկի խթանումը

Քանի որ փոխառու միջոցների առաջարկը չի փոխվել, ապա ներդրումային պահանջարկի ավելացումը հանգեցրել է միայն տոկոսադրույքի բարձրացման, իսկ ներդրումների հավասարակշռված մակարդակը մնացել է անփոփոխ:

Բնականաբար, մենք ուրիշ արդյունք կստանայինք, եթե փոփոխեինք սպառման ֆունկցիան և ենթադրեինք, որ սպառումը և տոկոսադրույքը կապված են: Քանի որ տոկոսադրույքը խնայողություններից ստացվող եկամուտն է, ապա ավելի բարձր տոկոսադրույքը կկրճատի սպառումը և կավելացնի խնայողությունները: Կստանանք խնայողությունների նոր կոր, որը ուղղված է ձախ-ներքևից աջ-վերև:

Այս դեպքում, եթե ներդրումային պահանջարկը ավելանա, ապա կբարձրանա հավասարակշռված տոկոսադրույքը և ներդրումների հավասարակշռված ծավալը: Դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ բարձր տոկոսադրույքի պայմաններում տնային տնտեսություններն ավելի քիչ կսպառեն և ավելի շատ կխնայեն, և ներդրվելու համար ռեսուրսներ կազատվեն:

Նկ.5.8. Խնայողությունների, տոկոսադրույքի և ներդրումային պահանջարկի կապը

Վերջում ավելացնենք, որ այս թեմայում ուսումնասիրված՝ ապրանքների և ծառայությունների արտադրությունը, բաշխումը և օգտագործումը բացատրող մոդելն անվանվում է *ընդհանուր հավասարակշռության մոդել*, որը բացատրում է գների փոփոխության կարևորությունը ամբողջական պահանջարկն ու ամբողջական առաջարկը հավասարակշռելիս: Գործոնների գների փոփոխությունը հավասարակշռում է արտադրության գործոնների շուկան, տոկոսադրույքի փոփոխությունը՝ ֆինանսական շուկան:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Արտադրության գործոնները՝ կապիտալը և աշխատանքը, և արտադրական ֆունկցիան որոշում են տնտեսությունում արտադրվող ապրանքների և ծառայությունների ծավալը՝ ամբողջական առաջարկը:
2. Մրցակցային, առավելագույն շահույթի ձգտող ձեռնարկությունը արտադրության գործոնների նկատմամբ պահանջարկ է դրսևորում այնքան ժամանակ, քանի դեռ գործոնների սահմանային արդյունքները չեն հավասարվել գործոնների իրական գներին:
3. Եթե արտադրական ֆունկցիան ունի կայուն հատույց մասշտաբից, ապա արտադրված ողջ արդյունքը բաշխվում է արտադրության գործոնների միջև՝ ըստ այդ գործոնների իրական գների:
4. Արտադրված ամբողջական արդյունքը փակ տնտեսությունում օգտագործվում է սպառման, ներդրման և պետական գնումների նպատակներով: Սպառումը կախված է տնօրինվող եկամտից, ներդրումները՝ իրական տոկոսադրույքից, իսկ հարկերը և պետական ծախսերը տրված են տնտեսական քաղաքականությամբ և տնտեսական մոդել մտցվում են որպես արտածին (էկզոգեն) փոփոխականներ:
5. Իրական տոկոսադրույքը տատանվում է, փոփոխում են ներդրումների ծավալը, այդպիսով հավասարակշռելով և՛ ապրանքների շուկան, և՛ ֆինանսական շուկան: Վերջիններս փոխկապված են և փոխազդում են տոկոսադրույքի միջոցով:
6. Խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը կրճատում է ազգային խնայողությունները, տոկոսադրույքը բարձրանում է, և ներդրումները կրճատվում են: Ներդրումային պահանջարկի ավելացումը բարձրացնում է իրական տոկոսադրույքը:
7. Ներդրումային պահանջարկի աճը ավելացնում է ներդրումների ծավալը միայն այն դեպքում, երբ բարձր տոկոսադրույքը խթանում է լրացուցիչ խնայողությունները:

Հիմնական հասկացություններ

Շուկայական տնտեսության սուբյեկտներ
Տնային տնտեսություն
Արտադրության գործոններ
Արտադրական ֆունկցիա
Հաշվապահական շահույթ
Կայուն հատույց մասշտաբից
Աշխատանքի սահմանային արդյունք (MPL)
Կապիտալի սահմանային արդյունք (MPK)
Իրական աշխատավարձ
Կապիտալի իրական վարձավճար
Տնտեսական շահույթ
Սպառման սահմանային հակում
Պետական ծախսեր
Անվանական տոկոսադրույք
Իրական տոկոսադրույք
Ազգային խնայողություններ
Մասնավոր խնայողություններ
Պետական խնայողություններ
Ներդրումային ֆունկցիա
Փոխառու միջոցների առաջարկ
Փոխառու միջոցների պահանջարկ

Չարքեր կրկնության համար

1. Ինչպե՞ս են փոխազդում և ինչպե՞ս են փոխկապված շուկայական տնտեսության սուբյեկտներն ու շուկաները:
2. Ինչպե՞ս է որոշվում ազգային արդյունքի ծավալը:
3. Ինչպե՞ս է ձեռնարկությունը որոշում իրեն անհրաժեշտ արտադրության գործոնի ծավալը:
4. Ո՞րն է գործոնների սահմանային հատույցի դերը ազգային արդյունքը բաշխելիս:
5. Որքա՞ն իրական եկամուտ են ստանում աշխատանքի և կապիտալի սեփականատերերը:
6. Ինչպե՞ս է որոշվում սպառման չափը:
7. Ինչպե՞ս է ձևավորվում ներդրումային պահանջարկը: Որն է ներդրումային պահանջարկի ֆունկցիան:
8. Ի՞նչ տարբերություններ կան պետական գնումների և պետական ծախսերի միջև:
9. Ի՞նչ են հարկերը, տրանսֆերտները և զուտ հարկերը:
10. Ի՞նչն է հավասարակշռում ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկն ու առաջարկը:
11. Բացատրե՛ք ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության մեխանիզմը:
12. Ի՞նչ ազդեցություն ունի հարկաբյուջետային քաղաքականությունը ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության վրա:
13. Ինչպե՞ս են ներդրումները «դուրս մղվում» պետական ծախսերի կամ սպառման կողմից:

է թողարկում, ապա առաջանում է ինֆլյացիոն բում, իսկ փողի համեմատաբար փոքր քանակն արագացնում է արտադրության անկումը և գործազրկության աճը:

Չնայած կարծիքների այդպիսի բազմազանությանը, տնտեսագետների մեծ մասը համարում է, որ արտադրության և զբաղվածության մակարդակը անմիջականորեն որոշող գործոնը ընդհանուր կամ ամբողջական ծախսերի մակարդակն է: Շուկայական կողմնորոշում ունեցող տնտեսությունում ձեռնարկություններն ապրանքներ ու ծառայություններ արտադրում են այն դեպքում, եթե դրանք կարելի է վաճառել: Պարզապես, եթե ընդհանուր պահանջարկը փոքր է, ապա շատ ձեռնարկությունների համար ձեռնտու չէ թողարկել մեծ ծավալի արտադրանք և ծառայություններ: Այստեղից էլ ցածր է արտադրության, զբաղվածության և եկամուտների մակարդակը: Ընդհանուր ծախսերի բարձր մակարդակը ենթադրում է, որ արտադրության աճը շահույթ է բերում, հետևաբար, արտադրությունը, զբաղվածությունը և եկամուտները կավելանան: Տնտեսական տատանումների պատճառների բացահայտման հարցում տնտեսագետներին հետաքրքրում է երկու հարց: Նախ, արտադրության և զբաղվածության մակարդակների տատանումների բոլոր հնարավոր պատճառներից որոնք են լավագույն ձևով ներկայացնում տնտեսական ակտիվության փաստացի տատանումները: Երկրորդ, ինչպես բացատրել այն փաստը, որ բազմաթիվ երկրներում արտադրությունը, զբաղվածությունը և այլ մակրոտնտեսական երևույթները, ըստ էության, ենթարկվում են պարբերաշրջանային տատանումների: Նշված հարցադրումներին պատասխանելիս հարկ է նկատի ունենալ երկու կարևոր հանգամանք: Նախ, տնտեսագիտական մտքի ուղղությունները ամենատարբեր ձևով են մեկնաբանում առկա տնտեսական տատանումները: Այսօր չկա որևէ տեսական կամ փորձնական հետազոտություն, որի հեղինակներին հաջողված լինի միանշանակ եզրակացությունների հանգել տնտեսական պարբերաշրջանների տեսության կարևորագույն հիմնահարցերի շուրջ: Երկրորդ, վերոհիշյալ հարցերի մեկնաբանությունները սկզբունքորեն տարբերվում են ըստ երկրների: Տարբեր երկրներում տնտեսական տատանումները էապես տարբերվում են իրենց տևողությամբ, կանոնավարությամբ և առաջացման պատճառներով: Արտաքին առևտրի պայմաններից էական կախում ունեցող փոքր երկրներում կատարվող տնտեսական գործընթացները տարբերվում են արտաքին աշխարհից փոքր կախվածություն ունեցող մեծ երկրների տնտեսական գործընթացներից: Հումք արտահանող երկրները կրում են այլ կարգի գործոնների ազդեցություն, քան պատրաստի արտադրանք արտահանողները: Տնտեսական տատանումների տեսության շրջանակներում անհնար է տալ բոլոր այդ հարցերի պատասխանները: Այնուամենայնիվ պետք է նկատել, որ տնտեսական ակտիվության պարբերաշրջաններն ունեն ընդհանուր գծեր, որը հնարավոր է դարձնում դրանց տեսական ուսումնասիրությունը:

Կարծաժամկետ և երկարաժամկետ տատանումներ

Ինչպես նշվեց, տնտեսական տատանումները ոչ միայն կանխատեսելի և կարգավորվող չեն, այլ նաև կարող են լինել կարճատև և երկարատև, կրկնվել ավելի հաճախ կամ պակաս հաճախականությամբ: Հետևաբար անհրաժեշտություն է առաջանում տնտեսական տատանումների մոդելը դիտարկել ինչպես կարճ ժամկետի, այնպես էլ երկար ժամկետի համար: Սակայն անհրաժեշտ է պարզաբանել, թե կարճ և երկար ժամկետները ինչով են տարբերվում միմյանցից: Մակրոտնտեսագետների մեծամասնությունը համարում է, որ տնտեսության զարգացման բնույթի արմատական տարբերությունները կարճ և երկար ժամկետներում կապված են գների դինամիկայի տարբերությունների հետ: Երկար ժամկետում գներն օժտված են բավարար ճկունությամբ և այդ պատճառով արձագանքում են առաջարկի և պահանջարկի փոփոխություններին: Սակայն կարճ ժամկետում բազմաթիվ ապրանքների գները «գամվում են» ինչ-որ մակարդակի վրա և չեն փոփոխվում: Կարճ և երկար ժամկետներում գների վարքի տարբերությունների բնույթը պայմանավորում է նաև տնտեսական քաղաքականության արդյունքների տարբերությունը այդ նույն ժամկետներում:

Կարճ և երկար ժամկետներում տնտեսության զարգացման տարբերությունները բացահայտելու համար դիտարկենք դրամավարկային քաղաքականության փոփոխությունների հետևանքները: Ենթադրենք՝ Կենտրոնական բանկը 5%-ով անսպասելի նվազեցնում է փողի առաջարկը: Դասական մոդելի համաձայն՝ երկար ժամկետում փողի առաջարկի չափերն ազդում են անվանական ցուցանիշների, այլ ոչ թե՝ իրական ցուցանիշների վրա: Այդպիսի սկզբունքային մոտեցումը հայտնի է որպես դասական երկվություն: Հիշենք, որ դասական երկվությունը տեսություն է, որը տնտեսական ցուցանիշները բաժանում է իրական (բնաձևային կամ հարաբերական գներ) և անվանական (արժեքային) փոփոխականների: Հետևաբար երկար ժամկետում փողի առաջարկի հինգ տոկոս իջեցումը հանգեցնում է բոլոր ապրանքների գների 5%-ով իջեցմանը, այն դեպքում, երբ իրական աշխատավարձը, գործազրկության մակարդակը և արտադրության ծավալը մնում են անփոփոխ: Իսկ կարճ ժամկետում բազմաթիվ ապրանքների գները չեն արձագանքում դրամական քաղաքականության փոփոխություններին: Միայն գների որոշ տեսակներ կարող են աննշան փոփոխություններ կրել: Այդպիսի գները ճկուն չեն: Այդ պատճառով փողի առաջարկի կարճաժամկետ հետևանքները տարբեր են երկարաժամկետից:

Տնտեսական տատանումների մոդելը պետք է հաշվի առնի գների փոփոխությունը կարճ ժամկետում: Հետագայում կհամոզվենք, որ երբ փողի առաջարկի փոփոխություններին համապատասխան՝ գները չեն փոփոխվում, ապա խախտվում է դասական երկվության սկզբունքը, և դրամավարկային քաղաքականությունն ուժեղ ազդեցություն է թողնում արտադրության ծավալի և զբաղվածության վրա: Հատկապես փողի առաջարկի ընթացիկ փոփոխությունների հետ համապատասխանության գալու՝ գների անընդունակության պատճառով և այդ համապատասխա-

նությունը վերականգնելու համար պետք է տեղի ունենան արտադրության ծավալի և զբաղվածության տատանումներ: Բանն այն է, որ եթե գները ճկուն չեն, ապա արտադրության ծավալը կարող է շեղվել դասական մոդելով որոշվող մակարդակից: Ըստ դասական մոդելի՝ արտադրության ծավալը կախված է աշխատանքի և կապիտալի առաջարկից, ինչպես նաև ունեցած տեխնիկայից ու տեխնոլոգիայից: Այստեղ գների ճկունությունը մեծ դեր է խաղում՝ ապահովելով առաջարկի և պահանջարկի մեծությունների մշտական հավասարակշռություն: Սակայն, երբ գները ճկուն չեն, արտադրության ծավալը նույնպես կախված է ապրանքների և ծառայությունների պահանջներից, որն, իր հերթին, ենթակա է դրամավարկային, հարկաբյուջետային քաղաքականությունների և այլ գործոնների ազդեցությանը: Հետևապես, գների՝ ճկուն չլինելու հանգամանքը հիմք է հանդիսանում տնտեսությունը կայունացնելու նպատակով դրամավարկային քաղաքականությունը հաջողությամբ իրականացնելու համար:

Պահանջարկի և առաջարկի մոդելը, հանդիսանալով ամբողջ տնտեսագիտական տեսության հիմնական հայեցակարգը, ցույց է տալիս, թե ինչպես են ցանկացած ապրանքի վաճառքի գինը և ծավալը որոշվում պահանջարկի և առաջարկի փոխներգործությամբ: Տնտեսական տատանումներն ուսումնասիրելու համար օգտագործում ենք այդ մոդելի, այսպես կոչվող «լայնամասշտաբ» տարբերակը՝ ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի մոդելը, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել գների ընդհանուր մակարդակի և արտադրության ամբողջական ծավալի ձևավորման գործոնները: Այն միաժամանակ սկզբունքային հիմք է հանդիսանում տնտեսության դինամիկան երկար և կարճ ժամկետներում համադրելու համար: Եթե ապրանքի առաջարկի և պահանջարկի մոդելը նկատի է առնում միայն մեկ ապրանքի, ապա ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի մոդելն ընդգրկում է բոլոր ապրանքների և ծառայությունների շուկաների փոխներգործությունները:

4.2. Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոփոխությունները կարճ և երկար ժամկետներում

Տնտեսական երկարատև և կարճատև տատանումների էությունը և պատճառները հասկանալու համար կարևոր է գների ճկունության ուսումնասիրումը: Անհրաժեշտ է պարզաբանել կախվածությունը գների ճկունության և տնտեսական տատանումների միջև: Դրա համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի ու դրանց կորերի փոփոխությունները, ինչպես նաև դրանց վրա ազդող դրամավարկային, հարկաբյուջետային քաղաքականությունները, տնտե-

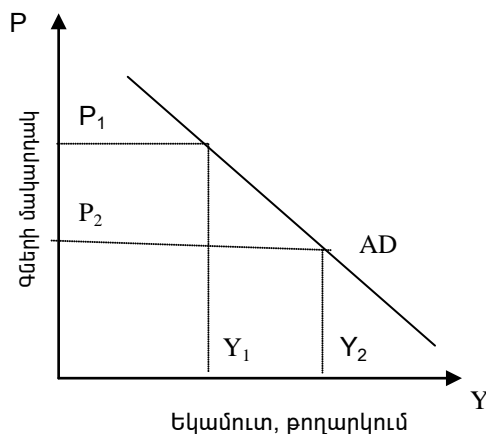
սության կայունացման ուղիները: Նախ քննարկենք ամբողջական պահանջարկը:

Ամբողջական պահանջարկի կորը և դրա տեղաշարժերը

Ամբողջական պահանջարկը ցույց է տալիս կախվածությունը գնողունակ պահանջարկ ունեցող արտադրված արտադրանքի քանակի և գների ընդհանուր մակարդակի միջև: Հետևաբար, ամբողջական պահանջարկի կորը ցույց է տալիս ապրանքների և ծառայությունների այն քանակը, որ պետք է գնվի գների ամեն տվյալ մակարդակի դեպքում: Հետագայում (14-րդ գլխում) ուսումնասիրելու ենք ամբողջական պահանջարկի տեսությունը: Այստեղ մեր խնդիրն է պարզաբանել ամբողջական պահանջարկի կորի կառուցման հարցը և որոշել դրա փոփոխությունները կարճ և երկար ժամկետներում: Ամբողջական պահանջարկի կորի կառուցման համար կարող ենք օգտագործել փողի քանակական տեսության հայտնի հավասարումը.

$$MV = PY, \text{ որտեղ } \begin{cases} M - \text{փողի առաջարկն է,} \\ V - \text{փողի շրջապտույտի արագությունը (որն այստեղ ընդունում ենք կայուն),} \\ P - \text{գնի մակարդակը,} \\ Y - \text{արտադրված ապրանքների և ծառայությունների քանակը:} \end{cases}$$

Այս հավասարման հիման վրա կառուցված ամբողջական պահանջարկի կորը ներկայացված է 4.1. նկարում:

Ամբողջական պահանջարկի կորը կախվածություն է արտահայտում ապրանքների և ծառայությունների ընդհանուր պահանջարկի և գների միջին մակարդակի միջև: Երբ գների ընդհանուր մակարդակը P_1 -ից իջնում և դառնում է P_2 , ամբողջական պահանջարկն ավելանում է և Y_1 -ից դառնում Y_2 : Այսինքն, ամբողջական պահանջարկի կորը արտահայտում է հակադարձ կախվածություն եկամուտների մեծության և գների մակարդակի միջև:

Նկ. 4.1. Ամբողջական պահանջարկի կորը

Փողի քանակական տեսությունը հաստատում է այն միտքը, որ փողի առաջարկն արտադրության ծավալը որոշում է անվանական արտահայտությամբ, որն իր հերթին կախված է գների մակարդակից և արտադրված

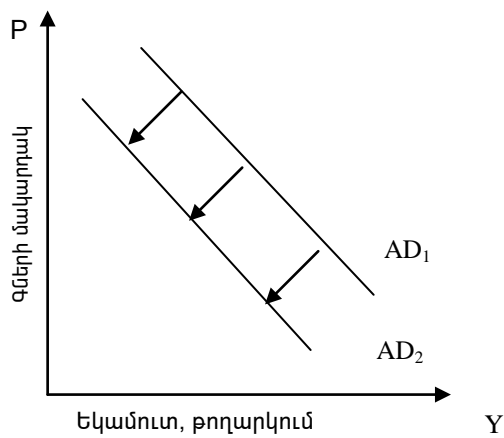
արտադրանքի քանակից: Ամբողջական պահանջարկի կորի գրաֆիկը կառուցված է փողի առաջարկի M մակարդակի համար: Այդ կորն արտահայտում է կախվածությունը գնի P մակարդակի և ապրանքների ու ծառայությունների Y պահանջարկի միջև: Ամբողջական պահանջարկի կորը թեքված է դեպի ներքև: Որքան բարձր է գնի P մակարդակը, այնքան փոքր է փողի M/P իրական պաշարը: Այդ պատճառով փոքր է ապրանքների և ծառայությունների Y պահանջարկը:

Ամբողջական պահանջարկի կորը ցույց է տալիս նաև, որ գների մակարդակի իջեցումն ավելացնում է ապրանքների և ծառայությունների ծավալը: Այդ հակադարձ կախվածությունը բացատրվում է երեք պատճառով՝ գների ընդհանուր մակարդակի իջեցումը հանգեցնում է իրական հարստության մեծացմանը, տոկոսադրույքի նվազմանը, որոնք էլ նպաստում են սպառման, ներդրումների և զուտ արտահանման պահանջարկի ավելացմանը: Դա նշանակում է, որ ավելի մեծ պահանջարկ է ներկայացվում ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ:

Կարևոր է նկատի ունենալ, որ ամբողջական պահանջարկի կորը նկարագրվում է «այլ հավասար պայմաններում» սկզբունքով: Բանն այն է, որ այդ կորը բացատրելիս փողի առաջարկն ընդունվում է որպես կայուն մեծություն, և ամբողջական պահանջարկի յուրաքանչյուր կոր նկարագրվում է որոշակի քանակի փողի համար:

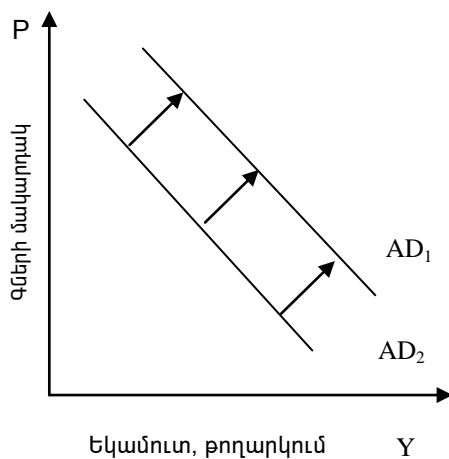
Ինչպես նշեցինք, ամբողջական պահանջարկի կորի գրաֆիկը կառուցվում է փողի որոշակի զանգվածի տրված մեծությանը համապատասխան: Եթե փողի առաջարկը փոխվում է, ապա ամբողջական պահանջարկի կորը տեղաշարժվում է: Դիտարկենք երկու դեպք՝ առաջին, ենթադրենք՝ Կենտրոնական բանկը կրճատում է փողի առաջարկը: Փողի քանակական տեսության հավասարումը ($MV=PY$) խոսում է այն մասին, որ փողի առաջարկի կրճատումը հանգեցնում է անվանական արտադրանքի արտադրության արժեքային ծավալի (PY) համապատասխան կրճատման: Այդ պատճառով գնի յուրաքանչյուր տրված մակարդակին համապատասխանում է արտադրված արտադրանքի փոքր քանակ, իսկ արտադրված արտադրանքի յուրաքանչյուր տրված քանակին՝ գնի առավել ցածր մակարդակ, որի հետևանքով ամբողջական առաջարկի կորը տեղաշարժվում է դեպի ձախ՝ ներքև, ինչպես ցույց է տրված 4.2. նկարում:

Երկրորդ դեպք, երբ Կենտրոնական բանկն ավելացնում է փողի առաջարկը արտադրության ծավալը (PY) մեծանում է: Այդ պատճառով գնի ցանկացած տրված մակարդակին համապատասխանում է արտադրության մեծ ծավալ, իսկ արտադրված արտադրանքի յուրաքանչյուր տրված քանակին՝ գնի առավել բարձր մակարդակ: Դրա հետևանքով ամբողջական պահանջարկի կորը տեղաշարժվում է դեպի աջ՝ վերև, ինչպես ցույց է տրված 4.3. նկարում: Ամբողջական պահանջարկի կորը կարող է տեղաշարժվել նաև այլ գործոնների ազդեցությամբ, որոնց կանդրադառնանք ամբողջական պահանջարկի տեսությունը ուսումնասիրելիս:

Երբ երկրի Կենտրոնական բանկը կրճատում է փողի առաջարկը, զանրի մույն մակարդակի պայմաններում կտրուկ նվազում է ամբողջական պահանջարկը, AD_1 կորը տեղաշարժվում է դեպի ձախ՝ ներքև և ստանում AD_2 կորի դիրքը:

Նկ. 4.2. Ամբողջական պահանջարկի կտրուկ նվազում

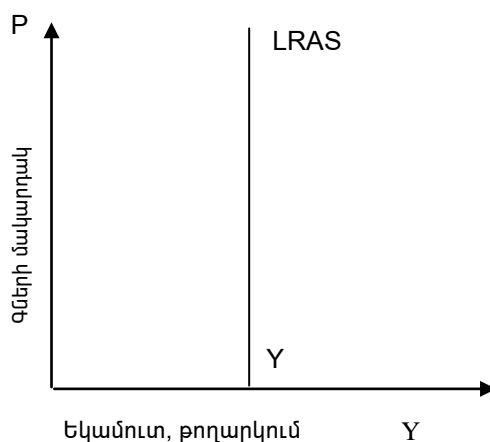
Երբ Կենտրոնական բանկն ավելացնում է փողի առաջարկը, զանրի մույն մակարդակի պայմաններում կտրուկ ավելանում է ամբողջական պահանջարկը, AD_1 կորը տեղաշարժվում է դեպի աջ՝ վերև և ստանում AD_2 կորի դիրքը:

Նկ. 4.3. Ամբողջական պահանջարկի կտրուկ աճ

Ամբողջական առաջարկի կորը և դրա տեղաշարժերը

Ամբողջական առաջարկի կորը հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմել ֆիրմաների արտադրած և վաճառած ապրանքների ու ծառայությունների ծավալների մասին՝ զանրի յուրաքանչյուր տվյալ մակարդակի պայմաններում: Երկար ժամկետում ամբողջական առաջարկի կորը ուղղաձիգ է: Այն դեպքում, երբ կարճ ժամկետում ունի դրական թեքվածություն: Դրանց պատճառների պարզաբանումը հնարավորություն կտա կողմնորոշվել կարճ և երկար ժամկետներում տնտեսական տատանումների վարքի փոփոխության հարցերում:

Քանի որ երկար ժամկետում տնտեսության գործունեությունը նկարագրվում է դասական մոդելով, ապա ամբողջական առաջարկի կորը կկառուցենք դրա հիման վրա: Դասական մոդելի համաձայն՝ արտադրված ապրանքների և ծառայությունների քանակը կախված է միայն աշխատանքի ու կապիտալի ծախսերից և ունեցած տեխնոլոգիայից: Դա նշանակում է, որ արտադրության ծավալը երկար ժամկետում կախված չէ գների մակարդակից, արտադրանքը նույնն է գների բոլոր մակարդակների համար, հետևապես ամբողջական առաջարկի կորը ստանում է ուղղահայաց գծի տեսք, որը ցույց է տրված 4.4. նկարում:

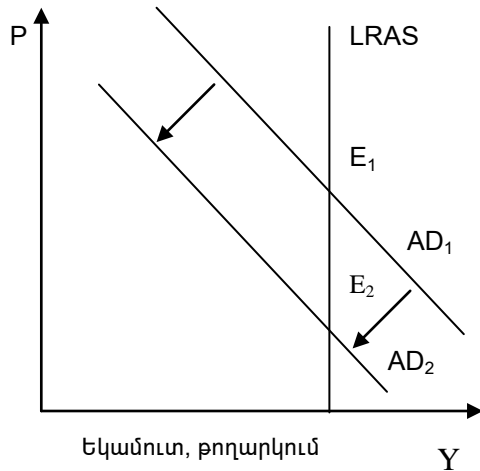
Երկար ժամկետում գները խիստ ճկուն են և գների ցանկացած փոփոխության նկատմամբ ամբողջական առաջարկը անտարբեր է, ուստի ունի ուղղահայաց գծի տեսք: Այն նշանակում ենք LRAS, որն անգլերեն նշանակում է երկար ժամկետի ամբողջական առաջարկ:

Նկ. 4.4. Ամբողջական առաջարկի կորը երկար ժամկետում

Ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի կորերի հատման կետը ցույց է տալիս գնի մակարդակը: Ամբողջական պահանջարկի փոփոխություններն ազդում են գների վրա, իսկ արտադրության ծավալի վրա չեն ազդում: Ինչպես նշեցինք, փողի առաջարկը կրճատելու դեպքում ամբողջական պահանջարկի կորը տեղափոխվում է ներքև: Դա ցույց է տրված 4.5 նկարում: Տնտեսությունը ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի կորերի հատման կետից (E_1) անցնում է նոր հատման կետ: Քանի որ ամբողջական առաջարկի կորը ուղղաձիգ է, ապա ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժը առաջ է բերում միայն գնի մակարդակի փոփոխություն:

Ամբողջական առաջարկի ուղղաձիգ կորը բավարարում է դասական երկվության պայմաններին, քանի որ ցույց է տալիս, որ արտադրված արտադրանքի քանակը կախված չէ ամբողջական պահանջարկից, հետևաբար կախված չէ նաև փողի առաջարկից: Արտադրված արտադրանքի Y քանակը կոչվում է արտադրության մակարդակ լրիվ զբաղվածության պայմաններում կամ արտադրության բնական մակարդակ: Դա արտադրության այն մակարդակն է, որի պայմաններում տնտեսության ռեսուրս-

ները լրիվ օգտագործվում են կամ, որ ավելի իրական է, գործազրկությունը գտնվում է բնական մակարդակի վրա:

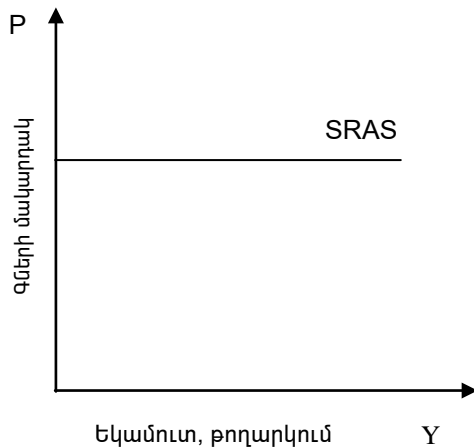
Գների ճկունությունը ենթադրում է, որ փողի զանգվածի կրճատման դեպքում փողի իրական պաշարը կրճատվում է: Դրա հետևանքով AD_1 կորը տեղաշարժվում է ձախ՝ ներքև և հավասարակշռությունը E_1 կետից փոխադրվում է E_2 կետ:

Նկ. 4.5. Ամբողջական պահանջարկի կորի փոփոխությունները երկար ժամկետում

Անհրաժեշտ է նշել, որ դասական մոդելը և ամբողջական առաջարկի ուղղահայաց կորը կիրառելի են միայն երկարաժամկետ վերլուծությունների համար: Իսկ կարճ ժամկետում որոշ ապրանքների գները ճկուն չեն և չեն հարմարվում պահանջարկի փոփոխություններին: Այդ պատճառով ամբողջական առաջարկի կորը կարճ ժամկետում ուղղահայաց գիծ չէ: Այդ ապացուցելու համար ենթադրենք, որ բոլոր ֆիրմաները նախօրոք թողարկել են արտադրանքի գնացուցակներ, որոնց վերահրատարակումը զգալի ծախսեր է պահանջում: Այդ պատճառով գները չեն փոխվում: Գների տվյալ մակարդակի պայմաններում ֆիրմաները ձգտում են լիովին բավարարել իրենց գնորդների պահանջարկը: Այդ նպատակով արտադրանքի պահանջվող քանակն արտադրելու համար նրանք վարժում են լրացուցիչ աշխատողներ: Քանի որ գների մակարդակը չի փոխվում, ապա ամբողջական առաջարկի կորը ստանում է հորիզոնական դիրք (Նկ.4.6):

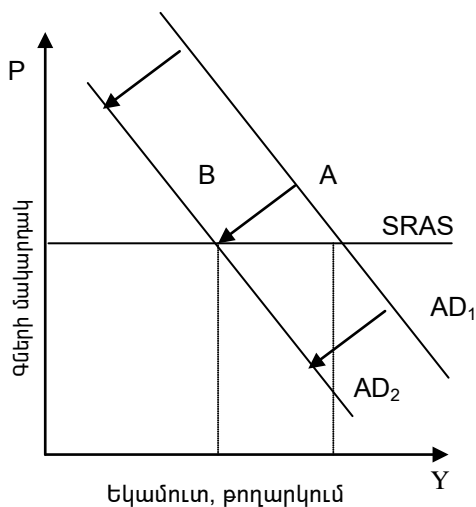
Կարճ ժամկետում տնտեսական հավասարակշռության կետ է հանդիսանում ամբողջական պահանջարկի կորի և ամբողջական առաջարկի հորիզոնական գծի հատման կետը: Այդ դեպքում ամբողջական պահանջարկի չափերի փոփոխությունն ազդում է արտադրության ծավալի վրա: Եթե Կենտրոնական բանկը կրճատում է փողի առաջարկը, ապա ամբողջական պահանջարկի կորը շարժվում է դեպի ձախ, ինչպես ցույց է տրված 4.7 նկարում: Տնտեսությունում տեղի է ունենում անցում ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի կորերի հատման E_1 կետից նոր՝ E_2 կետ: Քանի որ գնի մակարդակը չի փոխվում, ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունը առաջ է բերում միայն արտադրության ծավալի կրճատում: Ամբողջական պահանջարկի հանկարծակի

անկումից հետո ֆիրմաները գները չեն փոփոխում և իրենց արտադրանքն իրացնում են փոքր քանակությամբ, որը նրանց ստիպում է կրճատել զբաղվածությունը և արտադրության ծավալը:

Ամբողջական առաջարկի կարճաժամկետ կորն ունի հորիզոնական գծի տեսք, քանի որ արտադրանքի քանակության ճկունությունը գների ցանկացած փոփոխության նկատմամբ ձգտում է անվերջության: Այն նշանակում ենք SRAS, որը անգլերեն նշանակում է կարճ ժամկետի ամբողջական առաջարկ:

Նկ. 4.6. Ամբողջական առաջարկի կարճաժամկետ կորը

Գների կայունության պայմաններում փողի զանգվածի ամեն մի կրճատում տեղաշարժում է ամբողջական պահանջարկի կորը դեպի ձախներքև: Դրա հետևանքով հավասարակշռությունը E_1 կետից փոխադրվում է E_2 կետ՝ ցույց տալով արտադրության ծավալի կրճատումը Y_1 -ից Y_2 :

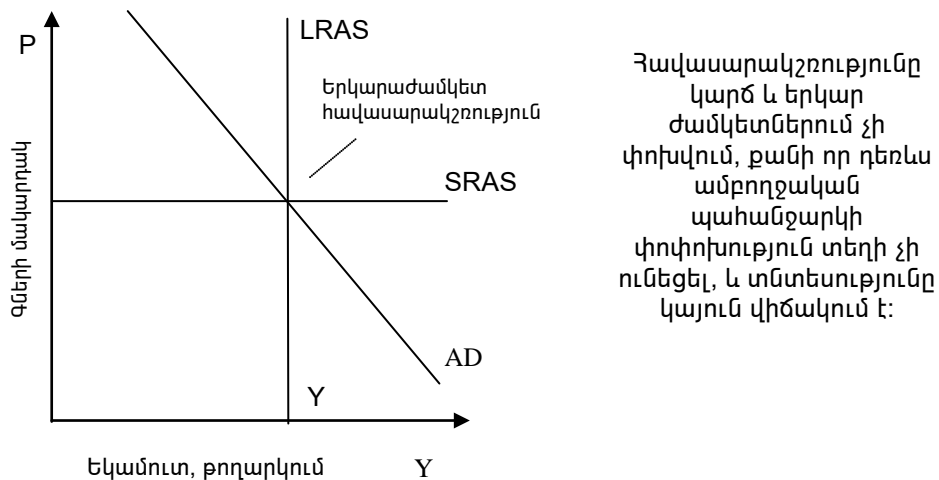
Նկ. 4.7. Ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժը կարճ ժամկետում

Ամփոփելով կատարած մակրոտնտեսական վերլուծության արդյունքները՝ կարող ենք եզրակացնել, որ կարճ ժամկետում գները ճկուն չեն, ամբողջական առաջարկի կորը հանդես է գալիս հորիզոնական տեսքով, և ամբողջական պահանջարկի փոփոխություններն ազդում են արտադրության ծավալի վրա: Իսկ երկար ժամկետում գները ճկուն են, ամբողջական առաջարկի կորը ուղղահայաց գիծ է, և ամբողջական

պահանջարկի փոփոխություններն ազդում են միայն գների մակարդակի վրա: Դա նշանակում է, որ ամբողջական պահանջարկի փոփոխության հետևանքները տարբեր ժամանակահատվածներում միատեսակ չեն:

Այժմ քննարկենք ամբողջական պահանջարկի կրճատման բոլոր հետևանքները կարճ և երկար ժամկետներում, այսինքն՝ կարճաժամկետ տատանումների վերլուծությունից անցնենք երկարաժամկետ տատանումների վերլուծությանը:

Ենթադրենք՝ տնտեսությունը երկարաժամկետ հավասարակշռության վիճակում է, ինչպես ցույց է տրված նկար 4.8-ում, որտեղ բերված են մասերեք կորերը. ամբողջական պահանջարկի կոր, ամբողջական առաջարկի երկարաժամկետ կոր՝ LRAS և ամբողջական առաջարկի կարճաժամկետ կոր՝ SRAS: Երկար ժամկետում հավասարակշռությունը ձեռք է բերվում ամբողջական առաջարկի երկարաժամկետ կորի և ամբողջական պահանջարկի կարճաժամկետ կորի հատման կետում: Գները փոխվում են այնպես, որպեսզի ապահովեն այդ հավասարակշռությունը:

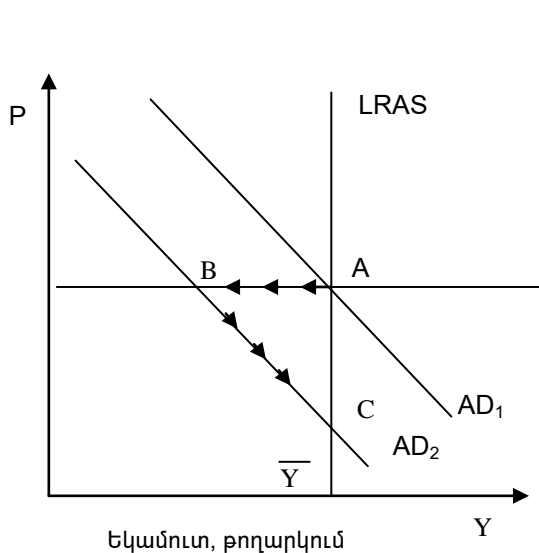

Նկ. 4.8. Երկարաժամկետ հավասարակշռություն

Քանի որ տնտեսությունը գտնվում է երկարաժամկետ հավասարակշռության վիճակում, ապա ամբողջական պահանջարկի կորը նույնպես անցնում է այդ կետով:

Եթե Կենտրոնական բանկը կրճատի փողի առաջարկը, ապա ամբողջական պահանջարկի կորը կշարժվի դեպի ձախ (նկար 4.9), որը կարճ ժամկետում (եթե գները ճկուն չեն) կհանգեցնի A-ից B կետին անցմանը: Այդ դեպքում զբաղվածության մակարդակը և արտադրության ծավալը նույնպես կլինեն բնական մակարդակից ցածր: Պետք է նշել, որ ժամանակի ընթացքում պահանջարկի կրճատման պատճառով աշխատավարձը և գները նույնպես կիջնեն: Դրան զուգընթաց, ամբողջական պահանջարկի կորը կտեղաշարժվի ներքև, մինչև երկարաժամկետ հավասարակշռության նոր կետը՝ C: Այդ կետում արտադրության ծավալը և

զբաղվածությունը կլինեն բնական մակարդակի վրա, քան երկարա-
ժամկետ հավասարակշռության մակսին (A) կետում :

Եթե հավասարակշռությունը
տնտեսության կայուն վիճակում
A կետում է, ապա փողի
զանգվածի կրճատման
հետևանքով կարճ ժամկետում
փոխադրվում է B կետ ,և տեղի է
ունենում թողարկման ու
եկամուտների կրճատում:
Երկար ժամկետում
հավասարակշռությունը
շարժվում է AD₂ կորի
երկայնքով և վերադառնում
ամբողջական առաջարկի LRAS
կորի վրա: Այսինքն,
վերականգնվում է
արտադրության մակսին
ծավալը՝ զների ավելի ցածր
մակարդակի պայմաններում:

Նկ. 4.9. Ամբողջական պահանջարկի կրճատման
հետևանքները կարճ և երկար ժամկետներում

4.3. Տնտեսության կայունացման քաղաքականությունը

Ինչպես համոզվեցինք տնտեսական տատանումներն ընդհանուր
առմամբ սկսվում են ամբողջական պահանջարկի կամ ամբողջական
առաջարկի փոփոխությունների պատճառով, այսինքն՝ դրանց համապա-
տասխան կորերը տեղաշարժվում են և փոխում տնտեսության հավասա-
րակշռության վիճակը:

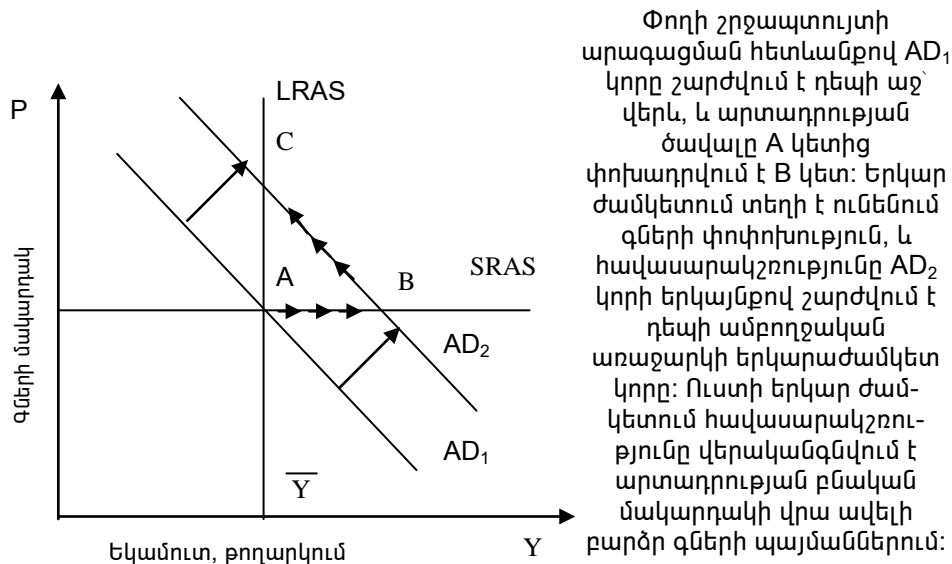
Կորերի համապատասխան տեղաշարժերը, որոնք տեղի են ունենում
որոշակի գործոնների ազդեցությամբ, տնտեսագիտության մեջ անվանում
ենք տնտեսական ցնցումներ կամ ցնցակաթվածներ: Դրանց ներգործու-
թյունը տնտեսության վրա դրսևորվում է նրանով, որ արտադրության
ծավալը և զբաղվածությունը շեղվում են բնական մակարդակից: Ուստի
անհրաժեշտություն է առաջանում բացահայտել ցնցակաթվածների առա-
ջացման մեխանիզմը և տնտեսության կարգավորման միջոցներ ձեռ-
նարկել: Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի մոդելը
բացահայտում է այդ բնույթի ցնցումների հետևանքով տնտեսական
տատանումների առաջացման մեխանիզմը: Այդ մոդելը կարող է օգտա-
գործվել նաև ցնցումների չեզոքացմանը և տնտեսական տատանումների
վերացմանն ուղղված մակրոտնտեսական քաղաքականության արդյունք-
ների գնահատման համար: Այդպիսի քաղաքականությունը կոչվում է

կայունացման քաղաքականություն: Դա պետական քաղաքականություն է, որը արտադրության ծավալը և զբաղվածությունը բնական մակարդակի վրա պահելու գործընթացը կարգավորելու նպատակ ունի: Քանի որ փողի առաջարկը, պետական գնումները և հարկերն մեծ ազդեցություն են գործում ամբողջական պահանջարկի վրա, դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունները հանդիսանում են կայունացնող քաղաքականության կարևորագույն բաղադրատարրերը: Այդպիսի քաղաքականությունների էությունը հանգամանորեն կպարզաբանվի հետագա շարադրանքում: Այստեղ նկարագրենք միայն այդ քաղաքականությունների ազդեցություններն ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի կտրուկ փոփոխությունների վրա:

Ամբողջական պահանջարկի կտրուկ փոփոխության ցայտուն օրինակ է բանկային հաշիվներից փողի բացթողնման համար ավտոմատ գանձման մեքենաների կիրառումը ԱՄՆ-ում: Այդ հարմարանքների կիրառումը հանգեցրեց կանխիկ փողի պաշարների նկատմամբ պահանջարկի կրճատման: Ենթադենք՝ մինչև ավտոմատների ներդրումը բնակչությունը չաբաթը մեկ անգամ բանկից վերցնում էր 100 դոլար և ամբողջ չաբաթ ծախսում, ձեռքի փողը միջին հաշվով կազմում էր 50 դոլար: Ավտոմատների ներդրումից հետո բնակչությունը բանկից փող կստանա չաբաթը 2 անգամ՝ 50-ական դոլար, իսկ ձեռքի փողը միջին հաշվով կկրճատվի կրկնակի անգամ և կկազմի 25 դոլար, որը հավասարագոր է փողի շրջանառության արագության կրկնակի ավելացմանը: Փողի զանգվածի անփոփոխ մնալու պայմաններում առկա փողի շրջապտույտի արագության աճի հետևանքով, ամբողջական պահանջարկի կորը տեղափոխվում է աջ (նկար 4.10): Վերլուծության սկզբնական պահին երկարաժամկետ հավասարակշռության վիճակը A կետում է: Ամբողջական պահանջարկի աճի և փողի շրջապտույտի արագացման հետևանքով տնտեսությունում տեղի է ունենում տեղափոխություն A կետից B կետ, որտեղ արտադրության ծավալը գերազանցում է բնական մակարդակը: Դա տեղի է ունենում կարճ ժամկետում, երբ ֆիրմաները շատ ապրանքներ վաճառում են նախկին գներով: Այդ պատճառով նրանք վարձում են ավելի շատ աշխատող, ստեղծում լրացուցիչ աշխատատեղեր և ավելի ինտենսիվորեն են օգտագործում սարքավորումները:

Ժամանակի ընթացքում ամբողջական պահանջարկի բարձր մակարդակը հանգեցնում է գնի բարձրացման: Գնի աճին համընթաց՝ արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը նվազում է, իսկ արտադրության մակարդակն աստիճանաբար մոտենում է բնականին, տեղի է ունենում անցում B-ից C կետ: Գնի ավելի բարձր մակարդակին անցնելու գործընթացում ապրանքների արտադրության և ծառայությունների ծավալը գերազանցում է բնականին: Արտադրության այդ վերելքը չեզոքացնելու և արտադրությունը բնական մակարդակին մոտ մակարդակի վրա պահելու համար Կենտրոնական բանկը կարող է կրճատել փողի առաջարկը, որպեսզի չեզոքացնի դրա շրջապտույտի արագության աճի հետևանքները: Դա հնարավորություն կտա կայունացնել ամբողջական պահանջարկը: Կենտրոնական բանկը հնարավորություն ունի նաև պահանջար-

կի՝ արտադրության ծավալի և զբաղվածության վրա ունեցած հետևանքները նվազեցնել կամ վերացնել փողի առաջարկի վրա հսկողություն սահմանելու ճանապարհով:

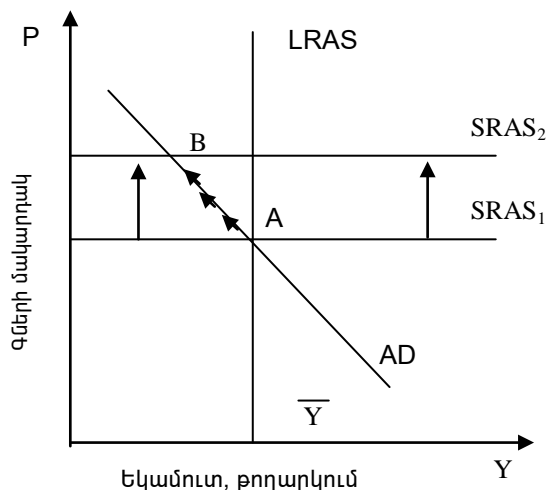

Նկ. 4.10. Ամբողջական պահանջարկի դրական տեղաշարժի ազդեցությունը կարծ և երկար ժամկետներում

Տնտեսական տատանումների առաջացման պատճառ են նաև ամբողջական առաջարկի կտրուկ փոփոխությունները: Դա տնտեսական պայմանների այնպիսի կտրուկ փոփոխություն է, որը ազդում է ինչպես ապրանքների արտադրության ծախսերի, այնպես էլ ֆիրմաների սահմանած գների վրա: Առաջարկի փոփոխությունները անմիջապես ազդում են գնի մակարդակի վրա: Այդ պատճառով դրանք հաճախ անվանում են գնային ցնցակաթվածներ: Ցնցակաթվածները կարող են լինել բարենպաստ և անբարենպաստ: Բարենպաստ ցնցումների օրինակ կարող է լինել ՕՊԷԿ-ի կողմից նավթի գների իջեցումը, որը հանգեցնում է արտադրության ծախսերի կրճատման և գների իջեցման: Իսկ անբարենպաստ ցնցումները և ցնցակաթվածները առաջ են բերում արտադրության ծախսերի ավելացում և գների աճ: Դրա օրինակ կարող են լինել բերք չնչացնող երաշտը, շրջակա միջավայրի պաշտպանության նոր օրենսդրությունը, արհմիութենական պայքարի ակտիվացումը, ՕՊԷԿ-ի կողմից գների բարձրացումը և այլն:

Առաջարկի անբարենպաստ փոփոխությունների հետևանքները պատկերված են 4.11 նկարում: Ամբողջական առաջարկի կարճատև կորը տեղաշարժվում է վերև: Այստեղ անտեսում ենք այն հանգամանքը, որ առաջարկի փոփոխությունը կարող է կրճատել արտադրության բնական մակարդակը, որի հետևանքով ամբողջական առաջարկի երկարատև

կորը տեղափոխվում է ձախ: Եթե ամբողջական պահանջարկը մնում է կայուն, ապա տեղի է ունենում անցում A-ից B կետ, զնի մակարդակն աճում է, իսկ արտադրության ծավալը՝ կրճատվում: Այդպիսի վիճակը կոչվում է ստագֆլյացիա, քանի որ նրանում ստագնացիան (արտադրության անկումը) զուգակցվում է ինֆլյացիայի (զնի աճ) հետ:

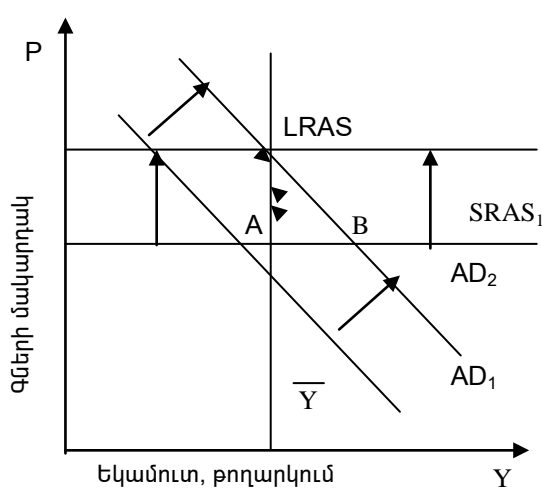

Ամբողջական առաջարկի անբարենպաստ կտրուկ փոփոխությունը հանգեցնում է զնի կտրուկ փոփոխության կարճ ժամկետում, որի հետևանքով հավասարակշռության A կետը AD կորի երկայնքով բարձրանում է մինչև կարճաժամկետ SRAS կորի հետ հատվելը: Այսինքն, զնի կտրուկ աճը հանգեցնում է արտադրության ծավալի կրճատման:

Նկ. 4.11. Առաջարկի ոչ բարենպաստ ցնցում

Ամբողջական առաջարկի ոչ բարենպաստ ցնցումների հետևանքները մեղմելու նպատակով կարելի է ամբողջական պահանջարկը կարգավորել տնտեսական քաղաքականության երկու տարբերակների միջև ընտրություն կատարելու ճանապարհով: Առաջին տարբերակը կայուն ամբողջական պահանջարկի պահպանումն է (նկար 4.11), երբ արտադրության և զբաղվածության մակարդակները բնականից ցածր են: Վաղ թե ուշ զները կընկնեն մինչև նախկին մակարդակը, և լրիվ զբաղվածությունը կվերականգնվի (A կետ): Սակայն այս տարբերակը ձեռք է բերվում արտադրության կրճատման հիվանդագին գործընթացի միջոցով:

Երկրորդ տարբերակը ամբողջական պահանջարկի ավելացումն է՝ նպատակ ունենալով ավելի արագ վերականգնել արտադրության բնական մակարդակը (նկար 4.12): Եթե ամբողջական պահանջարկի աճը իր մեծությամբ համընկնում է ամբողջական առաջարկի ցնցակաթվածի հետ, ապա տեղի է ունենում տեղափոխություն A-ից C կետ: Այս դեպքում Կենտրոնական բանկին հաջողվում է մեղմել առաջարկի ցնցակաթվածի հետևանքները: Այդ որոշման թերությունն այն է, որ զնի բարձր մակարդակը պահպանվում է նաև ապագայում: Ի դեպ, գոյություն չունի ամբողջական պահանջարկը տվյալ մակարդակի վրա պահելու այնպիսի եղանակ, որի դեպքում ապահովվի ինչպես լրիվ զբաղվածություն, այնպես էլ զնի կայունություն:

Ամբողջական առաջարկի կտրուկ փոփոխության ազդեցությունը արագ հաղթահարելու նպատակով երկրի Կենտրոնական բանկը կարող է միանգամից ավելացնել շրջանառության մեջ գտնվող փողի զանգվածը: Վերջինս ամբողջական պահանջարկի AD_1 կորը կփոխադրի AD_2 կորի դիրքը, և հավասարակշռությունը կվերականգնվի C կետում: Այսինքն, հավասարակշռությունը կվերականգնվի արտադրության նախկին ծավալի և գների ավելի բարձր մակարդակի դեպքում:

Նկ. 4.12. Առաջարկի ոչ բարենպաստ ցնցման մեղմացումը

Այսպիսով, ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի մոդելները ցույց են տալիս նաև դրամավարկային քաղաքականության դերը: Ի դեպ, սխալ դրամավարկային քաղաքականությունը կարող է տնտեսության ցնցակաթվածների աղբյուր լինել, իսկ ճիշտ քաղաքականությունը կարող է չեզոքացնել ցնցակաթվածները և կայունացնել տնտեսությունը: Ուստի անհրաժեշտ է պարզաբանել նաև տնտեսական քաղաքականության և նրա առանձին բաղադրատարրերի էությունը և դերը ոչ միայն տնտեսական տատանումների կայունացման, այլև տնտեսության զարգացման առումով:

4.4. Մակրոտնտեսական կարգավորման քաղաքականությունը

Տնտեսության զարգացումը էապես կախված է տվյալ երկրի կառավարության տնտեսական քաղաքականությունից: Տնտեսական քաղաքականությունը կառավարության տնտեսական միջոցառումների, ծրագրերի, տնտեսությունը վարելու կուրսի, ձևերի ու եղանակների ամբողջությունն է, որը հիմնվում է տնտեսական օրենքների պահանջների ճանաչման և գիտակցական օգտագործման վրա: Տնտեսագետները տարակարծիք են տնտեսական քաղաքականության բնույթին առնչվող հարցերում: Ոմանք գտնում են, որ անկայունությունը տնտեսությանը բնորոշ հատկությունն է, որ ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոփոխությունների ազդեցությամբ տնտեսությունը մշտապես ենթարկվում է ցնցումների: Առանց տնտեսության կայունացմանն ուղղված դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականության, դրանք կարող են հանգեցնել արտադրության ծավալների անարդյունավետ տատանումների, սրել գործազրկությունն ու ինֆլյացիան: Իսկ Միլտոն

Ֆրիդմենի կարծիքով, տնտեսությունը ներքնապես կայուն է: Եթե ժամանակ առ ժամանակ այն ենթարկվում է ուժեղ և վտանգավոր տատանումների, ապա դա ոչ ճիշտ տնտեսական քաղաքականության պատճառով է: Ըստ նրա՝ ամենևին հարկ չկա նպատակաուղղված միջոցառումների օգնությամբ տնտեսությունը կարգավորել, ընդհակառակը, տնտեսական քաղաքականությունը մշակելիս պետք է հաշվի առնել հնարավորությունների սահմանափակությունը և բավարարվել նրանով, որ այդ քաղաքականությունը տնտեսությանը վնաս չտա:

Տնտեսագետների շրջանում բանավեճերը երկու հարցի շուրջ են: Առաջինը՝ արդյոք դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունները պետք է ակտիվ դեր ունենան տնտեսության կայունացման գործում, թե դրանց դերը ընթացիկ տնտեսական տատանումներին հարմարվելն է: Երկրորդը՝ արդյոք տնտեսական քաղաքականությունը պետք է հետապնդի կայուն նպատակներ, թե քաղաքական գործիչներն իրենց հայեցողությամբ պետք է գործնականորեն արձագանքեն միայն տնտեսական պայմանների փոփոխությանը:

4.4.1. Ակտիվ, թե՛ պասիվ տնտեսական քաղաքականություն

Տնտեսության կայունացումը այն առաջնահերթ հիմնախնդիրներից է, որ իր առջև դնում է կառավարությունը: Քաղաքականությունը մշակելիս ուշադրության կենտրոնում է այն հարցը, թե ձեռնարկվող միջոցները ինչպիսի ազդեցություն կունենան ինֆլացիայի և գործազրկության վրա:

Դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունների մշակումն ու իրականացումը միշտ էլ եղել են կառավարության ավանդական գործառնությունները, սակայն միայն 1940-ական թվականների վերջերին ձևավորվեց այն կարծիքը, որ դրանցում պետք է ընդգրկվեն կայունարար միջոցառումներ: Այսպես, ԱՄՆ-ում 1946թ. ընդունվեց զբաղվածության մասին օրենքը, որը վկայությունն էր այն բանի, որ կառավարությունն իր վրա է վերցնում մակրոտնտեսական իրավիճակի կայունացման քաղաքականությունը: Եվ, իսկապես, պետությունը պարտավորվեց մշտապես վարել այնպիսի քաղաքականություն, որն ուղղված լինի զբաղվածության ապահովմանը և արտադրության զարգացմանը:

Տնտեսական քաղաքականությունը կարող է լինել *ակտիվ կամ պասիվ*: Ակտիվ տնտեսական քաղաքականության կողմնակիցները գտնում են, որ պետությունը պետք է ակտիվ միջամտի տնտեսական գործընթացներին: Նրանց կարծիքով, անկման ժամանակաշրջանին բնութագրական են բարձր գործազրկության, եկամուտների և բնակչության բարեկեցության ցածր մակարդակներ, իսկ ամբողջական պահանջարկը և ամբողջական առաջարկը կարգավորելու նպատակով իրականացվող դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունները կանխում են այդ անկումները: Հետևաբար, նրանց կարծիքով պետությունը չպետք է հրաժարվի տնտեսությունը կայունացնող այդ հզոր լծակներից:

Պասիվ տնտեսական քաղաքականության կողմնակիցները քննադատաբար են վերաբերվում կառավարության՝ տնտեսության կայունացման միջոցառումներին, համարելով, որ նա պետք է ձեռնպահ մնա տնտեսական քաղաքականությունից: Այդպիսի տեսակետի ձևավորումը պայմանավորված է քաղաքականության ընդունման և իրականացման գործընթացների միջև ժամանակային խզումների գոյությամբ:

Բանն այն է, որ տնտեսական կայունությունը հեշտությամբ ձեռք կբերվի, եթե քաղաքականության ազդեցությունը հանդես գա անմիջապես:

Դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունները տնտեսության վրա ներգործում են ոչ թե անմիջապես, այլ որոշ ժամանակահատվածից հետո: Դա նշանակում է, որ տևական խզումներ (լագեր) են առաջանում քաղաքականության իրականացման և տնտեսության վրա դրանց ազդեցության միջև: Այդպիսի երկարատև և կայուն խզումների առկայությունը բարդացնում է տնտեսության կայունացման խնդիրները:

Տնտեսագետները տարբերում են կայունարար քաղաքականության խզումների երկու տեսակ՝ *ներքին և արտաքին*: Ներքին խզումը այն ժամանակամիջոցն է, որն ընկած է տնտեսական կաթվածի (շոկի) և տնտեսական պատասխան միջոցառումներ իրականացնելու որոշման ընդունման պահի միջև: Բանն այն է, որ մինչև այդպիսի միջոցառումների հաստատումը անցնում է որոշակի ժամանակ՝ տվյալ միջոցառման օրենսդրական ձևակերպման համար: Արտաքին խզումը այն ժամանակամիջոցն է, որն ընկած է այդ քաղաքականության այս կամ այն միջոցառման հաստատման պահի և այն ժամանակի միջև, երբ դրանք սկսում են արդյունքներ տալ:

Հարկաբյուջետային քաղաքականությանը բնորոշ են երկարատև ներքին խզումները, որովհետև բյուջեի ծախսումները կամ հարկերը վերանայելու համար անհրաժեշտ է ձեռք բերել երկրի նախագահի և Ազգային ժողովի համաձայնությունը: Նման ձգձգումները հարկաբյուջետային քաղաքականությունը դարձնում են տնտեսական կայունացման բավականաչափ խաթարված լծակ: Իսկ դրամավարկային քաղաքականությանը բնորոշ են արտաքին խզումները: Այսպես, եթե երկրի Կենտրոնական բանկն ավելացնում է փողի զանգվածը, ապա փողի շուկայում իջնում է բանկային տոկոսադրույքը, իսկ դա ազդում է ներդրումների ավելացման վրա և հանգեցնում արդյունքի ավելացմանը: Սակայն այդ ազդեցությունը ժամանակ է պահանջում:

Դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունների միջոցառումների իրականացման գործընթացում առկա խզումները դժվարացնում են դրանց հիմնական նպատակի՝ տնտեսության կայունացման խնդրի լուծումը: Պասիվ տնտեսական քաղաքականության կողմնակիցները պնդում են, որ այդ խզումների պատճառով կայունացման հաջողված քաղաքականությունը դառնում է անհնար, քանի որ տնտեսության կայունացման միջոցառումները շատ հաճախ հատուցվում են անկայունությամբ: Այս կամ այն միջոցառումը իրականացնելու որոշման ընդունման և դրա ներգործման սկզբի միջև ընկած ժամա-

նականիջոցում տնտեսության վիճակը կարող է փոփոխվել, և այդժամ ակտիվ քաղաքականությունը կարող է խթանել կամ կաշկանդել տնտեսության զարգացումը: Ակտիվ տնտեսական քաղաքականության կողմնակիցները գտնում են, որ դրա ընդունման ժամանակ պետք է զգույշ լինել: Սակայն դրանից չի հետևում, որ քաղաքականությունը պետք է լինի պասիվ, հատկապես խորը և տևական անկման պայմաններում:

Կայունարար քաղաքականության որոշ միջոցներ, որոնք կոչվում են «ինքնակայունարարներ», նպատկամղված են հատկապես այդ խզումների կրճատմանը: Դրանք, առանց քաղաքական կուրսի հատուկ ճշգրտումների, խթանում կամ կաշկանդում են տնտեսական աճը: Այդպիսի կայունարարներ են եկամտահարկերի և գործազրկության ապահովագրության համակարգերը: Տնտեսական անկումների ժամանակաշրջանում, քաղաքացիների և կորպորացիաների եկամուտների կրճատմանը զուգընթաց, հարկերը նվազում են ինքնաբերաբար՝ առանց հարկային օրենսդրության հատուկ փոփոխությունների: Իսկ գործազրկությունից ապահովագրության համակարգն ինքնաբերաբար ապահովում է վճարումների ավելացում, քանի որ գործազրկության աճին համընթաց շատերն են դիմում նպաստներ ստանալու համար: Այս երկու ինքնակայունարարները ներքին խզումներից զերծ հարկաբյուջետային քաղաքականության տարատեսակներ են:

Կայունարար քաղաքականության հաջող իրականացման համար անհրաժեշտ է կանխորոշել ապագա տնտեսական իրավիճակը: Առանց այդ իրավիճակի ճիշտ կանխատեսման՝ անհնար է տվյալ պահին ճիշտ տնտեսական քաղաքականություն ընտրել և ուղղել ամբողջական պահանջարկի ընդլայնմանը կամ դրա կրճատմանը: Դժբախտաբար տնտեսության վերաբերյալ գիտելիքների պակասության պատճառով, նրանում տեղի ունեցող երևույթները դառնում են անկանխատեսելի: Ապագա տնտեսական իրավիճակը կանխատեսելիս որոշվում են ինֆլյացիայի, գործազրկության և այլ փոփոխականների հավանական մեծությունները:

Հայտնի մակրոտնտեսագետ Ռ. Լուկասի կարծիքով տնտեսագետների գիտելիքները շատ բնագավառներում սահմանափակ են: Նա առանձնացնում է սպասումների ձևավորման հիմնահարցը: Ազդելով սպառողների, ներդրողների և տնտեսական այլ գործակալների վարքի վրա, սպասումները կարևոր դեր են խաղում տնտեսության մեջ: Սպասումները, բացի բազմաթիվ այլ գործոններից, կախված են նաև կառավարության տնտեսական քաղաքականությունից, որը պետք է հաշվի առնել այդ քաղաքականության ճշգրտման հնարավոր հետևանքները գնահատելիս: Ռ. Լուկասը գտնում է, որ քաղաքական տարբեր միջոցառումների գնահատման ավանդական մեթոդները բավարար չափով հաշվի չեն առնում քաղաքականության ներգործությունը սպասումների ձևավորման վրա: Այդ ավանդական մեթոդների քննադատությունը անվանում են Լուկասի քննադատություն, որի օրինակներից մեկը քննարկվում է ինֆլյացիայի տեմպերի ուսումնասիրության ժամանակ (գլուխ 15):

Ակտիվ կամ պասիվ տնտեսական քաղաքականության ընտրությունը կախված է այն բանից, թե ինչպես են գնահատվում պատմության

դասերը, այսինքն՝ թե կայունարար քաղաքականությունը ինչպիսի դեր է խաղացել պատմության մեջ: Սակայն պատմության դասերը նույնպես չեն կարող միանշանակ որոշել կայունարար քաղաքականության տարբերակի ընտրության հարցը: Պատմական դեպքերին տրվում են ոչ միանշանակ մեկնաբանումներ: Դրա վառ վկայությունը մեծ ճգնաժամի պատճառների քննարկումն է: Մի շարք տնտեսագետներ գտնում են, որ դրա հիմնական պատճառը մասնավոր ծախսումների կտրուկ կրճատումից առաջացած անկումն է, իսկ մյուսների կարծիքով՝ փողի առաջարկի զգալի կրճատումը:

4.4.2. Տնտեսական քաղաքականության կայունության անհրաժեշտությունը

Տնտեսագետների հաճախակի բանավեճերի առարկա է նաև տնտեսական քաղաքականության կայունության նպատակահարմարության հարցը: Դրա իրականացումը ենթադրում է նախօրոք հրապարակել այն միջոցառումները, որոնք կձեռնարկվեն այս կամ այն տնտեսական իրավիճակում: Այս հարցը չի նույնացվում տնտեսական քաղաքականության ակտիվ կամ պասիվ լինելու հետ: Տնտեսական քաղաքականության կայունությունը կարող է լինել ինչպես ակտիվ, այնպես էլ պասիվ: Օրինակ, պասիվ քաղաքականության կայունության դեպքում նախատեսվում են փողի առաջարկի տարեկան 3% հավելածի անփոփոխ տեմպեր, իսկ ակտիվ տարբերակի դեպքում կարելի է առաջնորդվել հետևյալ կանոնով.

Փողի առաջարկի աճի տեմպերը $= 3\% + (\text{գործազրկության փաստացի մակարդակ} - 6\%)$: Առաջին դեպքում, մինչև 6% գործազրկության պայմաններում, փողի առաջարկը տարեկան կաճի 3%-ով, իսկ երկրորդ դեպքում, եթե տարեկան գործազրկությունը գերազանցում է 6%-ը, ապա փողի առաջարկը կավելանա նաև այդ գերազանցման չափով:

Բազմաթիվ տնտեսագետներ գտնում են, որ տնտեսական քաղաքականության հարցերն այնքան կարևոր են, ճիշտ չէ որ դրանք քաղաքական գործիչների հայեցողության թողնելը: Գոյություն ունի այն մտավախությունը, որ դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունների հզոր լծակները կարող են հայտնվել անհրազեկ կամ հարմարվողականորեն տրամադրված քաղաքական գործիչների ձեռքում, որը վտանգավոր է և դրական արդյունքներ ապահովել չի կարող: Հայտնի է, որ քաղաքական գործիչները մակրոտնտեսական քաղաքականությունն օգտագործում են իրենց նախընտրական արշավների ժամանակ: Ընտրությունների ընթացքում իրականացվող ձեռնարկումների ժամանակաշրջանը անվանում են գործարար ակտիվության քաղաքական պարբերաշրջան: Տնտեսական քաղաքականության կայունացման օգտին է խոսում քաղաքականության մեջ առկա անհետևողականության հիմնահարցը: Լինում են դեպքեր, երբ քաղաքական գործիչները դիտավորյալ նախօրոք հայտարարում են իրենց ծրագրած տնտեսական

միջոցառումների մասին, որպեսզի ներգործեն մասնավոր հատվածում տնտեսական գործակալների սպասումների վրա: Բայց հետագայում, երբ անհատներն իրենց գործողությունները կառուցում են ձևավորված սպասումների համաձայն, քաղաքական գործիչները հրաժարվում են իրենց խոստումներից: Այդ պայմաններում տնտեսական գործակալները դադարում են հավատալ նրանց հայտարարություններին: Այդպիսի իրավիճակում անհրաժեշտ է վարել կայուն տնտեսական քաղաքականություն: Բանն այն է, որ քաղաքական գործիչներին որքան քիչ գործողությունների ազատություն է տրված, այնքան հաջողությամբ են լուծվում առաջադրված խնդիրները:

4.5. Ազգային տնտեսության բնութագիրը և կազմակերպման ռազմավարությունը

Շուկայական կողմնորոշում ունեցող տնտեսությունը հիմնված է սեփականության տարբեր ձևերի վրա: Սեփականության մասնավոր ձևերի վրա հիմնված ձեռնարկությունների ամբողջությունն իրենից ներկայացնում է մասնավոր տնտեսություն: Պետական ձեռնարկությունները կազմում են տնտեսության պետական հատվածը, որի բաժինը, տնտեսության վարչահրամայական համակարգի համեմատությամբ, զգալիորեն կրճատվել է: Մասնավոր և պետական տնտեսությունների ամբողջությունը ազգային տնտեսությունն է: Հասկանալի է, որ բաց տնտեսության պայմաններում ցանկացած երկիր բազմաթիվ թելերով կապված է այլ երկրների հետ, բայց կառավարությունն առաջին հերթին կարգավորում է իր ազգային տնտեսությունը: Երկրի ազգային հանրությունը հանդես է գալիս որպես տնտեսական գործունեության ծավալման առավել փոխկապված և կազմակերպված ձև: Ի դեպ, գոյություն ունի ազգի երկու հասկացություն՝ մարդկանց պատմականորեն ձևավորված հանրություն և երկիր, պետություն:

Տնտեսական մտքի պատմությունը վկայում է տնտեսագետների «ազգ» հասկացության բնորոշումների փոփոխությունների մասին: Այսպես, Դ. Ռիկարդոն ազգը բնորոշում էր որպես աշխարհագրական տարածություն, որն օժտված է բնական գործոններով, անհամաչափ պտղաբերությամբ հողով, որոնք բնորոշում են տնտեսական գործունեությունը: Ստյուարտ Միլլը ազգը համարում է տարածաշրջան, որի ներսում արտադրության գործոնները շարժուն են, բայց դրանց շարժունությունը սահմանափակվում է պետական սահմաններով: Ֆ. Պերուի բնորոշմամբ՝ ազգը պետությանը պատկանող անհատների և խմբերի ամբողջություն է, որն օժտված է պետական հարկադրանքի օգտագործման մենաշնորհ իրավունքով: Ռ. Բարը սահմանել է, ազգերի տնտեսական հայեցակարգը: Ըստ նրա՝ ազգը նախ, տնտեսական այնպիսի գործունեության կենտրոն է, որը տարբերվում է ըստ բնույթի (գյուղատնտեսություն, արդյունաբերություն և այլն), ըստ ծագման (անհատական, պետական և այլն), ըստ բնութագրի (կապիտալիստական, ոչ կապիտալիստական), ըստ գործու-

նեության պայմանների (մրցակցային, մենաշնորհային և այլն): Երկրորդ, ազգը այնպիսի ուժերի կենտրոն է, որի նշանակությունն ու ազդեցությունը դուրս է գալիս աշխարհագրական և քաղաքական տարածության շրջանակներից: Երրորդ, ազգը տնտեսական, քաղաքական և հոգևոր պատճառներով արտոնյալ համախմբվածության կենտրոն է: Այսպիսով, ազգը ներկայացնում է աշխարհի այն բաղկացուցիչ մասը, որն օժտված է տնտեսական, աշխարհաքաղաքական և հոգևոր բնույթի առանձնահատկություններով, որոնք նրան տարբերակում են այլ ազգերից և առաջ են բերում նրանց հետ փոխադարձ կապի անհրաժեշտություն:

Ինչ վերաբերում է ազգային տնտեսությանը, ապա այն երկրի տնտեսությունն է, նրա կազմը, կառուցվածքը, առանձին տարրերի փոխադարձ կապերը: Ազգային տնտեսությունը մի համալիր է, որի բաղադրամասերը իրենցից ներկայացնում են յուրահատուկ ընդհանրություն, և այդ տնտեսության առանձին հատվածների միջև գոյություն ունեն փոխադարձ կապեր:

Տնտեսական առումով դիտարկվող երկիրը հանդես է գալիս որպես անհատների, ընտանիքների, խմբերի տնտեսական գործունեության կազմակերպական սկիզբ, իսկ պետությունը բնութագրվում է որոշակի ինտեգրացմամբ և որոշակի փոխկապվածությամբ: Այդ պատճառով չի կարելի ազգային տնտեսական գործունեությունը պատկերացնել որպես գործողությունների և փաստերի պարզ հավաքածու: Տնտեսագիտության խնդիրն է ներկայացնել առանձին տնտեսական սուբյեկտների գործունեությունը միավորող սերտ հարաբերությունները: Երկիրը, որպես ազգային հանրություն, ունի գերագույն իշխանություն, որին այս կամ այն չափով ենթարկվում են տնտեսավարող բոլոր սուբյեկտները: Երկիրը նաև, այսպես կոչված՝ «հոգևոր սկզբունքների» ամբողջություն է, և նրա բնակիչների միջև գոյություն ունի վարքի կանոնների զուգահեռականություն և փոխազդեցության համեմատական միատարրություն, որն ազգային տնտեսական հանրությանը տալիս է միասնություն, իսկ ազգային դրամական միավորը ամրապնդում է այդ միասնությունը:

Տնտեսական գործունեությունն ուսումնասիրելու ժամանակ հատկապես ազգային շրջանակների ընտրությունն արդարացված է նաև համազգային քանակական ցուցանիշների (ազգային վիճակագրություն) վերլուծության տեխնիկայի զարգացմամբ և տնտեսական քաղաքականությամբ:

Յուրաքանչյուր երկիր պայմաններ է ստեղծում ամբողջ տնտեսական գործունեության կամ նրա առանձին հատվածների հաջող զարգացման համար: Դա սկզբունքային նշանակություն ունի երկրի կողմից համաշխարհային տնտեսության մեջ որոշակի դիրք գրավելու համար: Երկիրը հաջողության է հասնում, երբ նրանում պայմանները նպաստում են ազգային տնտեսության որևէ ճյուղի համար լավագույն ռազմավարության ընտրությանը: Երկրի առանձնահատկություններից շատերը թեթևացնում կամ ընդհակառակը՝ դժվարացնում են ազգային տնտեսության ճյուղերի և ֆիրմաների հաջող զարգացումը: Այդ առանձնահատկությունները բազմաբնույթ են՝ սկսած ֆիրմաների կառավարման մեթոդները որոշող վարքի նորմերից, մինչև որակյալ աշխատուժի մի շարք տեսակների

առկայությունը կամ բացակայությունը երկրում, պահանջարկի բնույթը ներքին շուկայում, ներքին ներդրողների առջև դրված նպատակները:

Էական դեր է խաղում նաև երկրի քաղաքական համակարգը, որի նպատակը հանրությանը կենսունակորեն գործող ամբողջության մեջ ինտեգրելն է:

Տնտեսական գործունեությունը սահմանափակելով առանձին երկրի շրջանակներով՝ ամենևին խնդիր չի դրվում այն անջատել համաշխարհային հանրությունից: Ազգային տնտեսությունը դիտարկվում է որպես առավել բարձրագույն համակարգի՝ համաշխարհային տնտեսական համակարգի բաղադրամաս: Հետևաբար, ազգային տնտեսության առանձնահատկությունները որոշվում են ոչ միայն ներքին, այլև՝ արտաքին գործոններով: Այդ պատճառով ազգային տնտեսության գործունեությունն ապահովող գործոնները կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ ներքին և արտաքին:

Արտաքին գործոնները խոշորացված ձևով կարելի է բաժանել հետևյալ խմբերի՝

- ◆ տնտեսական,
- ◆ քաղաքական,
- ◆ ժողովրդագրական,
- ◆ մշակութային:

Համաշխարհային հանրության տնտեսական գործոններին վերաբերում են աշխատանքի միջազգային բաժանումը, այս կամ այն երկրի տեղը համաշխարհային շուկայում, աշխարհի առանձին տարածքներում, այսպես կոչված, «առևտրային պատերազմների» զարգացումը, որի արդյունքում կարող են լինել ազգային տնտեսության կառուցվածքային փոփոխություններ:

Քաղաքական գործոնները կարող են հանդես գալ ամենատարբեր ձևերով: Դրանցից են՝ էմբարգոյի հայտարարումը այս կամ այն ապրանքների ու ծառայությունների վրա, առավել բարենպաստ ռեժիմի տրամադրումը կամ արգելումը, երկրի ընդունումը (կամ չընդունելը) այս կամ այն առևտրաքաղաքական միության մեջ, դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը կամ խզումը, մուտքը այս կամ այն ռազմաքաղաքական կազմակերպությունների մեջ և այլն:

Համաշխարհային հանրության մեջ ժողովրդագրական գործոնները գլխավորապես հանդես են գալիս աշխատուժի միգրացիայի փոփոխություններով:

Մշակութային գործոնները կարող են ազգային տնտեսության վրա ազդել զանգվածային մշակույթի տարածման դեպքում, որը մի կողմից ազդում է համապատասխան ճյուղերի վիճակի վրա (օրինակ՝ կինեմատոգրաֆիան), մյուս կողմից՝ արժույթային պաշարների արտահոսքի վրա:

Ազգային տնտեսության գործունեության ապահովման ներքին գործոններն ընդգրկում են՝

- ◆ ազգային տնտեսական գործունեության գործակալներին,

- ♦ այդ գործունեության կազմակերպման ծները,
- ♦ երկրի շրջանակներում տնտեսական գործունեության վերլուծության մեթոդները:

Ազգային տնտեսական գործունեությունն իրականացվում է հսկայական, երբեմն՝ անտագոնիստական տարբեր նպատակներ հետապնդող մարդկային զանգվածների կողմից: Նրանց գործունեության շարժառիթները պայմանավորված են մի կողմից՝ շահերի և պահանջմունքների այլազանությամբ, իսկ մյուս կողմից՝ դրանք իրականացնելու միջոցների և մեթոդների բազմազանությամբ, ինչպես նաև՝ անհրաժեշտ միջոցների և մեթոդներին հասնելու հնարավորությունների տարբերությամբ:

Ազգային պետության տնտեսական խնդիրները

Ազգային տնտեսական գործունեությունը և սոցիալական հարաբերությունները կարգավորելու գործում էական դեր ունի ազգային պետությունը, որի կարևորագույն խնդիրներից մեկը ազգային տնտեսության կայունության և վերարտադրության ցանկալի տեմպերի ապահովումն է: Դա նշանակում է, որ տնտեսության հաջող զարգացման համար պետության նպատակաուղղված գործունեությունը տնտեսական և սոցիալական խնդիրների լուծման գործում դառնում է անհրաժեշտ պայման: Այդպիսի գործունեությունը վերաբերում է կառավարման բնագավառին, որի կենտրոնական օղակը պլանավորումն է: Պլանավորումը հատուկ տեղ է գրավում հասարակությունում տեղի ունեցող սոցիալ-տնտեսական գործոնների կառավարման, դրանց ուղղությունների և դինամիկայի կարգավորման, առևտրային կազմակերպությունների նորմալ գոյության ապահովման համակարգում: Երկրի ազգային տնտեսության բոլոր մակարդակներում մշակվող կանխատեսումները, ծրագրերը և պլանները հանդիսանում են կառավարման համապատասխան սուբյեկտների քաղաքականության իրականացման կարևոր գործիք: Ազգային տնտեսության հաջող կառավարման համար պետական կառավարման և իշխանության տեղական մարմինները պետք է նախատեսեն ստույգ նպատակներ, նախապատրաստեն գիտականորեն հիմնավորված միջոցառումներ՝ այդ նպատակներին հասնելու համար: Բոլոր այդ խնդիրները լուծվում են կարգավորման և պլանավորման միջոցով:

Նախկին ԽՍՀՄ-ում գոյություն ուներ պլանավորման համընդհանուր համակարգ, որը ընդգրկում էր կառավարման բոլոր սուբյեկտների և տնտեսավարող մարմինների գործունեությունը՝ խստորեն կարգավորելով նրանց կենսագործունեությունը: Բոլոր մակարդակների պլաններն ունեին օրենքի ուժ, իսկ դրանք չկատարողները պատժվում էին օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Շուկայական հարաբերություններին անցնելուց հետո իրադրությունը արմատապես փոխվեց: Շուկայական հարաբերություններին խորթ է պլանները տնտեսավարող սուբյեկտներին վարչականորեն պարտադրելու համակարգը, քանի որ նրանք իրավական և տնտեսական տեսանկյուններից լրիվ անկախ են և՛ պետական իշխանության, և՛ կառավարման մարմիններից: Առևտրական կազմակերպու-

թյունների տնտեսական գործունեությունը կարգավորվում է միայն երկրում գործող օրենսդրությամբ և պայմանագրային հարաբերություններով: Այդ պատճառով առաջանում են երկու օրինաչափ հարցեր.

1. պլանավորումը արդյո՞ք համատեղելի է շուկայական տնտեսության հետ,
2. ի՞նչ չափով է այն անհրաժեշտ տնտեսավարող սուբյեկտներին՝ գործունեությունը կազմակերպելու և պետությանը՝ իր գործառույթները կատարելու համար:

Քանի որ պլանավորումը կառավարման կենտրոնական օղակն է, դրա անհրաժեշտությունը նախ բացատրվում է կառավարման օբյեկտիվ անհրաժեշտությամբ: Իսկ կառավարումը հասարակության յուրահատուկ հատկությունն է նրա զարգացման ցանկացած աստիճանում:

Շուկայական տնտեսությունում մակրոտնտեսական կարգավորման և պլանավորման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև այն հիմնախնդիրների լուծման կարևորությամբ, որոնք շուկայական տնտեսությունը լուծել չի կարող (շուկայական տնտեսության թերությունները մեկնաբանված են առաջին գլխում):

Պլանավորման ձևերը բազմազան են: Դրանք որոշվում են ըստ կառավարման մակարդակների և բնույթի: Մասնավորապես, տարբերում են՝

ա) պլանավորման ճյուղային, տարածաշրջանային, սոցիալական, գիտատեխնիկական, էկոլոգիական, ֆինանսական և այլ առումները,

բ) կախված պլանավորման մակարդակից՝ միջճյուղային, ընդհանուր պետական, տարածաշրջանային, տնտեսավարող սուբյեկտների մակարդակ,

գ) կախված պլանավորման հորիզոնից՝ երկարաժամկետ, կարճաժամկետ և ընթացիկ (տարեկան):

Պլանավորումը տարբերվում է նաև՝ կախված լուծվող հիմնախնդիրների շրջանակից՝ ինդիկատիվ, իմպերատիվ, ռազմավարական:

Պլանավորումը կատարում է պետության, նրա առանձին սուբյեկտների, ինչպես նաև՝ առևտրական կազմակերպությունների քաղաքականության իրականացման գործիքի դեր:

Ինդիկատիվ (սահմանական) պլանը համալիր փաստաթուղթ է, որը կոնկրետ ցուցանիշների տեսքով արտահայտում է սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակները, դրանց հասնելու համար նախատեսվող միջոցառումները կամ իրականացման միջոցները, անհրաժեշտ ֆինանսական և նյութական ռեսուրսները: Ինդիկատիվ պլանավորումն ունի երկու կարևոր առանձնահատկություն: Առաջին առանձնահատկությունն այն է, որ ինդիկատիվ պլանն ունի հանձնարարական բնույթ: Շուկայական հատվածի ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների համար ինդիկատիվ պլանի ցուցանիշները պարտադիր նշանակություն չունեն, որի պատճառով բոլոր մակարդակների պետական մարմինները պարտավոր են նախատեսել հատուկ միջոցառումներ, որպեսզի շուկայական կառույցները հետևեն այդ պլանի ցուցանիշներին: Դրա համար անհրաժեշտ է ընդունել իրավական, տնտեսական միջոցառումներ և

վերահսկողություն սահմանել օրենքների և իշխանության մարմինների որոշումների կատարման վրա:

Ինդիկատիվ պլանի երկրորդ առանձնահատկությունը դրա մշակման տարբերակայնությունն է: Սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակային սահմանումները, նախապլանային կանխատեսումների ցուցանիշները փոխանցվում են կոնկրետ հաշվեկշիռների մեջ, որոնք բավական մանրամասնորեն են բնութագրում տարածքի արտադրական և սոցիալական ոլորտների զարգացումը: Դա հնարավորություն է տալիս պլանային ժամանակաշրջանում օպերատիվ ձևով մշակել և իրականացնել ձևավորված իրավիճակին համապատասխանող միջոցառումներ:

Ինդիկատիվ պլանը ունի մի շարք բաժիններ, որոնք կարող են փոփոխվել՝ կախված երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման վիճակից: Այդ բաժիններն են՝ ընդհանրացնող մակրոտնտեսական ցուցանիշները, սոցիալական զարգացումը, արտադրության զարգացման ցուցանիշները, սպառողական շուկան, աշխատանքային ռեսուրսները, գիտությունը և գիտական սպասարկումը, ներդրումները, տարածաշրջանային սոցիալ-տնտեսական զարգացումը, արտաքին տնտեսական կապերը, ֆինանսական պլանը: Ելնելով ինդիկատիվ պլանավորման հանձնարարական բնույթից, կարելի է այն անվանել նաև մասնավոր պլանավորում:

Տնտեսության պետական հատվածը անհրաժեշտ է դիտարկել որպես ազգային տնտեսության յուրատեսակ «լոկոմոտիվ»: Պետական հատվածի զարգացումը կառավարելու միջոցով պետությունը կարող է ուղղակի և անուղղակի ձևով ներգործել ինչպես մասնավոր հատվածի, այնպես էլ ամբողջ ազգային տնտեսության վրա:

Պետական հատվածի զարգացման պլանը ազգային տնտեսության զարգացման համալիր պլանի բաղկացուցիչ մասն է և արտահայտում է պետական ձեռնարկությունների զարգացումը: Այդ փաստաթուղթը ունի իմպերատիվ (պահանջ, հրաման) բնույթ, և նրա ցուցանիշները պարտադիր են ստորադաս ձեռնարկությունների համար:

Կապված հասարակության մեջ տեղի ունեցող տնտեսական և սոցիալական գործընթացների դինամիզմի աճի, ներքին և արտաքին շուկաներում իրավիճակների կտրուկ փոփոխությունների, հեռանկարային ժամկետում հասարակության զարգացման կայունության ապահովման անհրաժեշտության հետ՝ էլ ավելի է մեծանում ռազմավարական պլանավորման դերը սոցիալ-տնտեսական համակարգի մակրո և միկրո մակարդակներում: Ռազմավարական պլանավորումը մարդկանց պրակտիկ գործունեության հատուկ ձև է, որը արտացոլվում է ռազմավարական որոշումների (կանխատեսումների, ծրագրերի և պլանների, նախագծերի տեսքով) մշակման մեջ, որոնք նախատեսում են այնպիսի նպատակներ, որոնց իրականացումը կապահովի նրանց գործունեության արդյունավետությունը:

Ռազմավարական պլանավորմանը բնորոշ է առանցքային նպատակների առաջադրումը, որոնց լուծումից է կախված սոցիալ-տնտեսական առաջադիմությունը, նախատեսված նպատակների օրգանական կապակցումը ռեսուրսների ծավալի և կառուցվածքի հետ, տնտեսության վրա

արտաքին գործոնների ազդեցության գնահատումը, արտաքին և ներքին միջավայրի փոփոխություններին հարմարվելու ունակությունը և այլն: Ռազմավարական պլանավորումը համահունչ է ազգային տնտեսության պլանավորմանը, որն ընդգրկում է ինչպես մասնավոր, այնպես էլ պետական հատվածի գործունեությունը:

4.6. Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի էությունը և դասակարգումը

Ինչպես նշվեց նախորդ հարցերը շարադրելիս, երկրի տնտեսական քաղաքականությունն արտացոլվում է սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերում: Այդպիսի ծրագրերը մշակվում են ինչպես վարչահրամայական տնտեսական համակարգի, այնպես էլ շուկայական տնտեսության պայմաններում: Սակայն շուկայական ինքնակարգավորման պայմաններում կազմվող տնտեսական և սոցիալական զարգացման ծրագրերը դիրեկտիվ բնույթ չունեն և չեն պարտադրվում տնտեսավարող սուբյեկտներին:

Տնտեսական կարգավորման գործառույթը պետությունն իրականացնում է այդ ծրագրերի և երկարաժամկետ կանխատեսումների միջոցով: Բանն այն է, որ սոցիալ-տնտեսական զարգացման համալիր ծրագիր ունենալու համար անհրաժեշտ է երկարաժամկետ կանխատեսում, որի միջոցով որոշվում են հասարակության առաջընթացի պայմանները և գործոնները: Դրանք են՝ բնապահպանական իրավիճակը, բնական ռեսուրսների առկայությունը, սպասվող նոր տեխնոլոգիական լուծումները, գիտատեխնիկական առաջադիմությունը և դրանցով պայմանավորված՝ կառուցվածքային փոփոխությունները, հասարակության մտավոր ներուժը և երկրի դեմքը համաշխարհային տնտեսական կապերի համակարգում: Երկարաժամկետ կանխատեսումը հնարավորություն է տալիս տնտեսական, սոցիալական, գիտատեխնիկական, բնապահպանական կարևոր հիմնախնդիրները լուծել միասնաբար, որոշել զարգացման գերակայող առաջնակարգ ուղղությունները:

Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը, ըստ էության, երկարաժամկետ կանխատեսումները ընթացիկ տնտեսական կարգավորման հետ զուգակցելու միջոց են:

Տնտեսական զարգացման ծրագիրն արտահայտում է երկրի տվյալ փուլի զարգացման ամենահիմնական խնդիրը: Ներկայումս հանրապետության տնտեսական ծրագրերը հանդիսանում են տնտեսության պետական կարգավորման հիմնական ձև: Դրանք պետության տնտեսական գործունեությունը կողմնորոշում են դեպի կարևորագույն ռազմավարական նշանակություն ունեցող հիմնախնդիրների առաջնահերթ լուծումը: Ձեռք բերվող վերջնական արդյունքը դառնում է ծրագրի մշակման ելակետ, իսկ այդ նպատակի իրականացումը հիմնավորվում է կոնկրետ միջոցառումների համակարգով: Այդ համակարգը ընդգրկում է ինչպես համապե-

տական կազմակերպական միջոցառումները, այնպես էլ տնտեսական ու կազմակերպական այն լծակները, որոնց օգնությամբ ներգործում է շուկայական տնտեսության տնտեսավարող սուբյեկտների վրա: Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը նախատեսում են նաև ծրագրերի կատարման համար անհրաժեշտ ռեսուրսները, որոնք հանդես են գալիս որպես ծրագրի արդյունքային ցուցանիշների վրա ազդող գործոններ:

Ասվածից հետևում է, որ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիրը տնտեսապես և գիտականորեն հիմնավորված ու հաշվեկշռված առաջադրանքների համակարգ է, որն արտահայտում է մակրոմակարդակի ցուցանիշների կանխատեսվող մակարդակն ու տնտեսական աճի տեմպերը: Այն ընդգրկում է ինչպես ամբողջ տնտեսության, այնպես էլ նրա առանձին ճյուղերի զարգացմանը վերաբերող ցուցանիշներ: Ծրագրում ընդհանուր ձևով տրվում են մակրոտնտեսական ցուցանիշների՝ համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ), համախառն ազգային արդյունքի (ՀԱԱ), ազգային եկամտի (ԱԵ), վերջնական արտադրանքի նախատեսվող ծավալները, կառուցվածքը և աճի տեմպերը, արտադրական ռեսուրսների՝ հիմնական ֆոնդերի, շրջանառու միջոցների աճը, նոր բնական ռեսուրսների և հանքավայրերի շահագործումը, արտադրական և ոչ արտադրական կապիտալ ներդրումների ծավալը, ֆինանսական և այլ ամփոփ ցուցանիշները:

Տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրերը կարող են լինել տնտեսության կայունացման և տնտեսական աճի ծրագրեր: Դրանք հիմնականում տնտեսական աճի ծրագրեր են: Դա բացատրվում է նրանով, որ տնտեսական զարգացման տեմպերը որոշիչ դեր ու նշանակություն ունեն բնակչության սպառման մակարդակի աճի, սոցիալական ապահովման ու զարգացման և երկրի այլ տնտեսական, քաղաքական, բնապահպանական հիմնախնդիրների լուծման գործում: Տնտեսության կայունացման ծրագրի վերջնական նպատակը տնտեսության տատանումների վերացումն է և կայուն մակարդակի պահպանումը, իսկ տնտեսական աճի ծրագրինը՝ աճի տեմպերի ապահովումը:

Տնտեսական աճի ծրագրերը դասակարգվում են տարբեր հատկանիշներով: Ըստ դրանցում օգտագործվող տնտեսական մոդելների տիպերի, դրանք լինում են՝ *հաշվեկշռված տնտեսական աճի, սահմանափակ և անսահմանափակ հորիզոնով, մայրուղային տնտեսական աճի ծրագրեր*:

Հաշվեկշռված աճի ծրագրի մոդելն առաջին անգամ մշակել են Ռ.Հարրոդը և Ե.Դոմարը, 1950-ական թվականների սկզբին: Այդ մոդելը ենթադրում է տնտեսության այնպիսի հաշվեկշռված աճի տեմպեր, որոնց դեպքում տնտեսության բոլոր բաղադրամասերը ժամանակի մեջ փոփոխվում են միևնույն արագությամբ՝ ապահովելով երկրի աշխատունակ բնակչության լրիվ զբաղվածություն: Հաշվեկշռված տնտեսական աճ կարելի է ապահովել ազգային եկամտի կուտակման և սպառման ֆոնդերի օպտիմալ հարաբերակցության պայմաններում:

Տնտեսական աճի ծրագրերի մշակման հիմնախնդիրներից մեկը լավագույն տարբերակի ընտրության չափանիշի ճիշտ որոշումն է:

Հասարակությունը կարող է ցանկանալ ավելացնել մեկ շնչի անձնական սպառումը կամ բարձրացնել հասարակական պահանջմունքների բավարարման աստիճանը: Դրանցից յուրաքանչյուրը պահանջում է տարբեր բնույթի տնտեսական աճի ծրագրեր: Այդ առումով լինում են *սահմանափակ և անսահմանափակ հորիզոնով տնտեսական աճի ծրագրեր*:

Անսահմանափակ հորիզոնով տնտեսական աճի ծրագրերը նպատակ ունեն կանխատեսել այնպիսի աճ, որը կապահովի սպառման առավելագույն ծավալ: Սահմանափակ հորիզոնով տնտեսական աճի ծրագրերը մշակվում են որոշակի ժամանակահատվածի համար և նպատակ ունեն լուծելու այդ ժամանակահատվածի հիմնական խնդիրը:

Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը դասակարգվում են նաև ըստ *ընդգրկվող ժամանակահատվածի, ըստ բովանդակության և ըստ առաջադրանքների համասեռության*:

Ըստ ընդգրկվող ժամանակահատվածի ծրագրերը լինում են *երկարաժամկետ* (15-20 տարի), *միջինժամկետ* (5-10 տարի) և *ընթացիկ* (տարեկան): Երկարաժամկետ սոցիալ-տնտեսական ծրագրերը ընդգրկում են կառավարության տնտեսական քաղաքականության հիմնական գծերը և բնութագրում տնտեսության զարգացման հիմնական ուղղությունները հեռանկարային ժամանակաշրջանում: Այդ ծրագրերում կանխատեսվող ցուցանիշները մոտավոր բնույթ ունեն, քանի որ տնտեսական կյանքի կանխատեսումը հեռանկարում համեմատաբար դժվար իրագործելի խնդիր է: Այդ ծրագրերում նախատեսվում են ինչպես տնտեսական ու սոցիալական արդյունքային ցուցանիշների փոփոխությունները, այնպես էլ տնտեսության զարգացման ռեսուրսային ցուցանիշների անհրաժեշտ տեղաշարժերը: Դրանք վերաբերում են նոր օգտակար հանածոների և էներգիայի աղբյուրների ստեղծմանը, ջրաշինարարական, բնապահպանական պետական աշխատանքներին և նմանատիպ այլ խնդիրների լուծմանը: Միջինժամկետ ծրագրերում, հատկապես 5-ամյա ժամկետի համար, նախատեսվող խնդիրներն ու առաջադրանքները ներկայացվում են ավելի կոնկրետացված և համեմատաբար մանրամասն: Այսպես, օրինակ, եթե արդեն հայտնաբերվել են նոր օգտակար հանածոներ, ապա կարող են սահմանվել դրանց օգտագործման ուղիները, եթե ստեղծվել են նոր տեխնիկական միջոցներ և տեխնոլոգիաներ, ապա կարելի է մշակել դրանց արտադրության և ներդրման նախագծեր: Միջինժամկետ ծրագրերը մշակելիս նկատի է առնվում, որ երկրի տրամադրության տակ գտնվող ռեսուրսները որոշակիորեն կայուն են և մեծ փոփոխություններ չեն կրելու, ուստի տնտեսական կանխատեսումներն ավելի ճշգրիտ են, քան երկարաժամկետ կանխատեսումները:

Ընթացիկ (տարեկան) ծրագրերն ավելի մանրամասն ցուցանիշներ են պարունակում տնտեսական և սոցիալական բոլոր բնագավառների մասին և կոնկրետացնում են երկարաժամկետ և միջինժամկետ ծրագրերում տվյալ տարվա համար կանխատեսված խնդիրներն ու ցուցանիշները: Դրանք միաժամանակ ընդգրկում են զարգացման տվյալ պահին երկրի տնտեսության առջև ծառացած նոր խնդիրները և լուծման հնարավոր միջոցներն ու ուղիները: Ընթացիկ ծրագրերում նախատեսված առա-

ջադրանքներն անհամեմատ ավելի ճշգրիտ ու կոնկրետ են, քան միջին-
ժամկետ և երկարաժամկետ ծրագրերում:

Ըստ բովանդակության՝ տնտեսական ծրագրերն ունենում են
հետևյալ ուղղվածությունները.

- ♦ սոցիալ-տնտեսական, որոնց նպատակն է բարձրացնել բնակչու-
թյան կենսամակարդակը, ապահովել զբաղվածություն և լուծել
բազմաթիվ այլ հիմնախնդիրներ,
- ♦ գիտատեխնիկական, որոնց վերջնական նպատակը գիտական,
տեխնիկական և տեխնոլոգիական հիմնախնդիրների լուծումների
և հետազոտական, կոնստրուկտորական և այլ աշխատանքների
կազմակերպման արդյունավետության բարձրացումն է,
- ♦ արտադրատնտեսական, որոնք արտահայտում են ոլորտին վերա-
բերող միջնորդային հիմնախնդիրների լուծումները, նոր արտադ-
րությունների, արտադրատեսակների, տեխնոլոգիական գործ-
ընթացների ներդրման և յուրացման առաջադրանքները,
- ♦ տարածքային, որոնք լուծում են նոր տարածաշրջանների յուրաց-
ման և արդեն կազմակերպված շրջանների տնտեսական ու սո-
ցիալական բարեփոխումների հիմնախնդիրները,
- ♦ բնապահպանական, որոնք ուղղված են խոշոր բնապահպանա-
կան նախագծերի իրականացմանը, բնական ռեսուրսների օգտա-
գործման արդյունավետության բարձրացմանը և շրջակա միջա-
վայրի պահպանության բարելավմանը,
- ♦ կազմակերպական-տնտեսական, որոնք ուղղված են տնտեսու-
թյան կառավարման ձևերի ու մեթոդների, կառուցվածքի կատա-
րելագործմանը:

Տնտեսական ծրագրերի առաջադրանքներն իրենց տնտեսական
համասեռության հատկանիշով դասակարգվում են ըստ որոշակի խմբերի,
գոյացնելով տնտեսական համալիր ծրագրի այն բաժինները, որոնք
իրական և տրամաբանական կապերով սերտորեն կապված են միմյանց
հետ:

Տնտեսական և սոցիալական զարգացման ծրագրերում արտացոլ-
վում են ոչ միայն ծրագրի մշակման համար անհրաժեշտ մուտքային, այլ
նաև ծրագրի նպատակն արտահայտող ելքային ցուցանիշները: Այդ
ցուցանիշները տրված են նախորդ գլուխներում:

4.7. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական ծրագրի մշակման և ընդունման կարգը, ծրագրի բաժիններն ու ցուցանիշները

Տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրերը, մինչև շուկայական հարաբերություններին անցնելը, ինչպես նշվեց, մշակվում և իրականացվում էին դիրեկտիվ, պլանային համակարգի միջոցով: Այդ համակարգը անկարող գտնվեց հաղթահարելու տնտեսության մեջ առաջացած արատավոր միտումները, նպաստեց ազգային տնտեսությունը տնտեսական ճգնաժամի մեջ ներքաշելուն: Այդ ճգնաժամը իր արտահայտությունը գտավ հասարակական արտադրության ցածր արդյունավետության, տնտեսական աճի տեմպերի անկման, կարևորագույն ապրանքների պակասուրդի, փողի արժեզրկման և գների աճի, հասարակական պահանջմունքները բավարարելու անկարողության մեջ: Այս ամենը ձևավորեց այն կարծիքը, ըստ որի՝ շուկայական տնտեսական համակարգին անցնելու դեպքում կվերանա պետության կողմից տնտեսական ծրագրերի մշակման անհրաժեշտությունը:

Սակայն, մեր տնտեսությունը բնութագրելով որպես կարգավորվող շուկայական տնտեսություն, չպետք է մոռանալ այն փաստը, որ գոյություն չունեն տնտեսական կառավարման զուտ պլանային կամ շուկայական մոդելներ, այլ կան խառը տնտեսական համակարգեր, որտեղ պետական պլանային և շուկայական կարգավորիչները կազմում են մեկ միասնական ամբողջություն:

Իրականում, տնտեսական և սոցիալական համապետական ծրագրերը մշակվել և մշակվում են ոչ միայն թույլ զարգացած, ճգնաժամային իրավիճակում գտնվող երկրներում, այլ նաև զարգացած և սեփականաշնորհման բարձր մակարդակ ունեցող երկրներում: Հատկապես այս երկրներում է, որ պետությունը ուղղակի աջակցում է տնտեսական այն առաջնային խնդիրների լուծմանը, որոնք արտահայտում են կառուցվածքային քաղաքականությունը, տարածվում են շուկայական հարաբերությունների ներդրման սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող ոլորտների վրա: Այդ ոլորտներում պետական միջամտությունը ենթադրում է գիտատար և ոչ շահութաբեր, սակայն հասարակության համար օգտակար ճյուղերի և ձեռնարկությունների գործունեությանը օժանդակություն, թերզարգացած շրջանների ինդուստրացում (նոր ձեռնարկությունների կառուցում, աշխատատեղերի ստեղծում, կադրերի վերապատրաստում), շրջակա միջավայրի պահպանում, բնապահպանական խոշոր ծրագրերի իրականացում:

Շուկայական համակարգի պայմաններում երկրի համապետական զարգացման ծրագրի մշակումը, վերջին հաշվով, հանգում է արտադրական հարաբերությունների մասնակիցների տնտեսական և սոցիալական շահերի օբյեկտիվ գնահատմանը և այդ շահերի իրականացման առավել արդյունավետ ուղիների ընտրությունը: Այլ կերպ ասած, պետական, տնտեսական ծրագրերը մեծ թե փոքր ձեռնարկություններին օգնում են ընտրելու իրենց նպատակին հասնելու ճիշտ ուղին: Վերջապես,

առանց սոցիալ- տնտեսական համալիր ծրագրերի մշակման՝ անհնար կլիներ ճիշտ ընտրել պետական տնտեսական քաղաքականության այս կամ այն ուղին: Ի դեպ, պետական քաղաքականության ուղղություններն ինքնանպատակ չեն: Դրանց նպատակը երկրի տնտեսական զարգացման ապահովումն է, մակրոտնտեսական խնդիրների իրագործումը՝ գործազրկության և ինֆլյացիայի կրճատումը:

ՀՀ տնտեսական և սոցիալական ծրագրերի մշակումը սկսվում և իրականացվում է մի շարք փուլերով: Դրանց նախորդում է հանրապետության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի և բարեփոխումների ընթացքի վերլուծությունը: Այդպիսի վերլուծության միջոցով պարզվում է երկու կարևոր հարց. նախ՝ նախորդ ծրագրի կատարման արդյունքում տնտեսությունն ինչ նվաճումների է հասել, ինչպիսին է առկա սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը, և որքանով են իրականացվել բարեփոխումների ծրագրում նախատեսված միջոցառումները: Երկրորդ՝ պարզվում է, թե ինչպիսի սխալներ, բացթողումներ են եղել, որոնք բացասաբար են անդրադարձել տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրերի իրականացման վրա: Դա կարևոր է ոչ միայն գալիք ժամանակաշրջանում նման սխալներից խուսափելու, դրանք չկրկնելու, այլ նաև նոր ծրագրերը ճիշտ և իրատեսորեն կազմելու համար:

Տնտեսական ծրագրերի մշակման առաջին փուլում հանրապետության կառավարությունը հանձնարարություն է տալիս համապատասխան նախարարություններին, տնտեսավարող սուբյեկտներին և կազմակերպություններին՝ առաջարկություններ ներկայացնել համապատասխան բնագավառների զարգացման հիմնական ուղղությունների, միտումների և առաջնահերթությունների կանխատեսումների վերաբերյալ: Դրանք ամփոփվում են համապատասխան նախարարություններում և ներկայացվում ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարություն, որը իր համապատասխան ստորաբաժանումների միջոցով կազմակերպում է տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրերի մշակման աշխատանքները, կազմում ծրագիրը և ներկայացնում ՀՀ կառավարության քննարկմանը: Դրանով ավարտվում է տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ծրագրի մշակման երկրորդ փուլը և սկսվում է երրորդը: Այս փուլում կառավարությունը հանգամանորեն քննարկում է ծրագրի նախագիծը, կատարում իրական տնտեսական իրավիճակից բխող անհրաժեշտ փոփոխություններ: Քննարկման արդյունքում, համապատասխան փոփոխություններով հանդերձ, ծրագիրն ընդունվում է:

ՀՀ-ում տնտեսական-սոցիալական ծրագրերը մշակվում են ըստ առանձին բաժինների, հետևյալ հաջորդականությամբ.

1. սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը և բարեփոխումների ընթացքը հանրապետությունում,
2. ծրագրի նպատակը և խնդիրները,
3. տնտեսական բարեփոխումների ծրագիրը,
4. տնտեսական քաղաքականությունն առանձին ոլորտներում:

Ծրագրի այդ բաժինները սերտորեն փոխկապակցված են և արտահայտում են տվյալ ժամանակահատվածի տնտեսական, սոցիալական

զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափություններն ու հիմնախնդիրները, որոնք ձևավորվում են առաջին բաժնում և արտացոլվում են ձեռք բերված նվաճումների և բարեփոխումների ընթացքի վերլուծության միջոցով:

Ծրագրի երկրորդ բաժնում իրենց արտացոլումն են գտնում նպատակը և այն խնդիրները, որոնց լուծման ճանապարհով պետք է այն դառնա իրականություն:

Տնտեսական բարեփոխումների բաժինը ընդգրկում է ֆինանսական և սոցիալական քաղաքականության, կազմակերպական, կառուցվածքային բարեփոխումների ուղղությունները, արտաքին տնտեսական և տարածաշրջանային քաղաքականությունը:

Ծրագրի վերջին բաժնում իր արտացոլումն է գտնում առանձին ոլորտներում իրականացվող տնտեսական քաղաքականությունը: Այստեղ առանձին ենթաբաժիններով ցույց են տրվում արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, տրանսպորտի և կապի, կապիտալ շինարարության, էներգետիկայի, բնակարանային կոմունալ տնտեսության, բնապահպանության և բնօգտագործման, գիտության և կրթության, առողջապահության, մշակույթի և այլ ոլորտների զարգացման խնդիրները և առաջադրանքները:

Տնտեսական ծրագրերի նշված բաժիններում նախատեսվող խնդիրներն իրենց արտացոլումն են գտնում համապատասխան ցուցանիշներում: Այդ ցուցանիշները վերաբերում են տնտեսության տարբեր ճյուղերի և ոլորտների զարգացմանը և արտահայտում են տնտեսական ու սոցիալական երևույթների քանակական և որակական կողմերը: Ծրագրում օգտագործվող ցուցանիշները լինում են բնահրային կամ բնաձևային (չափվում են չափի բնական միավորներով՝ կգ, մ², կվտ, տ, և այլն), արժեքային, քանակական, որակական, բացարձակ և հարաբերական, վերջնական և միջանկյալ, ամփոփ կամ մասնակի, մակրոտնտեսական և միկրոտնտեսական: Այդ ցուցանիշներին կանոդադառնա՞նք ձեռնարկի առանձին բաժիններում, հատկապես, մակրոտնտեսական քաղաքականությունը արտադրության ճյուղերում ուսումնասիրելու ժամանակ:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Տնտեսական պարբերաշրջանները օբյեկտիվ բնույթ ունեն և դրանց մեծացման վրա հնարավոր է ազդել տնտեսական քաղաքականությամբ: Այդ գործում տնտեսագետներին օգնության է գալիս այդ տատանումների կարճաժամկետ և երկարաժամկետ առանձնահատկությունների բացահայտումը:
2. Ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժերը կապվում են փողի զանգվածի կարճաժամկետ փոփոխության հետ, որի հետևանքով այդ կորի հատվելը ամբողջական առաջարկի կարճաժամկետ կորի հետ առաջ է բերում արտադրության ծավալի, իսկ ամբողջական առաջարկի երկարաժամկետ կորի հետ՝ գների մակարդակի փոփոխություն:
3. Կայունացման քաղաքականությունը երկրի կառավարության այն միջոցառումների համակարգն է, որի շնորհիվ տնտեսական կտրուկ տատանումները մեղմանում են, և տնտեսական հավասարակշռությունը վերականգնվում է: Խոսքը վերաբերում է այն տատանումներին, որոնք տեղի են ունենում ամբողջական պահանջարկի կամ ամբողջական առաջարկի կտրուկ անբարենպաստ փոփոխությամբ պայմանավորված:
4. Հարկաբյուջետային և դրամավարկային քաղաքականությունների իրականացման ընթացքում գոյություն ունեցող ներքին և արտաքին խզումների փաստը դեռևս չի ապացուցում տնտեսության զարգացման գործում պետության ակտիվ կամ պասիվ քաղաքականություն վարելու անհրաժեշտությունը, այլ միայն զգուշացնում է քաղաքական գործիչներին՝ դրանց կիրառման ճիշտ ուղղության և ժամանակի ընտրության մասին:
5. Ազգային տնտեսության գործունակության վրա ազդում են արտաքին և ներքին գործոններ, որոնք պետք է դրվեն ազգային տնտեսության ռազմավարության հիմքում:
6. Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը տնտեսության պետական կարգավորման գործում ծառայում են որպես հիմնական գործիքներ և արտացոլում են պետության տնտեսական քաղաքականության ռազմավարությունը:
7. Սոցիալ-տնտեսական ծրագրերը մշակվում են պետական կառավարման բոլոր մարմինների անմիջական մասնակցությամբ և հաստատվում են ՀՀ կառավարության կողմից:

Հիմնական հասկացություններ

Տնտեսական պարբերաշրջան
Ամբողջական պահանջարկ
Ամբողջական առաջարկ
Կայունացման քաղաքականություն
Ակտիվ տնտեսական քաղաքականություն
Պասիվ տնտեսական քաղաքականություն
Ներքին խզում (ներքին լազ)
Արտաքին խզում (արտաքին լազ)
Ազգային տնտեսություն
Ինդիկատիվ պլանավորում
Ռազմավարական պլանավորում
Սոցիալ-տնտեսական ծրագրեր

Հարցեր կրկնության համար

1. Որո՞նք են տնտեսական տատանումների պատճառները:
2. Ի՞նչ տարբերություններ կան կարճաժամկետ և երկարաժամկետ տատանումների միջև:
3. Ի՞նչ գործոնների ազդեցությամբ է տեղաշարժվում ամբողջական պահանջարկի կորը:
4. Որո՞նք են ամբողջական առաջարկի կորի կտրուկ տեղաշարժերի պատճառները:
5. Որո՞նք են տնտեսական կայունացման գործիքները, և ինչպե՞ս պետք է դրանք օգտագործել:
6. Ինչպիսի՞ տեսակետներ գոյություն ունեն մակրոտնտեսական կարգավորման քաղաքականության նպատակահարմարության մասին:
7. Ինչպե՞ս է հիմնավորվում ակտիվ կամ պասիվ տնտեսական քաղաքականության ընտրությունը:
8. Տնտեսական քաղաքականության կայունությունը ի՞նչ առավելություններ է հանդես բերում:
9. Ազգային տնտեսությունն ինչ բաղադրամասեր ունի, որոնց նկատմամբ նույն տնտեսական քաղաքականությունը իրականացվել չի կարող:
10. Որո՞նք են ազգային տնտեսության զարգացման գործոնները, և դրանք ի՞նչ խմբերում են ընդգրկվում:
11. Ի՞նչ տարբերություններ կան ինդիկատիվ և ռազմավարական պլանավորման միջև:
12. Ի՞նչ փուլերով է մշակվում ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիրը և ի՞նչ բաժիններից է բաղկացած:

ԳԼՈՒԽ 5

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԲԱՇԽՈՒՄԸ ԵՎ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Այս գլխում կներկայացվեն հետևյալ հարցերը.

- ու՞մ կողմից է արտադրվում ամբողջական եկամուտը, և ի՞նչ գործոններ են որոշում դրա մեծությունը,
- ինչպե՞ս է բաշխվում ազգային արդյունքը, դրա որ մասն են ստանում աշխատանքի և որը՝ կապիտալի սեփականատերերը,
- ինչպե՞ս է օգտագործվում ամբողջական եկամուտը սպառման, ներդրումների և պետական ծախսերի նպատակներով,
- ի՞նչն է հավասարակշռում ապրանքների և ծառայությունների, ինչպես նաև փոխառու միջոցների առաջարկն ու պահանջարկը,
- ինչպե՞ս է տնտեսական քաղաքականությունը ազդում ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության վրա:

5.1. Ապրանքների և փողի շրջանառությունը տնտեսությունում

Ապրանքների և փողի շրջանառությունը երկրի ներսում տեղի է ունենում տնտեսական սուբյեկտների միջև: Շուկայական տնտեսությամբ սուբյեկտներ են համարվում.

1. տնային տնտեսությունները,
2. ձեռնարկությունները,
3. պետությունը:

Տնային տնտեսությունը մեկ կամ մի քանի անձից բաղկացած տնտեսական միավոր է, որը՝

- տնտեսական որոշումները ընդունում է ինքնուրույն,
- արտադրության որևէ գործոնի սեփականատեր է,
- ձգտում է առավել բավարարել իր պահանջմունքները:

Տնային տնտեսություն են համարվում սպառողները, վարձու աշխատողները, կապիտալի, հողի, արտադրության միջոցների սեփականատերերը:

Ձեռնարկությունը այնպիսի տնտեսական միավոր է, որը՝

- տնտեսական որոշումները ընդունում է ինքնուրույն,
- ձեռք է բերում արտադրության գործոններ, կազմակերպում է ապ-

րանքային արտադրություն, արտադրանքը վաճառում այլ ձեռնարկություններին, տնային տնտեսություններին և պետությանը,

- ձեռնարկությունը ձգտում է առավելագույն շահույթ ստանալ:

Պետությունը, որպես շուկայական տնտեսության սուբյեկտ, հանդես է գալիս պետական կառավարական մարմինների ձևով: Վերջիններս ունեն քաղաքական իշխանություն, սահմանադրությամբ և օրենքներով սահմանված իրավունքներ ու պարտականություններ՝ համապետական շահերի և նպատակների իրագործման համար տնտեսական սուբյեկտների և շուկայի վրա վերահսկողություն սահմանելու գործում:

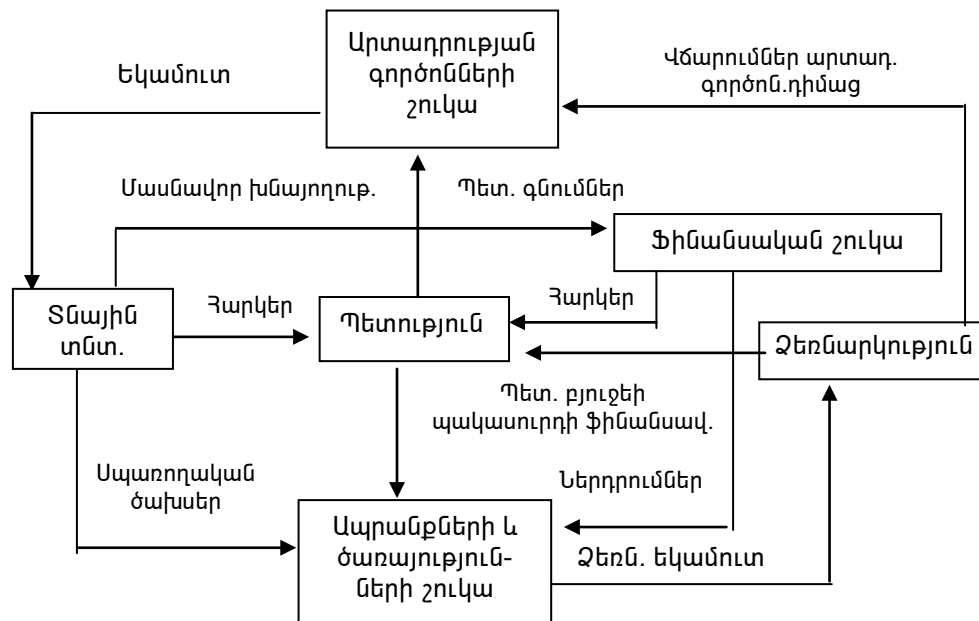
Տնային տնտեսությունները և ձեռնարկությունները կազմում են տնտեսության մասնավոր հատվածը:

Նշված ինստիտուցիոնալ միավորները սերտորեն համագործակցում են բոլոր երեք շուկաներում՝ ապրանքների ու ծառայությունների, արտադրության գործոնների և ֆինանսական՝ ձևավորելով յուրօրինակ «ծախսեր-եկամուտներ» հոսքերի շրջանառությունը:

Իրական տնտեսությունում տեղի ունեցող եկամուտների հոսքերը դիտարկենք տնտեսական սուբյեկտների միջև:

Գծապատկեր 5.1

Ազգային արդյունքի հոսքերի շրջանառություն

Տնային տնտեսությունները արտադրության գործոնների տրամադրման դիմաց ստացած եկամտից (աշխատավարձ + շահույթ + ռենտա + տոկոսային եկամուտ) պետությանը վճարելով մասնավոր հարկերը՝ մնացած տնօրինվող եկամուտը օգտագործում են սպառողական ծախսերի և

մասնավոր խնայողությունների համար:

Ձեռնարկությունները իրենց ապրանքների ու ծառայությունների վաճառքից ստացած եկամուտը օգտագործում են արտադրության գործոնների ձեռքբերման դիմաց վճարելու համար:

Շրջանառությունը ներկայացնող գծապատկերից երևում է, որ պետությունը մասնակցում է եկամուտների հոսքերի շրջանառությանը և կապված է ինչպես մասնավոր հատվածի սուբյեկտների, այնպես էլ շուկաների հետ: Պետությունը, ստանալով հարկային եկամուտները, պետական գնումներ է կատարում արտադրության գործոնների և ապրանքների ու ծառայությունների շուկայից, եկամուտների և ծախսերի բացասական մնացորդի (պետական բյուջեի պակասուրդի) դեպքում դիմում է ֆինանսական շուկային:

Գծապատկերում ներկայացված փոխհարաբերությունների ուսումնասիրությունը սկսվում է երկրի ամբողջական արդյունքը արտադրող ձեռնարկություններից: Նախ ցույց է տրվում, թե ինչպես է որոշվում ձեռնարկություններում արտադրանքի թողարկման ծավալը, այնուհետև՝ թե ինչպես է ամբողջական եկամուտը արտադրության գործոնների շուկայի միջոցով բաշխվում տնային տնտեսությունների միջև, ինչպես է օգտագործվում տնային տնտեսությունների ստացած եկամուտը, ինչպես է ձևավորվում ամբողջական պահանջարկը և ինչպես է հաստատվում հավասարակշռությունը ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի միջև:

5.2. Ապրանքների և ծառայությունների արտադրությունը: Արտադրական ֆունկցիա

Ամբողջական արդյունքի արտադրության ծավալը որոշվում է արտադրության գործոնների և արտադրական ֆունկցիայի միջոցով:

Արտադրության գործոններն են՝ կապիտալը (K), այսինքն՝ արտադրության միջոցները և աշխատանքը (L), այսինքն՝ աշխատաժամանակը կամ աշխատողների թիվը:

Վերլուծության պարզության նպատակով K -ն և L -ը ընդունում ենք որպես տրված մեծություններ և համարում, որ տնտեսությունն ունի հաստատագրված ծավալով կապիտալ և աշխատանք, այսպես՝ $K=K$, $L=L$: Ընդունում ենք նաև, որ K -ն և L -ը օգտագործվում են ամբողջությամբ, այսինքն՝ լրիվ զբաղվածությամբ: Արտադրական ֆունկցիան $Y=F(K,L)$, ցույց է տալիս, թե ինչպես են աշխատանքը և կապիտալը որոշում արտադրության ծավալը՝ Y -ը: Թողարկվող արտադրանքի ծավալը ֆունկցիա է կապիտալի և աշխատանքի ծավալից: Արտադրական ֆունկցիան ցույց է տալիս ամբողջական եկամտի ծավալի կախվածությունը կապիտալի և աշխատանքի քանակից և արտացոլում է երկրում տվյալ պահին գոյություն ունեցող կապիտալի և աշխատանքի միացման տեխնոլոգիան:

Արտադրական շատ ֆունկցիաներ ունեն կայուն հատույց մասշտաբից հատկություն, այսինքն, եթե արտադրության գործոններն ավելանում են որևէ դրական Z մեծությամբ, ապա արտադրության ծավալը նույնպես աճում է նշված մեծությամբ, այսպես.

$$ZY = F(ZK, ZL),$$

որտեղ՝ $Z > 0$:

Օրինակ, եթե աշխատանքը և կապիտալը երկար ժամկետում ավելանան 5%-ով, ապա արտադրության ծավալը նույնպես կավելանա 5%-ով: Ասում են նաև, որ եթե կապիտալի և աշխատանքի միջին ամբողջական ծախսերի հարաբերությունը արտադրության ծավալին երկար ժամկետում մնում է *անփոփոխ*, ապա առկա է *կայուն հատույց մասշտաբից*, եթե կապիտալի և աշխատանքի միջին ամբողջական ծախսերը երկար ժամկետում կրճատվում են արտադրության ծավալի աճին զուգընթաց, ապա առկա է *տնտեսում*՝ պայմանավորված արտադրության մասշտաբների աճով կամ՝ *աճող հատույց մասշտաբից*, և եթե երկար ժամկետում ամբողջական ծախսերն աճում են արտադրության ծավալի աճից ավելի արագ, ապա առկա է *ծախսերի աճ*՝ պայմանավորված արտադրության մասշտաբների աճով կամ՝ *նվազող հատույց մասշտաբից*:

Արտադրության գործոնները և արտադրական ֆունկցիան միասին արտացոլում են ամբողջական առաջարկը, և քանի որ կապիտալը և աշխատանքը համարում եք տրված մեծություններ, ապա.

$$Y = F(\bar{K}, \bar{L}) = \bar{Y}$$

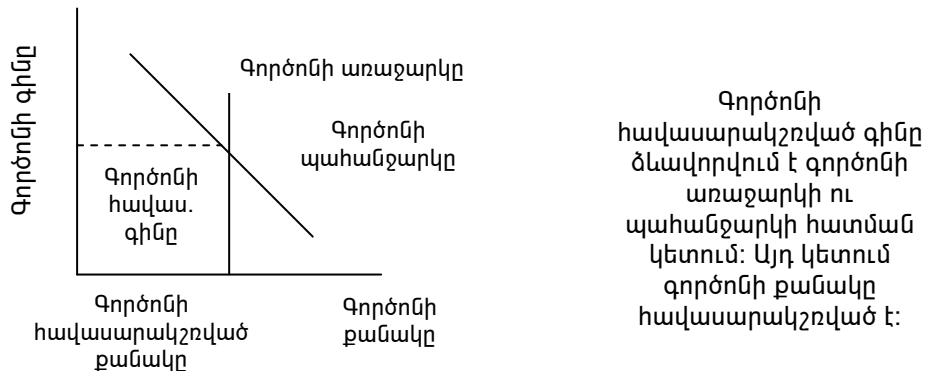
$\bar{Y} = \bar{Y}$ լրիվ զբաղվածության կամ, որ նույնն է՝ բնական գործազրկության պայմաններում արտադրված արտադրանքի ծավալն է՝ պոտենցիալ ՋՆԱ-ն:

5.3. Ամբողջական եկամտի բաշխումը

Այժմ դիտարկենք, թե ինչպես է ձեռնարկությունների կողմից արտադրված ամբողջական եկամուտը արտադրության գործոնների շուկաների միջոցով բաշխվում կապիտալի և աշխատանքի սեփականատերերի՝ տնային տնտեսությունների և ձեռնարկությունների միջև: Տնտեսագետները երկար են ուսումնասիրել արտադրության գործոնների շուկաները, որ պարզեն, թե ինչպես է կատարվում եկամտի բաշխումը: 19-րդ դարում հայտնի տնտեսագետ Կ.Մարքսը կապիտալի և աշխատանքի սեփականատերերի եկամուտների ստացումը բացատրում էր անհրաժեշտ և հավելյալ արդյունքների բաշխման միջոցով: Մենք կքննարկենք *ամբողջական եկամտի բաշխման ժամանակակից տեսությունը*՝ *ամբողջական եկամտի բաշխումը ըստ արտադրության գործոնների գների, որը ստացել է բաշխման նոր դասական տեսություն* անվանումը:

Արտադրության գործոնի գինը փողի այն քանակությունն է, որը վճարվում է գործոնի միավորը ձեռք բերելիս: Աշխատանք գործոնի գինը անվանական աշխատավարձն է, որը նշանակենք W -ով, կապիտալ գոր-

ծոնի գինը կապիտալի վարձավճարն է. նշանակենք R -ով: Արտադրության գործոնի գինը որոշվում է գործոնների շուկայում առաջարկի և պահանջարկի փոխազդեցությամբ: Ինչպես ընդունել էինք նախօրոք, արտադրության գործոնների առաջարկը մեր վերլուծության ընթացքում համարում ենք կայուն, հետևաբար առաջարկը ներկայացնող կորը ընդունում է ուղղահայաց գծի տեսք.

Նկ.5.1. Աշխատանքի և կապիտալի գների ձևավորումը

Որպեսզի պարզենք, թե ինչպես է ձեռնարկությունը որոշում իրեն անհրաժեշտ արտադրության գործոնի պահանջարկը, նախ պետք է հիշենք, որ արտադրության գործոնների պահանջարկը կախյալ (միջնորդավորված) պահանջարկ է, այսինքն՝ կախված է ձեռնարկության կողմից թողարկվող ապրանքի արտադրության ծավալի մասին ձեռնարկության որոշումից, երկրորդ, պետք է ծանոթանանք «տիպիկ ձեռնարկություն» հասկացությանը: Տիպիկ ձեռնարկությունը.

- *Մրցակցային է* ինչպես այն շուկայում, որտեղ վաճառում է իր արտադրանքը, այնպես էլ այն շուկայում, որտեղից գնում է արտադրության գործոնները, հետևաբար, լինելով փոքր՝ նշված շուկաների համեմատությամբ, ձեռնարկությունը որևէ ազդեցություն չունի շուկայում ձևավորված գների վրա և ընդունում է այդ գները որպես տրված, այնպիսին, ինչպիսին դրանք ձևավորվել են շուկայական տվյալ պայմաններում: Եթե ձեռնարկությունը փորձի բարձրացնել արտադրանքի գինը, այն պարզապես չի վաճառվի, եթե փորձի իջեցնել աշխատավարձը, աշխատողները կգնան այլ ձեռնարկություն: Հետևաբար, ձեռնարկությունը կապիտալ է վարձակալում շուկայում տրված R գնով, աշխատանք՝ W գնով և իր արտադրանքը վաճառում է տրված P գնով (ընդունում ենք, որ ամբողջ կապիտալը պատկանում է տնային տնտեսություններին այնպես, ինչպես աշխատանքը):

- Ձեռնարկությունը արտադրության գործոններ է գնում և արտադրանք արտադրում շահույթ ստանալու նպատակով: *Ձեռնարկությունը ձգտում է առավելագույն շահույթի:*

Ձեռնարկության շահույթը որոշվում է ձեռնարկության հասույթից (համախառն եկամտից) հանելով արտադրության գործոնների ձեռքբերման վրա կատարված ամբողջական ծախսերը: Ձեռնարկության հասույթը հավասար է արտադրանքի միավորի վաճառքի գնի (P-ի) և ձեռնարկության արտադրության ծավալի (Y-ի) արտադրյալին:

$$\text{Չահույթը} = P \times Y$$

Ձեռնարկության շահույթը ստացվում է ձեռնարկության հասույթից հանելով կապիտալ ձեռք բերելու վրա կատարված ծախսերը (R.K) և աշխատանք ձեռք բերելու վրա կատարված ծախսերը (W.L): Չետևաբար՝

$$\text{Շահույթը} = P \times Y - W \times L - R \times K$$

Որպեսզի ցույց տանք, շահույթի կախվածությունը արտադրության գործոններից, օգտագործենք արտադրական ֆունկցիան՝ շահույթի բանաձևում Y-ը փոխարինելով իր արժեքով՝ F(K,L) -ով:

$$Y = F(K, L) \text{ դեպքում կունենանք.}$$

$$\text{Շահույթը} = PF(K,L) - WL - RK:$$

Ձեռնարկությանը հայտնի են արտադրանքի միավորի վաճառքի շուկայում ձևավորված P գինը, միավոր կապիտալ ձեռք բերելու R գինը և միավոր աշխատանք ձեռք բերելու W գինը:

Ձեռնարկությունը տրված P, W, R գների պայմաններում ընտրում է այնպիսի քանակությամբ աշխատանք և կապիտալ, որ շահույթը լինի առավելագույնը:

Որպեսզի պարզաբանենք, թե ձեռնարկությունը ինչպես է որոշում, իրեն անհրաժեշտ կապիտալի և աշխատանքի մեծությունը, ծանոթանանք նոր հասկացությունների:

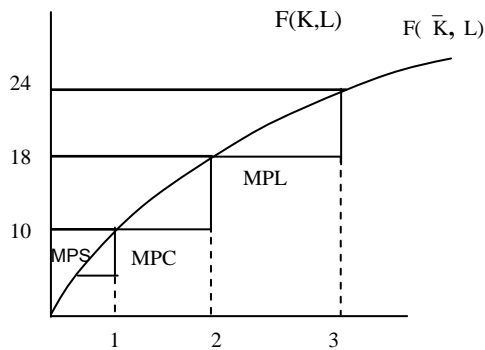
Աշխատանքի սահմանային արդյունք՝ MPL

Ենթադրենք՝ մեկ աշխատողը արտադրում է 10 դետալ, ձեռնարկությունը վարձում է երկրորդ աշխատողին, միասին նրանք արտադրում են 18 դետալ, վարձված երրորդ աշխատողի դեպքում ձեռնարկության ընդհանուր արտադրանքը կազմում է 24 դետալ: Չետևաբար, երկրորդ աշխատողի սահմանային արդյունքը 8 դետալ է, իսկ երրորդինը՝ 6 դետալ:

Այսպիսով. աշխատանքի սահմանային արդյունքը աշխատանքի լրացուցիչ միավորով ստեղծված արտադրանքի լրացուցիչ քանակությունն է.

$$MPL = F(\bar{K}, L+1) - F(\bar{K}, L)$$

Արտադրական ֆունկցիաների մեծամասնությունն ունի նվազող սահմանային արդյունքի հատկություն, այսինքն՝ եթե $K = \bar{K}$, ապա յուրաքանչյուր հաջորդ լրացուցիչ աշխատող ավելի քիչ լրացուցիչ արդյունք է ստեղծում, քան նախորդը:

Այս կորը ցույց է տալիս, թե անփոփոխ կապիտալի պայմաններում ինչպես է արտադրանքի թողարկումը կախված աշխատանքից:

MPL-ը աշխատանքի սահմանային արդյունքն է:

Նկ.5.2. Արտադրական ֆունկցիա

Այդ է պատճառը, որ արտադրական ֆունկցիաները, որևէ գործոնի քանակի ավելացմանը զուգընթաց (երբ մյուս գործոնները չեն փոխվում), դառնում են ավելի մեղմ թեքված (զառիկող):

Երբ մրցակցային, շահույթը առավելագույնի հասցնել ձգտող ձեռնարկությունը որոշում է ընդունում լրացուցիչ աշխատանքի միավոր վարձելու մասին, առաջին հերթին մտածում է, թե դա ինչպես կազդի իր շահույթի վրա և համեմատում է լրացուցիչ աշխատանքով ստեղծված արտադրանքի վաճառքից ստացած համախառն եկամուտը միավոր աշխատանքի ձեռքբերման ծախսի անվանական աշխատավարձի հետ:

Ձեռնարկությունը, վարձելով մեկ լրացուցիչ աշխատող, նրա աշխատանքի և թողարկած արտադրանքի շնորհիվ ստանում է լրացուցիչ հասույթ, որը հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

Լրացուցիչ հասույթը = լրացուցիչ արտադրանք x արտադրանքի միավորի գին:

$$\text{Լրացուցիչ հասույթը} = \text{MPL} \times P$$

Լրացուցիչ արտադրանքը հավասար է աշխատանքի սահմանային արդյունքին, իսկ արտադրանքի միավորի վաճառքի գինը՝ P -ն, տրված է, հետևաբար՝ ձեռնարկության լրացուցիչ շահույթը ստացվում է լրացուցիչ հասույթից հանելով աշխատանքի միավորի գինը՝ W -ն.

$$\Delta \text{շահույթը} = \text{MPL} \times P - W$$

Ձեռնարկատերը գիտի, որ, քանի դեռ լրացուցիչ հասույթը գերազանցում է անվանական միավոր աշխատավարձը, լրացուցիչ աշխատանքը ավելացնում է շահույթը: Հետևաբար, ձեռնարկությունը աշխատող է վարձում այնքան ժամանակ, մինչև որ աշխատանքի հերթական լրացուցիչ միավորը այլևս լրացուցիչ շահույթ չի բերում, այսինքն՝ քանի դեռ MPL-ը չի փոքրանում այնքան, որ լրացուցիչ հասույթը հավասար լինի աշխատավարձին.

$$\text{MPL} \times P = W \quad \text{կամ} \quad \text{MPL} = W / P$$

W/P արտահայտությունը անվանում ենք իրական աշխատավարձ կամ աշխատանքի իրական գին: Իրական աշխատավարձը աշխատանքի վարձատրությունն է՝ արտահայտված ոչ թե փողով, այլ ապրանքների և

ծառայությունների քանակությամբ, դա այն գնողունակ կարողությունն է (արտահայտված ապրանքների և ծառայությունների քանակությամբ), որը ձեռնարկությունը վճարում է աշխատանքի յուրաքանչյուր միավորին: Որպեսզի առավելագույնի հասցնի իր շահույթը, ձեռնարկությունը աշխատողներ է վարձում այնքան ժամանակ, քանի դեռ *աշխատանքի սահմանային արդյունքը չի հավասարվել իրական աշխատավարձին*:

Պետք է հիշել, որ աշխատանքի առաջարկի և պահանջարկի վրա ազդող ցանկացած միջոցառում (գործոն) փոխում է հավասարակշռված իրական աշխատավարձը և աշխատանքի սահմանային արդյունքը նույն մեծության չափով, քանի որ MP_L -ը և W/P -ը միշտ պետք է հավասար լինեն:

Ձեռնարկությունն իրեն անհրաժեշտ կապիտալի պահանջարկը որոշում է այն նույն տրամաբանությամբ, ինչ որ աշխատանքի պահանջարկի դեպքում էր:

Տնտեսագետները «կապիտալ» ասելով հասկանում են անցյալում արտադրված և կուտակված, նոր ապրանքների և ծառայությունների արտադրության համար ներկայումս օգտագործվող ներդրումային միջոցները՝ մեքենաները, սարքավորումները, գործարանային շենքերն ու կառուցվածքները, տրանսպորտային միջոցները, իրացման ցանցը:

Կապիտալի սահմանային արդյունք՝ MPK

Կապիտալի սահմանային արդյունքը կապիտալի լրացուցիչ միավորով ստեղծված արտադրանքի լրացուցիչ քանակությունն է:

$$MPK = F(K+1, \bar{L}) - F(K, \bar{L})$$

Կապիտալի յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավորի բերած լրացուցիչ շահույթը (Δ շահույթը) հավասար է կապիտալի միավորով ստեղծված լրացուցիչ համախառն եկամտի ($MPK \times P$) և կապիտալի միավորի վարձավճարի (R -ի) տարբերությանը:

$$\Delta \text{շահույթը} = MPK \times P - R$$

Ձեռնարկությունը կապիտալ կվարձի այնքան ժամանակ, քանի դեռ լրացուցիչ շահույթ է ստանում: Հենց որ ձեռնարկության լրացուցիչ հատույթը՝ $MPK \times P$ -ն հավասարվում է կապիտալի միավորի վարձավճարին՝ R -ին, $MPK \times P = R$ կամ որ նույնն է, հենց որ $MPK = R/P$, ձեռնարկությունը այլևս նոր կապիտալ չի վարձակալի, քանի որ լրացուցիչ շահույթ այդ պայմաններում չի ստանա:

R/P -ն անվանում են կապիտալի իրական գին:

Այսպիսով, մրցակցային և առավելագույն շահույթի ձգտող ձեռնարկությունը արտադրության գործոնների նկատմամբ պահանջարկի մասին որոշում ընդունելիս հետևում է այս պարզ կանոնին՝ *ձեռնարկությունը արտադրության յուրաքանչյուր գործոնի նկատմամբ պահանջարկ է դրսևորում այնքան ժամանակ, քանի դեռ այդ գործոնի սահմանային արդյունքը չի հավասարվել գործոնի իրական գնին*: Իմանալով արտադրության գործոնի առաջարկը, որը տրված է նախօրոք, վերլուծության սկզբում, որոշելով նաև ձեռնարկության պահանջարկը արտադրության

յուրաքանչյուր գործոնի նկատմամբ, ստանում ենք արտադրության գործոնների հավասարակշռված իրական գները, որոնց համաձայն իրականացվում է ամբողջական եկամտի բաշխումը արտադրության գործոնների միջև:

Արտադրության գործոնները իրար հետ կապված են: Դրանցից մեկի առաջարկի փոփոխությունը ազդում է մյուսների շուկայի և գների վրա: Քանի որ արտադրության գործոնները օգտագործվում են համատեղ, ապա դրանցից մեկի արտադրողականությունը կախված է մյուսների քանակից: Արդյունքում՝ ցանկացած գործոնի առաջարկի փոփոխությունը փոխում է մյուսների եկամտաբերությունը:

Նվազող սահմանային արդյունքի համաձայն, արտադրության գործոնի քանակի ավելացումը կրճատում է դրա սահմանային արդյունքը, հետևաբար նաև՝ դրա իրական գինը, իսկ այն գործոնը, որի առաջարկը սահմանափակ է, աչքի է ընկնում բարձր սահմանային արդյունքով և բարձր իրական գնով:

Օրինակ, 14-րդ դարում Եվրոպայում տարածված ժանտախտի համաճարակը մի քանի տարում 1/3-ով կրճատեց բնակչության թիվը: Աշխատանքի առաջարկի կրճատումը ավելացրեց աշխատանքի սահմանային արդյունքը և իրական եկամուտը: Քանի որ աշխատանքն ու հողը (միջնադարյան Եվրոպայի հիմնական արտադրության գործոնը) միասին են օգտագործվում, ապա աշխատանքի առաջարկի կրճատումը ազդեց հողի շուկայի իրավիճակի վրա: Աշխատող գյուղացիների թվի կրճատումը իջեցրեց արտադրության մեջ ներգրավվող հողի լրացուցիչ միավորից ստացվող արդյունքը, և հողի սահմանային արդյունքն ու հողի գինը իջան: Վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ ժանտախտի հետևանքով աշխատողների իրական եկամուտներն աճել են 2 անգամ, իսկ հողատերերի ռենտային եկամուտները նվազել են ավելի քան 50%-ով:

Ամբողջական եկամտի բաշխումը

Այժմ կարող ենք բացատրել, թե ինչպես է բաշխվում տնտեսության ամբողջական եկամուտը: Եթե ընդունենք, որ գործող բոլոր ձեռնարկությունները մրցակցային են և ձգտում են առավելագույն շահույթի, ապա արտադրության գործոններից յուրաքանչյուրին բաժին է հասնում այնքան արդյունք, որքան սահմանային արդյունք է ավելացնում թողարկվող արդյունքի ծավալին: Այլ խոսքով՝ ընդհանուր իրական ծախսերն աշխատանքի վրա կան աշխատողների ընդհանուր իրական եկամուտը հավասար է աշխատանքի սահմանային արդյունքի և աշխատողների թվի արտադրյալին՝ $MPL \times L$, իսկ ընդհանուր իրական ծախսերը կապիտալի վրա կան կապիտալի սեփականատերերի իրական ընդհանուր եկամուտը կապիտալի սահմանային արդյունքի և կապիտալի արտադրյալին՝

$$MPK \times K:$$

Աշխատանք և կապիտալ ձեռք բերելու համար ձեռնարկության կատարած բոլոր ծախսերը հավասար են $(MPK \times K) + (MPL \times L)$ -ի: Ձեռնարկության ստացած ամբողջական եկամտից՝ Y -ից, արտադրության գործոն-

ների ձեռքբերման վրա կատարված բոլոր ծախսերը հանելուց հետո մնում է ձեռնարկության սեփականատերերի ընդհանուր իրական եկամուտը, որը կոչվում է իրական տնտեսական շահույթ:

Իրական տնտեսական շահույթը $= Y - MPL \times L - MPK \times K$, կամ՝ ստեղծված արդյունքը իրենից ներկայացնում է.

$$Y = MPL \times L + MPK \times K + \text{իրական տնտեսական շահույթ:}$$

Այսինքն, ամբողջական եկամուտը՝ Y -ը, հավասար է աշխատողների, կապիտալի սեփականատերերի, ձեռնարկությունների սեփականատերերի իրական եկամուտների գումարին:

Եթե արտադրական ֆունկցիան ունի կայուն հատույց մասշտաբից, ապա արտադրության գործոնների սեփականատերերի ստացած ամբողջական իրական եկամուտների գումարը հավասար է արտադրված ամբողջական եկամտին՝ Y -ին.

$$Y = F(K, L) = MPK \times K + MPL \times L$$

Փաստորեն, իրական տնտեսական շահույթը հավասար է O -ի: Եթե արտադրության յուրաքանչյուր գործոնին բաժին է ընկնում իր սահմանային արդյունքը, ապա արտադրության գործոնների դիմաց բոլոր վճարումների գումարը հավասար է թողարկված արտադրանքի ծավալին: Այլ խոսքով՝ կատարյալ մրցակցության պայմաններում ձեռնարկության ձգտումը առավելագույն շահույթի հանգեցնում է այն բանին, որ տնտեսական շահույթը հավասարվում է զրոյի:

Այդ դեպքում ինչպես է բացատրվում շահույթի գոյությունը տնտեսությունում: Գոյություն ունեն տնտեսական շահույթ և հաշվապահական շահույթ՝ հասկացությունները: Մենք ենթադրել էինք, որ արտադրության գործընթացին մասնակցում է 3 կողմ՝ ձեռնարկատերերը, աշխատանքի և կապիտալի տերերը, որոնք էլ ազգային արդյունքից ստանում են իրենց բաժինները:

Իրական կյանքում կապիտալի սեփականատերերը հենց ձեռնարկատերերն են, իսկ ավելի հստակ՝ ձեռնարկությունների սեփականատերերն են: Շահույթ ասելով նկատի է առնվում և՛ տնտեսական շահույթը, և՛ կապիտալի սեփականատերերի եկամուտը: Այսպիսի սահմանմամբ որոշված եկամուտը կոչվում է հաշվապահական շահույթ: Եթե վերը նշված նախապայմանները մոտավորապես ճիշտ են ներկայացնում տնտեսությունը, ապա «շահույթ» հասկացությունը ազգային հաշվարարության մեջ իրենից ներկայացնում է կապիտալի դիմաց ստացված եկամուտը՝ $(MPK \times K)$ -ն:

Այսպիսով, ամբողջական եկամտից յուրաքանչյուր գործոն ստանում է իր բաժինը՝ հավասար իր սահմանային արդյունքին, և տեղի է ունենում ամբողջական եկամտի բաշխումը արտադրության գործոնների միջև:

Կոր-Դուզլասի արտադրական ֆունկցիան

1927թ. ամերիկացի տնտեսագետ (հետագայում՝ սենատոր) Պոլ Դուզլասը հիմնավորեց, որ ժամանակի ընթացքում ազգային եկամտի՝ կապիտալին և աշխատանքին անցած մասը չի փոխվում, այսինքն՝ արտադրության գործոնների բաժինները ամբողջական եկամտում կայուն են:

Այն արտադրական ֆունկցիան, որն ունի արտադրության գործոնների կայուն բաժինների հատկություն, և այդ գործոնները միշտ ստանում են իրենց սահմանային արդյունքները, ներկայացրեց մաթեմատիկոս Չարլզ Կոբը՝

$$Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$$

Այդ ֆունկցիան կոչվեց Կոբ-Դուգլասի արտադրական ֆունկցիա, որտեղ՝

α -ն ցույց է տալիս կապիտալի բաժինը եկամտում, այսինքն՝ α -ն որոշում է, թե եկամտի որ մասն է բաժին հասնում կապիտալի սեփականատերերին, և որ մասն է գնում աշխատողների վարձատրությանը: $0 < \alpha < 1$ և կայուն է, A -ն դրական գործակից է, որը ցույց է տալիս կապիտալի և աշխատանքի միասնության տեխնոլոգիայի ազդեցությունը ամբողջական եկամտի ծավալի վրա:

Կոբ-Դուգլասի արտադրական ֆունկցիան ունի 3 հատկություն.

1. *Կայուն հատույց մասշտաբից* $zY = A (zK)^\alpha (zL)^{1-\alpha}$, այսինքն, եթե կապիտալը և աշխատանքը ավելացնենք միևնույն չափերով, ապա արտադրության ծավալը կավելանա նույն չափով:

2. *Արտադրության գործոնների սահմանային արդյունքները համեմատական են դրանց միջին արտադրողականությանը*: Դա հիմնավորելու համար հաշվենք գործոնների սահմանային արդյունքները:

Աշխատանքի սահմանային արդյունքը (MPL) ստանալու համար $Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$ ֆունկցիան ածանցում ենք ըստ L -ի՝

$$MPL = (1-\alpha)AK^\alpha L^{-\alpha}$$

Եթե ստացված բանաձևը բազմապատկենք և բաժանենք L -ի, ստանում ենք՝

$$MPL = (1-\alpha) Y/L$$

Կապիտալի սահմանային արդյունքը ստանալու համար $Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$ ֆունկցիան ածանցում ենք ըստ K -ի՝

$$MPK = \alpha AK^{\alpha-1} L^{1-\alpha}$$

Նույն ձևով, ստացված բանաձևը բազմապատկենք և բաժանենք K -ի, ստանում ենք՝

$$MPK = \alpha Y/K$$

Հաշվի առնելով, որ $0 < \alpha < 1$ և կայուն է, կարելի է անել 3 հետևություն, որոնք մեկնաբանում են արտադրության գործոնների սահմանային արդյունքների փոփոխության պատճառները՝

- կապիտալի ավելացումը մեծացնում է MPL-ը և կրճատում MPK-ն,
- աշխատանքի ավելացումը մեծացնում է MPK-ն և կրճատում MPL-ը,
- A -ի (տեխնոլոգիական առաջադիմության ազդեցությունը ներկայացնող չափորոշիչ) ավելացումը համամասնորեն մեծացնում է երկու գործոնների սահմանային արդյունքները:

3. Արտադրության գործոնները ստանում են իրենց սահմանային արդյունքները, և α գործակիցը ցույց է տալիս, թե եկամտի որ մասն է

բաժին ընկնում աշխատանքին, որը՝ կապիտալին:

Տեսանք, որ աշխատանքի վրա կատարված ընդհանուր ծախսերը հավասար են՝

$$MPL \times L = (1 - \alpha) Y, \text{ կապիտալի վրա կատարվածը՝ } MPK \times K = \alpha Y:$$

$(1 - \alpha)$ -ն աշխատանքի բաժինն է ամբողջական եկամտում, իսկ α -ն կապիտալի բաժինն է ամբողջական եկամտում:

Աշխատողների եկամտի $(1 - \alpha)Y$ -ի հարաբերությունը կապիտալի սեփականատերերի եկամտին՝ (αY) -ին, հավասար է $(1 - \alpha)/\alpha$ -ի և կայուն է (ինչը և հայտնաբերել էր Դուգլասը): Սրանից հետևում է, որ արտադրության գործոնների բաժինները կախված են միայն α -ից և կախված չեն n -ից, K -ից, L -ից, A -ից:

5.4. Ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկը

Մենք դիտարկեցինք՝ ինչ գործոններից է կախված արտադրության ծավալը, և ինչպես է եկամուտը բաշխվում կապիտալի և աշխատանքի միջև, այժմ դիտարկենք, թե ինչպես է օգտագործվում արտադրված եկամուտը:

Փակ տնտեսությունում արտադրված ամբողջական արդյունքը օգտագործվում է 3 նպատակով.

- սպառվում է՝ (C) տնային տնտեսությունների կողմից,
- ներդրվում է՝ (I) տնային տնտեսությունների և մասնավոր ձեռնարկությունների կողմից,
- պետության կողմից ծախսվում է՝ (G) հասարակական կարիքների համար:

ՀՆԱ-ի նշված երեք տարրերը ներկայացվում են ազգային հաշիվների նույնության հավասարությամբ.

$$Y = C + I + G$$

Դիտարկենք, թե ՀՆԱ-ն ինչպես է օգտագործվում վերոնշյալ տնտեսական սուբյեկտների կողմից:

Սպառումը՝ սովորաբար կազմում է ՀՆԱ-ի գրեթե 2/3-ը (ՀՀ-ում այդ ցուցանիշը մոտենում է ՀՆԱ-ի 90%-ին): Ահա թե ինչու, սպառման վերաբերյալ տնային տնտեսությունների որոշման ընդունումը տնտեսության կարևոր հարցերից է: Տնային տնտեսությունները, իրենց տրամադրած արտադրության գործոնների՝ աշխատանքի և կապիտալի դիմաց ստանալով ամբողջական եկամուտը՝ Y-ը, վճարում են հարկերը պետությանը և որոշում, թե մնացած՝ տնօրինվող եկամտի որ մասը սպառեն, որը՝ խնայեն: Տնօրինվող եկամուտը ամբողջական եկամտի և զուտ հարկերի տարբերությունն է՝ $Y - T$: Տնօրինվող եկամուտը տնային տնտեսությունները սպառում և խնայում են.

$$Y - T = C + S,$$

որտեղ՝ C -ն սպառումն է,

S-ը խնայողությունն է:

Սպառումը ֆունկցիա է՝ տնօրինվող եկամտից և ուղղակիորեն կախված է դրա մակարդակից: Որքան մեծ է տնօրինվող եկամուտը, այնքան բարձր է սպառման մակարդակը:

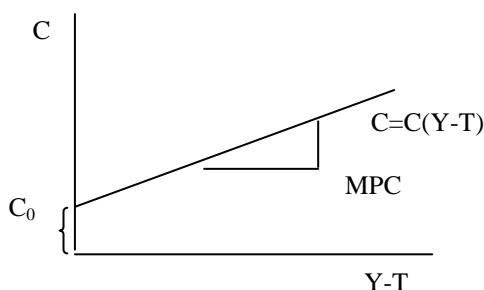
$C = C(Y-T)$: Սա կոչվում է սպառման ֆունկցիա:

Սահմանային հակվածությունը սպառման նկատմամբ՝ MPC -ն, սպառման փոփոխության հարաբերությունն է տնօրինվող եկամտի փոփոխությանը և ցույց է տալիս, թե որքանով է փոփոխվում սպառումը տնօրինվող եկամուտը 1 միավորով փոփոխելիս:

$MPC = \Delta C / \Delta(Y-T)(\%)$ $0 < MPC < 1$: Եթե, օրինակ, MPC -ն հավասար է 0.7-ի, ապա տնօրինվող եկամտի 1 դրամով ավելացման դեպքում 70 լուման սպառվում է, 30 լուման խնայվում:

Սպառման քեյնսյան ֆունկցիան ունի այսպիսի տեսք՝

$C = C_0 + MPC(Y-T)$, որտեղ՝ C_0 -ն ավտոնոմ, եկամտից չկախված սպառումն է:

Սպառման ֆունկցիան կախվածություն է սպառման ծավալի և տնօրինվող եկամտի միջև: Սպառման նկատմամբ սահմանային հակվածությունը՝ MPC -ն, ցույց է տալիս սպառման ֆունկցիայի գրաֆիկի թեքության անկյունը և սպառման ավելացման չափը տնօրինվող եկամտի 1 միավորով ավելացման ժամանակ:

Նկ.5.3. Սպառման ֆունկցիա

Գրաֆիկը վերընթաց է, քանի որ տնօրինվող եկամտի ավելացումն ավելացնում է սպառումը: Գրաֆիկը չի սկսվում զրոյական կետից, քանի որ գոյություն ունի եկամտից անկախ սպառման ծավալ՝ C_0 :

Ներդրումներ

Եվ ձեռնարկությունները, և՛ տնային տնտեսությունները ձեռք են բերում ներդրումային ապրանքներ: Ձեռնարկությունները գնում են ներդրումային ապրանքներ, որ ավելացնեն կապիտալի պաշարը և փոխհատուցեն մաշված կապիտալը: Տնային տնտեսությունները գնում են նոր տներ, որը նույնպես ներդրումների մի մասն է կազմում:

Ներդրումային ապրանքների քանակությունը, որի նկատմամբ պահանջարկ է ներկայացված, կախված է տոկոսադրույքից: Վերջինս փողի օգտագործման գինն է: Ներդրումային նախագիծը կլինի շահավետ, եթե սպասվող շահույթը գերազանցի ծախսերը, այսինքն, եթե դրանից սպասվող շահույթի նորմը գերազանցի տոկոսադրույքը:

Քանի որ տոկոսադրույքը ցույց է տալիս ներդրումային նախագծերի ֆինանսավորման արժեքը, ապա դրա բարձրացումը հանգեցնում է այն բանին, որ կրճատվում է շահութաբեր ներդրումային նախագծերի թիվը, և, հետևաբար, կրճատվում է նաև ներդրումային ապրանքների պահանջարկը:

Ենթադրենք՝ տնտեսական սուբյեկտը պետք է որոշում ընդունի, թե արդյոք ձեռնտու է 1 մլն դրամ արժողությամբ նոր հաստոցի ձեռքբերումը, եթե դա կհանգեցնի տարեկան 80 հազ. դրամ շահույթի: Սուբյեկտը որոշում կայացնելու համար համեմատում է այդ ձեռնարկից սպասվող շահույթի նորմը՝ 8% և 1 մլն դրամի փոխառնման գինը՝ տոկոսադրույքը: Եթե վերջինս գերազանցում է 8%-ը, ապա սուբյեկտը կորոշի նոր հաստոց ձեռք չբերել, իսկ եթե փոքր է 8%-ից, ապա կգնի հաստոցը: Այսպիսով, կապը տոկոսադրույքի և ներդրումների միջև արտահայտվում է հետևյալ ֆունկցիայով.

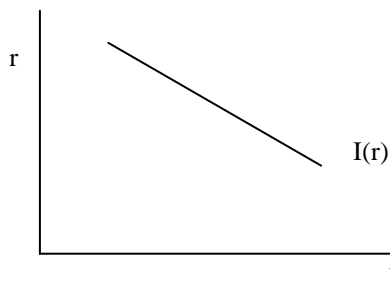
$$I=I(r):$$

Նշված ֆունկցիոնալ կապը հակադարձ է: Տնտեսագետները տարբերում են *անվանական և իրական տոկոսադրույքները*: Տոկոսադրույքների տարբերությունը առաջանում է ինֆլյացիայի կամ դեֆլյացիայի ժամանակահատվածներում, այսինքն՝ գների անկայունության փուլերում:

Իրական տոկոսադրույքը = անվանական տոկոսադրույք - արժեզրկում:

Իրական տոկոսադրույքը ցույց է տալիս փոխառնման իրական ծախսը:

Ներդրումային ֆունկցիան ներդրումների ցանկալի ծավալը կապում է իրական տոկոսադրույքի հետ: Որքան բարձր է վերջինս, այնքան ցածր է ներդրումային պահանջարկը: Պետք է հիշել, որ մակրոմակարդակում, արդեն գոյություն ունեցող ակտիվների վերաբաշխումը տարբեր անձանց միջև, տնտեսության համար ներդրում չեն համարվում: Ներդրումները այն իմաստով, որ օգտագործում են մակրոտնտեսագետները, ենթադրում են նոր կապիտալի ստեղծում:

Ներդրումային ֆունկցիան ներդրումների ցանկալի ծավալը կապում է իրական տոկոսադրույքի հետ: Ներդրումները կախված են իրական տոկոսադրույքից, քանի որ վերջինս փոխառնման գինն է: Ներդրումների և տոկոսադրույքի կապը հակադարձ է, այդ պատճառով էլ կորը ձախ-վերևից ուղղված է աջ-ներքև:

Նկ.5.4. Ներդրումային ֆունկցիան

Պետական գնումներ

Ամբողջական պահանջարկի երրորդ տարրը պետական գնումներն են: Պետական գնումներ կատարում են ինչպես պետական կառավարման մարմինները, այնպես էլ տեղական ինքնակառավարման մարմինները: Եթե առաջինները գնում են, օրինակ՝ զենք, զինամթերք, ռազմավարական հումք, պաշարներ, պետական ծառայողների աշխատանքը, ապա մյուսները՝ գրքեր՝ գրադարանների համար, վճարում են դաստիարակներին,

ուևուցիչներին, կառուցում դպրոցներ և այլն:

Պետական ծախսերն ավելի ընդգրկում հասկացություն են, քան պետական գնումները: Պետական ծախսերը ընդգրկում են.

- պետական գնումները,
- տրանսֆերտները,
- պետական պարտքի գծով տոկոսային վճարումները (պետական պարտքի սպասարկումը):

Պետության եկամուտները հիմնականում գոյանում են հարկերից: Տրանսֆերտները «հակադարձ» հարկեր են և ազդում են պահանջարկի վրա անուղղակիորեն՝ ավելացնելով տնային տնտեսությունների տնօրինվող եկամուտը:

Չուտ հարկերը՝ T , ստացվում են՝ վճարված հարկերից հանելով տրանսֆերտները: Հնարավոր է երեք դեպք՝ պետական բյուջեի հետ կապված.

1. $G > T$ ՝ պետական ծախսերը գերազանցում են պետության եկամուտները,

2. $G < T$ ՝ պետական ծախսերը քիչ են պետության եկամուտներից,

3. $G = T$ ՝ պետության ծախսերն ու եկամուտները հավասար են:

Առաջին դեպքում պետբյուջեն պակասուրդով է: Վերջինս ֆինանսավորվում է՝ մեծացնելով պետական պարտքը, այսինքն՝ պետությունը անհրաժեշտ միջոցները փոխ է առնում ֆինանսական շուկաներում: Երկրորդ դեպքում պետական բյուջեի մնացորդը դրական է, և պետությունը դա կարող է օգտագործել չմարված փոխառությունները փակելու համար՝ կրճատելով պետական պարտքը: Երրորդ դեպքում ունենք հաշվեկշռված պետական բյուջե:

Քանի որ G -ն և T -ն տնտեսական քաղաքականության արդյունք են, ապա կարող ենք գրել՝ $G = \overline{G}$ և $T = \overline{T}$, այսինքն՝ պետական ծախսերը և հարկերը տնտեսական մոդելներ մտցվում են որպես արտածին (էկզոգեն) փոփոխականներ:

5.5. Հավասարակշռությունը ապրանքների և ֆինանսական շուկաներում: Հավասարակշռված տոկոսադրույքը

Հավասարակշռությունը ապրանքների և ծառայությունների շուկայում

Ուղեցույց ունենալով փողի միջոցների շրջանառության գծապատկերը՝ մենք քննարկեցինք ապրանքների և ծառայությունների առաջարկն ու պահանջարկը: Այժմ ապացուցենք, որ ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի հավասարակշռության հաստատման գործում կարևոր դեր ունի տոկոսադրույքը:

Ամբողջական պահանջարկը արտահայտվում է՝ $Y = C + I + G$, որտեղ՝

$C = C(Y - T)$ - սպառումը ֆունկցիա է տնօրինվող եկամտից,

$I = I(r)$ - ներդրումները կախված են իրական տոկոսադրույքից,

$G = \bar{G}$, $T = \bar{T}$ - պետության ծախսերը և եկամուտները
 հարկաբյուջետային քաղաքականության արտածին
 (էկզոգեն) փոփոխականներն են:

Տեղադրենք հավասարման մեջ՝

$$Y = C(Y - \bar{T}) + I(r) + \bar{G}$$

Ամբողջական առաջարկը որոշվում է արտադրության հայտնի,
 տրված գործոններով և արտադրական ֆունկցիայով՝

$$Y = F(\bar{K}, \bar{L}) = \bar{Y}:$$

Միավորելով արտադրված արտադրանքի պահանջարկի և
 առաջարկի հավասարումների պայմանները, կստանանք՝

$$\bar{Y} = C(\bar{Y} - \bar{T}) + I(r) + \bar{G}$$

Հավասարումից պարզ է դառնում, որ r իրական տոկոսադրույքը
 էապես ազդում է պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռության վրա:
 r -ը պետք է փոփոխվի այնպես, որ հավասարեցնի ապրանքների և ծա-
 ռայությունների պահանջարկը դրանց առաջարկին: Որքան բարձր է
 իրական տոկոսադրույքը, այնքան ցածր է ներդրումների ծավալը,
 հետևաբար նաև՝ ամբողջական պահանջարկը:

Հավասարակշռված իրական տոկոսադրույքի պայմաններում ապ-
 րանքների և ծառայությունների պահանջարկը հավասարվում է դրանց
 առաջարկին:

Հավասարակշռությունը ֆինանսական շուկայում

Ազգային հաշիվների հիմնական հավասարումը փակ տնտեսության
 համար կարելի է ներկայացնել այսպես.

$$Y - C - G = I$$

$(Y - C - G)$ -ն նշանակենք S -ով, կստանանք՝

$$S = I$$

S -ը ազգային խնայողություններն են և ցույց են տալիս ամբողջական
 արդյունքի այն մասը, որը մնում է սպառողների և պետության պահան-
 ջարկը բավարարելուց հետո: Ազգային խնայողությունները բաժանվում
 են մասնավոր խնայողությունների՝ $S_{\text{մ}} = Y - C - T$ և պետական խնա-
 յողությունների՝ $S_{\text{պ}} = T - G$:

$S = I$ -ը ցույց է տալիս, որ ամբողջությամբ վերցրած՝ տնտեսության հա-
 մար ազգային խնայողությունները՝ պետք է հավասար լինեն ներդրում-
 ներին: Տեղադրելով յուրաքանչյուր տարրի արժեքը՝ կստանանք.

$$Y - C(Y - T) - G = I(r)$$

Պետական ծախսերը և եկամուտները տրված են հարկաբյուջետային
 քաղաքականությամբ, իսկ Y -ը որոշվում է արտադրության գործոնների և
 արտադրական ֆունկցիայի միջոցով.

$$G = \bar{G}, \quad T = \bar{T}, \quad Y = \bar{Y}, \quad \text{կստանանք՝}$$

$$\bar{Y} - C(\bar{Y} - \bar{T}) - \bar{G} = I(r), \quad \text{կամ՝}$$

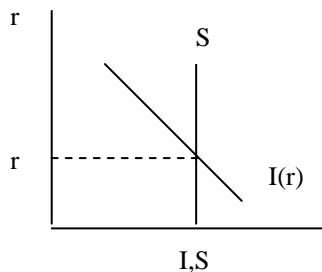
$$\bar{S} = I(r)$$

S -ը կախված է Y -ից և հարկաբյուջետային քաղաքականության փո-
 փոխականներից՝ G -ից և T -ից:

Անփոփոխ Y -ի, G -ի և T -ի պայմաններում անփոփոխ են նաև ազգային խնայողությունները՝ S -ը:

$S=I(r)$ արտահայտությունը կարևոր հարցեր է առաջ բերում. օրինակ՝ ինչպիսի՞ն է հավասարակշռության մեխանիզմը: Ի՞նչն է դրդում որոշ մարդկանց՝ խնայողություններ անելու, իսկ մյուսներին՝ ներդնելու: Այս հարցերի պատասխանը կարելի է գտնել ֆինանսական շուկայի գործելու սկզբունքներում: Արժեթղթերի և փոխառությունների շուկան, բանկերը և շուկայի այլ կառուցվածքներ ձևավորում են ազգային խնայողությունները և ուղղում դրանք ազգային ներդրումների իրականացմանը:

Եթե Y -ը, G -ն, T -ն անփոփոխ են, ապա անփոփոխ է նաև S -ը՝ $S = \bar{S}$: Կառուցենք ֆինանսական շուկայի (ենթադրենք՝ դա միայն փոխառու միջոցների շուկա է) գրաֆիկական մոդելը:

Իրական տոկոսադրույքը (r) տատանվում է այնպես, որ հավասարակշռի ներդրումներն ու խնայողությունները: Ուղղահայացը ցույց է տալիս փոխառու միջոցների առաջարկը՝ խնայողությունները, իսկ թեք գիծը՝ փոխառու միջոցների պահանջարկը՝ ներդրումները:

Նկ.5.5. Խնայողությունները, ներդրումները և տոկոսադրույքը

Ազգային խնայողություններն անվանում ենք նաև փոխառու միջոցների առաջարկ, իսկ ներդրումները՝ փոխառու միջոցների պահանջարկ: Վերջինս կախված է իրական տոկոսադրույքից, որը հանդես է գալիս որպես փոխառու միջոցների գին:

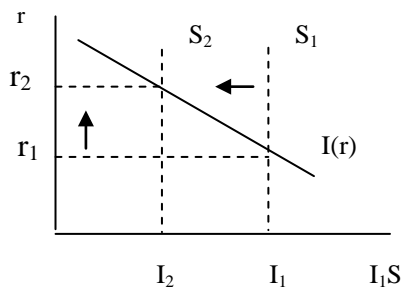
Տոկոսադրույքը փոփոխվում է այնպես, որ փոխառու միջոցների պահանջարկը հավասարվի դրանց առաջարկին: Հավասարակշռված տոկոսադրույքի պայմաններում ներդրումները հավասար են խնայողություններին, կամ փոխառու միջոցների պահանջարկը հավասար է դրանց առաջարկին:

Քաղաքականության ազդեցությունը ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության վրա

Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը ազդում է ամբողջական պահանջարկի, ազգային խնայողությունների, դրանով՝ ներդրումների և հավասարակշռված տոկոսադրույքի վրա:

Ենթադրենք՝ պետությունը իրականացնում է խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն և ավելացնում է պետական ծախսերը ΔG չափով: Ակնթարթորեն պահանջարկը ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ ավելանում է ΔG -ով: Սակայն, քանի որ արտադրանքի թողարկման ծավալը կայուն է, ապա պետության ծախսերի ավելացումը

պետք է իրականացնա պահանջարկի որևէ այլ տարրի կրճատման հաշվին: Քանի որ (Y-T) տնօրինվող եկամուտը անփոփոխ է, ապա C-ն նույնպես անփոփոխ է, ուրեմն պետք է կրճատվեն ներդրումները ΔG չափով: Ներդրումները կկրճատվեն, եթե տոկոսադրույքը բարձրանա: Հետևաբար, պետական ծախսերի ավելացումը հանգեցնում է պետական խնայողությունների, ապա նաև՝ ազգային խնայողությունների կրճատման, տոկոսադրույքը ֆինանսական շուկայում բարձրանում է, և ներդրումները կրճատվում են: Արդյունքում՝ պետական ծախսերը դուրս են մղում ներդրումները:

Խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության արդյունքում խնայողությունների կրճատումը S-ը տեղաշարժում է ձախ, և իրական տոկոսադրույքը բարձրանում է: Դա կրճատում է ներդրումները՝ I_1 -ից I_2 :

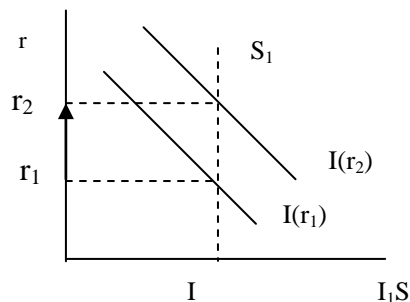
Նկ.5.6. Խնայողությունների կրճատումը

Եթե պետությունը իրականացնի խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն և կրճատի հարկերը, ապա տնօրինվող եկամուտը, հետևաբար նաև սպառումը կաճեն, ազգային խնայողությունները կկրճատվեն, իրական տոկոսադրույքը կբարձրանա, և ներդրումները կկրճատվեն: Գրաֆիկորեն կունենանք նույն պատկերը, ինչ՝ նախորդ դեպքում:

Ներդրումային պահանջարկը երկրում կարող է ավելանալ մի շարք դեպքերում.

- ներդրողների համար հարկային և վարկային արտոնություններ սահմանելու,
- տեխնոլոգիական առաջադիմության և այլն:

Ներդրումային պահանջարկի ավելացման հետևանքը ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության վրա գրաֆիկորեն կարելի է պատկերել հետևյալ կերպ.

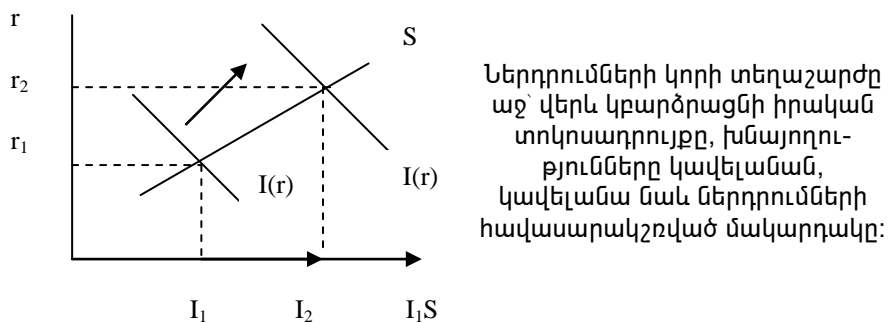
Ներդրումային պահանջարկի խթանումը ներդրումների կորը կտեղաշարժի աջ՝ վերև, իրական տոկոսադրույքը կբարձրանա, սակայն ներդրումների հավասարակշռված ծավալը չի փոխվի:

Նկ.5.7. Ներդրումային պահանջարկի խթանումը

Քանի որ փոխառու միջոցների առաջարկը չի փոխվել, ապա ներդրումային պահանջարկի ավելացումը հանգեցրել է միայն տոկոսադրույքի բարձրացման, իսկ ներդրումների հավասարակշռված մակարդակը մնացել է անփոփոխ:

Բնականաբար, մենք ուրիշ արդյունք կստանայինք, եթե փոփոխեինք սպառման ֆունկցիան և ենթադրեինք, որ սպառումը և տոկոսադրույքը կապված են: Քանի որ տոկոսադրույքը խնայողություններից ստացվող եկամուտն է, ապա ավելի բարձր տոկոսադրույքը կկրճատի սպառումը և կավելացնի խնայողությունները: Կստանանք խնայողությունների նոր կոր, որը ուղղված է ձախ-ներքևից աջ-վերև:

Այս դեպքում, եթե ներդրումային պահանջարկը ավելանա, ապա կբարձրանա հավասարակշռված տոկոսադրույքը և ներդրումների հավասարակշռված ծավալը: Դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ բարձր տոկոսադրույքի պայմաններում տնային տնտեսություններն ավելի քիչ կսպառեն և ավելի շատ կխնայեն, և ներդրվելու համար ռեսուրսներ կազատվեն:

Նկ.5.8. Խնայողությունների, տոկոսադրույքի և ներդրումային պահանջարկի կապը

Վերջում ավելացնենք, որ այս թեմայում ուսումնասիրված՝ ապրանքների և ծառայությունների արտադրությունը, բաշխումը և օգտագործումը բացատրող մոդելն անվանվում է *ընդհանուր հավասարակշռության մոդել*, որը բացատրում է գների փոփոխության կարևորությունը ամբողջական պահանջարկն ու ամբողջական առաջարկը հավասարակշռելիս: Գործոնների գների փոփոխությունը հավասարակշռում է արտադրության գործոնների շուկան, տոկոսադրույքի փոփոխությունը՝ ֆինանսական շուկան:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Արտադրության գործոնները՝ կապիտալը և աշխատանքը, և արտադրական ֆունկցիան որոշում են տնտեսությունում արտադրվող ապրանքների և ծառայությունների ծավալը՝ ամբողջական առաջարկը:
2. Մրցակցային, առավելագույն շահույթի ձգտող ձեռնարկությունը արտադրության գործոնների նկատմամբ պահանջարկ է դրսևորում այնքան ժամանակ, քանի դեռ գործոնների սահմանային արդյունքները չեն հավասարվել գործոնների իրական գներին:
3. Եթե արտադրական ֆունկցիան ունի կայուն հատույց մասշտաբից, ապա արտադրված ողջ արդյունքը բաշխվում է արտադրության գործոնների միջև՝ ըստ այդ գործոնների իրական գների:
4. Արտադրված ամբողջական արդյունքը փակ տնտեսությունում օգտագործվում է սպառման, ներդրման և պետական գնումների նպատակներով: Սպառումը կախված է տնօրինվող եկամտից, ներդրումները՝ իրական տոկոսադրույքից, իսկ հարկերը և պետական ծախսերը տրված են տնտեսական քաղաքականությամբ և տնտեսական մոդել մտցվում են որպես արտածին (էկզոգեն) փոփոխականներ:
5. Իրական տոկոսադրույքը տատանվում է, փոփոխում են ներդրումների ծավալը, այդպիսով հավասարակշռելով և՛ ապրանքների շուկան, և՛ ֆինանսական շուկան: Վերջիններս փոխկապված են և փոխազդում են տոկոսադրույքի միջոցով:
6. Խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը կրճատում է ազգային խնայողությունները, տոկոսադրույքը բարձրանում է, և ներդրումները կրճատվում են: Ներդրումային պահանջարկի ավելացումը բարձրացնում է իրական տոկոսադրույքը:
7. Ներդրումային պահանջարկի աճը ավելացնում է ներդրումների ծավալը միայն այն դեպքում, երբ բարձր տոկոսադրույքը խթանում է լրացուցիչ խնայողությունները:

Հիմնական հասկացություններ

Շուկայական տնտեսության սուբյեկտներ
Տնային տնտեսություն
Արտադրության գործոններ
Արտադրական ֆունկցիա
Հաշվապահական շահույթ
Կայուն հատույց մասշտաբից
Աշխատանքի սահմանային արդյունք (MPL)
Կապիտալի սահմանային արդյունք (MPK)
Իրական աշխատավարձ
Կապիտալի իրական վարձավճար
Տնտեսական շահույթ
Սպառման սահմանային հակում
Պետական ծախսեր
Անվանական տոկոսադրույք
Իրական տոկոսադրույք
Ազգային խնայողություններ
Մասնավոր խնայողություններ
Պետական խնայողություններ
Ներդրումային ֆունկցիա
Փոխառու միջոցների առաջարկ
Փոխառու միջոցների պահանջարկ

Չարքեր կրկնության համար

1. Ինչպե՞ս են փոխազդում և ինչպե՞ս են փոխկապված շուկայական տնտեսության սուբյեկտներն ու շուկաները:
2. Ինչպե՞ս է որոշվում ազգային արդյունքի ծավալը:
3. Ինչպե՞ս է ձեռնարկությունը որոշում իրեն անհրաժեշտ արտադրության գործոնի ծավալը:
4. Ո՞րն է գործոնների սահմանային հատույցի դերը ազգային արդյունքը բաշխելիս:
5. Որքա՞ն իրական եկամուտ են ստանում աշխատանքի և կապիտալի սեփականատերերը:
6. Ինչպե՞ս է որոշվում սպառման չափը:
7. Ինչպե՞ս է ձևավորվում ներդրումային պահանջարկը: Որն է ներդրումային պահանջարկի ֆունկցիան:
8. Ի՞նչ տարբերություններ կան պետական գնումների և պետական ծախսերի միջև:
9. Ի՞նչ են հարկերը, տրանսֆերտները և զուտ հարկերը:
10. Ի՞նչն է հավասարակշռում ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկն ու առաջարկը:
11. Բացատրե՛ք ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության մեխանիզմը:
12. Ի՞նչ ազդեցություն ունի հարկաբյուջետային քաղաքականությունը ֆինանսական շուկայի հավասարակշռության վրա:
13. Ինչպե՞ս են ներդրումները «դուրս մղվում» պետական ծախսերի կամ սպառման կողմից:

ԳԼՈՒԽ 6

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Այս գլխում կանդրադառնանք հետևյալ հարցերին.

- ♦ ինչո՞վ է պայմանավորված տնտեսական աճը, և ինչո՞ւ է այս հիմնահարցին կենտրոնական տեղ հատկացվում մակրոտնտեսական հետազոտություններում,
- ♦ չնայած երկրի հզորության ամրապնդման և բնակչության բարեկեցության բարձրացման խնդրում ունեցած նշանակությանը՝ այնուամենայնիվ, ինչո՞ւ տնտեսագետները միասնական կարծիք չունեն այս հիմնահարցի վերաբերյալ,
- ♦ ինչո՞ւ շատ երկրներ թեև ապահովում են տնտեսական աճ, չեն հարստանում, այլ մնում են աղքատ,
- ♦ ի՞նչ գործոններով է պայմանավորված տնտեսական աճը, և ինչպես կարելի է քանակապես չափել դրանցից յուրաքանչյուրի «ներդրումը» տնտեսական աճի մեջ:

Եվ վերջապես՝ կոիտարկենք, թե ինչ լծակներ և տնտեսական քաղաքականության ուղղություններ են օգտագործվում տնտեսական աճի պետական կարգավորման բնագավառում:

6.1. Տնտեսական աճ հասկացությունը և դրա էությունը

Տնտեսական աճի սահմանումը

Տնտեսական աճի տեսության հիմնական խնդիրը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. ի՞նչ ձևով կարելի է ավելացնել արտադրական կարողությունների կամ ՀՆԱ ծավալը լրիվ զբաղվածության պայմաններում:

Տնտեսական աճը սահմանվում և չափվում է փոխադարձաբար կապված երկու ցուցանիշով.

1. որոշակի ժամանակի միավորի ընթացքում իրական ՀՆԱ ծավալի աճ,
2. ժամանակի միավորի ընթացքում ՀՆԱ աճ բնակչության մեկ շնչի հաշվով:

Կիրառվում են այդ երկու ցուցանիշներն էլ: Եթե ուշադրության կենտրոնում է երկրի ռազմաքաղաքական ներուժը, ապա առավել հարմար է առաջին ցուցանիշը: Տարբեր երկրների բնակչության կենսամակարդակները համեմատելիս ակնհայտորեն գերադասելի է երկրորդը: Օրինակ, Հնդկաստանի ՀՆԱ ծավալը երկու անգամ գերազանցում է Շվեյցարիայի համա-

պատասխան ցուցանիշը, սակայն կենսամակարդակով Հնդկաստանը 60 անգամ հետ է մնում Շվեյցարիայից:

Տնտեսական աճի նշանակությունը

Ինչո՞ւ է տնտեսական աճը դիտվում որպես կարևոր նպատակ: Պատասխանը ակնհայտ է: Բնակչության մեկ շնչի հաշվով ազգային արդյունքի ավելացումը նշանակում է կենսամակարդակի բարձրացում: Աճող տնտեսությունն ավելի մեծ հնարավորություններ ունի բավարարելու նոր ձևավորվող պահանջմունքները և լուծելու սոցիալ-տնտեսական հիմնահարցերը ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ միջազգային ասպարեզում: Մի կողմից, իրական եկամուտների աճը մեծացնում է ընտանիքների հնարավորությունները. այն է՝ ճանապարհորդություններ, նոր սարքավորումների ձեռքբերում, բարձրագույն կրթություն և այլն, առանց մյուս բարիքներից զրկվելու: Դրա հետ մեկտեղ, տնտեսական աճը հնարավորություն է տալիս իրականացնել աղքատության դեմ պայքարի ծրագրերը՝ առանց սպառման մակարդակի կամ ներդրումների նվազման: Տնտեսական աճը հեշտացնում է ռեսուրսների սահմանափակության հիմնահարցի լուծումը:

Սովորաբար տնտեսական աճը չափվում է տարեկան հավելածի տեմպով: Օրինակ, եթե իրական ՀՆԱ-ն Հայաստանում 1998թ. կազմել է 960 մլրդ դրամ, իսկ 1999թ.՝ 992 մլրդ դրամ, ապա աճի տեմպը կազմել է 3,3% ($992 / 960 \times 100$): Ինչպես տեսնում ենք, 1% տնտեսական աճը կազմում է մոտ 10 մլրդ դրամ ազգային արդյունք: Այդ պատճառով տնտեսագետները շատ ցավագին են ընդունում աճի տեմպերի նույնիսկ չնչին փոփոխությունները: Աղքատ երկրում տնտեսական աճի տեմպի կես տոկոսով նվազումը կարող է հանգեցնել բնակչության մի մասի սովամահության: Բացի այդ, տարիների ընթացքում աճի տեմպերի փոքր տարբերությունն արդեն կարող է վճռական նշանակություն ունենալ: Ենթադրենք՝ երկու երկրներում ՀՆԱ ծավալները տվյալ պահին նույնն են: Եթե աճի միջին տարեկան տեմպը առաջին երկրում կազմել է 2, իսկ երկրորդում՝ 5 տոկոս, ապա “70” թվի կանոնի համաձայն, առաջին երկրում ՀՆԱ-ն կկրկնապատկվի 35 տարում $/70 : 2/$, իսկ երկրորդում՝ ընդամենը 14 տարում $/70 : 5/$:

Տնտեսական աճի միտումները և բնորոշ գծերը

XVIII դարի վերջին տարածում էր գտել այն տեսակետը, որ ապագայում բնակչության աճը կսահմանափակվի՝ կապված մարդկանց պահանջմունքները բավարարելու՝ հողի սահմանափակ հնարավորությունների հետ: Եթե բնակչության թվաքանակի աճը տնտեսական հնարավորությունների համեմատ ավելի արագ է կատարվում, ապա բնակչության աճը կանգ կառնի եթե ոչ պատերազմի, ապա այնպիսի պատճառներով, ինչպիսիք են սովը և համաճարակները: «Բնակչության պահանջմունքներն այնքան կգերազանցեն մարդկանց գոյության միջոցների վերարտադրության՝ հողի ունակությունը, որ նրանց անժամանակ կործանումը այս կամ այն ձևով անխուսափելի է», - գրում էր Թոմաս Մալթուսը: Բարեբախտաբար Մալթուսի կանխատեսումները չիրականացան, և անցած երկու դարերի ընթացքում տեղի է ունենում կայուն աճ:

Վերջին 15 դարերի ընթացքում Եվրոպայի զարգացումը բնութագրող ցուցանիշները¹.

Զարգացման փուլեր	Ժամանակա- շրջանը	Բնակչության հավելածը (%)	Մեկ բնակչի հաշ- վով թողարկման հավելածը (%)
Ագրարային կապի- տալիզմ	500-1500 թթ.	0,1	0,0
Զարգացած ագրա- րային կապիտալիզմ	1500-1700 թթ.	0,2	0,1
Առևտրային կապի- տալիզմ	1700-1820 թթ.	0,4	0,2
Կապիտալիզմ	1820-1980 թթ.	0,9	1,6

Ինչպես տեսնում ենք, 1000 տարի բնակչության մեկ շնչի հաշվով աճ չի գրանցվել, իսկ բնակչությունը այդ ընթացքում աճել է տարեկան 0,1 տոկոսով: Հաջորդ հարյուրամյակներում նկատվում է որոշ աճ, սակայն շատ ցածր տեմպերով: Շեշտակի փոփոխություն է կատարվում վերջին երկու դարերի ընթացքում, երբ մեկ շնչի հաշվով թողարկումն աճում է տարեկան 1,6 տոկոսով: Ըստ Սայմոն Կուզնեցի ուսումնասիրությունների, աճի ժամանակակից տեմպերն արդյունք են արդյունաբերական հեղաշրջման. Անգլիայում՝ 1780-1820թթ., ԱՄՆ-ում՝ 1810-1860թթ., Գերմանիայում՝ 1820-1870թթ.: Այս երկրներում տնտեսական զարգացման վաղ փուլերում դիտվում էր համախառն եկամտի և բնակչության աճ, որը ուղեկցվում էր տեխնոլոգիական կատարելագործումներով:

Ինչո՞ւ է մի երկրում տնտեսական աճն արագանում, մյուսում՝ ոչ: Մաքս Վեբերը դա բացատրում է տնտեսության և կրոնի միջև եղած կապով: Ըստ նրա, կապիտալիզմի զարգացման համար առավել նպաստավոր պայման- ներ կան այն երկրներում, որտեղ դավանում են բողոքականություն: Վերջինս խրախուսում է շահույթի ստացումը, միաժամանակ քարոզում է խնայողու- թյուն և ինքնասահմանափակում, որոնք անհրաժեշտ են կապիտալի կու- տակման համար:

Ավելի լուրջ տեսությունները ընդգծում են այնպիսի գործոնների դերը, ինչպիսին են տեխնոլոգիան և մասնավոր սեփականությունը:

Որոնք են ժամանակակից տնտեսական աճի բնորոշ գծերը: Տնտեսա- կան աճի առաջին առանձնահատկությունը գյուղատնտեսական հատվածի տեսակարար կշռի նվազման միտումն է: ԱՄՆ-ում 1920թ. աշխատուժի 70%-ը զբաղված էր գյուղատնտեսության մեջ: 1987թ. այդ ցուցանիշը կազմում էր 3%: Ինչու է եկամտի ագրարային հատվածի բաժինը այդպես արագ կրճատ- վում: Պատճառները պայմանավորված են և՛ առաջարկի, և՛ պահանջարկի

¹ Sten Джеффри Д.Сакс, Фелипе Ларрен Б., Макроэкономика. Глобальный подход. М.1999 г. ст.599.

գործոններով: Առաջարկի առումով դիտարկելիս ագրարային հատվածի արտադրողականությունն ունի խիստ արագ աճելու միտում: Պահանջարկի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ եթե բնակչության մեկ շնչի հաշվով եկամուտն աճում է, ապա սննդամթերքի նկատմամբ պահանջարկի բաժինը կրճատվում է: Ձևականորեն սնունդը հանդիսանում է առաջին անհրաժեշտության ապրանք, այլ ոչ թե պերճանքի առարկա, այդ պատճառով սննդամթերքի պահանջարկի ճկունությունը փոքր է մեկից:

Ագրարային հատվածի բաժնի կրճատմանը հակառակ՝ նախ ավելանում է արդյունաբերության, այնուհետև ծառայությունների ոլորտի տեսակարար կշիռը:

Բարձր տնտեսական աճի փուլ մտնող երկրներին բնորոշ է ուրբանիզացման գործընթացը, որը Կուզնեցը բնութագրում է որպես «բնակչության կենտրոնացում խիստ բնակեցված, համեմատաբար խոշոր տարածաշրջաններում»: Ուրբանիզացումը ագրարային հատվածի բաժնի կրճատման և ինդուստրիայի ծաղկման հետևանք է: Արդյունաբերական արտադրությունը իրականացնում են խոշոր ֆիրմաները, որոնք օգտագործում են համակենտրոնացման առավելությունները, այսպես կոչված՝ տնտեսում արտադրության մասշտաբներից: Այդպիսի ֆիրմաները նպատակահարմար են գտնում տեղավորվել միմյանցից մոտ հեռավորության վրա, որպեսզի օգտագործեն ընդհանուր ենթակառուցվածքը՝ կոմունիկացիաները, տրանսպորտային միջոցները, էներգամատակարարումը և այլն: Վերջնական արդյունք թողարկող ֆիրմաները ծագում են մոտ գտնվել խոշոր սպառող կենտրոններին, որոնք հանդիսանում են իրացման շուկաներ: Այլ ֆիրմաներին մոտ գտնվելու արդյունքում ստացվող ծախսերի տնտեսումը կոչվում է ագլոմերացիայի արդյունք:

Փաստարկներ տնտեսական աճի դեմ

Որքան էլ տարօրինակ է, վերջին տարիներին կասկածներ են ծագել տնտեսական աճի նպատակահարմարության վերաբերյալ այն երկրներում, որտեղ հասել են բարձր կենսամակարդակի: Այդ կասկածները հիմնավորվում են մի շարք փաստարկներով.

1. Շրջակա միջավայրի աղտոտումը: Տնտեսական աճի հակառակորդները պնդում են, որ ինդուստրացումն ու տնտեսական աճը ծնում են այնպիսի բացասական երևույթներ, ինչպիսիք են՝ միջավայրի աղտոտումը, արդյունաբերական թափոնները և աղմուկը, տրանսպորտային խցանումները և այլն: Գործնականում այն ամենը, ինչ օգտագործվում է արտադրության մեջ, ժամանակի ընթացքում վերադառնում է շրջակա միջավայր՝ թափոնների տեսքով: Որքան բարձր է տնտեսական աճը և կենսամակարդակը, այնքան ավելի շատ թափոններ պետք է «կուլ տա» շրջակա միջավայրը: Բարձր կենսամակարդակի հասած ցանկացած երկրում տնտեսության հետագա աճը կարող է բավարարել ավելի ու ավելի ոչ էական պահանջումներ՝ հանգեցնելով էկոլոգիական ճգնաժամի: Այդ պատճառով շատ տնտեսագետներ գտնում են, որ տնտեսական աճը պետք է նպատակասլաց ձևով կասեցվի:

2. Տնտեսական աճի կողմնակիցները ենթադրում են, որ այն ինքնընթացիկորեն լուծում է սոցիալ - տնտեսական հիմնախնդիրները: Սակայն այս պնդումը ապացուցված չէ: Տնտեսական աճի հակառակորդները պնդում են, որ երկրում աղքատության հիմնահարցը, ըստ էության, հանդիսանում է բաշխման և ոչ թե արտադրության խնդիր: Դրա լուծման համար անհրաժեշտ է քաղաքական կամք և համարձակություն, այլ ոչ թե հասարակական արդյունքի աճ:

3. Հոգեբանական ճգնաժամ: Տնտեսական աճի հակառակորդները ենթադրում են, որ տեխնոլոգիայի կատարելագործման հիման վրա արտադրության աճը մարդկանց մեջ ծնում է անհանգստություն և անվստահություն, քանի որ տարիների ընթացքում նրանց կուտակած մասնագիտական փորձը և հմտությունները հնանում են: Չնայած տնտեսական աճը ապահովում է մեզ «կյանքի միջոցներով», այն չի կարող ապահովել «լավ կյանք»: Տեխնիկական առաջադիմությունը արհեստավորներին ու մտավորականներին վերածել է մեքենաների կցորդի, որոնք միայն կոճակներ են սեղմում և կորցրել են աշխատանքից գեղագիտական բավարարվածություն ստանալու զգացումը: Տնտեսական աճի արդյունքները հաշվեկշռելիս արդյոք սա չպետք է համարվի էական կորուստ:

Փաստարկներ տնտեսական աճի օգտին

Տնտեսական աճի կողմնակիցներն այն կարծիքին են, որ տնտեսական աճն ապահովում է կենսամակարդակի բարձրացում, թուլացնում է հակասությունները բնակչության տարբեր խմբերի միջև: Հնարավորություն է ստեղծվում միաժամանակ հզորացնել ռազմական ներուժը, իրականացնել աղքատների, ծերերի օգնության ծրագրեր, կատարելագործել կրթական և առողջապահական համակարգերը:

1. Տնտեսական աճի կողմնակիցները գտնում են, որ եթե հասարակությունը նույնիսկ հրաժարվի տնտեսական աճից և ՀՆԱ-ն պահի որոշակի մակարդակի վրա, միևնույն է, շրջակա միջավայրի վրա արտադրության բացասական ազդեցությունը կմնա: Այս տնտեսագետների կարծիքով, միջավայրի աղտոտումը ոչ թե տնտեսական աճի, այլ սխալ գնագոյացման հետևանք է: Այսպես. բնական ռեսուրսների մեծ մասը /օդը, ջուրը, անտառները և այլն/ համարվում են «ընդհանուր սեփականություն» և գին չունեն: Այդ պատճառով դրանք օգտագործվում են չափազանց ինտենսիվ և ոչ արդյունավետ: Դրա համար անհրաժեշտ է օրենսդրորեն հատուկ հարկեր սահմանել, որպեսզի կանխվի այդ ռեսուրսների ոչ բանական, անարդյունավետ օգտագործումը: Իհարկե կան հիմնախնդիրներ՝ կապված շրջակա միջավայրի աղտոտման հետ: Սակայն տնտեսական աճի սահմանափակումը դրանք չի լուծում: Որպեսզի սահմանափակվի աղտոտումը, պետք է սահմանափակել հենց աղտոտումը և ոչ թե տնտեսական աճը:

2. Եկամուտների անհավասարություն: Հազիվ թե միջին դասի ներկայացուցիչները ձայն տան իրենց եկամուտների վերաբաշխման օգտին՝ ի օգուտ աղքատների: Ավելի շուտ նրանք կողմնակից կլինեն, որ աճող հասարակական արդյունքից մի փոքր ավելի մաս հատկացվի աղքատներին: Եկամուտների բաշխման կառուցվածքը վերջին 50 տարիներին գրեթե չի

փոխվել: Այդ պատճառով ցածր եկամուտներ ունեցողների տնտեսական վիճակի բարելավման հիմնական աղբյուրը տնտեսական աճի արդյունքում եկամուտների ընդհանուր մակարդակի բարձրացումն է:

3. Արտադրատնտեսական նկատառումներ: Տնտեսական աճի կողմնակիցները պնդում են, որ աճի դանդաղեցումը ինքնաբերաբար չի ազդի մարդկային արժեքների վրա և մարդկանց «լավ կյանք» չի ապահովի: Իրականում կարելի է սպասել հակառակը: Սարքավորումների կատարելագործումը, որպես կանոն, նվազեցնում է աշխատանքի լարվածությունը և դժբախտ դեպքերը: Օդափոխվող շինությունները շատ ավելի հարմար են աշխատանքի համար, քան հին ֆաբրիկաների հեղձուցիչ արտադրամասերը: Բացի այդ, հենց տնտեսական աճով ապահովվող բարձր կենսամակարդակն է մարդկանց հնարավորություն տալիս ժամանակը ծախսել կրթության, ինքնագարգացման վրա:

6.2. Տնտեսական աճի գործոնները

Գործոնների դասակարգումը

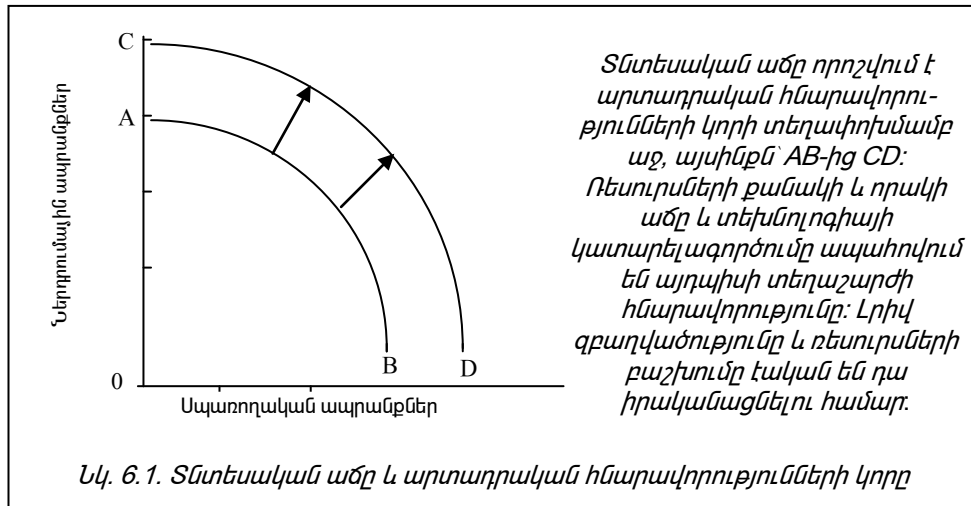
Յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական աճը պայմանավորված է երեք խումբ հիմնական՝ առաջարկի, պահանջարկի և բաշխման գործոններով: Առաջարկի գործոններն են.

1. աշխատանքային ռեսուրսների քանակը և որակը,
2. հիմնական կապիտալի ծավալը,
3. տեխնոլոգիան:

Սրանք ապահովում են արտադրանքի ֆիզիկական ծավալի աճը: Սակայն անհրաժեշտ է տարբերել աճի հնարավորությունը իրական աճից: Իրական աճի համար կարևոր է երկու հանգամանք, որոնցից մեկը պահանջարկի, մյուսը՝ բաշխման գործոններն են: Նախ՝ երկրի աճող արտադրական ներուժը իրացնելու համար անհրաժեշտ է ապահովել ավելացած ռեսուրսների լիակատար օգտագործումը: Դրա համար պահանջվում է ավելացնել համախառն ծախսերը: Երկրորդ՝ տնտեսական աճի վրա ազդում են բաշխման գործոնները: Այսինքն՝ կարևոր է ոչ միայն ռեսուրսները ընդգրկել տնտեսական շրջանառության մեջ, այլև դրանք օգտագործել առավել արդյունավետ: Բոլոր գործոնների միջև փոխադարձ կապը երևում է արտադրական հնարավորությունների կորից (նկ. 6.1):

Կորը ցույց է տալիս տվյալ քանակի ռեսուրսի և տվյալ տեխնոլոգիայի պայմաններում զանազան ապրանքների առավելագույն թողարկման հնարավոր տարբերակները: Առաջարկի յուրաքանչյուր գործոնի ավելացումը նպաստում է, որ արտադրական հնարավորությունների կորը տեղափոխվի աջ: Սակայն տնտեսության արտադրական ներուժը իրացնելու հնարավորությունը սահմանափակվում է պահանջարկի և բաշխման գործոններով: Ինչպես նշվեց, արտադրական հնարավորությունների կորը կարող է տեղափոխվել աջ: Սակայն արտադրության ծավալը չի հասնում իր ներուժային մակարդակին: Արտադրության իրական ծավալի կորը կարող է գտնվել

AB-CD կորերի միջև ընկած տարածքում: Ասենք, տարվա ընթացքում աշխատուժը ավելացել է 100 հազ. մարդով: Արտադրական ներուժը աճեց: Սակայն որպեսզի արտադրության ծավալը իսկապես աճի, անհրաժեշտ է. նախ՝ բոլորին ապահովել աշխատատեղով և երկրորդ՝ հատկապես այնպիսի աշխատատեղով, որտեղ նրանք կաշխատեն արդյունավետ: Եթե նրանք մնան գործազուրկ, կամ բժիշկը աշխատի որպես փականագործ, արտադրական ներուժի ծավալը չի իրացվի, արտադրական գործոնի աճը չի ապահովի տնտեսական աճ:

Պահանջարկի և ռեսուրսների բաշխման գործոնների կարևորությունը չանտեսելով, տնտեսական աճի հիմնահարցերը քննարկելիս հիմնական ուշադրությունը դարձվում է առաջարկի գործոններին: Տնտեսական աճը որոշվում է այն գործոններով, որոնք ամբողջական առաջարկի կորը տեղաշարժում են աջ: Ընդ որում, իրական արդյունքի և եկամտի աճը կարող է տեղի ունենալ երկու եղանակով՝ ռեսուրսների ավելի մեծ ծավալ ներգրավելով և եղած ռեսուրսներն ավելի արդյունավետ օգտագործելով: Վերջինս աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման արդյունք է:

Գործոնների գնահատումը

Ամերիկացի տնտեսագետ Էդվարդ Դենիսոնը 50 տարվա տվյալների հիման վրա հաշվարկել է ԱՄՆ-ում տնտեսական աճի գործոնների քանակական ազդեցությունը: Ըստ այդ հաշվարկների, միջին տարեկան աճը կազմել է 3%, որի 32%-ը արդյունք է աշխատանքային ծախսումների քանակի ավելացման, 68%-ը՝ աշխատանքի արտադրողականության աճի: Ինչպես տեսնում ենք, տնտեսական աճի գլխավոր աղբյուրը ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացումն է:

Աշխատանքային ծախսումների ավելացումը առաջին հերթին պայմանավորված է բնակչության թվաքանակի աճով և կանանց աշխատուժի ներ-

գրավմամբ: Աշխատուժային տնտեսության կրճատումը, ընդհակառակը, նվազեցնում է աշխատանքի քանակը:

Աշխատանքի արտադրողականության աճը, ըստ Դենիսոնի, ապահովվել է հետևյալ հինգ գործոնների շնորհիվ՝ տեխնիկական առաջադիմություն (28%), կապիտալ ծախսեր (19%), կրթություն և մասնագիտական ուսուցում (14%), արտադրության մասշտաբներից տնտեսում (9%), ռեսուրսների բաշխման բարելավում (8%), այլ գործոններ (22%):

Ինչպես տեսնում ենք, ազգային եկամտի աճի մոտ 1/3-ը ձեռք է բերվում ՊՏԱ-ի շնորհիվ: Տեխնիկական առաջադիմությունը ներառում է արտադրության, նրա կառավարման ու կազմակերպման բացարձակապես նոր մեթոդներ ու եղանակներ: Այն հաճախ ուղեկցվում է նոր մեքենաների ու սարքավորումների մեջ կապիտալ ներդրումներով: Այդ ներդրումները տնտեսական աճը ապահովող մյուս կարևոր գործոնն են:

Աշխատուժի արտադրողականությունը բարձրանում է, եթե աշխատողը ավելի շատ հիմնական կապիտալ է օգտագործում: Եթե աշխատողների թվաքանակը ավելի արագ աճի կապիտալի ծավալի համեմատ, աշխատանքի արտադրողականությունը կընկնի, քանի որ մեկ աշխատողի ֆոնդազինվածությունը կնվազի:

Աշխատուժի որակի ամենապարզ ցուցանիշը կրթության մակարդակն է: Այն արտահայտվում է բնակչության մեջ միջնակարգ, բարձրագույն և մասնագիտական կրթություն ունեցողների տեսակարար կշռով: Մարդկային կապիտալի վրա կատարվող ներդրումները արտադրողականության բարձրացման կարևոր միջոցներից են: Ըստ Դենիսոնի հաշվարկների, դրանք ապահովում են ազգային եկամտի աճի 14%-ը:

Ռեսուրսների բաշխման բարելավումը նշանակում է, որ ժամանակի ընթացքում աշխատուժը ցածր արտադրողական ճյուղերից վերաբաշխվում է ավելի բարձր արտադրողական ճյուղեր: Օրինակ, գյուղատնտեսությունից վերամշակող արդյունաբերության ճյուղեր: Դա ապահովում է արտադրողականության ընդհանուր աճ:

Արտադրության մասշտաբների ընդլայնումը նույնպես նպաստում է արտադրության աճին: Խոշոր գործարանները ի վիճակի են ներդնել ավտոմատացված հոսքային գծեր, այն դեպքում, երբ ավելի մանրերը ստիպված են կիրառել համեմատաբար պարզ տեխնոլոգիա:

Այլ գործոններ

Գոյություն ունեն մի շարք գործոններ, որոնք բացասաբար են ազդում արտադրողականության և ազգային եկամտի աճի վրա: Դրանց են վերաբերում աշխատանքի պաշտպանության, շրջակա միջավայրի պահպանման օրենսդրական ակտերը: Դրանք պահանջում են լրացուցիչ ծախսեր, որոնք կրճատում են հիմնական կապիտալի համար կատարվող ներդրումները: Այդպիսի բացասական գործոններ են նաև աշխատանքի նկատմամբ անբարեխիղճ վերաբերմունքը, տնտեսական հանցագործությունները, աշխատանքային կոնֆլիկտների ժամանակ աշխատանքի դադարեցումը, անբարենպաստ կլիմայական պայմանները և այլն:

Գործոնների մի խումբ էլ չի ենթարկվում քանակական չափման: Օրինակ, սոցիալական, բարոյահոգեբանական և քաղաքական մթնոլորտը երկրում: Ազգային և սեռական խտրականության բացակայությունը, աշխատանքի և ձեռներեցության նկատմամբ դրական վերաբերմունքը, որը դաստիարակվում է մանկուց, կայուն քաղաքական համակարգը, սեփականատերերի իրավունքների պաշտպանությունը, թեև հնարավոր չէ քանակապես գնահատել, անկասկած նպաստում են տնտեսական աճին:

Քանակական գնահատման չի ենթարկվում նաև բնական ռեսուրսների առկայության ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա: Սրանց առկայությունը, իհարկե, նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում աճի համար, սակայն պարտադիր կերպով այն չի ապահովում: Շատ երկրներ, որոնք զուրկ են բնական ռեսուրսներից, ապահովում են աճի բարձր տեմպեր այն դեպքում, երբ համեմատաբար ավելի հարուստ ռեսուրսներով երկրները բավականին հետամնաց են: Շատ վերլուծաբաններ այն կարծիքին են, որ բնական ռեսուրսների առկայությունը տնտեսական աճի գործոն չէ: Ճապոնիան և, այսպես կոչված՝ արևելասիական հրաշքները՝ Հոնկոնգը, Թայվանը, Կորեան, Սինգապուրը զարգացման այդ մոդելի օրինակներ են. չունենալով սեփական բնական ռեսուրսներ՝ արտահանում են արդյունաբերական ապրանքներ:

6.3. Տնտեսական աճի մոդելավորումը

Սոլոուի մոդելի նկարագրությունը

Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական ինստիտուտի պրոֆեսոր, Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Ռոբերտ Սոլոուն մշակել է տնտեսական աճի գործոնային մոդել, որը արտացոլում է խնայողությունների, կապիտալի կուտակման և տնտեսական աճի միջև կապերը: Մոդելի պարզագույն տարբերակում բնակչության մեկ շնչի հաշվով թողարկումը աճող ֆունկցիա է հանդիսանում կապիտալ-աշխատանք հարաբերությունից և տեխնոլոգիայից:

Սոլոուի աճի մոդելը հնարավորություն է տալիս վերլուծել տնտեսությունը ոչ թե կայուն, ստատիկ վիճակում, ինչպես դա կատարվեց նախորդ թեմայում, այլ նրա փոփոխությունները ժամանակի ընթացքում: Դիմամիկ վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս պարզել, թե ժամանակի ընթացքում ինչպես է խնայողությունը, բնակչության աճը և տեխնոլոգիական առաջադիմությունը ազդում արտադրության աճի վրա: Մոդելը բացահայտում է, թե ինչու է մի երկրում կենսամակարդակը բարձր, մյուսում՝ ցածր: Եվ երրորդ, մոդելի օգնությամբ կարող ենք դիտարկել, թե ինչպես է տնտեսական քաղաքականությունը ազդում կենսամակարդակի բարելավման վրա:

Վերլուծության ընթացքում կներկայացնենք տնտեսագիտության կարևորագույն հարցերից մեկը՝ խնայողության և սպառման օպտիմալ հարաբերակցությունը. որքան տնտեսական արդյունք պետք է սպառվի այսօր և որքան պետք է խնայվի ապագայի համար: Դրանց միջև գոյություն ունի հարաբերական հակասություն՝ մեկի ավելացումը տանում է մյուսի կրճատ-

մանր: Չափից ավելի բարձր սպառումը նվազեցնում է ապագա արտադրության հնարավորությունները, իսկ չափից ավելի խնայողությունները կրճատում են ընթացիկ սպառումը:

Ապրանքների առաջարկը և արտադրական ֆունկցիան

Յուրաքանչյուր պահի համար արտադրության առաջարկը որոշվում է արտադրական ֆունկցիայով.

$$Y = F(K, L)$$

Այն ունի կայուն հատույց՝ մասշտաբից հատկություն.

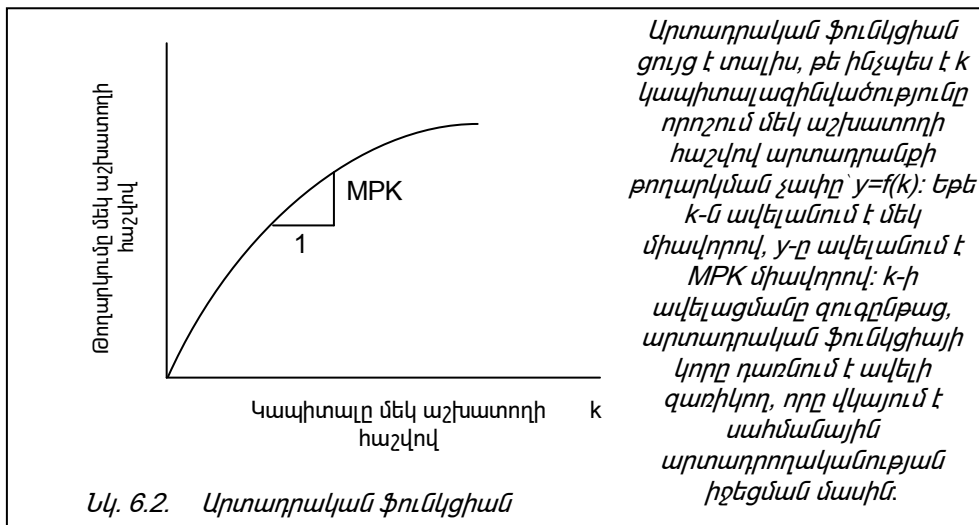
$$zY = F(zK, zL)$$

Արտադրական ֆունկցիայի այդ հատկությունից բխում է, որ այն կարելի է բազմապատկել $1/L$ արտահայտությամբ.

$$Y/L = F(K/L, 1)$$

Հավասարումը ցույց է տալիս, որ մեկ աշխատողին բաժին ընկնող արտադրանքի ծավալը ֆունկցիա է մեկ աշխատողին բաժին ընկնող կապիտալից: Մեկ աշխատողին բաժին ընկնող ցուցանիշները նշանակենք փոքրատառերով. $y = Y/L$ - աշխատանքի արտադրողականությունն է. $k = K/L$ - կապիտալազինվածությունն է: Արտադրական ֆունկցիան կստանա $y = f(k)$ տեսքը.

Գրաֆիկորեն ֆունկցիան ունի հետևյալ տեսքը.

Այս ֆունկցիան նույնպես արտահայտում է կապիտալի սահմանային արտադրողականության անկման պահը, երբ կապիտալազինվածությունը մեկ միավորով աճելիս մեկ աշխատողին բաժին ընկնող արդյունքը աճում է MPK -ով: Հետևաբար, կապիտալի սահմանային արտադրողականության համար կարելի է գրել.

$$MPK = f(k + 1) - f(k)$$

Ապրանքների պահանջարկը և սպառման ֆունկցիան

Սոլոուի մոդելում ապրանքների պահանջարկը նույնպես հանդես է գալիս մեկ աշխատողի հաշվով.

$$y = c + i$$

Հավասարումը համընկնում է ազգային հաշիվների նույնության հետ, սակայն հաշվի չի առնում պետական գնումները: Սպառումը կարելի է ներկայացնել որպես.

$$c = (1 - s) y,$$

որտեղ խնայողության s նորմը ընդունում է 0-ից մինչև 1 արժեքը: Սա ցույց է տալիս, որ սպառումը համամասնական է եկամտին: Եթե սա տեղադրենք ազգային հաշիվների նույնության մեջ.

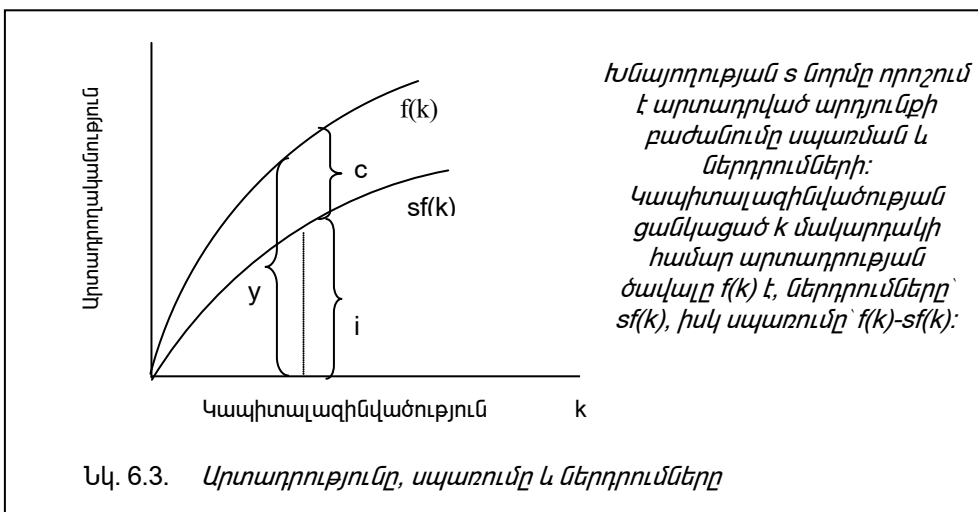
$$y = (1 - s) y + i, \text{ այստեղից՝ } i = sy$$

Հետևաբար ներդրումները նույնպես համամասնական են եկամտին: Եթե ներդրումները հավասար են խնայողություններին, ապա s -ը ցույց է տալիս, թե արտադրված արդյունքի որ մասն է ուղղվում կապիտալ ներդրումներին և ավելացնում կապիտալի պաշարը:

Կապիտալի կայուն պաշարի ձևավորումը

Այժմ քննարկենք, թե կապիտալի կուտակումը ինչպես է ապահովում տնտեսական աճ: Նկատի ունենանք, որ ներդրումները հանգեցնում են կապիտալի պաշարի աճի, իսկ մաշվածքը /ամորտիզացիան/՝ կապիտալի պաշարի նվազման:

Նախորդ հավասարումը կարող ենք գրել. $i = s f(k)$

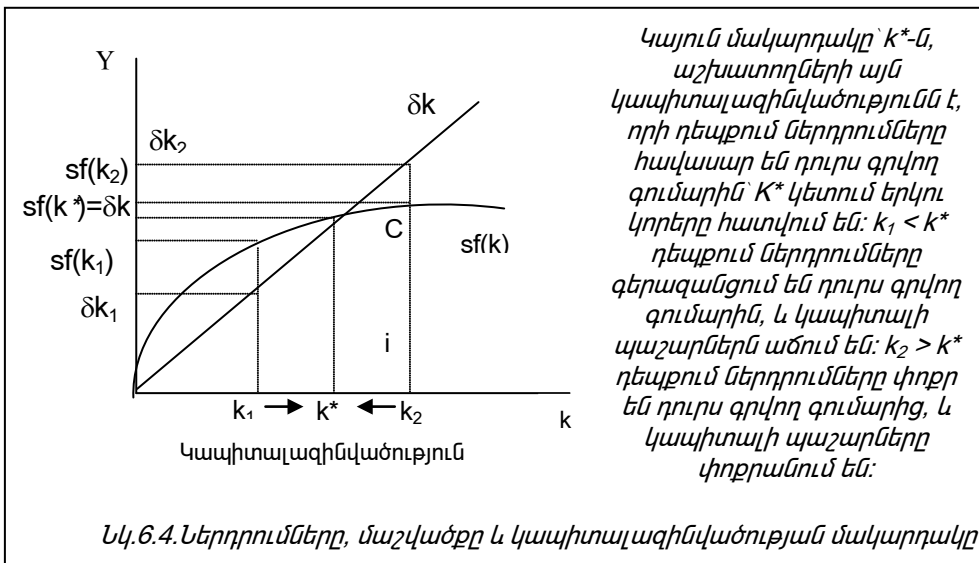
Որքան բարձր է կապիտալազինվածությունը k , այնքան մեծ է արտադրության $f(k)$ ծավալը, և շատ են ներդրումները: Այս հավասարման մեջ գոյություն ունեցող կապիտալի k պաշարը կապվում է նոր կապիտալի i կուտակման հետ: Խնայողության նորմը թողարկված արդյունքը բաժանում է c սպառման և i կուտակման՝ յուրաքանչյուր k -ի համար: Ցանկացած k -ի համար արտադրության ծավալը $f(k)$ -ն է, ներդրումները՝ $sf(k)$ -ն, սպառումը՝

$f(k) - sf(k)$ -ն: Սակայն կուտակված կապիտալը մաշվում է, և յուրաքանչյուր տարի դրա մի մասը դուրս է գրվում: Եթե ամորտիզացիայի նորմը նշանակենք δ , տարեկան դուրս գրվող կապիտալը կլինի՝ δk : Այսպիսով, կապիտալի փոփոխությունը, կախված այդ երկու մեծություններից՝ ներդրումներից և մաշվածքից, կորոշվի.

$$\Delta k = i - \delta k$$

բանաձևով, որտեղ Δk – ն մեկ աշխատողին բաժին ընկնող կապիտալի հավելածն է: Քանի որ ներդրումները հավասար են խնայողություններին, ապա.

$$\Delta k = sf(k) - \delta k$$

Այժմ համատեղենք ներդրումների $sf(k)$ և դուրսգրման δk կորերը: Ինչպես տեսնում ենք, գոյություն ունի կապիտալազինվածության միակ մակարդակ, որտեղ ներդրումները հավասար են ամորտիզացիային: Այդ մակարդակում $\Delta k = 0$: Այն կոչվում է կայուն կապիտալազինվածության վիճակ և նշանակվում է k^* - ով: Ենթադրենք, կապիտալի պաշարները փոքր են կայուն մակարդակից և գտնվում են k_1 կետում: Այդ դեպքում ներդրումները գերազանցում են դուրս գրվող զումարը: Այսպիսով, կապիտալազինվածությունն ավելացվում է արտադրության աճի հետ միասին, մինչև մոտենա k^* կայուն մակարդակին: Նույն ձևով, եթե կապիտալի պաշարները սկզբնական վիճակում գերազանցում են k^* -ը, կապիտալը դուրս է գրվում ավելի արագ, քան ավելացվում է: Կապիտալազինվածությունը կկրճատվի՝ կրկին մոտենալով կայուն մակարդակին: Այն պահին, երբ մեկ աշխատողի հաշվով կապիտալի պաշարները հասնում են կայուն մակարդակի, ներդրումները հավասարվում են մաշվածքի դուրս գրվող զումարին, և կապիտալազինվածությունը ոչ կաճի, ոչ էլ կնվազի:

Ինչպես կարելի է հաշվարկել կայուն կապիտալազինվածության մակարդակը: Ենթադրենք, արտադրական ֆունկցիան ունի հետևյալ տեսքը.

$$Y = K^{1/2} L^{1/2}$$

$$y = Y/L = K^{1/2} L^{1/2}/L = (K/L)^{1/2} = k^{1/2} = \sqrt{k}$$

Այսինքն, մեկ աշխատողին բաժին ընկնող արդյունքը հավասար է մեկ աշխատողին բաժին ընկնող կապիտալի պաշարի մեծության քառակուսի արմատին: Հիշենք, որ.

$$\Delta k = sf(k) - \delta k$$

Քանի որ կայուն վիճակում $\Delta k = 0$, ապա հետևում է.

$$0 = sf(k^*) - \delta k^* \text{ կամ } k^*/f(k^*) = s/\delta$$

$$k^*/\sqrt{k^*} = s/\delta \text{ կամ } k^* = (s/\delta)^2$$

Եթե խնայողության նորմը հավասար է 0,3 իսկ ամորտիզացիան՝ 0,1 ապա կայուն կապիտալազինվածությունը կկազմի $(0,3/0,1)^2 = 9$:

Այս տվյալների հիման վրա, ընդունելով, որ սկզբնական կապիտալը հավասար է 4,0-ի, կարող ենք նույն արդյունքը ստանալ՝ դիտարկելով տնտեսության շարժը դեպի կայուն կապիտալազինվածության մակարդակը մի քանի տարիների ընթացքում:

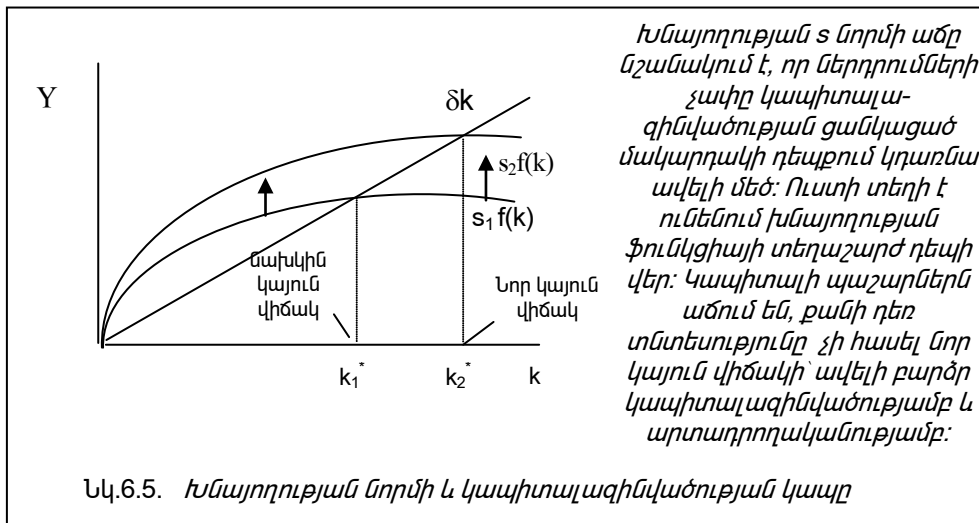
Պայմաններ $y = \sqrt{k}$; $s = 0,3$; $\delta = 0,1$ սկզբնական $k = 4,0$						
Տարի	k	y	c	i	δk	Δk
1	4,000	2,000	1,400	0,600	0,400	0,200
2	4,200	2,049	1,435	0,615	0,420	0,195
3	4,395	2,096	1,467	0,629	0,440	0,189
∞	9,000	3,000	2,100	0,900	0,900	0,000

Արտադրական ֆունկցիային համապատասխան, եթե կապիտալազինվածությունը 4 միավոր է, մեկ աշխատողի արտադրողականությունը կկազմի 2 միավոր: Քանի որ թողարկված արտադրանքի 70%-ը սպառվում է և 30%-ը խնայվում ու ներդրվում, ապա $c = 1,4$, իսկ $i = 0,6$: Բացի այդ, քանի որ կապիտալի պաշարների 10%-ը շարքից դուրս է գալիս, $\delta k = 0,4$: Ներդրումների 0,6 մակարդակի և ամորտիզացիայի 0,4-ի դեպքում կապիտալի պաշարի փոփոխությունը հավասար է $\Delta k = 0,2$: Ուստի երկրորդ տարին սկսվում է մեկ շնչի հաշվով կապիտալազինվածության 4,2 միավոր մակարդակով:

Աղյուսակը ցույց է տալիս, ինչպես է այդ տնտեսությունը զարգանում տարեցտարի: Ամեն տարի ավելացվում է նոր կապիտալ, և աճում է արտադրության ծավալը: Երկար ժամանակում տնտեսությունը հասնում է մեկ աշխատողի հաշվով կապիտալի կայուն 9 միավոր պաշարին: Այդ կայուն վիճակում ներդրումները 0,9 մակարդակի են և ճիշտ համապատասխանում են 0,9 մակարդակի դուրս գրվող գումարին, այնպես որ ո՛չ կապիտալի պաշարը, ո՛չ արտադրությունը այլևս չեն փոխվում:

Կապիտալի կուտակումը

Իսկ ինչ տեղի կունենա, եթե խնայողության նորմը փոփոխվի: Ենթադրենք՝ տնտեսությունն սկսում է զարգանալ՝ գտնվելով կայուն վիճակում k^* կապիտալի պաշարների և s_1 խնայողության նորմի պայմաններում: Այնուհետև խնայողության նորմը մեծանում է s_1 -ից s_2 ՝ առաջ բերելով $sf(k)$ կորի համապատասխան տեղաշարժ դեպի վեր: Խնայողությունների սկզբնական s_1 մակարդակի և կապիտալի k^* պաշարի պայմաններում ներդրումները իրոք փոխհատուցում են կապիտալի դուրսգրումը: Խնայողության նորմի բարձրացումից անմիջապես հետո ներդրումները մեծանում են, բայց կապիտալի պաշարը և, հետևաբար, դուրս գրվող չափը առայժմ մնում են անփոփոխ, արդյունքում՝ ներդրումները գերազանցում են դուրս գրվող գումարը: Կապիտալը աստիճանաբար աճում է մինչև այն պահը, քանի դեռ տնտեսությունը չի հասել նոր կայուն վիճակի՝ ավելի մեծ k^* կապիտալազինվածությամբ և աշխատուժի ավելի բարձր արտադրողականությամբ, քան նախորդ կայուն վիճակում:

Սովորույթ մոդելը ցույց է տալիս, որ եթե խնայողության նորմը ավելի բարձր է, ապա տնտեսությունը, բոլոր մնացած հավասար պայմաններում, կունենա կապիտալի մեծ պաշար և արտադրության ավելի մեծ ծավալ: Եթե խնայողության նորմը ավելի ցածր է, ապա տնտեսությունը կունենա կապիտալի փոքր պաշար և արտադրության փոքր ծավալ: Պետք է նկատի ունենալ, որ խնայողության նորմի մեծացումը ապահովում է տնտեսական աճը մինչև այն պահը, քանի դեռ տնտեսությունը չի հասել նոր կայուն վիճակի: Եթե տնտեսությունում պահպանվում է խնայողության բարձր նորմը, ապա և՛ կապիտալազինվածությունը, և՛ արտադրողականությունը կլինեն բարձր:

Կապիտալի կուտակման Ռսկյա կանոնով մակարդակը

Այժմ դիտարկենք, թե կապիտալի կուտակման ինչպիսի չափերն են համարվում օպտիմալ: Կապիտալի կուտակման այն մակարդակը, որը

ապահովում է կայուն վիճակ՝ սպառման առավելագույն մակարդակով, կոչվում է կապիտալի կուտակման Ոսկյա կանոնով մակարդակ և նշանակվում է k^{**} :

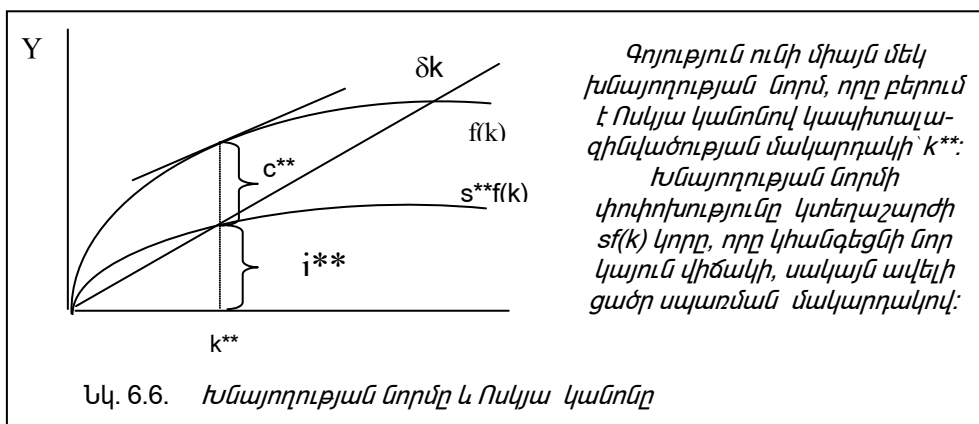
Կայուն վիճակների համեմատությունը: Որպեսզի պարզենք, թե տնտեսությունը համապատասխանում է Ոսկյա կանոնին, թե՞ ոչ, նախ պետք է որոշենք մեկ աշխատողի սպառման չափը, այնուհետև բացահայտենք, թե կայուն վիճակներից որն է ապահովում առավելագույն սպառում: Սկսենք ազգային հաշիվների նույնությունից.

$$y = c + i \quad \text{ձևափոխենք այն } c = y - i \text{ տեսքի}$$

Կայուն կապիտալազինվածության պայմաններում y -ը $f(k)$ -ն է, իսկ քանի որ կապիտալազինվածությունը չի փոխվում, ներդրումները հավասար են դուրս գրմանը՝ δk -ի: Հետևաբար մեկ աշխատողի սպառումը կլինի.

$$c^* = f(k^*) - \delta k^*$$

Այս հավասարումը ցույց է տալիս, որ սպառման կայուն մակարդակը թողարկման և կապիտալի դուրսգրման տարբերությունն է կայուն վիճակում: Այն ցույց է տալիս, որ կապիտալազինվածության մեծացումը նպաստում է արտադրանքի աճին, սակայն միաժամանակ ավելի շատ արդյունք է անհրաժեշտ դուրս գրված կապիտալը փոխհատուցելու համար: Գրաֆիկում սպառումը կայուն վիճակում արտադրության ծավալի և դուրսգրման տարբերությունն է: Գրաֆիկից երևում է, որ գոյություն ունի կապիտալազինվածության k^{**} միակ մակարդակ՝ Ոսկյա կանոնի մակարդակ, երբ սպառումը հասնում է առավելագույնի: Շոշափողը զուգահեռ է δk գծին:

Համեմատելով տարբեր կայուն վիճակները, անհրաժեշտ է հաշվի առնել կապիտալազինվածության ազդեցությունը ինչպես արտադրության ծավալի, այնպես էլ կապիտալի դուրսգրման վրա: Մի կողմից, եթե կապիտալազինվածությունը փոքր է Ոսկյա կանոնի մակարդակից, ապա կապիտալի պաշարների աճը հանգեցնում է դուրս գրվող կապիտալի ավելացմանը գերազանցող արտադրության աճին: Այդ դեպքում սպառումը աճում է: Արտադրական ֆունկցիայի կորն ավելի ուղղաձիգ է, քան δk գիծը, այնպես որ նրանց միջև տարածությունը աճում է k^* -ի ավելացման հետ: Մյուս կողմից, եթե կապիտալի ծավալը գերազանցում է Ոսկյա կանոնի մակար-

դակը, կապիտալազինվածության հետագա աճը նվազեցնում է սպառումը, քանի որ արտադրանքի թողարկման աճը փոքր է ստացվում դուրս գրվող կապիտալի մեծությունից: Այդ դեպքում արտադրական ֆունկցիայի գրաֆիկն ավելի զառիկող է, քան δk գիծը, այնպես որ երկու կորերի միջև տարբերությունը կրճատվում է k^* -ի աճի դեպքում: Ոսկյա կանոնի մակարդակին համապատասխանող կապիտալազինվածության դեպքում արտադրական ֆունկցիան և δk գիծն ունեն միատեսակ թեքվածություն, և սպառումը հասնում է առավելագույն մակարդակի:

Այդ նույն եզրակացությանն այլ ճանապարհով գալու համար, ենթադրենք, որ սկզբնական կապիտալազինվածությունը հավասար է k^* -ի, և դիտարկված է կապիտալի ավելացման հնարավորություն մինչև k^{*+1} : Արտադրանքի լրացուցիչ թողարկման ծավալը կկազմի $f(k^{*+1}) - f(k^*)$, որը իրենից ներկայացնում է կապիտալի սահմանային հատույցը՝ MPK: Դուրս գրվող գումարի հավելաճը կապիտալի մեկ միավորով ավելացնելու հետևանքով, դուրսգրման δ նորմն է: Ձուտ արդյունքը կապիտալի այդ մեկ միավոր լրացուցիչ ավելացումից կկազմի MPK - δ , այսինքն, կապիտալի սահմանային արդյունքից հանած դուրսգրման նորմը: Եթե կայուն վիճակում կապիտալի պաշարն ավելի փոքր է, քան Ոսկյա կանոնի մակարդակը, ապա կապիտալի աճը ավելացնում է սպառումը, քանի որ կապիտալի սահմանային արդյունքը դուրսգրման նորմից մեծ է: Եթե կապիտալի կայուն պաշարը գերազանցում է Ոսկյա կանոնի մակարդակը, ապա կապիտալի աճը կրճատում է սպառումը, քանի որ կապիտալի սահմանային արդյունքը դուրսգրման նորմից փոքր է: Ուստի, երբ $MPK = \delta$, Ոսկյա կանոնի մակարդակն է:

Հարկ է ընդգծել, որ տնտեսությունը ինքնուրույնաբար չի ձգտում Ոսկյա կանոնի կայուն վիճակին: Որոշակի կայուն կապիտալազինվածության Ոսկյա կանոնով ընտրությունը նշանակում է նաև որոշակի խնայողության նորմի ընտրություն: Խնայողության նորմը ընտրվում է տարբեր խնայողության նորմերի դեպքում կայուն վիճակները համեմատելու միջոցով:

$$\text{Պայմաններ } y = \sqrt{k}; \quad \delta = 0,1$$

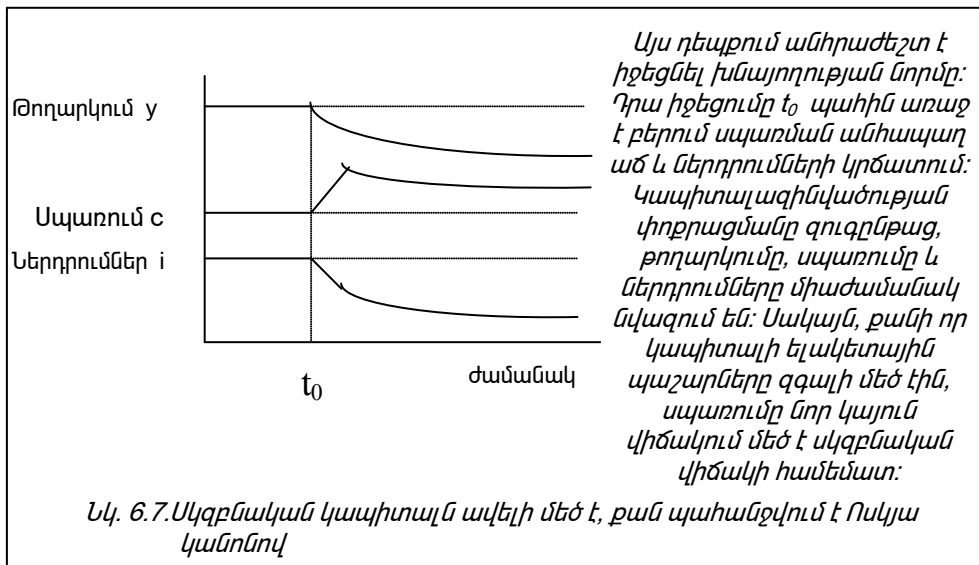
s	k^*	y^*	δk^*	c^*	MPK	MPK - δ
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	∞	∞
0,1	1,0	1,0	0,1	0,9	0,500	0,400
0,3	9,0	3,0	0,9	2,1	0,167	0,067
0,5	25,0	5,0	2,5	2,5	0,100	0,000
0,7	49,0	7,0	4,9	2,1	0,071	-0,029
1,0	100,0	10,0	10,0	0,0	0,050	-0,050

Աղյուսակից տեսնում ենք, որ որքան բարձր է խնայողության նորմը, այնքան մեծ է կապիտալը, որն իր հերթին հանգեցնում է թողարկման աճին և դուրսգրվող կապիտալի ավելացմանը: Սպառման կայուն մակարդակը (արտադրանքի թողարկման և դուրս գրվող գումարի տարբերությունը)

սկզբից աճում է խնայողության աճին զուգընթաց, իսկ այնուհետև՝ կրճատվում է: Ամենամեծ մակարդակը ձեռք է բերվում խնայողության 0,5 նորմի դեպքում: Խնայողության այդ նորմը ապահովում է Ոսկյա կանոնին համապատասխանող կայուն վիճակը:

Անցումը Ոսկյա կանոնով կայուն վիճակին

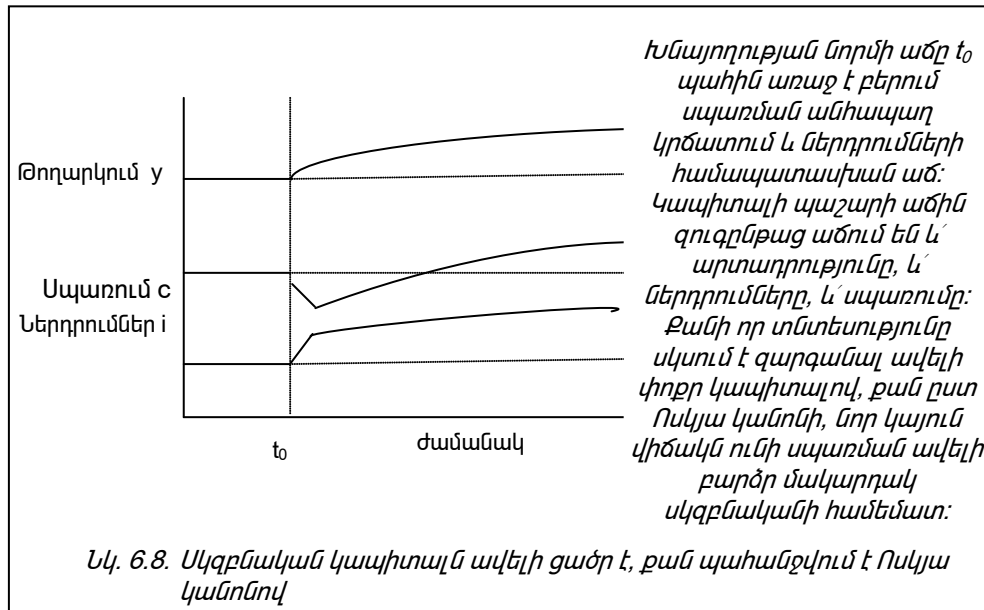
Ենթադրենք, տնտեսությունը կայուն վիճակում է, որը սակայն չի համապատասխանում Ոսկյա կանոնի վիճակին: Հետևաբար կապիտալի պաշարն ավելի մեծ է կամ ավելի փոքր, քան պահանջվում է Ոսկյա կանոնով: Դիտարկենք այս երկու դեպքերը առանձին-առանձին:

Եթե կապիտալի պաշարն ավելին է, քան պահանջվում է Ոսկյա կանոնով, անհրաժեշտ է իրականացնել խնայողության նորմայի իջեցման քաղաքականություն: Ենթադրենք՝ այդ քաղաքականությունը հաջողվել է, և ժամանակի որոշակի պահին /նշանակենք այն t_0 / խնայողությունը իջնում է մինչև այն մակարդակը, որը բերում է կայուն վիճակի՝ ըստ Ոսկյա կանոնի: Գրաֆիկից երևում է, որ խնայողության նորմի իջնելու դեպքում սպառումը անմիջապես աճում է, իսկ ներդրումների մակարդակը՝ նվազում: Կապիտալ ներդրումները դառնում են ավելի փոքր, քան դուրս գրվող կապիտալը: Տնտեսությունը դուրս է գալիս կայուն վիճակից: Աստիճանաբար, կապիտալի պաշարի փոքրացմանը զուգընթաց, արտադրանքի թողարկումը կրճատվում է, որը հանգեցնում է սպառման կրճատման, մինչև նոր կայուն վիճակի հաստատումը: Քանի որ նոր կայուն վիճակում սահմանվում են Ոսկյա կանոնի համամասնությունները, սպառման մակարդակը նախկինից բարձր է, չնայած թողարկումը և ներդրումները կրճատվել են:

Այժմ դիտարկենք այն դեպքը, երբ տնտեսությունը սկսում է զարգանալ ավելի քիչ կապիտալազինվածությամբ, քան ըստ Ոսկյա կանոնի կայուն վիճակի: Այժմ անհրաժեշտ է մեծացնել խնայողության նորմը՝ Ոսկյա կանոնին համապատասխանող կետին հասնելու համար: Ինչ տեղի կունենա

այդ դեպքում: Խնայողության նորմի ավելացումը t_0 պահին առաջ է բերում սպառման արագ անկում և ներդրումների ավելացում: Ներդրումների աճը որոշ ժամանակից հետո հանգեցնում է կապիտալազինվածության աճի: Կապիտալի կուտակմանը զուգընթաց, արտադրությունը, սպառումը և ներդրումներն աստիճանաբար աճում են և, վերջին հաշվով, հասնում են նոր կայուն վիճակի:

Այսպիսով, եթե սկզբնական կապիտալազինվածությունն ավելի բարձր է, քան նախատեսվում է Ոսկյա կանոնով, սպառման առավելագույն մակարդակով կայուն վիճակի նվաճումը ուղեկցվում է սպառման ավելի բարձր մակարդակով ամբողջ դիտվող ժամանակաշրջանի ընթացքում: Եթե սկզբնական կապիտալազինվածությունը ցածր է Ոսկյա կանոնի մակարդակից, սկզբում սպառումը նվազում է, որպեսզի հետագայում բարձրանա: Երբ սկզբնական կապիտալազինվածությունը ցածր է, քան ըստ Ոսկյա կանոնի, նոր կայուն վիճակի մակարդակին հասնելը պահանջում է ներդրումների կտրուկ ավելացում և համապատասխանաբար, ներկա սերնդի սպառման կրճատում: Այդ պատճառով այս հարցի լուծումը պահանջում է տարբեր սերունդների բարեկեցության մակարդակների համեմատություն: Եթե քաղաքական գործիչը մտահոգված է միայն ապագա սերնդի բարեկեցությամբ, կարող է հրաժարվել Ոսկյա կանոնին համապատասխան վիճակին հասնելու նպատակից: Նա, ով մտահոգվում է բոլոր սերունդների բարեկեցությամբ, կհետևի Ոսկյա կանոնին: Աստվածաշնչի Ոսկյա կանոնը ասում է, որ «մենք պարտավոր ենք ուրիշներին վերաբերվել այնպես, ինչպես կցանկանայինք, որ նրանք վերաբերվեին մեզ»: Եթե հետևենք այս սկզբունքին, ապա ցանկացած սերնդի բարեկեցությունը հավասարապես կարևոր կլինի:

6.4. Բնակչության աճը և դրա ազդեցությունը կապիտալի կայուն պաշարի վրա

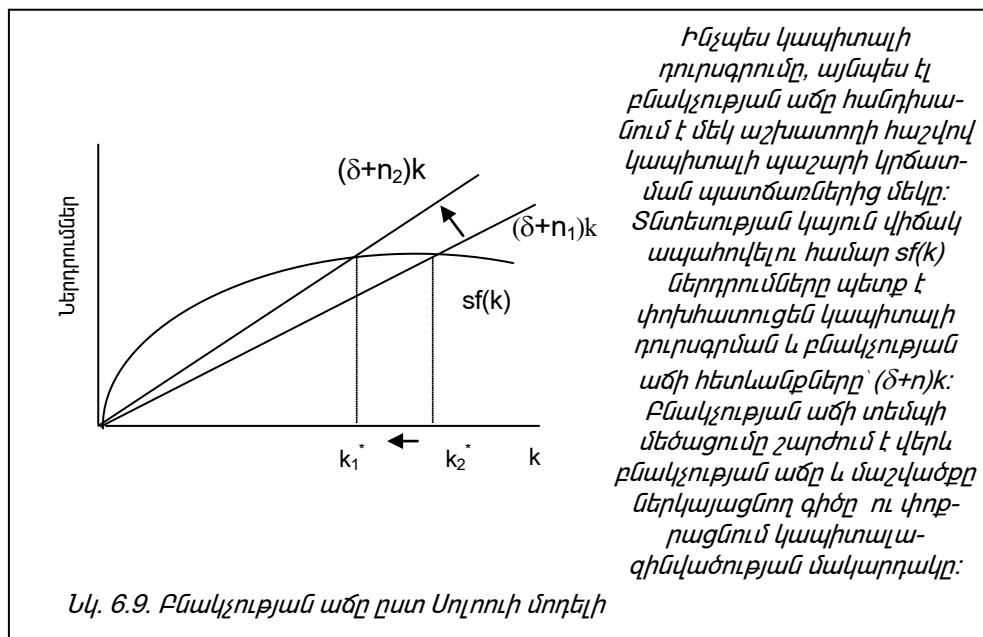
Մինչև այժմ ընդունել էինք, որ բնակչությունը չի աճում: Իրականում բնակչության թիվը կայուն չէ: Այդ հանգամանքը մոդելի մեջ հաշվի առնելու համար ենթադրենք, որ բնակչությունը և աշխատուժը աճում են n կայուն տեմպով: Եթե, օրինակ, բնակչության տարեկան աճը 1% է, ապա $n=0,01$:

Ինչպես արդեն նշել ենք, ներդրումներն ավելացնում են կապիտալի պաշարը, իսկ դուրսգրումը պակասեցնում է այն: Սակայն աշխատողների թվի աճը նույնպես հանգեցնում է նրանցից յուրաքանչյուրի կապիտալազինվածության կրճատման: Հետևաբար.

$$\Delta k = i - (\delta + n) k$$

Հավասարումը ցույց է տալիս, որ բնակչության աճը կրճատում է կապիտալազինվածությունը նույն ձևով, ինչպես ամորտիզացիան: $(\delta + n) k$ – ն կարելի է դիտել որպես ներդրումների կրիտիկական չափ: Դա այն ներդրումներն են, որոնք անհրաժեշտ են մեկ աշխատողի հաշվով կապիտալի պաշարը պահպանելու համար: Եթե i -ն փոխարինենք $sf(k)$ -ով, կստանանք.

$$\Delta k = sf(k) - (\delta + n) k$$

Այսպիսով, $(\delta+n)k$ –ն ներդրումների այն ծավալն է, որն անհրաժեշտ է կապիտալազինվածությունը կայուն մակարդակի վրա պահելու համար: Որպեսզի տնտեսությունը մնա կայուն վիճակում, ներդրումները պետք է փոխհատուցեն կապիտալի դուրսգրման և բնակչության աճի հետևանքները: Ինչպես տեսնում ենք գրաֆիկից, բնակչության աճի ավելացումը ուղիղ

տեղափոխում է վեր: Նոր կայուն մակարդակին բնորոշ է ավելի փոքր կապիտալի պաշար: Հետևաբար, Սոլոուի մոդելը նախատեսում է, որ բնակչության աճի ավելի բարձր տեմպեր ունեցող երկրները պետք է ունենան փոքր կապիտալազինվածություն և այստեղից՝ ավելի ցածր եկամուտներ: Ահա թե ինչու, որոշ երկրներ հարուստ են, մյուսները՝ աղքատ:

Երկրորդ, այս մոդելը հնարավորություն է տալիս բացատրել տարեկան աճի պատճառները: Քանի որ տնտեսության կայուն վիճակում կապիտալը և արտադրության ծավալն աճում են նույն տեմպով, ինչոր՝ բնակչությունը, ապա արտադրության ծավալը մեկ աշխատողի հաշվով թեև մնում է անփոփոխ, սակայն բնակչության աճը ապահովում է համախառն թողարկման անընդհատ աճ:

Երրորդ, բնակչության աճն ազդում է Ոսկյա կանոնին համապատասխան կապիտալի կուտակման մակարդակի վրա: Քանի որ արտադրության կայուն ծավալը $f(k^*)$ -ն է, իսկ կայուն վիճակի ներդրումները՝ $(\delta + n) k^*$, սպառման կայուն մակարդակը կարելի է որոշել.

$$c^* = f(k^*) - (\delta + n) k^*$$

Սպառման մակարդակը ավելացնող k^* -ի մակարդակը այնպիսին է, որ $MPK = \delta + n$ կամ $MPK - \delta = n$:

6.5. Տեխնոլոգիական առաջադիմության ազդեցությունը

Տեխնոլոգիական առաջադիմության ազդեցությունը կապիտալի կայուն պաշարի վրա ցույց տալու համար բավական է արտադրական ֆունկցիայում մտցնել նոր անդամ.

$$Y = F(K, L \times E),$$

որտեղ՝ E -ն մեկ աշխատողի աշխատանքի արդյունավետության գործակիցն է:

$L \times E$ բաղադրիչը ներկայացնում է աշխատուժը՝ չափված անփոփոխ արդյունավետությամբ աշխատանքի միավորներով: Այսպես, եթե մեկ աշխատողը օրական թողարկում էր 10 հազար դրամի արտադրանք, արտադրողականության բարձրացման շնորհիվ կթողարկի 12 հազար դրամի, ուրեմն արտադրողականությունը աճել է 20%-ով: Եթե նախկինում աշխատում էր 50 մարդ, ապա նախկին արտադրողականության դեպքում կպահանջվի՝ $50 \times 1,2 = 60$ աշխատող: Այլ խոսքով, ներկայացված օրինակում $E = 1,2$, իսկ դրա աճի տեմպը՝ $g = 0,2$:

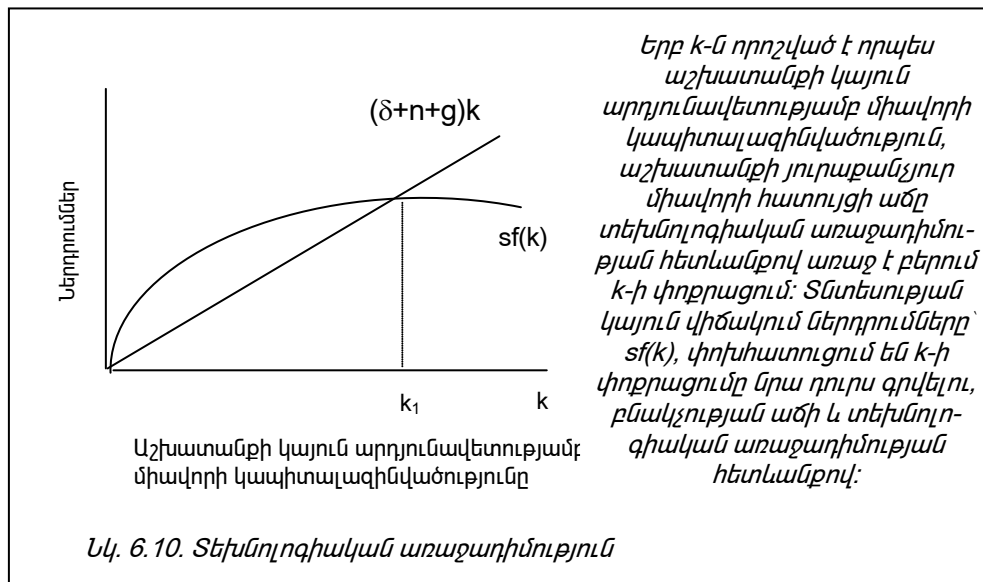
Քանի որ աշխատուժն աճում է n , իսկ յուրաքանչյուրի արտադրողականությունը՝ g տեմպով, ապա աշխատանքի արդյունավետ միավորների $L \times E$ քանակությունն աճում է $n + g$ տեմպով:

Տեխնոլոգիական առաջադիմությունը աշխատանքի արդյունավետության հավելածի միջոցով ներկայացնելը դարձնում է այն բնակչության աճին համանման: Այստեղ մենք վերլուծում ենք տնտեսությունը նախնական արդյունավետությամբ աշխատանքի միավորին ընկնող քանակական միավորներով: Այդ դեպքում $k = K/(L \times E)$ -ն կապիտալն է աշխատանքի սկզբնական

արդյունավետությամբ միավորի հաշվով, իսկ $y=Y/(LxE)$ -ն՝ աշխատանքի սկզբնական արդյունավետությամբ միավորի հաշվով արտադրության ծավալն է: Ընդունելով այս պայմանները՝ կարող ենք գրել՝ $y = f(k)$: Տնտեսության վերլուծությունը կատարվում է նույն ձևով, ինչոր՝ բնակչության աճի դեպքում: Նախկին հավասարումը այժմ կունենա հետևյալ տեսքը.

$$\Delta k = sf(k) - (\delta + n + g)k$$

Այս բանաձևում g տարրը՝ տեխնոլոգիական առաջադիմության տեմպը, առկա է, որովհետև k -ն աշխատանքի կայուն արդյունավետությամբ միավորի հաշվով կապիտալի քանակությունն է: Եթե g տարրը մեծ է, ապա աշխատանքի կայուն արդյունավետությամբ միավորների ընդհանուր քանակությունը աճում է արագ, իսկ կապիտալի հավելածը աշխատանքի նման միավորի համար համեմատաբար փոքր է և կարող է նույնիսկ դառնալ բացասական:

Ինչպես տեսնում ենք գրաֆիկից, տեխնոլոգիական առաջադիմությունը էապես չի ազդում կայուն վիճակի վերլուծության վրա: Գոյություն ունի k -ի մեկ մակարդակ (k^*), որի դեպքում աշխատանքի անփոփոխ արդյունավետությամբ միավորի հաշվով կապիտալը և թողարկումը կայուն են:

Այսպիսով, տեխնոլոգիական առաջադիմությունը հաշվի առնելով, մոդելում վերջիվերջո կարող է արտացոլվել, թե ինչու կենսամակարդակը կարող է աճել տարեցտարի: Եթե բնակչության աճ և տեխնոլոգիական առաջադիմություն չկա, արտադրության աճ կարող է արձանագրվել միայն խնայողության նորմը բարձրացնելու դեպքում, այն էլ ժամանակավոր, մինչև նոր հավասարակշիռ վիճակի առաջացումը: Եթե բնակչությունը աճում է, աճում է նաև ՀՆԱ-ն, սակայն մեկ աշխատողի հաշվով արդյունքը չի աճում: Եթե կա նաև տեխնոլոգիական առաջադիմություն, ապա մեկ աշխատողի հաշվով արդյունքը աճում է g տեմպով, իսկ արտադրության ծավալը՝ $n + g$

տեմպով: Սուղուի մոդելը ցույց է տալիս, որ միայն տեխնոլոգիական առաջադիմությամբ կարող է բացատրվել անընդմեջ աճող կենսամակարդակը:

Տեխնոլոգիական առաջադիմության գնահատումը մոդելում փոփոխում է Ոսկյա կանոնի հանդես գալու պայմանները: Ոսկյա կանոնը կապիտալի կուտակման համար որոշում է այն կայուն մակարդակը, որի դեպքում առավելագույն է սպառումը կայուն արդյունավետությամբ աշխատանքի միավորի համար: Սպառման կայուն մակարդակը անփոփոխ արդյունավետությամբ աշխատանքի միավորի համար կազմում է.

$$c^* = f(k^*) - (\delta + n + g) k^*$$

Սպառման կայուն մակարդակը բարձրանում է, եթե.

$$MPK = \delta + n + g \quad MPK - \delta = n + g$$

Այսպիսով, ըստ Ոսկյա կանոնի, կապիտալի պաշարի դեպքում կապիտալի զուտ սահմանային արդյունքը ($MPK - \delta$) հավասարվում է արտադրանքի ծավալի ($n + g$) հավելածին:

խնայողությունը ըստ Սուղուի մոդելի

Սուղուի աճի մոդելը ցույց է տալիս, թե ինչպես է խնայողության նորմը պայմանավորում կապիտալազինվածության և արտադրողականության կայուն մակարդակը: Ըստ Ոսկյա կանոնի՝ կայուն վիճակին համապատասխանում է խնայողության նորմի որոշակի մեծություն, որը ապահովում է մեկ աշխատողի հաշվով առավել սպառում և, այդպիսով, ավելացնում է տնտեսական բարեկեցությունը: Այդ արդյունքները օգնում են լուծելու տնտեսական քաղաքականության առաջին հարցը. խնայողության նորմը տնտեսությունում չափազանց բարձր է, չափազանց ցածր, թե՛ օպտիմալ:

Եթե կապիտալի սահմանային զուտ արտադրողականությունը ($MPK - \delta$) ավելի բարձր է, քան արտադրողականության աճի տեմպը, ապա տնտեսությունը գործում է ավելի քիչ կապիտալով, քան պահանջվում է Ոսկյա կանոնով: Այդ դեպքում խնայողության նորմի աճը կտանքեր կայուն վիճակի՝ սպառման ավելի մեծ ծավալի պայմաններում: Մյուս կողմից, եթե կապիտալի զուտ սահմանային արտադրողականությունը ցածր է արտադրության աճի տեմպից, ապա տնտեսությունը գործում է կապիտալի մեծ պաշարների պայմաններում, և խնայողության նորմը պետք է կրճատել:

Հաճախ այն երկրներին, որոնք ցանկանում են տնտեսական աճ ապահովել, խորհուրդ է տրվում բարձրացնել խնայողության նորմը: Արդյոք բարձր խնայողության նորմը նպաստում է ավելի բարձր տնտեսական աճին: Եվ այո, և՛ ոչ: Որքան էլ զարմանալի է, Սուղուի մոդելում խնայողությունների մակարդակը կայուն տնտեսական աճի վրա ոչ մի ազդեցություն չի թողնում: Անկախ խնայողության s մակարդակից, երկարատև ժամանակաշրջանում տնտեսությունը զարգանում է n տեմպով: Սակայն խնայողությունների մակարդակը կարող է ազդել տնտեսական աճի վրա կարճ ժամկետում, ինչպես նաև մեկ շնչին բաժին ընկնող եկամտի վրա՝ երկար ժամկետում:

Խնայողության նորմի փոփոխությունը պետական քաղաքականությամբ կարելի է իրականացնել կամ ուղղակի ճանապարհով՝ ավելացնելով պետական խնայողությունը, կամ անուղղակի ճանապարհով՝ մասնավոր

խնայողությունների խթանմամբ: Այդ հարցին կանոնադառնա՞նք հետագա շարադրանքում:

Սուղուի մնացորդը

Նախորդ ամբողջ վերլուծությունը ցույց տվեց, որ արտադրության աճը պայմանավորված է ինչպես արտադրության գործոններով, այնպես էլ դրանց արդյունավետության բարձրացմամբ, որը տեխնոլոգիական առաջադիմության արդյունք է: Ինչպես հաշվարկել դրանցից յուրաքանչյուրի բաժինը տնտեսական աճի մեջ:

Նախ ենթադրենք՝ տեխնոլոգիական փոփոխությունները բացակայում են: $Y = F(K, L)$: Արտադրության ծավալը փոխվում է միայն օգտագործվող աշխատանքի կամ կապիտալի քանակության փոփոխության հետևանքով: Եթե կապիտալի քանակությունն աճում է ΔK միավորով, որքանո՞վ կաճի արտադրանքի թողարկումը: Հիշենք կապիտալի սահմանային արդյունքի բանաձևը.

$$MPK = F(K+1, L) - F(K, L)$$

Կապիտալի սահմանային արդյունքը ցույց է տալիս, թե որքան է ավելանում արտադրանքը, եթե կապիտալն ավելանում է մեկ միավորով: Ուստի, երբ կապիտալն աճում է ΔK միավորով, արտադրության ծավալը կավելանա $MPK \times \Delta K$ չափով: Օրինակ, կապիտալի սահմանային արդյունքը հավասար է 0,2, այսինքն, կապիտալի լրացուցիչ միավորը արտադրության ծավալը մեծացնում է 0,2 միավորով: Եթե կապիտալն ավելանա 10 միավորով, ապա արտադրանքի լրացուցիչ քանակությունը կկազմի.

$$\Delta Y = MPK \times \Delta K = 0,2 \times 10 = 2$$

Ավելացնելով կապիտալը 10 միավորով, կստանանք տարեկան 2 միավոր լրացուցիչ արդյունք:

Նույն ձևով հաշվարկում ենք աշխատանքի քանակի փոփոխությունների ազդեցությունը: Աշխատանքի սահմանային արդյունքը (MPL) ցույց է տալիս, թե որքանով է փոփոխվում արդյունքը, եթե աշխատանքը ավելացվում է մեկ միավորով.

$$MPL = F(K, L+1) - F(K, L)$$

Ուստի, երբ աշխատանքի քանակությունն աճում է ΔL միավորով, արտադրանքի թողարկումն աճում է $MPL \times \Delta L$ չափով: Ենթադրենք, աշխատանքի սահմանային արդյունքը հավասար է երկուսի, այսինքն՝ աշխատանքի լրացուցիչ միավորը արտադրության ծավալը մեծացնում է երկու միավորով: Եթե աշխատանքի քանակն ավելացնենք 10 միավորով, արտադրանքի լրացուցիչ ծավալը կլինի.

$$\Delta Y = MPL \times \Delta L = 2 \times 10 = 20$$

Ավելացնելով աշխատանքի ծախսը 10 միավորով՝ ստանում ենք 20 միավոր տարեկան լրացուցիչ արդյունք: Այժմ ենթադրենք՝ երկու գործոնները փոփոխվում են միաժամանակ: Այդ դեպքում.

$$\Delta Y = (MPK \times \Delta K) + (MPL \times \Delta L)$$

$$\Delta Y = (MPK \times \Delta K) K/K + (MPL \times \Delta L) L/L$$

$$\Delta Y / Y = (MPK \times K) / Y \times \Delta K / K + (MPL \times L) / Y \times \Delta L / L$$

Հիշենք, որ $(MPK \times K)$ -ն կապիտալի ընդհանուր հատույցն է, հետևաբար $(MPK \times K)/Y$ -ը՝ կապիտալի բաժինն է արտադրված արդյունքում: Նմանապես, $(MPL \times L)$ -ը աշխատանքի համար ընդհանուր վարձատրությունն է, իսկ $(MPL \times L)/Y$ -ն՝ աշխատանքի բաժինն է արտադրված արդյունքում: Ընդունելով, որ արտադրական ֆունկցիան ունի կայուն հատույց մասշտաբից հատկությունը, էյլերի թեորեմը հաստատում է, որ այդ երկու բաժինների գումարը հավասար է մեկ միավորի: Այդ դեպքում կարելի է գրել.

$$\Delta Y/Y = a \Delta K/K + (1-a) \Delta L/L,$$

որտեղ՝ a -ն կապիտալի բաժինն է, $(1-a)$ -ն՝ աշխատանքի բաժինը եկամտում: Եթե, օրինակ, եկամտի մեջ կապիտալի բաժինը կազմում է 30%, այսինքն՝ $a=0.3$, կապիտալի քանակի 10%-ով աճը կհանգեցնի արտադրության 3% աճի: Այդ դեպքում աշխատանքի ծախսերի 10%-ով աճը հանգեցնում է արտադրվող արտադրանքի 7% աճի:

Տեխնոլոգիական առաջադիմության արդյունքում ժամանակի ընթացքում արտադրական ֆունկցիան փոխվում է: Այն արտահայտվում է հետևյալ տեսքով.

$$Y = A F(K, L),$$

որտեղ՝ A -ն տեխնոլոգիայի ընթացիկ մակարդակի չափն է, որն անվանում ենք գործոնների ամբողջական արտադրողականություն: Փոփոխվող տեխնոլոգիան ավելացնում է տնտեսական աճի գործոնների ներդրման բաժինների կապի հավասարման մեջ ևս մեկ բաղադրիչ.

$$\Delta Y/Y = a \Delta K/K + (1-a) \Delta L/L + \Delta A/A$$

$$\Delta A/A = \Delta Y/Y - a \Delta K/K - (1-a) \Delta L/L$$

որտեղ՝ $\Delta A/A$ -ն թողարկման հավելածի տեմպի այն մասն է, որը չի բացատրվում գործոնների ծախսերի փոփոխությամբ, այսինքն՝ գործոնների ամբողջական արտադրողականության հավելածի ներդրումը հաշվարկված է մնացորդային եղանակով: Սա անվանում են Սոլոուի մնացորդ:

Տնտեսագետները Սոլոուի մնացորդը մեկնաբանում են որպես տեխնիկական առաջադիմության հաշվին ապահովվող տնտեսական աճի բաժինը: Իրականում Սոլոուի մնացորդը հաշվարկվում է որպես տնտեսական աճի այն մասը, որը պայմանավորված է ուղղակի չափման չենթարկվող գործոններով: Այսինքն, այդ մնացորդը ավելի ճիշտ կլինի գնահատել որպես տնտեսական աճի այն մասը, որը ձեռք է բերվել գործոնների գումարային արդյունավետության աճի շնորհիվ:

Պրակտիկ հիմնավորում

Սոլոուն առաջին տնտեսագետն էր, որ օգտագործեց արտադրական ֆունկցիան տնտեսական աճի աղբյուրները քանակապես չափելու համար: Ելակետային հանդիսացան 40 տարվա կտրվածքով 1 մարդ-ժամին բաժին ընկնող ՀԱԱ-ն, 1 մարդ-ժամին բաժին ընկնող կապիտալը և կապիտալի բաժինը եկամտի մեջ: Այս տվյալների հիման վրա նա հաշվարկեց առաջին երկու փոփոխականների աճի տեմպերը և ստացավ տեխնիկական առաջադիմության արագությունը՝ որպես մնացորդ:

Հաշվարկների արդյունքները չափազանց հետաքրքիր էին: Մեկ մարդ-ժամի հաշվով թողարկումը ԱՄՆ-ում 1909-1949 թթ. կրկնապատկվել էր: Ընդ որում՝ առավել ուշագրավ էին այդ աճի աղբյուրների մասին տվյալները: Աճի միայն 12 տոկոսն էր պայմանավորված կապիտալազինվածության աճով: Մնացած 88 տոկոսը բաժին էր ընկնում մնացորդին, այսինքն՝ տեխնիկական առաջադիմությանը կամ, ավելի ճիշտ՝ արդյունավետության աճին:

Ձարգացող երկրների համար այս մեթոդով կատարված հաշվարկները հանգեցրին արմատապես այլ արդյունքների, քան ԱՄՆ-ի համար ստացված ցուցանիշներն էին: Յոթ խոշոր լատինաամերիկյան երկրների տվյալներով կատարված հաշվարկները 1940-1974 թթ. համար ցույց տվեցին, որ կապիտալի կուտակումը ապահովում է տնտեսական աճի զգալիորեն ավելի մեծ մասը, քան տեխնիկական առաջադիմությունը /այսինքն՝ Սովետի մնացորդը/:

Այս մեթոդի կիրառմամբ ամերիկյան տնտեսագետ Էդվարդ Դենիսոնը ցույց տվեց, որ 1929-1982 թթ. ընթացքում ԱՄՆ-ում ազգային եկամտի միջին տարեկան աճի տեմպը կազմել է 3,2%, իսկ մեկ շնչի հաշվով եկամտի աճը՝ 1,6%: Ինչպես և Սովետում, Դենիսոնը ապացուցեց, որ մեկ աշխատողին բաժին ընկնող կապիտալի քանակի ավելացումը շատ «համեստ» դեր է կատարում տնտեսական աճի գործընթացում: Այս գործոնը որոշում է մեկ շնչի հաշվով թողարկման 15%-ը:

6.6. Տնտեսական աճի պետական կարգավորումը

Խնայողությունների խթանում

Տնտեսական աճի պետական կարգավորման վերաբերյալ գոյություն ունեն տարբեր մոտեցումներ: Քեյնսյան դպրոցի ներկայացուցիչները տնտեսական աճը դիտարկում են պահանջարկի գործոնների տեսանկյունից: Ցածր աճի տեմպերը նրանք բացատրում են համախառն ծախսերի ցածր մակարդակով, որը չի ապահովում ՀՆԱ տնտեսական աճ: Այդ պատճառով նրանք առաջարկում են ցածր տոկոսադրույքներ /«էժան փողերի» քաղաքականություն/, որը խթանում է ներդրումները: Անհրաժեշտության դեպքում հարկաբյուջետային քաղաքականությունը կարող է օգտագործվել պետական ծախսերը և սպառումը կրճատելու նպատակով, այն հաշվով, որ ներդրումների բարձր մակարդակը չհանգեցնի ինֆլյացիայի:

Ի հակադրության այս տեսության, «առաջարկի էկոնոմիկայի» կողմնակիցները շեշտը դնում են տնտեսական համակարգի արտադրական ներուժը մեծացնող գործոնների վրա: Այս գործոնների ազդեցությամբ համախառն առաջարկի կորը տեղափոխվում է աջ: Մասնավորապես, նրանք կոչ են անում նվազեցնել հարկերը՝ խնայողություններն ու ներդրումները խթանելու ձեռնարկատիրական ռիսկը խրախուսելու համար: Այս տնտեսագետները առաջարկում են իջեցնել կամ վերացնել շահութահարկը, մասնավորապես՝ հարկային արտոնություններ սահմանել ներդրումների համար:

Ինչպես արդեն նշել ենք, պետական քաղաքականությունը կարող է հանգեցնել խնայողությունների ազգային նորմի փոփոխության երկու

ճանապարհով. պետական խնայողություններն ուղղակի ավելացնելու միջոցով և անուղղակի՝ մասնավոր խնայողությունների ավելացման համար խթաններ ստեղծելով:

Պետական խնայողությունները պետության եկամուտների ու ծախսերի տարբերությունն են: Եթե ծախսերը գերազանցում են եկամուտները, առաջանում է բյուջեի պակասուրդ: Պակասուրդը կամ պետական ծախսերի ավելացումը դուրս է մղում ներդրումները: Կապիտալի պաշարի կրճատումը դա պետական պարտքի մի մասն է, որն ընկնում է հաջորդ սերնդի ուսերին: Հետագայում կտեսնենք, որ պետական ծախսերի ավելացումը կարճ ժամկետում խթանում է եկամտի աճը և կայունացնող ազդեցություն կարող է ունենալ տնտեսական շուկերի ժամանակ: Սակայն երկար ժամկետում տնտեսական աճի վրա այն թողնում է բացասական ազդեցություն: Հետևաբար, պակասուրդի կրճատումը նպաստում է ազգային խնայողությունների մակարդակի բարձրացմանը:

Ընդհանուր առմամբ, քայնականները շեշտը դնում են կարճաժամկետ նպատակների վրա, մասնավորապես՝ համախառն ծախսերի վրա ներգործելու միջոցով ՀՆԱ բարձր մակարդակը ապահովելու վրա: Առաջարկի էկոնոմիկայի կողմնակիցները առավելություն են տալիս երկարաժամկետ նպատակներին՝ հիմք ընդունելով այն գործոնները, որոնք ապահովում են ՀՆԱ աճը լրիվ զբաղվածության և արտադրական կարողությունների լրիվ օգտագործման պայմաններում:

Արդյունավետության աճի խթանում

Սովորուի մոդելը ցույց տվեց, որ բնակչության մեկ շնչի հաշվով եկամտի մշտական աճը պայմանավորված է տեխնոլոգիական առաջադիմությամբ: Պետական քաղաքականության շատ միջոցառումներ ուղղված են տեխնոլոգիական առաջադիմության խթանմանը: Օրինակ, պատենտավորման համակարգը ժամանակավոր մենաշնորհ է ապահովում նոր արտադրանքը ստեղծողին: Հարկերի մասին օրենքը արտոնություններ է նախատեսում գիտահետազոտական կազմակերպությունների համար: Բյուջեի կամ հատուկ ֆոնդերի հաշվին ֆինանսավորվում են տեսական հետազոտությունները:

Ռոբերտ Լուկասի տնտեսական աճի նոր տեսության մեջ արտադրողականության աճը սերտորեն կապվում է մարդկային և ոչ թե անշարժ կապիտալի մեջ ներդրումների հետ: Ըստ այդ հետազոտությունների, կոնկրետ մարդու վրա կատարված ներդրումները բարձրացնում են ոչ միայն տվյալ անձի արտադրողականությունը, այլև նպաստում են մյուս աշխատողների աշխատանքի արդյունավետության աճին: Ըստ Լուկասի հաշվարկների, մարդկային կապիտալի արդյունավետության նկատմամբ թողարկման առաձգականությունը կազմում է 0,4: Այսինքն՝ արդյունավետության 10% աճն ապահովում է 4% արտադրանքի աճ: Եզրակացությունն այն է, որ կրթությունը և մասնագիտական պատրաստվածությունը, որոնք ավելացնում են մարդկային կապիտալը, պետք է ֆինանսավորվեն պետության կողմից և, հնարավոր է, ավելի մեծ չափով՝ քան կատարվում է այժմ:

Վերջապես, արդյունավետության աճի վրա էական ազդեցություն են թողնում ԳՀ աշխատանքները: ԳՀ աշխատանքների ներգործությունը թո-

դարկման վրա գնահատելու համար վերլուծաբանները այն ընդունում են կապիտալի հատուկ տեսակ և մտցնում են արտադրական ֆունկցիայի մեջ՝ որպես հատուկ փոփոխական: Այդ մեթոդով կատարված հաշվարկները ցույց են տվել, որ ԳՀ աշխատանքներ-կապիտալի և եկամտի միջև առաձգականությունը տատանվում է 0,06 - 0,1 միջակայքում, այսինքն ԳՀ աշխատանքներ-կապիտալի 10% աճը ապահովում է 0,6 – 1,0% եկամտի ավելացում:

Խնդուստրիալ քաղաքականություն

Որպես կապիտալի կուտակման արագացման այլընտրանքային քաղաքականություն, կառավարությունը կարող է իրականացնել ուղղակի ներդրումներ: Որոշ տնտեսագետներ քարոզում են ինդուստրիալ քաղաքականություն, որի միջոցով՝ կառավարությունը իր վրա է վերցնում արդյունաբերության կառուցվածքի ձևավորման ուղղակի, ակտիվ դերը և դրա միջոցով՝ տնտեսական աճի խթանումը: Կառավարությունը կարող է ավելացնել սեփական ներդրումային ծախսերը հատկապես ենթակառուցվածքում, միջոցներ ձեռնարկել բարձր արտադրողական ճյուղերի զարգացումը արագացնելու, ցածր արտադրողական ճյուղերից ռեսուրսները վերաբաշխելու ուղղությամբ: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ենթակառուցվածքում պետական ներդրումները էական ազդեցություն են թողնում աճի ընդհանուր տեմպերի վրա: Երկրի տնտեսության ենթակառուցվածքի զարգացումը կապված է էլեկտրակայանների, ավտոճանապարհների, ջրանցքների, օդանավակայանների, նավահանգիստների, ջրամատակարարման, կոյուղու և նման համակարգերի կառուցման հետ: Ենթակառուցվածքում պետական ներդրումների և մասնավոր ներդրումների միջև գոյություն ունի ֆունկցիոնալ կապ: Նոր ճանապարհների, կամուրջների կառուցումը արագացնում է արտադրանքի առաքումը, ժամանակակից հիդրոկայանների կառուցումը նվազեցնում է էներգածախսերը, հետևաբար և՛ ընդհանուր ծախսերի մակարդակը մասնավոր ձեռնարկություններում: Ուղղակի կապ գոյություն ունի նաև ենթակառուցվածքում կատարվող ներդրումների և աշխատանքի արտադրողականության միջև: Այնպիսի երկրներ, ինչպիսին օրինակ Ճապոնիան է, որտեղ ենթակառուցվածքում պետական ներդրումները կազմում են ՀՆԱ ավելի քան 5%-ը, ունեն արտադրողականության աճի բարձր տեմպեր, ի տարբերություն ԱՄՆ-ի, որտեղ այս ցուցանիշը ցածր է 1%-ից, և արտադրողականությունն էլ աճում է համեմատաբար դանդաղ:

Ա մ փ ո փ ու մ

Չնայած բոլոր երկրներին բնորոշ են տնտեսական տատանումները, որի ընթացքում արձանագրվում են թողարկման ժամանակավոր անկումներ, համաշխարհային զարգացման միտումը երկարատև տնտեսական աճն է, որը դիտվում է երկրների մեծ մասում, ընդ որում՝ բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող եկամտի աճը տեղի է ունենում միայն վերջին 200 տարիներին, որը բացատրվում է այդ ժամանակաշրջանի տեխնոլոգիական առաջընթացով:

Տնտեսական աճի մեխանիզմը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է ցուցաբերել գործոնային մոտեցում, որի համար հարմար է արտադրական ֆունկցիայի օգտագործումը: Այդ դեպքում ագրեգացված աճի տեմպը իրենից ներկայացնում է երեք փոփոխականների գումար՝ տեխնիկական առաջադիմության տեմպը, աշխատուժի աճի տեմպը՝ բազմապատկած թողարկման մեջ աշխատանքի բաժնով և կապիտալի աճի տեմպը՝ բազմապատկած թողարկման մեջ կապիտալի բաժնով: Եթե վերջին երկու գործոնի ազդեցությունը հաշվարկվում է ուղղակիորեն, ապա տեխնիկական առաջադիմության ազդեցությունը անմիջական չափման չի ենթարկվում, և նրա ազդեցությունը հաշվարկվում է որպես Սոլոուի մնացորդ: Ջարգացած երկրներում վերջինս հանդիսանում է աճի գլխավոր գործոնը:

Սոլոուի մոդելը հնարավորություն է ընձեռում կատարել մի շարք հետաքրքիր հետևություններ. խնայողությունների աճը նպաստում է ինչպես բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող թողարկման, այնպես էլ «կապիտալ-աշխատանք» հարաբերակցության աճին, սակայն կայուն վիճակում տնտեսության աճի տեմպը չի փոխվում: Երկար ժամկետում խնայողության նորմի աճը չի ազդում աճի տեմպի վրա: Բնակչության աճի ավելի բարձր տեմպը նպաստում է տնտեսության աճի տեմպի ավելացմանը, սակայն մեկ շնչի հաշվով թողարկումը կայուն վիճակում նվազում է: Կայուն վիճակում արագացված տնտեսական աճի միակ պայմանը տեխնիկական առաջադիմությունն է:

Ինչ պետք է անի կառավարությունը տնտեսական աճ ապահովելու համար: Մակրոտնտեսական մակարդակում կառավարությունը կարող է ձեռնարկել այնպիսի միջոցներ, որոնք նպաստում են ազգային խնայողությունների ու ներդրումների ավելացմանը: Պետական խնայողության աճ և մասնավոր խնայողությունների հարկային խրախուսում՝ սրանք են կապիտալի կուտակման արագացման միջոցները: Կառավարությունը կարող է օգտագործել հարկաբյուջետային քաղաքականությունը՝ խնայողությունների խրախուսման և գիտահետազոտական աշխատանքների ֆինանսավորման համար: Նա կարող է նաև կրճատել բյուջեի պակասուրդը՝ ներքին խնայողությունների մակարդակը բարձրացնելու նպատակով:

Հիմնական հասկացություններ

Տնտեսական աճի գործոններ
Կապիտալի կայուն պաշար
Բնակչության մեկ շնչի հաշվով թողարկում
Կապիտալ-աշխատանք հարաբերություն
Երկարատև տնտեսական աճ
Աշխատանքի արդյունավետություն
Տնտեսում մասշտաբից
Սոլոուի աճի մոդելը
Կապիտալազդիմվածություն
Տեխնոլոգիական առաջադիմություն
Կապիտալի կուտակման Ոսկյա կանոն
Աշխատանքի կայուն արդյունավետությամբ միավոր
Աշխատանք խնայող տեխնոլոգիական առաջադիմություն
Սոլոուի մնացորդ
Ինդուստրիալ քաղաքականություն

Հարցեր կրկնության համար

1. Որո՞նք են տնտեսական աճի այն աղբյուրները, որոնք ապահովում են կենսամակարդակի բարձրացում:
2. Ինչպե՞ս կարող է երկիրը ավելացնել ներդրումները՝ առանց կրճատելու ընթացիկ սպառման մակարդակը:
3. Ինչու՞ է ավելի բարձր խնայողության նորմ ունեցող երկրներում բնակչության մեկ շնչի հաշվով թողարկումն ավելի բարձր:
4. Ի՞նչ ազդեցություն կարող է թողնել ազգային խնայողությունների մակարդակի վրա աշխատողների թռչակների երաշխավորմանն ուղղված պետական քաղաքականությունը:
5. Ի՞նչ եք կարծում, ինչ ազդեցություն կարող է ունենալ 1990 թ. ԱՄՆ-ում ընդունված ներգաղթի մասին օրենքը ՀՀ տնտեսական աճի վրա, որը նպաստում է բարձրորակ աշխատուժի ներհոսքին Միացյալ Նահանգներ:

Չարքեր կրկնության համար

1. Որո՞նք են տնտեսական համակարգի առանձնահատուկ գծերը տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակներում:
2. Ի՞նչ հատկանիշներով են տարբերվում տնտեսական համակարգի տիպերը:
3. Շուկայի ինչպիսի՞ վիճակներ գիտեք, և դրանք ինչո՞վ են տարբերվում միմյանցից:
4. Որո՞նք են տնտեսական համակարգի բնութագրիչները, ինչպե՞ս են դրանք բնութագրում երկրի զարգացման մակարդակը:
5. Ի՞նչ ենք հասկանում «պարետոյի բարելավում» ասելով:
6. Շուկայի ինքնակարգավորման մեխանիզմը ի՞նչ պայմաններում է ավելի գործունակ:
7. Որո՞նք են շուկայի ազդեցության ոլորտից դուրս գտնվող բնագավառները և շուկայական համակարգի ձախողումների պատճառները:
8. Ինչպիսի՞ հարաբերությունների մեջ են շուկայական համակարգի տնտեսավարող սուբյեկտները: Ինչո՞վ է պայմանավորված շուկայական տնտեսության պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը:
9. Թվարկեք երկրի տնտեսական և սոցիալական զարգացման կայունության ապահովման բոլոր 9 նպատակները:
10. Ինչպե՞ս են դասականները հիմնավորում տնտեսական կյանքին պետության պասիվ միջամտության նպատակահարմարությունը:
11. Ինչպե՞ս են քեյնսականները հիմնավորում պետության ակտիվ միջամտության անհրաժեշտությունը շուկայական կարգավորմանը:
12. Որո՞նք են տնտեսության պետական կարգավորման վրա պետության ազդեցության լծակները:
13. Որո՞նք են տնտեսության պետական կարգավորման նպատակները:
14. Որո՞նք են տնտեսության պետական կարգավորման վարչական միջոցները:
15. Ինչո՞ւ պետք է հաշվի առնել տնտեսական օրենքների պահանջները տնտեսության պետական կարգավորման գործընթացում:
16. Ի՞նչ խնդիրներ է լուծում մակրոէկոնոմիկան:
17. Ինչո՞ւ պետք է տարբերակել միկրոմակարդակի և մակրոմակարդակի ուսումնասիրության խնդիրները:

ԳԼՈՒԽ 7

ՄԱԿՐՈՏԵՍԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԾՅՈՒՂԵՐՈՒՄ

Հասարակական արտադրության արդյունավետությունը պայմանավորված է տնտեսության իրական հատվածի և դրա ճյուղերի զարգացման հնարավորությունների օգտագործմամբ: Ուստի արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, կապիտալ շինարարության և փոխադրումների բնագավառում վարվող տնտեսական քաղաքականությունը, վճռական դեր է խաղում տնտեսության կայունացման գործում: Այս թեմայում կանդիդատանք արտադրության ճյուղերի զարգացման օրինաչափություններին, ծրագրերին և դրանցում արտացոլվող ցուցանիշներին: Յուրաքանչյուր երկրի զարգացման մակարդակն ամենից առաջ որոշվում է այդ ճյուղերի զարգացման աստիճանով, որով էլ պայմանավորված է նաև սոցիալական ոլորտի զարգացումը: Հետևապես, արտադրության ճյուղերի զարգացման ծրագրերը կապված են սոցիալական ոլորտի զարգացման ծրագրերի հետ, քանի որ դրանք արտացոլում են այն իրական կապերը, որոնք գոյություն ունեն տնտեսության իրական հատվածի և ծառայությունների ոլորտի միջև:

7.1. Արդյունաբերական քաղաքականություն

Արդյունաբերական քաղաքականությունը ձևավորվում է՝ հաշվի առնելով տնտեսության զարգացման մեջ արդյունաբերության ճյուղի ունեցած դերն ու նշանակությունը:

Արդյունաբերությունը տնտեսության այն ճյուղն է, որտեղ թողարկվում է արտադրության միջոցների ու սպառման առարկաների հիմնական մասը (շուրջ 9/10-ը): Հետևապես արդյունաբերության զարգացմամբ է պայմանավորված ինչպես հասարակական արտադրության զարգացումը, այնպես էլ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը:

Արդյունաբերությունը տնտեսության առաջատարն է, որոշիչը և դրա զարգացմամբ է բնորոշվում տվյալ երկրի զարգացման մակարդակը: Խորհրդային իշխանության վերջին տարիներին ՀՀ արդյունաբերությունը թողարկում էր ազգային արդյունքի կեսից ավելին: Հայաստանի անկախացումից հետո, հասկանալի պատճառներով, կրճատվեց ոչ միայն համախառն ներքին արդյունը (ՀՆԱ), այլ նաև արդյունաբերության համախառն արտադրանքը: 1999թ. արդյունաբերության համախառն ար-

տադրանքը կազմեց ՀՆԱ-ի միայն 28.3%-ը: Դա չի նշանակում, որ նվազել է արդյունաբերության դերը: Երևույթը ժամանակավոր է: Ապագայում արդյունաբերական արտադրանքի բաժինը ՀՆԱ-ի մեջ դարձյալ կավելանա և կապահովի ամբողջ տնտեսության և սոցիալական ոլորտի զարգացումը:

Արդյունաբերության առաջատար դերը պայմանավորված է նաև նրանով, որ այս ոլորտում են ընդգրկված հանրապետության աշխատանքային ռեսուրսների զգալի մասը և հիմնական արտադրական ֆոնդերի մոտ կեսը:

Քանի որ արդյունաբերության զարգացումը բնութագրում է ամբողջ տնտեսության զարգացման մակարդակը, ապա արդյունաբերության զարգացման համալիր ծրագիրը կարևոր նշանակություն ունի տնտեսական և սոցիալական զարգացման մյուս ծրագրերի համակարգում: Արդյունաբերության զարգացման ծրագիրը կապված է արտադրության մյուս ճյուղերի զարգացման ծրագրերի հետ, որը պայմանավորված է այդ ճյուղերի իրական փոխադարձ կապերով:

Այդ նպատակով քննարկենք արդյունաբերության և արտադրության մյուս ճյուղերի իրական կապերը: Այսպես, արդյունաբերությունը գյուղատնտեսության համար արտադրում է գյուղատնտեսական մեքենաներ, գործիքներ, պարարտանյութեր, էլեկտրաէներգիա և այլն: Դա նշանակում է, որ գյուղատնտեսության ինտենսիվ զարգացումը անվերապահորեն կապված է արդյունաբերության զարգացման հետ: Մյուս կողմից, արդյունաբերության որոշ ճյուղեր, ինչպիսիք են թեթև և սննդի արդյունաբերության ճյուղերը, զարգանում են գյուղատնտեսական հումքի բազայի վրա և կախված են գյուղատնտեսության զարգացումից:

Նույնպիսի կապ գոյություն ունի արդյունաբերության և կապիտալ շինարարության միջև: Արդյունաբերության զարգացումը հնարավոր է նոր արտադրական կարողությունների և հիմնական ֆոնդերի գործարկման դեպքում, իսկ դա կատարվում է կապիտալ շինարարության միջոցով: Մյուս կողմից, կապիտալ շինարարության ծավալները առաջին հերթին կախված են արդյունաբերության զարգացման խնդիրներից, և այդ ճյուղի զարգացման նյութատեխնիկական բազան՝ շինարարական մեքենաներն ու մեխանիզմները, շինարարական նյութերը, էլեկտրաէներգիան և այլն, արտադրում է արդյունաբերությունը:

Փոխկապված են նաև արդյունաբերությունը և տրանսպորտը: Մի կողմից՝ տրանսպորտի ամբողջ շարժակազմը, օգտագործվող էլեկտրաէներգիան, վառելիքը և մյուս նյութերն արտադրվում են արդյունաբերության մեջ, մյուս կողմից՝ տրանսպորտային փոխադրումների մեծ մասը կազմում է արդյունաբերական արտադրանքը կամ արդյունաբերական ձեռնարկություններում օգտագործվող հումքը, նյութերը, վառելիքը և այլն: Դա նշանակում է, որ տրանսպորտի զարգացումը հնարավոր չէ առանց արդյունաբերության զարգացման, իսկ հումքի, նյութերի, վառելիքի, սարքավորումների և այլնի նկատմամբ արդյունաբերության պահանջարկը բավարարվում է տրանսպորտային միջոցներով:

Արդյունաբերության ծրագիրը սերտորեն կապված է նաև աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման, սոցիալական զարգացման և, հատկապես, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման ծրագրերի հետ: Արդյունաբերական արտադրության ինտենսիվ աճն ապահովվում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման միջոցով, իսկ վերջինս ապահովում է հասարակական արտադրության արդյունավետություն, ինչպես նաև բնակչության եկամուտների աճ: Արդյունաբերության և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման ծրագրերի կապն արտահայտվում է նաև նրանում, որ բնակչության սպառման առարկաները հիմնականում արտադրում է արդյունաբերությունը:

Արդյունաբերական քաղաքականությունը երկրի կառավարության միջոցառումների ամբողջությունն է՝ ուղղված արդյունաբերության աճի տեմպերի ավելացմանը, արդյունաբերական ձեռնարկությունների մասնավորեցման գործընթացի կազմակերպմանը և արդյունավետ իրականացմանը, արդյունաբերական արտադրանքների արտահանման ծավալների ավելացմանը, ներքին և արտաքին շուկաներում մրցունակ ապրանքների արտադրության ծավալների և անվանացանկի ավելացմանը, արդյունաբերության մեջ նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների, հիմնական ֆոնդերի արդյունավետ օգտագործմանը, համաշխարհային տնտեսության հետ հայրենական արդյունաբերության սերտաճմանը, մրցակցային դաշտի ձևավորմանը, ներդրումների ներգրավմանը և դրանց պաշտպանությանը, արդյունաբերության մեջ գիտատեխնիկական նվաճումների և արտասահմանյան առաջավոր տեխնոլոգիաների ներդրմանը:

ՀՀ արդյունաբերական քաղաքականության հիմնական ուղղություններից մեկը ոլորտի վերակառուցումը և վերականգնումն է: Իհարկե մտածել, որ նախկին արդյունաբերական հսկա ձեռնարկությունների արտադրական գործունեությունը նույնությամբ պետք է վերականգնել, սխալ կլինի: Այդպիսի ձեռնարկություններն անհրաժեշտ է վերակառուցել և վերականգնել՝ հաշվի առնելով հանրապետության ներքին և արտաքին պահանջարկը:

Արդյունաբերական քաղաքականությունն արտացոլվում է արդյունաբերության զարգացման համալիր ծրագրում:

7.2. Արդյունաբերության զարգացման ծրագրի խնդիրները, բաժինները և ցուցանիշները

Արդյունաբերության զարգացման համալիր ծրագրում ներառված խնդիրները, ընդհանուր առմամբ, կարելի է բաժանել երկու խմբի: Առաջին խմբում ընդգրկված են արդյունաբերության զարգացման հիմնական խնդիրները, որոնք առաջնային լուծում են պահանջում: Դրանք են.

1. Արդյունաբերական արտադրության աճի կայուն տեմպերի ապահովումը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է շարունակ կատարելագործել արդյունաբերական արտադրության ճյուղային կա-

ռուցվածքը, զարգացնել առաջադիմական այն ճյուղերը, որոնք տեխնիկական առաջադիմության կրողներ են և դրանց զարգացումից էապես կախված է ոչ միայն արդյունաբերության, այլ նաև տնտեսության մյուս ճյուղերի ու սոցիալական ոլորտի զարգացումը:

2. Արդյունաբերական արտադրանքի նկատմամբ տնտեսության և բնակչության պահանջարկի՝ առավելագույն չափով բավարարումը:
3. Երկրի պաշտպանունակության ամրապնդումը, բանակի տեխնիկական հագեցվածության ապահովումը:
4. Տեխնիկական առաջադիմության նվաճումների ներդրման շնորհիվ արդյունաբերության նյութական, աշխատանքային և ֆինանսական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը:

Այդ հիմնական խնդիրներին զուգահեռ, զարգացման առանձին փուլերում առաջանում են խնդիրներ, որոնք լուծվում են ընթացիկ փուլերի զարգացման ծրագրերով: Դրանք ընդգրկվում են երկրորդ խմբում և վերաբերում են.

- արդյունաբերական ձեռնարկությունների վերակառուցմանն ու վերականգնմանը, մասնավորեցված ձեռնարկությունների աշխատանքային գործունեության կազմակերպմանը,
- արդյունաբերության պետական և մասնավոր հատվածների միջև մրցակցության ապահովմանը,
- փոքր և միջին ձեռներեցության զարգացմանը,
- մասնավոր հատվածի դերի բարձրացմանը և այլն:

Արդյունաբերության առջև դրված այդ երկու խմբի խնդիրները ներառվում են ծրագրի առանձին բաժիններում, որոնք փոխադարձաբար կապված են և լրացնում են իրար:

Արդյունաբերության զարգացման ծրագրի բաժիններն են.

1. արդյունաբերության զարգացման ներկա վիճակի վերլուծությունը,
2. արդյունաբերության զարգացման հիմնական խնդիրները և նպատակը,
3. արդյունաբերության բարեփոխումների և կառուցվածքային փոփոխությունների ծրագիրը,
4. արդյունաբերական արտադրանքի թողարկման ցուցանիշները,
5. արդյունաբերական արտադրության ծրագրի հիմնավորումը՝ ըստ նյութական, աշխատանքային և ֆինանսական ռեսուրսների:

Արդյունաբերության զարգացման ծրագրի բնախրային ցուցանիշները

Ծրագրի բաժիններից յուրաքանչյուրում մշակվում են ցուցանիշներ, որոնք արտացոլում են արդյունաբերության զարգացման խնդիրները: Արդյունաբերության արտադրական ծրագիրը մշակվում է՝ ելնելով ճյուղի արտադրանքի նկատմամբ երկրի ներքին և արտաքին պահանջարկից: Արդյունաբերական արտադրանքի պահանջարկը ձևավորվում է երկրի

բնակչության և տնտեսության, պետական պահուստների ձևավորման և արտահանման պահանջարկների ամբողջությունից: Պահանջարկի հիման վրա ձևավորվում է պետական պատվերը:

Արտադրական ծրագրում մշակվող ցուցանիշները բաժանվում են երկու խմբի՝ բնաիրային և արժեքային:

Բնաիրային ցուցանիշների որոշումը արդյունաբերության արտադրական ծրագրի մշակման ելակետն է: Այլ կերպ ասած, ըստ այդ ցուցանիշների, որոշվում է, թե արդյունաբերությունը որքան արտադրանք պետք է թողարկի բնեղեն արտահայտությամբ, և դրա հիման վրա հաշվարկվում են ծրագրի մյուս ցուցանիշները: Բնաիրային արտահայտությամբ ցուցանիշները որոշվում են չափի բնական միավորներով՝ տ, կգ, քմ, կվտ/ժամ, գծ.մետր և այլն:

Արդյունաբերության արտադրական ծրագրի հիմնական բնաիրային ցուցանիշներն են արտադրանքի անվանացանկը և տեսականին: Ծրագրում նախատեսվում է միայն խիստ կարևոր արտադրատեսակների արտադրությունը: Մասնավորապես, դրանք այն արտադրատեսակներն են, որոնք ապահովում են տնտեսության զարգացման տեմպերն ու համամասնությունները՝ մետաղի տարբեր տեսակների գլանվածքը, վառելիքի տարբեր տեսակները, սարքավորումները, էլեկտրաէներգիան և այլն: Բնաիրային արտահայտությամբ հաշվարկվում է նաև այն արտադրանքների քանակները, որոնք պայմանավորում են բնակչության կենսամակարդակը՝ սպառման համար անհրաժեշտ կարևորագույն արտադրատեսակները՝ միս, հացահատիկ, գործվածքեղեն և այլն:

Բնաիրային արտահայտությամբ որոշվում է պաշտպանական նշանակություն ունեցող, ինչպես նաև այն արտադրատեսակների քանակը, որոնցով կարգավորվում են արտաքին առևտրական հարաբերությունները և ճշգրտվում արտահանման ծավալները: Արտադրանքի կարևորագույն տեսակների անվանացանկում ընդգրկվում են նաև այն ապրանքները, որոնք բնորոշում են գիտատեխնիկական առաջընթացը՝ քիմիական արդյունաբերության և մեքենաշինության արտադրանքի կարևորագույն տեսակները:

Արտադրական ծրագիրը մշակելիս առաջին հերթին, ըստ էության, որոշվում է արտադրվող արդյունաբերական արտադրանքի անվանացանկը: Անվանացանկում ընդգրկվում են արտադրանքի հիմնական խմբերը: Սակայն արտադրանքի առանձին տեսակների նկատմամբ բնակչության և տնտեսության պահանջարկը շուկայում որոշակի է, ուստի արտադրության ծավալը ըստ տեսականու որոշում են տնտեսավարող սուբյեկտները:

Արտադրանքի անվանացանկը որոշելու համար անհրաժեշտ է նախապես հաշվարկել արդյունաբերական արտադրանքի նկատմամբ տնտեսության և բնակչության պահանջարկը: Պահանջարկը որոշվում է ինչպես արտադրության միջոցների, այնպես էլ սպառման առարկաների նկատմամբ: Դրա համար օգտվում ենք ինչպես արտադրության միջոցների, այնպես էլ սպառման առարկաների ծախսման նորմերից: Օրինակ, աշխատանքի առարկայի նկատմամբ պահանջարկը (Pi) որոշելիս ան-

հրաժեշտ է աշխատանքի տվյալ առարկայի ծախսման նորմը (H_i) բազմապատկել այդ արտադրանքն սպառող ճյուղի արտադրության ծավալով (Q_i).

$$Pi = Q_i \times H_i$$

Սպառման առարկաների պահանջարկը որոշելիս ելնում են դրանց սպառման փաստացի ու կենսաբանական նորմերից և բնակչության թվաքանակից:

Արդյունաբերական արտադրանքի տարբեր տեսակների պահանջարկը որոշելիս մշակվում են հարյուրավոր նյութական հաշվեկշիռներ, որոնք հնարավորություն են տալիս ամբողջացնել տնտեսության և բնակչության պահանջարկը տվյալ արտադրանքի նկատմամբ:

Արդյունաբերական արտադրության բնաիրային ցուցանիշները հաշվարկելիս կարևոր նշանակություն է տրվում արտադրանքի որակի բարձրացմանը, որը հավասարագոր է լրացուցիչ արտադրանքի թողարկմանը: Սակայն լրացուցիչ արտադրանքի թողարկումն ավելի շատ ռեսուրսներ և ծախսեր է պահանջում, քան որակի բարձրացումը: Հետևաբար, արտադրանքի որակի բարձրացումը հասարակական արտադրության արդյունավետությունը բնութագրող կարևորագույն ցուցանիշ է:

Արտադրանքի որակը արդյունաբերության տարբեր ճյուղերում բնութագրվում է տարբեր հատկանիշներով. սննդարդյունաբերության և թեթև արդյունաբերության ճյուղերում՝ տեսակայնության գործակցով, մեքենաշինության մեջ՝ դիմացկունությամբ, երկարակեցությամբ, ամրությամբ, քիմիական արդյունաբերության մեջ՝ ամրությամբ, անջրանցիկությամբ, միջին տարեկան վաճքով (անվադողների արտադրություն) և այլն: Իսկ արդյունաբերության մի շարք ճյուղերի արտադրանքի որակը գնահատվում է կարգերով՝ բարձրագույն, առաջին, երկրորդ, երրորդ:

Պետական չափորոշիչներով սահմանվում են արտադրանքի տարբեր տեսակների որակական բոլոր չափանիշները, որոնց համապատասխան ապահովվում է արտադրանքի որակը:

Ասվածից հետևում է, որ արդյունաբերության ծրագրում օգտագործվում են նաև այնպիսի ցուցանիշներ, որոնք արտահայտում են երևույթների ոչ միայն քանակական, այլ նաև որակական կողմերը: Ի դեպ, նշենք, որ որակական ցուցանիշներն իրենց հերթին կարող են լինել տեխնիկատնտեսական ու տեխնիկաարտադրական նորմեր, նորմատիվներ և տնտեսական որակական ցուցանիշներ:

Դրանցից առաջիններն արտահայտում են թողարկվող արտադրանքի, օգտագործվող տեխնիկայի, տեխնոլոգիայի և ռեսուրսների որակական կողմերը, իսկ տնտեսական որակական ցուցանիշները սինթետիկ ցուցանիշներ են և բնութագրում են ամբողջ տնտեսական գործունեության որակական կողմը: Այսպես, եթե տնտեսությունը արդյունավետ, որակյալ տնտեսական գործունեություն է ծավալում, ապա աշխատանքի արտադրողականության, շահութաբերության մակարդակները բարձրանում են, ինքնարժեքը՝ կրճատվում:

Արդյունաբերության արտադրական ծրագրի արժեքային ցուցանիշները

Արդյունաբերության և դրա առանձին ճյուղերի արտադրության ծավալն ամբողջությամբ որոշելու համար անհրաժեշտ է արտադրանքի տարբեր տեսակները դարձնել համադրելի: Դա կատարվում է արտադրանքի տարբեր տեսակներն արժեքային արտահայտությամբ չափելու միջոցով: Եթե բնափրային ցուցանիշների հիման վրա որոշվում է արդյունաբերական արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը և արտադրանքի քանակը, ապա արժեքային ցուցանիշների միջոցով սահմանվում են արդյունաբերական արտադրության աճի տեմպերը, համամասնությունները արդյունաբերության տարբեր ճյուղերի միջև: Այդ ցուցանիշների միջոցով է որոշվում նաև արդյունաբերության տեղը ՀՆԱ արտադրության մեջ:

Արդյունաբերական արտադրության հիմնական արժեքային ցուցանիշներն են՝ համախառն արտադրանքը, ապրանքային արտադրանքը և իրացված արտադրանքը: Ծանոթանանք դրանցից յուրաքանչյուրի էությանը և հաշվարկման կարգին:

Երկրի արդյունաբերության համախառն արտադրանքը հաշվարկվում է գործարանային մեթոդով: Դա նշանակում է, որ արդյունաբերության կամ դրա ճյուղի համախառն արտադրանքի ծավալի մեջ չի կարող ներառվել համախառն ներքին շրջանառությունը: Տնտեսավարող սուբյեկտները համախառն արտադրանքում ներառում են.

- պատրաստի արտադրանքը, որի պատրաստման գործընթացն ավարտվել է, ընդունվել տեխնիկական վերահսկողության բաժնի կողմից և հանձնվել պատրաստի արտադրանքի պահեստ,
- իրացվող կիսաֆաբրիկատների արժեքը,
- դրսի պատվերով կատարվող արդյունաբերական աշխատանքների արժեքը,
- տարայի արժեքը (երբ արտադրանքն իրացվում է տարայով),
- անավարտ արտադրության՝ տարեվերջի և տարեսկզբի մնացորդների տարբերությունը,
- սեփական մեքենաների, սարքավորումների, հիմնական ֆոնդերի կապիտալ վերանորոգման աշխատանքների արժեքը, եթե դրանք կատարվում են ձեռնարկության կոլեկտիվի ուժերով, մեքենաներով ու սարքավորումներով:

Համախառն արտադրանքի ծավալը որոշելու համար հաշվի են առնվում թողարկվող արտադրանքի քանակը և գները՝ բնափրային արտահայտությամբ: Համախառն արտադրանքը գնահատվում է ձեռնարկության մեծածախ գներով: Իսկ արտադրության աճի տեմպերը որոշելու համար համախառն արտադրանքը գնահատվում է նաև համադրելի գներով: Համադրելի անփոփոխ գներ են համարվում որևէ ժամանակաշրջանում գործող ձեռնարկության մեծածախ գները, և հետագա բոլոր տարիների արտադրանքը հաշվարկվում է այդ գներով: Դա

կատարվում է տարբեր ժամանակահատվածները համադրելի դարձնելու համար:

Ապրանքային արտադրանքը համախառն արտադրանքից տարբերվում է նրանով, որ դրանում անավարտ արտադրանքի մնացորդների տարբերությունը չի ներառվում, իսկ մյուս բոլոր տարրերը նույնն են: Այդ պատճառով այն ճյուղերում ու ձեռնարկություններում, որտեղ արտադրական պարբերաշրջանի տևողությունը կարճ է, և անավարտ արտադրության ծավալը՝ փոքր, տվյալ տարվա համախառն և ապրանքային արտադրանքների ծավալները համընկնում են: Իսկ այն ճյուղերում, որտեղ անավարտ արտադրության մնացորդները շատ են՝ նավաշինություն, ծանր մեքենաշինություն և այլն, համախառն արտադրանքի ծավալը էապես գերազանցում է ապրանքային արտադրանքի ծավալը: Ապրանքային արտադրանքը գնահատվում է գործող գներով:

Համախառն և ապրանքային արտադրանքի ցուցանիշները ներառում են ինչպես նոր ստեղծված արդյունքը, այնպես էլ առարկայացած աշխատանքի արժեքը: Այլ կերպ ասած՝ այդ ցուցանիշները կախված են ոչ միայն տվյալ ձեռնարկության կոլեկտիվի աշխատանքից, այլև օգտագործվող հումքի, նյութերի, վառելիքի, սարքավորումների արժեքից: Դա նշանակում է, որ այդ ցուցանիշները ամբողջությամբ չեն բնութագրում ձեռնարկության տնտեսական գործունեությունը, քանի որ արտադրանքի տեսականին ի օգուտ նյութատար արտադրատեսակների փոխելու դեպքում համախառն ու ապրանքային արտադրանքների ծավալներն արհեստականորեն կմեծանան: Այդ ցուցանիշների մյուս թերությունն այն է, որ դրանք դեռևս չեն բնորոշում արտադրվող արտադրանքի որակը: Բանն այն է, որ բոլոր արտադրատեսակները մտնում են համախառն ու ապրանքային արտադրանքների մեջ՝ անկախ այն բանից՝ դրանց որակը բարձր է, թե՛ ոչ: Դա է պատճառը, որ այդ ցուցանիշներին զուգահեռ հաշվարկվում է նաև իրացվող արտադրանքի ծավալը:

Արտադրանքի իրացման ծավալը ներառում է այն արտադրանքը, որն օտարվել է տվյալ ձեռնարկությունից և դրա դիմաց ձեռնարկության բանկում ունեցած հաշվարկային հաշվում ստացվել է այդ արտադրանքի արժեքը: Այլ կերպ ասած՝ եթե ապրանքային արտադրանքը բնորոշում ենք որպես իրացման ենթակա արտադրանք, ապա իրացման ծավալի ցուցանիշը բնութագրում է ապրանքային արտադրանքի այն մասը, որն իրացվել է: Իսկ արտադրանքի իրացումը կարևոր է, դրանում է իրացման ծավալի ցուցանիշի առավելությունը մյուս արժեքային ցուցանիշների նկատմամբ: Իրացվում է այն արտադրանքը, որը որակյալ է և պահանջարկ ունի, հետևաբար, ձեռնարկությունը շահագրգռված է՝ արտադրելու որակյալ արտադրանք և մարքեթինգային ուսումնասիրությունների միջոցով ճշտում է այդպիսի արտադրանքի պահանջարկը և իր գործունեությունը կազմակերպում՝ ելնելով դրանից: Սակայն պետք է նշել, որ իրացման ծավալի ցուցանիշը նույնպես զերծ չէ այն թերություններից, որոնք բնորոշ են համախառն և ապրանքային արտադրանքներին: Այս ցուցանիշը նույնպես զգայուն է նյութատարության նկատմամբ, և դրա վրա ազդում են գնագոյացման պայմանները:

Արտադրանքի իրացման ծավալի ցուցանիշը որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$P=T+Q_H-Q_K, \text{ որտեղ՝}$$

T – G ՝ ապրանքային արտադրանքն է,

Q_H – $ը$ ՝ չիրացված արտադրանքի մնացորդը տարվա սկզբին,

Q_K – $ն$ ՝ չիրացված արտադրանքի մնացորդը տարվա վերջին:

Արտադրանքի իրացման ծավալի ցուցանիշը արտահայտվում է արտադրանքի իրացման շուկայական փաստացի գներով: Իրացման ծավալի ցուցանիշը չի ընդգրկում վերադարձվող տարայի, ինչպես նաև իրացված մեքենաների, սարքավորումների արժեքը: Որպես կանոն, արտադրանքի իրացման ծավալի ցուցանիշը չի համընկնում համախառն արտադրանքի և ապրանքային արտադրանքի ցուցանիշների հետ, քանի որ ժամանակի տեսանկյունից արտադրությունը և իրացումը չեն համընկնում:

Արդյունաբերական արտադրանքի վրա նյութատարության և շահութաբերության մակարդակների տարբերության ազդեցությունը չեզոքացնելու և յուրաքանչյուր կոլեկտիվի ստեղծած արդյունքը ճիշտ գնահատելու համար նախկին տնտեսական համակարգում որպես օժանդակ արժեքային ցուցանիշներ օգտագործվել են մշակման նորմատիվային արժեքը, նորմատիվային զուտ արտադրանքը, զուտ արդյունքը, պայմանական զուտ արդյունքը:

Արդյունաբերության արտադրական ծրագրի հիմնավորումը ըստ անհրաժեշտ ռեսուրսների

Մշակված արտադրական ծրագիրը նույնպես հիմնավորվում է բնաիրային ցուցանիշների օգնությամբ: Այսպես՝ բնաիրային ցուցանիշներով է որոշվում արտադրական ծրագրի կատարման համար անհրաժեշտ հումքի, նյութերի, վառելիքի, էներգիայի քանակը, ինչպես նաև արտադրական կարողությունները: Աշխատանքի առարկաների ծախսման առաջադիմական նորմերի և արտադրանքի կարևորագույն տեսակների՝ ծրագրված առաջադրանքների արտադրյալով պարզվում է դրանց նկատմամբ պահանջարկը, և միջոցառումներ են ձեռնարկվում այն բավարարելու համար:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի արտադրական ծրագրի հիմնավորումը ըստ արտադրական կարողությունների և հիմնական արտադրական ֆոնդերի: Դրանց հաշվեկշիռների միջոցով պարզվում է արտադրական կարողությունների և հիմնական ֆոնդերի օգտագործման վիճակը, որոշվում դրանց ընդհանուր պահանջարկը և, եթե պարզվում է, որ այն չի բավարարում արտադրական ծրագիրը կատարելու պահանջները, որոշվում են լրացուցիչ պահանջները և դրա բավարարման ուղիները: Ասվածը հասկանալի դարձնելու համար նշենք, որ արտադրական կարողությունները չափվում են բնաիրային արտահայտությամբ, այն նույն չափի միավորներով, որոնցով գնահատվում է թողարկվող արտադրանքը:

Արտադրական կարողությունը տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի ներդրման և արտադրության ու աշխատանքի կազմակերպման ժամանակակից պայմաններում արտադրանք թողարկելու առավելագույն հնարավորությունն է որոշակի ժամանակահատվածում, սովորաբար մեկ տարում: Արտադրական կարողությունների փաստացի հաշվեկշռի միջոցով պարզվում են արտադրական կարողությունների փոփոխությունները տարվա ընթացքում և օգտագործման աստիճանը: Արտադրական կարողությունների օգտագործման գործակիցը (K) որոշվում է թողարկված արտադրանքի (Q) և արտադրական կարողությունների միջին տարեկան արժեքի (N) հարաբերությամբ, հետևյալ բանաձևով՝

$$K=Q / \bar{N}^1$$

Որքան բարձր լինի արտադրական կարողությունների օգտագործման գործակիցը, այնքան փոքր կլինի դրանց ընդհանուր պահանջարկը: Հետևաբար, արտադրական կարողությունների ընդհանուր պահանջարկը գալիք ժամանակաշրջանում որոշելուց առաջ ուսումնասիրվում են գործող կարողությունների օգտագործման բարելավման, հետևաբար, օգտագործման գործակցի բարձրացման ուղիները: Դրանք երկուսն են՝ ինտենսիվ և էքստենսիվ: Ինտենսիվ ուղին ենթադրում է աշխատաժամանակի օգտագործման արդյունավետության բարձրացում, միավոր աշխատաժամանակում արտադրանքի թողարկման ավելացում: Էքստենսիվ ուղին ենթադրում է սարքավորումների, մեքենաների աշխատաժամանակի երկարացում, հերթափոխության գործակցի մեծացում: Ունենալով արտադրական կարողությունների օգտագործման գործակիցը գալիք ժամանակաշրջանում (K_1) և արտադրական ծրագիրը, բնահրային արտահայտությամբ (Q_1)՝ կարող ենք որոշել արտադրական կարողությունների նկատմամբ ընդհանուր պահանջարկը (\bar{N}_1), հետևյալ բանաձևով՝

$$\bar{N}_1= Q_1/ K_1$$

Այնուհետև պարզում ենք արտադրական կարողությունների նկատմամբ լրացուցիչ պահանջարկը, որն անհրաժեշտ է շարքից դուրս եկող կարողությունները (ծառայության ժամկետը լրանալու պատճառով) փոխարինելու, արտադրության ծավալի աճի պահանջարկը լրացնելու համար: Հետևաբար, լրացուցիչ պահանջարկը կարող ենք որոշել հետևյալ բանաձևով՝

$$\bar{N}_{\text{լր.}} = \bar{N}_1 - N_{\text{տ.սկ.}} + \bar{N}_2, \text{ որտեղ՝}$$

$N_{\text{տ.սկ.}}$ - ն՝ արտադրական կարողությունների քանակն է տարվա սկզբին,

N_2 - ը՝ շարքից դուրս եկող կարողությունների միջին մեծությունն է:

Արտադրության ծավալի հավելաճի համար անհրաժեշտ արտադրական կարողությունները կարող ենք որոշել արտադրության ծավալի բացարձակ հավելաճի և նոր գործարկված կարողությունների օգտագործման գործակցի հարաբերությամբ: Ի դեպ, նոր գործարկված կարո-

¹ Այստեղ և հետագայում ներկայացված բանաձևերում տառի վերևում դրված գծիկը ցույց է տալիս դրանց միջին մեծությունը:

դությունների օգտագործման գործակիցը կարող է ավելի փոքր լինել՝ կապված այդ կարողությունների յուրացման ժամկետների հետ:

7.3. ՀՀ ագրարային քաղաքականությունը

Երկրի ագրոարդյունաբերական համալիրը ներառում է գյուղատնտեսությունը, գյուղատնտեսական հումքի արդյունաբերական վերամշակումը և արտադրական ենթակառուցվածքները:

Գյուղատնտեսությունը թողարկում է ինչպես գյուղատնտեսական հումք արդյունաբերության համար, այնպես էլ սպառման առարկաներ: Հետևապես, գյուղատնտեսության զարգացումը պայմանավորում է ինչպես արդյունաբերության ճյուղերի զարգացումը, այնպես էլ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը: Սննդի և թեթև արդյունաբերության ճյուղերը հիմնականում աշխատում են գյուղատնտեսական հումքի բազայի վրա: Դրա հետ մեկտեղ, պարենամթերքի նկատմամբ բնակչության պահանջարկը զգալի չափով բավարարվում է գյուղատնտեսության զարգացման շնորհիվ: Հետևաբար գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման գլխավոր խնդիրն է բավարարել պարենամթերքի և գյուղատնտեսական հումքի նկատմամբ տնտեսության պահանջարկը: Այդ գլխավոր խնդրի լուծմանն է ուղղված տնտեսական քաղաքականությունը ոչ միայն գյուղատնտեսության, այլ նաև ամբողջ ագրոարդյունաբերության բնագավառում:

Գյուղատնտեսության բնագավառում արդյունավետ տնտեսական քաղաքականություն վարելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն առանձնահատկությունները, որոնք բնորոշ են գյուղատնտեսությանը:

Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետությունը հիմնականում պայմանավորված է բնակլիմայական պայմաններով: Այս առանձնահատկությունը մի կողմից արտահայտվում է բերքատվության մակարդակի, իսկ մյուս կողմից՝ տարբեր տարածաշրջաններում բերքի ստացման ժամկետների տարբերություններով: Բնական պայմանների տարբերությունների պատճառով հողի պտղաբերությունը տարբեր է: Բանն այն է, որ հողն ունի համապիտանի (ունիվերսալ) հատկություն, և նույն հողակտորի վրա կարելի է աճեցնել բազմաթիվ մշակաբույսեր, բայց հողի բաղադրության և կլիմայի տարբերությունների պատճառով ապահովվում է բերքատվության տարբեր մակարդակ: Ուստի խնդիրն այն է, որ յուրաքանչյուր հողատարածության վրա աճեցվի այն մշակաբույսը, որը կապահովի բարձր արդյունավետություն:

Այս առանձնահատկության պատճառով լինում են բերրի և անբերրի տարիներ, այսինքն՝ ժամանակի մեջ արդյունքները տատանվում են: Դա նշանակում է, որ պետք է գյուղատնտեսական արտադրությունն ապահովագրել որոշակի կայուն ֆինանսական ռեսուրսներով, իսկ շուկայական առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությունը կարգավորել պետական միջամտությամբ: Դա կարելի է իրականացնել մի կողմից՝ ապահո-

վագրված գներով պետական գնումներ կատարելու, մյուս կողմից՝ գյուղատնտեսական մթերքների պետական ռեսուրսներ ստեղծելու ճանապարհով:

Բնակլիմայական առանձնահատկություններով է պայմանավորված նաև գյուղատնտեսական արտադրության սեզոնային բնույթը: Գյուղատնտեսական արտադրանքն արտադրվում է հիմնականում տարվա 2-րդ և 3-րդ եռամսյակներում, բայց դրա պահանջարկը կա ամբողջ տարվա ընթացքում: Հետևաբար գնային քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի գյուղատնտեսական արտադրանքի առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցության վրա սեզոնային գործոնի ազդեցության մեղմացմանը: Բանն այն է, որ տարվա տարբեր ժամանակահատվածներում արտադրված գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ծախսերը նույնպես տարբեր են:

Գյուղատնտեսական արտադրության մյուս կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ աշխատանքի և արտադրության ժամանակը հավասար չեն. արտադրության ժամանակն ավելի երկար է, քան աշխատանքի ժամանակը: Իհարկե, այսպիսի անհամապատասխանությունն առկա է նաև արդյունաբերության որոշ ճյուղերում՝ կաշվի, գինու, կոնյակի արտադրություններում, բայց դա զանգվածային բնույթ չի կրում: Այս առանձնահատկությամբ պայմանավորված՝ գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի և կապիտալի օգտագործման արդյունավետությունը համեմատաբար ցածր է, որը պետք է հաշվի առնել ինչպես աշխատուժի զբաղվածության, այնպես էլ պետական ֆինանսավարկային քաղաքականության մշակման ժամանակ:

Գյուղատնտեսական արտադրության առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ արտադրության հիմնական միջոցը՝ հողը, սահմանափակ է, հատկապես քիչ են լավագույն հողատարածությունները: Հասարակության պահանջմունքները չեն կարող բավարարվել միայն լավագույն հողատարածությունների օգտագործման միջոցով: Հրամայական պահանջ է առաջանում օգտագործել նաև վատ և վատագույն հողատարածությունները: Հողի սահմանափակությունը պահանջում է այս ճյուղի զարգացումն ապահովել ինտենսիվ ճանապարհով, այսինքն՝ միավոր հողատարածության վրա ավելի շատ կապիտալ և աշխատանք ներդնելու ճանապարհով: Հետևաբար, պետական ագրարային քաղաքականությունը մշակելիս պետք է նկատի ունենալ, որ արդյունքները գյուղատնտեսության մեջ ներդրված միջոցներից կարող են փոքր լինել և ուշ ստացվել: Այդ հանգամանքը պետք է հաշվի առնել հատկապես հարկային քաղաքականության մեջ:

Գյուղատնտեսական արտադրության առանձնահատկություններից պետք է համարել նաև այն, որ դրանում գործող տնտեսությունները համեմատաբար փոքր են և հիմնականում կազմավորված են գյուղական մեկ ընտանիքի սահմաններում: Այդ հանգամանքն ավելի է դժվարացնում գյուղատնտեսական արտադրության մեքենայացման և քիմիացման խնդիրը, մանավանդ որ անցումային փուլում տնտեսությունները ֆինանսական միջոցների խիստ կարիք ունեն: Գյուղատնտեսական արտադ-

րության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է առաջիկայում ապահովել գյուղացիական տնտեսությունների խոշորացում, որը հնարավոր է միայն հարկային և վարկային ճիշտ քաղաքականության իրականացման միջոցով:

Ելնելով այդ առանձնահատկություններից՝ ագրարային քաղաքականության նպատակը պետք է լինի գյուղական բնակչության զբաղվածության ապահովումը, գյուղացիական տնտեսությունների արտադրության արդյունավետ կազմակերպումը և դրանց արտադրանքի իրացումը, գյուղական բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը:

ՀՀ ագրոպարենային համակարգի վիճակը և խնդիրները

ՀՀ ագրոպարենային համակարգը (1998թ.) ներառում է 321 հազար գյուղացիական և 256 գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություններ, գյուղատնտեսական, սննդի և վերամշակող արդյունաբերության, առևտրի և սպասարկումների 952 ձեռնարկություններ ու կազմակերպություններ:¹ Ագրոպարենային համակարգը 1991-1995թթ. ՀՀ ՀՆԱ-ում միջին հաշվով ունեցել է 52.0, իսկ միայն գյուղատնտեսությունը՝ 32.1% բաժին: Ագրոպարենային համալիրի նպատակաուղղված զարգացումը հնարավորություն կտա սեփական արտադրության արդյունավետությունը բարձրացնելու միջոցով ավելացնել բնակչության՝ պարենով ապահովվածության աստիճանը և բարելավել կենսամակարդակը:

Համակարգում ներկայումս սեփականաշնորհված են 346 ձեռնարկություններ և կազմակերպություններ, որից 163-ը գյուղատնտեսական ձեռնարկություններ են: Սեփականաշնորհված են գյուղատնտեսական օգտագործելի հողատեսքերի 65.6%-ը, վարելահողերի՝ 69.3, բազմամյա տնկարկների՝ 85.1 և խոտհարքների՝ 43.8%-ը: Սեփականաշնորհված հողատեսքերի 95.9%-ը բաժին է ընկնում գյուղացիական տնտեսություններին, որոնցից յուրաքանչյուրը միջին հաշվով զբաղեցնում է 1.4 հա հողատարածություն:

Ագրոպարենային համակարգում իրականացված բարեփոխումների շնորհիվ գյուղատնտեսական արտադրության վերականգնման ու հետագա զարգացման նախադրյալներ են ստեղծվել: Ներկայումս արդեն կասեցվել են արտադրության անկումային միտումները, և նկատվում են կայունացման, իսկ որոշ ճյուղերում՝ նաև աճի դրսևորումներ:

Սակայն առաջադիմական միտումներին զուգահեռ, համակարգի զանազան ճյուղերում առաջացել են լուծում պահանջող մի շարք հիմնախնդիրներ: Բանն այն է, որ դեռևս չեն ձևավորվել գյուղի արտադրական ներուժի լիարժեք օգտագործման և գյուղատնտեսական արտադրությունն արդյունավետ վարելու համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքներ, չեն լուծվել գյուղացիական տնտեսությունների նյութատեխնիկական մատակարարումների ու արտադրական սպասարկումների կազմակերպման խնդիրները: Գյուղացիական տնտեսությունների մեծ մասը իրենց

¹ ՀՀ ագրոպարենային համակարգի 1998-2002թթ բարեփոխումների ծրագիր, ՀՀ գյուղնախարարություն, Երևան 1998թ.:

փոքր չափերի ու արտադրանքի իրացման մեխանիզմների անկատարության պատճառով վերածվել են մանր բնամթերային տնտեսությունների, որոնց բազայի վրա անհնար է կազմակերպել ապրանքային արտադրություն: Ոռոգելի հողերի օգտագործման էական դժվարություններ են առաջացել, բացակայում են ոռոգման ջրով ապահովելու հատուկ համակարգերը:

Գյուղատնտեսության ճյուղային կառուցվածքի փոփոխությունները, վերամշակող ձեռնարկությունների ցածր վճարունակությունը, անմրցունակ արտադրատեսակների թողարկումը և արտադրանքի իրացման դժվարությունները բացասաբար են անդրադարձել նաև սննդի վերամշակող արդյունաբերության վրա: Ագրոպարենային համակարգի ձեռնարկությունները սեփական և փոխառու միջոցների անբավարարության պատճառով հայտնվել են ֆինանսական ծանր վիճակում և, ըստ էության, զրկված են շրջանառու միջոցների համալրման և ընդլայնված վերարտադրություն կազմակերպելու հնարավորություններից:

Նշված հիմնախնդիրների լուծմանը պետք է նպաստի ՀՀ ագրոպարենային համակարգի զարգացման ծրագիրը:

7.4. ՀՀ ագրոպարենային ծրագրի բովանդակությունը և բաժինները

ՀՀ ագրոպարենային համակարգի զարգացման ծրագիրը ընդգրկում է՝

1. ծրագրի նպատակն ու հիմնական խնդիրները,
2. ագրոպարենային համակարգի իրավիճակի համառոտ բնութագիրը և խնդիրները,
3. ՀՀ ագրոպարենային համակարգի բարեփոխումների հիմնական միջոցառումները,
4. ծրագրի իրագործումից ակնկալվող արդյունքները,
5. ծրագրի իրականացման վերահսկողությունը:

Ծրագրի հիմնական նպատակն է համապատասխան մեխանիզմների ձևավորման և համալիր միջոցառումների իրականացման միջոցով հանրապետության ագրարային հատվածում խորացնել և ամրապնդել տնտեսական բարեփոխումները, լուծել համակարգում կուտակված բազմաթիվ խնդիրները, նպաստել գյուղացիական տնտեսությունների ու տնտեսավարող մյուս սուբյեկտների գործունեության աշխուժացմանը, մրցունակ ապրանքային տնտեսությունների ձևավորմանը, գյուղատնտեսության և վերամշակող արդյունաբերության արդյունավետության բարձրացմանը:

Ծրագրի իրականացումը պայմաններ կստեղծի հանրապետության ագրոպարենային համակարգի զարգացման համար, առավել հուսալի կդարձնի երկրի պարենային պաշտպանվածությունը, կնպաստի բուսաբուծական հիմնական մթերքներով բնակչության պահանջմունքների

բավարարմանը և արտաքին շուկա դուրս գալուն: Ծրագրի հիմնական խնդիրներն են.

- խորացնել և ամրապնդել բարեփոխումների ու մասնավորեցման գործընթացը,
- բարելավել գյուղացիական տնտեսությունների նյութատեխնիկական մատակարարումների ու արտադրական սպասարկումների վիճակը,
- լուծել գյուղատնտեսական մթերքների իրացման խնդիրները,
- իրականացնել խթանող պետական տնտեսական քաղաքականություն, կատարելագործել կառավարման կառուցվածքը և բարձրացնել դրա արդյունավետությունը,
- ապահովել գյուղական համայնքների սոցիալական զարգացումը, ամրապնդել լեռնային և սահմանամերձ շրջանները:

Ծրագրի երկրորդ բաժնում համառոտ վերլուծվում են ագրոպարենային համակարգի ձեռքբերումները և այն խնդիրները, որոնց լուծման համար մշակվում է բարեփոխումների ծրագիր:

Երրորդ բաժնում նախատեսվում են այն միջոցառումները, որոնք անհրաժեշտ է իրականացնել ագրոպարենային համակարգի առանձին բնագավառներում առաջացած խնդիրները լուծելու համար: Դրանք կներկայացնենք համակարգի առանձին ենթածրագրերում:

7.4.1. Գյուղատնտեսության զարգացման ենթածրագիրը

Գյուղատնտեսությունը, ինչպես նշվեց, բավարարում է պարենամթերքների նկատմամբ բնակչության պահանջարկը և արդյունաբերության պահանջարկը՝ գյուղատնտեսական հումքի նկատմամբ: Հողի մասնավորեցումից հետո գյուղատնտեսության բնագավառում առաջացան մի շարք ղվարություններ, որոնք գյուղատնտեսության տարբեր ենթաճյուղերում՝ բուսաբուծության և անասնաբուծության մեջ, դրսևորվում են տարբեր ձևերով:

Այսպես, բուսաբուծության արդյունավետության վրա բացասաբար են ազդում օգտագործվող գյուղատնտեսական հողատեսքերի փոքր չափերը, կտրտվածությունն ու մասնատվածությունը, որոնք խոչընդոտում են աշխատանքների մեքենայացում, ցանքաշրջանառությունների կիրառումը և ագրոտեխնիկական համալիր միջոցառումների իրականացումը: Այդ պայմաններում հողագործական խոշոր ապրանքային տնտեսությունների, ընկերությունների ստեղծման և կոոպերացման բավարար աշխատանքներ չեն կատարվում:

ՀՀ գյուղատնտեսական օգտագործելի հողատեսքերը կազմում են 1391.4 հազ. հա, այդ թվում՝ վարելահողեր՝ 494.3 հազ. հա (35.5%), բազմամյա տնկարկներ՝ 63.8 հազ. (4.6%), խոտհարքներ՝ 138.9 հազ. (10.0%), արոտներ՝ 694 հազ. (49.9%) հա:

Վերջին տարիներին նկատելի փոխվել է մշակաբույսերի ցանքատարածությունների կառուցվածքը: 1990թ. համեմատությամբ 1997թ. հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքատարածություններն ավելացել են 44%-ով, կարտոֆիլինը՝ 46.8%-ով, բանջարեղենինը՝ 21.3%-ով: Չնայած ցանքատարածությունների ավելացմանը՝ դրանց բերքատվությունը զգալիորեն կրճատվել է, որի պատճառով համախառն բերքի աճի տեմպն ավելի պակաս է եղել: Բերքատվության նվազումը սերմնաբուծության համակարգի կազմալուծման, բույսերի մշակության ագրոկանոնների խախտման, պարարտանյութերի և բուժանյութերի կրճատման հետևանք է: Այդ ընթացքում հացահատիկի բերքատվությունը կրճատվել է 10.2, բանջարեղենինը՝ 7.3, պտղինը՝ 9.1%-ով:

Չեն մշակվել տասնյակ հազարավոր հեկտար վարելահողեր: Տարեցտարի կրճատվում են խաղողի և պտղատու այգիները, որի պատճառը գնման ցածր գների և իրացման հստակ մեխանիզմների բացակայությունն է: Իրացման և էներգետիկ դժվարությունների հետևանքով մշակությունից դուրս են մնացել տնտեսական բարձր արդյունքներ ապահովող ծխախոտն ու խորդենին: Սակայն վերջին երկու տարիներին „Գրանտ-տոբակո“, ընկերության արդյունավետ աշխատանքի շնորհիվ էապես փոխվել է գյուղացու վերաբերմունքը ծխախոտի արտադրության նկատմամբ: Ներքին շուկայի թույլ պաշտպանվածության պատճառով սեփական արտադրության բանջարեղենի արժեքավոր շատ տեսակներ դժվարությամբ են իրացվում ու վերամշակվում:

Ամմիսիթար վիճակում է բնական կերային ռեսուրսների՝ արոտների օգտագործումը, կրճատվել են կերային մշակաբույսերի ցանքատարածությունները: Արդյունքում՝ գյուղատնտեսական հողատեսքերի գրեթե 60%-ի օգտագործումը խաթարված է, արմատական բարելավման կարիք ունեն վարելահողերի 30%-ը և բնական կերահանդակների 54%-ը: Արարատյան հարթավայրում 28 հազ. հա հողերի մեկիորատիվ վիճակը տազնապալի է, որի պատճառը գերխոնավությունն ու կրկնակի աղակալումն է:

Ջրամատակարարման համակարգի և գյուղտեխնիկայի հնարավորությունները չեն համապատասխանում այսօրվա պահանջներին և օգտագործվում են ցածր արդյունավետությամբ: Ելնելով ստեղծված իրավիճակից, բուսաբուծության առջև ծառացել են հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- մշակությունից դուրս մնացած վարելահողերի աստիճանական ներառումը շրջանառության մեջ,
- հողերի (հատկապես Արարատյան հարթավայրի) մեկիորատիվ վիճակի բարելավումը,
- սերմնաբուծության և սորտաթարմացման խնդիրների լուծումը,
- բուսաբուծական մթերքների արտադրության ծավալների ավելացումը այն հաշվով, որպեսզի առավել չափով բավարարվի բնակչության պահանջարկը դրանց նկատմամբ,

- բարձր արդյունավետ ապրանքային գյուղացիական տնտեսությունների ստեղծումը:

Անցումային ժամանակաշրջանում էական դժվարություններ առաջացան նաև անասնաբուծության բնագավառում: Այսպես, հողի, գյուղտեխնիկայի և անասունների սեփականաշնորհման սկզբնական փուլում թույլ տրված սխալների, ներկրվող հատիկային կուլտուրաների ծավալների աննախադեպ կրճատման, սեփական կերարտադրության սուղ հնարավորությունների պատճառով զգալիորեն կրճատվեցին անասունների գլխաքանակը և անասնաբուծական մթերքների արտադրության ծավալները: ՀՀ-ում 1991-1993թթ. տավարի գլխաքանակը կրճատվեց 65.2 հազար, խոզերինը՝ 143.0 հազ., ոչխարներինը՝ 287.1 հազ. գլխով, կաթի արտադրությունը նվազեց 14.5 հազ., մսինը՝ 51.9 հազ. տոննայով: Հետագայում անասնաբուծության մեջ նկատվեցին կայունացման որոշ միտումներ: Սակայն անասնաբուծության մեջ դարձյալ կան բազմաթիվ դժվարություններ ու չլուծված խնդիրներ: Ամբողջությամբ չեն օգտագործվում խոզաբուծական և թռչնաբուծական ֆաբրիկաների կարողությունները, իսկ դրանց մի մասն էլ ընդհանրապես չի գործում: Բրդի իրացման դժվարությունների հետևանքով նվազում է ոչխարների գլխաքանակը և ոչխարաբուծության արդյունավետությունը: Բարձիթողի վիճակում է տոհմային և արհեստական սերմնավորմամբ հոտի վերարտադրության կազմակերպման գործը: Անասնաբուծության զարգացման բնագավառում ստեղծված իրավիճակը պահանջում է լուծել հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- բարելավել տոհմային գործի և հոտի վերարտադրության կազմակերպման վիճակը, վերականգնել արհեստական սերմնավորման աշխատանքները,
- բարձրացնել դաշտային կերարտադրության և արոտամարգագետնային տնտեսության արդյունավետությունը,
- ընդլայնել անասնաբուծական մթերքների արտադրության ծավալները և մեծացնել դրանց նկատմամբ պահանջարկի բավարարման աստիճանը,
- ընդլայնել կենդանիների վարակիչ հիվանդությունների կանխարգելման աշխատանքները:

Նշված խնդիրները լուծելու համար գյուղատնտեսության բարեփոխումների ծրագրով ձեռնարկվելու են մի շարք միջոցառումներ, որոնց նպատակն է բուսաբուծության ինտենսիվ զարգացման ապահովումը, գյուղացիական տնտեսություններում, սերմնաբուծական ձեռնարկություններում հացահատիկի, կարտոֆիլի, խաղողի, պտղի և բանջարեղենի արտադրության ավելացումը, անասնաբուծության մեջ՝ տոհմային կայանների գործունեության վերականգնումը, տոհմային անասունների բուծման և դրանց վաճառքի կազմակերպումը, թռչնաֆաբրիկաների և խոզաբուծական համալիրների վերականգնումը, բնական արոտների արդյունավետ օգտագործումը, անասնաբուծական ծառայությունների կազմակերպումը:

7.4.2. Սննդի և վերամշակող արդյունաբերության արտադրական ենթակառուցվածքի զարգացման խնդիրները

Ձգալի փոփոխություններ են կատարվել սննդի և վերամշակող արդյունաբերության արտադրական ենթակառուցվածքներում: Սեփականաշնորհվել է ճյուղի ձեռնարկությունների գերակշռող մասը, որը խթանել է անհատ ձեռներեցների ու տնտեսավարող այլ սուբյեկտների գործունեությունը՝ սննդամթերքի արտադրության կազմակերպման առումով: Պարենամթերքի ապրանքային արտադրության ծավալում ավելանում է արտոնագրված տնտեսավարող սուբյեկտների բաժինը:

Հանրապետությունում իրականացված միջոցառումների՝ պարենային հացահատիկի ներկրումների և գյուղացիական տնտեսություններից հացահատիկի գնումների կազմակերպման շնորհիվ լուծվել են բնակչությանը հացով ապահովելու և պահուստային պաշարներ ստեղծելու հիմնախնդիրները: Որոշակի աշխատանքներ են կատարվել վերամշակող արդյունաբերության մեջ ներդրումներ կատարելու, թողարկվող արտադրատեսակները արտահանելու ուղղությամբ: Չնայած այդ ձեռքբերումներին՝ զգալի դժվարություններ են ստեղծվել նաև վերամշակող արդյունաբերության մեջ: Բանն այն է, որ կտրուկ նվազել է արտադրական կարողությունների օգտագործման աստիճանը: Պահածոների արտադրությունում այն կազմում է 5.9%, մսի և մսամթերքի արտադրությունում՝ 0.2%, կաթի և կաթնամթերքի արտադրությունում՝ 1.9%, հրուշակեղենի, մակարոնեղենի, հանքային ջրերի արտադրությունում համապատասխանաբար՝ 4.8, 6.4 և 12.0%: Անկումը պայմանավորված է ձեռնարկությունների տեխնիկական ցածր մակարդակով և ֆինանսական սուղ միջոցներով, հումքի ներկրման համար անհրաժեշտ տրանսպորտային ծախսերի աճով, արտադրանքի ցածր որակով, ոչ պատշաճ փաթեթավորմամբ, մարքեթինգի վատ կազմակերպմամբ, ներքին շուկայում պահանջարկի նվազմամբ:

Մասնավորեցված ձեռնարկությունների մեծ մասը չունի բիզնես-պլաններ, արտադրություն կազմակերպելու գործուն ծրագրեր: Ֆինանսական միջոցների սակավության պայմաններում ճյուղի ձեռնարկությունների գերակշռող մասը գյուղատնտեսական հումք գնելու հնարավորություն չունի: Վերամշակող արդյունաբերության նշված թերություններն ու բացթողումները վերացնելու համար առաջիկայում պետք է լուծվեն հետևյալ խնդիրները.

- արագացնել և ավարտին հասցնել մասնավորեցման գործընթացը, մեծացնել ներդրումների ծավալը և ստեղծել համատեղ ձեռնարկություններ,
- բարձրացնել ձեռնարկությունների տեխնիկական հագեցվածության և առկա կարողությունների օգտագործման մակարդակը,
- թողարկել միջազգային չափանիշներին համապատասխանող մրցունակ արտադրատեսակներ և ապահովել դրանց իրացումը,

- մշակել և արմատավորել վերամշակող և հումք արտադրող ձեռնարկությունների տնտեսական կապերի նոր ձևեր, ընդլայնել մարքեթինգային ծառայությունները,
- վերականգնել ԱՊՀ երկրների և առաջին հերթին՝ Ռուսաստանի Դաշնության հետ ավանդական առևտրական կապերը,
- մեծացնել սննդի և վերամշակող արդյունաբերության արտադրության ծավալները, բավարարել դրանց արտադրանքի նկատմամբ հանրապետության ներքին ու արտաքին պահանջարկը:

Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության բարձրացման կարևորագույն խնդիրներից է գյուղացիական տնտեսությունների ջրատնտեսական, տեխնիկական, տեխնոլոգիական, վառելիքաէներգետիկ և այլ սպասարկումների բարելավումը:

Հաշվի առնելով հանրապետության բնակլիմայական պայմանները՝ առանձնահատուկ կարևորություն ունի ոռոգման խնդրի լուծումը, քանի որ վարելահողերի 80%-ի վրա մշակաբույսերի աճը հնարավոր է միայն ոռոգման պայմաններում: Ջրային տնտեսության բնագավառում անհրաժեշտ է իրականացնել միասնական պետական քաղաքականություն, բարելավել ջրատնտեսական կառույցների տեխնիկական վիճակը, կատարելագործել ոռոգման համակարգի կառավարման կառուցվածքը, իրականացնել ոռոգման ջրի հիմնավորված սակագնային քաղաքականություն, բարձրացնել այդ համակարգի շահագործման հուսալիությունը ու արդյունավետությունը, նվազեցնել կորուստները:

Գյուղացիական տնտեսությունների պահանջներին չի համապատասխանում և խոչընդոտում է արտադրության ինտենսիվացման մակարդակի բարձրացումը նաև նյութատեխնիկական մատակարարումների և սպասարկումների ներկա վիճակը: Համապատասխան կառույցների կողմից սահմանված բարձր գների, սպասարկումների ցածր որակի և այլ պատճառներով գյուղացիական տնտեսությունները հաճախ հրաժարվում են այդ ծառայություններից ու սպասարկումներից: Գյուղացիական տնտեսությունների ցածր վճարունակության հետևանքով տարիներ շարունակ գյուղտեխնիկան չի նորացվում, իսկ եղածները շահագործվում են նորմատիվով նախատեսվածից 10-15 տարի ավելի:

7.5. Ագրոպարենային համակարգի զարգացման ծրագրի ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման կարգը

Ագրոպարենային համակարգի զարգացման ծրագրի խնդիրներն արտացոլվում են ծրագրի առանձին ենթաբաժիններում հաշվարկվող ցուցանիշներում: Գյուղատնտեսական արտադրության հիմնական ցուցանիշը համախառն արտադրանքն է, որը հաշվարկվում է բուսաբուծության և անասնաբուծության համախառն արտադրանքի գումարով: Այդ ցուցանիշը հնարավորություն է տալիս մի կողմից՝ որոշել գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման մակարդակը, իսկ մյուս

կողմից՝ պարզել ճյուղի արտադրանքի բաժինը հանրապետության ՀՆԱ-ում: Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը որոշվում է ինչպես ընթացիկ, այնպես էլ համադրելի գներով: Վերջինիս միջոցով հնարավոր է պարզել գյուղատնտեսական արտադրության աճի տեմպերը: Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը որոշելիս առաջին հերթին հաշվարկվում են բուսաբուծության զարգացման ցուցանիշները, որոնք կարելի է բաժանել երեք խմբի՝

- հողատարածությունները և դրա կառուցվածքը բնութագրող ցուցանիշներ,
- բուսաբուծության համախառն բերքը՝ ըստ առանձին մշակաբույսերի,
- բերքատվությունը՝ ըստ առանձին մշակաբույսերի:

Բուսաբուծության համախառն բերքը որոշելու համար անհրաժեշտ է իմանալ վարելահողերի մակերեսը: Բանն այն է, որ հողատարածությունների մի մասն օգտագործվում է որպես վարելահող, իսկ մյուսը՝ որպես արոտավայրեր: Վարելահողերի ծավալը որոշելու նպատակով կազմվում է վարելահողերի հաշվեկշիռ, որտեղ ցույց են տրվում.

ա) մշակվող վարելահողերը տարվա սկզբին,

բ) վարելահողերի կրճատումը (այդ թվում՝ խոշոր ջրամբարների կառուցման, արդյունաբերական շինարարության, բազմամյա տնկարկների պատճառով),

գ) վարելահողերի աճը, (այդ թվում՝ ճահիճների չորացման, խամ ու խոպան հողերի յուրացման, չօգտագործված վարելահողերի մշակման և այլ պատճառներով),

դ) վարելահողերը գալիք ժամանակաշրջանում:

Առանձին մշակաբույսերի աճեցման համար նախատեսվող վարելահողերը ընտրվում են՝ հաշվի առնելով գյուղատնտեսական առանձին շրջանների տնտեսական առանձնահատկությունները, ջրով ապահովվածությունը, կապիտալ ներդրումների նկատմամբ պահանջը: Հաշվի են առնվում նաև քիմիացման մակարդակը, ցանքատարածությունների կառուցվածքի բարելավման հնարավորությունները, համապատասխան ցանքաշրջանառության կիրառումը, մելիորացիան և մասնագիտացումը:

Մեծ ուշադրություն է դարձվում այն մշակաբույսերի վարելահողերի ընտրությանը, որոնց աճեցման համար անհրաժեշտ են առանձնահատուկ կլիմայական պայմաններ (բամբակ, շաքարի ճակնդեղ, ծխախոտ և այլ տեխնիկական մշակաբույսեր): Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի կառուցվածքը և դրանց ցանքատարածությունը որոշվում է՝ ելնելով նախորդ տարվա բերքատվությունից, աճից և բուսաբուծական մթերքների նկատմամբ պահանջարկից:

Առանձին մշակաբույսերի վարելահողերի չափը որոշելիս անհրաժեշտ է ընտրել տվյալ շրջանի համար արդյունավետ ցանքաշրջանառություն: Ցանքաշրջանառությունը միևնույն հողամասում մշակաբույսերի մշակման խիստ սահմանված կարգով հերթականությունն է: Այն ժամանակաշրջանը, որի ընթացքում յուրաքանչյուր հողամասում ցանվում են շրջանառության մեջ դրված բոլոր մշակաբույսերը, կոչվում է ցանքա-

շրջանառության ռոտացիա: Ռոտացիան տևում է այնքան տարի, որքան մշակաբույս կա ցանքաշրջանառության մեջ: Իսկ եթե բերքը մեկ տարում ստացվում է երկու անգամ, ապա ռոտացիան կրկնակի կրճատվում է: Ցանքաշրջանառությունը հողի պտղաբերության բարձրացման, բերքատրվության ավելացման, անասնաբուծության համար կերի կայուն բազայի ստեղծման, հողի օգտագործման բարելավման կարևոր միջոցառումներից մեկն է:

Բուսաբուծության ծրագրի մյուս կարևոր ցուցանիշը բերքատվությունն է:

Բերքատվության մակարդակի բարձրացմանը նպաստում են հողի պտղաբերության ավելացումը, հանքային և օրգանական պարարտանյութերի խելամիտ օգտագործումը, հողերի մեկիորացիան, հակաէրոզիական միջոցառումների իրականացումը, սերմնաբուծության բարելավումը, բերքատու սորտերի և հիբրիդների ներդրումը, մշակաբույսերի վնասատուների, կրծողների, հիվանդությունների դեմ պայքարի միջոցառումները, բերքի կորստի բացառումը, վարելահողերի կառուցվածքի բարելավումը, ճիշտ ցանքաշրջանառության կիրառումը, ոռոգելի հողատարածությունների ավելացումը, ագրոտեխնիկական բոլոր միջոցառումների և բերքահավաքի ժամանակին կազմակերպումը: Տարբերում ենք բերքատվության երկու ցուցանիշ՝

1. մի շարք տարիների փաստացի միջին բերքատվությունը,
2. բերքը արմատի վրա:

Առաջինը հաշվարկվում է ըստ ամբարային կամ պահեստային բերքատվության և ցույց է տալիս մշակաբույսերի հավաքված, պահեստավորված բերքը: Իսկ բերքը արմատի վրա ցուցանիշը վերաբերում է դեռևս չհավաքված բերքին, որն արմատի վրա է: Դրանց տարբերությունը նրանում է, որ կարող է արմատի վրա լավ բերք աճեցվել, բայց զանազան պատճառներով պայմանավորված՝ ավելի քիչ բերք հավաքվել: Բերքատվության հաշվարկման համար հիմք է ընդունվում փաստացի պահեստային բերքատվությունը: Ունենալով առանձին մշակաբույսերի ցանքատարածությունները և դրանց բերքատվությունը, կարող ենք որոշել բերքատվության ցուցանիշը ըստ առանձին մշակաբույսերի: Անասնաբուծության զարգացման ծրագրում նույնպես հաշվարկվում են մի շարք ցուցանիշներ, որոնք բնութագրում են անասնաբուծական մթերքների արտադրության ծավալը, մեկ անասունի միջին մթերատվությունը, անասունների գլխաքանակը և կերային բազան:

Այդ ցուցանիշները որոշելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել անասնաբուծության առանձնահատկությունները՝ կերային բազայի զարգացման հնարավորությունները, անասնահոտի ցեղային կառուցվածքը, անասնաբուծական մթերքների սպառման աշխարհագրությունը, փոխադրման պայմանները, հոտի վերարտադրության բնական հնարավորությունները և տարբեր անասունների բազմացման աճի տեմպերը: Անասնաբուծական մթերքների ծավալը որոշելու համար մի շարք հաշվարկներ են կատարվում անասունների գլխաքանակի և մթերատվության վերաբերյալ: Անասունների գլխաքանակը որոշելու համար մշակվում են

հոտի շրջանառության հաշվեկշիռներ, որոնց միջոցով պարզվում են հոտի տեսակները, նրանց սեռահասակային կազմի փոփոխությունը տարվա ընթացքում, հոտի բնական աճը, անասունների վաճառքը, մորթը, գնումները: Դա նշանակում է, որ անասունների գլխաքանակը որոշվում է հոտի շրջանառության մեթոդով: Հոտի շրջանառություն ասելով հասկանում ենք դրա սեռահասակային կազմի փոփոխությունը տարվա ընթացքում: Ունենալով անասունների գլխաքանակը տարվա սկզբին և դրա փոփոխությունները տարվա ընթացքում, կարող ենք որոշել անասնահոտի գլխաքանակը տարվա վերջին: Այն հավասար է տարեսկզբի գլխաքանակի ու տարվա ընթացքում աճի գումարի և տարվա ընթացքում ելքի տարբերությանը:

Հաշվարկվում են նաև մթերատվության ցուցանիշները՝ կաթնատվությունը, բրդատվությունը, ձվատվությունը, մսատվությունը և այլն:

Հոտի համախառն արտադրանքն ընդգրկում է աճը, գերաճը, կերակրումը, մորթը, վաճառքը:

Անասնաբուծության զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունի կերային բազայի զարգացումը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է ձեռնարկել բոլոր կերաբույսերի մշակման միջոցառումներ: Անասնակերի նկատմամբ պահանջը հաշվարկվում է անասնաբուծական մթերքների ծավալի և զոոտեխնիկական նորմերի արտադրյալով: Ջոռոտեխնիկական նորմերով նախատեսվում է անասնաբուծական առանձին մթերքների մեկ միավորի արտադրության համար անհրաժեշտ կերամիավորների քանակը: Կերամիավորներով ստացված անասնակերի պահանջը կարող ենք այնուհետև որոշել ըստ անասնակերի առանձին տեսակների: Անասնակերը բաժանվում է չորս խմբի՝ կանաչ զանգված, կոշտ կեր, հյութալի կեր և համակցված կեր: Ջոռոտեխնիկական նորմերով որոշված է, թե մեկ կերամիավորը որքան կոնկրետ կերի տեսակի է հավասար:

Գյուղատնտեսության զարգացման ծրագրում հաշվարկվում են նաև գյուղատնտեսական արտադրության մեքենայացման, էլեկտրաֆիկացման և քիմիացման մի շարք ցուցանիշներ: Գյուղատնտեսության բնագավառում մեքենայացման մակարդակը բավականին ցածր է, որը կապված է այն բանի հետ, որ նախկինից ժառանգած մեքենաները բավականին մեծ ու հզոր են և չեն կարող արդյունավետ օգտագործվել մասնավորեցված գյուղացիական մանր տնտեսություններում: Մյուս կողմից, անհրաժեշտ միջոցների բացակայության պատճառով դեռևս չեն ստեղծվել մանր հողակտորների վրա աշխատող մեքենաներ: Այս տեսանկյունից կարևորվում է նաև համապիտանի գյուղմեքենաների ստեղծման խնդիրը: Անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի մեքենաներ, որոնք կատարեն բազմատեսակ գյուղատնտեսական աշխատանքներ:

Գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման ծրագրում հաշվարկվում են նաև գյուղատնտեսական մթերքների կարևորագույն տեսակների պետական ռեսուրսները: Դրանք ռազմավարական նշանակություն ունեցող կենսամթերքներ են՝ հացամթերք, մսամթերք և պահածոյացված կաթնամթերք, որոնց պետական ռեսուրսների ստեղծումն անհրաժեշտ է ազգային անվտանգության ապահովման համապետական

կարիքների բավարարման, ինչպես նաև երկրի բանակի կերակրման համար: Նախկինում գյուղմթերքների պետական ռեսուրսները ստեղծվում էին պետական գնումների ճանապարհով, որոնք սահմանվում էին կենտրոնացված կարգով և պարտադիր էին բոլոր տնտեսությունների համար: Ներկայումս հնարավոր չէ այդպիսի քաղաքականություն վարել, սակայն գուղացիական տնտեսությունները կարող են իրենց արտադրանքը վաճառել պետությանը՝ պետական ռեսուրսներ ձևավորելու համար:

7.6. Տրանսպորտի դերը և զարգացման խնդիրները

Տրանսպորտը տնտեսության կարևորագույն ճյուղերից մեկն է, որը էական դեր ունի երկրի ամբողջ տնտեսության զարգացման գործում: Տրանսպորտը իրականացնում է բեռնափոխադրումները, ուղևորներ է փոխադրում, ծառայություններ է կատարում բնակչության համար: Տնտեսության մյուս ճյուղերի հետ միասին տրանսպորտը մասնակցում է համախառն ներքին արդյունքի ստեղծմանը և ուրույն տեղ է գրավում աշխատանքի հասարակական բաժանման մեջ:

Բեռնափոխադրումներ իրականացնող տրանսպորտը արտադրական գործընթացը շարունակում է շրջանառության ոլորտում: Արտադրական գործընթացն ավարտված է համարվում, երբ արտադրված արտադրանքները հասցվում են սպառողին: Բեռնատար տրանսպորտում իրեղեն ձևով նոր սպառողական արժեքներ չեն ստեղծվում, այլ տեղի է ունենում դրանց արժեքի մեծացում: Տրանսպորտում կատարվում են նաև հսկայական ծավալի բեռնման-բեռնաթափման աշխատանքներ: Արտադրանքի տեղափոխման, բեռնման և բեռնաթափման աշխատանքների ծավալից կախված՝ ավելանում է արտադրանքի արժեքը:

Երկրի տրանսպորտային համակարգը սովորաբար ներառում է երկաթուղային, ավտոմոբիլային, օդային, խողովակաշարային, ծովային և գետային տրանսպորտը և ապահովում է նյութաիրային փոխանակությունը: Սպառողական արժեքների փոխադրումը, որն ապահովում է փոխադրվող առարկաների արժեքի մեծացում, հանդիսանում է տրանսպորտի արտադրանքը: Արտադրական գործընթացի այս առանձնահատկությամբ տրանսպորտը տարբերվում է արդյունաբերությունից, շինարարությունից և գյուղատնտեսությունից:

Տրանսպորտային գործընթացի առանձնահատկությունները մի կողմից պայմանավորում են տրանսպորտի առավելագույն մասնակցությունը ՀՆԱ-ի և ՀԱԱ-ի ստեղծմանը, իսկ մյուս կողմից, պահանջում են զգալի աշխատուժ և մեծ կապիտալ ներդրումներ՝ տրանսպորտային համակարգի համար անհրաժեշտ հիմնական ֆոնդեր ստեղծելու համար:

Տրանսպորտի կարևոր դերն այն է, որ նպաստում է արտադրողական ուժերի բանական տեղաբաշխմանը, արտադրության մասնագիտացման ու կոոպերացման մակարդակի բարձրացմանը, նոր տնտեսական շրջանների ձևավորմանը: Առանց տրանսպորտի անհնար է բնա-

կան հարստության օգտագործումը: Տարբեր մարզերի և շրջանների տնտեսական զարգացման մակարդակների համահարթումը, քաղաքների և բնակավայրերի տեղաբաշխումը էապես կախված են տրանսպորտից: Տրանսպորտն ապահովում է նաև երկրի ներքին և արտաքին մշակութային կապերը:

Տրանսպորտը տնտեսության մեջ կատարելով կարևոր դեր՝ իր հերթին զարգանում է հասարակական արտադրության անմիջական ազդեցությամբ: Տնտեսության մյուս ճյուղերի զարգացումը տրանսպորտի առանձին տեսակների զարգացման անհրաժեշտություն է առաջացնում:

1999թ. ՀՀ բեռնափոխադրումները կազմել են 5392.6 հազ. տոննա, իսկ բեռնաշրջանառությունը՝ 2052.9 մլն տ/կմ: Տրանսպորտի առանձին տեսակների մասնակցությունը այդ բեռնափոխադրումներին բնութագրվում է հետևյալ տվյալներով.

- երկաթուղային փոխադրումները կազմել են 1389.3 հազ. տոննա, որից ներհանրապետական փոխադրումները՝ 407.1 հազ. տոննա կամ մոտ 30%-ը,
- ավտոտրանսպորտով՝ 3131.3 հազ. տոննա,
- օդային տրանսպորտով՝ 13.5 հազ. տոննա,
- խողովակաշարային տրանսպորտով 858.5 հազ.տոննա:

Ելնելով այդ տվյալներից՝ տրանսպորտի նշված տեսակների բաժինը ընդհանուր բեռնափոխադրումների կառուցվածքում կազմում է՝

- երկաթուղային տրանսպորտինը՝ 25.8%,
- ավտոմոբիլային տրանսպորտինը՝ 58.1%,
- օդային տրանսպորտինը՝ 0.2%,
- խողովակաշարայինինը՝ 15.9%:

Տրանսպորտի ծրագրի հիմնական խնդիրն է՝ բավարարել տնտեսության և բնակչության պահանջը բեռնափոխադրումների և ուղևորափոխադրումների նկատմամբ: Տրանսպորտի առջև դրված կարևոր խնդիրներից են՝ փոխադրումների ինտենսիվության մեծացումը և փոխադրման ծախսերի կրճատումը: Վերջինս նաև տնտեսության առանձին ճյուղերի արտադրանքի ինքնարժեքի կրճատման կարևոր գործոն է: Տրանսպորտային ծախսերի կրճատման նպատակով միջոցառումներ են մշակվում տրանսպորտի շարժակազմի օգտագործման արդյունավետությունը բարձրացնելու, բեռնման և բեռնաթափման աշխատանքները մեքենայացնելու, փոխադրման եղանակները բարելավելու, աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացնելու ուղղությամբ: Տրանսպորտի առանձին տեսակներով կատարվող ուղևորափոխադրումների մեջ ՀՀ-ում գերակշռում է ավտոմոբիլային տրանսպորտը: Այսպես, 1999թ. ՀՀ-ում կատարված ուղևորափոխադրումների 98.4 %-ը բաժին է ընկնում ավտոմոբիլային, 1.1%-ը՝ երկաթուղային, 0.5%-ը՝ օդային տրանսպորտին:

Ինչպես տեսնում ենք, Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը և տնտեսական շրջափակումն ավելի են կարևորում ավտոմոբիլային տրանսպորտի դերը հանրապետության տնտեսության զարգացման գործում:

ՀՀ տնտեսության զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունի հատկապես արտաքին երկրների հետ տնտեսական կապերի զարգացումն ու ամրապնդումը: Այդ տեսակետից երկաթուղային տրանսպորտի արդյունավետությունը բարձրացնելու և ծովային տրանսպորտի ծառայություններից օգտվելու համար ՀՀ տրանսպորտի ճյուղի առջև խնդիր է դրված Բաթումում ստեղծել լաստանավ և արագացնել ՌԴ-ից և այլ երկրներից փոխադրումները Հայաստան:

Տրանսպորտի զարգացումը կարգավորելու նպատակով կազմվում է տրանսպորտի և կապի զարգացման ծրագիր, որը սերտորեն կապված է տնտեսական ու սոցիալական զարգացման մյուս ծրագրերի հետ և արտացոլում է տրանսպորտի և տնտեսության մյուս ճյուղերի կապը:

Տրանսպորտն ամենից առաջ կապված է արդյունաբերության հետ, իրականացնում է նրա արտադրանքի փոխադրումը: Ընդ որում, տրանսպորտային բեռնափոխադրումների մեծ մասը կամ արդյունաբերական արտադրանք է, կամ արդյունաբերական ձեռնարկությունների համար անհրաժեշտ աշխատանքի առարկաներ և աշխատանքի գործիքներ: Մյուս կողմից, տրանսպորտը արդյունաբերական արտադրանքի խոշոր սպառողներից մեկն է: Տրանսպորտի բոլոր տեսակների շարժակազմը, վառելիքը և էներգիան ստեղծվում են արդյունաբերության մեջ: Դա նշանակում է, որ տրանսպորտի ծրագրի ցուցանիշները մշակելիս անպայման պետք է հաշվի առնվեն արդյունաբերության արտադրական ծրագրի ցուցանիշները՝ արտահայտելով տրանսպորտի և արդյունաբերության փոխադարձ կապերը:

Գյուղատնտեսությունը նույնպես չի կարող զարգանալ առանց տրանսպորտի և ընդհանրապես: Բեռնափոխադրումների մեջ զգալի տեսակարար կշիռ ունի գյուղատնտեսական արտադրանքը: Նույնպիսի կապ գոյություն ունի նաև տրանսպորտի և կապիտալ շինարարության միջև:

Տրանսպորտի զարգացումը կարևոր նշանակություն ունի նաև բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման գործում: Բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը զուգընթաց մեծանում է պահանջը ուղևորափոխադրումների նկատմամբ: Հետևաբար, բնակչության կենսամակարդակը կանխատեսելիս անհրաժեշտ է ելնել տրանսպորտի զարգացման հնարավորություններից:

Տրանսպորտի և տնտեսական ու սոցիալական զարգացման մյուս ծրագրերի փոխադարձ կապը արտացոլվում է ծրագրի ցուցանիշներում, որոնք արտացոլում են նաև տրանսպորտի առջև դրված խնդիրները:

7.7. Տրանսպորտի ծրագրի ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան

Տրանսպորտի ծրագրում օգտագործվում են ցուցանիշներ, որոնք միասնական են տրանսպորտի բոլոր ենթաճյուղերի համար: Այդպիսի ընդհանուր ցուցանիշներ են. առաքվող բեռների քանակը, փոխադրում-

ների միջին հեռավորությունը (կմ), բեռնաշրջանառությունը (տոննա-կմ), ուղևորաշրջանառությունը (ուղևոր-կիլոմետր, ուղևոր-մղոն), բեռնաշրջանառությունը:

Բացի դրանցից, գործնականում կիրառվում են տրանսպորտի աշխատանքների առանձին կողմերը բնութագրող ցուցանիշներ՝ վագոնի պտույտի արագությունը, պտույտի տևողությունը, միջին դինամիկ բեռնվածությունը, միջին ստատիկ բեռնվածությունը, գնացքի նետտո և բրուտտո քաշերը, վագոնի միջին օրական վազքը, ավտոպարկի օգտագործման գործակիցը և այլն: Տրանսպորտի ծրագրի առանցքային հիմնական ցուցանիշը բեռնաշրջանառության ծավալն է, որի հիման վրա հաշվարկվում են մյուս ցուցանիշները:

Բեռնափոխադրումների ծավալը հաշվարկվում է ինչպես հեռանկարային ժամանակաշրջանի, այնպես էլ տարվա համար: Ծրագրերի մշակման նախնական փուլում, ինչպես նաև հեռանկարի համար, բեռնափոխադրումների ծավալը կարող է որոշվել՝ ելնելով այն փոխադարձ կապից, որը գոյություն ունի բեռնափոխադրումների ծավալի և արտադրության ծավալի աճի տեմպերի միջև: Որպես կանոն, արտադրության ծավալի աճին զուգընթաց աճում է նաև բեռնափոխադրումների ծավալը: Սակայն այդ ցուցանիշների աճի հարաբերակցության վրա կարող են ազդել մի շարք գործոններ, որոնք պայմանավորում են կամ արտադրության ծավալի, կամ բեռնափոխադրումների ծավալի առաջանցիկ աճը: Այսպես, օրինակ, արտադրողական ուժերի տեղաբաշխման կատարելագործումը նպաստում է բեռնափոխադրումների ծավալի ավելի դանդաղ տեմպերով աճին: Տնտեսավարող սուբյեկտները, որպես կանոն, ելնում են արտադրության ծավալի աճի և փոխադրումների ծավալի աճի միջև գոյություն ունեցող այդ կապից, որն ունենում է դինամիկ հավասարակշռվածության բնույթ: Դա պայմանավորված է նրանով, որ փոխադրումների ծավալի վրա ազդում է ոչ միայն արտադրողական ուժերի տեղաբաշխումը, այլ նաև նոր արտադրական համալիրների ստեղծումը, տնտեսության զարգացումը և արտադրության աճը, նոր շրջանների տնտեսական յուրացումը, գյուղատնտեսության ապրանքայնության մակարդակը, նոր հանքային ռեսուրսների օգտագործումը, արտադրության մասնագիտացման և կոոպերացման խորացումը, արտասահմանյան երկրների հետ տնտեսական և մշակութային կապերի զարգացումը: Վերջին տարիների ընթացքում մեր երկրում ՀՆԱ-ն աճում է ավելի արագ, քան բեռնափոխադրումների ծավալը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ հանրապետության արտադրության աճի տեմպերը դեռևս շատ ցածր են և բավարարում են միայն արտադրության վայրի պահանջները, իսկ մյուս կողմից, արտահանման ծավալները դեռևս փոքր են:

Փոխադրումների ծրագիրը մշակող կազմակերպությունները բեռնափոխադրումների ծավալը որոշելիս արտադրության աճի և բեռնափոխադրումների աճի միջև կապը օգտագործում են հետևյալ կերպ. ենթադրենք՝ 1996-2000թթ. ՀՆԱ-ն աճել է 20%-ով (IP), իսկ բեռնափոխադրումների ծավալը (IQ)՝ 15%-ով: Ենթադրենք նաև, որ գալիք 5 տա-

րուն արտադրության ծավալը (IP^1) աճելու է 125%-ով: Փոխադրումների ծավալի աճը (IQ^1) կարող ենք որոշել հետևյալ բանաձևով՝

$$IQ^1 = IQ/IP \times IP' = 115/120 \times 125 = 123/124 \times 125 = 0.958 \times 125 = 119.7\%$$

Բեռնաշրջանառության ծավալն ավելի ճշգրիտ որոշվում է տարվա կտրվածքով: Տվյալ դեպքում բեռնաշրջանառության ծավալը որոշելու համար նախ որոշվում է փոխադրման ենթակա բեռների քանակը: Այդ նպատակով կարևորագույն բեռնատեսակների համար կազմվում են արտադրության և սպառման շրջանային հաշվեկշիռներ, որոնք հնարավորություն են տալիս որոշելու, թե արտադրված արտադրանքի որ մասն է մնում տեղում օգտագործելու և որ մասն է ենթակա փոխադրման: Եթե նախորդ մեթոդն ուներ հիմնականում կողմնորոշող նշանակություն, ապա այս հաշվեկշռային մեթոդը հնարավորություն է տալիս ճշգրիտ որոշել փոխադրման ենթակա բեռների ծավալը: Արտադրության և սպառման շրջանային հաշվեկշիռը կազմվում է հետևյալ տեսքով.

(հազար տոննա)

Բեռների անվանումը	Ռեսուրսները			Ռեսուրսների բաշխումը							
	Մնացորդ տարվա սկզբին	Արտադրվել է	Ընդամենը	Օգտագործվել է տեղում	Մնացորդ տարվա վերջում	Փոխադրվել է ձեռնարկության տրամադրությամբ	Ընդամենը	Ենթակա փոխադրման			
								Ամբողջ	այդ թվում		
									Երկրամիջ	Ավտոտրանսպորտ	...
1. Հացաբեռներ	1.0	100.0	101.0	10.0	2.0	5.0	17.0	84.0	54.0	30.0	..
2. Կարտոֆիլ											
3. Շինարարական կոնստրուկցիաներ											

Հաշվեկշռի տվյալներից երևում է, որ փոխադրման ենթակա բեռների քանակը որոշվում է բեռների ռեսուրսների և դրանց՝ տեղում օգտագործվող ու ձեռնարկության տրանսպորտով փոխադրվող բեռների գումարի տարբերությամբ:

Արտադրության և սպառման շրջանային հաշվեկշիռներից բացի, մշակվում են նաև տրանսպորտային հաշվեկշիռներ, որոնք բնութագրում են ներկրվող և արտահանվող բեռների ծավալները: Այս հաշվեկշիռները լինում են դրական կամ բացասական մնացորդով և բնութագրում են տնտեսական կապերը այլ շրջանների և երկրների հետ: Մնացորդը դրական է այն դեպքում, երբ տվյալ շրջանն ավելի շատ արտադրում է, քան ներկրում: Հակառակ դեպքում հաշվեկշիռը բացասական մնացորդով է:

Համեմատաբար մեծ է ավտոմոբիլային և օդային տրանսպորտով փոխադրման ինքնարժեքը: Այդ պատճառով ավտոմոբիլային տրանսպորտով բեռները փոխադրվում են առավել կարճ տարածությունների վրա, իսկ օդային տրանսպորտով փոխադրվում են շուտ փչացող բեռները: Հետևաբար, տրանսպորտի այս կամ այն տեսակին առավելություն տալու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև տրանսպորտի տվյալ տեսակի զարգացման հնարավորությունները, օժանդակ ծախսերը, աշխարհագրական դիրքը, փոխադրվող բեռնատեսակների հատկությունները և այլն:

Բեռնաշրջանառության ծավալը որոշելու համար անհրաժեշտ է ունենալ ոչ միայն փոխադրման ենթակա բեռների քանակը, այլ նաև փոխադրման միջին հեռավորությունը: Դա առնչվում է տրանսպորտային տնտեսական կապերի ճիշտ ընտրության հետ: Որքան ճիշտ են ընտրվում արտադրողների և սպառողների տնտեսական կապերը, այնքան նվազագույն են լինում տրանսպորտային ծախսերը: Տնտեսական կապերը ճիշտ ընտրելու համար կազմվում են շախմատային տեսքի աղյուսակներ, որոնց միջոցով արտադրողներն ու սպառողներն ամրակցվում են:

Արտադրողների և սպառողների կապերի հիման վրա որոշվում է փոխադրումների միջին հեռավորությունը:

Փոխադրումների ծրագրի բաղկացուցիչ մասն են կազմում ուղևորափոխադրումները: Դրանք հաշվարկելու համար նախ որոշում են բնակչության շարժունության ցուցանիշը, հետևյալ բանաձևով՝

$K = W / H$, որտեղ՝

K -ն բնակչության շարժի գործակիցն է,

W -ն՝ ուղևորաշրջանառությունը (ուղևոր-կմ),

H -ը՝ բնակչության թվաքանակն է:

Այդ գործակիցը ցույց է տալիս, թե երկրի յուրաքանչյուր բնակիչ տարեկան քանի կիլոմետր ուղևորություն է կատարում: Գալիք ժամանակաշրջանի ուղևորաշրջանառության ծավալը որոշելու համար հաշվի են առնվում այն գործոնները, որոնք ազդում են բնակչության շարժունության վրա: Դրանցից հիմնականը բնակչության իրական եկամուտների աճն է: Հեռանկարային ժամանակաշրջանի վերջին տարվա համար ուղևորաշրջանառության ծավալը, կախված բնակչության իրական եկամուտների աճից, կարող ենք որոշել հետևյալ բանաձևով՝

$W' = K \times I_g \times \Delta IK (H + \Delta H)$, որտեղ՝

K - ն՝ բնակչության շարժունության գործակիցն է,

I_g -ն՝ բնակչության իրական եկամուտների աճի ինդեքսը,

ΔIK -ն՝ բնակչության շարժունության աճի գերազանցումը իրական եկամուտների աճին,

H -ը՝ բնակչության թիվը բազիսային տարում,

ΔH -ը՝ բնակչության բացարձակ հավելածը հեռանկարային ժամանակաշրջանում:

Ընթացիկ ժամանակաշրջանում (մեկ տարվա կտրվածքով) ուղևորաշրջանառության ծավալը կարող ենք որոշել այլ ձևով՝

$$W'' = Kx \cdot 2IK \times D, \text{ որտեղ }'$$

I'K-ն՝ մեկ դրամ իրական եկամտին բաժին ընկնող ուղևոր- կմ-ի միջին տարեկան աճի ինդեքսն է: Այն բազմապատկվում է երկուսով, որովհետև ծրագրի մշակման պահին հաշվետու տարվա տվյալները դեռևս հայտնի չեն,

D-ն՝ իրական եկամուտների գումարն է գալիք տարում:

Ուղևորաշրջանառության ծավալը որոշելիս, բացի բնակչության եկամուտների աճից, հաշվի են առնվում նաև դրա վրա ազդող այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են՝ արտադրողական ուժերի զարգացումը, բնակչության խտությունը, նոր շրջանների տնտեսական յուրացումը, առևտրի պայմանների փոփոխությունը, հանգստյան տների, զբոսաշրջության բազաների տեղաբաշխվածությունը, տրանսպորտային ցանցի զարգացումը, հաղորդակցության արագության մեծացումը, տրանսպորտային սակագների մակարդակը, բնակչության եկամուտների և ծախսերի կառուցվածքը և այլն:

Տրանսպորտի ծրագրի մշակման ժամանակ կարևոր է ոչ միայն փոխադրումների ծավալի որոշումը, այլ նաև դրա հիմնավորումը համապատասխան ռեսուրսներով՝ շարժական կազմով, վառելիքով, էներգիայով և այլն: Ծրագրի հիմնավորման համար նույնպես օգտագործվում են բազմաթիվ ցուցանիշներ, ինչպես, օրինակ՝ պահանջը վառելիքի, էլեկտրաէներգիայի, աշխատուժի նկատմամբ:

Ծրագրի հիմնավորման գործում ամենակարևորը տրանսպորտն անհրաժեշտ շարժակազմով ապահովելն է: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է պարզել առկա շարժակազմի օգտագործման արդյունավետությունը, դրա բարձրացման ուղիները և շարժակազմի նկատմամբ լրացուցիչ պահանջը: Պետք է նշել, որ շարժակազմի նկատմամբ լրացուցիչ պահանջը պայմանավորված է գործող շարժակազմի օգտագործման արդյունավետությամբ և փոխադրումների ծավալով: Գործող շարժակազմի օգտագործման բարելավումը հավասարազոր է նոր շարժակազմ ներգրավելուն:

Տրանսպորտի գործող շարժակազմի օգտագործման աստիճանը պարզելու համար օգտագործվում են մի շարք ցուցանիշներ, որոնք տրանսպորտի առանձին տեսակների համար տարբեր են: Օրինակ, երկաթուղային տրանսպորտում շարժակազմի օգտագործման ցուցանիշները բաժանվում են երկու խմբի.

1. վագոնների և լոկոմոտիվների հզորության և բեռնատարողության ցուցանիշներ,
2. շարժական կազմի արագության, պտույտի և վազքի ցուցանիշներ:

Ցուցանիշների առաջին խմբի մեջ մտնում են վագոնի ստատիկ և դինամիկ բեռնվածությունը, գնացքի նետտո և բրուտո քաշերը: Իսկ երկրորդ խմբի մեջ մտնում են վագոնի պտույտը, վագոնի լրիվ չվերթը, տեխնիկական, տեղամասային կամ առևտրական արագությունը, վագոնի միջին օրական վազքը և այլն:

Այդ ցուցանիշների վերլուծությունից պարզվում է, թե ինչպես կարելի է բարձրացնել շարժակազմի օգտագործման արդյունավետությունը և ապա հաշվարկվում է լրացուցիչ պահանջը տրանսպորտի շարժակազմի նկատմամբ: Նույն կերպ են վարվում նաև տրանսպորտի մյուս ենթաճյուղերում:

7.8. Մակրոտնտեսական քաղաքականությունը ՀՀ կապի զարգացման բնագավառում

Կապը հանրապետության տնտեսության կարևոր բնագավառներից մեկն է, որի արտադրանքը դրսևորվում է որոշակի ծառայությունների ձևով: Կապի ծառայությունները բաժանվում են երկու մասի. մի մասը սպասարկում է տնտեսությանը, իսկ մյուս մասը՝ բնակչությանը: Պետության մակրոտնտեսական քաղաքականությունն ուղղված է տնտեսության, բնակչության և երկրի պաշտպանության պահանջները կապի ծառայությունների նկատմամբ առավելագույնս բավարարելուն: Հետևապես, ՀՀ կապի զարգացման հիմնական խնդիրն է՝ կենսագործել պետական տնտեսական քաղաքականությունը այդ բնագավառում և հասնել այն բանին, որ տնտեսության, բնակչության և երկրի պաշտպանության պահանջները փոստային, հեռագրային և հեռախոսային ծառայությունների, հեռուստատեսության և ռադիոհաղորդումների, ինչպես նաև՝ պարբերական մամուլի տարածման նկատմամբ բավարարվեն արդյունավետ և արագ: Այդ նպատակով խնդիր է դրվում բարելավել գոյություն ունեցող կապի միջոցները, հետագայում դրանք կատարելագործել ու զարգացնել, ներդնել կապի նորագույն տեխնիկա, մեքենայացնել և ավտոմատացնել կապի արտադրական գործընթացները: Կապը սերտորեն առնչվում է տրանսպորտի հետ և դրանք հիմնականում հանդես են գալիս միասնաբար: Այսպես, և՛ կապը, և՛ տրանսպորտը իրականացնում են փոխադրումներ: Եթե տրանսպորտը փոխադրում է բեռներ և ուղևորներ, ապա կապը փոխադրում է տեղեկատվություն՝ լինի դա փոստային ծառայություն, թե՛ հեռուստա կամ ռադիոհաղորդագրություն:

Կապի ծառայությունների ծավալը չափվում է բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների միջոցով: Բնեղեն արտահայտությամբ չափվում է կապի ծառայությունների առանձին տեսակների ծավալը՝ նամակների, ծանրոցների փոխադրումը, հեռուստահաղորդումների, ռադիոհաղորդումների ծավալը: Կապի ծառայությունների ծավալն արժեքային արտահայտությամբ կարող ենք որոշել այդ ծառայությունների թիվը (բնեղեն արտահայտությամբ) բազմապատկելով համապատասխան սակագներով:

Կապի զարգացման ցուցանիշներն են՝ հեռուստատեսային և հեռախոսային ալիքների երկարությունը, կապի միջքաղաքային գծերը, ռադիոռելեային գծերի երկարությունը, հեռուստատեսային կայանների հզորությունը, հեռախոսային կայանների թիվը, դրանց հզորությունը և տարողությունը, փոստային կապի համալիր մեքենայացված-հանգու-

ցային ձեռնարկությունների թիվը, կապիտալ ներդրումների և արտադրական կարողությունների գործարկման ծավալները:

Կապի ծառայությունների ծավալի ցուցանիշի օգնությամբ որոշվում են շահագործական–տեխնիկական կարիքների համար անհրաժեշտ միջոցների ծավալը, կապիտալ ներդրումների արդյունավետությունը և այլն:

Կապի ծառայությունների կանխատեսման նպատակով լայնորեն կիրառվում է նորմատիվային մեթոդը՝ ըստ մեկ բնակչի հաշվով ծառայությունների սպառման մակարդակի: Գալիք ժամանակաշրջանի համար կապի ծառայությունների նկատմամբ պահանջը որոշելիս ելնում ենք բազիսային տարում մեկ բնակչի հաշվով այդ ծառայությունների ծավալից, դրանց աճի գործակցից և բնակչության թվաքանակից: Կապի ծառայությունների ծավալը կարող է ավելանալ տարբեր պատճառներով: Այսպես, գրավոր թղթակցության (նամակների), հեռախոսի ծառայությունների աճը կախված է բնակչության թվաքանակից, բնակչության առաքած ծանրոցներից՝ մանրածախ ապրանքաշրջանառության ծավալի, ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների առաքած ծանրոցներից՝ արդյունաբերական արտադրանքի, դրամական փոխանցումներից՝ բնակչության եկամուտների աճից և այլն:

7.9. Կապիտալ շինարարության քաղաքականությունը և զարգացման խնդիրները

Կապիտալ շինարարության միջոցով իրականացվում է արտադրական և ոչ արտադրական հիմնական ֆոնդերի պարզ և ընդլայնված վերարտադրությունը: Կառուցվում են նոր ձեռնարկություններ, վերակառուցվում և ընդլայնվում են գործող ձեռնարկությունները, գործարկվում են նոր արտադրական կարողություններ, շահագործման են հանձնվում առողջապահական, մշակութային–լուսավորչական, կոմունալ-կենցաղային, բնակելի շենքեր ու կառույցներ: Կապիտալ շինարարության միջոցով փոխհատուցվում է հիմնական ֆոնդերի մաշվածքը, վերակառուցվում են գործող հիմնական ֆոնդերը, ընդլայնվում և վերագինվում են արտադրական ֆոնդերը:

Կապիտալ շինարարության հիմնական խնդիրը երկրի արտադրական ներուժի մեծացումն է նոր տեխնիկական հիմքի վրա, բնակարանների և կոմունալ-կենցաղային ու սոցիալ-մշակութային օբյեկտների կառուցումը, դրանց նկատմամբ տնտեսության և բնակչության պահանջի բավարարումը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է նախ՝ արմատապես բարելավել կապիտալ շինարարությունը, բարձրացնել կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետությունը, պահպանել հիմնական ֆոնդերի և արտադրական կարողությունների գործարկման ժամկետները:

Երկրորդ՝ պետական կապիտալ ներդրումները և նյութական ռեսուրսներն ուղղել առաջնահերթ կառույցներ, կրճատել անավարտ շինարարությունը, մասնավորեցնել անավարտ շինարարության օբյեկտները:

Երրորդ՝ կապիտալ ներդրումներն օգտագործել ամենից առաջ ձեռնարկությունների վերակառուցման ու տեխնիկական վերազինման և անավարտ կառույցների ավարտման համար:

Չորրորդ՝ բարելավել նախագծային-հետազոտական աշխատանքների կազմակերպման մակարդակը, շինարարությունն իրականացնել առավել առաջադիմական և խնայողական նախագծերով:

Հինգերորդ՝ կատարելագործել շինարարական աշխատանքների կատարման եղանակները, լայնորեն կիրառել մրցութային եղանակը:

Այս և բազմաթիվ այլ խնդիրներ դրված են ՀՀ կապիտալ շինարարության բնագավառում վարվող տնտեսական քաղաքականության հիմքում: Հասկանալի է, որ այդ խնդիրները միաժամանակ լուծվել չեն կարող: Դա պայմանավորված է նրանով, որ շուկայական տնտեսությանն անցման պայմաններում զգալիորեն կրճատվեցին կապիտալ շինարարության թափն ու ծավալները, կապիտալ ներդրումները: Հետևաբար, այդ խնդիրների միաժամանակյա լուծումը կպահանջի հսկայական կապիտալ ներդրումներ, որոնց ֆինանսավորման համար չկան համապատասխան ռեսուրսներ: Այդ պատճառով առաջիկա տարիների համար նախատեսվում է իրականացնել կարևորագույն օբյեկտների շինարարությունը, որը կապահովի տնտեսության կայունացումն ու հետագա աճը: Դրանք և՛ արտադրական օբյեկտներ են, և՛ ենթակառուցվածքային կառույցներ, և՛ խոշոր ճանապարհներ, և՛ կամուրջներ, և՛ բնակարաններ աղետի գոտում:

Կապիտալ շինարարության խնդիրներն ու տնտեսական քաղաքականությունը ներկայացվում են զարգացման ծրագրում, որտեղ արտացոլվում են նաև տնտեսության մյուս ճյուղերին, հետևաբար՝ դրանց զարգացման ծրագրերին առնչվող կապերը, որոնք երկկողմանի են:

Այսպես, կապիտալ շինարարությունն ամենից առաջ կապված է արդյունաբերության հետ: Վերջինս կապիտալ շինարարությանն ապահովում է շինանյութերով, շինարարական մեքենաներով և մեխանիզմներով: Արդյունաբերության երկու խոշորագույն ճյուղեր՝ շինանյութերի արդյունաբերությունը և մեքենաշինությունը իրենց արտադրանքը տալիս են կապիտալ շինարարությանը: Կապիտալ շինարարությունը էլեկտրաէներգիայի, մետաղի, փայտանյութերի, վառելիքի և այլ արտադրատեսակների կարևոր սպառող ճյուղերից մեկն է: Կապիտալ շինարարությունն, իր հերթին արդյունաբերությանն ապահովում է շենքերով, կառույցներով, տեղակայում պահանջվող սարքավորումները: Մի կողմից՝ արդյունաբերության զարգացումը կախված է շինարարության թափից ու ծավալներից, իսկ մյուս կողմից՝ շինարարության զարգացումը, ամենց առաջ, պայմանավորված է շինարարության նկատմամբ արդյունաբերության և նրա առանձին ձեռնարկությունների պահանջից:

Կապիտալ շինարարության միջոցով են ստեղծվում նաև գյուղատնտեսության և տրանսպորտի հիմնական արտադրական և ոչ արտադրական ֆոնդերը: Գյուղատնտեսության համար կառուցվում են ոռոգելի ջրամբարներ, ջրանցքներ, ոռոգման ցանցեր և այլ կառույցներ, գյուղական վայրերում՝ մշակութային և կենցաղային շենքեր: Տրանսպորտի համար կառուցվում են հաղորդակցության ճանապարհներ, երկաթու-

դային և ավտոմոբիլային կայարաններ, օդանավակայաններ և այլ բնույթի օբյեկտներ: Մյուս կողմից, այդ ճյուղերի զարգացումը պահանջում է ավելացնել կապիտալ ներդրումների և կապիտալ շինարարության ծավալները: Կապիտալ շինարարության և վերոհիշյալ ճյուղերի իրական փոխադարձ կապերն արտացոլվում են դրանց զարգացման ծրագրերում նախատեսվող ցուցանիշներում:

Կապիտալ շինարարության ծրագրի ցուցանիշները կապված են նաև երկրի սոցիալ-մշակութային զարգացման ծրագրերի, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման ցուցանիշների, ինչպես նաև աշխատանքի արտադրողականության, աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման, աշխատանքի վերարտադրության ցուցանիշների հետ:

7.10. Կապիտալ շինարարության ծրագրի բաժինները և ցուցանիշները

Կապիտալ շինարարության ծրագիրը սովորաբար մշակվում է հետևյալ բաժիններով.

- արտադրական կարողությունների և հիմնական արտադրական և ոչ արտադրական ֆոնդերի գործարկման ենթածրագիր,
- կապիտալ ներդրումների ու շինարարական-մոնտաժային աշխատանքների ենթածրագիր,
- տիտղոսային ցուցակներ,
- շինարարական ինդուստրիայի զարգացման ենթածրագիր,
- նախագծային-հետազոտական աշխատանքների ենթածրագիր:

Ծրագրի այդ բաժիններից յուրաքանչյուրում մշակվում են բազմաթիվ ցուցանիշներ, որոնք արտացոլում են կապիտալ շինարարության հիմնական խնդիրները: Այսպես, կապիտալ ներդրումների ու շինարարական մոնտաժային աշխատանքների ենթածրագրում հաշվարկվում են կապիտալ ներդրումների և շինարարական-մոնտաժային աշխատանքների ծավալները, որոշվում են ներդրումների վերարտադրական, ճյուղային, տեխնոլոգիական և տարածքային կառուցվածքները: Թվարկված ցուցանիշներն առնչվում են երկրի ներդրումային քաղաքականությանը, ուստի դրանց հաշվարկման կարգը կշարադրենք հաջորդ (8-րդ) գլխում:

Այստեղ ամենաընդհանուր գծերով շարադրենք ծրագրի մյուս ենթաբաժիններում հաշվարկվող ցուցանիշները և դրանց մշակման մեթոդիկան:

Արտադրական կարողությունների և արտադրական և ոչ արտադրական հիմնական ֆոնդերի գործարկման բաժնում որոշվում են դրանց գործարկման ծավալները: Արտադրական կարողությունների և հիմնական ֆոնդերի գործարկման ծավալի ցուցանիշները արտահայտվում են այդ ծրագրի վերջնական նպատակները: Արտադրական կարողությունների գործարկման ծավալները հաշվարկվում են արտադրանքի առանձին տեսակների կամ խմբերի արտադրական կարողությունների հաշ-

վեկշնի միջոցով: Միատարր արտադրություններում արտադրական կարողությունների գործարկումը ցույց է տրվում բնեղեն, իսկ մեքենաշինական, քիմիական և բազմատեսակ արտադրանք թողարկող մյուս ճյուղերում՝ արժեքային արտահայտությամբ:

Հիմնական ֆոնդերի գործարկումը հաշվարկվում է՝ ելնելով արտադրական կարողությունների, ինչպես նաև արտադրական և ոչ արտադրական բնույթի օբյեկտների գործարկման ցուցանիշներից, տեսակարար կապիտալ ներդրումների նորմատիվներից և գնահատվում է միայն արժեքային արտահայտությամբ: Տեսակարար կապիտալ ներդրումներն այն ծախսերն են, որոնք պահանջվում են միավոր արտադրական կարողություն ստեղծելու համար:

Հիմնական ֆոնդերի գործարկման ծավալներն արտացոլվում են համապատասխան հաշվեկշռում:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի գործարկումը կարող ենք որոշել նաև նախագծային և նախահաշվային փաստաթղթերի հիման վրա: Դրանց հիման վրա որոշվում են շինարարական-մոնտաժային աշխատանքների արժեքը, տեղակայվող սարքավորումների, մեքենաների արժեքը, այն գործիքների արժեքը, որոնց ծառայության ժամկետը մեծ է մեկ տարուց, իսկ գինը՝ 25000 դրամից, գործարկվող օբյեկտի վարչակազմի պահպանման ծախսերը: Նախահաշվի հիման վրա առանձնացվում է նաև այն աշխատանքների արժեքը, որոնք մտնում են հիմնական ֆոնդերի արժեքի մեջ:

Որպես կանոն, կապիտալ ներդրումների ծավալն ավելի մեծ է, քան հիմնական ֆոնդերի գործարկման արժեքը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ կապիտալ ներդրումների մի մասը չի ավելացնում հիմնական ֆոնդերի արժեքը, և անավարտ շինարարության տարեվերջի մնացորդներ են գոյանում: Այն կապիտալ ծախսերը, որոնք կատարվում են շինարարության համար անհրաժեշտ ժամանակավոր կառույցների և շենքերի կառուցման, օբյեկտի համար անհրաժեշտ կադրերի պատրաստման, գործիքների ձեռքբերման համար, որոնց ծառայության ժամկետը փոքր է մեկ տարուց, իսկ արժեքը՝ 25000 դրամից, չեն ներառվում հիմնական ֆոնդերում:

Կապիտալ շինարարության տիտղոսացուցակները կազմում են դրա ծրագրի հիմնական բաժիններից մեկը, որտեղ կոնկրետացվում են ծրագրի ցուցանիշները արտադրական կարողությունների և հիմնական ֆոնդերի, առողջապահության և մշակույթի օբյեկտների գործարկման վերաբերյալ:

Տիտղոսային ցուցակները ընդգրկում են վերակառուցվող, ընդլայնվող և նոր կառուցվող օբյեկտները: Տիտղոսացուցակներում հանգամանորեն արտացոլվում են այդ օբյեկտների ծավալուն բնութագրերը: Դրանցում մասնավորապես նշվում են կառուցվող օբյեկտի լրիվ անվանումը, կառուցման վայրը, շինարարությունն իրականացնող կազմակերպությունը, շինարարությունն սկսելու և ավարտելու ժամկետները, օբյեկտի նախահաշվային արժեքը: Իսկ կապիտալ ներդրումների շին-

մոնտաժային աշխատանքների և հիմնական ֆոնդերի գործարկման ծավալները ցույց են տրվում ըստ առանձին տարիների:

Կապիտալ ներդրումների բաշխումն ու օգտագործումը վերահսկելու նպատակով տիտղոսացուցակներ են մշակվում նաև կառուցվող օբյեկտի առանձին բաղադրամասերի համար: Դրանք անվանվում են ներշինարարական տիտղոսացուցակներ և պարունակում են այն բոլոր ցուցանիշները, որոնք տրվում են նոր կառուցվող և վերակառուցվող օբյեկտների տիտղոսացուցակներում:

Շինարարական ինդուստրիայի զարգացումը որոշվում է ինչպես կապիտալ շինարարության, այնպես էլ բուն շինարարական կազմակերպությունների զարգացմանը վերաբերող և դրանց նյութատեխնիկական զարգացումը բնութագրող ցուցանիշների միջոցով:

Շինարարական ինդուստրիան շինարարական կազմակերպությունների, ձեռնարկությունների և շինարարական արտադրությունը նյութատեխնիկական ռեսուրսներով և ծառայություններով ապահովող տնտեսությունների ամբողջությունն է:

Շինարարական ինդուստրիայի, որպես տնտեսության ճյուղի առանձնահատկությունն այն է, որ ի տարբերություն արդյունաբերության, շինարարական արտադրանքը փոխադրելի չէ, սպառվում է արտադրության վայրում: Մյուս կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ տվյալ օբյեկտի կառուցումն ավարտելուց հետո հիմնական ֆոնդերը ապատեղակայվում են և տեղափոխվում այլ վայր՝ նոր շինարարություն կատարելու համար:

Շինարարական ինդուստրիայի զարգացումը բնութագրվում է երկու խումբ ցուցանիշներով: Առաջին խմբում ընդգրկվում են շինարարական-մոնտաժային աշխատանքների ծավալը, արտադրական կարողությունների և հիմնական ֆոնդերի գործարկման չափը և կապիտալ վերանորոգման աշխատանքների ծավալը:

Երկրորդ խմբում ներառվող ցուցանիշները վերաբերում են շինարարական ինդուստրիայի զարգացմանը: Այստեղ հիմնական ցուցանիշը շինարարական կազմակերպությունների արտադրական հզորությունների ծավալն է, որին զուգահեռ ցուցանիշներ կան նաև շինարարության մեջ նոր մեթոդների արմատավորման, շինարարական-մոնտաժային աշխատանքների մեքենայացման ու ավտոմատացման և շինարարական կազմակերպությունների մասնագիտացման վերաբերյալ:

Շինարարական աշխատանքները կարող են կազմակերպվել երկու եղանակով՝ տնտեսավարական և կապալառուական: Սովորաբար շինարարական-մոնտաժային աշխատանքների մի մասը կատարվում է տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից՝ սեփական ուժերով և ֆոնդերով: Դա տնտեսավարական եղանակն է: Շինարարական կազմակերպությունների կողմից շինմոնտաժային աշխատանքները իրականացվում են կապալառուական եղանակով: Նման շինարարության համար հայտարարվում է մրցույթ: Պատվիրատու կազմակերպությունները առաջադրում են մրցույթի պայմանները, որին մասնակցում են բազմաթիվ շինարարական կազմակերպություններ, որոնք նախօրոք հայտնում են իրենց

տեխնիկական և ֆինանսական հնարավորությունների մասին: Մրցույթի արդյունքներով ընտրվում է այն շինարարական կազմակերպությունը, որը բավարարում է մրցույթի պայմանները: Դրանից հետո, շահող կազմակերպությունը գլխավոր կապալառուական պայմանագիր է կնքում պատվիրատու կազմակերպության հետ, որով սահմանվում են կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները:

Եթե անհրաժեշտ է կատարել զուտ մասնագիտական շինարարական աշխատանքներ, ապա շինարարական կազմակերպությունները իրավասու են պայմանագիր կնքել այլ շինարարական կամ մոնտաժային կազմակերպությունների հետ՝ նրանց հանձնարարելով այս կամ այն շինարարական աշխատանքներ: Այդ պայմանագիրը կոչվում է ենթակապալառուական: Կապալառուական եղանակով շինարարություն իրականացնող կազմակերպությունները միավորվում են շինարարական վարչությունների, տրեստների և կոմբինատների մեջ:

Շինարարությունն իրականացնելու համար անհրաժեշտ նախագծային-հետազոտական աշխատանքները կատարում, օբյեկտի նախահաշվային արժեքը որոշում և բանվորական գծագրերը կազմում են նախագծային-գիտահետազոտական ինստիտուտներն ու կազմակերպությունները, որոնք գտնվում են ՀՀ քաղաքաշինության նախարարության ենթակայության տակ: Այդ կազմակերպությունների հիմնական խնդիրն է կապիտալ շինարարության ընթացիկ և հեռանկարային ծրագրերը ապահովել բարձրորակ տեխնիկական նախագծերով և բանվորական գծագրերով՝ առավելագույնս հաշվի առնելով գիտության և տեխնիկայի նորագույն նվաճումները:

Ա մ փ ո փ ու մ

- Երկրի տնտեսության արդյունավետությունը պայմանավորված է իրական տնտեսության և դրա առանձին ճյուղերի զարգացման հնարավորությունների օգտագործմամբ: Այդ տեսակետից առանձնապես կարևորվում են արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, կապիտալ շինարարության և փոխադրումների բնագավառներում վարվող տնտեսական քաղաքականությունները:

- Արդյունաբերական քաղաքականությունը երկրի կառավարության միջոցառումների ամբողջությունն է՝ ուղղված արդյունաբերության աճի տեմպերի ավելացմանը, վերակառուցմանն ու վերականգնմանը, արդյունաբերական արտադրանքի արտահանման ծավալների ավելացմանը, ներքին և արտաքին շուկաներում մրցունակ արտադրանքի աճին, ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանը, համաշխարհային տնտեսության հետ հայրենական արդյունաբերության սերտաճմանը, գիտատեխնիկական նվաճումների ներդրմանը և այլն:

- Ազրոպարենային համալիրի քաղաքականությունը այն միջոցառումների ամբողջությունն է, որոնք ուղղված են գյուղատնտեսական արտադրանքի ավելացմանը, այդ արտադրանքի նկատմամբ բնակչության և տնտեսության պահանջի բավարարմանը, գյուղական բնակչության զբաղվածության ապահովմանը, գյուղացիական տնտեսությունների արտադրության արդյունավետ կազմակերպմանը, դրանց արտադրանքի իրացմանը, հողատեսքերի և մյուս ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացմանը:

- Տրանսպորտի քաղաքականությունը այն միջոցառումների ամբողջությունն է, որոնք ուղղված են բեռնափոխադրումների և ուղևորափոխադրումների նկատմամբ տնտեսության և բնակչության պահանջի բավարարմանը, տրանսպորտի տեխնիկական մակարդակի բարձրացմանը, նրա առանձին տեսակների զարգացմանը:

- ՀՀ կապի քաղաքականության հիմնական գծերն են՝ տնտեսության, բնակչության և երկրի պաշտպանության պահանջների առավելագույն բավարարումը կապի ծառայությունների նկատմամբ, գոյություն ունեցող կապի միջոցների հետագա զարգացումն ու արդյունավետ օգտագործումը, կապի նորագույն տեխնիկայի ներդրումը և արտադրական գործընթացների ավտոմատացումը, հեռուստա և ռադիոհաղորդումների ցանցի զարգացումն ու կատարելագործումը:

Կապիտալ շինարարության քաղաքականությունն ընդգրկում է այն միջոցառումների ամբողջությունը, որոնք ուղղված են նոր տեխնիկական հիմքի վրա երկրի արտադրական ներուժի մեծացմանը, բնակարանների և կոմունալ-կենցաղային ու սոցիալ-մշակութային օբյեկտների կառուցման համար անհրաժեշտ կապիտալ ներդրումների ավելացմանը, հիմնական ֆոնդերի ու արտադրական կարողությունների գործարկման ծավալների մեծացմանը, նախագծային-հետազոտական աշխատանքների բարելավմանը, շինարարության եղանակների ու մեխանիզմների կատարելագործմանը:

Հիմնական հասկացություններ

Արդյունաբերական քաղաքականություն
Ագրարային քաղաքականություն
Շինարարական քաղաքականություն
Տրանսպորտի քաղաքականություն
Ցանքաշրջանառության ռոտացիա
Արտադրանքի անվանացանկ
Արտադրանքի տեսականի
Ագրոպարենային համալիր
Տրանսպորտի շարժակազմ
Արտադրական կարողություններ
Հիմնական արտադրական ֆոնդեր
Հիմնական ոչ արտադրական ֆոնդեր
Արտադրական կարողությունների օգտագործման գործակից
Արտադրական կարողությունների հաշվեկշիռ
Բեռնափոխադրումներ
Ուղևորափոխադրումներ
Բեռնաշրջանառություն
Ուղևորաշրջանառություն
Կապիտալ ներդրումներ
Շինարարական-մոնտաժային աշխատանքներ
Տեսակարար կապիտալ ծախսեր
Կապիտալ շինարարության տիտղոսացուցակ
Արտադրական կարողությունների և հիմնական ֆոնդերի
գործարկում
Շինարարական ինդուստրիա
Կապի ծառայություններ

Հարցեր կրկնության համար

1. Որո՞նք են արդյունաբերական քաղաքականության բնորոշ գծերը:
2. Որո՞նք են ագրարային քաղաքականության հիմնական գծերը:
3. Ի՞նչ է նշանակում տրանսպորտային քաղաքականություն:
4. Ինչպիսի՞ քաղաքականություն է վարում ՀՀ կառավարությունը շինարարության բնագավառում:
5. Ինչպիսի՞ քաղաքականություն է վարվում ՀՀ կապի զարգացման բնագավառում:
6. Որո՞նք են արդյունաբերական արտադրանքի բնեղեն ցուցանիշները, և ի՞նչ միջոցներով են դրանք չափվում:
7. Թվարկեք արդյունաբերական արտադրանքի արժեքային ցուցանիշները:
8. Ինչպե՞ս են հաշվարկվում համախառն, ապրանքային և իրացվող արտադրանքները:
9. Ինչո՞ւ է արդյունաբերական արտադրանքը գնահատվում բնա-իրային և արժեքային ցուցանիշներով:
10. Ի՞նչ ռեսուրսներով է հիմնավորվում արդյունաբերության ար-տադրական ծրագիրը:
11. Ինչպե՞ս է որոշվում արտադրության մասնագիտացման ընդհա-նուր արդյունավետությունը:
12. Ինչպե՞ս է արդյունաբերության արտադրական ծրագիրը հիմնա-վորվում ըստ արտադրական կարողությունների և հիմնական ֆոնդերի:
13. Ի՞նչ բաժիններից է կազմված ագրոպարենային ծրագիրը:
14. Որո՞նք են գյուղատնտեսության ծրագրի հիմնական ցուցա-նիշները:
15. Ի՞նչ ենթաճյուղեր ունի գյուղատնտեսական արտադրությունը, և որո՞նք են դրա հիմնական խնդիրները:
16. Ի՞նչ դեր ունեն գյուղատնտեսական ռեսուրսների պետական պահուստները:
17. Որո՞նք են գյուղատնտեսական արտադրության նյութատեխնի-կական բազայի ցուցանիշները:
18. Որո՞նք են տրանսպորտի տեսակները, և դրանք ի՞նչ հեռանկար-ներ ունեն ՀՀ-ում:
19. Որո՞նք են տրանսպորտի ծրագրի հիմնական բաժինները և ցու-ցանիշները:
20. Ինչպե՞ս է որոշվում բեռնաշրջանառության ծավալը:
21. Ինչպե՞ս է որոշվում փոխադրման ենթակա բեռների քանակը:

22. Ի՞նչ սկզբունքներ կան բեռները տրանսպորտի առանձին տեսակներով փոխադրելու հարցում:
23. Ինչպե՞ս է որոշվում ուղևորաշրջանառության ծավալը:
24. Որո՞նք են երկաթուղային տրանսպորտի շարժակազմի օգտագործման ցուցանիշները:
25. Ի՞նչ բաժիններ ունի կապիտալ շինարարության ծրագիրը:
26. Ինչպե՞ս են որոշվում արտադրական կարողությունների և հիմնական ֆոնդերի գործարկման ծավալները:
27. Ի՞նչ ցուցանիշներ են ընդգրկում շինարարության տիտղոսացուցակները:
28. Ի՞նչ ցուցանիշներ են արտացոլվում շինարարական ինդուստրիայի ծրագրում:
29. Ինչպե՞ս են կազմակերպվում շինարարական մրցույթները:
30. Ի՞նչ եղանակներով է իրականացվում շինարարությունը:

ԳԼՈՒԽ 8

ՀՀ ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս գլխում կանդաղառմանը «ներդրումներ» մակրոտնտեսական հասկացությանը, ներդրումային քաղաքականությանը, ընդլայնված վերարտադրության գործում ներդրումների ունեցած դերին, դրանց ֆինանսավորման աղբյուրներին, մասնավոր ներդրումների խթանման պետական լծակներին, ֆինանսական շուկաներում փոխառու միջոցների առաջարկի ու պահանջարկի մոդելին: Այն հնարավորություն կտա օգտագործել ներդրումային պահանջարկի մոդելը պետական ներդրումային քաղաքականության տարբերակների վերլուծության համար:

Այս մոդելները քննարկելիս դիտարկելու ենք հետևյալ երեք հարցերը.

- ինչու՞ են ներդրումները նվազում տոկոսադրույքի աճի դեպքում,
- ի՞նչն է առաջացնում ներդրումային ֆունկցիայի կորի տեղաշարժ,
- ինչու՞ է ներդրումների ծավալը տնտեսական վերելքների ժամանակ աճում, իսկ անկման ժամանակ՝ նվազում:

Կներկայացվեն նաև ներդրումների տնտեսական արդյունավետության գնահատման մեթոդները:

8.1. Ներդրումային քաղաքականության էությունը, խնդիրները, տարրերը

Ցանկացած երկրի տնտեսական, սոցիալական ու գիտատեխնիկական զարգացումը կապված է ներդրումային գործունեության հետ: Ներդրումային գործունեությունը ներդրումները իրականացնելու ուղղությամբ ներդրողի գործնական աշխատանքի ամբողջությունն է: Այդ աշխատանքը կարգավորվում է համապատասխան օրենսդրությամբ: Ներդրումային գործունեությունը կարգավորող օրենքների և այլ նորմատիվային ակտերի ընդունումը պետական ներդրումային քաղաքականության իրականացման կարևոր պայմաններից մեկն է: Այդ քաղաքականության օրենսդրական հիմքերը կարգավորում են տարբեր ձևերի ներդրումային գործունեությունը:

«Ներդրումներ» հասկացությունը խիստ լայն է: Տնտեսագիտության տարբեր բաժիններում և պրակտիկ գործունեության տարբեր ոլորտներում դրա բովանդակությունն ունի իր առանձնահատկությունը: Մակրոմակարդակում ներդրումներն ամբողջական ծախսերի մի մասն են՝ ներառում են արտադրության նոր միջոցների վրա ծախսերը (արտադրական կամ ֆինանսական ներդրումներ), ներդրումներ բնակարանային շինարարությունում և ներդրումներ ապրանքային պաշարներում: Այսինքն, ներդրումները երկրի համախառն ներքին արդյունքի մի մասն են, որոնք ընթացիկ ժամանակահատվածում չեն սպառվում և տնտեսության մեջ ապահովում են կապիտալի աճ:

Ներդրումների և կապիտալի միջև գոյություն ունի անխզելի կապ: Ներդրումները հանդես են գալիս, որպես փոփոխական հոսք, իսկ կապիտալը՝ պաշար: Կապիտալը իրենից ներկայացնում է փողի միջոցների և իրական կապիտալային ապրանքների ձևով խնայողությունների կուտակումներ, որոնք դրանց սեփականատերերի կողմից ներգրավվում են տնտեսության գործընթացներում որպես ներդրումային ռեսուրս՝ եկամուտ ստանալու նպատակով:

Ըստ կապիտալի ներդրման օբյեկտների՝ ներդրումները դասվում են **իրականի և ֆինանսականի**: Նոր կապիտալի ստեղծման կամ գործող կապիտալի վերականգնման վրա կատարված ցանկացած ծախս իրական ներդրում է: Իրական ներդրումներ են նյութական օբյեկտների վրա կատարված ծախսերը, որոնք օգտագործվում են որոշակի ժամանակահատվածում և շահույթ են ապահովում: Ֆինանսական է համարվում կապիտալի ներդրումը տարբեր ֆինանսական ակտիվներում, գլխավորապես արժեթղթերում՝ եկամուտ ստանալու նպատակով: Պարզ ապրանքային տնտեսության մեջ գերակշռողը իրական ներդրումներն էին, իսկ ժամանակակից շուկայական տնտեսության մեջ՝ ֆինանսական ներդրումները: Ներդրումների այս երկու ձևերը լրացնում են միմյանց: Այս տեսակետից ներդրումներ հասկացությունը կարելի է բնութագրել ֆինանսական և տնտեսագիտական իմաստով:

Ֆինանսական իմաստով, ներդրումները եկամուտ ստանալու նպատակով տնտեսական գործունեության մեջ դրվող բոլոր ֆինանսական ակտիվներն են: *Տնտեսագիտական իմաստով*՝ հիմնական կապիտալի ստեղծման, ընդլայնման ու վերակառուցման, ինչպես նաև դրանով պայմանավորված՝ շրջանառու կապիտալի փոփոխության հետ կապված ծախսերն են:

Երկրի տնտեսության ներդրումային գործունեությունը պայմանավորված է դրա զարգացման երկարաժամկետ նպատակներով, որն իրականացվում է նախապես մշակված ներդրումային քաղաքականությունը համապատասխան: Ներդրումային քաղաքականությունը կապված է երկրի տնտեսության զարգացման ռազմավարության հետ:

Ներդրումային քաղաքականությունը ներդրումային գործունեության պետական կարգավորման գործընթաց է, ներդրումների հոսքերի ակտիվացմանը և խթանմանն ուղղված միջոցառումների ամբողջություն: Ներդրումային քաղաքականությունն վարվում է պետության և տնտեսավարող մյուս սուբյեկտների առումով: Ամեն մի տնտեսավարող սուբյեկտ մշակում և իրականացնում է իր ներդրումային քաղաքականությունը: Պետության՝ ներդրումային գործունեության կարգավորումն ուղղված է

ընդհանուր տնտեսական, սոցիալական, գիտատեխնիկական ենթակառուցվածքների զարգացմանը: Այն իրականացվում է պետական ներդրումների, ինչպես նաև տնտեսական լծակների օգնությամբ մասնավոր ներդրումային գործունեությունը խթանելու միջոցով:

Ներդրումային գործունեությանը պետության ուղղակի մասնակցությունը իրականացվում է ներդրումային նախագծերի մշակման, հաստատման և ֆինանսավորման միջոցով՝ պետական բյուջեի հաշվին:

Տարբերվում են ներդրումային գործունեության վրա պետական ներգործության պասիվ և ակտիվ մեթոդներ: Պասիվ մեթոդների օգտագործումը կապված է վերարտադրության պայմանների և սպառման մասին տեղեկատվության ապահովման հետ: Դրանք ներառում են նաև երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման հեռանկարների հիմնավորումը:

Ներդրումային գործունեության մեջ պետության ակտիվ մասնակցության մեթոդներն են.

1. Անհատ ձեռներեցների համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը՝ առաջին հերթին բարենպաստ ներդրումային միջավայրի ձևավորումը, ինչպես նաև ներքին և արտաքին ներդրումները խթանող հարկային և ամորտիզացիոն քաղաքականության մշակումը:
2. Պետության ուղղակի մասնակցությունը երկրի համար կարևոր և արդյունավետ նախագծերում:
3. Պետության մասնակցությունը ենթակառուցվածքային օբյեկտների ստեղծմանը:

Ներդրումային քաղաքականությունն ամեն մի երկրի տնտեսական քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է և բխում է երկրի տնտեսական զարգացման նպատակներից՝ արդյունավետ ներդրումային գործունեության միջոցով երկրի տնտեսական զարգացման բարձր տեմպերի և ազգային եկամտի առավելագույն ծավալի ապահովում:

Ներդրումային քաղաքականության էությունը բացահայտում են լուծում պահանջող խնդիրները.

1. ներքին ներդրումների համար բարենպաստ պայմանների ստեղծում, այդ նպատակների համար խնայողությունների կուտակում,
2. տնտեսության կառուցվածքային քաղաքականության մեջ պետական ներդրումների դերի բարձրացում,
3. արտասահմանյան ներդրումների ներգրավման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծում:

Ներդրումային գործունեության զարգացման համար բարենպաստ տնտեսական պայմաններ ստեղծելիս պետությունը կարող է օգտագործել արտոնյալ հարկային քաղաքականությունը, արագացված ամորտիզացիայի մեթոդները, բնակչության դրամական միջոցները և այլ արտաբյուջետային աղբյուրները, շարժական և անշարժ ֆինանսական լիզինգի զարգացումը:

Ներդրումային քաղաքականության մշակումը ընդգրկում է հետևյալ հիմնական փուլերը.

1. Երկրի տնտեսության տնտեսական ու ֆինանսական ռազմավարությանը համապատասխան՝ ներդրումային գործունեության առանձին ուղղությունների ձևավորում:

2. Ներդրումային միջավայրի և ներդրումային շուկայի իրավիճակի հետազոտում. ուսումնասիրվում են ներդրումների առանձին ձևերի, ներդրումային ամբողջ գործունեության իրավական պայմանները: Վերլուծվում են ներդրումային շուկայի ընթացիկ իրավիճակը և այն պայմանավորող գործոնները: Կանխատեսվում է տնտեսության ներդրումային գործունեության հետ կապված՝ կապիտալի շուկայի առաջիկա իրավիճակը:

3. Ներդրումային առանձին օբյեկտների ընտրություն և դրանց համապատասխանեցում երկրի ներդրումային քաղաքականությանը: Ներդրումային քաղաքականության մշակման այդ գործընթացում ուսումնասիրվում է ներդրումային շուկայի ընթացիկ առաջարկը: Ուսումնասիրման համար ընտրվում են առանձին ներդրումային նախագծեր, որոնք առավել համապատասխան են երկրի տնտեսության ներդրումային գործունեության ուղղությանը: Դիտարկվում են տեխնիկայի և տեխնոլոգիաների

ձեռքբերման հնարավորությունները և պայմանները, որոնք անհրաժեշտ են մախկին տեսակների նորացման համար:

4. Ներդրումային ռեսուրսների անհրաժեշտ ծավալի որոշում և դրանց աղբյուրների կառուցվածքի օպտիմալացում: Ներդրումային քաղաքականության մշակման այս փուլում կանխատեսվում է ներդրումների ընդհանուր պահանջարկը՝ մախատեսվող ծավալները՝ ներդրումային գործունեություն իրականացնելու համար: Ելնելով կապիտալի շուկայի իրավիճակից՝ որոշվում է ներդրումային գործունեության համար փոխառու ֆինանսական միջոցների ներգրավման նպատակահարմարությունը:

5. Ներդրումային ծրագրերի իրականացումը արագացնելու ուղիների ապահովում: Նախատեսվող ներդրումային ծրագրերը պետք է կատարվեն հնարավորին չափ արագ, քանի որ ներդրումային ծրագրի իրականացման բարձր տեմպերը նպաստում են երկրի տնտեսական զարգացման արագացմանը: Բացի դրանից, ինչքան արագ են իրականացվում ներդրումային ծրագրերը, այնքան արագ են սկսում ձևավորվել դրամական հոսքերը՝ շահույթի և ամորտիզացիոն հատկացումների տեսքով: Ներդրումային ծրագրերի իրականացման արագացումը կրճատում է փոխառու կապիտալի օգտագործման ժամանակը:

Ներդրումային քաղաքականության տարրերն են.

- ներդրումային ներքին աղբյուրների ներգրավման, ինչպես նաև արտասահմանյան երկրներից կապիտալի ներգրավման ձևերն ու մեթոդները,
- ներդրված կապիտալի տեղաբաշխման սկզբունքները և մեթոդները,

Ներդրումային քաղաքականության հիմքում դրվում է ներդրումային հոսքերի ակտիվացումը տնտեսության այն ճյուղերում, որոնք կապահովեն մրցակցություն համաշխարհային շուկայում և միջազգային տնտեսական կապերի զարգացում:

8.2. Ներդրումների դերը ընդլայնված վերարտադրության գործում

Ներդրումային գործընթացը անմիջականորեն կապված է տնտեսական համակարգի դինամիկայի հետ: Այն հասարակական վերարտադրության բաղկացուցիչ մասն է, այսինքն՝ արտացոլում է վերարտադրության գործընթացի բոլոր փուլերը՝ արտադրությունը, բաշխումը, փոխանակումը և սպառումը: Ներդրումային գործընթացը ներառում է.

1. ներդրումային ապրանքների ստեղծում (շինարարության օբյեկտներ, մեքենաներ ու սարքավորումներ, տեխնոլոգիաներ),
2. նոր արտադրական կարողությունների ստեղծման և յուրացման գործընթաց,
3. ապրանքների բնականոն թողարկման ռեժիմով գործող օբյեկտների շահագործում:

Տնտեսության արագ զարգացման համար պահանջվում են հսկայական ներդրումներ: Դրանց հաշվին ոչ միայն իրականացվում է դուրս գրվող ֆոնդերի փոխարինումը, այլև գիտատեխնիկական առաջադիմության հիման վրա ապահովվում է արտադրական կարողությունների աճը: Ներդրումները համարվում են ընդլայնված վերարտադրության գլխավոր գործոն, ինչպես նաև տնտեսության հաշվեկշռվածության ստեղծման կարևոր միջոց: Ցանկացած ներդրում մեծ կամ փոքր չափով փոփոխություններ է առաջացնում արտադրության ձևավորվող կառուցվածքում: Ներդրումների փոփոխությունները վերջին հաշվով փոխում են ազգային տնտեսության կառուցվածքը: Այն կարևոր է արտադրության մեջ գիտատեխնիկական նորամուծությունների ներդրման առումով, որովհետև գիտության ու տեխնիկայի նվաճումները, ինչպես հայտնի է, իրացվում են ներդրումային գործընթացի միջոցով, որի ընթացքում տեղի է ունենում նորի ստեղծումը, գործող արտադրական համալիրների և ձեռնարկությունների արդիականացումը և վերազինումը: Երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում կարևոր դեր ունեն ներդրումների

ծավալը և կառուցվածքը, որոնք նպաստում են սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության իրականացմանը:

Երկրի ֆինանսական կայունությունը կապված է ներդրումների ավելացման հետ: Հասկանալի է, որ տնտեսական աճը և բնակչության բարեկեցությունը անհնար է ապահովել առանց տնտեսության իրական հատվածում կապիտալ ներդրումներ կատարելու:

Մակրոէկոնոմիկայում դիտարկում ենք ներդրումների երկակի դերը: Քանի որ դրանք ծախսերի մեջ անփոփոխ բաղադրիչ են, ապա ներդրումների կտրուկ ավելացումը կամ կրճատումը կարող է մեծ ներգործություն ունենալ ամբողջական պահանջարկի վրա, դա իր հերթին ազդում է թողարկման ու զբաղվածության վրա: Բացի դրանից, ներդրումները նպաստում են կապիտալի կուտակմանը: Կառույցների ու սարքավորումների պաշարների աճը ավելացնում է երկրի թողարկման ներուժը և ապահովում տնտեսական աճ երկար ժամանակահատվածում: Աշխատանքի արտադրողականության աճի գործոններից մեկը համարվում է տնտեսության իրական ոլորտում ներդրումների ավելացումը: Սակայն ՀՀ տնտեսության մեջ կատարվող ներդրումների ծավալները տարեցտարի կրճատվում են: Եթե 1990թ. հիմնական ֆոնդերի կուտակման համար օգտագործվել է ՀՆԱ 34.32, ապա 1992թ.՝ 16.9, 1993թ.՝ 12.3, 1997թ.՝ 19.6, 1998թ.՝ 17%-ը: Ներդրումները էլ ավելի քիչ են իրական հատվածում: Այսպես, արդյունաբերության մեջ կատարված ներդրումները 1990թ. ՀՀ-ում կազմել են ՀՆԱ 6.7%-ը, 1995թ.՝ 0.5% և 1999թ.՝ 0.55%-ը¹:

Ազգային տնտեսության աճի աղբյուրներից են օտարերկրյա ներդրումները: Դրանք ավելացնում են երկրի արդյունաբերական ներուժը: Չնայած այդ կապիտալով ստեղծված շահույթի մի մասը երկրից դուրս է բերվում, սակայն այն բարձրացնում է աշխատանքի արտադրողականությունը և վարձատրությունը: Բացի դրանից, զարգացող երկրներին հնարավորություն է ընձեռում յուրացնել արդյունաբերական զարգացած երկրներում մշակված և օգտագործվող նոր տեխնոլոգիաները:

¹ Տե՛ս ԵՊՀ, Բանբեր, 3 (102), Երևան, 2000թ., Հ. Բ.Ղուշչյան, ՀՀ տնտեսական անվտանգության հիմնահարցերը:

Այսպիսով, ներդրումների ծավալը և տնտեսության մակրոտնտեսական ցուցանիշները փոխադարձ կապի մեջ են: Մի կողմից՝ արտադրության արդյունավետության անփոփոխ պայմաններում արտադրության ծավալի աճի հնարավորությունները որոշվում են կատարվող ներդրումների ծավալի միջոցով, մյուս կողմից՝ ներդրումներ անելու հնարավորությունը և ահրաժեշտությունը պայմանավորված են արտադրված արտադրանքի մեծությամբ:

Ազգային եկամտի կուտակման ֆոնդը օգտագործվում է հիմնական արտադրական և ոչ արտադրական ֆոնդերի և պետական պաշարների (պահուստների) ստեղծման համար: Առաջին երկուսը միասին ձևավորում են ազգային եկամտից կատարվող ներդրումների ծավալը (զուտ ներդրումներ): Ներդրումներ են արվում հիմնական կապիտալի ամորտիզացիայի այն մասի հաշվին, որը կատարվում է դրա փոխհատուցման համար: Այդպիսի ներդրումներն ապահովում են միայն պարզ վերարտադրությունը, եթե արտադրության նախկին միջոցների փոխարեն ավելի կատարելագործվածները չեն ներդրվում:

Արտադրության աճը ձեռք է բերվում զուտ ներդրումների հաշվին:

1990-ական թվականներին ՀՀ-ում համախառն ներդրումները փոքր են եղել ամորտիզացիոն հատկացումներից: Դա վկայում է ՀՀ տնտեսության ներուժի, եկամուտների ձևավորման տնտեսական բազայի կրճատման և ներդրումային գործունեության ճգնաժամի մասին: Միայն ամորտիզացիոն հատկացումներին համախառն ներդրումների գերազանցման պայմաններում է, որ ապահովվում է ընդլայնված վերարտադրությունը և ազգային եկամտի ձևավորման տնտեսական բազան: Դրանում կարելի է համոզվել՝ դիտարկելով ՀՀ տնտեսության մեջ հայրենական ներդրումները 1994-2000թթ.:

Աղյուսակ 8.1

*ՀՀ տնտեսության մեջ հայրենական ներդրումները
1994-2000թթ. (ընթացիկ գներով, մլրդ դրամ)*

N	Ցուցանիշներ	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1.	Ամորտիզացիա	27.6	74.7	99.0	116.0	130.6	139.0	150,3
2.	Համախառն ներդրումներ	24.2	38.5	52.2	57.0	76.0	79.0	101,0
3.	Զուտ ներդրումներ	-6.3	-36.2	-46.8	-59.0	-54.6	-60.0	-49,3

Աղյուսակից երևում է, որ զուտ ներդրումները բերված բոլոր տարիների համար բացասական են, ինչը վկայում է ներդրումային գործունեության ճգնաժամի մասին:

Այս տարիներին ՀՆԱ ծավալում իրական հատվածի տեսակարար կշիռը նվազել է: Եթե ապրանքների արտադրության բաժինը ՀՆԱ ծավալում 1995թ. կազմում էր 71.6%, 1996թ.՝ 66.4%, 1997թ.՝ 62.8%, 1998թ.՝ 61.3%, ապա 1999թ.՝ 56.4% ¹:

Իրականում, հաշվարկային տվյալներով, հիմնական ֆոնդերի կուտակման տեսակարար կշռի նվազումը կազմել է 14 տոկոսային կետ: Ներդրումներն ավելի արագ տեմպերով են կրճատվել արտադրական ոլորտում, որի հետևանքով արտադրական ներուժի արագացող ֆիզիկական և բարոյական մաշվածությունը զարգացող այլ երկրներից հետ մնալու պատճառ է դառնում: Ներդրումային գործունեության վերականգնումը համարվում է ճգնաժամից դուրս գալու և տնտեսական աճի համար պայմաններ ստեղծելու միակ ուղին: Սակայն կառավարության տնտեսական քաղաքականությունը դեռևս չի նախատեսում պետական ներդրումների աճ: Կառավարության գլխավոր հոգսը բյուջեի ճեղքվածքի կարկատելն է և արտաքին ու ներքին պարտքի կարգավորումը: Անհրաժեշտ է առաջին պլան մղել հանրապետության տնտեսական ու սոցիալական զարգացման խնդիրները: Իսկ դա նշանակում է մշակել տնտեսական, ֆինանսական և ներդրումային ճգնաժամից դուրս գալու միջոցառումներ: Հասկա-

¹ Տե՛ս ԵՊՀ Բանբեր, 3(102), Երևան, 2000թ., Զ.Բ.Ղուշյան, ՀՀ տնտեսական անվտանգության հիմնահարցերը:

նալի է, որ պետք է ակտիվացնել ներդրումների համար միջոցների հավաքագրման բոլոր աղբյուրները՝ հաշված ձեռնարկությունների շահույթը, բյուջետային ռեսուրսները և արտասահմանյան ներդրումները: Սակայն զարգացման ներկա փուլում, երբ դեռ չեն վերացել տնտեսական ճգնաժամի հետևանքները (բյուջեի ճեղքվածքը), դրանք նույնպես չեն կարող ապահովել ներդրումների երկարաժամկետ ֆինանսավորումը:

8.3. Ներդրումների ֆինանսավորման աղբյուրները

Ներդրումների համար գլխավոր աղբյուր են ազգային եկամուտը և ամորտիզացիայի հատկացումները: ՀՀ ազգային եկամտի մեջ կուտակման բաժնի անկման պայմաններում, ներդրումային գործունեության ակտիվացման վրա դրականորեն կարող է ազդել նախորդ տարիների համեմատ ազգային եկամտի ծավալի ավելի արագ աճը: Ընդ որում, այն պետք է առաջանցիկ աճ ունենա համախառն ներդրումների նկատմամբ, որպեսզի փոխհատուցվի կուտակման մասի կրճատումով պայմանավորված ներդրումների սահմանափակումը և հնարավորություններ ստեղծի ներդրումային ռեսուրսների լրացուցիչ հավելաճի համար:

Վերջին տասնամյակում ՀՀ ներդրումային գործընթացում տեղի են ունեցել.

1. պետական ներդրումների բաժնի կրճատում,
2. նոր ներդրումային համակարգի խթանների ձևավորում,
3. ոչ պետական ֆինանսավորման աղբյուրների ձևավորում:

Նման իրավիճակում մեծանում է ֆինանսական համակարգի ազդեցությունը ներդրումային գործընթացի վրա: Ֆինանսական շուկայի հիմնական խնդիրն է դառնում խնայողությունների ներգրավումը տնտեսության իրական հատվածում:

Անցումային տնտեսության պայմաններում ազգային կապիտալի կուտակումը իրականացվում է պետական և մասնավոր հատվածների կողմից: Կենտրոնացված ներդրումները օգտագործվում են համազգային

ծրագրերի իրագործման համար՝ ապահովելով արտադրական և սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացումը:

Մասնավոր հատվածի ներդրումների ֆինանսավորման աղբյուր են հիմնական ֆոնդերի ամորտիզացիայի միջոցները: ՀՀ ներդրումային գործունեության ֆինանսավորման մեջ ձեռնարկությունների սեփական միջոցներից կատարված ներդրումները կազմել են՝ 1995թ.՝ 28%, 1998թ.՝ 25%, 1999թ.՝ 29%:

Անցումային ժամանակահատվածում հանրապետության մասնավոր հատվածի ներդրումները կատարվել են ամորտիզացիայի հաշվին, և ինչպես ցույց են տալիս աղյուսակ 8.1-ի տվյալները, զուտ ներդրումները բացասական են, քանի որ ամորտիզացիայի հատկացումները ամբողջությամբ չեն ներդրվել:

Դա բացատրվում է նրանով, որ անցումային փուլում ձեռնարկությունները շահագրգռված են ամորտիզացիայի ֆոնդերում ավելացնել հատկացումները: Այդ միջոցները, շահույթի համեմատ, շահավետ է օգտագործել ներդրումների ֆինանսավորման համար, որովհետև դրանք չեն հարկվում:

Չափազանց փոքր ամորտիզացիայի հատկացումները, ազգային առումով, անբավարար են ընդլայնված, նույնիսկ՝ պարզ վերարտադրության ներդրումների պահանջարկը բավարարելու համար: Ավելի շուտ, կապիտալի դուրսգրումը նպաստում է ներդրումների աճին, հիմնական կապիտալի նորացմանը, սակայն կրճատում է հայտարարված շահույթը, որը համարվում է հարկման բազա, այսինքն՝ փոքրացնում է բյուջեում հարկային ստացումները: Դրա համար հիմնական կապիտալի իրային կրողների ծառայության ժամկետների որոշումը և դուրսգրման կարգը շուկայական տնտեսությամբ երկրներում դարձել է պետության գործառույթը:

Ինչպես հայտնի է, ամորտիզացիայի ֆոնդին հատկացվող միջոցներն ազատվում են հարկերից և կարող են օգտագործվել միայն ներդրումների ֆինանսավորման համար: Հատկացված միջոցները, մտնելով

ամորտիզացիայի ֆոնդի մեջ, երկար ժամանակ չեն կարող մնալ առանց շարժի, որովհետև այդ կապիտալը վերարտադրական է:

Ձեռնարկատիրոջ բնական ձգտումն է այդ կապիտալը շրջանառության մեջ արագ մտցնելը, այսինքն՝ դա ներդնել նոր հիմնական կապիտալի ստեղծման կամ վերակառուցման մեջ:

Մաշված կապիտալի դուրսգրման կարգի ու նորմի փոփոխության, ամորտիզացիայի ֆոնդում ստացվող միջոցների հոսքի ընդլայնման կամ նեղացման միջոցով պետական կարգավորող մարմիններն ավելացնում կամ կրճատում են ներդրումների ֆինանսավորման համար իրացվելի միջոցների ստացումները: Պետական կարգավորող մարմինները, փոխելով ամորտիզացիայի հատկացումների կարգը և դրույքաչափերը, որոշում են զուտ շահույթի այն մասը, որը կարող է ազատվել հարկերից: Ջարգացող երկրներում ամորտիզացիայի հատկացումները գլխավոր աղբյուր են ծառայում ներդրումների ֆինանսավորման համար: Տարբեր երկրներում դրանց բաժին է ընկում համախառն ներդրումների 50-80%-ը: Արագացված ամորտիզացիայի հատկացումների միջոցով հիմնական կապիտալը արժեքային արտահայտությամբ ավելի արագ է վերարտադրվում, քան ֆիզիկապես և բարոյապես մաշվում է: Արագացված ամորտիզացիոն հատկացումները համարվում են շահույթի կապիտալացման մեթոդներից մեկը: Շահույթի՝ կապիտալի վերածման նման կարգը կատարվում է ավելի արագ:

Հիմնական ֆոնդերի վերարտադրության մեջ որոշակի դեր ունեն վարկերը: Վարկերի օգտագործման շնորհիվ մեծանում են ներդրումային գործընթացի արագացման հնարավորությունները և բարձրանում դրանց արդյունավետությունը: Վարկերը ներդրողներին կողմնորոշում են խելամիտ նախագծային լուծումների և միջոցների խնայողաբար օգտագործման: Երկարաժամկետ վարկերն առաջին հերթին նպատակահարմար է հատկացնել տեխնիկական վերազինմանը և վերակառուցմանը: Ի տարբերություն ներդրումների մյուս աղբյուրների՝ վարկը վերադարձելի է և վճարովի: Երկարաժամկետ վարկավորումը խթանող ներգործություն ունի ներդրումների արդյունավետության աճի վրա: Ձեռնարկությունների

շահույթը ծառայում է որպես վարկերը վերադարձնելու և տոկոսները մարելու միջոց: Դրանով ձեռնարկություններում կապիտալ ծախսումների արդյունավետ տարբերակների ընտրության շահագրգռվածություն է առաջանում:

Ներդրումների ֆինանսավորման կարևոր աղբյուր է ֆոնդային շուկայի միջոցով բնակչության ազատ միջոցների ներգրավումը: ՀՀ-ում դեռևս ֆոնդային շուկայի զարգացում չի նկատվում. համարյա ամբողջ բորսային շրջանառությունը բաժին է ընկնում պետական արժեթղթերի առևտրին: Արտադրական ձեռնարկությունների և բանկերի բաժնետոմսերի բաժինը բորսային ֆոնդային շուկայում աննշան մաս է կազմում:

Բաժնետիրական արժեթղթերի շուկան դեռևս ձևավորման գործընթացում է: Հայաստանի բաժնետոմսերի գերակշռող մասը թողարկվել է մասնավորեցման գործընթացում՝ հիմնական ֆոնդերի մոտավոր գնահատման հիման վրա: Արևմտյան երկրներում արժեթղթերի թողարկումը հիմնականում ծառայում է ներդրումային նախագծերի ֆինանսավորմանը, ազատ դրամական միջոցների ներգրավմանը: Բաժնետիրական արժեթղթերի շուկայի զարգացման դժվարությունը բացատրվում է առկա տնտեսական իրավիճակով: Չնայած ինֆլացիայի կրճատմանը՝ արտադրության աճ տեղի չունեցավ: Արտադրության մեջ ներդրումները շարունակում են նվազել, շատ ձեռնարկությունների ֆինանսական դրությունը անբավարար է, դրանց կառուցվածքային վերակառուցումը և հիմնական կապիտալի նորացումը անդամալուծված է: Դեռևս չի ստեղծված ֆոնդային շուկայի ենթակառուցվածքը:

Ներդրումների ֆինանսավորման մյուս աղբյուրը օտարերկրյա ներդրողների միջոցների ներգրավումը և դրամաշնորհներն են:

Արտասահմանյան կապիտալի ներգրավումը վերաբերում է Հայաստանի տնտեսության զարգացման ռազմավարական խնդիրներին: Դա ամենից առաջ անհրաժեշտ է արտասահմանյան տեխնոլոգիաների և կառավարման փորձի ներգրավման համար:

Աշխարհի շատ երկրներում հայրենական ներդրումներն արտասահմանյանի համեմատ մեծ են, իսկ ՀՀ-ում 1990-ական թվականներից

շարունակ նվազում են հայրենական ներդրումները: Հայաստանում փոքր է նաև արտասահմանյան ներդրումների բացարձակ ծավալը:

Ներդրումային ոլորտի օրենսդրությունը ձևավորման փուլում է: Կան շատ իրավական հիմնախնդիրներ հատկապես արտասահմանյան ներդրումների ոլորտում, որոնք լուծում են պահանջում: Բարենպաստ ներդրումային միջավայրի ձևավորման խնդիրները կապված են սեփականության իրավունքի երաշխիքի, հատկապես մասնավոր սեփականության իրավունքի իրական ապահովման հետ: Ուստի պետության և մասնավոր ներդրողների միջև իրավական հարաբերություններն ամբողջությամբ կարգավորված չեն:

Արտասահմանյան համագործակցության ծրագրերով մեծ ծավալի ներդրումներ են կատարվում հատկապես դրամաշնորհների տեսքով: Նման համագործակցության նախընտրելի ձևեր են համարվում.

- պայմանագրային արտադրությունը, երբ արտասահմանյան գործընկերներն ապահովում են շրջանառու կապիտալը հունքի, երբեմն էլ փողի տեսքով՝ դառնալով պատրաստի արտադրանքի տերը, փոխհատուցելով միայն ձեռնարկության կատարած ծախսերը,
- տեխնոլոգիայի փոխանցումը, երբ արտասահմանյան գործընկերը ներդնում է սարքավորում կամ տեխնոլոգիա, երբեմն՝ շրջանառու կապիտալ՝ որպես փոխհատուցում ստանալով բաժնետոմսեր, շահաբաժիններ կամ արտադրանք,
- հիմնական կապիտալի ներդրումը, երբ արտասահմանյան գործընկերները շահույթ ստանալու նպատակով ներդնում են հիմնական կապիտալ:

Կան նաև միջազգային կազմակերպություններից միջոցների ներգրավման հնարավորություններ: Նման միջազգային կազմակերպություններ են՝ Համաշխարհային բանկը, Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպությունը, Եվրոմիության՝ ԱՊՀ երկրներին տեխնիկական օգնության գործակալությունը (TACIS), ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալությունը: Այս կազմակերպությունները տարբեր

ծրագրերի շրջանակներում ստեղծել են դրամաշնորհային բարեգործական հիմնադրամներ, որոնք վարկավորվում են, տրամադրում դրամաշնորհներ և աջակցում ձեռնարկություններին ֆինանսական միջոցների ներգրավման գործում:

Արտադրության մեջ ներդրումների ֆինանսավորման տարածված ձևերից է ֆինանսական լիզինգը: Ձեռնարկությունը լիզինգի ձևով փաստացի վարկ է ստանում սարքավորումների լրիվ արժեքի չափով: Դա հատկապես կարևոր է միջոցների պակասի դեպքում: Իր հերթին, բանկերի համար հեշտանում է գրավի խնդիրը: Լիզինգը արտասահմանյան կապիտալի ներգրավման եղանակ է, որը նպաստում է բնակչության զբաղվածության աճին, արտադրական բազայի զարգացմանը:

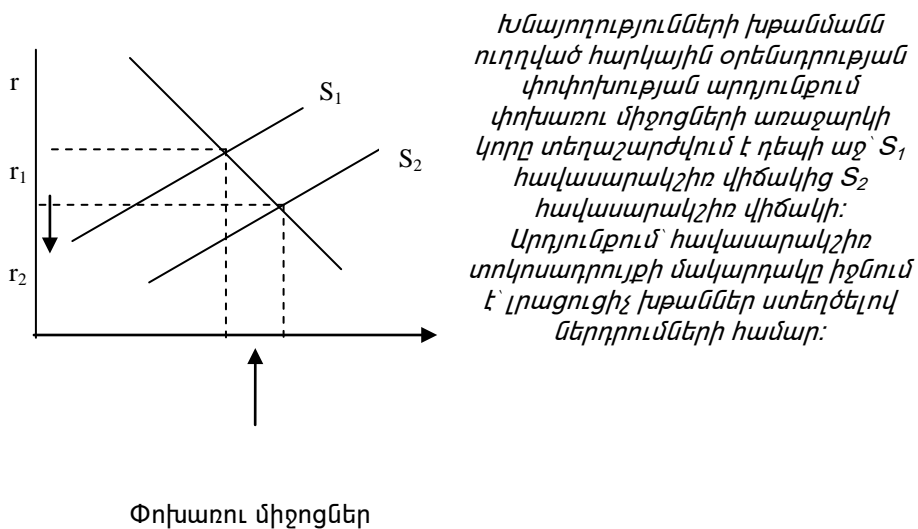
8.4. Մասնավոր ներդրումների պետական խթանման լծակները

Ներդրումային քաղաքականությունը ներառում է միջոցառումներ, որոնք նպաստում են մասնավոր ներդրումների ավելացմանը:

Այդպիսի միջոցառումների համար տնտեսական լծակ կարող են ծառայել հարկերը, վարկերը, մաքսային վճարները, երաշխավորված փոխառությունները:

Մենք գիտենք, որ խնայողության աճը ապահովվում է ՀՆԱ աճի բարձր տեմպեր: Ուստի տնտեսագետներն առաջարկում են հարկային օրենսդրության փոփոխություններ՝ խնայողությունները խթանելու նպատակով: Այսպես, օրինակ, Բիլ Արչերը, երբ 1995թ. գլխավորում էր ԱՄՆ կոնգրեսի ֆինանսական կոմիտեն, առաջարկեց փոխարինել գործող եկամտահարկը սպառողական հարկով: Այսպիսի մոտեցումը բացառում է խնայողություններին ուղղվող եկամտի հարկումը մինչև այն պահը, քանի դեռ խնայողություններն ուղղված չեն սպառմանը: Ըստ էության, սպառման հարկը շատ նման է այլ երկրներում կիրառվող շրջանառության (վաճառքի) հարկին: Գոյություն ունի նաև մեկ այլ տարբերակ, ըստ որի

կենսաթոշակային հաշիվներից, եկամուտներ ստացողները հարկեր չեն վճարում եկամուտներից: Դիտարկենք փոխառու միջոցների շուկայի վրա խնայողությունների խթանման ազդեցությունը.

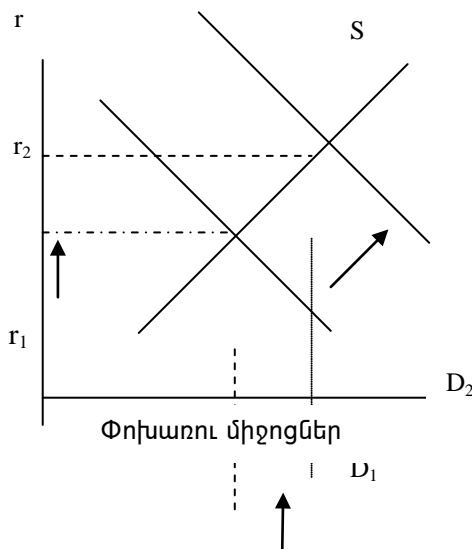
Նկ. 8.1. Փոխառու միջոցների առաջարկի ավելացումը

Խնայողությունների խթանմանն ուղղված հարկային օրենսդրության փոփոխությունը տեղաշարժում է փոխառու միջոցների կորը դեպի աջ. S_1 -ը դառնում է S_2 : Արդյունքում՝ հավասարակշիռ տոկոսադրույքը իջնում է՝ խթանելով ներդրումները: Գրաֆիկում արտահայտված է հավասարակշիռ տոկոսադրույքի նվազումը՝ $r_1 - r_2$, ինչը պայմանավորել է փոխառու միջոցների ծավալի հավասարակշռության կետի տեղաշարժ դեպի աջ: Այսպիսով, հարկային օրենսդրության փոփոխությունը խթանում է խնայողությունները. արդյունքում նվազում է տոկոսադրույքը, և աճում են ներդրումները:

Ենթադրենք՝ նոր շինարարության մեջ միջոցներ ներդնող ձեռնարկությունների համար սահմանվում են հարկային արտոնություններ: Ըստ էության, դա նման է ներդրումային հարկային վարկին: Այժմ գրաֆիկորեն

ցույց տանք, թե ինչպես են այդ արտոնություններն ազդում փոխառու միջոցների շուկայի իրավիճակի վրա:

Երբ հարկային օրենսդրության փոփոխությունը խթանում է ներդրումները, ապա փոխառու միջոցների նկատմամբ պահանջարկը մեծանում է, իսկ տոկոսադրույքը՝ աճում: Դա իր հերթին խնայողությունների աճի շահագրգռվածություն է առաջացնում: Այս դեպքում պահանջարկի կորը տեղաշարժվում է աջ՝ վերև: D_1 -ը ընդունում է D_2 դիրքը, արդյունքում տոկոսադրույքը և փոխառու միջոցների հավասարակշռված մակարդակը աճում են: Այսպիսով, ներդրումների խթանմանն ուղղված հարկային օրենսդրության փոփոխությունը հանգեցնում է տոկոսադրույքի և խնայողության աճի: Հարկային քաղաքականության նպատակն է պետական սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի իրականացման համար բյուջեում ստեղծել բավարար քանակությամբ միջոցներ, ինչպես նաև՝ տնտեսությունում գործարար ակտիվության աճի և առաջադիմական կառուցվածքային տեղաշարժերը խթանելու պայմաններ: ՀՀ-ում գործող հարկային քաղաքականությունը կողմնորոշված է նշված խնդիրներից միայն առաջինի լուծմանը:

Երբ հարկային օրենսդրության փոփոխությունը խթանում է ներդրումները, փոխառու միջոցների պահանջարկը մեծանում է: Արդյունքում տոկոսադրույքն աճում է՝ խթանելով խնայողությունների աճը: Այս դեպքում պահանջարկի կորը D_1 հավասարակշիռ վիճակից տեղաշարժվում է D_2 հավասարակշիռ վիճակը:

Նկ. 8.2. Ներդրումային հարկային արտոնության ազդեցությունը

Արտադրական ձեռնարկությունների գործարար ակտիվության բարձրացման և գերակայելի ճյուղերի զարգացման համար նպատակահարմար է նվազեցնել ձեռնարկություններից հարկազանձման ընդհանուր չափը, սահմանել տարբերակված հարկային դրույքներ: Հարկային դրույքների տարբերակումը նպատակահարմար է իրականացնել առաջնային ուղղություններով, արտոնյալ հարկազանձման միջոցով: Հարկերը կարող են նպաստել հանրապետության տնտեսության կայունացմանը: Դրա համար պահանջվում է հարկային համակարգի միջոցով բարենպաստ պայմանների ստեղծում:

Արտոնյալ հարկազանձումը, խթանելով բոլոր տնտեսավարող սուբյեկտներին՝ ներդրումներ կատարելու արտադրության զարգացման նպատակով, կարող է դրական ազդեցություն ունենալ նաև բնակչության զբաղվածության ապահովման վրա: Եթե տվյալ ձեռնարկությունը հնարավորություն ունի որևէ տարում ավելացնել սեփական կապիտալը, ապա նպատակահարմար է հարկերը կրճատելու հաշվին այդպիսի ձեռնարկություններին այդ գումարի չափով հատկացնել լրացուցիչ վարկ: Եթե որևէ բանկի վարկի ծավալը կամ վարկային ռիսկը մեծ է, ապա կարելի է ստեղծել բանկային միություններ՝ կոնսորցիալ վարկեր տալու նպատակով: Այդպիսի վարկերի համար որպես վարկային ռեսուրս կարող են ծառայել բանկային մասնակիցների միացյալ միջոցները: Կոնսորցիալ վարկերը վարկի ինքնուրույն ձև չեն և տրվում են մյուս վարկերին բնորոշ սկզբունքներով: Այս դեպքում փոխվում են վարկային ռեսուրսների կուտակման մեխանիզմը և վարկ տալու մեխանիզմը: Շուկայական տնտեսությամբ շատ երկրներում ներդրումային հարկային վարկը կապիտալի կուտակումը խթանող հանգամանք է: Ներդրումային հարկային վարկը, ներդրումային ապրանքների ձեռքբերման վրա ծախսված ամեն մի դրամական միավորից, որոշակի մեծությամբ, կրճատում է ձեռնարկության հարկային վճարումները: Քանի որ ձեռնարկությունը հարկերի

նվազեցման հաշվին նոր կապիտալի ձեռքբերման ծախսերի մի մասը փոքրացնում է, ապա հարկային զեղչերի համակարգը տանում է կապիտալի միավորի գնման ծախսերի կրճատման: Այլ խոսքով, ներդրումային վարկը կրճատում է միավոր կապիտալի ձեռքբերման ծախսերը և ավելացնում ներդրումները:

Շատ տնտեսագետներ ներդրումային հարկային վարկը համարում են ներդրումների ակտիվացման ամենակարևոր խթաններից մեկը: ՀՀ բյուջեի մասին օրենքում նույնպես նշվում է ներդրումների նկատմամբ հարկային արտոնությունների կիրառման նպատակահարմարության մասին: Դրա հետ միասին, շատ ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների ցածր շահութաբերության ու վնասով աշխատելու հետ կապված, տնտեսության հիմնական ճյուղերում նախատեսված արտոնությունները չեն բերում ներդրումային ակտիվության սպասվելիք աշխուժացման:

Ներդրումային ճգնաժամից դուրս գալու ելքը շատ տնտեսագետներ կապում են հարկային մի շարք արտոնություններ սահմանելու հետ: Այսպիսի տեսակետը համարվում է հիմնավորված: Պետք է նշել, որ այդ ուղղությամբ շատ բան արդեն արված է: Սակայն մի շարք պատճառներով այդ արտոնությունները գործում են միայն փաստաթղթերում, իսկ գործնականում չեն կիրառվում: Այսպես, ՀՀ հարկային օրենսդրությամբ՝ ձեռնարկություններին հնարավորություն է տրվում ստանալ ներդրումային հարկային վարկ, այսինքն՝ որոշակի ժամանակահատվածում և որոշակի համաձայնեցված չափով փոքրացնելով շահութահարկը, ինչպես նաև տարածաշրջանային ու տեղական հարկերը՝ հետագայում առանձին փուլերով մարել վարկի գումարը՝ տոկոսի հետ միասին: Ներդրումային հարկային վարկը ձեռնարկություններին տրվում է գիտահետազոտական ու փորձակոնստրուկտորական աշխատանքներ կատարելու կամ գործող ձեռնարկությունների տեխնիկական վերագինման, ինչպես նաև տարածաշրջանային սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը նպաստող կարևոր պատվերներ կատարելու համար:

Դրա հետ միասին, շատ ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների ցածր շահութաբերության և վնասով աշխատելու հետ կապ-

ված, տնտեսության հիմնական ճյուղերի համար նախատեսված արտոնությունները չեն առաջացնում ներդրումային սպասվելիք աշխուժացում:

Որպես ներդրումների իրականացման խթանների չափման միջոց՝ ծառայում է Տոբինի q -ի որոշումը: Նորելյան մրցանակի դափնեկիր Ջեյմս Տոբինը ենթադրել է, որ ձեռնարկությունները ներդրումների մասին որոշում են ընդունում հետևյալ հարաբերակցության հիման վրա.

$$q = \frac{\text{Տեղակայված կապիտալի շուկայական արժեք}}{\text{Կապիտալի վերականգնման արժեք}}$$

Տոբինի q -ի համարիչը արժեթղթերի շուկայում գոյացած կապիտալային ակտիվների արժեքն է: Հայտարարը՝ կապիտալային բարիքների զինը, որով նրանք կարող են ձեռք բերել ներկա պահին: Ըստ Տոբինի՝ մաքուր ներդրումների ծավալը պետք է կախված լինի այն բանից, թե q -ն մեկից մեծ է, թե՞ փոքր: Եթե q -ն մեկից մեծ է, ապա արժեթղթերի շուկան տեղակայված կապիտալը գնահատում է ավելի մեծ գումարով, քան նրա փոխարինման արժեքն է: Այս դեպքում մենեջերները հնարավորություն ունեն ավելացնել իրենց ձեռնարկությունների բաժնետոմսերի շուկայական արժեքը՝ ձեռք բերելով շատ կապիտալ: Եվ ընդհակառակը՝ երբ q -ն փոքր է մեկից, ապա արժեթղթերի շուկան տեղակայված կապիտալը գնահատում է դրա փոխարինման արժեքից փոքր գումարով: Այս դեպքում մենեջերները կապիտալը չեն փոխարինի դրա դուրսգրման չափով: Չնայած առաջին հայացքից Տոբինի ներդրումների տեսությունը նոր դասական մոդելից կարող է տարբեր երևալ, իրականում այդ երկու մոդելները սերտորեն կապված են: Այս կապը ակնհայտ է դառնում, եթե հիշենք, որ Տոբինի q -ն կախված է տեղակայված կապիտալի ընթացիկ և սպասվելիք շահույթից: Եթե կապիտալի սահմանային արդյունքը գերազանցում է կապիտալային ծախսերը, ապա տեղակայված կապիտալը շահույթ է բերում: Այդ փաստը կապիտալը վարձակալման տվող ձեռնարկությանը դարձնում է գրավիչ, որը բարձրացնում է տվյալ ձեռնարկության բաժնետոմսերի շուկայական արժեքը և հանգեցնում q -ի մեծաց-

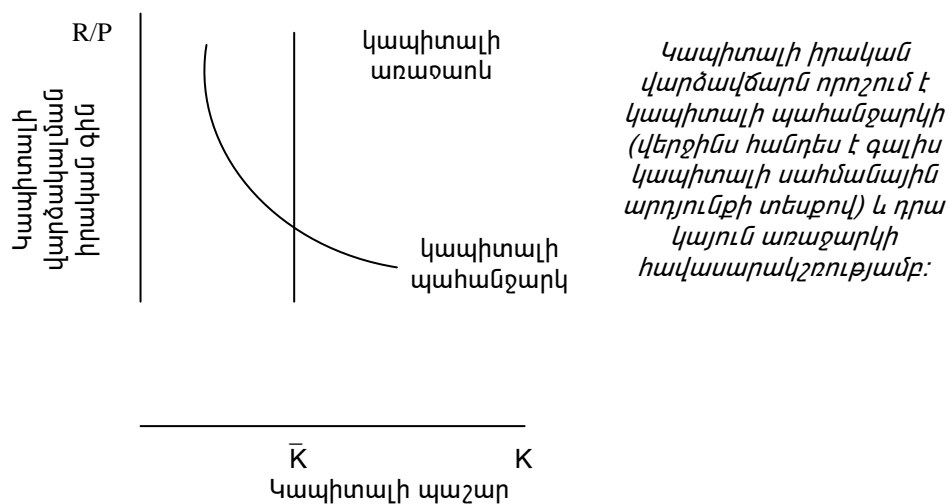
ման: Նմանապես, եթե կապիտալի սահմանային արդյունքը փոքր է կապիտալի միավորի ծախսերից, ապա տեղակայված կապիտալը հանգեցնում է կորուստների, հետևապես՝ բաժնետոմսերի շուկայական ցածր արժեքի և գ-ի փոքր մեծության:

8.5. Ներդրումները արտադրական ոլորտում

Հիմնական ֆոնդերում ներդրումների մոդելը ստացել է ներդրումների նոր դասական մոդել անվանումը: Նոր դասական մոդելում դիտարկվում են ներդրումային ապրանքներ ունեցող ձեռնարկությունների եկամուտներն ու ծախսերը: Մոդելում ցույց է տրվում, թե ինչպես է ներդրումների մեծությունը կապիտալի պաշարների հետ միասին կապվում սահմանային հատույցի, տոկոսադրույքի և ձեռնարկությունների նկատմամբ կիրառելի հարկազանձման կարգի հետ:

Մոդելի ձևավորման համար ենթադրենք՝ տնտեսությունում գործում են երկու տեսակի ձեռնարկություններ՝ արտադրական, որոնք արտադրում են ապրանքներ ու ծառայություններ՝ օգտագործելով վարձակալվող կապիտալը և ձեռնարկություններ, որոնք կապիտալը տալիս են վարձակալման, տնտեսության մեջ իրականացնում են ամեն տեսակի ներդրումներ, գնում են արտադրական ֆոնդեր և վարձակալման տալիս արտադրական ձեռնարկություններին: Իրական տնտեսության մեջ ձեռնարկությունների մեծամասնությունը կատարում է այդ երկու գործառնությունները: Մոդելը լավ պատկերացնելու նպատակով նախ դիտարկենք կապիտալի վարձակալման գինը: Նախորդ թեմաներից հիշենք, թե ինչպես է օրինակելի ձեռնարկությունը որոշում ընդունում օգտագործվող կապիտալի մասին. նա համեմատում է կապիտալի լրացուցիչ միավորից ստացվող ծախսերն ու եկամուտները: Ձեռնարկությունը կապիտալը վարձակալում է R դրույքով և իր արտադրանքը վաճառում է P գնով: Արտադրական ձեռնարկության կապիտալի միավորին բաժին ընկնող իրական ծախսերը կազմում են R/P : Միավոր կապիտալի օգտագործման

իրական արդյունքը կապիտալի սահմանային արդյունքն է (MPK), այսինքն՝ լրացուցիչ թողարկումը, որը ստացվում է կապիտալի լրացուցիչ միավորի օգտագործման դեպքում: Օգտագործվող ծավալը մեծացնելիս դրա սահմանային արդյունքը կրճատվում է. ինչքան շատ կապիտալ ունի ձեռնարկությունը՝ իր տրամադրության տակ, այնքան կապիտալի միավորի ավելացման դեպքում թողարկման աճը փոքրանում է: Այսպիսով, կարող ենք անել եզրակացություն, որ առավելագույն չափի շահույթի համար ձեռնարկությունը վարձակալող կապիտալն ավելացնում է այնքան, քանի դեռ դրա սահմանային արդյունքը չի իջնում մինչև կապիտալի վարձակալման իրական գնի մակարդակը: Գրաֆիկորեն ցույց տանք շուկայում վարձակալվող կապիտալի հավասարակշռությունը.

Նկ.8.3. Կապիտալի վարձակալման գինը

Կապիտալի սահմանային արդյունքը որոշում է պահանջարկի կորի դիրքը: Կապիտալի պահանջարկի կորը շեղվում է աջ՝ ներքև, որովհետև հայտնի է՝ ինչքան մեծ է կապիտալի ծավալը, այնքան փոքր է դրա սահմանային արդյունքը: Տնտեսության մեջ յուրաքանչյուր պահի կապիտալի քանակը հաստատուն է, այդ պատճառով առաջարկի կորը

ուղղահայաց է: Վարձակալման վերցված կապիտալի գինը ճշգրտվում է առաջարկի ու պահանջարկի հավասարակշռման համար:

Որպեսզի որոշենք, թե ինչպիսի փոփոխականներ են ազդում վարձակալվող կապիտալի հավասարակշռված գնի վրա, որպես հիմք վերցնենք Կոբբ-Ռուզլասի արտադրական ֆունկցիան, որ շատ տնտեսագետներ դիտարկում են որպես հիմնավոր արտացոլում, թե ինչպես են աշխատանքը, կապիտալը իրական տնտեսության մեջ վերափոխվում ապրանքների և ծառայությունների: Կոբբ-Ռուզլասի ֆունկցիան արտահայտվում է՝

$$Y = AK^{\alpha} L^{1-\alpha}$$

տեսքով: Այս ֆունկցիայում կապիտալի սահմանային արդյունքը գրվում է՝

$$MPK = \alpha A(L/K)^{1-\alpha}$$

որտեղ՝

K-ն՝ կապիտալն է,

L-ը՝ աշխատանքը,

A-ն՝ պարամետր, որը ցույց է տալիս տեխնոլոգիայի մակարդակը,

α -ն՝ զրոյից մեծ և մեկից փոքր պարամետր, որով չափվում է պատրաստի արտադրանքի թողարկման մեջ կապիտալի ներդրման բաժինը: Քանի որ հավասարակշռության պայմաններում կապիտալի վարձակալման գինը հավասար է կապիտալի սահմանային արդյունքին, ապա կարող ենք գրել՝

$$R/P = \alpha A(L/K)^{1-\alpha}$$

Փոփոխականների մեծության այդ արտահատությունը որոշում է վարձակալված կապիտալի իրական գինը: Այն ցույց է տալիս, որ՝

- որքան փոքր է կապիտալի պաշարը, այնքան բարձր է դրա վարձակալման իրական գինը,
- որքան շատ է օգտագործվող աշխատանքի քանակը, այնքան բարձր է կապիտալի վարձակալման գինը,

- որքան որակյալ է տեխնոլոգիան, այնքան բարձր է վարձակալման գինը:

Կապիտալի պաշարը նվազեցնող (երկրաշարժ), զբաղվածությունը բարձրացնող (ամբողջական պահանջարկի ընդլայնում) կամ տեխնոլոգիան բարելավող (գիտական հայտնագործություն) իրադարձությունները բարձրացնում են կապիտալի վարձակալման իրական գնի հավասարակշռված մեծությունը:

Այժմ դիտարկենք ձեռնարկություններ, որոնք կապիտալը տալիս են վարձակալման: Նման ձեռնարկությունները ձեռք են բերում ներդրումային ապրանքներ և դրանք տալիս վարձակալման: Դրա համար սկսենք սեփական կապիտալի ծախսերի ու եկամուտների վերլուծությունից: Սեփական կապիտալից ստացվող եկամուտը գոյանում է կապիտալը արտադրական ձեռնարկություններին վարձակալման տալուց: Վարձակալման տրված կապիտալի յուրաքանչյուր միավորի համար ձեռնարկությունը ստանում է իրական գինը (R/P): Սեփական կապիտալի ծախսերն ունեն ավելի բարձր կառուցվածք: Յուրաքանչյուր անգամ, երբ ձեռնարկությունը միավոր կապիտալը տալիս է վարձակալման, կատարում է երեք տեսակի ծախսեր.

1. Երբ ձեռնարկությունը ձեռք է բերում միավոր կապիտալ և այնուհետև տալիս վարձակալման, կորցնում է տոկոսները: Դրանք կարող էր ստանալ, եթե կապիտալի ձեռքբերման գումարը դներ բանկի հաշվում, կամ, որ նույնն է՝ եթե կապիտալի ձեռքբերման համար ձեռնարկությունը օգտագործեր փոխառու միջոցներ, ապա ստիպված կլիներ վարկի դիմաց տոկոսներ վճարել: Եթե P_k -ն կապիտալի ձեռքբերման գինն է, i -ը՝ անվանական տոկոսադրույքը, ապա iP_k -ն ծախսերն են՝ ըստ տոկոսադրույքների:

2. Մինչ ձեռնարկությունը կապիտալը տալիս է վարձակալման, դրա գինը կարող է փոփոխվել: Եթե կապիտալի գինը ընկնում է, ապա ձեռնարկությունը վնասներ է կրում, որովհետև ձեռնարկության ակտիվների արժեքը իջնում է: Երբ կապիտալի արժեքը բարձրանում է, ձեռնար-

կությունը շահում է, որովհետև մեծանում է դրա ակտիվների արժեքը: Այդ կորստի կամ շահի մեծությունը հավասար է ΔP_k :

3. Քանի որ կապիտալը վարձակալման է տրվում, այն մաշվում է և կորցնում արժեքը, որը կոչվում է ամորտիզացիա: Եթե δ -ն ամորտիզացիայի նորմն է, այսինքն՝ արժեքի մի մասը մաշվածության հետևանքով որոշակի ժամանակահատվածում պակասել է, ապա ամորտիզացիայի արժեքային մեծությունը կլինի՝ δP_k :

Այսպիսով, միավոր ժամանակահատվածում կապիտալի վարձակալման տալու ընդհանուր ծախսերը կազմում են.

$$\text{Կապիտալի միավոր ծախսերը} = i P_k - \Delta P_k + \delta P_k = P_k (i - \Delta P_k / P_k + \delta)$$

Կապիտալի միավորի վրա ծախսերը կախված են կապիտալի միավորի գնից, տոկոսադրույքից, կապիտալի գնի հարաբերական փոփոխությունից և ամորտիզացիայի նորմից: Որպեսզի պարզվի կապիտալի միավորի վրա ծախսերի ազդեցությունը, նպատակահարմարության համար, ընդունենք, որ ներդրումային ապրանքների գները բարձրանում են մնացած ապրանքների գների հետ միասին: Այս դեպքում, այն հավասար է ինֆլյացիայի ընդհանուր մակարդակին՝ Π -ին: Քանի որ i - Π -ն հավասար է իրական տոկոսադրույքին (r), միավոր կապիտալի վրա ծախսերը կարող ենք գրել հետևյալ ձևով՝

$$\text{Միավոր կապիտալի վրա ծախսերը} = P_k \times (r + \delta)$$

Տվյալ հավասարումից հետևում է, որ կապիտալի միավորի վրա ծախսերը կախված են կապիտալի գնից, իրական տոկոսադրույքից և ամորտիզացիայի նորմից: Կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերը կազմում են՝

$$\text{Կապիտալի միավորին բաժին ընկնող իրական ծախսերը} = \frac{P_k}{P} (r + \delta)$$

Կապիտալի միավորին բաժին ընկնող իրական ծախսերը կախված են ներդրումային ապրանքների հարաբերական գնից, իրական տոկոսադրույքից և ամորտիզացիայի նորմից:

Այժմ դիտարկենք ներդրումների մեծությունը որոշող գործոնները: Այն հարցը, թե ձեռնարկությունը ինչպես որոշի՝ մեծացնի, թե՝ փոքրացնի իր կապիտալի պաշարը, պարզաբանվում է շահույթի հաշվարկումով.

Շահույթը հավասար է՝ եկամուտ – ծախսեր

$$\text{Շահույթը} = R/P - (P_K/P) (r + \delta)$$

Քանի որ հավասարակշռության վիճակում կապիտալի վարձակալման գինը հավասար է կապիտալի սահմանային արդյունքին, ապա շահույթի նորմի արտահայտությունը կարող եք գրել հետևյալ ձևով.

$$\text{Շահույթի նորմը} = MPK - (P_K/P) (r + \delta)$$

Կապիտալը վարձակալման տվող ձեռնարկությունը շահույթ է ստանում, եթե կապիտալի սահմանային արդյունքը մեծ է կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերից և վնասներ է կրում, եթե կապիտալի սահմանային արդյունքը փոքր է կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերից:

Կապիտալի պաշարը մեծացնելու կամ փոքրացնելու որոշումը կախված է նրանից, թե շահութաբեր է արդյոք կապիտալի սեփականատեր լինելը և կապիտալը վարձակալման տալը: Եթե կապիտալի սահմանային արդյունքը (MPK) գերազանցում է կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերը, ապա ձեռնարկության համար շահավետ է ավելացնել կապիտալի պաշարը, իսկ եթե կապիտալի սահմանային արդյունքը փոքր է կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերից, ապա ձեռնարկությունը փոքրացնում է իր կապիտալի պաշարը:

Սեփական կապիտալը օգտագործող ձեռնարկության համար կապիտալի ամեն մի լրացուցիչ միավորից ստացված շահույթը կապիտալի սահմանային արդյունքն է, իսկ ծախսերը հավասար են կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերին: Նման ձեռնարկությունը ավելացնում է կապիտալի իր պաշարը, եթե կապիտալի սահմանային արդյունքը գերազանցում է կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերը:

Այսպիսով, կապիտալի պաշարի համար ներդրումները որոշվում են.

$$\Delta k = \ln[MPK - (P_K/P) (r + \delta)] ,$$

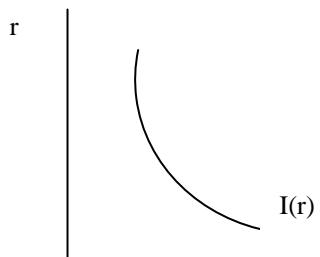
որտեղ՝ I_n -ն զուտ ներդրումների ֆունկցիան է:

Ձեռնարկությունների հիմնական ֆոնդերում ներդրումների վրա ծախսերի ընդհանուր ծավալը հավասար է ներդրումների և շարքից դուրս եկող կապիտալի փոխարինման համար ներդրումների գումարին: Ներդրումների ֆունկցիան կլինի.

$$I = I_n [MPK - (P_K/P) (r+\delta) + \delta k]$$

Ձեռնարկությունների հիմնական ֆոնդերում ներդրումները կախված են կապիտալի սահմանային արդյունքից, կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերից և շարքից դուրս եկող կապիտալի մեծությունից: Տոկոսադրույքի աճը մեծացնում է կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերը: Դա հանգեցնում է կապիտալի սեփականատերերի շահույթի փոքրացման: Նույն ձևով, տոկոսադրույքի նվազման արդյունքում կրճատվում են կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերը և ավելանում ներդրումները:

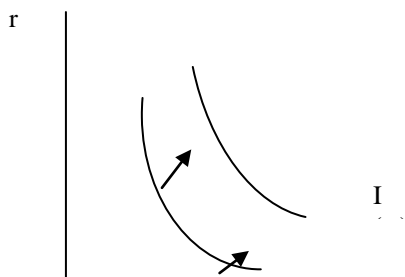
Ներդրումային ֆունկցիան ունի հետևյալ տեսքը՝

Ձեռնարկությունների հիմնական ֆոնդերում ներդրումները ավելանում են տոկոսադրույքի նվազման դեպքում, որովհետև տոկոսադրույքի փոքր մեծությունը փոքրացնում է կապիտալի միավորին բաժին ընկնող ծախսերը և սեփական կապիտալը դառնում է ավելի շահաբեր:

Նկ.8.4. Ներդրումների ֆունկցիան

Կապիտալի սահմանային արդյունքի ավելացումն առաջ է բերում ներդրումային ֆունկցիայի կորի տեղաշարժ՝

Կապիտալի սահմանային արդյունքի ավելացումն առաջ է բերում ներդրումների ֆունկցիայի կորի տեղաշարժ դեպի աջ:

$$I(r_1)$$

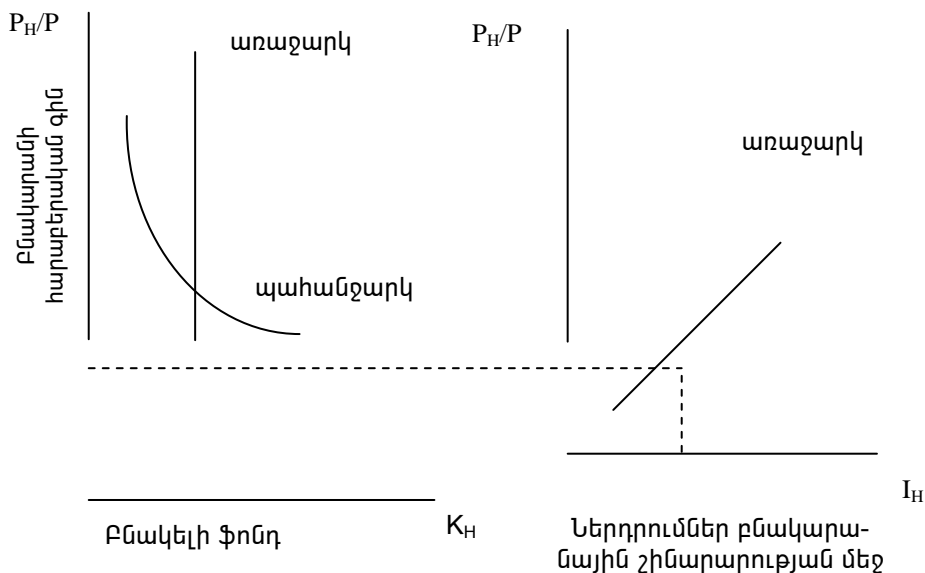
Նկ.8.5.Ներդրումների կորի տեղաշարժը

Ներդրումները բնակարանային շինարարությունում:

Ներկայացնենք պարզ մոդել՝ ցույց տալով, թե ինչպիսի գործոններ են ազդում բնակարանային շինարարությունում կատարվող ներդրումների ծավալի վրա: Բնակարանային ներդրումների նպատակը նոր բնակարանների ձեռքբերումն է՝ ինչպես դրանցում ապրելու, այնպես էլ հետագայում վարձակալման տալու համար: Պարզության համար ենթադրենք, որ բոլոր տները պատկանում են առաջին խմբին՝ ապրելու համար են: Մոդելը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին, բնակարանների գործող շուկան որոշում է գնի հավասարակշռված մեծությունը: Երկրորդ՝ բնակարանի գինը որոշում է շինարարությունում ներդրումների մեծությունը:

(ա) Բնակարանների շուկա

(բ) Նոր բնակարանների առաջարկը

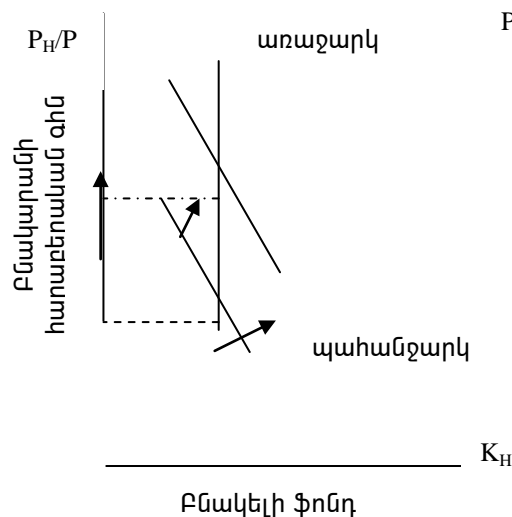

Նկ. 8.6. Բնակարանային շինարարությունում ներդրումները որոշող գործոնները

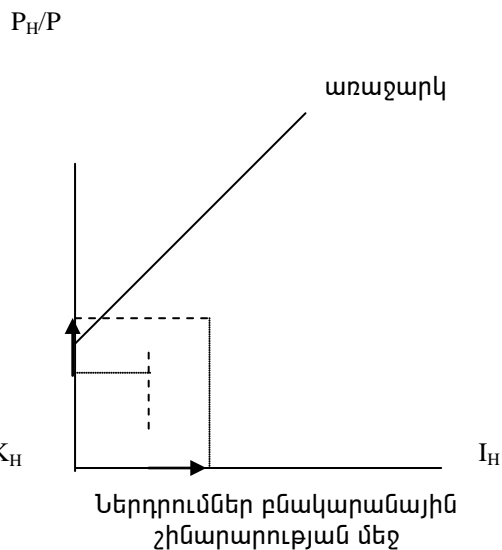
Բնակարանի հարաբերական գները սահմանվում են այնպիսի մակարդակով, որ գործող բնակարանային շուկայում ապահովվի առաջարկի ու պահանջարկի հավասարակշռությունը: Այնուհետև բնակարանի հարաբերական գինը որոշում է շինարարական ձեռնարկությունների՝ նոր տների շինարարության ծավալը:

8.7 (ա) նկարում ցույց է տրված, թե ինչպես է բնակարանի հարաբերական գինը P_H/P որոշվում բնակարանների՝ գոյություն ունեցող առաջարկով և պահանջարկով: Ժամանակի ցանկացած պահին բնակարանների առաջարկը կայուն է: Այդ առաջարկը հանդես է գալիս ուղղահայաց գծի տեսքով: Բնակարանի պահանջարկի կորը ուղղված է ներքև, որովհետև ավելի բարձր գների պատճառով մարդիկ ստիպված են բնակվել փոքր տներում կամ վարձակալությամբ, երբեմն էլ՝ մնալ առանց բնակարանի: Բնակարանի գինը փոփոխվում է այնպես, որ ապահովվի պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռություն: 8.7 (բ) նկարում ցույց է տրված, թե ինչպես է բնակարանի հարաբերական գինը պայմանավորում նոր տների առաջարկը:

(ա) Բնակարանների շուկա

(բ) Բնակարանների առաջարկ

Նկ. 8.7. Բնակարանների պահանջարկի մեծացում

Բնակարանների պահանջարկի մեծացումը, օրինակ, առաջանալով տոկոսադրույքի իջեցման հետևանքով, բարձրացնում է բնակարանների գները և ավելացնում ներդրումները բնակարանային շինարարությունում:

Շինարարական ձեռնարկությունները ձեռք են բերում շինանյութեր և վարձակալում բանվորներ՝ տների շինարարության համար, որոնք այնուհետև վաճառում են շուկայական գներով: Ձեռնարկությունների ծախքերը կախված են գների (P) ընդհանուր մակարդակից, իսկ եկամուտները՝ բնակարանների գներից՝ P_H : Ինչքան բարձր է բնակարանի հարաբերական գինը, այնքան մեծ են տուն կառուցելու խթանները և այնքան ակտիվ է բնակարանային շինարարությունը: Այսպիսով, մոր տների շինարարությունը, այսինքն՝ բնակարանային շինարարությունում ներդրումները կախված են բնակարանների շուկայի գների հավասարակշռված մեծությունից:

Բնակարանի պահանջարկի փոփոխության դեպքում փոխվում է բնակարանի գնի հավասարակշիռ մեծությունը, որն իր հերթին ազդում է բնակարանային շինարարությունում կատարվող ներդրումների վրա: Բնակարանի պահանջարկի կորը կարող է տեղաշարժվել շատ պատճառներով: Տնտեսական վերելքն ավելացնում է ազգային եկամուտը և համապատասխանաբար՝ բնակարանի պահանջարկը: Բնակչության զգալի ավելացումը, օրինակ, ներգաղթի պատճառով, մույնպես ավելացնում է բնակարանի պահանջարկը: 8.7 (ա) նկարում ցույց է տրված, որ պահանջարկի կորի տեղաշարժն ավելացնում է հավասարակշիռ գինը: 8.7 (բ) նկարում ցույց է տրված, որ բնակարանի գների աճն ավելացնում է ներդրումները բնակարանային շինարարությունում:

Բնակարանների պահանջարկի մեծացում

Բնակարանների պահանջարկի մեծացումը, բարձրացնում է բնակարանի գները և ավելացնում ներդրումները բնակարանային շինարարությունում: Բնակարանների պահանջարկը որոշող կարևոր գործոններից մեկը իրական տոկոսադրույքն է: Շատերը վարկ են վերցնում՝ կառուցվող տունը գրավ դնելով՝ դրա ծախսերը ֆինանսավորելու համար: Տոկոսադրույքը հանդես է գալիս որպես վարկեր մարելու ծախքեր: Բնակարանային շինարարության իրականացնողները արձագանքում են տոկոսադրույքի փոփոխությանը, որովհետև տոկոսադրույքը հանդես է գալիս որպես այլընտրանքային ծախս, այսինքն՝ արժե արդյոք փողը ներդնել բնակարան ձեռքբերելու համար, թե նպատակահարմար է պահել բանկում:

Ներդրումներ պաշարներում

Պաշարներում ներդրումները համարվում են ծախսերի ոչ մեծ բաղադրամասերից մեկը՝ ՀՀ ՀՆԱ մոտավորապես 1%-ը: Անկման ժամանակահատվածում ներդրումները պաշարներում դառնում են բացասական, որովհետև ձեռնարկությունները ապրանքները վաճառելուց հետո չեն ավելացնում իրենց պաշարները: Անկման ժամանակ ծախսերի կրճատման կեսից ավելին սովորաբար կապված է ներդրումների կրճատման հետ: Պաշարները ծառայում են շատ նպատակների: Մինչ պաշարների մեջ ներդրումների տատանումների մոդելի վերլուծությանն անցնելը՝ քննարկենք ձեռնարկությունների՝ պաշարներ ստեղծելու որոշ դրդապատճառներ: Պաշարների ստեղծման պատճառներից մեկը արտադրության ծավալի տատանումների հարթեցումն է: Դիտարկենք մի ձեռնարկություն, որն ունենում է իրացման ծավալի ժամանակավոր թռիչքներ և անկում: Արտադրության ծավալը վաճառքի ծավալի տատանումներին համապատասխան փոփոխելու փոխարեն կարող է ավելի շահավետ լինել ապրանքների որոշակի քանակության կայուն արտադրությունը: Երբ վաճառքի ծավալը փոքր է, ձեռնարկությունը արտադրում է ավելի շատ, քան վաճառում է, իսկ ավելցուկային ապրանքները ձևավորում են պաշարները: Երբ վաճառքի ծավալն ավելի է, ձեռնարկությունը արտադրում է ավելի քիչ, քան վաճառում է, ապա պաշարներից վերցնում է

ապրանքներ: Պաշարների ստեղծման այսպիսի ձևը արտադրության տատանումները կանխելու նպատակ ունի: Պաշարների ստեղծման երկրորդ պատճառն այն է, որ դրանք ձեռնարկություններին հնարավորություն են ընձեռում գործել ավելի արդյունավետ: Օրինակ, մանրածախ խանութները կարող են ապրանքն արդյունավետ վաճառել, եթե անմիջապես տնօրինում են ապրանքները, որոնք կարելի է առաջարկել սպառողներին: Արտադրական ձեռնարկություններն ունեն որոշակի քանակությամբ պահեստամասեր, որպեսզի սարքավորումների ջարդվելու դեպքում կրճատեն հավաքման գծերի պարապուրդների ժամանակը: Որոշ իմաստով մենք կարող ենք պաշարները դիտարկել որպես արտադրության գործոն: Ձեռնարկությունը իր տրամադրության տակ ինչքան շատ պաշարներ ունենա, այնքան շատ պատրաստի արտադրանք կարող է արտադրել: Պաշարների ստեղծման երրորդ պատճառը վաճառքի անսպասելի մեծ ծավալի դեպքում ապրանքների պակասից խուսափելն է: Ձեռնարկություններին հաճախ հարկ է լինում արտադրությանը վերաբերող որոշումներ ընդունել՝ չիմանալով, թե ինչ ծավալի պահանջարկ է ներկայացվում: Օրինակ, հրատարակիչը որոշում է, թե նոր գրքի քանի օրինակ հրատարակի, չիմանալով՝ դա մեծ պահանջարկ կունենա, թե՛ ոչ: Եթե պահանջարկը գերազանցում է արտադրության ծավալը, ապա որոշակի ժամանակահատվածում ապրանքների պակաս կզգացվի, և ձեռնարկությունը կգրկվի իրացման հնարավորությունից և շահույթից: Պաշարների առկայությունը կարող է դա կանխել: Պաշարների ստեղծման չորրորդ պատճառը թելադրվում է հենց արտադրության գործընթացով: Շատ ապրանքներ անցնում են արտադրության մի քանի փուլեր, ուստի դրանց պատրաստման վրա ժամանակ է ծախսվում: Երբ ապրանքների արտադրությունն ավարտված չէ, դրա բաղադրիչները հաշվի են առնվում որպես ձեռնարկությունների պաշարների մաս: Այդ տեսակի պաշարները ստացել են անավարտ արտադրություն անվանումը:

Քանի որ պաշարների ստեղծման պատճառները շատ են, տնտեսագետները մշակել են պաշարների մեջ ներդրումների բազմաթիվ մոդելներ, որոնցից հետաքրքրություն է ներկայացնում պաշարների ակսելերատորի

պարզ մոդելը: Չհիմնվելով պաշարների ստեղծման բացառապես մեկ պատճառի վրա, այն բավականին լավ բացատրում է վիճակագրական տվյալները: Մոդելը ստեղծվել է մոտավորապես կես դար առաջ, և այն փորձել են օգտագործել բոլոր տեսակի ներդրումների վերլուծության համար:

Պաշարների ակսելերատորի մոդելում ենթադրվում է, որ ձեռնարկությունը տնօրինում է պաշարները՝ դրա թողարկման ծավալին համամասնորեն: Պաշարների ծավալի՝ այս մոդելով որոշման պատճառները շատ են: Թողարկման մեծ ծավալի դեպքում արտադրական ձեռնարկություններում կուտակվում են շատ նյութեր՝ հետագա օգտագործման համար, և շատ արտադրանք է գտնվում անավարտ արտադրության փուլում: Երբ տնտեսությունը վերելք է ապրում, մանրածախ առևտրի ձեռնարկությունները գերադասում են վաճառասեղանների ունենալ շատ ապրանքներ՝ դրանք ցուցադրելով գնորդներին:

Այսպիսով, եթե N -ը պաշարների մեծությունն է, իսկ y ՝ թողարկումը, ապա՝

$$N = \beta xy,$$

որտեղ β -ն պարամետր է, որը ցույց է տալիս, թե ինչ քանակությամբ պաշարներ է ցանկանում ունենալ ձեռնարկությունը թողարկման միավորի համար: Պաշարների մեջ ներդրումները (I) հավասար են պաշարների ծավալի փոփոխությանը (ΔN): Այսպիսով՝

$$I = \Delta N = \beta \Delta N$$

Ակսելերատորի մոդելից հետևում է, որ պաշարներում ներդրումները համամասնական են թողարկման փոփոխություններին: Երբ ձեռնարկությունների թողարկումն ավելանում է, նրանք ցանկանում են ավելացնել պաշարները և իրականացնում են անհրաժեշտ ներդրումներ: Իսկ թողարկման նվազման դեպքում ձեռնարկությունները ցանկանում են կրճատել պաշարները և չեն իրականացնում ներդրումներ: Այլ խոսքով՝ թույլ են տալիս, որ պաշարները կրճատվեն:

Քանի որ y փոփոխականը ձեռնարկության ապրանքների արտադրության արագությունն է, ապա Δy -ը արտադրության «արագացումն է»: Այսպիսով, մոդելից երևում է, որ պաշարներում ներդրումները կախված են տնտեսության զարգացուման տեմպերից:

8.6. Ներդրումների տնտեսական արդյունավետության գնահատումը

Բոլոր ձեռնարկություններն այս կամ այն չափով առնչվում են ներդրումային գործունեությանը: Ներդրումների վերաբերյալ որոշումների ընդունումը բարդանում է՝ կապված տարբեր հանգամանքների հետ: Առանձնապես դա պայմանավորված է ներդրումների տեսակներով, ներդրումային նախագծերի արժեքով, մատչելի նախագծերի բազմությամբ, ֆինանսական ռեսուրսների սահմանափակությամբ, ներդրման մատչելիությամբ, ներդրումային այս կամ այն համարձակ որոշումների ընդունմամբ:

Ներդրումային նախագծի տնտեսական արդյունավետության գնահատումը մինչն ներդրումային հետազոտության ամենապատասխանատու փուլերից մեկն է: Այն ներառում է տեխնիկատնտեսական տեղեկատվության մանրամասն վերլուծությունը և գնահատումը: Մինչև շուկայական հարաբերություններին անցնելը Հայաստանում կապիտալ ներդրումների և արտադրական շինարարության տնտեսական արդյունավետության գնահատման մեթոդները կիրառվում էին վարչահրամայական կենտրոնացված պլանային տնտեսության կարգավորման նպատակով: Դրա հիմքում ամբողջ երկրի կապիտալ ներդրումների ժողովրդատնտեսական արդյունավետության չափանիշն էր՝ ազգային եկամտի հավելածը (համադրելի գներով) հարաբերվում էր այդ աճը ապահովող կապիտալ ներդրումներին, իսկ կառավարման մյուս մակարդակներում չափանիշը զուտ արտադրանքի և այդ աճը ապահովող կապիտալ ներդրումների

հարաբերությունն էր: Կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետության չափանիշը կոնկրետացվել է ընդհանուր (բացարձակ) և համեմատելի տնտեսական արդյունավետության որոշման համար հաշվարկված ցուցանիշների մեջ: Շուկայական հարաբերությունների պայմաններում ներդրումային նախագծերի տնտեսական արդյունավետության որոշման համար օգտագործվում են նաև այլ չափանիշներ և մեթոդներ: Շուկայական տնտեսությամբ զարգացած երկրներում մշակվելու լայնորեն օգտագործվում են ներդրումների տնտեսական արդյունավետության գնահատման բազմաթիվ ցուցանիշներ: Այդ ցուցանիշներն առավելապես հիմնված են շահութաբերության համեմատման վրա: Այս դեպքում որպես դիտարկվող տարբերակ են հանդես գալիս ուրիշ արտադրական օբյեկտներում, ինչպես նաև բանկերում կամ էլ՝ արժեթղթերի մեջ ֆինանսական ներդրումները: Ֆինանսական վերլուծության տեսանկյունից ներդրումային նախագծերի իրականացումը կարելի է ներկայացնել որպես երկու փոխկապակցված գործընթաց: Արտադրական օբյեկտների ստեղծման նպատակով ներդրումային (կամ կապիտալի կուտակում) և ներդրված միջոցներից եկամուտների ստացման գործընթաց: Այս երկու գործընթացները ընթանում են հաջորդաբար կամ որոշակի ժամանակահատվածում՝ զուգահեռաբար: Վերջին դեպքում ենթադրվում է, որ ներդրումահատույցը սկսվում է մինչև ներդրման ավարտի պահը: Երկու գործընթացներն էլ ըստ ժամանակի ինտենսիվության ունեն տարբեր բաշխում, որը զգալի չափով որոշում է ներդրումների արդյունավետությունը:

Ներդրումային գործընթացում ներդրումային նախագծերի արդյունավետության գնահատումը համարվում է ամենապատասխանատու փուլերից մեկը: Թե որքան օբյեկտիվ և բազմակողմանի է այդ գնահատումը, կախված է ներդրված կապիտալից ստացվող շահույթից, դրա այլընտրանքային օգտագործումից և փոխհատուցման ժամկետից: Գնահատման այդ օբյեկտիվությունը և բազմակողմանիությունը զգալի չափով պայմանավորված են ժամանակակից մեթոդների օգտագործմամբ:

Այդ նպատակով դիտարկենք իրական ներդրումային նախագծերի արդյունավետության գնահատման սկզբունքները և մեթոդական մոտեցումները: Իրական ներդրումային նախագծերի տնտեսական արդյունավետության գնահատումը իրականացվում է մի կողմից՝ ներդրումային ծախսերի ծավալի, մյուս կողմից՝ ներդրվող կապիտալի վերադարձվող գումարի և ժամկետների համեմատման հիման վրա: Արդյունավետությունը գնահատող ցուցանիշները ձևավորող համակարգի այդ ընդհանուր սկզբունքին համապատասխան՝ ցանկացած գործունեության արդյունքները և դրա իրականացման ծախսերի օգտագործվող ռեսուրսները պետք է լինեն համադրելի: Կիրառելով գործունեության նկատմամբ՝ այն իրականացվում է ներդրվող կապիտալի ուղղակի և վերադարձվող հոսքերի համեմատության միջոցով: Ներդրումային ծախսերի տնտեսական գնահատումը ընդգրկում է նախագծի իրականացման համար օգտագործվող ռեսուրսների ամբողջությունը: Գնահատման պրոցեսում հաշվի են առնվում կապիտալի (սեփական և փոխառու) ուղղակի և անուղղակի բոլոր ծախսերը, նյութական և ոչ նյութական ակտիվները, աշխատանքային և մյուս տեսակի ռեսուրսները: Ժամանակակից պրակտիկան վկայում է, որ ներդրումային ծախսերի գնահատումը մեծամասամբ չի արտահայտում նախագծի իրականացման նախապատրաստական ու հսկողության, ինչպես նաև ներդրումային ռեսուրսների անհրաժեշտ ծավալների ձևավորման հետ կապված անուղղակի ծախսերը: Դա թույլ չի տալիս իրականացնելու ներդրումային նախագծերի համեմատելի արդյունավետության գնահատումը:

Ներդրվող կապիտալի վերադարձման գնահատումը իրականացվում է «փողի զուտ հոսքերի» ցուցանիշի հիման վրա: Այդ ցուցանիշը ձևավորվում է ներդրումային նախագծերի շահագործման ընթացքում զուտ շահույթի և ամորտիզացիայի հատկացումների գումարների հաշվին: Տարբեր տեսակի գնահատումներ կատարելիս այդ ցուցանիշը դիտարկվում է որպես միջին տարեկան մեծություն, ինչպես նաև տարբերակվում է ներդրումային նախագծերի շահագործման առանձին ժամկետներով:

Գնահատման ընթացքում ներդրումային ծախսերի գումարը և փողի զուտ հոսքերը բերվում են ներկա պահի արժեքի: Շատ դեպքերում ներդրումային գործընթացը իրականացվում է մի շարք փուլերով: Դրա համար էլ, բացառությամբ առաջին փուլի, ներդրումային հաջորդ բոլոր ծախսումները բերվում են ներկա պահի արժեքին՝ տարբերակելով ներդրման յուրաքանչյուր հաջորդ փուլը: Ներկա արժեքի է բերվում նաև զուտ փողի հոսքի գումարը:

Առանձին ցուցանիշներ ներկա արժեքի բերելիս զեղչատոկոսի ընտրությունը տարբեր ներդրումային նախագծերի համար տարբերակված է լինում: Տարբերակելիս հաշվի են առնվում ռիսկը, իրացվելիությունը և իրական ներդրումային նախագծի առանձնահատուկ բնութագրերը: Իրական ներդրումային նախագծերի տնտեսական արդյունավետության գնահատման հիմնական ցուցանիշներն են.

- զուտ եկամուտը,
- եկամտաբերության ինդեքսը,
- ներդրումային ծախսերի փոխհատուցման ժամկետը,
- ներդրումների արդյունավետության գործակիցը:

Զուտ եկամտի բերված ցուցանիշը թույլ է տալիս ստանալ ներդրումային արդյունքի ամփոփիչ (ընդհանրացնող) բնութագիրը, այսինքն՝ դրա վերջնական արդյունքը բացարձակ գումարով: Բերված զուտ արդյունքը ներդրումային նախագծի շահագործման ժամանակահատվածում փողի զուտ հոսքերի ներկա արժեքի և դրա իրացման ներդրումային ծախսերի գումարների տարբերությունն է: Այդ ցուցանիշի հաշվարկը իրականացվում է հետևյալ բանաձևով.

$$ՄԲԵ = ՄԴՀ - ԻԾ,$$

որտեղ՝

ՄԲԵ -ն՝ ներդրումային նախագծի զուտ եկամտի բերված գումարն է,

ՄԴՀ-ն՝ ներդրումային նախագծի շահագործման ամբողջ ժամանակահատվածում փողի զուտ հոսքերի գումարը (եթե նախագծի շահա-

գործման ամբողջ ժամանակահատվածի հաշվարկը դժվարանում է, ապա հաշվարկներում այն ընդունվում է 5 տարի),

ԻԾ-ն՝ ներդրումային նախագծի իրացման ծախսերի գումարը:

Եկամտաբերության ինդեքսի ցուցանիշը նույնապես թույլ է տալիս ներդրումային ծախսերը համեմատել փողի զուտ հոսքերի հետ: Այսպիսի ցուցանիշի հաշվարկը իրականացվում է հետևյալ բանաձևով.

$$ԵԻ = \frac{ՄԴՀ}{ԵԾ},$$

որտեղ՝

ԵԻ- ն՝ ներդրումային նախագծի եկամտաբերության ինդեքսն է,

ՄԴՀ -ն՝ փողի զուտ հոսքերի գումարը՝ նախագծի շահագործման ամբողջ ժամանակահատվածում,

ԵԾ-ն՝ ներդրումային ծախսերի գումարը:

Ջուտ եկամտի բերված և եկամտաբերության ինդեքսի ցուցանիշները օգտագործվում են ոչ միայն իրական ներդրումների տնտեսական արդյունավետության գնահատման համար, այլև ծառայում են որպես ներդրումային նախագծերի իրականացման նպատակահարմարության չափանիշ: Ներդրումների տնտեսական արդյունավետության գնահատման ամենատարածված և պարզ ցուցանիշներից է ներդրումային ծախսերի փոխհատուցման ժամկետի ցուցանիշը (ծախսածածկման ժամկետ): Այս ցուցանիշը ցույց է տալիս այն ժամկետը, որի ընթացքում դրամամուտքերի գումարը հավասարվում է ներդրված միջոցների գումարին: Ցուցանիշի հաշվարկը իրականացվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\overline{O}_d = \frac{U_d}{\overline{M}_d}$$

որտեղ՝

Ծժ-ն՝ ծախսածածկման ժամկետն է,

Նծ-ն՝ ներդրումային ծախսերը,

ՄԴՀ-ն՝ փողի զուտ հոսքերը:

Եթե եկամուտները ըստ տարիների բաշխված են հավասարաչափ, ապա ծախսածածկման ժամկետի ցուցանիշը որոշվում է միանվագ ծախսերը բաժանելով այդ ծախսերով պայմանավորված տարեկան եկամուտների վրա: Եթե եկամուտները (շահույթը) անհավասարաչափ են բաշխված, ապա ծախսածածկման ժամկետը որոշվում է այն տարիների քանակով, որի ընթացքում կուտակվող եկամուտների հաշվին ներդրումները մարվում են:

Չնայած ծախսածածկման ժամկետի ցուցանիշի հաշվարկները շատ պարզ են, սակայն դրանք ունեն մի շարք թերություններ, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել ներդրումային հարցերը դիտարկելիս: Նախ՝ հաշվի չի առնվում վերջին ժամանակահատվածում ստացվող եկամուտների ազդեցությունը: Երկրորդ՝ քանի որ այս մեթոդը հիմնված է չդիսկոնտավորված գնահատումների վրա, ապա տարբերություն չի դրվում միատեսակ կուտակված եկամուտներով, թեև ըստ տարիների տարբեր բաշխվածությամբ գումարներով, նախագծերի միջև:

Ծախսածածկման ժամկետի ցուցանիշի վրա հիմնված մեթոդի կիրառումը որոշ իրավիճակներում կարող է ավելի նպատակահարմար լինել: Մասնավորապես, երբ իրացվելիության հիմնախնդրի լուծման, այլ ոչ թե շահութաբերության ապահովման շահագրգռվածություն կա: Այս դեպքում գլխավոր է դառնում կատարված ներդրումները որքան հնարավոր է շուտ փոխհատուցելու հարցը: Նշված մեթոդը ընդունելի է նաև այն իրավիճակում, երբ ներդրումները կապված են մեծ ռիսկի հետ: Դրա համար, ինչքան ներդրումները կարճ ժամկետում են փոխհատուցվում, այնքան ընդունվող նախագիծը փոքր ռիսկային է: Այդպիսի իրավիճակը բնորոշ է այն ճյուղերին, որոնք բավականին արագ տեխնոլոգիական փոփոխություններ կատարելու հնարավորություն ունեն: Ներդրումների տնտեսական արդյունավետության գնահատման կարևոր ցուցանիշ է նաև

ներդրումների արդյունավետության գործակիցը, որը հաշվարկվում է միջին տարեկան շահույթը բաժանելով ներդրումների միջին մեծության վրա: Այս ցուցանիշի հաշվարկն ունի երկու բնորոշ գիծ. առաջին՝ չի ենթադրում եկամտի ցուցանիշների դիսկոնտավորում, երկրորդ՝ եկամուտը բնութագրվում է զուտ շահույթի (հաշվարկային շահույթ՝ հանած բյուջեին հատկացումները) ցուցանիշով:

Ամփոփում

1. Մակրոտնտեսական առումով ներդրումները երկրի համախառն ներքին արդյունքի մի մասն են, որոնք ընթացիկ ժամանակաշրջանում չեն սպառվում և տնտեսության մեջ ապահովում են տնտեսական աճ:
2. Ներդրումային քաղաքականությունը ներդրումային գործունեության պետական կարգավորման գործընթաց է, ներդրումների հոսքերի ակտիվացմանը և խթանմանն ուղղված միջոցառումների ամբողջություն:
3. Պետական հարկային օրենսդրությունը կարող է ազդեցություն ունենալ ներդրումների խթանման վրա: Ձեռնարկությունների շահույթի վրա հարկը արգելակում է ներդրումները, իսկ ներդրումային հարկային վարկը խթանում է դրանք:
4. Նոր դասական մոդելի ներկայացման այլընտրանքային եղանակը համարվում է այն բանի հաստատումը, որ ներդրումները կախված են Տոբինի գ-ից՝ տեղակայված կապիտալի շուկայական արժեքի և դրա վերականգնման արժեքի հարաբերությունից: Այդ հարաբերակցությունը արտահայտում է կապիտալի ընթացիկ և սպասվելիք շահութաբերությունը:
5. Կապիտալի սահմանային արդյունքը որոշում է դրա իրական գինը: Իրական տոկոսադրույքը, ամորտիզացիայի նորմը և ներդրումային ապրանքների հարաբերական գները որոշում են միավոր կապիտալին բաժին ընկնող ծախսերը: Նոր դասական մոդելին համապատասխան՝ ձեռնարկությունները իրականացնում են ներդրումներ, եթե կապիտալի վարձակալման գինը գերազանցում է միավոր կապիտալին բաժին ընկնող ծախսերը և դադարեցնում են ներդրումները, եթե վարձակալման գինը փոքր է միավոր կապիտալի ծախսերից:

6. Ներդրումները բնակարանային շինարարությունում կախված են բնակարանի հարաբերական գնից: Բնակարանի պահանջարկի ավելացումը, տոկոսադրույքի իջեցման հետ կապված, բարձրացնում է բնակարանի գները և հանգեցնում բնակարանային շինարարության ներդրումների աճի:
7. Գոյություն ունեն մի շարք պատճառներ, որոնք ձեռնարկություններին խթանում են ստեղծելու ապրանքների պաշարներ: Պաշարների ստեղծման բոլոր հանգամանքները հաշվի առնող մոդելներից մեկը ակսելերատորի մոդելն է, որին համապատասխան՝ պաշարների ծավալը համամասնական է ՀՆԱ-ին:

Հիմնական հասկացություններ

Ներդրումային գործունեություն
Իրական և ֆինանսական ներդրումներ
Ներդրումային քաղաքականություն
Ներդրումներ հիմնական ֆոնդերում
Բնակարանային ներդրումներ
Ներդրումներ պաշարներում
Ամորտիզացիա
Կապիտալի իրական ծախքեր
Ջուտ ներդրումներ
Ներդրումային հարկային վարկ
Տոբինի ցուցանիշը
Ակսելերատորի մոդել

Հարցեր կրկնության համար

1. Բնորոշեք ներդրումներ հասկացությունը մակրոտնտեսական առումով: Ինչպե՞ս են դրանք կապված ազգային խնայողությունների հետ:
2. Նկարագրեք ներդրումների և կապիտալի միջև գոյություն ունեցող կապը:
3. Բնութագրեք ներդրումներ հասկացությունը ֆինանսական և տնտեսագիտական առումով:
4. Թվարկեք ներդրումային գործունեության մեջ պետության ակտիվ մասնակցության մեթոդները:
5. Թվարկեք ներդրումային քաղաքականության էությունը արտահայտող խնդիրները:
6. Թվարկեք ներդրումային քաղաքականության տարրերը:
7. Որո՞նք են ներդրումների ֆինանսավորման աղբյուրները:

ԳԼՈՒԽ 9

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱ- ԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲԱՑ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՋԱՐԳԱՑՄԱՆ ՕՐԻՆԱԶԱԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Այս գլխում կներկայացվեն.

- երկրի արտաքին տնտեսական հարաբերությունները բնութագրող մակրոտնտեսական ցուցանիշները,
- ի՞նչ է իրենից ներկայացնում երկրի վճարային հաշվեկշիռը, ինչպես կարելի է կարգավորել այն արտաքին առևտրային քաղաքականությամբ,
- ինչպե՞ս են ձևավորվում ապրանքների և կապիտալի միջերկրային հոսքերը և ինչպես կարելի է ազդել դրանց վրա,
- ինչպիսի՞ փոխանակային կուրսեր կարող են օգտագործվել, ինչպիսի՞նք է դրանց կիրառման մեխանիզմը,
- ինչպիսի՞նք է փոխանակային կուրսերի կարգավորման քաղաքականությունը,
- որո՞նք են ՀՀ արտաքին առևտրի զարգացման հնարավորությունները:

9.1. Մակրոտնտեսական ցուցանիշների հաշվարկումը բաց տնտեսությունում

Աշխարհի բոլոր երկրները հաստատում են արտաքին տնտեսական կապեր: Նրանք վաճառում են ապրանքներ, կատարում ներդրումներ այլ երկրներում, ծառայություններ այլ երկրների համար: Նույն ձևով՝ գնում են ապրանքներ և ծառայություններ, օգտվում համաշխարհային ֆինանսական շուկայից՝ իրենց երկրում ներդրումներ կատարելու համար: Ուստի երկրի տնտեսությունը կոչվում է բաց, եթե նա ազատ համագործակցում է այլ երկրների տնտեսությունների հետ, արտահանում և ներմուծում ապրանքներ ու ծառայություններ, թույլատրում կապիտալի ազատ արտահոսք և ներհոսք:

Դա նշանակում է, որ երկրի տնտեսական զարգացման և մակրոտնտեսական հաշվեկշռվածության վրա ազդում են արտաքին տնտեսական կապերը: Մինչև այժմ մակրոտնտեսական երևույթները դիտարկել ենք փակ տնտեսության համար: Բաց տնտեսության մակրոտնտեսական երևույթների քննարկման ժամանակ անհրաժեշտ է պարզել, թե երկրում

արտադրվող ապրանքների և ծառայությունների որ մասն է արտահանվում կամ երկրում օգտագործվող ազգային եկամտի որ մասն է ծախսվում այլ երկրներից ապրանքներ և ծառայություններ ձեռք բերելու համար: Դրանք անհրաժեշտ են արտահանում, ներմուծում, զուտ արտահանում, առևտրային հաշվեկշիռ, ակտիվ կամ պասիվ առևտրային հաշվեկշիռ հասկացությունները պատկերացնելու և տվյալ երկրի տնտեսական զարգացման վրա դրանց ազդեցությունը գնահատելու համար:

Արտահանումը տվյալ երկրում արտադրված և այլ երկրներում վաճառված ապրանքների ու ծառայությունների արժեքն է:

Ներմուծումը այլ երկրներում արտադրված և տվյալ երկրում վաճառված ապրանքների ու ծառայությունների արժեքն է:

Ջուտ արտահանումը և առևտրային հաշվեկշիռը նույն բովանդակությամբ հասկացություններ են և արտահայտում են արտահանված և ներմուծված ապրանքների և ծառայությունների արժեքների տարբերությունը:

Այդ հասկացությունների միջև բանական կապերի բացահայտման համար նախ դիտարկենք երկրում արտադրված ապրանքների ու ծառայությունների օգտագործման նպատակները: Երկրում արտադրված ապրանքները և ծառայությունները օգտագործվում են չորս բաղադրիչների տեսքով: Դրանց մի մասը օգտագործվում է սպառման համար (C), երրորդ մասը՝ տնտեսության մեջ ներդրումներ կատարելու (I), երրորդը՝ պետական ծախսերի (G) և մնացած՝ չորրորդ մասը արտահանվում է երկրից: Ուստի բանաձևի տեսքով կարելի է գրել.

$$Y = C^G + I^G + G^G + EX,$$

որտեղ՝ C, I, G բաղադրիչների վրա դրված „G“, տառը նշանակում է, որ խոսքը վերաբերում է երկրի ներսում արտադրված ապրանքների ու ծառայությունների սպառմանը, ներդրումներին և պետական ծախսերին,

EX-ը՝ արտահանվող ապրանքների ու ծառայությունների արժեքն է:

Սակայն, եթե նկատի ունենանք, որ մեր երկրում սպառվում են նաև այլ երկրներում արտադրված ապրանքներ, ապա կարող ենք ասել, որ երկրի ներսում ամբողջ սպառումը (C) ձևավորվում է.

$$C = C^G + C^W,$$

որտեղ՝ C^W -ն այլ երկրներում արտադրված և մեր երկիր ներմուծվող ապրանքների սպառումն է: Նույն ձևով կարելի է գրել.

$$I = I^G + I^W,$$

որտեղ՝ I^W -ն ներմուծված ապրանքների օգտագործումն է ներդրումների համար:

Պետական ծախսերի համար նույնպես օգտագործվում են ներմուծված ապրանքներ, ուստի կարելի է գրել.

$$G = G^G + G^W,$$

որտեղ՝ G^W -ն ներմուծվող ապրանքների օգտագործումն է պետական ծախսերի համար:

Եթե այդ հավասարումների արժեքները տեղադրենք ազգային հաշիվների նույնության հավասարման մեջ, կստանանք.

$$Y = (C - C^W) + (I - I^W) + (G - G^W) + EX$$

Հավասարման ձևափոխումից հետո կարելի է գրել.

$$Y=C+I+G+EX-(C_a +I_a +G_a)$$

Դժվար չէ պատկերացնել, որ $(C_a +I_a +G_a)$ տարրերի գումարը տվյալ երկիր ներմուծվող ապրանքների ու ծառայությունների արժեքն է, որը IM նշանակելու դեպքում հավասարումը ստանում է

$$Y=C+I+G+(EX -IM) \text{ տեսքը:}$$

Եթե զուտ արտահանում հասկացությունը վերագրենք արտահանման և ներմուծման արժեքների տարբերությանը և նշանակենք NX-ով, ապա երկրում արտադրված ապրանքների ու ծառայությունների օգտագործումը չորս բաղադրիչների համար ստանում է $Y=C+I+G+NX$ տեսքը: Այս բանաձևի օգտագործման ժամանակ խիստ կարևոր է, թե երկրում արտադրված ապրանքների ու ծառայությունների արժեքը (Y) ինչ ցուցանիշով է հաշվարկվում: Ինչպես գիտենք, բոլոր երկրների կողմից ազգային արդյունքի հաշվարկման համար օգտագործվում է ՀՆԱ ցուցանիշը: Դա նշանակում է, որ մեր երկրի գործակալների կողմից այլ երկրների համար կատարված ծառայությունները ընդգրկվում են արտահանման, իսկ այլ երկրների գործակալների կողմից մեր երկրի համար կատարված ծառայությունները՝ ներմուծման ծավալում:

Այսպիսով, եթե երկրի արտահանումը գերազանցում է ներմուծումը, ապա երկրի առևտրային հաշվեկշիռը ակտիվ է, այսինքն՝ արտադրվում են ավելի շատ ապրանքներ և ծառայություններ, քան օգտագործվում են: Եթե երկրի արտահանումը պակաս է, քան ներմուծումը, ապա առևտրային հաշվեկշիռը պասիվ է, այսինքն՝ օգտագործվում են ավելի շատ ապրանքներ և ծառայություններ, քան արտադրվում են:

Եթե երկրից արտահանվող ապրանքների և ծառայությունների արժեքը հավասար է ներմուծվող ապրանքների ու ծառայությունների արժեքին, ապա այն անվանում ենք նեյտրո հաշվեկշիռ: Պարզվում է, որ արտաքին առևտրի հաշվեկշիռը կապվում է տվյալ երկրի կապիտալի շարժի հաշվեկշռի հետ: Այդ կապը բացահայտելու համար նորից օգտվենք ազգային հաշիվների նույնության հավասարումից.

$$Y=C+I+G+NX$$

Եթե այս հավասարումը գրենք $Y-C-G=I+NX$ տեսքով, ապա պարզ է դառնում, որ երկրի ֆինանսական միջոցները կապվում են ապրանքների և ծառայությունների արտաքին առևտրի մնացորդի հետ: Այսպես, վերջին հավասարման ձախ մասը ցույց է տալիս երկրի ազգային տնտեսումը, որը պետական և մասնավոր խնայողության գումարն է: Եթե պետական խնայողությունը կազմում է (T-G), իսկ մասնավոր խնայողությունը՝ Y-C-T, ապա այդ երկուսի գումարը կազմում է.

$$Y-C-G$$

Ուստի կարող ենք գրել.

$$S=I+NX,$$

որտեղ՝ S-ը ազգային խնայողությունն է, կամ՝

$$S-I=NX$$

Վերջին հավասարումը արտահայտում է կապիտալի շարժի մնացորդի և արտաքին առևտրի մնացորդի հավասարությունը: Այն հաճախ անվանում ենք նաև վճարային հաշվեկշռի հավասարում՝ նկատի ունենալով, որ հավասարման ձախ մասը արտահայտում է կապիտալի շարժի հաշվեկշռի, իսկ աջ մասը՝ արտաքին առևտրի ընթացիկ հաշվի մնացորդը: Եթե կապիտալն ավելի շատ է հոսում երկիր, քան դուրս է հոսում, ապա նշանակում է, որ երկրի խնայողությունը փոքր է ներդրումներից, և կապիտալի հաշվի մնացորդը դրական է: Գրում ենք՝ $(I-S) > 0$: Դա նշանակում է, որ արտաքին առևտրի ընթացիկ հաշիվը բացասական մնացորդ ունի և $NX < 0$: ՀՀ անկախացումից հետո երկրի արտաքին առևտրի հաշվեկշիռը բոլոր տարիներին ունեցել է բացասական մնացորդ: Այսպես, ՀՀ-ն 1995թ. 403 մլն ԱՄՆ դոլար ընդհանուր արժողությամբ ավելի շատ ապրանքներ է ներմուծել, քան արտահանել: Բացասական մնացորդը 1996թ. կազմել է 565.6, 1997թ.՝ 659.8, 1998թ.՝ 682, 1999թ.՝ 579.6 մլն ԱՄՆ դոլար¹: Նշանակում է, որ նույն չափով կապիտալ է հոսել մեր երկիր միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից, այլ երկրներից վերցրած վարկերի և տրամադրված օգնությունների, այլ երկրներ արտագաղթած մեր բնակչությունից ստացված տրանսֆերտների, պետական սեփականությունը և մասնավոր բնակարանները այլ երկրների գործակալներին վաճառելու հաշվին:

Այդ բոլոր գործարքներն արտացոլվում են երկրի վճարային հաշվեկշռի կառուցվածքում: Վճարային հաշվեկշռի կառուցվածքն է՝

1. Ընթացիկ հաշվի գործառնություններ
 - 1.1. Առևտրային հաշվեկշիռ
Ապրանքների ներմուծում
 - 1.2. Ծառայությունների հաշիվ
Ոչ գործոնային ծառայություններ (տուրիզմ)
Կապիտալի ծառայություններ (տոկոսների ստացում)
Աշխատանքի ծառայություններ (անձնական տրանսֆերտներ)
 - 1.3. Միակողմանի տրանսֆերտներ
2. Կապիտալի շարժի հաշիվ
 - 2.1. Արտասահմանյան զուտ ներդրումներ
 - 2.2. Արտասահմանյան վարկեր
3. Սխալներ
4. Ընդամենը՝ վճարային հաշվեկշիռ (1+2)

Եթե երկրի խնայողություններն ավելի մեծ են, քան կատարվող ներդրումները, ապա կապիտալը դուրս է հոսում երկրից: Այդ դեպքում կարելի է գրել, որ.

$$S = I + NFI,$$

որտեղ՝ NFI-ն օտարերկրյա զուտ ներդրումների մնացորդն է, այսինքն՝ մեր երկրի գործակալներն ավելի շատ ներդրումներ են կատարում այլ

¹ Տնտեսական միտումներ, եռամսյակային թողարկում, Հայաստան, հուլիս-սեպտեմբեր, 2000թ. էջ 166:

երկրներում, քան օտարերկրյա գործակալները մեր երկրում: Հետևաբար կարելի է համոզվել նաև այն բանում, որ օտարերկրյա զուտ ներդրումների ծավալը հավասար է արտաքին առևտրի ընթացիկ հաշվի մնացորդին, քանի որ, եթե.

$$S=I+NX \text{ և } S=I+NFI$$

ապա՝

$$NFI=NX$$

Այս հավասարումը ցույց է տալիս, որ կապիտալի շարժի և ընթացիկ հաշվի մնացորդներն արտահայտում են միևնույն մակրոտնտեսական երևույթի երկու կողմերը: Այսինքն, եթե արտաքին առևտրի ընթացիկ հաշիվը բացասական է, ապա երկրի ազգային հարստության մի մասն անցնում է այլ երկրների գործակալներին, կամ երկիրը պարտք է մնում այլ երկրներին ու միջազգային կազմակերպություններին:

Հետևաբար, բաց տնտեսություն ունեցող երկիրը այլ երկրների հետ փոխհարաբերություններ ստեղծում է ոչ միայն ապրանքների ու ծառայությունների, այլև կապիտալի որոշակի հոսքերի տեսքով, որոնք էական ազդեցություն են գործում երկրի տնտեսական զարգացման վրա:

9.2. Կապիտալի և ապրանքների միջազգային հոսքերը

Մենք համոզվեցինք, որ ապրանքների ու ծառայությունների հոսքերը յուրաքանչյուր երկրի համար հավասարակշռվում են կապիտալի հոսքերի հետ: Դա թույլ է տալիս ենթադրելու, որ արտաքին առևտրի միջպետական հոսքերը կապված են համաշխարհային ֆինանսական շուկայում փոխառու միջոցների շարժի հետ: Ուստի պահանջվում է պարզել երկու հարց: Նախ՝ ինչ մեխանիզմով է կարգավորվում արտաքին առևտրի և համաշխարհային ֆինանսական շուկայի կապիտալի հոսքերի հավասարակշռությունը և երկրորդ՝ ինչպիսի քաղաքականությամբ կարելի է ազդել տվյալ երկրի ապրանքների ու ծառայությունների հոսքերի վրա:

Առաջին հարցին պատասխանելու համար բավական է հիշել, որ ինչպես առանձին երկրի կապիտալի շուկայում տոկոսադրույքը, այսինքն՝ կապիտալը փոխատվությամբ վերցնելու համար լրացուցիչ վճարը, ձևավորվում է տվյալ երկրի ազգային խնայողության (կապիտալի առաջարկը) և ներդրումների պահանջարկի հարաբերակցությամբ, այնպես էլ համաշխարհային ֆինանսական շուկայում տոկոսադրույքը ձևավորվում է կապիտալի պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցությամբ, եթե, իհարկե, համաշխարհային ֆինանսական շուկան պատկերացնենք որպես միասնական տնտեսության շուկա:

Այլ խոսքով, եթե կապիտալի պահանջարկը ավելի մեծ է, քան կապիտալի առաջարկը, ապա համաշխարհային ֆինանսական շուկայում տոկոսադրույքը բարձրանում է: Այդ դեպքում կապիտալի ցածր տոկոսադրույք ունեցող առանձին երկրներից այն հոսում է այլ երկրներ, որոնցում կապիտալի տոկոսադրույքը բարձր է: Դրա շնորհիվ համաշ-

խարհային ֆինանսական շուկայում տոկոսադրույքը ձեռք է բերում հավասարակշիռ վիճակ, քանի որ կապիտալի առաջարկը ձգտում է հավասարվել կապիտալի պահանջարկին:

Երկրորդ հարցին պատասխանելու համար նախ պետք է երկրները դասակարգել փոքր կամ մեծ տնտեսություն ունեցողների: Փոքր բաց տնտեսություն ունեցող են համարվում այն երկրները, որոնցից ապրանքների և կապիտալի հոսքերը էական ազդեցություն չեն գործում ապրանքների և կապիտալի համաշխարհային շուկաների գների և տոկոսադրույքների վրա: Այդպիսի երկրներ են Հայաստանը, Վրաստանը, Դանիան, Հոլանդիան, Սալվադորը և 100-ից ավելի այլ երկրներ, որոնց արտահանումը չի կարող միջազգային շուկայում զգալի տեսակարար կշիռ ունենալ, իսկ կապիտալի ներմուծումը կամ արտահանումը չեն կարող ազդել համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքի վրա:

Նկատի ունենալով, որ Հայաստանը նույնպես փոքր տնտեսություն ունեցող երկիր է, նպատակահարմար է ուսումնասիրել փոքր բաց տնտեսության ապրանքների և կապիտալի շուկաների փոխազդեցության մոդելը: Այդ մոդելը հնարավորություն կտա պարզել, թե ինչպիսին է խնայողության և ներդրումների հավասարակշռությունը համաշխարհային ֆինանսական շուկայի ազդեցության պայմաններում և ինչպես կարելի է տնտեսական քաղաքականությամբ ազդել կապիտալի և ապրանքների միջերկրային հոսքերի վրա: Միայն այն տարբերությամբ, որ Հայաստանը դեռևս չունի կատարյալ բաց տնտեսություն, քանի որ մեր երկրի գործադաշնությունը դեռևս համաշխարհային ֆինանսական շուկա ազատ ներթափանցելու պայմաններ չունեն տնտեսական, քաղաքական, իրավական մի շարք պատճառներով: Ուստի, եթե այդպիսի պայմաններ ունեցող երկրների համար, որպես կանոն, ընդունվում է, որ փոքր երկրի կապիտալի շուկայի իրական տոկոսադրույքը (r) հավասարվում է համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքին (r^*), կարող ենք գրել հետևյալ հավասարումը՝

$$r=r^*$$

Ինչպես գիտենք, նույնիսկ 2000թ., երբ ՀՀ-ում տնտեսությունը մի փոքր կայունացել էր, համաշխարհային ֆինանսական շուկայում տոկոսադրույքը 5-6%-ի միջակայքում էր, իսկ ՀՀ կապիտալի շուկայում նույնիսկ արտարժույթով (ԱՄՆ դոլարի) ավանդների տոկոսադրույքը գերազանցում էր 15%-ը:

Այնուամենայնիվ, կատարյալ փոքր բաց տնտեսության մոդելի ուսումնասիրությունը մեզ հնարավորություն կտա պարզել խնայողության, ներդրումների, տոկոսադրույքի և զուտ արտահանման փոխադարձ կապը:

Այսպես, եթե դիտարկել ենք, որ արտադրության ծավալը որոշվում է աշխատուժի և կապիտալի առկա մեծությամբ, ապա տվյալ պահի համար կարող ենք գրել.

$$Y=F(\bar{K}, \bar{L})=\bar{Y},$$

այսինքն՝ արտադրության ծավալը կայուն է յուրաքանչյուր պահի:

Միաժամանակ գիտենք նաև, որ սպառումը ֆունկցիա է տնօրինվող եկամուտների մեծությունից.

$$C=C(Y-T)$$

Վերջապես, սահմանել ենք, որ յուրաքանչյուր երկրում ներդրումների պահանջարկը հակադարձ կախվածություն ունի տոկոսադրույքից.

$$I=I(r)$$

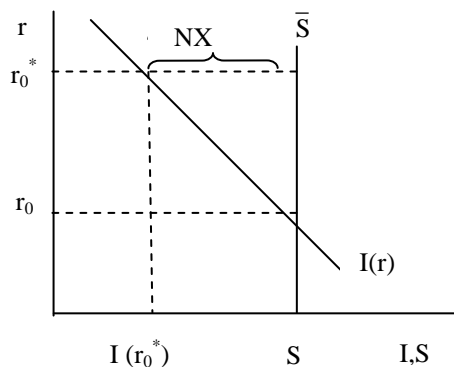
Այժմ, հաշվի առնելով մեր ենթադրությունները, $NX=(Y-C-G)-I$ հավասարումը կարող ենք գրել նաև.

$$NX=\{ \bar{Y}-C(\bar{Y}-T)-G\}-I(r)$$

Մեր ենթադրություններից հետևում է նաև երկրի ազգային խնայողության (S) կայուն լինելը տվյալ տարվա ընթացքում, ուստի գրում ենք, որ

$$NX=\bar{S}-I(r^*)$$

Այս հավասարման գրաֆիկը խիստ տարբերվում է փակ տնտեսության խնայողության, ներդրումների պահանջարկի կախվածությունը տոկոսադրույքից արտահայտող գրաֆիկից: Տարբերությունն այն է, որ փակ տնտեսությունում տոկոսադրույքը փոփոխվում էր այնպես, որ հավասարակշռի խնայողության և ներդրումների ծավալները: Քանի որ բաց տնտեսությունում երկրի կապիտալի շուկայի իրական տոկոսադրույքը ինքնաբերաբար հավասարվում է համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքին, ազգային խնայողության և ներդրումների տարբերությունը հավասարվում է արտաքին առևտրի ընթացիկ հաշվի մնացորդին: Ուստի երկրի վճարային հաշվեկշռի կապիտալի շարժի և համաշխարհային տոկոսադրույքի պայմաններում ընթացիկ հաշվի մնացորդը որոշվում է երկրի ազգային խնայողության և ներքին ներդրումների տարբերությամբ:

Նկարում r_0 -ն երկրի կապիտալի շուկայի իրական տոկոսադրույքն է փակ տնտեսությունում, r_0^ -ը՝ համաշխարհային շուկայի իրական տոկոսադրույքը: Քանի որ ներդրումների ծավալը փոքր է, համաշխարհային տոկոսադրույքի պայմաններում, խնայողության և ներդրումների տարբերությունը կազմող զուտ արտահանումը դրական մեծություն ունի:*

Նկ. 9.1. Խնայողության և ներդրումների կախվածությունը իրական տոկոսադրույքից

Մեր այս վերլուծությունների ընթացքում ենթադրում ենք, որ երկրի հարկերը (T) և պետական ծախսերը (G) կայուն մեծություններ են և դրանցով է պայմանավորված խնայողությունների կայուն լինելը: Դա նշանակում է, որ երկիրը հարկաբյուջետային քաղաքականությամբ

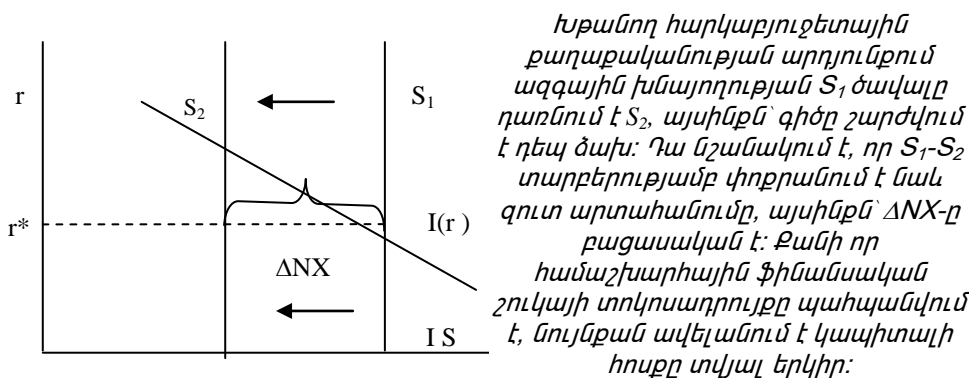
կարող է փոփոխել T և G մեծությունները, որի արդյունքում կծափորվեն խնայողության, ներդրումների և զուտ արտահանման նոր ցուցանիշներ:

Տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը երկրի վճարային հաշվեկշռի վրա

Ենթադրենք՝ ապրանքների արտահանումը երկրից հավասար է դրանց ներմուծմանը, այլ խոսքով՝ վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի մնացորդը և կապիտալի շարժի հաշվի մնացորդը հավասար են զրոյի: Փորձենք դիտարկել, թե ինչպիսի տնտեսական քաղաքականությամբ կարելի է ազդել խնայողության, ներդրումների և զուտ արտահանման վրա:

ա. Երկրի ներքին հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը

Եթե երկիրը իրականացնում է խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն, այսինքն՝ ավելացնում է պետական գնումները կամ կրճատում է հարկերը, ապա երկու դեպքում էլ տեղի է ունենում ազգային խնայողության կրճատում:

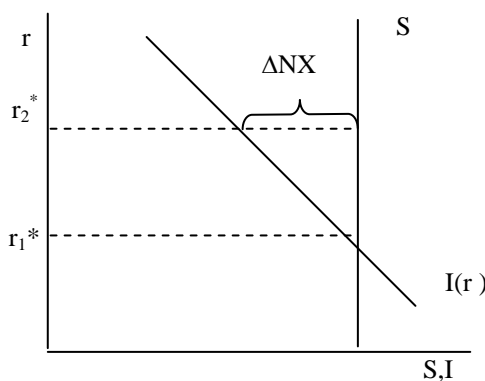
Նկ.9.2.Խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը

Խնայողության փոքրացման դեպքում ներդրումները չեն կրճատվում, քանի որ դրանք որոշվում են տոկոսադրույքի մեծությամբ: Այդ դեպքում տոկոսադրույքը բարձրանալու միտում է հանդես բերում, սակայն փոքր բաց երկրի տոկոսադրույքը հավասարվում է համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքին, և կապիտալը ազատորեն հոսում է տվյալ երկիր: Կապիտալի ներհոսքը մեծանում է, և երկրից արտահանումը կրճատվում է նույն չափով:

բ. Այլ երկրների հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը փոքր երկրի տնտեսության վրա

Եթե խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն իրականացնում են մյուս, հատկապես կապիտալի մեծ արտահանում ունեցող

Երկրները, ապա համաշխարհային ֆինանսական շուկայում պակասում է կապիտալի առաջարկը, քանի որ այդ երկրներում ազգային խնայողությունը պակասում է, և ներդրումների նույն ծավալի դեպքում փոքրանում է նաև (S-I) տարբերությունը, այսինքն՝ կապիտալի արտահոսքի հնարավորությունը: Դրա հետևանքով համաշխարհային ֆինանսական շուկայում տոկոսադրույքը բարձրանում է, քանի որ ներդրումների համաշխարհային պահանջարկը չի կրճատվում: Համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքի աճը ստիպում է տվյալ երկրի գործարարներին իրենց ազատ կապիտալները արտահանել այլ երկրներ այնքան ժամանակ, քանի դեռ քննարկվող երկրում տոկոսադրույքը չի բարձրացել համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքի մակարդակին:

Այլ երկրների հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությանը համաշխարհային տոկոսադրույքը r_1^ -ից դառնում է r_2^* : Դրա հետևանքով կապիտալի արտահոսքը փոքր բաց տնտեսությունից մեծանում է և նույն չափով աճում է զուտ արտահանման ծավալը, այսինքն՝ ΔNX -ը դրական մեծություն է:*

Նկ.9.3. Այլ երկրների հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը

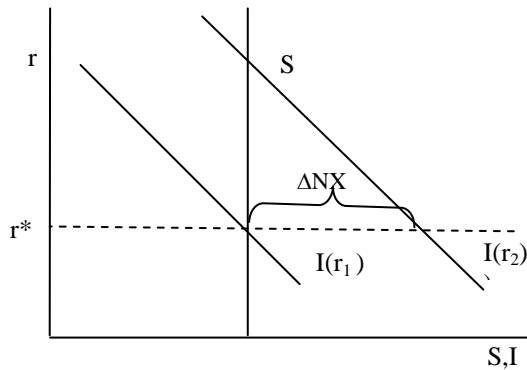
Քանի որ այլ երկրների հարկաբյուջետային քաղաքականության հետևանքով փոքր բաց երկրի խնայողությունները չեն փոփոխվել, ուստի կապիտալի արտահոսքի աճը տեղի է ունենում զուտ արտահանման ավելացման հաշվին:

Այսպիսով, այլ երկրների խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության հետևանքով կապիտալի համաշխարհային շուկայում տոկոսադրույքի բարձրացումը հանգեցնում է կապիտալի շարժի հաշվի մնացորդի կրճատման և ընթացիկ հաշվի մնացորդի ավելացման:

գ. Ներդրումային պահանջարկի խթանումը

Երկրի տնտեսական զարգացումն արագացնելու նպատակով հաճախ փոքր բաց տնտեսությունն ունեցող երկրները խթանում են ներդրումների ավելացումը՝ առանձին տնտեսավարող սուբյեկտների համար սահմանելով հարկային արտոնություններ, այսինքն՝ ներդրումների չափով կրճատում են հարկվող շահույթը, որը մենք նախորդ գլուխներում անվանել ենք ներդրումային հարկային վարկ: Փակ տնտեսությունում դա կհանգեցնե՛ր կապիտալի շուկայի տոկոսադրույքի աճի: Քանի որ փոքր

բաց տնտեսությունում տոկոսադրույքի մակարդակը հավասարվում է համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքին, կապիտալը ավելի մեծ չափով է հոսում տվյալ երկիր:

Երկրի խնայողությունները մնում են անփոփոխ: Սակայն ներդրումների խթանման շնորհիվ ներդրումների ֆունկցիայի $I(r_1)$ գիծը բարձրանում է և ստանում $I(r_2)$ դիրքը: Տոկոսադրույքը բարձրանալ չի կարող, քանի որ միջազգային ֆինանսական շուկայից կապիտալը հոսում է այդ երկիր, որի հետևանքով զուտ արտահանումը կրճատվում է ΔNX չափով:

Նկ. 9.4. Ներդրումների պահանջարկի խթանման ազդեցությունը

Կապիտալի հոսքը դեպի փոքր բաց տնտեսություն ունեցող երկիր մեծացնում է կապիտալի շարժի հաշվի մնացորդը և փոքրացնում ընթացիկ հաշվի մնացորդը:

Այսպիսով, մեզ համար պարզ է դառնում, որ փոքր բաց տնտեսություն ունեցող երկրի կառավարությունը որոշակի քաղաքականությամբ կարող է ազդել խնայողության, ներդրումների և զուտ արտահանման ծավալի փոփոխության վրա շնորհիվ այն հանգամանքի, որ մյուս տնտեսության կապիտալի շուկայում տոկոսադրույքը ինքնաբերաբար հավասարվում է համաշխարհային ֆինանսական շուկայի կապիտալի տոկոսադրույքին: Միաժամանակ պարզ է դառնում նաև, որ երկրի խնայողությունն ավելացնող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը նպաստում է կապիտալի արտահանմանը և դրանով իսկ փոքրացնում վճարային հաշվեկշռի կապիտալի շարժի մնացորդը և մեծացնում արտաքին առևտրի ընթացիկ հաշվի մնացորդը: Պարզ է, որ խնայողությունը կրճատող քաղաքականությունը ավելացնում է կապիտալի շարժի հաշվի մնացորդը և կրճատում ընթացիկ հաշվի մնացորդը: Իր հերթին, երկրի ներդրումները խթանող քաղաքականությունը ավելացնում է վճարային հաշվեկշռի կապիտալի շարժի հաշվի մնացորդը և պակասեցնում ընթացիկ հաշվի մնացորդը: Իրականում յուրաքանչյուր երկիր ձգտում է որքան հնարավոր է ավելի շատ ներդրումներ կլանել՝ իր երկրի տնտեսական զարգացման ընթացքը արագացնելու նպատակով, ուստի հնարավորություններ է ստեղծում համաշխարհային ֆինանսական շուկայից ներդրումների հոսքի համար: Այդպիսի ձգտումներ հանդես են բերում հատկապես շուկայական տնտեսության անցնող հետկոմունիստական երկրները, որոնք ներդրումներն ավելացնում են պետական պարտքի ավելաց-

ման ճանապարհով՝ հույս ունենալով վերադարձնել տնտեսական զարգացման արագացման միջոցով:

Մենք դիտարկեցինք խնայողության և ներդրումների փոխադարձ կապը և համոզվեցինք, որ երբ տվյալ երկրի գործարարները ցանկանում են ներդրումներ կատարել, բայց երկրի խնայողությունները չեն բավարարում, ապա պարտք են վերցնում համաշխարհային ֆինանսական շուկայից, իսկ եթե տվյալ երկրի գործարարներն ունեն ազատ կապիտալ, ապա նրանք ցանկանում են ներդրումներ կատարել այլ երկրներում: Սակայն մեզ համար դեռևս պարզ չեն այն մեխանիզմները, որոնք ստիպում են կապիտալի կարիք ունեցողներին և ազատ կապիտալի տերերին վարվել հատկապես նշված ձևով: Դրա համար անհրաժեշտ է պարզել փոխանակային կուրսերի էությունը և դրանց ազդեցության մեխանիզմները:

9.3. Արժույթի փոխանակային կուրսերը

Երբ հայ գործարարները ցանկանում են որևէ երկրից արտադրանք գնել կամ հայաստանցիները ցանկանում են հանգստանալ կամ սովորել որևէ երկրում, նրանք ձեռք են բերում այդ երկրի արժույթը, ուստի օգտվում են արժութային շուկայի ծառայությունից: Այդ շուկայում արժույթները փոխանակվում են որոշակի կուրսով, որն իրենից ներկայացնում է երկու երկրների արժույթների հարաբերությունը: Եթե ԱՄՆ մեկ դոլարը Հայաստանում փոխանակվում է 500 դրամով, ապա ասում ենք, որ դոլարի կուրսը 500 դրամ է, իսկ դրամի կուրսը՝ 0.002 ԱՄՆ դոլար:

Երկու արժույթների հարաբերությունն արտահայտում է անվանական կուրսը: Արժույթների անվանական կուրսը կարող է փոփոխվել ամեն օր և ժամ: Դրա համար երկրի կենտրոնական բանկը առևտրային բանկերին, տնտեսավարող սուբյեկտներին, արժույթների փոխանակման կետերին և երկրի քաղաքացիներին տեղեկատվական միջոցներով ամեն օր ներկայացնում է իր երկրի արժույթի և աշխարհի մի շարք երկրների արժույթների կուրսերի հարաբերությունը: Եթե Հայաստանի արժույթի փոխանակման կետերը իրենց հայտարարություններում ներկայացնում են ԱՄՆ դոլարի, Մեծ Բրիտանիայի ֆունտստեռլինգի, գերմանական մարկի, ֆրանսիական ֆրանկի, ռուսական ռուբլու կուրսերը՝ դրամով արտահայտված, ապա դրանք այդ արժույթների անվանական կուրսերն են:

Իրական փոխանակային կուրսը երկու երկրներում արտադրված ապրանքների գների հարաբերությունն է և ցույց է տալիս, թե մեկ երկրում արտադրված ապրանքը ինչ հարաբերակցությամբ է փոխանակվում մյուս երկրում արտադրված ապրանքի հետ: Իրական և անվանական կուրսերի փոխհարաբերությունը պատկերացնելու համար փորձենք համեմատել հայկական և ամերիկյան նույնատիպ կոշիկների գները: Ենթադրենք՝ տղամարդու ամերիկյան մեկ զույգ կոշիկը վաճառվում է 40 ԱՄՆ դոլարով, իսկ հայկական նույն որակի կոշիկը՝ 10 հազար դրամով: Եթե ընդունենք,

որ ԱՄՆ մեկ դոլարը փոխանակվում է 500 դրամով, ապա իրական փոխանակային կուրսը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\frac{\text{իրական}}{\text{փոխանակային կուրսը}} = \frac{0,002 \text{ դոլար/դրամ} \times 10000 \text{ դոլար}}{40 \text{ դոլար}} \quad \frac{\text{ամերիկ.կոչիկ}}{\text{հայկակ.կոչիկ}}$$

Տնտեսագետները իրական փոխանակային կուրսը հաճախ անվանում են նաև առևտրի պայմաններ, որը հնարավոր է դիտարկել անվանական փոխանակային կուրսի և երկու երկրների ապրանքների հարաբերական գների միջոցով:

Այսպիսով, եթե անվանական փոխանակային կուրսը նշանակենք e տառով (մեր օրինակում՝ 0.002 դրամ/դոլար), հայկական կոչիկի գինը՝ P -ով, ամերիկյան կոչիկի գինը՝ P^* -ով, իսկ իրական փոխանակային կուրսը՝ E -ով, ապա կարող ենք գրել.

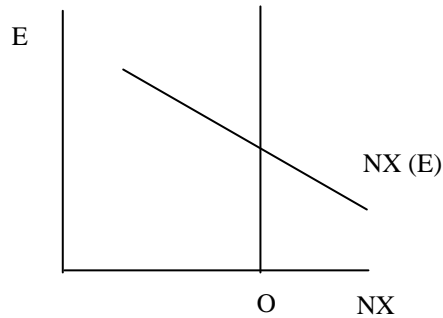
$$E = e \times \frac{P}{P^*}$$

Երկու երկրների միջև փոխանակվող բոլոր ապրանքների համար նման հաշվարկը մեզ հնարավորություն կտա պարզել դոլարի և դրամի իրական փոխանակային կուրսը: Այսպիսով, երկու երկրների արժույթների իրական փոխանակային կուրսը հաշվարկվում է անվանական փոխանակային կուրսի և երկու երկրներում ապրանքների գների հարաբերության միջոցով: Բանաձևը միաժամանակ ցույց է տալիս, որ եթե դրամի իրական փոխանակային կուրսը բարձր է, ապա արտասահմանյան ապրանքները էժան են մեզ համար, և մեր ապրանքները թանկ են արտասահմանյանների համար: Ընդհակառակը, եթե դրամի իրական փոխանակային կուրսը ցածր է, ապա մեր ապրանքները էժան են արտասահմանյանների համար, իսկ արտասահմանյան ապրանքները թանկ են մեզ համար: Նշված օրինաչափությունը բացահայտելու համար ենթադրենք՝ հայաստանցին ցանկանում է ձեռք բերել ամերիկյան ավտոմեքենա, որն արժե 24 հազար ԱՄՆ դոլար, իսկ ամերիկացին ցանկանում է ձեռք բերել հայկական ձեռագործ գորգ, որն արժե 2.0 մլն դրամ: Պարզ է, 500 դրամ/դոլար փոխանակային կուրսի դեպքում հայաստանցին մեկ գորգի համար ստանալու է 4000 դոլար և պետք է վաճառի 6 գորգ՝ մեկ ավտոմեքենա գնելու համար: Ենթադրենք՝ դրամի փոխանակային կուրսը բարձրանում է մինչև 400 դրամ/դոլար մակարդակի, այդ դեպքում յուրաքանչյուր գորգի համար հայաստանցին կստանա 5000 դոլար և 5 գորգի վաճառքից ստացված արտարժույթը բավական է ավտոմեքենա գնելու և 1000 դոլար տնտեսելու համար (2 մլն դրամ \times 400 դրամ/դոլար - 24000 դոլար = 1000): Բայց եթե դրամի կուրսը իջնի, և մեկ դոլարը դառնա 600 դրամ, ապա հայաստանցին յուրաքանչյուր գորգի համար կստանա ընդամենը 3333 դոլար և կպահանջվի 7.2 գորգ վաճառել՝ ամերիկյան մեկ ավտոմեքենա գնելու համար:

Ինչպես տեսնում ենք, դրամի կուրսի իջեցումը խթանում, իսկ բարձրացումը կաշկանդում է ապրանքների արտահանումը: Եթե մտածենք, որ հակադարձ երևույթը նկատվում է ներմուծման համար, ապա

կարող ենք գրել, որ զուտ արտահանումը կախված է իրական փոխանակային կուրսից, այսինքն՝

$$NX = NX(E)$$

Եթե նկատի ունենաք, որ իրական փոխանակային կուրսի աճի դեպքում զուտ արտահանումը կրճատվում է, իսկ իջնելու դեպքում՝ ավելանում, ապա 0 կետից ծախս զուտ արտահանման ծավալը բացասական է, իսկ 0-ից դեպի աջ՝ դրական:

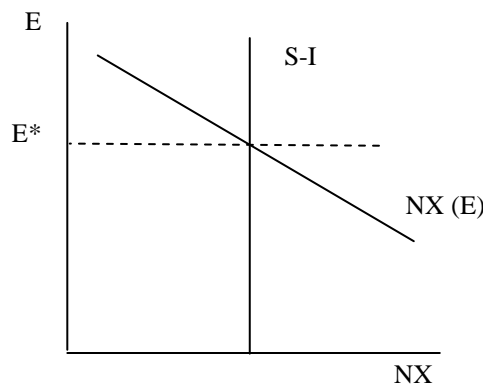
Նկ. 9.5. Զուտ արտահանման կախվածությունը իրական փոխանակային կուրսից

Իրական փոխանակային կուրսի վրա ազդում են երկու հիմնական գործոններ.

- Նախ, այն փոփոխվում է վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի մնացորդի ազդեցությամբ: Որքան երկիրը ավելի շատ է արտահանում, քան ներմուծում է, այնքան արտարժույթի առաջարկը մեծանում է, և երկրի արժույթի փոխանակային կուրսը բարձրանում: Դրա հետևանքով մեր ապրանքները դառնում են ավելի թանկ արտասահմանցիների համար և զուտ արտահանումը կրճատվում է:

- Երկրորդ գործոնը հանդես է գալիս կապիտալի շարժի մնացորդի ազդեցությամբ: Եթե վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի և կապիտալի հաշվի մնացորդները պետք է հավասարվեն, և մենք գիտենք, որ կապիտալի հաշվի մնացորդը խնայողության և ներդրումների տարբերությունն է, ապա պետք է դիտարկել նաև այն հանգամանքը, որ խնայողությունը սպառման ֆունկցիայով և հարկաբյուջետային քաղաքականությամբ է որոշվում, իսկ ներդրումները՝ համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքից կախված ներդրումների ֆունկցիայով: Այդ երկու խումբ գործոնների ազդեցությամբ ձևավորվում է իրական փոխանակային կուրսի մակարդակը (տես՝ նկ.9.6):

Նկ.9.6-ը արտացոլում է արտարժույթի պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռվածության մեխանիզմը: Խնայողության և ներդրումների տարբերությունը դրամի այն քանակությունն է, որն անհրաժեշտ է արտարժույթով փոխանակելու և այլ երկրներից ապրանքներ գնելու համար: Քանի որ ՀՀ-ում այդ տարբերությունը բացասական է, նշանակում է, որ անհրաժեշտ է Համաշխարհային ֆինանսական շուկայից կամ այլ աղբյուրներից այնքան արտարժույթ պարտք վերցնել, որ հնարավոր լինի չեզոքացնել արտաքին առևտրի հաշվեկշռի բացասական մնացորդը:

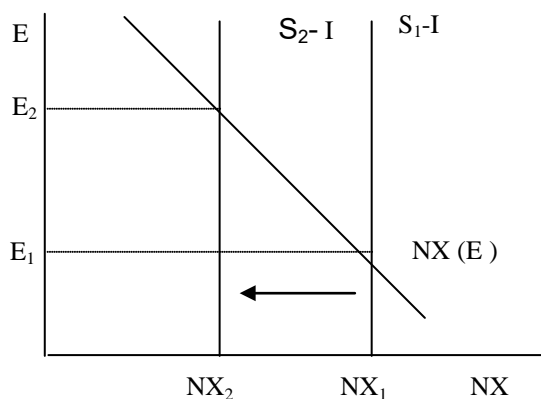
Ուղղահայաց գիծը պատկերում է խնայողության և ներդրումների տարբերությունը, իսկ թեք, ներքև իջած գիծը՝ զուտ արտահանման ֆունկցիան՝ կախված արժույթային կուրսից: Դրանց հատման կետը ցույց է տալիս այն հավասարակշիռ տոկոսադրույքը (E^*), որն ապահովում է կապիտալի շարժի այնպիսի մնացորդ, որն անհրաժեշտ է ընթացիկ հաշվի մնացորդը ծածկելու համար:

Նկ. 9.6. Իրական փոխանակային կուրսը որոշող գործոնները

Գրաֆիկը ցույց է տալիս նաև, որ որոշակի քաղաքականությամբ ազդելով իրական փոխանակային կուրսի վրա՝ կարող ենք ազդել նաև վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի և կապիտալի հաշվի մնացորդների վրա:

ա. Երկրի հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը

Եթե երկիրը վարում է խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն և ավելացնում է պետական ծախսերը կամ կրճատում է հարկերը, ապա S_2 -I գիծը դրանց ազդեցությամբ շարժվում է դեպի ձախ, որի հետևանքով իրական փոխանակային կուրսը բարձրանում է:

Խնայողության կրճատման հետևանքով S_1 -I գիծը տեղաշարժվում է դեպի ձախ և ընդունում S_2 -I դիրքը: Դրա հետևանքով իրական փոխանակային կուրսը՝ E_1 , դառնում է E_2 , որի ազդեցությամբ զուտ արտահանումը NX_1 կետից փոխադրվում է NX_2 կետը:

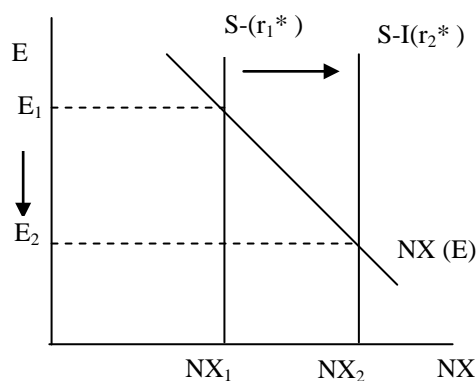
Նկ. 9.7. Խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը իրական փոխանակային կուրսի վրա

Իրական փոխանակային կուրսի բարձրացման հետևանքով այլ երկրների ապրանքները մեզ համար դառնում են էժան, իսկ մեր ապ-

րանքները արտասահմանցիների համար՝ թանկ: Դրա հետևանքով արտահանման ծավալը կրճատվում է, և զուտ արտահանման մնացորդը փոքրանում:

բ. Այլ երկրների հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը

Այլ երկրների խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը կրճատում է տվյալ երկրի խնայողությունների ծավալը: Համաշխարհային ֆինանսական շուկայում փոքրանում է կապիտալի առաջարկը, և դրա հետևանքով բարձրանում է տոկոսադրույքը: Փոքր բաց երկրում կապիտալի տոկոսադրույքը նույնպես բարձրանում է և հանգեցնում ներդրումների կրճատման, որի հետևանքով S-I տարբերությունը մեծանում է:

Համաշխարհային ֆինանսական շուկայում տոկոսադրույքի բարձրացման արդյունքում, մեր երկրում այն նույնպես բարձրանում է, ներդրումները $I(r_1^*)$ -ից դառնում են $I(r_2^*)$, ուստի $(S-Ir_1^*)$ գիծը փոխադրվում է դեպի աջ: Իրական փոխանակային կուրսը իջնում է, որը խթանում է զուտ արտահանման ավելացումը:

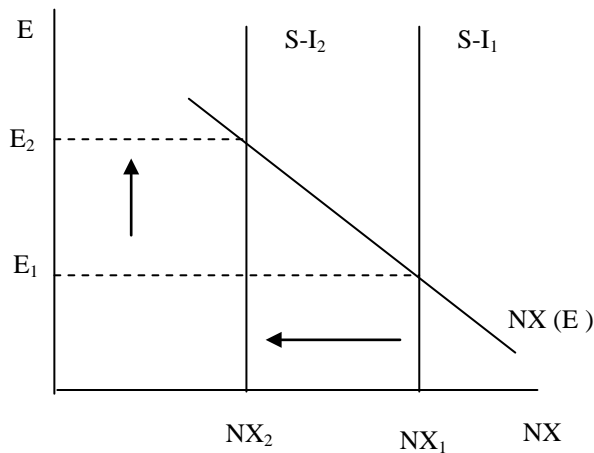
Նկ. 9.8. Այլ երկրների խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը իրական փոխանակային կուրսի վրա

Երկրում չօգտագործված խնայողությունը հոսում է միջազգային ֆինանսական շուկա, որի արդյունքում վճարային հաշվեկշռի կապիտալի շարժի հաշիվը փոքրանում է, իսկ զուտ արտահանումը՝ աճում:

գ. Ներդրումային պահանջարկի փոփոխություն

Եթե փոքր բաց տնտեսություն ունեցող երկիրը խթանում է ներդրումների ավելացումը, ապա դրա հետևանքով S-I տարբերությունը փոքրանում է:

Խնայողության և ներդրումների տարբերության կրճատման հետևանքով կապիտալն ավելի քիչ կարող է դուրս հոսել երկրից, ուստի վճարային հաշվեկշռի կապիտալի շարժի հաշիվը մեծանում է, իսկ ընթացիկ հաշվի մնացորդը՝ փոքրանում:

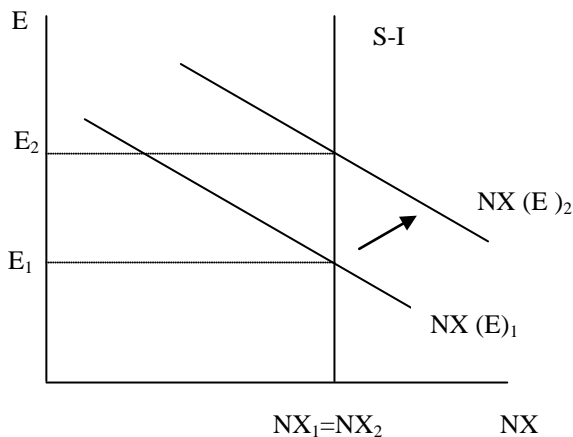

Ներդրումների ավելացման հետևանքով $S-I_1$ գիծը փոխադրվում է ձախ և ընդունում է $S-I_2$ դիրքը: Դրա հետևանքով իրական փոխանակային կուրսը E_1 -ից բարձրանում է E_2 կետը, իսկ NX_1 զուտ արտահանման ծավալը ստանում է NX_2 արժեքը:

Նկ. 9.9. Ներդրումների խթանման ազդեցությունը իրական փոխանակային կուրսի վրա

դ. Արտաքին առևտրային քաղաքականության ազդեցությունը

Արտաքին առևտրի հովանավորչական քաղաքականության արդյունքն այն է, որ կապիտալի շարժի մնացորդի վրա ազդել չի կարող, ուստի ընթացիկ հաշվի մնացորդը նույնպես փոփոխվել չի կարող:

Եթե երկիրը վարում է ներմուծման կաշկանդման քաղաքականություն, ապա դրանից զուտ արտահանումը կարող է ավելանալ, որի հետևանքով իրական փոխանակային կուրսը բարձրանում է և կաշկանդում արտահանումը այնքան ժամանակ, մինչև որ վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի մնացորդը ընդունի իր նախկին ծավալը:

Նկ. 9.10. Արտաքին առևտրային քաղաքականության ազդեցությունը իրական փոխանակային կուրսի վրա

Փաստորեն արտաքին առևտրային հովանավորչական քաղաքականությունը չի ազդում զուտ արտահանման ծավալի փոփոխության վրա, և միայն բարձրանում է իրական փոխանակային կուրսը, որը հետագայում նույնպես կվերադառնա իր նախկին վիճակին, եթե երկիրում պահպանվեն կայուն գներ:

Իրական փոխանակային կուրսի վերլուծությունը ցույց տվեց, որ իրական և անվանական կուրսերը սերտորեն կապված են, սակայն մենք սահմանել ենք, որ անվանական փոխանակային կուրսը որոշվում է արտարժույթի պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությամբ: Բնականաբար, հարց է առաջանում, թե ինչ մեխանիզմի շնորհիվ են արտարժույթի պահանջարկը և առաջարկը առնչվում այն երկու երկրների գների հարաբերությանը, որոնց արժույթները փոխանակվում են: Այդ մեխանիզմը պարզելու համար հիշենք, որ իրական փոխանակային կուրսը որոշվում է.

$$E=e \frac{P}{P^*}$$

բանաձևով, որից կարող ենք գրել.

$$e=E \frac{P^*}{P}$$

Պարզվում է, որ անվանական կուրսը որոշվում է երկու երկրների գների մակարդակների փոփոխության հարաբերությամբ և իրական փոխանակային կուրսով: Եթե փորձենք բանաձևը գրել վիճակագրական մեծությունների հավելաճերի տեսքով, կստանանք.

$$\Delta e\% = \Delta E\% + \Delta P^*\% - \Delta P\%$$

Այս բանաձևում Δe -ն անվանական կուրսի փոփոխությունն է տոկոսով,

ΔE -ն՝ իրական կուրսի փոփոխությունը՝ նույնպես տոկոսով,

ΔP^* -ն՝ գների փոփոխությունը այլ երկրում,

ΔP -ն՝ գների փոփոխությունը մեր երկրում:

Ուստի կարող ենք գրել նաև.

$$\Delta e\% = \Delta E\% + (\Pi^* - \Pi)$$

որտեղ՝

Π^* -ը ինֆլյացիայի տոկոսն է մյուս երկրում, որով արտահայտում ենք մեր արժույթը,

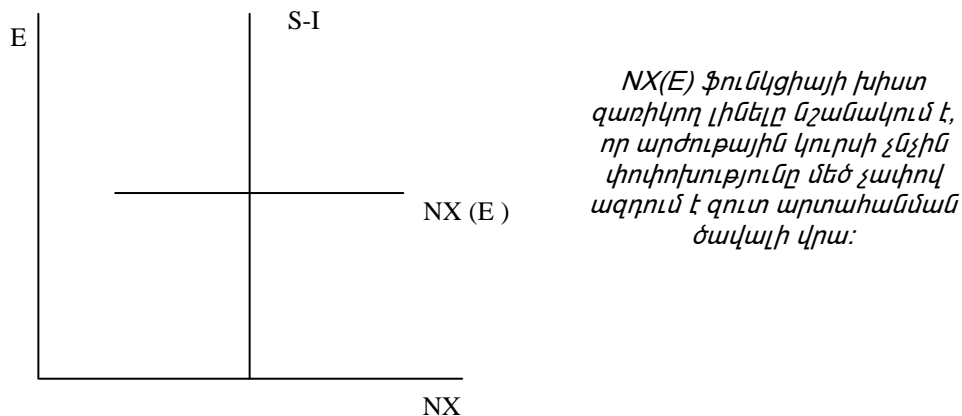
Π -ն՝ ինֆլյացիայի տեմպը մեր երկրում:

Ինչպես տեսնում ենք, եթե ինֆլյացիայի տեմպը մեծ է մեր երկրում, ապա մեր արժույթի կուրսը իջնում է, եթե ինֆլյացիայի տեմպը մեծ է մյուս երկրում, որի արժույթի հետ փոխանակում ենք մեր արժույթը, ապա մեր արժույթի կուրսը բարձրանում է: Այսպես, 1997թ. ռուսական ռուբլու վերանվանումից հետո 1 ռուբլին փոխանակվում էր 88 դրամով, 1998թ. ռուսական ֆինանսական ճգնաժամից հետո՝ 20 դրամով:

Ինչո՞ւ են արտարժույթի առաջարկը և պահանջարկը կապվում առանձին երկրներում տեղի ունեցող ապրանքների գների փոփոխության հետ: Հարցն այն է, որ կատարյալ բաց տնտեսություն ունեցող երկրների միջև գործում է համարժեքային գնողունակության օրենքը, այնպես, ինչպես միևնույն երկրում գները տարբեր քաղաքներում կարգավորվում են վաճառական գործունեությամբ: Եթե որևէ քաղաքում տվյալ ապրանքը էժան է, մյուսում թանկ, ապա վաճառականները գնում և փոխադրում են՝ մյուս քաղաքում վաճառելու համար, այնպես, որ բոլոր քաղաքներում

ապրանքների պահանջարկը և առաջարկը հավասարակշռվում են միջին գնի պայմաններում: Այդ գործողությունը տեղի է ունենում տարբեր երկրներում, միայն տարբերությունը արտարժույթի փոխանակության մեջ է: Դրա հետևանքով խիստ բաց տնտեսություն ունեցող երկրների արժույթային փոխանակային կուրսերը սահմանվում են այն հարաբերակցությամբ, որպեսզի երկուսով էլ հնարավոր լինի գնել նույն քանակությամբ ապրանքներ երկու երկրներում: Այդ օրենքը կոչվում է համարժեքային գնողունակության օրենք և պահպանվում է տնտեսական զարգացման նույն մակարդակ ունեցող երկրների միջև և այն ապրանքների համար, որոնք մենաշնորհային ձևով արտադրվում են մի քանի երկրներում ու իրացվում աշխարհի բոլոր երկրներում (սուրճ, կակաո, ցիտրուսներ): Համարժեքային գնողունակությունը չի տարածվում ծառայությունների բնագավառում, քանի որ դրանք փոխադրելի չեն և հարուստ երկրներում ավելի քանկ արժեն, քան աղքատ երկրներում:

Այսպիսով, որքան ավելի է համարժեքային գնողունակության օրենքի ազդեցությունը, այնքան զուտ արտադրանքի առաձգականությունը մեծանում է կախված իրական փոխանակային կուրսի փոփոխությունից: Դա նշանակում է՝ $NX(E)$ ֆունկցիան ունի խիստ զառիկող տեսք:

Նկ.9.11. Համարժեքային գնողունակության օրենքը և զուտ արտահանման ֆունկցիան

Այլ խոսքով, իրական փոխանակային կուրսի չնչին փոփոխության դեպքում զուտ արտահանումը արձագանքում է մեծ չափով, քանի որ գների նույնիսկ չնչին տարբերության դեպքում կապիտալը հոսում է այդ ապրանքները մյուս երկիր փոխադրելու գործունեության բնագավառ:

Համարժեքային գնողունակության օրենքի պահպանումը թույլ զարգացած և անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներում հանդես է բերում առանձնահատկություններ՝ կապված արտաքին տնտեսական կապերի բնույթի և արտաքին առևտրի հնարավորությունների օգտագործման հետ:

9.4. ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերի բնույթը և արտաքին առևտրի զարգացման առանձնահատկությունները

ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերը ձևավորվել են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ մի շարք գործոնների ազդեցությամբ.

- Նախ, մինչև անկախացումը Հայաստանի տնտեսական կապերը սերտ էին հիմնականում ԽՍՀՄ մյուս հանրապետությունների հետ, որոնց ձեռնարկությունները կոռպորացված կապերի մեջ էին: Գրականության մեջ արտադրանքի այդպիսի մատակարարումը անվանում էինք ներկրում և արտակրում՝ հանրապետությունից: Իրական արտահանումը և ներմուծումը իրականացնում էր Խորհրդային Միությունը (ԽՄ), որի արտաքին առևտրի հաշվեկշիռը դրական էր մինչև 1988 թվականը և բացասական դարձավ 1989-1990թթ: Ընդհանուր առմամբ, ԽՄ-ը խիստ բաց տնտեսություն չուներ, քանի որ 1990թ. արտահանվել է ՀԱՍ ընդամենը 6.1 և ներմուծվել՝ 7.1%-ը: Արտահանման 57.6%-ը¹ կազմել են էներգակիրները և հումքատեսակները:

Այսպիսով, ՀՀ-ն ԽՄ գոյության տարիներին արտաքին ինքնուրույն առևտուր ունենալ և արտարժույթային գործարքներ իրականացնել չէր կարող:

- Երկրորդ, ԽՄ նախկին հանրապետությունների արդյունաբերական ձեռնարկությունների զգալի մասը ընդգրկված էր ԽՍՀՄ ռազմաարդյունաբերական համալիրի մեջ և կոմպլեկտավորող արտադրանք էր մատակարարում գլխամասային գործարաններին, որոնք հիմնականում գտնվում էին ՌԴ տարածքում: ԽՍՀՄ կազմալուծումից հետո այդ համալիրը դադարեց գործելուց: Հայաստանի ռազմաարդյունաբերական համալիրի ձեռնարկությունները դադարեցրին իրենց գործունեությունը, քանի որ վերջնական արտադրանք չէին թողարկում, իսկ կոմպլեկտավորող արտադրանքի պատվերներ չէին ստանում: Դրանց արտաքին արդի կապերը մշտական բնույթ չունեն և սահմանափակվում են միանվագ գործարքներով:

- Երրորդ, ՀՀ ձեռնարկությունները նախկինում արտադրանք չարտահանելով այլ երկրներ, չէին կրում միջազգային մրցակցության ազդեցությունը և պատրաստ չէին մարքեթինգային հետազոտություններ կատարելու, արտաքին շուկաներում մրցակցությանը դիմակայելու: Դրա հետևանքով դեռևս կայուն, արմատական կապեր չեն հաստատվել:

- Չորրորդ, սոցիալիստական տնտեսության արտաքին կապերը պետական մենաշնորհի էին. ոչ մի ձեռնարկություն չէր մասնակցում արտաքին տնտեսական կապերի հաստատմանը և իրականացմանը: Այժմ տնտեսավարող սուբյեկտները իրենք պետք է արտաքին շուկաներում հանդես գան որպես արտադրանքի գնորդներ, իրացման և ներդրումների աղբյուրների ձեռք բերողներ:

Վերջապես, համաշխարհային շուկայում մրցակցությանը դիմանալու և տեղ գրավելու համար անհրաժեշտ է ունենալ գիտատեխնիկական

¹ Стену Н/х СССР в 1990 году М.1991 с.659.

ժամանակակից պահանջներին համապատասխանող սարքավորումներ և տեխնոլոգիաներ, որոնք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով չեն ներդրվել հանրապետության արդյունաբերության մեջ: Նախ, արդյունաբերական մի շարք ձեռնարկություններում դեռևս 1980թ. վերջին տեխնիկական մակարդակն անբավարար էր, իսկ արդյունաբերության անկումը դադարեցրեց հիմնական ֆոնդերի նորացման գործընթացը: Սուբյեկտիվ պատճառները վերաբերում են ՀՀ արդյունաբերական մի շարք ձեռնարկությունների հիմնական ֆոնդերի թալանի կազմակերպմանը, վաճառքին ու դրանց գործունեության դադարեցմանը: Դրա հետևանքով այժմ ՀՀ արդյունաբերության մեջ մեկ աշխատողի հաշվով հիմնական ֆոնդերի միջին արժեքը կազմում է 225 ԱՄՆ դոլար, իսկ աշխարհի զարգացած երկրներում՝ 250 հազար դոլար: Վերոհիշյալ գործոնները իրենց ազդեցությունը թողել են ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերի բնույթի և ՀՀ արտաքին առևտրի կառուցվածքի ու զարգացման հեռանկարների վրա:

ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերի բնույթը

ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերը ձևավորվում են հանրապետության տնտեսական կայունացման ու զարգացման պահանջներից ելնելով: Սովորաբար փոքր երկրները իրենց արտաքին տնտեսական կապերը չեն կառուցում այլ երկրներում տնտեսական և քաղաքական ազդեցություն ունենալու համար: Այդպիսի երկրները ցանկանում են ստեղծել փոխադարձ համաձայնության վրա ձևավորվող հարաբերություններ, որոնք սկզբնական շրջանում կարող են ունենալ վճարային հաշվեկշռի պակասուրդ, սակայն նպատակ ունեն հետագայում ապահովել այդ հաշվեկշռի դրական մնացորդ: Փոքր երկրները գերադասում են ազատ տնտեսական հարաբերությունները, սակայն ինչ-որ չափով ձգտում են սեփական արտադրության որոշ ճյուղերի նկատմամբ վարել հովանավորչական քաղաքականություն: Այդ սկզբունքների հետ միասին, ՀՀ-ն վարում է արտաքին տնտեսական կապերի հաստատման առանձնահատուկ սկզբունքներ, որոնք բխում են մեր տնտեսության պահանջներից:

Այսպես, Հայաստանը առաջին հերթին սև մետաղներ և էներգակիրներ ներմուծող երկիր է: Դա նշանակում է, որ Հայաստանը տնտեսական կապեր պետք է ունենա պողպատի գլանվածք, նավթամթերքներ, գազ, քարածուխ արտադրող երկրների հետ, որոնց հիմնական մատակարարը Ռուսաստանի Դաշնությունն է (ՌԴ), որին բաժին է ընկնում ներմուծվող արտադրանքի 17.3%-ը, այն դեպքում, երբ Հայաստանից արտահանման մեջ ՌԴ- բաժինը կազմում է ընդամենը 4.8%, որը իր ծավալով կազմում է այդ երկրից ներմուծման միայն 8%-ը:

Փոքր երկրների արտաքին կապերի հաստատման երկրորդ հատկանիշը տարածաշրջանային երկրների հետ տնտեսական սերտաճումն է, որի նպատակը տնտեսական աճի ապահովումն է: Բավական է ասել, որ տարածաշրջանային կազմակերպությունների թիվը Հարավային Ամերիկայում կազմում է 8, Ասիական խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանում՝ 7, Աֆրիկայում և Մերձավոր արևելքում՝ 11: Դրանք հիմնականում ազատ

առևտրի, մաքսային սահմանափակումների վերացման, կապիտալի և աշխատուժի ազատ հոսքերի ապահովման միություններ են: Տարածաշրջանային համագործակցությունը երկրների միջև իրականացվում է երկու հիմնական նպատակներով.

- տարածքի երկրների շահերը շոշափող համատեղ ծրագրերի մշակում և իրականացում,

- տնտեսական սերտաճում՝ ազատ առևտրի, մաքսային միության և այդ երկրների ընդհանուր շուկայի ձևավորման համար:

Հարավային Կովկասի երկրների միջև գոյություն ունեցող որոշակի տնտեսական ու քաղաքական հակասությունների պատճառով ՀՀ-ն առաջին նպատակով ծրագրերի մշակման ու իրագործման կազմակերպության մեջ ընդգրկվել չի կարող: Երկրորդ նպատակով միության մեջ ընդգրկվելու ուղիները հանրապետության համար երկուսն են: Հայաստանը համագործակցում է ԱՊՀ երկրների և Սևծովյան տնտեսական միության հետ: Առաջինի ստեղծումը զուտ քաղաքական բնույթ ունի: Ռուսաստանը ցանկանում է ստեղծել ազատ առևտրի և մաքսային սահմանափակումների վերացման գոտի, այնուամենայնիվ, այդ երկրներում իրականացվող բարեփոխումների մակարդակները թույլ չեն տալիս լուրջ արդյունքների հասնել համագործակցության հարցում:

Սևծովյան տնտեսական համագործակցությունը նույնպես, հարևան երկրների հետ ունեցած տարածաշրջանային խնդիրների լուծման վերաբերյալ գոյություն ունեցող հակադիր կարծիքների պատճառով, Հայաստանին տնտեսական սերտաճման լայն հնարավորություններ չի տալիս:

Արտաքին կապերի երրորդ հատկանիշը արտաքին մարդասիրական օգնության ցուցաբերումն է, այն սկսվեց 1988թ. ադետալի երկրաշարժից հետո և շարունակվեց Խորհրդային Միության փլուզումից հետո: Հայաստանին ցույց տրվող մարդասիրական օգնությունը դեռևս զգալի է: 1998թ. կազմել է 81.6, 1999թ.՝ 66.2 ԱՄՆ դոլարին համարժեք արտադրանք, որի մեջ հիմնական համարվում են քիմիայի և դրա հետ կապված արդյունաբերության ճյուղերի արտադրանքը, մեքենաները, մեխանիզմները: Մարդասիրական օգնություն ստացվում է աշխարհի 34 երկրներից, որոնց մեջ ԱՄՆ-ին բաժին է ընկնում արտաքին օգնության 76, Իտալիային՝ 6, ճապոնիային՝ 4, Գերմանիային և Ֆրանսիային 3-ական տոկոսը: Աշխարհի տարբեր երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ մարդասիրական օգնությամբ ոչ մի երկիր հարստանալ չի կարող, այլ միայն կարող է գոյատևել: Ուստի փոքր երկրները իրենց տնտեսական կապերը պետք է կառուցեն տնտեսական աճի արագացման նպատակներով:

Այդպիսի ուղի է տնտեսական սերտաճման հաջորդ ձևը՝ օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների խթանումը փոքր երկրներում: Տնտեսապես թույլ զարգացած երկրներն ունեն գործազրկության բարձր մակարդակ, չափազանց էժան աշխատուժ և կապիտալի ներհոսքի խիստ կարիք են զգում: Սակայն օտարերկրյա կապիտալի ներհոսքը պահանջում է, որպեսզի տվյալ երկրում գոյություն ունենան հետևյալ պայմանները՝ կապիտալի բարձր տոկոսադրույք, գործարարության իրավական կատարելագործված դաշտ, քաղաքական և տարածաշրջանային հակասու-

թյունների բացակայություն և մարդու իրավական պաշտպանվածություն: Եթե առաջին պայմանը առկա է ՀՀ-ում, ապա մյուս պայմանները դեռևս ամբողջությամբ ստեղծված չեն: Ուստի օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները դեռևս էական դեր չեն խաղում ՀՀ տնտեսության աճի տեմպերի արագացման գործում: Դրանք չնչին են եղել հատկապես մինչև 1996 թվականը: 1997թ. կազմել են 52, 1998թ.՝ 229, 1999թ.՝ 122 և 2000թ.՝ շուրջ 145 մլն ԱՄՆ դոլար:

Արտաքին տնտեսական կապեր հանդես են գալիս նաև ծառայությունների, զբոսաշրջության, սփյուռքի հայ համայնքների ունեցած կապերի և այլ ձևերով, որոնք սակայն էական ազդեցություն չունեն հանրապետության տնտեսական կայունացման ու զարգացման գործում:

ՀՀ արտաքին առևտրի առանձնահատկությունները

ՀՀ անկախացումը առաջադրեց արտաքին առևտրի կազմակերպման օբյեկտիվ անհրաժեշտություն և այն կապերը, որոնք գոյություն ունեին նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների միջև, այժմ կարող էին իրականացվել միայն արտաքին առևտրի միջոցով: Այդ պայմաններում առավել բարենպաստ էր վերջնական արդյունքներ թողարկվող հանրապետությունների վիճակը: ՀՀ-ն հայտնվեց արտահանվող արտադրանքի ռեսուրսներ չունեցող և ներմուծման խիստ կարիք ունեցող երկրների շարքում: Այդ հակասությունն ավելի մեծացավ կաուչուկի և պղնձի արտադրությունը հանրապետությունում դադարեցնելու պատճառով:

Հանրապետության արտաքին առևտրի առանձնահատուկ գծերն են.

- Արտաքին առևտուրը մշտապես հանդես է բերել ընթացիկ հաշվի պակասուրդի միտումներ: Դեռևս 1994թ., սեփական արժույթի ներդրման առաջին տարում, արտաքին առևտրի շրջանառությունը կազմել է 609 մլն ԱՄՆ դոլար, այդ թվում՝ արտահանումը՝ 215.5, ներմուծումը՝ 393.9 մլն ԱՄՆ դոլար, այսինքն՝ զուտ արտահանումը կազմել է -178.4 մլն ԱՄՆ դոլար: Արտաքին առևտրի բացասական մնացորդը, ինչպես արդեն նշել ենք, պահպանվել է հետագա բոլոր տարիներին: Արտաքին առևտրի պակասուրդը բացարձակ մեծությամբ աճել է մինչև 1998թ.: Վերջին երկու տարիներին այն սկսել է նվազել: Սակայն մշտապես ունենալով վճարային հաշվեկշռի՝ ընթացիկ հաշվի բացասական ցուցանիշ՝ հանրապետությունը մեծացնում է իր արտաքին պարտքի մնացորդը, չնայած արտասահմանյան օգնությանը, պետական ու մասնավոր տրանսֆերտներին: ՀՀ արտաքին պարտքը 1996թ. վերջին կազմել է՝ 522, 1997թ.՝ 640, 1998թ.՝ 739, 1999թ.՝ 840,6 և 2000թ. սեպտեմբերին՝ 819 մլն ԱՄՆ դոլար:

- ՀՀ արտահանման և ներմուծման կառուցվածքում տեղի են ունենում էական տեղաշարժեր: Արտահանման ընդհանուր ծավալում 1995թ. առաջինը Ռուսաստանն էր (33.5%), այնուհետև՝ Թուրքմենստանը (25.4%), Իրանը (12.9%), Բելգիան (14.5%): 1999թ. առաջին տեղում էր Բելգիան (36.3%), այնուհետև՝ Իրանը (14.7%), Ռուսաստանը (14.6%), ԱՄՆ-ն՝ (7%): Ընդհանրապես, ԱՊՀ երկրների տեսակարար կշիռը ՀՀ արտահանման մեջ 1995թ. 62.6%-ից իջել է և 1999թ. կազմել է արտահանման 24.3%-ը: Էական փոփոխություններ տեղի են ունենում նաև ՀՀ ներմուծման կառուցվածքում: ԱՊՀ երկրների ներմուծման տեսակարար

կշիռը 1995թ. կազմել է 49.6, 1999թ.՝ 23.1%: 1995թ. ներմուծման ծավալի մեջ առաջին 4 երկրներն էին՝ Ռուսաստանը (20.0), Թուրքմենստանը (19.2), ԱՄՆ-ն (17.0), Իրանը (13.3), 1999թ.՝ Ռուսաստանը (18.5), ԱՄՆ-ն (10.7), Բելգիան (10.5), Իրանը (9.7):

• *ՀՀ արտահանման և ներմուծման կառուցվածքը ըստ հիմնական ապրանքախմբերի արտահայտում է մի կողմից՝ ՀՀ մասնագիտացման ուղղությունը, մյուս կողմից՝ հանրապետության պահանջարկը ներմուծվող արտադրանքի նկատմամբ:* Այսպես, 1999թ. արտահանման կառուցվածքում ապրանքների առաջին 4 խումբը հանդիսանում էին թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերը, թանկարժեք մետաղները և դրանցից իրերը՝ (42.8%): Հանքահումքային արտադրանքը՝ 16.8, ոչ թանկարժեք մետաղները և դրանցից պատրաստված իրերը՝ 10.7, մեքենաները, սարքավորումները և մեխանիզմները՝ 7.5%: Ներմուծման կառուցվածքում առաջին 4 խումբը ապրանքներն են՝ հանքահումքային արտադրանքը՝ 21.4, մեքենաները, սարքավորումները և մեխանիզմները՝ 10.9, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերը՝ 10.8, պատրաստի սննդի արտադրանքը՝ 9.6%:

• *Վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի բացասական մնացորդի աճը արտահանման կայուն ծավալի պայմաններում ներմուծման արագ աճի արդյունք է:* Այսպես, 1994թ. համեմատությամբ 1999թ.ՀՀ արտահանման ծավալն ավելացել է ընդամենը 7.5%-ով: Արտահանման ամենամեծ ծավալը ՀՀ-ն ունեցել է 1996թ.՝ 290.3 մլն ԱՄՆ դոլար, 1999թ.՝ 231.7 մլն դոլար: Մինչդեռ ներմուծումը այդ նույն ժամանակամիջոցում ավելացել է 2.1 անգամ: Արտահանման ամենափոքր ծավալը 1998 թվականին էր՝ 220.5 մլն դոլար: Այդ նույն տարում ներմուծման ամենամեծ ծավալն էր՝ 902.4 մլն դոլար և ընթացիկ հաշվի ամենամեծ մնացորդը նույնպես 1998թ. էր՝ 681.9 մլն դոլար: Ընթացիկ հաշվի բացասական մնացորդի կրճատումը փոքր երկրները սովորաբար իրականացնում են ինչպես արտահանման աճի, այնպես էլ ներմուծման ծավալի աստիճանաբար կրճատման հաշվին: Ներմուծման կրճատման հնարավորություններ ՀՀ-ն ունի պատրաստի սննդի արտադրանքի, քարից, գիպսից, ցեմենտից պատրաստված իրերի, բուսական ծագման արտադրանքի սեփական արտադրություն կազմակերպելու հաշվին: Արտահանման ծավալի ավելացումը հնարավոր է կաուչուկի, պղնձի արտադրության կազմակերպման և էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության, ճշգրիտ սարքաշինության արտադրանքի արտադրության ավելացման հաշվին:

Այսպիսով, ՀՀ արտահանման և ներմուծման ռազմավարությունը պետք է լինի՝ վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի բացասական մնացորդի հաղթահարումը և արտաքին շրջանառության կառուցվածքի բարելավումը այն հաշվով, որ հանրապետությունը մշտապես ունենա արտաքին շուկաներ՝ պատրաստի սննդի արտադրանքի (հանքային ջրեր, պահածոներ) հանքահումքային (հատկապես շինանյութեր), թանկարժեք և կիսաթանկարժեք վերամշակված քարերի, ճշգրիտ սարքերի և հարմարանքների իրացման համար:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Փոքր բաց տնտեսության մակրոտնտեսական ցուցանիշները հաշվարկվում են ապրանքների և ծառայությունների արտահանման ու ներմուծման, կապիտալի արտահոսքի և ներհոսքի ազդեցությամբ, որոնք հանդես են գալիս երկրի ներսում խնայողությունների և ներդրումների հավասարակշռման որոշակի մեխանիզմով: Այդ մեխանիզմը տարբերվում է փակ տնտեսությունում խնայողությունների ու ներդրումների հավասարակշռման մեխանիզմից:
2. Փոքր բաց տնտեսությունում խնայողության և ներդրումների հավասարակշռությունը ձևավորվում է կապիտալի համաշխարհային շուկայի տոկոսադրույքի ազդեցությամբ: Ցանկացած երկրի կառավարություն հարկաբյուջետային և ներդրումային քաղաքականությամբ կարող է ազդել երկրի խնայողության, հետևաբար նաև՝ ապրանքների և կապիտալի միջերկրային հոսքերի վրա:
3. Վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ և կապիտալի շարժի հաշիվներն ազդում են տվյալ երկրի արժույթի իրական փոխանակային կուրսի վրա: Սակայն այդ ազդեցությունը փոխադարձ է, քանի որ տվյալ երկրի արժույթի փոխանակային կուրսի բարձրացումը կաշկանդում, իսկ իջեցումը խթանում է արտահանումը, ուստի փոփոխությունը ազդում է նաև ընթացիկ հաշվի և կապիտալի հաշվի մնացորդների վրա:
4. Երկրի արժույթի փոխանակային կուրսի փոփոխությունը կապված է երկրի ներքին հարկաբյուջետային քաղաքականության, երկրի ներքին ներդրումային և առևտրային քաղաքականությունների հետ, որոնց ազդեցությամբ զուտ արտահանման ծավալը կարող է պակասել, ավելանալ կամ մնալ անփոփոխ:
5. ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերը ձևավորվել են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ մի շարք այնպիսի գործոնների ազդեցությամբ, որոնց մի մասի ազդեցությունը կպահպանվի նաև ապագայում, իսկ մյուսներինը հաղթահարվում է երկրում իրականացվող տնտեսական բարեփոխումների շնորհիվ:
6. ՀՀ արտաքին առևտրի կառուցվածքում կատարվող զգալի փոփոխությունները դեռևս էական ազդեցություն չունեն վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի բացասական մնացորդի կրճատման վրա, քանի որ ներմուծման պահանջարկի աճը տեղի է ունենում արտահանման ծավալի հարաբերական կայունության պայմաններում:

Հիմնական հասկացություններ

Ձուտ արտահանում
Առևտրային հաշվեկշիռ
Առևտրային նետտո հաշվեկշիռ
Վճարային հաշվեկշիռ
Փոքր բաց տնտեսություն
Անվանական փոխանակային կուրս
Իրական փոխանակային կուրս
Համարժեքային գնողունակություն

Հարցեր կրկնության համար

1. Ինչո՞ւ են երկրի մակրոտնտեսական ցուցանիշները կապվում արտաքին տնտեսական կապերի հետ, և ինչպե՞ս են դրանք զնահատվում:
2. Ի՞նչ նպատակների համար են օգտագործվում երկիր ներմուծվող ապրանքները և ծառայությունները:
3. Ի՞նչ նպատակներով է օգտագործվում երկրի ազգային խնայողությունը:
4. Ինչպե՞ս է տոկոսադրույքը հավասարակշռում խնայողությունը և ներդրումները:
5. Ինչպիսի՞ քաղաքականությամբ կարելի է ազդել զուտ արտահանման ծավալի վրա:
6. Ինչպիսի՞ փոխանակային կուրսեր գոյություն ունեն, և դրանք ինչպե՞ս են կապված կապիտալի շարժի մնացորդի հետ:
7. Ինչպիսի՞ քաղաքականությամբ կարող է երկիրը ազդել իրական փոխանակային կուրսի փոփոխության վրա:
8. Ինչպե՞ս է արժույթի անվանական փոխանակային կուրսը կապվում երկու երկրների գների միջին մակարդակի փոփոխության հետ:
9. Ինչպիսի՞ն է ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերի բնույթը:
10. Որո՞նք են ՀՀ արտաքին առևտրի արդի փուլի առանձնահատկությունները:

8. Բերեք հարկային օրենսդրության փոփոխության օրինակներ, որոնք նպաստում են մասնավոր խնայողությունների ավելացմանը:
9. Ի՞նչ է նշանակում Տոբինի q և ինչպե՞ս է կապված ներդրումների հետ:
10. Ինչպիսի՞ պայմանների դեպքում է ձեռնարկությանը շահավետ ավելացնել կապիտալի պաշարը (ձեռնարկության հիմնական ֆոնդերում ներդրումների նոր դասական մոդելի շրջանակներում):
11. Թվարկեք այն 4 պատճառները, ըստ որոնց ձեռնարկությունները ստեղծում են պաշարներ:
12. Թվարկեք ներդրումների տնտեսական արդյունավետությունը գնահատող ցուցանիշները:

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այս գլխում կներկայացվեն.

- ◆ ԶՀ սոցիալական համակարգի կառուցվածքը,
- ◆ բնակչության կենսամակարդակը բնութագրող ցուցանիշները,
- ◆ բնակչության եկամուտների ձևավորման աղբյուրները,
- ◆ բնակչության իրական եկամուտների հաշվարկման կարգը,
- ◆ պետական գիտատեխնիկական քաղաքականությունը,
- ◆ կրթության պետական քաղաքականությունը,
- ◆ առողջապահության պետական կարգավորման խնդիրները,
- ◆ մշակույթի և սպորտի զարգացման խնդիրները:

10.1. Սոցիալական համակարգի կառուցվածքը ԶՀ-ում և այն բնութագրող ցուցանիշները

Տնտեսության սոցիալական ոլորտը ներկայացնում է կենսական բարիքների սպառման միջոցով վերջնական պահանջարկների բավարարման գործընթացը, այսինքն՝ ապահովում է տնային տնտեսությունների անհրաժեշտ կենսապայմանները:

Այս գործընթացին, իհարկե, մասնակցում են արտադրության ճյուղերը, սակայն մենք կուսումնասիրենք բուն սոցիալական ոլորտը, որը ընդգրկում է գործունեության այն բնագավառները, որոնց աշխատանքի արդյունքները չունեն նյութաիրային տեսք: Այն ներառվում է տնտեսության միասնական համակարգում և ենթարկվում է երկրի զարգացման ընդհանուր օրինաչափություններին: Սոցիալական ոլորտը հասարակության գլխավոր արտադրողական ուժի՝ մարդու

միջոցով մեծապես ազդում է հասարակական արտադրության վրա: Այդ ազդեցությունը տեղի է ունենում, երբ բարձրանում է հասարակության անդամների կրթական, մշակութային մակարդակը, նվազում են հիվանդությունները, կրճատվում են աշխատաժամանակի կորուստները, բարելավվում են սոցիալ-կենցաղային կամ բնակարանային պայմանները, մեծանում է զբաղվածությունը, զարգանում է մանկական նախադպրոցական ցանցը և այլն: Սոցիալական ոլորտի ճյուղերի զարգացումը նպաստում է բնակչության բարեկեցության բարձրացմանը:

Ըստ պահանջմունքների բավարարման բնույթի, այս ոլորտի ճյուղերը ընդունված է բաժանել երկու խմբի: Առաջինում այն ճյուղերն են, որոնց գործունեությունն ուղղված է մարդու սոցիալ-մշակութային, հոգևոր, մտավոր պահանջմունքների բավարարմանը, բնականոն կենսագործունեության ապահովմանը (առողջապահություն, գիտություն, կրթություն, մշակույթ, արվեստ, ֆիզկուլտուրա և սպորտ): Երկրորդն ընդգրկում է այն ճյուղերը, որոնց գործունեության նպատակն է նյութական բարիքների ստեղծման գործընթացի ավարտը և դրանք սպառողին հասցնելը (մանրածախ առևտուր, հանրային սնունդ, բնակարանային-կոմունալ տնտեսություն, բնակչության կենցաղային սպասարկում): Սրանք կոչված են կրճատելու աշխատանքի ծախսումները տնային գործերում և մեծացնելու հոգևոր պահանջների բավարարման հնարավորությունները: Հայտնի է, որ սոցիալական ոլորտի ծախսերը ծածկվում են արտադրության ոլորտում ստեղծված հավելյալ արդյունքի և քաղաքացիների՝ բյուջետային ու արտաբյուջետային ֆոնդերի միջոցով բաշխվող անձնական եկամուտների հաշվին:

Փոխանակելով իր եկամտի մի մասը, բնակչությունը ստանում է հատուկ սպառողական արժեք՝ ծառայություններ: Սպառման այս առարկաները չունեն իրային տեսք, չեն կարող կուտակվել, քանի որ արտադրության և սպառման գործընթացները ժամանակի առումով այս ոլորտում համընկնում են: Սոցիալական ծառայությունների արժեքը մտնում է անձնական սպառման ֆոնդի մեջ: Շուկայական տնտեսության պայմաններում բնակչությանը մատուցվող ծառայությունները կարող են լինել վճարովի և անվճար: Հասարակական բարիքների ձևով տրամադրվող անվճար ծառայությունները, ինչպես նշվել է նախորդ գլուխներում, իրականացնում է պետությունը (կրթություն, հասարակական

կարգի պահպանություն, քաղաքների բարեկարգում, առողջապահություն, գրադարան, սպորտ):

Սոցիալական ոլորտի ծառայություններ են մատուցում նաև սեփականության տարբեր ձևի պայմաններում գործող կազմակերպությունները, որոնց գործունեության պետական կարգավորումը իրականացվում է տարբեր շրջանակներում:

Սոցիալական ոլորտի զարգացման պետական քաղաքականության հիմքերի մշակումը, այդ ոլորտը կարգավորող օրենքների ընդունումն ու դրանց կատարման վերահսկողությունը կառավարման պետական մարմինների իրավասությունն է:

Սոցիալական ոլորտի զարգացման հարցերի մեծ մասը (կրթություն, առողջապահություն, մշակույթ, բնության և շրջակա միջավայրի պահպանություն, աշխատանք և զբաղվածություն) կարգավորվում է և՛ պետական կառավարման, և՛ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից: Սոցիալական որոշ բնագավառներ կարող են անմիջաբար կարգավորվել տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից (բնակարանային կոմունալ տնտեսություն, առևտուր և հանրային սնունդ, բնակչության կենցաղային սպասարկում):

Պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման շրջանակներում գործող սոցիալական ենթակառուցվածքի ճյուղերի զարգացման քաղաքականությունը ներառում է միջոցառումների մի ամբողջ համակարգ: Այն ուղղված է սոցիալական ոլորտի լիարժեք պետական աջակցության հնարավորությունների ստեղծմանը, սոցիալական պաշտպանության համակարգի պետական նպատակային ծրագրերի իրականացմանը նպաստող նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդմանը:

Երկրում առաջացած սոցիալական հիմնահարցերի լուծման, ՀՀ սոցիալական ամբողջ համակարգը՝ սոցիալական ապահովության և սոցիալական ենթակառուցվածքի ճյուղերի ոլորտը կարգավորելու նպատակով հանրապետությունում այս տարիների ընթացքում ընթացել են կառավարման համակարգի բարեփոխումներ և մշակվել ու ընդունվել են բազմաթիվ օրենսդրական ակտեր:

Պետությունը սոցիալական գործառույթներ է իրականացնում իշխանության օրենսդիր և գործադիր մարմինների միջոցով: Գործադիր իշխանության մարմիններն են՝ ՀՀ առողջապահության, գիտության և կրթության, մշակույթի, սպորտի և երիտասարդության հարցերի, սոցիալական ապահովության նախարարությունները, փախստականների և միգրացիայի վարչությունը, զբաղվածության հանրապետական ծառայությունը: Դրանց գործառույթները պատկերացնելու համար փորձենք դիտարկել գործադիր մարմիններից մեկի կառուցվածքը և խնդիրները: Այսպես, սոցիալական ապահովությունը կառավարվում է ՀՀ սոցիալական ապահովության նախարարության կողմից, որի կազմում մտնում են կենտրոնական աշխատակազմը, կենսաթոշակային տարածքային կենտրոնները, զբաղվածության ծառայությունները, սոցիալական ծառայությունների տարածքային կենտրոնները: Նախարարության համակարգի մեջ են մըտնում նաև մանկատները, ծերանոցները, բժշկասոցիալական վերականգնողական և «Սթրես» կենտրոնները, պրոթեզավորման ձեռնարկությունները և այլն: Այն ունի կառավարման հետևյալ գծապատկերը (գծ. 10.1):

ՀՀ սոցիալական ապահովության զարգացման ծրագիրը մշակվում է հետևյալ բաժիններով՝

1. աշխատանքի և զբաղվածության ոլորտ,
2. կենսաթոշակային ապահովության ոլորտ,
3. փախստականների և միգրացիայի հիմնահարցեր,
4. բնակչության սոցիալական աջակցության ոլորտ,
5. հաշմանդամների և վետերանների հիմնահարցեր,
6. կանանց, երեխաների հիմնահարցեր,
7. սոցիալական ապահովագրության համակարգ:

Սոցիալական գործառույթներ իրականացնող մյուս նախարարությունների կառուցվածքը համապատասխանում է դրանց կողմից իրականացվող գործառույթներին, որոնք կդիտարկվեն հետագայում:

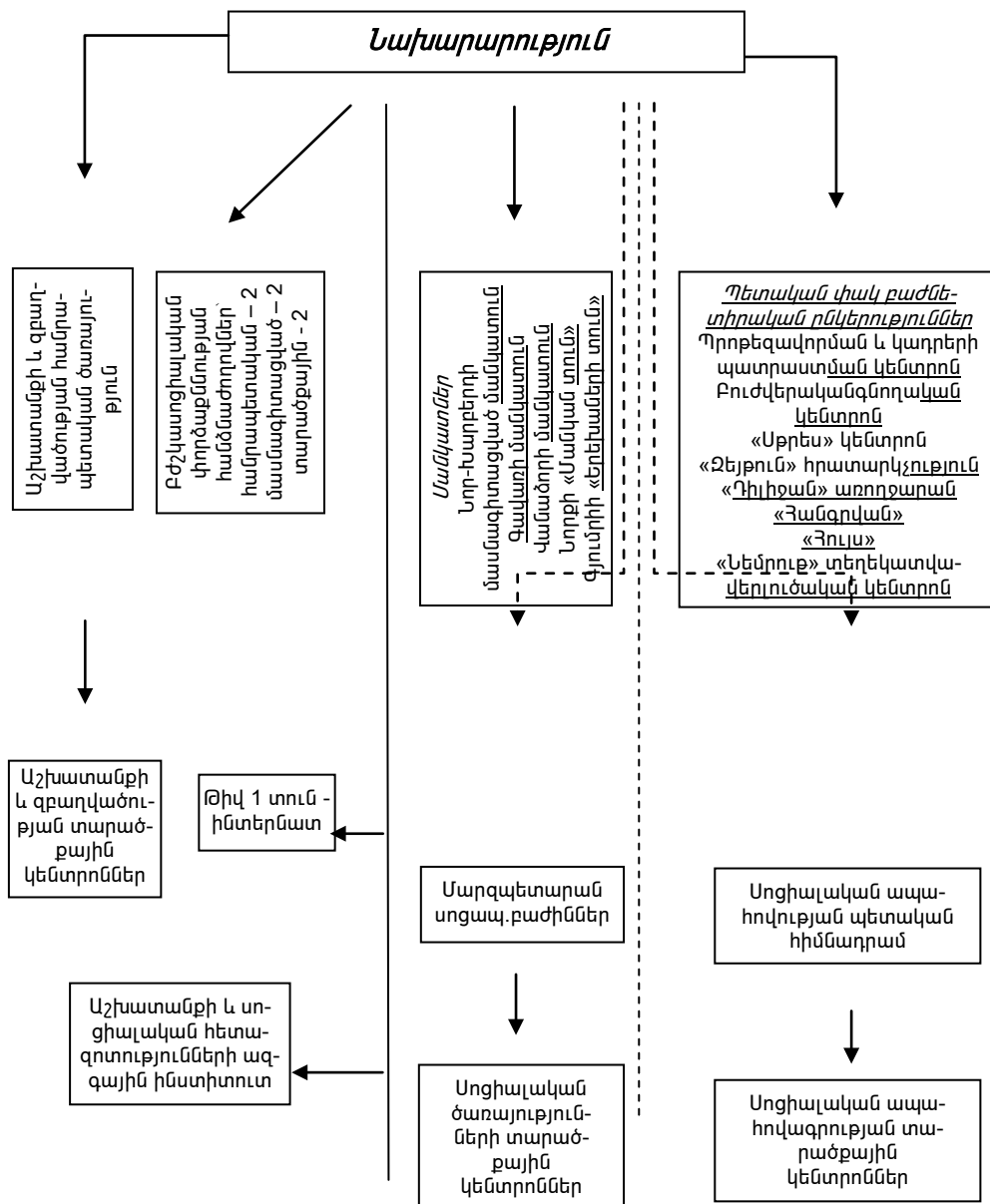
Աշխատանքի և զբաղվածության ոլորտի պետական կարգավորման խնդիրները ներկայացվում են առանձին:

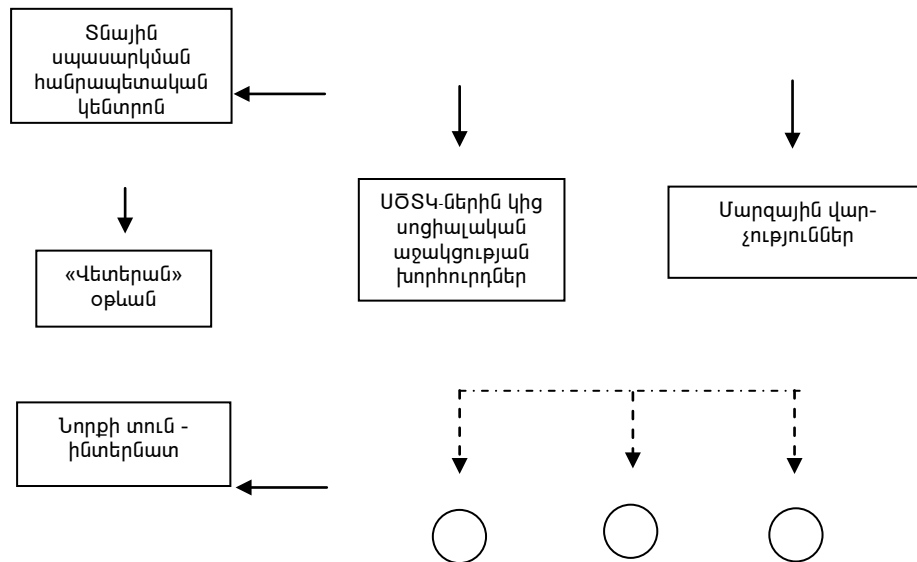
Սոցիալական քաղաքականության հիմնական խնդիրներից է եկամուտների վերաբաշխումը՝ բնակչությանը որոշակի սոցիալական վտանգներից

պաշտպանելու համար: Պետությունն այդ պարտականությունը հիմնականում իրականացնում է կենսաթոշակային ապահովության միջոցով՝ այդ նպատակի համար ծախսերը կատարելով տնտեսության աճին համապատասխան:

Գծապատկեր 10.1

ՀՀ սոցիալական ապահովության նախարարության
համակարգի կառուցվածքը

Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ

Անցումային փուլում պետության այդ ծախսերի իրականացման միակ հնարավորությունը ընթացիկ մուծումներն են. դրանց հավաքագրման եղանակը՝ պետական սոցիալական ապահովագրությունը: Այս նպատակով 1997թ. նոյեմբերին ՀՀ-ում ստեղծվել է մի նոր կառույց՝ ՀՀ կենսաթոշակային և զբաղվածության հիմնադրամը՝ հնարավորություն տալով խուսափելու պետական բյուջեից կենսաթոշակների վճարման մնացորդային քաղաքականությունից:

Պետական սոցիալական ապահովագրությանն օժանդակող կառույց կարող է լինել ոչ պետական, կամավոր կենսաթոշակային ապահովագրական համակարգերի ներդրումը: Շուկայական հարաբերություններին անցման հետևանքով առաջացած բացասական երևույթները կարող են մեղմվել, եթե հնարավոր լինի լրիվ անցնել սոցիալական ապահովագրության համակարգին, որը հենվում է սերունդների հասարակական համերաշխության վրա: Այս համակարգի սկզբունքներից առաջինն այն է, որ սոցիալական ապահովագրությունը, չբացառելով համանման ոչ պետական կազմակերպությունների գործունեությունը (որոնք պետք է գործեն կամավորության սկզբունքով), պետք է լինի պետական

կառույց: Հայտնի է, որ բնակչության սոցիալական նվազագույն պահանջմունքների բավարարումը և սոցիալական առաջնահերթ հարցերի լուծումը կատարվում է պետության կողմից: Մյուս սկզբունքն այն է, որ սոցիալական ապահովագրությունը պետք է բոլոր քաղաքացիների (սկսած աշխատունակ տարիքից) համար լինի պարտադիր, որն էլ հենց սերունդների համերաշխության երաշխիքն է: Երրորդ սկզբունքն այն է, որ սոցիալական ապահովագրության մուծումներ պետք է անեն ոչ միայն քաղաքացիները (իրենց եկամտից), այլև բոլոր տնտեսավարող սուբյեկտները (անկախ սեփականության ձևից) այդ թվում նաև անհատ ձեռներեցները: «Պարտադիր սոցիալական ապահովագրության վճարների փոփոխությունների մասին» ՀՀ օրենքն ընդունվել է 2000թ. դեկտեմբերի 26-ին: Այդ մուծումներն առնչվում են սոցիալական ապահովագրության հետևյալ բնագավառներին.

1. կենսաթոշակային ապահովագրություն,
2. ապահովագրություն գործազրկության դեպքերից,
3. ապահովագրություն հիվանդության դեպքերից,
4. ապահովագրություն արտադրական վնասվածքների և մասնագիտական հիվանդությունների դեպքերից:

Վերջին երկու ուղղությամբ գործակալությունները պետք է գործեն առողջապահության նախարարության համակարգում: Նշենք, որ առաջին երկու դեպքում ապահովագրությունները նախատեսում են մուծանքներ միայն աշխատանքային տարիքի աշխատունակ քաղաքացիներից, իսկ հիվանդանալու դեպքերից ապահովագրությունը՝ բոլոր քաղաքացիներից: Վերջին՝ 4-րդ դեպքում մուծանքներն ամբողջությամբ կատարում է գործատուն:

Կենսաթոշակային ապահովության ոլորտի հիմնական ցուցանիշներից են՝ կենսաթոշակառուների ընդհանուր թիվը, կազմը և կառուցվածքը, կենսաթոշակի միջին ամսական մեծությունը, կենսաթոշակային համակարգի իրավիճակը բնութագրող ցուցանիշները: Աշխատանքային կենսաթոշակառուները դասակարգվում են ըստ տարիքային (որից՝ արտոնյալ պայմաններով տարիքային), երկարամյա ծառայության, հաշմանդամության, կերակրողին կորցրած ընտանիքի անդամներ խմբերի, սոցիալական կենսաթոշակները՝ ծերության, հաշմանդամության, կերակրողին կորցրած ընտանիքի անդամներ ուղղությունների:

Կենսաթոշակներ են տրվում նաև զինծառայության գծով հաշմանդամներին և զինծառայող կերակրողին կորցրած ընտանիքի անդամներին: Հայաստանի 580 հազ. կենսաթոշակառուներից 223 հազարը ծերության կենսաթոշակառուներ են, որոնցից 186.4 հազարը ճանաչվել են անապահով և ընդգրկվել ընտանեկան նպաստի համակարգում: 1998թ. արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակ ստացողների թիվը կազմում էր ամբողջ կենսաթոշակառուների թվի ավելի քան 13.0%-ը: Կենսաթոշակի միջին ամսական մեծությունը 1998թ. ՀՀ-ում կազմել է 7.3 ԱՄՆ դոլարին համարժեք դրամ: Կենսաթոշակային ապահովության ոլորտի ռազմավարության հիմքը հանրապետության տնտեսական աճի և կենսաթոշակային ապահովության ուղղությամբ կատարվող պետական ծախսերի միջև համամասնության ապահովումն է: Այս ոլորտի ռազմավարական խնդիրներից են՝ կենսաթոշակի չափի բարձրացումը, այն կապելով նախկինում կատարված ապահովագրական մուծանքների հետ, կենսաթոշակների և նպաստների վճարման մեխանիզմի, ապահովագրական համակարգի կատարելագործումը:

Նախկին ԽՍՀՄ տարածքում տեղի ունեցած քաղաքական փոփոխությունների, ազգամիջյան բախումների հետևանքով 1988-93թթ. Հայաստան են ներգաղթել շուրջ 419 հազար փախստականներ և բռնի տեղահանվածներ: Միաժամանակ հանրապետությունում ակտիվացել է արտագաղթը: Այս ոլորտում կարևոր է փախստականների բնակարանային ապահովվածության ցուցանիշը, զբաղվածության մակարդակը:

Փախստականների և միգրացիայի ոլորտում ռազմավարական խնդիրներն են՝ փախստականների հիմնահարցերի կարգավորումը, բնակչության միգրացիոն հոսքերը կարգավորող օրենսդրության մշակումը:

Սոցիալական աջակցության ոլորտը նույնպես կարգավորվում է համապատասխան ծրագրերով: Վերջին տասնամյակում բնակչության գերակշիռ մասի կենսամակարդակի անկումը սրեց հասարակության «խոցելի» մասի հիմնախնդիրները, ցածր են միջին աշխատավարձի, կենսաթոշակի, նպաստի չափերը: Անբավարար են վերականգնողական, հոգեբանական-մանկավարժական, սոցիալ-կենցաղային աջակցության ուղղությամբ կատարվող աշխատանքները: Մշակվել և 1995թ. գործում է «Փարոս» համակարգը, որը 1999թ. դրվեց ընտանեկան նպաստի համակարգի ներդրման հիմքում և ընդունվեց որպես

անապահովության գնահատման մեխանիզմ: Հանրապետության բնակչության մեջ սոցիալապես խոցելի ամենաստվար խումբն այսօր տարեցներն են՝ 60-ից բարձր տարիքի անձինք կազմում են բնակչության ընդհանուր թվի մոտ 20%-ը, իսկ վերջինների 10%-ը միայնակ, սոցիալական աջակցության և սպասարկման կարիք ունեցողներն են:

Տարեցների աճը բնակչության կազմում հիմնականում կապված է բնակչության աշխատունակ մասի՝ երիտասարդների արտագաղթի հետ:

Բնակչության սոցիալական աջակցության ոլորտի կարևոր ռազմավարական խնդիրներից են ընտանեկան նպաստի համակարգի կատարելագործումը և պետական նպաստների տեսակների ճշգրտումն ու օրենսդրորեն ամրագրումը:

Սոցիալական ռիսկի խմբերից առավել անպաշտպան և խոցելի են հատկապես հաշմանդամները: Այս տեսակետից էլ կարևորվում է ծրագրի՝ հաշմանդամների և վետերանների հիմնահարցերի բաժինը: Հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանվածության հիմնախնդիրներից իր բնույթով և կարևորությամբ առանձնանում են բժշկասոցիալական վերականգնման և հատկապես պրոթեզավորման հետ կապված հարցերը:

Ինչպես անապահով ընտանիքները, այնպես էլ հաշմանդամներն ու Հայրենական մեծ պատերազմի վետերանները, գործող օրենսդրությամբ համապատասխան, պետպատվերի շրջանակներում ունեն անվճար բժշկական օգնություն ստանալու իրավունք: ՀՀ բնակչության կազմում կա Հայրենական մեծ պատերազմի շուրջ 20 հազար վետերան, որոնցից 9 հազարը հաշմանդամ են:

Հասարակության կայուն ներդաշնակ զարգացման համար մեծ նշանակություն ունի, թե այդ գործընթացում որքան ակտիվորեն են ներգրավված հասարակության կեսից ավելին կազմող կանայք: ՀՀ-ում ներկայումս կան 55 հազար ընտանիքներ, որոնց գլխավորը կանայք են: Նրանք իրենց խնամքի տակ ունեն ավելի քան 63.7 հազար երեխաներ, որոնցից 37.4%-ը՝ միայնակ մայրերի, 17.4%-ը՝ ամուսնալուծվածների, 45.2%-ը՝ տղամարդ կերակրողին կորցրած ընտանիքների երեխաներ են: Այս և նման այլ հիմնախնդիրներ են դրված կանանց, երեխաների հիմնահարցերի ոլորտին վերաբերող բաժնում: Այստեղ առանձին ցուցանիշներ են սահմանվում մանկատներում խնամվող, փախստական ընտա-

միջոցների, աղետի գոտու, հաշմանդամ երեխաների սոցիալական խնդիրների վերաբերյալ: Այս խմբերի համար մշակվում են նաև առանձին ծրագրեր:

Ձարգացման ներկա փուլում ընթացող բարեփոխումների գործընթացում կարևոր նշանակություն է ստանում սոցիալական ապահովության այնպիսի կառույցի ստեղծումը, որն առավելագույնս համապատասխանի գոյություն ունեցող տնտեսական և սոցիալական հարաբերություններին: Այս տեսանկյունից ՀՀ սոցիալական քաղաքականությունը ենթադրում է սոցիալական ապահովության ոլորտին առնչվող հարցերը լուծել համալիր և համակարգված մոտեցմամբ՝ կիրառելով սոցիալական ապահովության բոլոր եղանակներն ու ձևերը (ապահովագրություն, ապահովություն, աջակցություն, խնամակալություն): Այս ձևերից միայն սոցիալական ապահովագրության համակարգը չի գործել ԽՍՀՄ օրոք:

Սոցիալական ապահովագրությունը ՀՀ-ում կիրականացվի և՛ պարտադիր, և՛ կամավոր սկզբունքներով: Պարտադիր ապահովագրության եղանակը կիրառելի է ծերության, հաշմանդամության, ժամանակավոր անաշխատունակության, հիվանդության, ինչպես նաև արտադրությունում արտադրական խեղման, վնասվածքի և մասնագիտական հիվանդությունների դեպքում: Կամավոր սոցիալական ապահովագրությունը կներդրվի ծերության և հիվանդության դեպքերից ապահովագրման նպատակով:

Երկրում ընթացող սոցիալական գործընթացների վրա ազդելու լավագույն մեթոդներից մեկը ֆինանսավարկային լծակների կիրառումն է: Սոցիալական ենթակառուցվածքի շատ ճյուղեր կան լրիվ բյուջետային ֆինանսավորման շրջանակներում են կան կարիք ունեն պետության կողմից ֆինանսական աջակցության: Սոցիալական միջոցառումների ֆինանսավորման աղբյուր են արտաբյուջետային հիմնադրամները՝ կենսաթոշակային և զբաղվածության, բժշկական ապահովագրության և այլն: Մեր հանրապետությունում արդյունավետորեն օգտագործվում է սոցիալական ներդրումների հիմնադրամը (Համաշխարհային բանկի կառույց), որի հիմնական նպատակը տարբեր համայնքներում սոցիալական ենթակառուցվածքի առանձին տարրերի ստեղծումն է:

Սոցիալական ոլորտի վրա կատարվող ծախսերի կրճատումը բնականաբար մեծացնում է սոցիալական լարվածությունը: Սոցիալական համակարգի զարգացման հիմքը սոցիալական երաշխիքների ամբողջությունն է, որից օգտվում են հասարակության բոլոր անդամները: Հասարակության աշխատող մասի համար նախատեսված սոցիալական երաշխիքները ստեղծում են բարենպաստ և տարատեսակ պայմաններ՝ աշխատանքային գործունեության և գործարար ակտիվության համար:

Սոցիալական երաշխիքները պետք է լինեն բավարար չափի, ապահովված լինեն նյութական և ֆինանսական ռեսուրսներով, հասցեագրված լինեն, հաշվի առնեն տարածքային առանձնահատկությունները: Օրինակ, աշխատավարձի նվազագույն մակարդակի սահմանումը վարձու աշխատողների պաշտպանության օրենսդրական երաշխիքն է: Այս հարցը որոշելիս պետությունը ելնում է նրանից, որ դրա չափը տվյալ պահին առավելագույնս մոտեցվի աշխատող մարդու կենսաապահովման նվազագույն մակարդակին: Վերջինս սոցիալական քաղաքականության կարևոր պահանջ է:

10.2. Բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և սոցիալական զարգացման ծրագրերը

Հասարակության զարգացման ընթացքում ձևավորվում են սոցիալական տարաբնույթ հարաբերություններ: Մարդկանց կենսագործունեության պայմանների և սոցիալական հարաբերությունների ոլորտում նրանց շահերն ու պահանջները բազմաթիվ և բազմատեսակ են, ու անհրաժեշտ է, որ դրանք կարգավորվեն պետության կողմից:

ՀՀ տնտեսության զարգացման անցումային փուլում իրականացվում են սոցիալական ու տնտեսական կոնկրետ բարեփոխումներ, որոնց արդյունավետությունը կարող է մեծանալ սոցիալական խնդիրների գերակայության և պետության պատասխանատվության բարձրացման պայմաններում: Երկրում իրականացվող սկզբնական բարեփոխումներն ուղեկցվեցին կենսամակարդակի կտրուկ անկմամբ, զանգվածային գործազրկությամբ, բնակչության

մեծամասնության աղքատացմամբ, սոցիալական բևեռացմամբ, ժողովրդագրական ցուցանիշների վատթարացմամբ և արտագաղթով: Հայտնի է, որ երկիրը տնտեսապես չի կարող զարգանալ, եթե մշտապես սպառվեն և վերաբաշխվեն նախորդ սերունդների կողմից ստեղծված բարիքները: Բնակչության բարեկեցության աճը վերջին հաշվով պայմանավորված է նրանով, թե բնակչության լայն խավերի իրական *պահանջարկը* ինչպես է բավարարվում տնտեսության կողմից: Իսկ ազգային տնտեսության սոցիալական ուղղվածության հիմքը սոցիալական հիմնախնդիրների լուծման նպատակով իրականացվող գործունեությունն է, որի հիմնական ուղղությունները երեքն են՝ բնակչության սոցիալական պաշտպանվածությունը, բնակչության ապահովումը սոցիալական ծառայությունների բավարար մակարդակով և բնակչության անհրաժեշտ կենսամակարդակի *ապահովումը*: Շուկայական տնտեսությունում սոցիալական գործընթացների կարգավորման կարևորագույն գործիք է պետության սոցիալական քաղաքականությունը, որն իր հատուկ տեղն է գրավում երկրի *տնտեսական քաղաքականության* մեջ: Սոցիալական քաղաքականության նպատակն է՝ երկրում ընթացող սոցիալական գործընթացների և հարաբերությունների ամբողջ համալիրի կարգավորումը: Այդ քաղաքականության կարևոր հատկանիշներից է այն, որ խտացված արտահայտում է սոցիալական տարբեր խմբերի, դասերի, կուսակցությունների շահերը: Այսինքն, այդ քաղաքականությունը սոցիալական հարաբերությունների և մարդկանց կենսագործունեության ոլորտում ծագած շահերի և պահանջների արտահայտությունն է: Ուրեմն, սոցիալական քաղաքականության գլխավոր օբյեկտը երկրի բնակչությունն է: *Շուկայական տնտեսության պայմաններում սոցիալական քաղաքականությունը միջոցառումների համակարգ է, որը նպատակ ունի անհրաժեշտ նախադրյալներ ստեղծել երկրի բնակչության հիմնական պահանջումների բավարարման, հասարակությունում սոցիալական համերաշխության ստեղծման համար*: Սոցիալական քաղաքականությունը կարող է լիովին իրականացվել, եթե մշակվի որոշակի հիմնարար սկզբունքներով: Դրանցից են՝

1. անհատի տնտեսական ազատության, ձեռներեցների, վարձու աշխատողների իրավունքների ճանաչումը,
2. շուկայի կարգավորիչ դերի գնահատումը,

3. պետության պատասխանատվությունը տնտեսական և սոցիալական կյանքի մակրոտնտեսական կարգավորման անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման համար:

Այսպիսի սկզբունքներով է ձևավորվում սոցիալական քաղաքականությունը՝ հնարավորություն տալով ապահովել երկրի բնակչության եկամուտների աճը, ստեղծել բնակչության սոցիալական ապահովության գործուն մեխանիզմ:

Երկրի սոցիալական քաղաքականությունը իրականացվում է այն ուղղություններով, որոնցով ընթանում է սոցիալական գործընթացների կարգավորումը: Դրանք են՝ ընտանիքի անձնական սպառման և եկամուտների, հասարակության բարեկեցության, աշխատուժի վերարտադրության և զբաղվածության, հասարակության անապահով խավերին օգնելու, սոցիալական ենթակառուցվածքի ճյուղերի զարգացման ուղղությունները:

Սոցիալական զարգացման նպատակային ռազմավարության և համապատասխան տեղեկատվության ապահովումը պահանջում է սոցիալական հիմնախնդիրները համախմբող ծրագրի մշակում:

Ծրագիրը, ըստ էության, պետք է լինի գիտականորեն հիմնավորված, ներառի սոցիալական տվյալ բնագավառի զարգացման նպատակների և հիմնախնդիրների լուծման առաջադրանքները: Ծրագիրը հնարավորություն է ընձեռում որոշել սոցիալական ոլորտի զարգացման գերակայությունները, ընթացիկ և հեռանկարային նպատակները, առաջնային խնդիրների լուծման եղանակները և հիմնահարցերի լուծման զանազան տարբերակներից ընտրել առավել արդյունավետը: Ծրագրում նախատեսված միջոցառումներն արտահայտում են տվյալ ոլորտի զարգացման ուղղությունները և գերակայությունները, թույլ են տալիս հիմնավորել զարգացման ուղիները՝ համապատասխան ցուցանիշներով: Այս բոլորի արդյունքում սոցիալական այս կամ այն ոլորտի տնտեսավարող սուբյեկտների համար ավելի վստահորեն որոշումներ ընդունելու հնարավորություն է ստեղծվում:

ՀՀ 1999-2001թթ. սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրում սոցիալական քաղաքականության ուղղությունները ներկայացվել են հետևյալ բաժիններով՝

1. աշխատանքի վարձատրություն,
2. զբաղվածություն,

3. կենսաթոշակային ապահովություն,
4. առողջապահություն,
5. կրթություն,
6. գիտություն,
7. մշակույթ,
8. սպորտ և երիտասարդության հարցեր,
9. տեղեկատվություն և հրատարակչություն:

Տնտեսական զարգացման նախորդ փուլերում սոցիալական զարգացման ծրագրերը մշակվել են տարբեր բաժիններով և ունեցել են տվյալ ժամանակաշրջանին հատուկ խնդիրներ ու նպատակներ: Սակայն բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման ապահովումը մակրոտնտեսական կարգավորման մշտական խնդիրներից է: Բնակչության կենսամակարդակը բնութագրվում է մարդկանց նյութական և հոգևոր պահանջմունքների բավարարման աստիճանով: Անհրաժեշտ է տարբերել նաև «կյանքի որակ» հասկացությունը, որը բնութագրում է մարդու ֆիզիկական և հոգևոր առողջության վիճակը մարդու կրթական, մշակութային և մտավոր ներուժը, ինչպես նաև նրա կենսապայմանները, ապրելու միջավայրը:

Բնակչության բարեկեցության բարձրացումը հենվում է ազգային եկամտի, աշխատավարձի, գների և սակագների պետական կարգավորման, ինչպես նաև սոցիալական ենթակառուցվածքի ճյուղերի զարգացման պետական միջոցառումների վրա: Իհարկե, յուրաքանչյուր մարդ ինքն է որոշում իր անձնական սպառման կառուցվածքը՝ ելնելով եկամուտների մակարդակից, ճաշակից, սովորույթներից: Սակայն պետությունը իր ձևավորած մեխանիզմներով կարգավորելով եկամուտների բաշխման գործընթացը՝ մեծապես ազդում է կենսամակարդակի բարձրացման վրա:

Բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման ցուցանիշները արտահայտվում են երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրի տարբեր բաժիններում, տնտեսության զարգացման ներկա վիճակը բնութագրող վերլուծություններում և աղյուսակներում, ինչպես նաև բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշռի հաշվարկներում:

Բնակչության բարեկեցությունը ներկայացվում է զբաղվածության, աշխատավարձի և եկամուտների, սոցիալական վճարների, բնակչության ձեռք բերած նյութական և հոգևոր բարիքների, ֆիզիկական և հոգևոր առողջության մակարդակի, կրթության, մշակույթի և մտավոր ներուժի ցուցանիշներով: Կենսամակարդակի գնահատման ընթացքում օգտագործվում է ցուցանիշների մի ամբողջ համակարգ, որը կարելի է բաժանել երեք խմբի.

1. *Կենսամակարդակի ամփոփ ցուցանիշներ*՝ ազգային եկամտի, վերջնական եկամուտների մեծությունը բնակչության մեկ շնչի հաշվով, տնային տնտեսությունների կողմից սպառված ապրանքների և ծառայությունների ծավալը, ծնելիության, մահացության, բնակչության բնական աճի գործակիցները, կյանքի տևողությունը, տնտեսապես ակտիվ բնակչության զբաղվածությունը, գործազրկության մակարդակը, աշխատանքային շաբաթվա տևողությունը, կրթական տարբեր մակարդակի բնակչության թիվը, կրթության և մշակույթի վրա ծախսվող միջոցների տեսակարար կշիռը պետական բյուջեում, բնակտարածությունը մեկ մարդու հաշվով, շրջակա միջավայրի վիճակը բնութագրող ցուցանիշներ և այլն:

2. *Կենսամակարդակի բնահրային ցուցանիշներ*՝ արտահայտում են կոնկրետ նյութական բարիքների սպառման ծավալները (ապահովվածությունը անձնական գույքով, սննդամթերքի սպառումը, կենսական նվազագույնը, տրանսպորտի առանձին տեսակներով տեղափոխված ուղևորների թիվը և այլն):

3. *Կենսամակարդակի տեսակարար ցուցանիշներ*՝ արտահայտում են կենսամակարդակի կառուցվածքը և համամասնությունները (բնակչության բաշխումը ըստ եկամտային խմբերի, եկամուտների համակենտրոնացումը և տարբերակումը և այլն):

Բնակչության կենսամակարդակի գնահատման ցուցանիշներից է նվազագույն սպառողական բյուջեն: Այն որոշվում է որպես տարբեր ապրանքների, ծառայությունների և այլ բարիքների հավաքածու, որը մարդուն անհրաժեշտ է գոյության համար: Սպառողական բյուջեն պետք է երաշխավորի ոչ միայն գոյության միջոցների նվազագույնը, այլև դրանց աճի հնարավորությունը, սպառողական ընտրության որոշակի ազատությունը:

Կենսական նվազագույնի մեծությունը հաշվարկվում է *վիճակագրական, նորմատիվային, համակցված, ռեսուրսային, պայմանական հաշվարկների և այլ մեթոդներով*:

Վիճակագրական եղանակով հաշվարկելիս կենսական նվազագույնը սահմանվում է երկրի բնակչության առավել պակաս ունևոր մասի (10-20%) կողմից տնօրինվող եկամուտների մակարդակին համապատասխան:

Նորմատիվային մեթոդով կատարվող հաշվարկների հիմքում դրվում են սպառողական զամբյուղի մեջ մտնող ապրանքների և ծառայությունների ձեռքբերման վրա կատարվող փաստացի ծախսերը:

Ըստ համակցված մեթոդի՝ կենսական նվազագույնը ընդգրկում է պարենամթերքի հավաքածու, որը պետք է ապահովի անհրաժեշտ կալորիայի նվազագույն քանակը, ինչպես նաև ոչ պարենային ապրանքների և ծառայությունների վրա կատարվող ծախսերը, հարկերը և պարտադիր մուծումները, որոնք ծախսերի այդ կառուցվածքով համապատասխանում են ցածր եկամուտներ ունեցող ընտանիքների բյուջեներին:

Կենսական նվազագույնը կարող է հաշվարկվել նաև՝ ելնելով տնտեսության հնարավորություններից (ռեսուրսային մեթոդ), ինչպես նաև բնակչության շրջանում կատարված սոցիոլոգիական հարցումներից: Հաշվարկման մեկ ուրիշ եղանակի դեպքում աղքատության շեմը սկսվում է բնակչության միջին շնչային եկամտի կեսից:

Սոցիալական նվազագույնը, ի տարբերություն կենսականի, ներառում է արդյունաբերական ապրանքների ավելի լայն շրջանակ:

Հայաստանում կենսաապահովման նվազագույնը մեկ մարդու հաշվով ամսական կազմում է 66 ԱՄՆ դոլարին համարժեք դրամ, իսկ միջին շնչային եկամուտը և միջին աշխատավարձը՝ համապատասխանաբար այս մեծության 45%-ը և 30%-ը: Սա վկայում է, որ ՀՀ-ում առկա են աղքատության և չքավորության միտումներ: Հանրապետությունում միջին աշխատավարձի, կենսաթոշակների, նպաստների չափերը 2000 թվականին հեռու էին բավարար լինելուց և չեն ապահովել մարդկանց նվազագույն պահանջները: ՀՀ կառավարության 10.07.97թ. „ՀՀ-ում նվազագույն սպառողական զամբյուղի մասին“, որոշման համաձայն՝ հաշվարկվում է սպառողական զամբյուղի արժեքը:

Նվազագույն պարենային զամբյուղը ընդգրկում է այն մթերքների տեսականին և սպառման չափերը, որոնք անհրաժեշտ են մարդու բնականոն գոյատևման, գործունեության համար: Աղյուսակ 10.1-ում ներկայացված է նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքի հաշվարկը՝ սպառման օրական նորմերի հիման վրա:

Աղյուսակ 10.1

ՀՀ-ում նվազագույն սպառողական զամբյուղի արժեքը

2000թ. 4-րդ եռամսյակի միջին գներով

N	Պարենամթերքի անվանումը	Չափի միավոր	Օրական սպառ- ման նորմը 1 շնչի հաշվով	Տարեկան սպառման նորմը 1 շնչի հաշվով	Կահանջվող կալորիան 1 շնչի հաշվով	Միավորի գինը (դրամ)	Նորմայի արժեքը 1 շնչի հաշվով (դրամ)
1	հացամթերք	կգ	0.355		992.2		32306.0
2	կաթնամթերք				339.7		41046
3	կարտոֆիլ	կգ	0.25	91.3	167.5	120.7	11019.9
4	բանջարեղեն	-	0.3	109.5	87	128.7	14092.7
5	միրգ	-	0.2	73.0	96	153.0	11169.0
6	չաքար	-	0.05	18.3	193.5	252.5	4620.8
7	ծու	հատ	0.5	182.5	40	39.7	7245.3
8	բուսական յուղ	կգ	0.02	7.3	176.8	533.3	3893.1
9	մարգարին	-	0.01	3.7	72	833.9	3085.4
10	ծուկ	-	0.03	11.0	44.4	477.7	5254.7

Հաշվարկված է ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից սահմանված սննդամթերքի կազմով, կառուցվածքով:

Այսպիսով, պարենային զամբյուղի տարեկան արժեքը կկազմի 167817.3 դրամ, ամսականը՝ 13984.8 դրամ, նվազագույն սպառողական զամբյուղի տարեկան արժեքը՝ 273710.0 (գործակից՝ 1.631), ամսականը՝ 22809.2 դրամ:

Փաստացի պարենային զամբյուղի դրամական արտահայտությունը ընդունվում է որպես աղքատության պարենային գիծ:

ՀՀ-ում քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական վերափոխումների իրականացման ընթացքում ավելի ակնհայտ է դառնում լուծման ենթակա հիմնահարցերի ողջ ծավալը և բարդությունը: Սոցիալական ոլորտում ստեղծված

իրավիճակը ցույց է տալիս, որ հայտարարված նպատակը, այսինքն՝ սոցիալամետ շուկայական տնտեսության կառուցումը, դեռևս չի իրականացվել: Մեկ շնչի հաշվով սոցիալական ոլորտի ծախսերը կազմել են 14916 դրամ կամ մոտ 30 ԱՄՆ դոլար: 1998թ. բյուջեում դրանք կազմել են ընդհանուր ծախսերի 31.6%-ը: Նույն ժամանակաշրջանում առողջապահության ոլորտի բյուջետային ծախսերը բնակչության մեկ շնչի հաշվով կազմել են ընդամենը 7 ԱՄՆ դոլար, որը ՀՆԱ 1.4%-ն է (աշխարհում միջինը 3.2% է): Կենսաթոշակները շարունակում են մնալ խիստ ցածր: Միջին կենսաթոշակի չափը համարժեք է 7.5 ԱՄՆ դոլարի, իսկ միջին ընտանեկան նպաստը՝ 12 ԱՄՆ դոլարի:

10.3. Բնակչության եկամուտների ձևավորման աղբյուրները և դրանց կարգավորման պետական քաղաքականությունը

Շուկայական տնտեսական համակարգում բնակչության կենսամակարդակը որոշվում է այն եկամուտների ծավալով, որ ստանում են հասարակության անդամները աշխատանքի դիմաց, առևտրային գործունեությունից, սեփականությունից, ընտանեկան տնտեսությունում կատարած աշխատանքից, ինչպես նաև հանրապետական և տեղական բյուջեներից ստացվող սոցիալական հատկացումներից:

Ընդհանրապես, բնակչության ստացած եկամուտները բնութագրվում են որպես՝ *անվանական եկամուտներ, իրական եկամուտներ, իրական օգտագործվող (վերջնական) եկամուտներ*:

Անվանական եկամուտները ՀԱԱ, ՀՆԱ, կամ ազգային եկամտի մի մասն են: Դրա մեջ մտնում են՝ որևէ տեսակի գործունեությունից ստացած եկամուտը, ինչպես նաև պետական տրանսֆերտները (թոշակ, պետական պարտքի %, կենսաթոշակ), սոցիալական ապահովագրության վճարները, կազմակերպությունների տրանսֆերտները (մի կազմակերպությունը շահաբաժին է ստանում մյուսից), ոչ առևտրային հովանավորչական հատկացումները: Ըստ էության, նշվածները կազմում են բնակչության դրամական, բնաիրային և անուղղակի եկամուտները:

Բնակչության դրամական եկամուտները ստացվում են պետական, կոոպերատիվ, մասնավոր ձեռնարկություններից, հիմնարկներից ու կազմակերպություններից և գյուղացիական տնտեսությունների արտադրանքի իրացումից:

Բնակչության դրամական եկամուտների ընդհանուր գումարը յուրաքանչյուր տարվա համար որոշվում է բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշռի հիման վրա: Հեռանկարային ժամանակաշրջանի համար կատարվում են խոշորացված հաշվարկներ: Բնակչության բնաիրային եկամուտները ստացվում են ընտանեկան տնտեսություններից, գյուղատնտեսական ձեռնարկություններից, սեփականության տարբեր ձևերի ձեռնարկություններից ու կազմակերպություններից: Դրանք որոշվում են ազգային հաշիվների համակարգի տվյալների հիման վրա: Բնակչության անուղղակի եկամուտները ստացվում են բնակչությանը սպասարկող սոցիալական ոլորտի հիմնարկների անվճար ծառայություններից օգտվելու ընթացքում: Դրանք որոշվում են պետական բյուջեի հաշվարկային և կանխատեսվող տվյալների հիման վրա:

Բնակչության անվանական եկամուտների հաշվարկման ընթացքում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ անվանական եկամուտները բնակչության տվյալ խմբի համար մասնակիորեն ձևավորվում են բնակչության մյուս խմբերի միջոցներից. բնակչությունը *վճարում է* հարկեր, կատարում պարտադիր մուծումներ, ինչպես նաև վճարում է սոցիալական ոլորտի կազմակերպությունների, հիմնարկների, ձեռնարկությունների և ֆիզիկական անձանց կողմից տրամադրված ծառայությունների արժեքը:

Բնակչության իրական եկամուտները որոշվում են անվանական եկամուտներից հանելով բնակչության կողմից վճարվող հարկերի, այլ պարտադիր մուծումների գումարը՝ միաժամանակ հաշվի առնելով գների ինդեքսը նախորդ ժամանակահատվածի նկատմամբ:

Վերջնական եկամուտները բնակչության իրական եկամուտների այն մասն են, որն անմիջականորեն օգտագործվում է նյութական բարիքների ձեռքբերման և բազմատեսակ ծառայություններից օգտվելու համար: Վերջնական (իրական օգտագործվող) եկամուտների մեջ չեն մտնում դրամական խնայողությունները, հասարակական կազմակերպությունների անդամավճարները, հովանավորչական

ծախսերը, ինչպես նաև պետությանը, ձեռնարկություններին, ֆինանսական համակարգին բնակչության պարտքի մնացորդը:

Բնակչության եկամուտների հաշվարկման սխեման ունի հետևյալ տեսքը.

1. Անվանական եկամուտներ, այդ թվում՝

- դրամական եկամուտներ,
- բնաիրային եկամուտներ,
- բնակչությանը անվճար սպասարկող հիմնարկների նյութական ծախսեր,

Հանած.

- պարտադիր մուծումներ և հարկեր,

Հավասար է.

2. Բնակչության իրական եկամուտներ

Հանած.

- կամավոր մուծումներ և անդամավճարներ,
- խնայողությունների աճը,
- բնակչության՝ վարկով գնված ապրանքների, գույքի համար պարտքի կրճատումը,

Հավասար է.

3. Վերջնական եկամուտներ

Գների և սակագների ինդեքսը

4. Վերջնական (իրական օգտագործվող) եկամուտները համադրելի գներով և սակագներով

Ընդամենը.

այդ թվում՝

- բնակչության մեկ շնչի հաշվով,
- եկամուտների աճի (նվազման) ինդեքսը:

Բնակչության եկամուտների կանխատեսումը ապագայի համար իրականացվում է տարբեր մեթոդներով: Այդ հաշվարկների հիմքում դրվում է

անձնական տնօրինվող եկամտի մեծությունը, որից հանելով խնայողությունները՝ կարելի է պատկերացում կազմել բնակչության այն եկամուտների մասին, որոնք կարող են օգտագործվել նյութական բարիքների և ծառայությունների ձեռքբերման նպատակով:

10.3.1. Բնակչության իրական եկամուտների հաշվարկման կարգը

Բնակչության իրական եկամուտների ցուցանիշի միջոցով հաշվարկվում է բնակչության սպառման ամբողջ ծավալը, դինամիկան և կառուցվածքը: Կանխատեսվող ժամանակաշրջանում բնակչության իրական եկամուտների հաշվարկները իրականացվում են հետևյալ սխեմայով.

1. Դրամական եկամուտներ,

ընդամենը,

այդ թվում՝

- աշխատավարձ,
- եկամուտներ սեփականությունից,
- մուտքեր ֆինանսական համակարգից,
- կենսաթոշակներ և նպաստներ,
- կրթաթոշակներ,
- այլ եկամուտներ:

2. Դրամական եկամուտներ, որոնք չեն օգտագործվում

ապրանքների և ծառայությունների ձեռքբերման համար,

ընդամենը,

այդ թվում՝

- հարկեր և այլ պարտադիր վճարներ,
- անդամավճարներ հասարակական կազմակերպություններին,
- վիճակախաղի տոմսերի ձեռքբերում,
- արժեթղթերի ձեռքբերում,
- վարկի տոկոսի վճարում,

- ոչ ապրանքային այլ ծախսեր:
- 3. Բնակչության խնայողությունների փոփոխություն (ավելացումը՝ - պակասեցումը՝+),
- 4. Դրամական եկամուտներ, որ իրացվում են ապրանքների ձեռքբերման համար ($1-2 \pm 3$),
- 5. Բնաիրային եկամուտներ տնային տնտեսություններից, գյուղացիական տնտեսություններից,
- 6. Նյութական սպառում՝ հասարակական սպասարկման ոլորտում,
- 7. Բնակչության օգուտը կամ վնասը գների դինամիկայից (իջեցումը՝+, աճը՝-),
- 8. Վերջնական (իրական օգտագործվող) եկամուտներ ($4+5+6 \pm 7$),
- 9. Բնակչության թիվը,
- 10. Իրական եկամուտները բնակչության մեկ շնչի հաշվով (8:9),
- 11. Իրական եկամուտների դինամիկան (աճը՝+%, անկումը՝-%):

10.3.2. Բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշռի կառուցվածքը և մշակման մեթոդիկան

Բնակչության կենսամակարդակի ցուցանիշների հաշվարկման ընթացքում օգտագործվում են բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշիռները, կենսական նվազագույնի մեծության հաշվարկները, ազգային հաշիվների համակարգը և հատկապես «Ըստ ճյուղերի եկամուտների գոյացման հաշվարկը», ինչպես նաև «Վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրությունը ամբողջ տնտեսությունում» և «Աշխատավարձը ամբողջ տնտեսությունում» աղյուսակները:

Հատկապես նշանակալի է բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշռի դերը: Դրա օգնությամբ որոշվում է բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի ընդհանուր ծավալը և կառուցվածքը, հաշվարկվում բնակչության իրական և անվանական եկամուտները և գնողունակությունը, հաշվվում են բնակչության՝ ըստ եկամուտների մակարդակի բաշխման

ցուցանիշները, ինչպես նաև աղքատության մակարդակից ցած գտնվող բնակչության տեսակարար կշիռը: Այդ հաշվեկշիռը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել բնակչության եկամուտների և ծախսերի մասին ըստ միջոցների ստացման խմբերի և դրանց ծախսման ուղղությունների: Բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշիռը մշակվում է հետևյալ գծապատկերով.

Եկամուտներ

1. աշխատանքի վարձատրություն,
2. բանվորների և ծառայողների եկամուտները ձեռնարկություններից և կազմակերպություններից՝ բացի աշխատավարձից,
3. շահաբաժիններ,
4. գյուղմթերքի վաճառքից ստացվող մուտքեր,
5. կենսաթոշակներ և նպաստներ,
6. կրթաթոշակներ,
7. մուտքեր ֆինանսական համակարգից:

Ընդամենը եկամուտներ

8. Այլ մուտքեր՝
 9. Փոխանցումներով ստացվող դրամական միջոցներ:
- Ընդամենը դրամական եկամուտներ (1+2+3+4+5+6+7+8+9):*

Ծախսեր և խնայողություններ

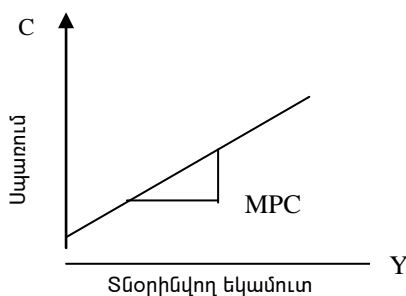
1. Ապրանքների գնում և ծառայությունների ձեռքբերում, ընդամենը, *այդ թվում՝*
 - ա) ապրանքների գնում իրացման բոլոր ուղղություններով,
 - բ) ծառայությունների ձեռքբերում և այլ ծախսեր,
2. Պարտադիր վճարներ և կամավոր մուծումներ, ընդամենը,
3. Խնայողությունների աճը ավանդներում և արժեթղթերում,
4. Բնակելի տարածքների ձեռքբերում,
5. Բնակչության ծախսերը արտարժույթի ձեռքբերման համար,
6. Փոխանցումներով ուղարկված դրամական միջոցներ:

Ընդամենը դրամական ծախսեր:

Բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշիռը մշակվում է սոցիալական առանձին խմբերի համար: Քանի որ յուրաքանչյուր խմբի համար հաշվեկշիռ մշակվում է բնակչությանը հարցումներ կատարելու միջոցով, ուստի ամբողջ բնակչության մասին տեղեկատվություն հավաքելն անհնար է, և տվյալ սոցիալական խմբի եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշիռ մշակվում է ընտրանքային եղանակով ու ընդհանրացվում տվյալ սոցիալական խմբի համար:

Բնակչության կենսամակարդակի վրա, եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշիռն զուգահեռ, ազդում է սպառման և եկամուտների միջև կախվածությունը, որը, ինչպես մեզ հայտնի է, կոչվում է սպառման ֆունկցիա: Սովորաբար այդ կախվածությունը գծային է:

Ձ.Քեյնսը տնօրինվող եկամտի բաժանումը սպառման և խնայողությունների համարում էր շրջապտույտի կարգավորման բանալին: Հարցի քննարկումը նա սկսում էր այն մտքից, որ սպառողների կողմից ծախսվում է լրացուցիչ ստացված եկամտի յուրաքանչյուր միավորի միայն հարաբերականորեն կայուն մասը և դրանից ելնելով ենթադրում էր, որ առկա է կախվածություն իրական տնօրինվող եկամտի և սպառման իրական ծախսերի միջև: Սպառման ֆունկցիայի կորը ներկայացվում է 10.1 նկարում:

Այն ցույց է, տալիս թե ինչպես են մնացած հավասար պայմաններում փոփոխվում սպառման վրա կատարվող ծախսերը՝ կախված տնօրինվող եկամտի փոփոխությունից: MPC-ն այն մեծությունն է, որով ավելանում է սպառման ծավալը, երբ եկամուտը մեծանում է 1 դոլարով:

Նկ.10.2. Սպառման ֆունկցիան

Տնային տնտեսությունները իրենց եկամտի մի մասը կուտակում են՝ ենթադրելով գալիք ժամանակաշրջանի ծախսերը, և այդ պատճառով էլ սպառման մեծությունը պակաս է եկամուտներից, որը երաշխավորում է կուտակումների

առկայությունը: Սպառումը տնօրինվող եկամտից կախված ֆունկցիա է և գրվում է հետևյալ կերպ.

$$C=C(Y-T):$$

Տնօրինվող եկամուտը ստացվում է, երբ ամբողջ եկամտից հանվում են հարկերը:

Սպառման հակումը որքան մոտ է 1-ին, այնքան տնային տնտեսությունները մտածում են ներկա սպառման մասին, իսկ որքան այդ հակումը փոքր է, այնքան նրանք մտածում են վաղվա օրվա մասին:

10.4. Գիտատեխնիկական պետական քաղաքականությունը

Գիտատեխնիկական առաջադիմությունը պայմանավորում է յուրաքանչյուր երկրի զարգացման տեմպերը, տնտեսական աճի հնարավորությունները:

Գիտատեխնիկական առաջադիմությունը (ԳՏԱ) գիտության և տեխնիկայի լայնամասշտաբ զարգացումն է, դրա նվաճումների օգտագործման հիման վրա աշխատանքի միջոցների և առարկաների, արտադրության և աշխատանքի կազմակերպման մեթոդների և ձևերի կատարելագործման գործընթաց:

Տնտեսական կյանքում ԳՏԱ-ն արտահայտվում է արտադրության արդյունավետության և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, ինքնարժեքի իջեցման և այլ որակական ցուցանիշների բարելավման մեջ: ԳՏԱ սոցիալական հետևանքներն արտահայտվում են աշխատանքային պայմանների բարելավման, աշխատաժամանակի խնայողության, ծանր, ֆիզիկական աշխատանքը մեքենայականով փոխարինելու մեջ:

ԳՏԱ արդյունավետության քննարկումը և՛ տնտեսական, և՛ սոցիալական ոլորտներում հնարավորություն է տալիս բացահայտել այն փոփոխությունները, որոնք տեղի են ունենում այդ բնագավառների ցուցանիշների համակարգում:

ԳՏԱ արագացման գործում գլխավոր դերը *պատկանում է* պետության միասնական գիտատեխնիկական քաղաքականությանը: Այն իրենից ներկայացնում է միջոցառումների համակարգ, որն ուղղված է կրթության, գիտության զարգացման և տեխնիկայի առաջադիմության *աջակցությանը*: Այսինքն՝ խոսքը վերաբերում է

նոր գիտելիքների ստացմանը և նորագույն տեխնիկական ու տեխնոլոգիական մշակումների իրականացմանը:

Պետական նորամուծական քաղաքականությունը ներառում է պետական մակարդակով ծրագրվող և իրականացվող տնտեսական, կազմակերպական, իրավական միջոցառումները, որոնք ուղղված են ԳՏԱ նվաճումների արագ փոխանցմանը և տարածմանը արտադրության և ծառայությունների ոլորտներում: Նորամուծական քաղաքականությունը կապող դեր է խաղում պետական գիտատեխնիկական և արդյունաբերության պետական քաղաքականության միջև: Պետական գիտատեխնիկական քաղաքականությունը սահմանվում է որպես սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության բաղկացուցիչ մաս, որն արտահայտում է պետության վերաբերմունքը գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության նկատմամբ, որոշում է պետական իշխանության մարմինների գործունեության նպատակները, ուղղությունները, ձևերը գիտության, տեխնիկայի և դրանց նվաճումների իրացման ոլորտում: Պետական գիտատեխնիկական քաղաքականության գլխավոր խնդիրն է ԳՏԱ կարևորագույն ուղղությունների ընտրությունը և զարգացումը:

ԳՏԱ գործընթացի պետական կարգավորումը իրականացվում է ԳՏ ծրագրերի մշակման միջոցով:

Գիտատեխնիկական զարգացման ծրագրերը պետք է ունենան պարզորոշ արտահայտված նպատակային բնույթ, իսկ դրանց ձևավորման գործընթացն անցնում է մի շարք փուլերով: Դրանք կարող են ընթանալ հետևյալ հաջորդականությամբ. նախ՝ ԳՏ ծրագրի նպատակների և հիմնական բնութագրիչների որոշում և մանրամասնում, այնուհետև՝ կատարողների ընտրություն, ռեսուրսային ապահովման պլանավորում և վերջնական արդյունքների գնահատում:

Գիտատեխնիկական զարգացման համալիր ծրագրերը մշակվում և ներկայացվում են մի քանի բաժիններով.

- ԳՏԱ գերակայություններ և գիտատեխնիկական զարգացման հիմնական առաջադրանքներ,
- արտադրանքի նոր տեսակների արտադրության յուրացում,

- բարձր տեխնոլոգիաների ներդրում, արտադրական գործընթացների մեքենայացում, ավտոմատացում,
- գիտատեխնիկական արտաքին հարաբերություններ,
- գիտական կադրերի պատրաստում,
- գիտության ֆինանսավորում:

ԳՏԱ պլանավորման ընթացքում օգտագործվում է ցուցանիշների մի ամբողջ համակարգ: Այդպիսի ցուցանիշներից են՝ գիտական հետազոտությունների վրա կատարվող ընթացիկ ծախսերը, ներդրումներ՝ հիմնարար և կիրառական գիտություններում, գիտաշխատողների թիվը, գիտական կազմակերպությունների հիմնական ֆոնդերի արժեքը, հայտնագործությունների թիվը, գիտատեխնիկական նվաճումների ներդրումից ստացվող տնտեսական արդյունքը, գիտական աշխատությունների թիվը, վաճառված կամ գնված լիցենզիաների թիվը:

Պարբերաբար կատարելագործվում են նաև ԳՏԱ կառավարման մեթոդները: Շուկայական տնտեսության ժամանակակից պայմաններում ավելի տարածված են արտադրության տեխնիկական զարգացման անուղղակի խթանման տարբեր մեթոդները: Դրանք հենվում են հարկային և վարկային զանազան արտոնությունների վրա, ինչպես օրինակ՝ արագացված ամորտիզացիան կամ գիտահետազոտական աշխատանքների վրա կատարվող ծախսերի ազատումը հարկերից: Լայնորեն օգտագործվում է նաև մտավոր սեփականության իրավունքը, որն ընդգրկում է ինչպես արդյունաբերական նորամուծությունները, այնպես էլ այն ստեղծագործությունները, որոնք պահպանվում են հեղինակային իրավունքով: Գիտատեխնիկական գործունեությանը վերագրվում են նաև հիմնարար և հետախուզական գիտական հետազոտությունները, կիրառական և փորձնական-նախագծային աշխատանքների կատարումը և վերջապես՝ գիտական արդյունքների ստացումը:

Շուկայական տնտեսության պահանջներին համապատասխան գիտատեխնիկական զարգացման և նորամուծական գործընթացների ֆինանսավորման մեխանիզմի կատարելագործումը դառնում է անհրաժեշտություն:

ԳՏԱ հիմքը հանդիսացող հիմնարար գիտական հետազոտությունների համար ֆինանսավորման գլխավոր աղբյուրը բյուջետային հատկացումներն են: Երկրի համար գլխավոր ուղղություններ ներկայացնող ԳՀ աշխատանքների

ֆինանսավորումը իրականացվում է բյուջետային հատկացումների և շահագրգիռ ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների միջոցների ճկուն զուգակցման ուղիով: Կիրառական հետազոտությունները գլխավորապես ապահովվում են տնտեսավարող սուբյեկտների միջոցներով, պետական որոշակի աջակցությամբ պայմաններում: Ձարգացած երկրներում գիտատեխնիկական հետազոտությունների ֆինանսավորման գլխավոր դերը պատկանում է մասնավոր հատվածին: Որքան մեծանում է գիտական հետազոտությունների ներդրումների առևտրային ուղղվածությունը, այնքան կրճատվում է պետական ֆինանսավորման բաժինը:

Գիտությանը հատկացվող միջոցները ՀՀ բյուջեում չեն ներկայացվում ըստ ուղղությունների և բնագավառների: Այս բացը վերացնելու համար ժամանակակից պայմաններում նախատեսվում է միջոցները տեղաբաշխել պայմանագրային եղանակով, հաճախ մրցույթների ձևով:

Պետության գիտատեխնիկական քաղաքականությունը ներկայումս չի կարող բավարարվել միայն ֆինանսավորման հիմնահարցերին անդրադառնալով: Այն պետք է ընդգրկի գիտական կազմակերպություններին և գիտաշխատողներին պաշտպանող այնպիսի միջոցառումներ և գործողություններ, որոնք կօգնեն նրանց ստեղծագործական աշխատանքում:

Պետական քաղաքականության մեջ առաջնային պետք է լինեն նաև սոցիալ-հումանիտար հետազոտությունների հիմնահարցերը: Երկար տարիներ մեր երկրում գիտական արդյունքների ներդրման սոցիալական հետևանքները չեն հետազոտվել, լիովին բացակայել են հումանիտար հետազոտությունները: Հետևաբար, երկրի գիտատեխնիկական քաղաքականության գլխավոր ուղղություններից մեկը պետք է դառնա գիտատեխնիկական կադրերի հուսալի սոցիալական պաշտպանվածության ապահովումը:

Գիտության սոցիալական հետևանքների գնահատման իմաստով կարևորվում է գիտական և գիտամանկավարժական կադրերի պատրաստման հարցը: Այստեղ ուշադրություն է դարձվում նոր մասնագիտությունների գծով տնտեսության ներկայացրած պահանջարկին: Գիտական կադրերի պատրաստման հետևյալ ձևերն են գործում ՀՀ-ում՝ ասպիրանտուրա, դոկտորանտուրա և հայցողների համակարգ:

Գիտական կադրերի պատրաստման և որակավորման գնահատման նպատակով կառավարությունը սահմանում է համապատասխան չափանիշներ և ստեղծում իրավական հիմքեր, որտեղ գլխավոր նշանակություն ունի գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության մասին ՀՀ օրենքը՝ ընդունված 2000թ. դեկտեմբերի 5-ին:¹

10.5. Կրթության պետական քաղաքականությունը

Հասարակության սոցիալական զարգացման գործում կրթությունը կարևոր նշանակություն ունի: Այս ոլորտի հիմնարկների գործունեության շնորհիվ ստեղծվում է երկրի մտավոր ներուժը: Կրթական հիմնարկները ձևավորում են բոլոր տեսակի մասնագիտությունների աշխատանքային ռեսուրսները՝ պատրաստվածության տարբեր մակարդակներով: ՀՀ-ում կրթության բնագավառում կարգավորման սկզբունքները և այդ համակարգի տնտեսական, իրավական, ֆինանսական հիմքերը սահմանվում են „Կրթության մասին, ՀՀ օրենքով, որն ընդունվել է 1999թ. ապրիլի 14-ին:²

Ներկայումս կրթության բնագավառի կարևոր խնդիրը կրթական ծառայությունների որակի բարձրացումն է կրթական գործընթացի բոլոր փուլերում: Կրթության բնագավառում պետական քաղաքականության կազմակերպման հիմքը կրթության զարգացման պետական ծրագիրն է, որն ըստ ուսումնական հաստատությունների տիպերի և մակարդակների՝ ներառում է.

1. նախադպրոցական ցանցի զարգացման ծրագիր,
2. միջնակարգ հանրակրթական դպրոցական ցանցի զարգացման ծրագիր,
3. միջին մասնագիտական կրթության (արհեստագործական) զարգացման ծրագիր,
4. բարձրագույն մասնագիտական կրթության ծրագիր:

Կրթության բնագավառում պետական քաղաքականության սկզբունքներն են՝ կրթության մարդասիրական բնույթը, մատչելիությունը, շարունակականությունը,

¹ Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, թիվ 33 (131):

² Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, թիվ 12 (78):

այդ բնագավառում ժողովրդավարության սկզբունքների ապահովումը, սերտաճումը միջազգային կրթական համակարգին, պետական և ոչ պետական հաստատություններում քաղաքացիների՝ կրթություն ստանալու հնարավորությունների երաշխավորումը:

Նախադպրոցական ցանցի զարգացման ծրագրում նախատեսվող ցուցանիշներից են՝ նախադպրոցական հիմնարկների թիվը, դրանցում տեղերի թիվը, նախադպրոցական տարիքի երեխաների և խմբերի թիվը: Նախադպրոցական հիմնարկներում տեղերի նկատմամբ լրացուցիչ պահանջը որոշվում է՝ համապատասխան տարիքի երեխաների կանխատեսվող թվից հանելով նախատեսվող ժամանակահատվածի սկզբին առկա տեղերի թիվը, գումարելով նույն ժամանակահատվածում շարքից դուրս եկող տեղերի սպասվող թիվը:

Միջնակարգ հանրակրթական դպրոցական ցանցի զարգացման ծրագրում նախատեսվող ցուցանիշներից են՝ դպրոցների, դասարանների, աշակերտների և ուսուցիչների թիվը: Այստեղ օգտագործվում է պլանավորման նորմատիվային մեթոդը: Օրինակ՝ ուսուցիչների կանխատեսվող թիվը որոշվում է դասարանների թիվը բազմապատկելով շաբաթվա ուսումնական ժամերի քանակով և հարաբերելով մեկ մանկավարժի շաբաթվա ծանրաբեռնվածության նորմին: Դպրոցական կրթության համակարգում առանձնացվում են մի քանի փուլեր՝ տարրական կրթության (1-3 դասարաններ), ութամյա կրթության (4-8-րդ դասարաններ) և միջնակարգ կրթության (9-10-րդ դասարաններ):

Միջին մասնագիտական կրթության զարգացման ծրագիրը ընդգրկում է որակյալ բանվորական ուժի և մասնագիտական կրտսեր կադրերի պատրաստումը:

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության ծրագրի հատուկ նշանակությունը որոշվում է նրանով, որ այն անմիջականորեն ծրագրավորում է բարձրագույն կրթությամբ արհեստավարժ մասնագետների ձևավորումը: Կրթական ծրագրի մշակումը նպատակ ունի կանխել համապատասխան մասնագիտությունների պահանջի ապահովման գործում առաջացած անհամամասնությունները այն հաշվով, որ յուրաքանչյուր ձեռնարկություն, կազմակերպություն միշտ կարողանա բավարարել իր պահանջները կադրերի նկատմամբ: Ծրագրի այս բաժնի հիմնական ցուցանիշն է տնտեսության պահանջը բարձրագույն կրթությամբ կադրերի նկատմամբ: Դրա մեծությունը որոշվում է նորմատիվային-գործոնային

մեթոդով: Այդ ցուցանիշի վրա ազդեցություն են գործում արտադրատնտեսական գործունեության մասշտաբները ծրագրավորվող ժամանակաշրջանում, ԳՏԱ ինտենսիվությունը, որի հետևանքով առաջանում են նոր մասնագիտություններ, ավելանում է աշխատանքի արտադրողականությունը, կրճատվում է կադրերի նկատմամբ պահանջը, կառավարման, արտադրության, աշխատանքի կազմակերպման կատարելագործումը և այլ գործոններ: Յուրաքանչյուր գործոնի և բոլոր գործոնների գումարային ազդեցությունը կարող է հաշվարկվել տնտեսամաթեմատիկական մեթոդներով: Հաշվարկներում օգտագործվում են նաև համապատասխան նորմատիվներ, օրինակ՝ բնակչության որոշակի թվի սպասարկման համար՝ բուժաշխատողների, տրանսպորտի շարժակազմի սպասարկման համար անհրաժեշտ մասնագետների թիվը և այլն: Բարձրագույն կրթությամբ կադրերի պահանջի կանխատեսման հիման վրա հաշվարկվում են այդ ծրագրի մյուս ցուցանիշները՝ ուսանողների (սովորողների) թիվը, ընդունելությունը առաջին կուրսում, ավարտող մասնագետների քանակը և այլն:

Ընդունելության ծրագիրը մշակելիս նախատեսվում է պետական պատվերով ընդունվողների թիվը: Դրանց և պետպատվերից դուրս ընդունվողների ընդհանուր թիվը կազմում է ընդունելության պլանը:

Վերը նշված ցուցանիշների հաշվարկը թույլ է տալիս կանխատեսել բարձրագույն հաստատությունների նյութատեխնիկական բազայի զարգացումը, ուսումնական լաբորատորիաների, հանրակացարանների կառուցումը և շահագործումը, դրանց ապահովումը ուսումնական և գիտական սարքավորումներով:

Ուսումնական հաստատությունները կարող են լինել պետական և ոչ պետական, որից կախված էլ տարբեր են դրանց ֆինանսավորման աղբյուրները:

Պետական պատվերով ուսումնական հաստատության՝ պետբյուջեից ֆինանսավորման չափանիշները հաստատում է կառավարությունը՝ մեկ սովորողի հաշվարկով: Օրենքով սահմանված է, որ պետական բյուջեի ընթացիկ ծախսերում կրթության ֆինանսավորման տոկոսային հարաբերությունը չպետք է ցածր լինի նախորդ բյուջետային տարվա համապատասխան ցուցանիշից: Իսկ ոչ պետական ուսումնական հաստատություններում ֆինանսավորման չափանիշները մեկ սովորողի հաշվով չեն կարող ավելի ցածր լինել պետական չափանիշներից:

Ուսումնական հաստատության ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրները պետական և համայնքային բյուջեներն են: Գոյություն ունեն նաև ֆինանսավորման լրացուցիչ աղբյուրներ, ինչպես օրինակ՝ ուսուցման վճարովի համակարգից գոյացած սեփական միջոցները:

10.6. Առողջապահության պետական կարգավորման խնդիրները և առողջապահության զարգացման ծրագրի բաժիններն ու ցուցանիշները

Առողջապահական համալիրը այն բուժական կազմակերպությունների, հաստատությունների ամբողջությունն է, որոնք զբաղվում են բնակչության առողջության պահպանման և ամրապնդման, հիվանդությունների կանխման և բուժման գործընթացով:

ՀՀ առողջապահության համակարգի բուժհաստատությունները բաժանվում են հետևյալ խմբերի.

- բուժական-պրոֆիլակտիկ,
- սանիտարապրոֆիլակտիկ,
- դատաբժշկական հետազոտության,
- դեղատնային հաստատություններ:

Այս բոլոր հաստատությունները գտնվում են ՀՀ առողջապահության նախարարության և կառավարման տարածքային մարմինների ենթակայության ներքո: Նախարարությունը վերահսկողություն է իրականացնում բնակչության ստացիոնար բուժումը կազմակերպող հիվանդանոցների շուրջ 96.6%-ի և ամբուլատոր-համաբուժական հիմնարկների 98.2%-ի նկատմամբ: Առողջապահական համակարգի գործունեությունն ուղղված է այնպիսի խնդիրների լուծմանը, որոնք վերջին հաշվով նպաստում են բնակչության բարեկեցության բարձրացմանը: Այդպիսի նշանակության խնդիրներից են՝ առավել առաջավոր և կատարյալ մեթոդներով բնակչության բուժման, առողջության վերականգնման միջոցառումների իրականացումը, ապագա սերնդի առողջության պահպանումը,

առողջապահական հաստատությունների նյութատեխնիկական ապահովվածության մեծացումը, բուժանձնակազմի վերաորակավորումը, առողջապահության բնագավառի աշխատողների աշխատանքի վարձատրության գործընթացի կատարելագործումը: Անցումը շուկայական հարաբերություններին այս ոլորտում ևս առաջացրեց բազմաթիվ հիմնահարցեր, որոնք շուտափույթ լուծման կարիք ունեն:

Իր գործունեության ընթացքում ՀՀ առողջապահության նախարարությունն իրականացնում է մի շարք գործառույթներ: Դրանցից են՝

- առողջապահության ոլորտի պետական քաղաքականության մշակումը,
- առողջապահության բնագավառի օրենսդրական ակտերի և օրենքների նախագծերի մշակումը,
- առողջապահության զարգացման գերակայությունների սահմանումը և ծրագրերի մշակումը,
- առողջապահության ոլորտի տեղեկատվական-վերլուծական համակարգի ստեղծումը,
- բժշկական և դեղագործական հիմնարկների և կադրերի լիցենզավորումը,
- հիգիենիկ հակահամաճարակային անվտանգության ապահովումը,
- առողջապահության մարզային վարչությունների կազմակերպչական, մեթոդական օգնության իրականացումը:

ՀՀ առողջապահական ամբողջ համակարգը զարգանում է 1996թ.-ից գործող „Առողջապահության բարեփոխումների և զարգացման ծրագրին,, համապատասխան:¹ Դրանում նախատեսված զարգացման հիմնական ուղղություններից են՝

- առողջապահության կառավարման ապակենտրոնացումը,
- ֆինանսավորման աղբյուրների բազմազանությունը,
- բժշկական ապահովագրության ներդրումը,
- բժշկական հիմնարկների սեփականաշնորհումը և այլն:

Առողջապահության զարգացման ծրագրման նպատակով առանձնացվում է բնակչության պահանջը տարբեր տեսակի բժշկական ծառայությունների

¹ Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարարության նյութերից:

նկատմամբ, որի հիման վրա էլ հաշվարկվում են ծրագրի մյուս ցուցանիշները: Առողջապահության զարգացման ծրագիրը կարող է ներկայացվել հետևյալ բաժիններով.

- առողջապահական ցանցի զարգացման ու տեղաբաշխման ծրագիր, որը մշակվում է ծրագրվող ժամանակահատվածի բնակչության թվից և բժշկական ծառայություններով նրանց ապահովվածությունից ելնելով,
- առողջապահական հիմնարկներում կատարվող ներդրումների ծրագիր,
- կադրերի վերապատրաստման և առողջապահական հաստատությունները կադրերով ապահովելու ծրագիր,
- առողջապահության ֆինանսական ապահովման ծրագիր:

Այս ծրագրերը ներառում են որակական և քանակական տարբեր ցուցանիշներ: Կարևոր քանակական ցուցանիշներ են՝ հիվանդանոցային մահճակալների, դեղատների, բուժանձնակազմի, ամբուլատոր-համաբուժական հիմնարկների թիվը և այլն: Որակական ցուցանիշներ են՝ բնակչության ապահովվածության մակարդակը 10 հազար բնակչի հաշվով՝ մահճակալների, բժիշկների ընդհանուր թիվը, մեկ մահճակալի հաշվով հիվանդների թիվը, հիվանդանոցային մահճակալների օգտագործումը և այլն: Բնակչության նախատեսվող պահանջը բժշկական ծառայությունների նկատմամբ կարող է հաշվարկվել նորմատիվային մեթոդով: Բացահայտելով առանձին գործոնների ազդեցությունը առողջապահական համալիրի զարգացման վրա և առանձին հիվանդությունների բնույթը, կարելի է որոշել բնակչության իրական պահանջը առանձին մասնագիտությունների բժշկական ծառայությունների նկատմամբ: Բացահայտված կապերի հիման վրա հաշվարկվում են բժշկական առանձին հիմնարկների ծառայությունների նկատմամբ բնակչության պահանջի նորմատիվները:

Երկրի համար բժշկական ծառայությունների նկատմամբ բնակչության ընդհանուր պահանջը ($Q_{\text{ընդ}}$) որոշվում է բնակչության կանխատեսվող թվի և բնակչության՝ բժշկական ծառայությունների պահանջի նորմատիվների միջոցով (Երկրի առանձին տարածքային միավորների ընդհանուր գումարը հաշվելով)

$$Q = \sum N \times S_{(1...n)},$$

որտեղ՝

N-ը՝ բժշկական ծառայությունների նկատմամբ բնակչության պահանջի նորմատիվներն են (ըստ տարածքների),

S-ը՝ բնակչության կանխատեսվող թիվը՝ ըստ տարածքների,

n-ը՝ տարածքների թիվը:

Առողջապահության ծրագրի կարևոր ցուցանիշներից է հիվանդանոցային մահճակալների նկատմամբ նորմատիվային պահանջի ցուցանիշը (Q_{δ}).

$$Q_{\delta} = \frac{N_1 \times S \times t_{\delta}}{t_{op}}$$

որտեղ՝

N_1 -ը՝ կանխատեսվող ժամանակաշրջանի համար հոսպիտալացման նորմն է (%-ով),

S-ը՝ բնակչության կանխատեսվող թիվը,

t_{δ} -ը՝ հիվանդի մահճակալին պառկելու միջին տևողությունը (օրերով),

t_{op} -ը՝ տարվա ընթացքում մահճակալի օգտագործման տևողությունը (օրերով):

Հասկանալի է, որ բժշկական բոլոր ծառայությունները պետք է ապահովված լինեն բժշկական համապատասխան կադրերով: Այդ նպատակով որոշվում է այն աշխատանքների ծավալը, որ պետք է կատարվի մեկ բժշկի կողմից: Դրա մեծությունը կախված է մեկ ժամում մեկ բժշկի կողմից հիվանդների ընդունելության նորմից (N_p), օրվա ընթացքում բժշկի աշխատանքի տևողությունից՝ ժամերով ($t_{\text{ժամ}}$), ինչպես նաև՝ մեկ տարում բժշկի աշխատանքային օրերի թվից (T): Այս դեպքում կարող ենք գրել, որ բժշկական մեկ հաստիքի գծով տարեկան աշխատանքների ծավալը (Q_{w2}) որոշվում է.

$$Q_{w2} = N_p \times t_{\text{ժամ}} \times T$$

Այս ցուցանիշը հաշվարկվում է բժշկական յուրաքանչյուր մասնագիտության համար (թերապևտ, վիրաբույժ, ակնաբույժ և այլն):

Բժշկական պաշտոնների ծրագրավորվող թիվը յուրաքանչյուր մասնագիտության գծով կարելի է որոշել՝ օգտագործելով հաճախելիության ցուցանիշը.

$$A_{\text{բժիշկ}} = \frac{\delta}{q}$$

որտեղ՝

Աբթիշկ՝ յուրաքանչյուր մասնագիտության բժշկների ծրագրավորվող թիվն է,

ծ-ն՝ բժշկական հաճախումների կանխատեսվող թիվը՝ յուրաքանչյուր մասնագիտության գծով,

զ-ն՝ յուրաքանչյուր մասնագիտության բժշկի աշխատանքի ծրագրավորվող ծավալը:

Առողջապահության նյութատեխնիկական ապահովման ծրագրում առանձնահատուկ տեղ է գրավում մահճակալային ֆոնդի հաշվարկը, որի հիման վրա որոշվում են առողջապահական, հիվանդանոցային ցանցի զարգացման, տեղաբաշխման հիմնական ուղղությունները, աշխատանքային, նյութական, տեխնիկական, ֆինանսական ռեսուրսները և այլ ցուցանիշներ:

ՀՀ-ում հիվանդանոցային հիմնարկները և հիվանդանոցների մահճակալային ֆոնդը նախատեսվում է կրճատել: Հիվանդանոցային հիմնարկների թիվը կկրճատվի 45%-ով, մահճակալային ֆոնդը՝ 25%-ով և 10000 բնակչի հաշվով կկազմի 50-55 մահճակալ, որով էլ կմոտենա եվրոպական ցուցանիշների ստորին սահմանագծին:

Առողջապահության զարգացման ֆինանսական ապահովման ծրագիրը հնարավորություն է տալիս պարզել այդ համակարգի ֆինանսավորման աղբյուրները, դրանց չափերը, ձևերը: Տարիներ շարունակ հանրապետության առողջապահությունը իրենից ներկայացնում էր պետական բյուջեից ֆինանսավորվող և բնակչությանը անվճար, համընդհանուր բժշկական օգնությամբ ապահովող միասնական համակարգ: Բյուջեի հատկացումները բավարարում էին համակարգի նվազագույն ֆինանսական կարիքների քառորդ մասը միայն: Առողջապահության համակարգի ֆինանսավորման բարեփոխումների անխուսափելի փուլերից մեկը համարվեց վճարովի բժշկական ծառայությունների իրականացումը՝ պետպատվերով ֆինանսավորվող ծառայություններին զուգահեռ: Պետպատվերով կարող են բուժվել բնակչության ռիսկային տարբեր խմբերի ներկայացուցիչները: Առողջապահության գործունեությունը և ֆինանսավորման համակարգի վերլուծությունը զարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում թույլ է տալիս եզրակացնել, որ առողջապահական գործունեության

հիմքում ընկած է բնակչության առողջության ապահովագրության կազմակերպումը տարբեր ձևերով, որը կարելի է բաժանել երեք խմբերի:

1. Առողջության ազգային համակարգը, որի ֆինանսավորումը հիմնականում իրականացվում է հարկային մուտքերով պայմանավորված միջոցների հաշվին: Դրա շնորհիվ պետության կողմից երաշխավորվում է բժշկական օգնության հասանելիությունը երկրի յուրաքանչյուր բնակչին:

2. Բժշկական ապահովագրության սոցիալական համակարգը: Այս համակարգի ֆինանսավորումը հիմնականում իրականացվում է առողջության սոցիալական հատուկ ֆոնդերին ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների և քաղաքացիների պարտադիր մուծումներից, որը սահմանվում է երկրի օրենքով:

3. Մասնավոր ապահովագրական համակարգը: Բնակչության մեծ մասի համար առողջության ապահովագրումը յուրաքանչյուրի անձնական գործն է, և գործնականում բացակայում է պետական միջամտությունը:

Ձարգացած տնտեսություն ունեցող երկրների առողջապահական համակարգերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բժշկական ծառայության ֆինանսավորման աղբյուրներ են.

1. Պետական ֆինանսավորումը, որը կատարվում է առողջապահության պետական քաղաքականության միջոցով:

2. Առողջապահական ապահովագրության սոցիալական ֆոնդից կատարվող ֆինանսավորումը:

3. Մասնավոր ապահովագրությունը:

4. Հիվանդների վճարումները:

Ֆինանսավորման այս աղբյուրների համեմատությունները վկայում են, որ տարբեր երկրների համար այդ աղբյուրները բավականին տարբեր են:

ՀՀ առողջապահության ոլորտի ֆինանսավորման համակարգը կատարելագործելու ուղիներից է պարտադիր բժշկական ապահովագրության համակարգի ներդրումը: Ըստ էության, դա կլինի բնակչության մի զգալի հատվածը ընդգրկող հասցեագրված համակարգ, որը հնարավորություն կտա մատչելի դարձնել բուժօգնության առավել թանկ՝ հիվանդանոցային փուլը և լրացուցիչ ֆինանսական միջոցները նպատակաուղղել առողջապահության ոլորտ: Պարտադիր բժշկական ապահովագրության համակարգի նպատակն է՝ առանց

պետքյուջեի համար լրացուցիչ ծանրաբեռնվածության և միաժամանակ հիմնականում պահպանելով բնակչության սոցիալական պաշտպանվածության խնդիրը՝ առողջապահության զարգացման և բժշկական ծառայությունների մատուցման նոր հնարավորություններ ստեղծել: Այս համակարգը առաջարկվում է ներդնել փուլ առ փուլ՝ 5 տարվա ընթացքում: Մեր հանրապետությունում ձեռնարկվել են նաև բժշկական կամավոր ապահովագրության ներդրման առաջին քայլերը: Այդպիսի փորձեր են արվել դեռևս 1991 թվականից, և տարբեր տարիների առանձին ընկերություններ են ստեղծվել և գործել: Դրանց գործունեությունը կարգավորելու նպատակով ընդունված են համապատասխան օրենքներ և վերջին տարիներին ապահովագրական դաշտում մնացել են միայն ֆինանսապես կայուն և իսկապես բժշկական ապահովագրությամբ զբաղվող ընկերությունները: Դրանք նպատակ ունեն կիրառել այդ ոլորտին համապատասխան մեխանիզմներ, բնակչության բուժօգնության կազմակերպման և վճարման ապահովագրական լծակներ, ապահովել ժամանակակից բարձրորակ բուժօգնության մատչելիությունը: Այդ ընկերություններն առաջարկում են ապահովագրական տարբեր փաթեթներ, որոնք ընդգրկում են բուժօգնության բոլոր փուլերը և կարող են ձեռք բերվել ինչպես անհատական կարգով, այնպես էլ ընտանեկան կամ կոլեկտիվ ապահովագրության տարբերակով:

10.7. Մշակույթի և սպորտի զարգացման ծրագրերը

ՀՀ սոցիալական ոլորտի կարևորագույն բաղկացուցիչներից է մշակույթը, որտեղ ներկայումս շարունակվում են տնտեսական բարեփոխումների և կառավարման համակարգի կատարելագործման աշխատանքները:

Ըստ մատուցվող ծառայությունների՝ այստեղ առանձնացվում են հետևյալ հիմնարկները.

- թատերական-ներկայացումային (բոլոր տեսակի և ժանրի թատրոնները, համերգասրահները, ֆիլհարմոնիաները, կրկեսները, կինոթատրոնները և այլն),

- մշակութային-լուսավորական (գրադարաններ, թանգարաններ, ցուցասրահներ և այլն),
- հեռահաղորդակցական-տեղեկատվական (հեռուստատեսություն և ռադիոցանց),
- հրատարակչություն:

Այս բոլոր ուղղություններով էլ մշակվում են զարգացման առանձին ծրագրեր: Հաստատությունների յուրաքանչյուր խմբի համար օգտագործվում են բնակչությանը ծառայություններով ապահովելու համապատասխան նորմատիվներ:

Թատերական արվեստի զարգացման ծրագրերում օգտագործվում են հետևյալ ցուցանիշները՝ թատրոնների ցանցը (քանակը), թատրոնների տարողունակությունը (տեղերի թիվը դահլիճներում), ներկայացումների ընդհանուր թիվը (այդ թվում՝ հյուրախաղային), հանդիսասրահի հաճախելիությունը, խաղացանկը, հանդիսատեսի միջին թիվը և այլն:

Կինոզարգացման ծրագրերում սահմանվում են կինոցանցի զարգացման և տեղաբաշխման, կինոցանցի շահագործման, ֆինանսատնտեսական, կինոֆիլմերի արտադրությանը վերաբերող ցուցանիշներ: Այս ոլորտի ծրագրում հաշվարկվում են բնակչության կինոսպասարկման մակարդակը բնութագրող ցուցանիշներ՝ ստացվող համախառն եկամուտը, կինոցանցի աշխատանքային օրերի թիվը, ծանրաբեռնվածությունը և այլն: Կինոզարգացման ծրագրում կարևոր է համարվում կինոնստատեղերի պահանջի որոշման ցուցանիշը:

Գրադարանային ցանցի զարգացման ծրագրի հիմնական ցուցանիշներից են՝ ընթերցելիությունը, գրքային ֆոնդի շրջանառելիությունը, հաճախումները գրադարաններ և այլն: Ընթերցելիությունը ցույց է տալիս տարվա ընթացքում միջին հաշվով մեկ ընթերցողին տրված գրքերի քանակը: Այն որոշվում է մեկ տարում տրված գրքերի ծավալը հարաբերելով տարվա ընթացքում գրադարանից օգտված ընթերցողների թվին: Գրքային ֆոնդի շրջանառելիությունը որոշվում է որպես տարվա ընթացքում տրված գրքերի քանակի հարաբերություն գրքային ֆոնդի ծավալին: Գրադարանների հաճախելիությունը չափվում է տարվա ընթացքում մեկ ընթերցողի՝ գրադարան հաճախումների միջին թվով և հաշվարկվում է որպես մեկ տարում հաճախումների թվի հարաբերություն ընթերցողների թվին: ՀՀ

գրադարանների աշխատանքները կարգավորելու համար նախատեսվում է ստեղծել հանրապետական գրադարանային տեղեկատվական ավտոմատացված համակարգեր, եղած գրքացուցակների էլեկտրոնային տարբերակի ձևավորում, խոշոր գրադարանների ներկայացում „Ինտերնետ“, համակարգչային ցանցում և ակտիվ մասնակցություն աշխարհի տեղեկատվության փոխանակման աշխատանքներին:

Սոցիալական ոլորտի զարգացման հիմնահարցերը քննարկելիս առանձին ներկայացվում են նաև սպորտի և ֆիզիկական կուլտուրայի զարգացման ծրագրերը:

Ֆիզիկական կուլտուրան անհատի ընդհանուր կուլտուրայի առանձին բաղկացուցիչն է, մարդկանց սոցիալական գործունեության տեսակ, որն ուղղված է առողջության ամրապնդմանը և ֆիզիկական հնարավորությունների զարգացմանը:

Ֆիզիկական կուլտուրայի զարգացման ցուցանիշները ներկայացնում են այն նյութական և հոգևոր արժեքների ամբողջությունը, որ ստեղծվել է մարդու ֆիզիկական զարգացման համար:

Սպորտը ֆիզիկական կուլտուրայի մի մասն է, ֆիզիկական դաստիարակության միջոց և մեթոդ, ֆիզիկական վարժությունների առանձին համալիրների, մրցումների նախապատրաստման, անցկացման և կազմակերպման համակարգ: Պրոֆեսիոնալ սպորտը առևտրային-սպորտային գործունեություն է, որը նախատեսում է սպորտային-ներկայացումային միջոցառումների տնտեսական արդյունավետություն և տեղեկատվական արժեք: Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի զարգացման ֆինանսավորման աղբյուրներ են՝ պետբյուջեն, տարբեր կազմակերպությունների, հաստատությունների, ձեռնարկությունների և հասարակական կազմակերպությունների միջոցները, որոնք ունեն ֆիզիկական-առողջարարական և սպորտային ուղղվածություն: Ֆինանսավորման աղբյուրներ են նաև սպորտային միջոցառումների հեռուստահաղորդման և գովազդի իրավունքի վաճառքից ստացվող միջոցները, ֆիզկուլտուրային-հանդեսային միջոցառումների անցկացումից, սպորտային վիճակախաղերից ստացվող միջոցները, պետական սոցիալական ապահովագրության միջոցները, ֆիզիկական անձանց և տարբեր կազմակերպությունների նվիրատվությունները և այլ մուտքեր:

Ֆիզկուլտուրայի և սպորտի բնագավառում ՀՀ պետական քաղաքականությունը ներառում է հանրապետությունում մարզական հարուստ ավանդույթների վերականգնման, միջազգային մարզական բնագավառներում հանրապետության ընդգրկման, վարկանիշի բարձրացման, պրոֆեսիոնալ սպորտի պահպանման և ֆիզկուլտուրայի զարգացման համար կարևորվող միջոցառումները:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Սոցիալական քաղաքականությունը նպատակ ունի կարգավորել երկրի ողջ սոցիալական ոլորտը, որի զարգացումը ապահովելու նպատակով մշակվում են սոցիալական հիմնախնդիրները համախմբող ծրագրեր:
2. Բնակչության բարեկեցության բարձրացումն ընդգրկում է սոցիալական ենթակառուցվածքի բոլոր ճյուղերի զարգացումը, որը կարգավորվում է պետության կողմից:
3. Սոցիալական քաղաքականության հիմնական խնդիրներից է եկամուտների վերաբաշխումը:
4. Բնակչության կենսամակարդակը կախված է նրա ստացած եկամուտներից և սպառումը ֆունկցիա է՝ կախված տնօրինվող եկամտից:
5. Բնակչության իրական եկամուտների հաշվարկման միջոցով ցույց է տրվում բնակչության սպառման ամբողջ մեծությունը, դրա դինամիկան և կառուցվածքը:
6. Բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշիռը հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմել բնակչության եկամուտների ձևավորման աղբյուրների և ծախսման ուղղությունների մասին:
7. Առողջապահության պետական կարգավորման խնդիրներից կարևորագույնը բնակչության բուժման, առողջության վերականգնման միջոցառումների իրականացումն է, որի ֆինանսավորման համակարգի կատարելագործման հիմքում ընկած է բնակչության առողջության ապահովագրության կազմակերպումը տարբեր ձևերով:

Հիմնական հասկացություններ

Սոցիալական ոլորտ

Սոցիալական ապահովության համակարգ

Բնակչության կենսամակարդակ

Սոցիալական ապահովություն

Սոցիալական պաշտպանվածություն

Սոցիալական աջակցություն

Կենսաթոշակային ապահովագրություն

Նվազագույն սպառողական բյուջե

Սոցիալական երաշխիքներ

Սոցիալական քաղաքականություն

Բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշիռ

Բնակչության անվանական եկամուտներ

Իրական եկամուտներ

Գիտատեխնիկական առաջադիմություն

Պետական գիտատեխնիկական քաղաքականություն

Պետական նորանուծական քաղաքականություն

Կրթության պետական քաղաքականություն

Կրթական հաստատություններ

Առողջապահական համալիր

Բժշկական ապահովագրություն

Մշակութային հիմնարկներ

ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՅՈՎՍԱՆ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս գլխում կդիտարկվեն հետևյալ հարցերը.

- աշխատուժի և աշխատանքային ռեսուրսների բնութագրերը,
- աշխատանքի շուկայի ենթակառուցվածքները ՀՀ-ում,
- աշխատանքային ռեսուրսների ամփոփ և մասնակի հաշվեկշիռները և դրանց մշակման կարգը,
- գործազրկության բնական մակարդակը և գործազրկության հիմնական ձևերը,
- զբաղվածության ապահովման պետական ռազմավարական խնդիրները,
- կայուն իրական աշխատավարձը և սպասման գործազրկությունը,
- աշխատուժի օգտագործման արդյունավետության գնահատումը աշխատանքի արտադրողականության միջոցով:

11.1. Աշխատանքային ռեսուրսների բնութագիրը

Շուկայական տնտեսության պետական կարգավորման գործում կարևոր նշանակություն ունեն բնակչության զբաղվածության խնդիրները, որոնց հաջող լուծման համար անհրաժեշտ է բնակչության՝ որպես հասա-

րակության արտադրողական ուժի և արտադրության սուբյեկտի որակական և քանակական վերլուծությունը: Բնակչությունը՝ որպես հասարակության արտադրողական ուժ, պետական կարգավորման օբյեկտ է: Այս առումով, զբաղվածության պետական կարգավորման խնդիրներն ուսումնասիրելիս նախ և առաջ դիտարկում ենք աշխատուժ և աշխատանքային ռեսուրսներ կատեգորիաները:

Աշխատուժը մարդու ֆիզիկական և մտավոր ունակությունների ամբողջությունն է, որը նա օգտագործում է իր արտադրական գործունեության ընթացքում: Բնակչության այն մասը, որն ունի անհրաժեշտ կրթություն, ունակություններ, որակավորում, մասնագիտական գիտելիքներ և առողջություն՝ որևէ օգտակար գործունեությամբ զբաղվելու համար, կոչվում է աշխատանքային ռեսուրս:

Աշխատանքային ռեսուրսները՝ որպես տնտեսական կատեգորիա, դիտարկվում են ժողովրդագրական, տնտեսական, սոցիոլոգիական և վիճակագրական առումներով: Աշխատանքային ռեսուրսների ժողովրդագրական մոտեցումն արտահայտում է այդ ռեսուրսների կախվածությունը բնակչության վերարտադրությունից և հաշվի է առնում այնպիսի բնութագրեր, ինչպիսիք են՝ սեռը, տարիքը, տարաբնակեցումը և այլն: Որպես տնտեսական կատեգորիա, աշխատանքային ռեսուրսներն արտահայտում են հասարակական արտադրության և մարդկային գործունեության այլ ոլորտներում աշխատունակ բնակչության ձևավորման, բաշխման և օգտագործման տնտեսական հարաբերությունները:

Աշխատանքային ռեսուրսները սոցիոլոգիական առումով դիտարկվում են պատմականորեն ձևավորված հասարակարգերում՝ որպես սոցիալական խմբերի և դասերի ամբողջություն:

Աշխատանքային ռեսուրսների վիճակագրական տեսակետը բնութագրվում է բնակչության աշխատունակ տարիքով: Վերջինս սահմանվում է տվյալ երկրի օրենսդրական ակտերով և տարբեր երկրներում կարող է տարբեր լինել: Աշխատանքային ռեսուրսների կազմում ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունի աշխատունակ տարիքի բնակչությունը:

Աշխատանքային ռեսուրսների կազմում առանձնացնում են բնակչության հետևյալ երեք խմբերը.

1. աշխատանքային տարիքից ցածր տարիք ունեցող և արտադրության մեջ ընդգրկված բնակչությունը (16 տարեկանից փոքր),
2. աշխատունակ տարիքի բնակչությունը (այսինքն՝ աշխատունակ բնակչությունը՝ 16-ից մինչև 60 տարեկան կանայք և մինչև 65 տարեկան տղամարդիկ՝ համաժ 1-ին և 2-րդ կարգի չաշխատող հաշմանդամներին և արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի տարիքից ավելի շուտ կենսաթոշակի անցած անձանց),
3. աշխատունակ տարիքից մեծ և դեռևս արտադրության մեջ աշխատող բնակչությունը:

Տարբերում ենք նաև տնտեսապես ակտիվ և ոչ ակտիվ բնակչություն հասկացությունները:

Տնտեսապես ակտիվ է համարվում բնակչության այն մասը, որն ապահովում է աշխատուժի առաջարկ՝ ապրանքների արտադրության և ծառայությունների մատուցման համար: Այս խմբի մեջ մտնում են զբաղվածները և գործազուրկները: Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչությունը աշխատունակ տարիքի բնակչության այն մասն է, որ ժամանակի տվյալ պահին չի ցանկանում աշխատել հասարակական արտադրությունում:

Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության շարքն են դասվում.

- ցերեկային ուսումնական հաստատություններում սովորողները,
- արտոնյալ պայմաններով ծերության կենսաթոշակ ստացողները (մինչև կենսաթոշակի տարիքը),
- հաշմանդամության թոշակ ստացողները,
- տնային տնտեսուհիները և աշխատել չցանկացող բնակիչները:

Զբաղվածությունը երկրի օրենսդրությանը չհակասող, անձնական և հասարակական պահանջմունքների բավարարման հետ կապված գործունեություն է, որն ապահովում է համապատասխան եկամուտ: Բնակչության զբաղվածության մակարդակը բնորոշվում է զբաղվածների ընդհանուր թվի և աշխատունակ տարիքի բնակչության հարաբերությամբ:

Ջբաղվածության մակարդակի առավել ամբողջական բնութագրման նպատակով օգտագործվում են արդյունքային զբաղվածություն և արդյունավետ զբաղվածություն հասկացությունները: Առաջինը զբաղվածությունն է նյութական արտադրության ոլորտներում, որի հիման վրա որոշվում է բնական զբաղվածության մակարդակը: Այն որոշվում է արտադրական ոլորտում աշխատողների թվի և բնակչության ընդհանուր զբաղվածության հարաբերությամբ:

Արդյունավետ զբաղվածությունը զբաղված աշխատուժի օգտագործումն է՝ առանց կորուստների: Այս ցուցանիշի օգնությամբ որոշվում է ներուժային ՀՆԱ մեծությունը:

«Բնակչության զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքով՝ աշխատունակ բնակչությունը բաժանվում է զբաղվածների, աշխատանք փնտրողների, չզբաղված անձանց և գործազուրկների:

Ջբաղված են համարվում՝

- գործատուների մոտ վարձու աշխատանք կատարողները,
- վարձատրվող պաշտոններում ընտրված, նշանակված կամ հաստատված անձինք,
- աշխատանքով ինքնուրույնաբար իրենց ապահովող անձինք,
- զինվորական ծառայության մեջ գտնվող անձինք,
- ուսումնական հաստատություններում, մասնագիտական պատրաստման, վերամասնագիտացման, որակավորման բարձրացման դասընթացներում և ուսուցման այլ ձևերում ընդգրկված աշխատանքային տարիքի անձինք:

Աշխատանք փնտրող են համարվում 16 տարին լրացած այն աշխատունակ անձինք, ովքեր անկախ զբաղված լինելու հանգամանքից, աշխատանքի տեղավորման նպատակով դիմել են զբաղվածության պետական ծառայություն: 2001թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ-ում գրանցվել է 178 հազար աշխատանք փնտրող, որոնց շուրջ 80%-ը գործազուրկ է:

Չզբաղված են համարվում աշխատանքային տարիքի այն աշխատունակ անձինք, ովքեր չեն համալրում զբաղված անձանց կարգավիճակով անձանց շարքերը, ինչպես նաև՝

- տվյալ ժամանակաշրջանում աշխատելու ցանկություն չեն հայտնում (կամավոր չզբաղվածություն),
- ցանկություն ունեն աշխատելու և փնտրում են հարմար աշխատանք (հարկադիր չզբաղվածություն):

Գործազուրկ են համարվում աշխատանքային տարիքի աշխատանք փնտրող աշխատունակ այն չզբաղված անձինք, ովքեր չեն ստանում ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կենսաթոշակներ, ունեն առնվազն 1 տարվա աշխատանքային ստաժ, աշխատանքի տեղավորման նպատակով դիմել են զբաղվածության պետական ծառայություն և ստացել գործազուրկի կարգավիճակ: 2000թ. դեկտեմբերի վերջին ՀՀ սոցիալական ապահովության նախարարության զբաղվածության ծառայություններում հաշվառման են կանգնել 177.3 հազ. չզբաղված քաղաքացիներ, որոնց 86.8%-ը ստացել է գործազուրկի կարգավիճակ: Գործազրկության՝ պաշտոնական հայտարարված մակարդակը ՀՀ-ում 2000թ. դեկտեմբերին 10.6% էր:

11.2. Աշխատանքի շուկան և դրա ենթակառուցվածքները

Աշխատանքի շուկան շուկայական տնտեսության կառուցվածքի բաղկացուցիչ մասերից է: Ընդհանուր առմամբ, աշխատուժի շուկան ընդգրկում է աշխատուժի վարձակալման և առաջարկի կամ առք ու վաճառքի հետ կապված հասարակական հարաբերությունների համակարգը:

Աշխատանքի շուկայում մի կողմը՝ վաճառողը, ներկայանում է որպես հարմար աշխատանք փնտրող, իսկ մյուս կողմը՝ գնորդը, որպես գործատու:

Աշխատանքի շուկան կարգավորվում է պետական և ոչ պետական զբաղվածության ծառայությունների, ինչպես նաև անմիջականորեն ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների կադրային ծառայություններ-

րի կամ էլ ուղղակիորեն աշխատողի և գործատուի փոխհարաբերության միջոցով:

Աշխատանքի տեղավորման, ազատ աշխատատեղերի վերաբերյալ տեղեկությունների ստացման, մասնագիտական կողմնորոշման խորհրդրդատվության, մասնագիտական պատրաստման, վերամասնագիտացման և որակավորման բարձրացման հարցերով դիմող անձանց հաշվառումը ՀՀ-ում իրականացնում է զբաղվածության պետական ծառայությունը: Հաշվառման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ցանկը սահմանում է ՀՀ կառավարության կողմից լիազորված պետական կառավարման մարմինը:

Աշխատանք փնտրող չզբաղված անձանց գործազուրկի կարգավիճակ է տալիս նույնպես զբաղվածության պետական ծառայությունը: ՀՀ-ում զբաղվածության և աշխատուժի շուկայի կարգավորման հարցերով զբաղվում է Սոցիալական ապահովության նախարարության կազմում ձևավորված ՀՀ կենսաթոշակային և զբաղվածության հիմնադրամը, որը ստեղծվել է 1997թ. և ունի համապատասխան տարածքային զբաղվածության կենտրոններ և Ջբաղվածության ապահովագրական գործակալություն:

ՀՀ-ում կարող են գործել նաև աշխատանքի տեղավորման, այդ թվում՝ այլ պետություններում ծառայություններ մատուցող ոչ պետական ձեռնարկություններ, որոնք իրենց գործունեությունն իրականացնում են համապատասխան լիցենզիա ունենալու դեպքում:

11.3. Աշխատանքային ռեսուրսների հաշվեկշիռները

Աշխատանքային ռեսուրսների վերարտադրության, դրանց բաշխման և օգտագործման վերլուծության և կանխատեսման նպատակով մշակվում են աշխատանքային ռեսուրսների ամփոփ հաշվեկշիռներ: Հանրապետության աշխատանքային ռեսուրսների հաշվետու ամփոփ հաշվեկշիռը մշակվում է ՀՀ վիճակագրական ծառայության և պետական ռեգիստրի կողմից, իսկ պլանային հաշվեկշիռը՝ Ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության կողմից:

Այս հաշվեկշռի միջոցով ցույց է տրվում բնակչության զբաղվածության կառուցվածքը, բացահայտվում են տարբեր ոլորտների և ճյուղերի միջև աշխատանքային ռեսուրսների բաշխման իրական կապերը և համաասնությունները, ինչպես նաև աշխատուժի գոյություն ունեցող ռեսուրսները:

Ամփոփ հաշվեկշիռ մշակվում է ինչպես ամբողջ հանրապետության, այնպես էլ առանձին մարզերի և տարածքների համար: Առանձին մարզերի և տարածքների կտրվածքով ամփոփ հաշվեկշիռների կազմումը հնարավորություն է տալիս պարզել վերջիններիս հագեցվածությունը աշխատանքային ռեսուրսներով և դրանց զբաղվածության աստիճանը:

Պլանային ամփոփ հաշվեկշռի մշակման նախնական փուլում վերլուծության է ենթարկվում հաշվետու ժամանակաշրջանում աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործումը, նրա կազմն ու կառուցվածքը և տրվում է բնակչության թվի ու սեռահասակային կազմի փոփոխության կանխատեսումը մոտակա ժամանակաշրջանի համար:

Նախնական փուլում աշխատանքային ռեսուրսների հաշվեկշիռը կարող է մշակվել մի քանի տարբերակով՝ կախված աշխատանքի արտադրողականության աճի տեմպերից, արտադրողական ուժերի տեղաբաշխումից և այլն: Դա հնարավորություն է տալիս ընտրելու տվյալ պայմանների համար ամենաարդյունավետ տարբերակը: Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման տնտեսական արդյունավետության կարևորագույն չափանիշը, որը հնարավորություն է տալիս գնահատել եղած տարբերակների օպտիմալությունը, ամբողջականանում է այնպիսի ցուցանիշների մեջ, ինչպիսիք են՝ աշխատանքի արտադրողականության աճի տեմպը և մակարդակը, աշխատունակ բնակչության զբաղվածության աստիճանը և այլն: Աշխատողների ընդհանուր թվի և արտադրությունից կտրված սովորողների թվի որոշումից հետո անցնում են աշխատանքային ռեսուրսների ամփոփ հաշվեկշռի մանրամասն մշակմանը: Այն բաղկացած է չորս բաժիններից: Առաջին բաժնում տրվում է բնակչության ընդհանուր թիվը, երկրորդում արտացոլվում է աշխատանքային ռեսուրսների թիվը և կազմը, երրորդ և չորրորդ բաժիններում՝ աշխատանքային ռեսուրսների

բաշխումը՝ ըստ զբաղվածության ձևերի և ըստ տնտեսության ոլորտների ու ճյուղերի: Հանրապետության աշխատանքային ռեսուրսների տիպային ամփոփ հաշվեկշիռը՝ պայմանական թվերով, ներկայացվում է հետևյալ աղյուսակի ձևով (տե՛ս աղյուսակ 1):

Անձնական օժանդակ և տնային տնտեսություններում զբաղվածների թիվը կանխատեսվում է՝ ելնելով այդ կատեգորիաների փաստացի թվաքանակի և կազմի վերլուծությունից և հաշվի առնելով այն գործոնները, որոնք կարող են ազդել նրանց փոփոխության վրա: Այդպիսի գործոններից են կանանց աշխատուժի նկատմամբ ընդհանուր պահանջարկի ավելացումը, մինչև 3 տարեկան երեխաներ ունեցող կանանց և բազմազավակ մայրերի թվի փոփոխությունը, նախադպրոցական հաստատությունների զարգացման հեռանկարները:

Աղյուսակ 1

Աշխատանքային ռեսուրսների ամփոփ հաշվեկշիռ
(միջին տարեկան կտրվածքով), հազ. մարդ

	Բազիսային տարի	Կանխատեսվող տարի	Միջին տարեկան աճի արագությունը (%/%)
I. Բնակչության թիվը	3750	3770	100.5
II. Աշխատանքային ռեսուրսները, այդ թվում՝	2108	2120	100.6
• աշխատունակ տարիքի բնակչություն	2027	2040	100.6
• բարձր տարիքի աշխատողներ և մինչև 16 տարեկան աշխատող անչափահասներ	81	80	98.8
III Աշխատանքային ռեսուրսների բաշխում, այդ թվում՝			
1. Ջբաղված են տնտեսությունում, այդ թվում՝	1500	1455	97.0
• պետական հատվածում,	850.5	805.3	94.7

• ոչ պետական հատվածում, որից՝	649.5	649.5	100.0
- գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություններում,	469.0	482.0	102.8
- կոոպերատիվներում,	118.0	104.0	88.1
- անձնական օժանդակ տնտեսություններում,	49.0	49.0	100
- անհատական աշխատանքային գործունեություն	13.5	14.7	108.9
2. Արտադրությունից կտրված սովորողներ	125.0	120.0	96.0
3. Տնային տնտեսությունում զբաղվածներ, որոնցից՝	371.0	385.0	103.8
• երեխաներ դաստիարակող կանայք,	127.0	125.0	98.4
4. Գործազուրկներ	112.0	160.0	142.9
5. Գործազրկության մակարդակը՝ % (4:II)	5.3	7.5	-
IV Զբաղվածների բաշխումը ըստ ոլորտների և ճյուղերի. ընդամենը, որից՝	1500	1455	97.0
1. Նյութական արտադրության ոլորտ, այդ թվում՝	1093	1067	97.6
- արդյունաբերություն,	323	300	92.9
- շինարարություն,	108	99.8	92.4
- գյուղատնտեսություն,	536	546	101.9
- անտառային տնտեսություն,	2.4	2.3	95.8
- տրանսպորտ և կապ,	28	27	96.4
- առևտուր, հասարակական սնունդ,	65	62	95.4
- տեղեկատվական հաշվողական սպասարկում,	1.6	1.6	100.0
- նյութական արտադրության այլ ճյուղեր:	29	28.3	97.6
2. Սոցիալական ոլորտ, այդ թվում՝	285	270	94.7
- կրթություն, մշակույթ, արվեստ,	181	172	95.0
- գիտություն և գիտական սպասարկում	23	21	91.3
- առողջապահություն, ֆիզկուլտուրա և սոցիալական ապահովման բնագավառ	81	77	95.1
. բնակկոմունալ տնտեսություն	83	81	97.6
3. Պետական, կոոպերատիվ և հասարակական			

կազմակերպությունների կառավարման մարմինների ապարատ:	39	37	95.0
---	----	----	------

Աշխատանքային ռեսուրսների ընդհանուր թվի կանխատեսման ժամանակ մեծ կարևորություն ունի չաշխատող առաջին և երկրորդ կարգի հաշմանդամների, աշխատունակ տարիքից դուրս աշխատողների թվի փոփոխության վրա ազդող միտումների բացահայտումը: Սահմանվում են չաշխատող հաշմանդամների և արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի անցածների տեսակարար կշռի վրա ազդող հիմնական գործոնները: Միաժամանակ, վերլուծվում է թոշակառուների զբաղվածության մակարդակը ինչպես ամբողջությամբ, այնպես էլ ըստ սեռահասակային կազմի: Կատարված վերլուծության արդյունքներով՝ կենսաթոշակի տարիքի աշխատողների թիվը որոշվում է՝ ելնելով 65-69 տարեկան տղամարդկանց և 60-64 տարեկան կանանց ընդհանուր թվից (որպես առավել աշխատունակ տարիքային խումբ) և նրանց զբաղվածության հնարավոր մակարդակից: Աշխատանքային ռեսուրսների մեջ այս տարիքային խմբի ընդգրկվածության աստիճանը մեծ չափով կախված է այն բանից, թե որքանով է խթանվում նրանց աշխատանքը և ինչպիսին է կենսաթոշակառուների ընդհանուր կենսամակարդակը: ՀՀ օրենքը «Գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունների մասին», որն ընդունվել է 1991թ., հետագա ժամանակաշրջանի համար մեծ տեղաշարժեր էր նախատեսում աշխատանքային ռեսուրսների ամփոփ հաշվեկշռի համապատասխան հոդվածի գծով: Հողի սեփականաշնորհումը, եղած տեխնիկայի պայմաններում, ենթադրել է տալիս, որ մոտակա տասնամյակների ընթացքում կավելանա գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտե-

սություններում զբաղվածների թիվը: Եվ այս գործընթացը կշարունակվի այնքան ժամանակ, քանի դեռ չի ստեղծվել գյուղատնտեսությանը համապատասխան տեխնիկայով սպասարկող ժամանակակից արդյունաբերություն:

Աշխատանքային ռեսուրսների ամփոփ հաշվեկշռի չորրորդ բաժինը բնութագրում է ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության աստիճանը: Նյութական արտադրության մեջ զբաղվածների տեսակարար կշռի կրճատումը խոսում է աշխատանքային ռեսուրսների բաշխման առաջադեմ կառուցվածքի մասին, ենթադրում է աշխատանքի արտադրողականության ավելի բարձր մակարդակ:

Օպերատիվ կառավարման և առանձին մարզերի ու քաղաքների աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման ու զբաղվածության մակարդակի գնահատման նպատակով մշակվում են նաև մասնակի հաշվեկշիռներ, ինչպիսիք են՝ առանձին մարզերի և քաղաքների աշխատանքային ռեսուրսների հաշվեկշիռները, որակյալ աշխատուժի, կանանց աշխատուժի մասնակի հաշվեկշիռները և այլն:

11.4. Գործազրկության բնական մակարդակը և դրա ձևերը

Գործազրկության որոշակի մակարդակի առկայությունը բնորոշ է շուկայական տնտեսություն ունեցող բոլոր երկրներին: Նման տնտեսություններում գործազրկությունը գոյություն ունի մշտապես: Եվ գործազրկության բնական մակարդակը այն միջին մակարդակն է, որի շուրջը տատանվում է իրական գործազրկությունը: Հաշվարկներ կատարելիս յուրաքանչյուր տարվա գործազրկության բնական մակարդակը ընդունվում է որպես նախորդ և գալիք 10 տարիների գործազրկության մակարդակների միջին թվաբանական: Գործազրկության բնական մակարդակը կարելի է բնութագրել նաև որպես մակրոտնտեսական հավասարակշիռ իրավիճակին համապատասխանող մակարդակ:

Գործազրկության բնական մակարդակը որոշող գործոնների մասին որոշակի պատկերացում կազմելու համար մշակվում է աշխատուժի դինամիկայի մոդելը: Ենթադրենք՝ L -ը տվյալ երկրի ողջ աշխատուժն է, E -ն՝ աշխատողների թիվը, իսկ U -ն՝ գործազուրկների թիվը: Այս դեպքում.

$$L = E + U \quad (1)$$

Իսկ գործազրկության մակարդակը՝ $\frac{U}{L}$ (2):

Հաշվարկների պարզեցման և ուշադրությունը գործազրկության մակարդակը որոշող գործոնների վրա կենտրոնացնելու նպատակով ենթադրենք, որ աշխատուժի մեծությունը մնում է անփոփոխ: Տ-ով նշանակենք աշխատողների՝ աշխատանքից ազատման մակարդակի ցուցանիշը, այսինքն՝ աշխատողների այն մասը, որոնք կորցնում են աշխատանքը, իսկ f -ով՝ աշխատանքի տեղավորման մակարդակի ցուցանիշը՝ գործազուրկների այն մասը, ովքեր ամեն ամիս աշխատանք են գտնում: Ենթադրենք, որ այս երկու ցուցանիշներն էլ կայուն են և համոզվենք, որ դրանք են որոշում գործազրկության մակարդակը:

Եթե գործազրկության մակարդակը z -ի փոխվում, այսինքն՝ աշխատանքի շուկան կայուն է, ապա աշխատանքի ընդունվողների և աշխատանքից ազատվողների թիվը պետք է հավասար լինի.

$$fU = sE \quad (3)$$

Գործազրկության կայուն մակարդակը գտնելու համար կարող ենք ձևափոխել վերը նշված բանաձևը: Քանի որ (1) հավասարումից հետևում է, որ $E = L - U$, տեղադրելով E -ի արժեքը (3)-ի մեջ կստանանք.

$$fU = s(L - U)$$

Հավասարման երկու մասերն էլ բաժանելով L -ի՝ կստանանք.

$$f \frac{U}{L} = s \left(1 - \frac{U}{L} \right), \text{ առանձնացնելով } \frac{U}{L}, \text{ կստանանք՝}$$

$$f \frac{U}{L} + s \frac{U}{L} = s, \quad \frac{U}{L} (f + s) = s, \quad \frac{U}{L} = \frac{s}{f + s}$$

Այս հավասարումը ցույց է տալիս, որ գործազրկության մակարդակը ($\frac{U}{L}$) կախված է աշխատանքի տեղավորման և աշխատանքից ազատման մակարդակներից: Որքան բարձր է աշխատանքից ազատման մակարդակը, այնքան բարձր է գործազրկությունը և որքան բարձր է աշխատանքի տեղավորման մակարդակը, այնքան ցածր է գործազրկությունը:

Ենթադրենք, ամեն ամիս աշխատանքից ազատվում են աշխատողների 1%-ը ($S=0.01$) և աշխատանքի են տեղավորվում գործազուրկների 20%-ը ($f=0.20$): Այս դեպքում գործազրկության կայուն մակարդակը կլինի.

$$\frac{U}{L} = \frac{0.01}{0.01 + 0.20} = 0.0476$$

Տվյալ օրինակում գործազրկության մակարդակը 5%-ի սահմաններում է:

Ելնելով գործազրկության բնական մակարդակի բերված մոդելից՝ կարելի է հանգել կոնկրետ եզրակացության, որ գործազրկության բնական մակարդակի իջեցմանն ուղղված ցանկացած տնտեսական քաղաքականություն պետք է նպաստի կա՛մ աշխատանքից ազատումների մակարդակի կրճատմանը, կա՛մ էլ աշխատանքի տեղավորման մակարդակի բարձրացմանը:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ հիմնականում տարբերակում են գործազրկության երեք ձև: Գործազրկության ամենատարածված ձևը հպանցիկ գործազրկությունն է: Յուրաքանչյուր չափահաս մարդու իրավունք է վերապահված ըստ իր ունակությունների և հնարավորությունների՝ ընտրելու գործունեության ցանկացած տեսակ, որն օրենքով արգելված չէ: «Բնակչության զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքով (1.01.1997թ.) նախատեսվում է աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունք: Այս իրավունքից օգտվելիս աշխատանքային ռեսուրսները կարող են գտնվել մշտական շարժման մեջ: Աշխատողների մի մասը կամավոր փոխում է աշխատատեղը, մյուսները նոր աշխատանք են փնտրում՝ աշխատանքից ազատման պատճառով, երրորդները ժամանակավորապես կորցնում են աշխատանքը՝ վերջինիս սեզոնայնության պատճառով:

ռով: Աշխատանքային ռեսուրսների մի զգալի մասն էլ, հատկապես երիտասարդները, միայն առաջին անգամ են մտնում աշխատանքի շուկա և կատարում են աշխատանքի որոնման դեռևս առաջին քայլերը: Վերոհիշյալ բոլոր մարդիկ, նոր աշխատատեղերի որոնման ընթացքում, ժամանակավորապես լրացնում են գործազուկների բանակը: Գործազուկների այս խումբը անընդհատ շարժման և փոփոխման մեջ է: Այն ժամանակ, երբ նշված գործազուկների մի մասը նորից տեղավորվում է աշխատանքի, աշխատանքային ռեսուրսների մեկ այլ խումբ, նմանատիպ պատճառներով, համալրում է գործազուկների թիվը: Հպանցիկ գործազրկությունը կապված է աշխատանքի որոնման հետ: Հպանցիկ գործազրկությունն առաջանում է այն պատճառով, որ որոշակի ժամանակ է պահանջվում աշխատանքային ռեսուրսների կառուցվածքի և ազատ աշխատատեղերի միջև համապատասխանության ապահովման համար: Գործազրկության այս տեսակը գոյություն ունի մշտապես, և դրա գոյությունը ինչ-որ տեղ նույնիսկ ցանկալի է ու կարող է դրական ազդեցություն ունենալ տնտեսության զարգացման վրա: Դա պայմանավորված է նրանով, որ սովորաբար հպանցիկ գործազրկությունն առաջանում է այն դեպքում, երբ աշխատողները, չբավարարվելով իրենց նախկին աշխատավարձով, սկսում են որոնել նոր, առավել արդյունավետ և բարձր վարձատրվող աշխատանք: Իսկ վերջինս աշխատողների համար ապահովում է ավելի մեծ եկամուտներ և նպաստում է աշխատանքային ռեսուրսների առավել արդյունավետ բաշխմանը:

Գործազրկության մյուս տեսակը *կառուցվածքային* գործազրկությունն է: Կառուցվածքային գործազրկությունը կարելի է նույնիսկ բնութագրել որպես հպանցիկ գործազրկության հաջորդ փուլ: Այս գործազրկությունն առաջանում է այն ժամանակ, երբ սպառողական պահանջարկի կառուցվածքի և արտադրության տեխնոլոգիայի մեջ տեղի են ունենում որոշակի փոփոխություններ: Այսպես, որևէ արտադրատեսակի նկատմամբ սպառողական պահանջարկի նվազումը մինչև զրոյական մակարդակ, հանգեցնում է այդ արտադրատեսակն արտադրող մասնագետների գործազրկության: Կամ, եթե տվյալ արտադրատեսակն արտադ-

րելու համար ներդրվում են նոր, ավելի կատարյալ տեխնոլոգիաներ, որոնք հին մասնագետները, իրենց նախկին գիտելիքներով չեն կարող աշխատեցնել, դարձյալ այդ մասնագետները համալրում են գործազուրկների բանակը: Գիտության և տեխնիկայի զարգացմանը զուգընթաց, հին, իրենց դարձ ապրած մասնագիտությունների փոխարեն պահանջարկ է առաջանում նոր մասնագիտությունների նկատմամբ: Կառուցվածքային գործազրկության առաջացման պատճառն այն է, որ աշխատուժը բավականին դանդաղ է արձագանքում գիտատեխնիկական առաջադիմության պահանջներին, և նրա կառուցվածքը չի համապատասխանում աշխատատեղերի նոր կառուցվածքին: Այս անհամապատասխանությունն ունի օբյեկտիվ հիմքեր, քանի որ նոր մասնագետների պատրաստումը որոշակի ժամանակ և միջոցներ է պահանջում:

Հպանցիկ և կառուցվածքային գործազրկությունների միջև գոյություն ունեցող հիմնական տարբերությունները կարելի է բնորոշել հետևյալ կերպ.

- հպանցիկ գործազուրկներն ունեն որոշակի գիտելիքներ և ունակություններ, որոնք նրանք ցանկանում են ներդնել նոր աշխատատեղերում, իսկ կառուցվածքային գործազուրկները, առանց որոշակի վերապատրաստման չեն կարող նոր աշխատանք ստանալ,
- հպանցիկ գործազրկությունն ունի կարճաժամկետ բնույթ, իսկ կառուցվածքայինը՝ երկարաժամկետ, ուստի վերջինս համարվում է գործազրկության ավելի բարդ տեսակ:

Գործազրկության հաջորդ տեսակը *պարբերաշրջանայինն է*: Այն անմիջականորեն կապված է տնտեսական զարգացման պարբերաշրջանների հետ: Բնականաբար, այդ գործազրկությունն աճում է տնտեսության անկման փուլում: Միանգամայն պարզ է, որ ապրանքների ու ծառայությունների նկատմամբ ընդհանուր պահանջարկի անկումը հանգեցնում է զբաղվածության կրճատման, հետևաբար և՛ գործազրկության աճի: Գործազրկության այս տեսակը խիստ բնութագրական է ՀՀ ժամանակակից տնտեսության համար:

Պարբերաշրջանային գործազրկությունը անմիջականորեն կախվածության մեջ է ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկից: Այդ կապը հակադարձ համեմատական է, ուստի պահանջարկի պակասը նպաստում է պարբերաշրջանային գործազրկության աճին: Պարբերաշրջանային գործազրկությունը համարվում է գործազրկության ամենածանր տեսակը և տնտեսության պետական կարգավորման հիմնական միջոցառումներն ուղղված են լինում հատկապես այս գործազրկության կրճատմանը: Պարբերաշրջանային գործազրկության մակարդակով է անմիջաբար պայմանավորված լրիվ զբաղվածության մակարդակը: Աշխատանքային ռեսուրսների լրիվ զբաղվածությունն ապահովվում է այն դեպքում, երբ պարբերաշրջանային գործազրկության մակարդակը հավասար է զրոյի: Իսկ հպանցիկ և կառուցվածքային գործազրկությունները համարվում են տնտեսության բնականոն զարգացման հետևանքներ, որոնցից խուսափելն անհնար է: Այսինքն՝ լրիվ զբաղվածությունը դեռևս չի նշանակում գործազրկության այդ երկու տեսակների բացակայություն: Թերևս հակառակը, լրիվ զբաղվածության դեպքում գործազրկության մակարդակը հավասար է հպանցիկ և կառուցվածքային գործազրկությունների մակարդակների գումարին և այն համապատասխանում է գործազրկության բնական մակարդակին:

11.5. Ջբաղվածության ապահովման պետական քաղաքականությունը

Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման բարելավման առաքելության խնդիրը աշխատուժի լրիվ զբաղվածության ապահովումն է: Դա նշանակում է աշխատանքային տարիքի աշխատունակ այն բնակչությանը, որը ցանկություն ունի աշխատելու, ապահովել իրենց կրթությանը և մասնագիտական պատրաստվածությանը համապատասխան աշխատատեղերով:

Ջբաղվածության ապահովումը պետության տնտեսական քաղաքականության կարևորագույն նպատակն է: Այս քաղաքականությունը նախատեսում է այնպիսի ռազմավարական խնդիրների իրականացում, ինչպիսիք են.

1. բնակչության զբաղվածության բնական կառուցվածքի ապահովումը,
2. աշխատուժի և աշխատատեղերի հաշվեկշռվածության ապահովումը,
3. զանգվածային գործազրկության կանխարգելումը,
4. նոր աշխատատեղերի ստեղծումը և առկա աշխատատեղերի արդյունավետության բարձրացումը,
5. կադրային ներուժի զարգացումը,
6. կադրերի ուսուցման, վերապատրաստման, որակավորման բարձրացման համակարգի կատարելագործումը,
7. աշխատանքային ռեսուրսների շարժունակության աճը:

Տնտեսության համամասնական և կայուն զարգացման նպատակով մշակվում են գործազրկության բնական մակարդակի կրճատմանն ուղղված պետական ծրագրեր: Միաժամանակ, զբաղվածության պետական ծառայությունները գոյություն ունեցող թափուր աշխատատեղերի մասին անհրաժեշտ տեղեկատվություն են ներկայացնում և տարածում, որը բարձրացնում է աշխատանքի որոնման և տեղավորման արդյունավետու-

թյունը: Պետության և հասարակական կառույցների կողմից մշակվող և իրականացվող մասնագիտական վերապատրաստման ծրագրերը թեթևացնում են դուրս մղվող ճյուղերից դեպի արագ զարգացող ճյուղերը աշխատողների տեղափոխման գործընթացը՝ դրանով իսկ նպաստելով գործազրկության բնական մակարդակի կրճատմանը: Իսկ գործազրկության ապահովագրության համակարգը, ընդհակառակը, նպաստում է հպանցիկ գործազրկության աճին, քանի որ գործազուրկները, որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում ապահովվում են նպաստով և հետևաբար, թուլացնում են աշխատանքի որոնման ակտիվությունը կամ էլ հաճախ մերժում են ոչ գրավիչ կամ ցածր վարձատրվող աշխատանքների առաջարկը: Միաժամանակ, այն գործատուներին հնարավորություն է ընձեռում հեշտությամբ ազատվել ավելորդ աշխատողներից, ինչը և բարձրացնում է գործազրկության բնական մակարդակը: Գործազրկության ապահովագրության համակարգի դրական կողմն այն է, որ թեթևացնում են գործազրկության տնտեսական հետևանքները և գործազուրկներն ապահովվում են որոշակի եկամուտներով:

Ապահովագրության այս համակարգն ունի մշտապես կատարելագործման միտում: Ամենատարածված մոտեցումներից մեկն այն է, որ գործազրկության նպաստը պետք է վճարեն այն գործատուները, որոնք աշխատանքից ազատել են աշխատողներին: «Բնակչության զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքը նախատեսում է, որ գործատուները պարտավոր են. «վերականգնավորման, լուծարման, աշխատողների թվի կամ հաստիքների կրճատման հետևանքով ազատվող յուրաքանչյուր անձի համար զբաղվածության հիմնադրամ փոխանցել գումար՝ ազատվողի ամսական միջին վաստակի չափով» (հոդված 18, կետ «դ»): Ըստ վերոհիշյալ օրենքի՝ Ձբաղվածության հիմնադրամը կոչված է ապահովելու զբաղվածության պետական կարգավորման իրականացման ֆինանսավորումը: Այն ձևավորվում է հետևյալ աղբյուրներից.

- գործատուների պարտադիր ապահովագրական մուծումներից,
- աշխատողների աշխատավարձից կատարվող պարտադիր ապահովագրական մուծումներից,

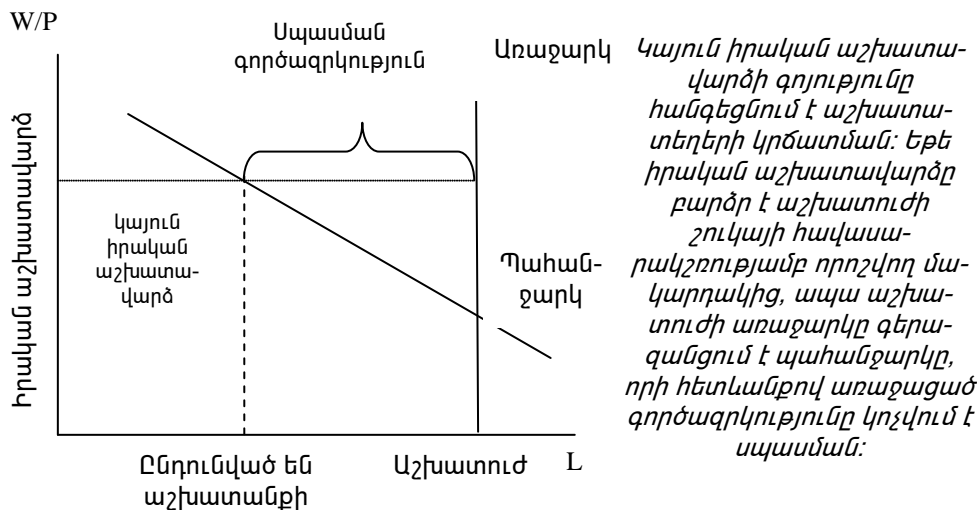
- գործատուների լրացուցիչ հատկացումներից, որոնք մուծվում են, եթե գործատուն, ըստ ՀՀ կառավարության սահմանած քվոտայի, չի կատարում հաշմանդամներին աշխատանքի տեղավորման կամ համապատասխան նոր աշխատատեղերի ստեղծման պահանջները, յուրաքանչյուր չհատկացված աշխատատեղի դիմաց մուծում է իր մեկ աշխատողի տարեկան միջին աշխատավարձի չափով,
- պետական և համայնքների բյուջեներից կատարվող հատկացումներից,
- ՀՀ և այլ պետությունների գործատուների, կուսակցությունների, հասարակական կազմակերպությունների, անձանց կամավոր մուծումներից և այլ մուտքերից:

Տարբեր երկրներում գործող ապահովագրական ծրագրերի մեծ մասը հիմնված է մասնակի փոխհատուցման համակարգի վրա: Այսինքն, աշխատողներին աշխատանքից ազատող ձեռնարկություններից գանձվում է հետագա նպաստի միայն մի մասը:

11.6. Կայուն իրական աշխատավարձը և սպասման գործազրկությունը

Գործազրկության պատճառների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ աշխատուժի շուկայում հավասարակշռության ձևավորման մեխանիզմները տարբերվում են ապրանքների և ծառայությունների շուկայի համապատասխան մեխանիզմներից: Վերջինում գները համեմատաբար ճկուն են, արագորեն արձագանքում են պահանջարկի ու առաջարկի փոփոխություններին և վերականգնում շուկայի հավասարակշռությունը: Իսկ աշխատավարձը այդքան ճկուն չէ: Եթե իրական աշխատավարձը, ինչ-ինչ պատճառներով բարձր է առաջարկի և պահանջարկի հավասարակշռության մակարդակից, ապա աշխատուժի շուկայում առաջարկը կգերազանցի պահանջարկը: Սակայն կայուն աշխատավարձի պայման-

ներում ձեռնարկությունները (ֆիրմաները) կարող են ընդունել քիչ աշխատողներ, և առաջանում է գործազրկություն, որը կոչվում է սպասման գործազրկություն (տե՛ս գրաֆիկը)։

Նկ.11.1. Կայուն իրական աշխատավարձի ազդեցությունը գործազրկության վրա

Եթե իրական աշխատավարձը հավասարակշռությունից բարձր է, տրամաբանական է գործատուների՝ աշխատավարձի իջեցման ձգտումը: Սակայն մի շարք պատճառներով գործատուները չեն կարող դիմել այդ քայլին: Այդ պատճառներն են.

1. բոլոր երկրներում գործում է նվազագույն աշխատավարձի մասին օրենքը,
2. արհմիությունները պայքարում են աշխատավարձի իջեցման դեմ,
3. գոյություն ունի խթանող աշխատավարձ հասկացությունը, որը ենթադրում է, որ բարձր աշխատավարձը նպաստում է աշխատանքի արտադրողականության աճին:

Նվազագույն աշխատավարձի մասին օրենքը բոլոր գործատուների համար սահմանում է աշխատանքի վարձատրության նվազագույն չափը: Շատ աշխատողների համար այդ նվազագույն չափը ոչ մի նշանակություն չունի, բայց որակավորում չունեցող և անփորձ մարդկանց համար

այդ սահմանը աշխատավարձը բարձրացնում է հավասարակշռության մակարդակից վեր, որն էլ կրճատում է գործատուների կողմից նման աշխատանքի նկատմամբ պահանջարկը:

Աշխատավարձի չափը հաճախ որոշվում է արհմիությունների և գործատուների միջև կնքված կոլեկտիվ պայմանագրերի միջոցով: Խոշոր արհմիությունները կարողանում են պարտավորեցնել գործատուներին՝ վճարել առաջարկի և պահանջարկի հավասարակշռությունից բարձր աշխատավարձ, իսկ անհրաժեշտ աշխատողների թիվը որոշում են գործատուները: Այս դեպքում գործատուները վարձում են ավելի քիչ աշխատողներ՝ դրանով իսկ նպաստելով սպասման գործազրկության աճին: Վերջինս աշխատողների տարբեր խմբերի միջև տարածայնությունների և բախումների պատճառ է դառնում: Այդ խմբերը կոչվում են աուտսայդերներ և ինսայդերներ: Ինսայդերներն այն աշխատողներն են, ովքեր զբաղված են որևէ աշխատանքով և կարող են ազդել աշխատավարձին առնչվող բանակցությունների ընթացքին և ձգտում են այն պահել բարձր մակարդակի վրա: Իսկ աուտսայդերները տվյալ պահին չզբաղվածներն են, ովքեր չեն մասնակցում աշխատավարձի վերաբերյալ բանակցություններին: Վերջիններն իրենց ուսերին են կրում մյուսների բարձր աշխատավարձի բեռը:

Իրական աշխատավարձի կայունության վերջին պատճառը՝ խթանող աշխատավարձի հասկացությունը, բացատրվում է նրանով, որ բարձր աշխատավարձը.

1. կրճատում է աշխատուժի հոսունությունը, ինչն էլ կրճատում է նոր աշխատողների ընդունման և ուսուցման հետ կապված ժամանակը և ծախսերը,
2. բարելավում է աշխատողների որակական կազմը, որն էլ նպաստում է աշխատանքի արտադրողականության աճին,
3. բարձրացնում է աշխատողների ջանասիրությունը և պատասխանատվությունը:

Աշխատավարձի պահպանումը հավասարակշռության մակարդակից բարձր հաճախ համապատասխանում է նաև գործատուների շահերին,

քանի որ նպաստում է աշխատանքի արտադրողականության աճին, ինչպես նաև գործատուների եկամուտների ավելացմանը:

11.7. Աշխատանքի արտադրողականությունը և դրա աճի գործոնները

Աշխատանքի արտադրողականությունը բնութագրում է աշխատողների աշխատանքային ծախսերի արդյունավետության աստիճանը, որը չափվում է աշխատաժամանակի միավորի ընթացքում արտադրված արտադրանքի կամ մատուցված ծառայությունների մեծությամբ կամ էլ հակադարձ մեծությամբ՝ արտադրանքի կամ ծառայության միավորի վրա ծախսված աշխատաժամանակով: Աշխատանքի արտադրողականության աճը նպաստում է հասարակական արտադրության զարգացմանն ու մարդկանց՝ անընդհատ աճող նյութական ու հոգևոր պահանջմունքների բավարարմանը: Նյութական բարիքների արտադրության և ծառայությունների մատուցման ծավալի մեծացման հիմնական ուղին աշխատանքի արտադրողականության աճն է: Իսկ վերջինիս աճի հիմքը տեխնիկական առաջադիմությունն է:

Տնտեսության կառավարման, կազմակերպման և կարգավորման բնագավառի կարևորագույն խնդիրներից մեկն է հետևողականորեն բացահայտել աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հնարավորությունները և միջոցառումներ իրականացնել դրանց արդյունավետ օգտագործման ուղղությամբ: Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հնարավորությունները բացահայտելու և աճի տեմպերը կանխատեսելու համար պահանջվում է արտադրողականության աճի վրա ազդող գործոնների որոշումը և դասակարգումը:

Աշխատանքի արտադրողականության աճի գործոնները այն շարժիչ ուժերն ու պատճառներն են, որոնց ազդեցությամբ փոխվում է աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը: Այս գործոններն ըստ բնույթի բաժանվում են 3 խմբի.

1. նյութատեխնիկական գործոններ, որոնք կապված են արտադրության միջոցների կատարելագործման մակարդակի, որակի և օգտագործման աստիճանի հետ,
2. սոցիալ-տնտեսական գործոններ, որոնք կապված են կադրերի կազմի, նրանց որակավորման աստիճանի, աշխատանքային պայմանների, աշխատանքի նկատմամբ աշխատողների ունեցած վերաբերմունքի հետ,
3. կազմակերպական գործոններ, որոնք կապված են արտադրության, աշխատանքի և կառավարման կատարելագործման հետ:

Առաջին խումբ գործոնների թվում գլխավոր տեղը զբաղեցնում է արտադրության տեխնիկական զինվածության բարձրացումը: Տեխնիկական առաջադիմությունը ենթադրում է աշխատանքի գործիքների, աշխատանքի առարկաների և աշխատուժի կատարելագործում: Աշխատանքի արտադրողականության հավելածի շուրջ 75%-ը ձեռք է բերվում տեխնիկական առաջադիմության արդյունքում:

Սոցիալ-տնտեսական գործոնների ազդեցությունն աշխատանքի արտադրողականության աճի վրա, ըստ էության քանակական գնահատման չի ենթարկվում:

Երրորդ խումբ գործոններն ունեն ինչպես ինքնուրույն տնտեսական նշանակություն, այնպես էլ պայմանավորում են գիտության և տեխնիկայի նվաճումների արդյունավետ օգտագործումը:

Աշխատանքի արտադրողականության աճի վրա գործոնների ազդեցությունը գնահատելու նպատակով դրանք դասակարգվում են ըստ ազդեցության ուղղությունների հետևյալ խմբերում.

1. Արտադրության կառուցվածքային տեղաշարժերը, որոնք ներկայացնում են թողարկվող արտադրանքի ընդհանուր ծավալի մեջ արտադրանքի առանձին տեսակների կամ առանձին արտադրությունների տեսակարար կշռի փոփոխությունները:
2. Արտադրության տեխնիկական մակարդակի բարձրացումը, որը ենթադրում է նոր տեխնոլոգիաների, ավելի արտադրողական

մեքենաների և սարքավորումների ներդրում, ձեռքի աշխատանքի մեքենայացում:

3. Կառավարման, արտադրության և աշխատանքի կազմակերպման կատարելագործում, ինչին կարելի է հասնել արտադրության համակենտրոնացման, մասնագիտացման խորացման, աշխատաժամանակի օգտագործման բարելավման, աշխատանքի կազմակերպման առաջադիմական մեթոդների ներդրման, արտադրության կառավարման կատարելագործման ճանապարհով:
4. Արտադրության ծավալի փոփոխություն, որի արդյունքում փոփոխվում է արդյունաբերաարտադրական անձնակազմի կառուցվածքը:
5. Ճյուղային գործոններ, որոնք ենթադրում են արդյունահանող արդյունաբերության ճյուղերում բնական պայմանների փոփոխություն և գյուղատնտեսական սեզոնային արտադրություններում արտադրության ժամանակի մեծացում և այլն:

Արտադրության կառավարման մակրոմակարդակում կիրառվում է աշխատանքի արտադրողականության աճի հաշվարկման անուղղակի մեթոդը: Այս մեթոդի էությունը նրանում է, որ նախ և առաջ պարզվում է, գործոններից յուրաքանչյուրի ազդեցությամբ աշխատուժի հարաբերական տնտեսումը, հետո միայն հաշվարկվում է այդ տնտեսման արդյունքում աշխատանքի արտադրողականության աճը: Այսինքն, նախ որոշվում է արդյունաբերաարտադրական անձնակազմի պայմանական այն թվաքանակը, որը կպահանջվեր բազիսային արտադրողականությամբ կանխատեսվող ժամանակաշրջանում նախատեսված արտադրանքն արտադրելու համար: Դա իրենից ներկայացնում է հաշվարկային թվաքանակը (Θ_h), որը որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\Theta_h = \frac{U_q}{U_w}$$

կամ

$$\Theta_h = \Theta_p \times \frac{q_d}{100}$$

որտեղ՝

U_k -ն՝ արտադրանքի թողարկման ծավալն է կանխատեսվող ժամանակաշրջանում,

U_w -ն՝ աշխատանքի արտադրողականությունը բազիսային տարում,

Θ_p -ն՝ արդյունաբերաարտադրական աշխատողների թվաքանակը բազիսային տարում,

Q_{ϕ} -ն՝ արտադրանքի ծավալի աճը գալիք ժամանակաշրջանում, տոկոսներով:

Այնուհետև, ըստ վերոհիշյալ գործոնների, որոշվում է աշխատողների թվի հարաբերական տնտեսումը՝ արտահայտված արդյունաբերաարտադրական անձնակազմի թվով:

Այդ տվյալների հիման վրա աշխատանքի արտադրողականության հավելաճը (ΔU) որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\Delta U = \frac{Z_{\text{տ}}}{\Theta_{\text{հ}} \cdot Z_{\text{տ}}} \times 100$$

որտեղ՝

$Z_{\text{տ}}$ -ն՝ աշխատուժի հարաբերական տնտեսումն է բացարձակ թվով:

$(\Theta_{\text{հ}} - Z_{\text{տ}})$ -ն՝ աշխատողների թիվը գալիք ժամանակաշրջանում, եթե գոյություն ունի աշխատուժի հարաբերական տնտեսում:

Ենթադրենք, բազիսային տարում արդյունաբերաարտադրական աշխատողների թվաքանակը 40000 է, մեկ աշխատողին բաժին ընկնող արտադրանքը կամ աշխատանքի արտադրողականությունը՝ 2 մլն դրամ, հետևաբար, արտադրանքի բազիսային թողարկումը կլինի.

$$40000 \times 2 \text{ մլն} = 80.000 \text{ մլն դրամ}$$

Եթե նախատեսվում է արտադրանքի ծավալն ավելացնել 10%-ով (1.1 անգամ), ապա կանխատեսվող տարում պետք է արտադրվի 88000 մլն դրամի ($80.000 \times 1.1 = 88000$) արտադրանք: Բազիսային արտադրողականությամբ այդ արտադրանքը թողարկելու համար կպահանջվեր.

$$88000 \text{ մլն} : 2 \text{ մլն} = 44000 \text{ աշխատող (կամ } 40000 \times 1.1 = 44000):$$

Իսկ եթե տեղի է ունեցել աշխատուժի հարաբերական տնտեսում, որը ենթադրենք կազմել է 2 հազար մարդ, ապա աշխատանքի արտադրողականության հավելածը կկազմի.

$$\Delta U = \frac{2000 \times 100}{44000 - 2000} = 4.8\%$$

Կարևոր է նաև, թե արտադրանքի հավելածի որ մասն է ձեռք բերվում աշխատանքի արտադրողականության աճի հաշվին: Այդ հաշվարկը կարելի է կատարել հետևյալ բանաձևի միջոցով.

$$Z_w = \left(1 - \frac{\Delta \Theta_w}{\Delta U_\delta} \right) \times 100$$

որտեղ՝

Z_w -ն՝ կանխատեսվող ժամանակաշրջանում արտադրանքի ծավալի հավելածի բաժինն է (տոկոսներով) աշխատանքի արտադրողականության աճի հաշվին,

ΔU_δ -ն՝ արտադրանքի ծավալի հավելածը (%),

$\Delta \Theta_w$ -ն՝ աշխատողների թվի հավելածը (%),

$$\text{Մեր օրինակում } Z_w = \left(1 - \frac{5}{10} \right) \times 100 = 50\%$$

Արտադրության ծավալի աճի 50%-ը ձեռք է բերվել աշխատանքի արտադրողականության աճի հաշվին, իսկ մնացած 50%-ը՝ աշխատողների թվի ավելացման:

Այսպիսով, աշխատանքի արտադրողականության աճը, նպաստելով ՀՆԱ-ի, ԱԵ-ի արտադրության ծավալի ավելացմանը, իրական հնարավորություններ է ստեղծում սոցիալական լարվածության մեղմացման, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման, ինչպես նաև Ձբաղվածության հիմնադրամի աղբյուրների ձևավորման համար:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Աշխատուժը մարդու ֆիզիկական և մտավոր ունակությունների ամբողջությունն է, որը նա օգտագործում է արտադրական գործունեության ընթացքում:

2. Աշխատանքային ռեսուրս համարվում է բնակչության այն մասը, որն ունի անհրաժեշտ կրթություն, ունակություններ, որակավորում, մասնագիտական գիտելիքներ և առողջություն՝ որևէ օգտակար գործունեությամբ զբաղվելու համար:

3. Աշխատանքի շուկան աշխատուժի պահանջարկի և առաջարկի կամ առք ու վաճառքի հետ կապված հասարակական հարաբերությունների համակարգ է, որտեղ վաճառողն աշխատուժի տերն է, իսկ գնորդը՝ գործատուն:

4. Աշխատանքային ռեսուրսների վերարտադրության, նրանց բաշխման, օգտագործման, զբաղվածության մակարդակի գնահատման և կանխատեսման, ինչպես նաև օպերատիվ կառավարման նպատակով մշակվում են աշխատանքային ռեսուրսների ամփոփ և մասնակի հաշվեկշիռներ:

5. Գործազրկության բնական մակարդակը այն մակարդակն է, որը համապատասխանում է տնտեսության կայուն վիճակին և ըստ էության ներկայացնում է հպանցիկ և կառուցվածքային գործազրկությունների մակարդակների գումարը: Գործազրկության բնական մակարդակի իջեցմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականությունը պետք է նպաստի աշխատանքից ազատման մակարդակի կրճատմանը կամ նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը:

6. ՀՀ-ում զբաղվածության ապահովման պետական քաղաքականությունն իրականացվում է՝ ելնելով «Բնակչության զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքից և մի շարք ենթաօրենսդրական ակտերից:

7. Սպասման գործազրկություն առաջանում է այն ժամանակ, երբ տարբեր պատճառներից և հանգամանքներից ելնելով՝ իրական աշխա-

տավարձի մակարդակը բարձր է լինում աշխատանքի շուկայում աշխատուժի առաջարկի և պահանջարկի հավասարակշռության մակարդակից: Կայուն իրական աշխատավարձի առաջացման հիմնական պատճառներն են. օրենսդրորեն սահմանվող նվազագույն աշխատավարձի մեծությունը, արհմիությունների պայքարը աշխատավարձը բարձրացնելու և բարձր մակարդակի վրա պահելու ուղղությամբ, ինչպես նաև բարձր աշխատավարձի խթանող հատկությունը:

8. Աշխատանքի արտադրողականության աճը՝ բարձրացնելով աշխատանքի արդյունավետության մակարդակը, ՀՆԱ-ի, ԱԵ-ի, արտադրության ծավալի ավելացման, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման, Զբաղվածության հիմնադրամի աղբյուրների ձևավորման պայմաններ է ստեղծում:

Հիմնական հասկացություններ

Աշխատուժ
Աշխատանքային ռեսուրս
Արդյունքային զբաղվածություն
Արդյունավետ զբաղվածություն
Աշխատանք փնտրողներ
Գործազուրկներ
Աշխատանքի շուկա
Ամփոփ և մասնակի հաշվեկշիռներ
Գործազրկության բնական մակարդակ
Հպանցիկ գործազրկություն
Կառուցվածքային գործազրկություն
Պարբերաշրջանային գործազրկություն
Գործազրկության ապահովագրություն
Կայուն իրական աշխատավարձ

Սպասման գործազրկություն
Խթանող աշխատավարձ
Արտադրողականության աճի գործոններ

Չարցեր կրկնության համար

1. Բնակչության ո՞ր խմբերն են ընդգրկվում աշխատանքային ռեսուրսների կազմում:
2. Ովքե՞ր են դասվում տնտեսապես ակտիվ և տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության շարքը:
3. Ու՞մ կողմից է կարգավորվում աշխատանքի շուկան:
4. Ի՞նչ նպատակ է հետապնդում աշխատանքային ռեսուրսների ամփոփ հաշվեկշռի մշակումը:
5. Ի՞նչ գործոններ են ազդում գործազրկության բնական մակարդակի վրա:
6. Ինչպիսի՞ տարբերություններ գոյություն ունեն հպանցիկ և կառուցվածքային գործազրկությունների միջև:
7. Որո՞նք են զբաղվածության ապահովման պետական քաղաքականության ռազմավարական խնդիրները:
8. Ինչու՞ իրական աշխատավարձի մակարդակը կարող է բարձր լինել աշխատանքի շուկայում առաջարկի և պահանջարկի հավասարակշռության մակարդակից:
9. Որո՞նք են աշխատանքի արտադրողականության աճի գործոններն ըստ ազդեցության ուղղությունների:

Չարցեր կրկնության համար

1. Ինչպիսի՞ն է սոցիալական համակարգի կառուցվածքը ՀՀ-ում:
2. Որո՞նք են ՀՀ սոցիալական քաղաքականության հիմնական ուղղությունները, սոցիալական զարգացման ծրագրի բաժինները և ցուցանիշները:
3. Բնութագրե՞ք բնակչության կենսամակարդակի ցուցանիշների համակարգը և նվազագույն սպառողական զանբյուղ հասկացությունը:
4. Ներկայացրե՞ք կենսաթոշակային ապահովության համակարգը ՀՀ-ում և բնակչության եկամուտների ձևավորման աղբյուրները, տեսակները:
5. Բացատրե՞ք բնակչության իրական եկամուտների հաշվարկման կարգը, բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշռի կառուցվածքը:
6. Ինչպե՞ս եք պատկերացնում սպառման ֆունկցիան և սպառման սահմանային հակումը:
7. Որո՞նք են գիտատեխնիկական առաջադիմության սոցիալական արդյունքները:
8. Թվարկե՞ք գիտատեխնիկական զարգացման համալիր ծրագրերի բաժինները:
9. Ինչպիսի՞ն է ՀՀ կրթական համակարգի կառուցվածքը:
10. Ինչպե՞ս է որոշվում տնտեսության պահանջը բարձրագույն կրթությամբ կադրերի նկատմամբ:
11. Բնութագրե՞ք ՀՀ առողջապահական համակարգը:
12. Փորձե՞ք ներկայացնել առողջապահության զարգացման ծրագիրն ու ցուցանիշները. ինչպե՞ս է կատարվում հիվանդանոցային մահճակալների նկատմամբ պահանջի հաշվարկը:
13. Ո՞րն է մշակույթի, սպորտի զարգացման ծրագրերի նշանակությունը:

Դրամավարկային քաղաքականության խնդիրները

Այս գլխում կներկայացվի դրամավարկային քաղաքականությունը, որը պետության տնտեսական քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է և ուղղված է ինֆլացիայի դեմ միջոցառումների մշակմանը, ազգային արժույթի կայուն փոխարժեքի պահպանմանը և շուկայական տնտեսության սահուն գործունակության համար արդյունավետ ֆինանսական պայմանների ստեղծմանը: Դրամավարկային քաղաքականությունն առնչվում է վերարտադրության գործընթացի մակրոտնտեսական հիմնական համամասնություններին, տնտեսության կառուցվածքային փոփոխություններին, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը, արտադրության դինամիկային, տնտեսության կայունացման և պետական շահերն արտահայտող այլ խնդիրներին:

Դրամավարկային քաղաքականության խնդիրներն են.

- դրամական շուկայի հավասարակշռության պահպանումը, շրջանառության մեջ եղած փողի զանգվածի նկատմամբ վերահսկողությունն ու դրա կարգավորումը,
- տնտեսությունում ինֆլացիոն երևույթների դեմ պայքարի կազմակերպումը, ազգային արժույթի փոխարժեքի կարգավորումը,
- տնտեսական պարբերաշրջանների կարգավորումը և տնտեսության աճի տեմպերի համահարթումը,
- տնտեսության իրական հատվածի ապահովումը էժան վարկային ռեսուրսներով:

Դրամավարկային քաղաքականությունն իրականացվում է դրամաշրջանառության կարգավորման, բանկային տոկոսադրույքների սահմանման, արժութային «միջանցքի» հաստատման և այլ միջոցառումների օգնությամբ:

12.1. Փողի էությունը, գործառույթները և կառուցվածքը

Չայտնի է, որ տնտեսական կյանքն ընթանում է փողային և ապրանքային անընդհատ հոսքերով, որոնք արդեն դիտարկվել են նախորդ գլուխներում: Սակայն այդ վերլուծությունների ժամանակ հաշվի չեն առնվել փողի դերը տնտեսության մեջ, շրջանառության մեջ եղած փողի

քանակը, դրա ազդեցությունը եկամուտների, թողարկված արտադրանքի ծավալի, գների և ինֆլյացիայի մակարդակների վրա: Նշված հարցերը կդիտարկենք այս գլխում, որոնց քննարկումը կսկսենք փողի էության և դրա գործառնությունների պարզաբանմամբ:

Ինչպես դրամավարկային, այնպես էլ ամբողջությամբ վերցրած ողջ ֆինանսական համակարգի մասին տնտեսագետները տեսությունները ձևավորել են դարերի ընթացքում, և դրանց կենտրոնում գտնվում է փողը: Փողը ոչ միայն տնտեսագիտության ամենահետաքրքրական հիմնահարցերից է, այլև մարդկանց առօրյա կյանքի կարևոր կողմերից մեկը: Տնտեսական կյանքում փողն իր դերով գերազանցում է տնտեսական համակարգի մյուս՝ համեմատաբար պասիվ բաղադրիչներին, գործիքներին ու միջոցներին, որոնք կոչված են նպաստելու տնտեսության բնական աշխատանքին: Փողն է, որ կենսունակություն է տալիս տնտեսական ողջ շրջապատույթին: Փողն է, իր «հակասություններով» հանդերձ, պայմանավորում մարդկանց բարեկեցության մակարդակը, նրանց հասարակական դիրքը, թույլ է տալիս առավելապես օգտվել քաղաքակրթության բարիքներից: Փողի տնտեսագիտական ուսումնասիրությունը խիստ կարևոր է շուկայական տնտեսության մեխանիզմի ըմբռնման և պետության կողմից տնտեսական կյանքի վերահսկողության կազմակերպման տեսակետից:

Փողը վճարման միջոց է, որը փոխանակվում է ապրանքների ու ծառայությունների հետ, ինչպես նաև՝ վճարվում պարտքերի դիմաց: Այլ խոսքով, փողն ակտիվների ամբողջություն է, որն օգտագործվում է գործարքների կատարման ժամանակ:

Փողի էության բացահայտման լավագույն միջոցը դրա գործառնությունների բնութագրումն է: Դիտարկենք փողի հիմնական գործառնությունները.

1. Փողը կուտակման կամ խնայողության միջոց է,
2. Փողն արժեչափ է,
3. Փողը շրջանառության միջոց է:

Խնայողության միջոց լինելու գործառնությամբ արտահայտվում է այն ժամանակ, երբ ներկա գնումների ու գործարքների իրականացումը տեղափոխվում է ժամանակի մեջ, հետաձգվում: Փողի՝ խնայողության միջոց լինելը հնարավորություն է տալիս այն կուտակել, այսինքն՝ կուտակել գնողունակությունը և դա իրացնել որոշ ժամանակ անց, տնտեսական գործունեության կարգավորման նպատակով: Ամենևին պարտադիր չէ, որպեսզի դրամական մուտքերի ստացումն ու դրանց օգտագործումը անմիջաբար հաջորդեն միմյանց:

Սակայն կուտակման համար փողը ամենակատարյալ միջոցը չէ, քանի որ գների բարձրացման հետևանքով դրա արժեքն ընկնում է: Բայց, այնուամենայնիվ, փողի որոշակի միջոցներ տնօրինելիս, մարդիկ կենցաղում կամ տնտեսական գործունեության ընթացքում շահագրգռված են լինում փողը կուտակել՝ ապագայում ապրանքներ ու ծառայություններ ձեռք բերելու կամ դրանց տնտեսական օգտագործումն առավելագույն չափով ապահովելու նպատակով:

Իբրև արժեչափ, փողը հնարավորություն է տալիս քանակապես որոշել և հաշվի առնել տնտեսական պաշարների և հոսքերի մեծությունը,

սահմանել և պահպանել համամասնությունները տնտեսական կյանքի տարբեր ոլորտների և երևույթների միջև, իրականացնել տնտեսության կարգավորումը տնտեսավարման բոլոր մակարդակներում, գնահատել տնտեսական գործառնությունները:

Հանդիսանալով շրջանառության միջոց, փողը հնարավորություն է տալիս նվազեցնել գնման և վաճառքի հետ կապված շրջանառության ծախսերը: Այսպես, փողի կիրառումը թույլ է տալիս խուսափել բարտերային փոխանակության հետ կապված դժվարություններից, որոնք առաջանում են շուկայի բարդ տնտեսական գործառնությունների ընթացքում, երբ շուկայի մասնակիցների պահանջումները չեն համընկնում: Հայտնի է, որ բարտերային տնտեսության պայմաններում գոյություն չունի փոխանակության միասնական, բոլորի կողմից ընդունված միջոց, և ապրանքները փոխանակվում են անմիջականորեն միմյանց հետ:

Տնտեսական քաղաքականության մշակման և տնտեսական վերլուծությունների կատարման համար բավական չէ միայն պարզել փողի էությունն ու դրա գործառնությունները: Անհրաժեշտ է նաև որոշել փողի կազմը, հիմնավորել շրջանառության մեջ եղած փողի այն զանգվածը, որն անհրաժեշտ է արտադրության ծավալի աճն ապահովելու, զբաղվածության և ինֆլյացիայի ծրագրային մակարդակները պահպանելու համար:

Տվյալ պահին տնտեսությունում եղած փողի զանգվածը կոչվում է փողի առաջարկ: Այն կարգավորվում և վերահսկվում է պետության կողմից, օրենսդրությանը համաձայն, և փողի թողարկման մենաշնորհը պատկանում է պետությանը: Արդեն ասվել է, որ փողը գործառնությունների իրականացման ժամանակ օգտագործված ակտիվների ամբողջությունն է: Հետևաբար, փողի քանակը կամ դրա առաջարկը հենց այդ ակտիվների ամբողջությունն է: Գործարքների համար, ելնելով նպատակահարմարությունից, կարող են օգտագործվել տարբեր ակտիվներ կամ փողի տեսակներ:

Նախ, փողի քանակի մեջ պետք է առաջին հերթին ընդգրկել ակտիվները՝ կանխիկ փողի տեսքով: Դա շրջանառության մեջ մտցված թղթադրամների և մետաղադրամների հանրագումարն է: Սրանց սեփական արժեքը չնչին է, և փողի դերը դրանց տրված է կառավարության որոշմամբ, այդ պատճառով էլ հաճախ կոչվում են նաև օրենքով փողեր: Ժամանակակից աշխարհում ընդունված են թղթադրամները, սակայն երկար ժամանակ փողի դեր են կատարել այնպիսի ապրանքներ, որոնք ունեն իրենց սեփական արժեքը: Նման փողերը կոչվում են ապրանքային փողեր: Այդ տեսակետից, առավել տարածված ապրանքային փողի օրինակ են ոսկին, արծաթը:

Ակտիվների մյուս տեսակը այն փողերն են, որոնք հայտնի են իբրև չեկային ավանդներ կամ չեկային հաշիվներ: Դրանք այնպիսի ավանդներ են, որոնցից միջոցները կարող են փոխանցվել երրորդ անձանց՝ գործարքների դիմաց վճարման նպատակով: Սրանց մեջ են մտնում նաև ցպահանջ ավանդները, որոնց հաշիվներից տրված չեկերը նույնքան հարմար են, ինչպես և կանխիկ դրամը փոխանակային գործառնությունների դեպքում:

Փողի զանգվածը ներառում է հետևյալ ագրեգատները.

- ♦ *Փողի բազա* (M_0) – շրջանառության մեջ եղած կանխիկ փողն է, ներառյալ ձեռնարկությունների դրամարկղերում եղած փողը:
- ♦ *Փողի բազա* (M_1) – «Փող՝ նեղ իմաստով» - (M_0) շրջանառության մեջ եղած փողի զանգվածում կանխիկ փողի գումարը, ավելացրած բնակչության և ձեռնարկությունների ցպահանջ ավանդներն ու ճանապարհային չեկերը: Այսինքն՝ փողի ընդհանուր զանգվածը, որն օգտագործվում է իբրև շրջանառության միջոց և սպասարկում վճարման ընթացիկ շրջանառությունը:
- ♦ *Փող* (M_2) – Փողի ընթացիկ (M_1) շրջանառությունը սպասարկող փողի զանգվածը՝ գումարած բնակչության և ձեռնարկությունների երկարաժամկետ ավանդները:
- ♦ *Փող* (M_3) – «Փող՝ լայն իմաստով» - Փողի ընդհանուր զանգվածը, որը ներառում է ընթացիկ շրջանառությունը սպասարկող փողը՝ գումարած երկարաժամկետ ավանդները և իրացվելի արժեթղթերը, բյուջետային, հասարակական կազմակերպությունների միջոցները հաշիվներում և կապիտալ ներդրումների ֆինանսավորման միջոցները:
- ♦ *Փող* (M_4) – Փողի ընդհանուր զանգվածը (M_3)՝ գումարած բանկերում պահվող ոչ փողային իրացվելի միջոցները:

Այսպիսով, շրջանառության մեջ եղած փողի զանգվածի տարրերն են. կանխիկ փողը, չեկային ավանդները և ցպահանջ ավանդները, ձեռնարկությունների և բնակչության ժամկետային ավանդները, իրացվելի արժեթղթերը, ոչ փողային իրացվելի միջոցները:

Փողի քանակը, որն անհրաժեշտ է տվյալ պահին շուկայական տնտեսության գործունեության ապահովման համար, որոշվում է դրամաշրջանառության օրենքով: Շրջանառության մեջ եղած փողի քանակը որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\Phi = \frac{Q + V - V_{\sigma} - V_{\phi. \text{մ.}}}{U_{\phi}}$$

որտեղ՝

Q -ապրանքների և ծառայությունների գների գումարն է,

V – տվյալ ժամանակահատվածում իրականացվող վճարումների գումարը,

V_{σ} - ժամկետը չլրացած վճարումների գումարը,

$V_{\phi. \text{մ.}}$ - փոխադարձորեն մարվող վճարների գումարը,

U_{ϕ} - փողի շրջանառության արագությունը:

12.2. Փողի քանակական տեսությունը

Գների մակարդակի, արտադրության իրական ծավալի, զբաղվածության մակարդակների կայունացման մակրոտնտեսական իրավիճակ-

ների և փողի քանակի միջև գոյություն ունի փոխկապակցություն: Դրանց վերլուծության նպատակով անհրաժեշտ է սահմանել փողի քանակի և տնտեսական այլ փոփոխականների միջև գոյություն ունեցող կապերը, որոնք արտահայտվում են փողի քանակական տեսության հավասարման միջոցով: Այն ունի հետևյալ տեսքը.

$$M \times V = P \times T$$

որտեղ՝

M - փողի քանակն է,

V - փողի պտույտի արագությունը կամ փողի միավորը ձեռքից ձեռք անցնելու թիվը,

P - գործարքի միավորի գինը,

T - գործարքների թիվը որոշակի ժամանակահատվածում (1 տարում): Այն ցույց է տալիս, թե տարին քանի անգամ են տարբեր անձինք փողով փոխանակում ապրանքներն ու ծառայությունները,

$P \times T$ - արտադրյալը ցույց է տալիս 1 տարվա ընթացքում շրջանառվող փողի քանակը կամ տարվա ընթացքում կատարված բոլոր գործարքների գումարը՝ դրամական արտահայտությամբ,

$M \times V$ - արտադրյալը նույնպես ցույց է տալիս փողի այն քանակը, որն օգտագործվել է գործարքների իրականացման ժամանակ:

Բանաձևից բխում է, որ եթե տնտեսությունում շրջանառում է M քանակի փող, տարվա ընթացքում կատարվում են գործարքներ $P \times T$ չափով, ապա անհրաժեշտ է, որ դրամի յուրաքանչյուր միավոր (օրինակ 1 դրամ) 1 տարվա ընթացքում ձեռքից ձեռք անցնի.

$$V = \frac{PT}{M} \text{ անգամ:}$$

Փողի քանակական տեսության հավասարումը, ըստ էության, նույնություն է, և որևէ փոփոխականի փոփոխությունը հանգեցնում է նաև մյուսների փոփոխությանը: Օրինակ, եթե փողի քանակը ավելանում է, իսկ դրա պտույտի արագությունը մնում է նույնը, ապա պետք է աճի կամ գինը, կամ գործարքների թիվը:

Գործնականում օգտագործվում է փողի քանակական տեսության փոքր-ինչ այլ հավասարում, որը կապված է գործարքների թվի որոշման որոշակի դժվարությունների հետ: Այդ նպատակով գործարքների T թիվը փոխարինվում է արտադրության համախառն ծավալով՝ Y-ով: Ճիշտ է, կատարված գործարքների թիվն ու արտադրության ծավալը սերտորեն կապված են, որովհետև որքան շատ են թողարկվել ապրանքներ և ծառայություններ, այնքան դրանք ավելի շատ կգնվեն ու կվաճառվեն՝ մեծացնելով գործարքների թիվը: Սակայն դրանք նույնացնել չի կարելի, որովհետև, օրինակ օգտագործված մեքենաների վաճառքը գործարք է, բայց չի մտնում արտադրության ընթացիկ ծավալի մեջ: Այնուամենայնիվ, գործարքների արժեքը մոտավորապես համեմատական է արտադրության ծավալին: Եթե Y-ը թողարկված արտադրանքի ծավալն է, իսկ P-ն՝ դրա միավորի գինը, ապա PY-ը ցույց կտա թողարկված արտադրանքի ար-

Ժեքը՝ դրամական արտահայտությամբ: Այժմ փողի քանակական տեսության հավասարումը կարող ենք գրել հետևյալ կերպ.

$$MxV=PxY$$

Այս դեպքում V-ն փողի շրջանառության արագությունն է շրջանառության մեջ գտնվող փողի զանգվածի պտույտների թիվը և արտահայտում է հասարակության ընդհանուր եկամուտների ու փողի զանգվածի փոխադարձ կապը:

12.3. Փողի պահանջարկի ֆունկցիան և քանակական տեսության հավասարումը

Երկրի կենտրոնական բանկը վերահսկում է շրջանառության մեջ եղած փողի քանակը, որը կախված է փողի նկատմամբ պահանջարկից: Իսկ փողի պահանջարկը որոշող հիմնական գործոններն են՝ գների մակարդակը, տոկոսադրույքը և եկամուտները:

Փողի քանակական տեսության հավասարումից կարելի է բխեցնել նաև.

$$M/P = Y/V$$

Սրա հիման վրա փողի պահանջարկի ֆունկցիան դուրս է բերված.

$$(M/P)^d = KY$$

որտեղ՝ M/P արտահայտությունը ցույց է տալիս ապրանքների և ծառայությունների այն չափը, որ կարելի է ձեռք բերել փողի տվյալ քանակի պայմաններում: Այն ստացել է «փողի միջոցների իրական պաշար» արտահայտությունը և փաստորեն հաշվի է առնում փողի գնողունակությունը: Հավասարումը ցույց է տալիս, որ փողի միջոցների իրական պաշարների նկատմամբ պահանջարկը համեմատական է եկամտին, և ազգային եկամտի աճը հանգեցնում է փողի միջոցների իրական պաշարի պահանջի մեծացման:

Փողի քանակական տեսության հավասարումը կարելի է դուրս բերել փողի պահանջարկի ֆունկցիայից: Այդ նպատակով ընդունենք, որ փողի իրական պաշարների պահանջը հավասար է դրանց առաջարկի իրական մեծությանը, որն էլ իր հերթին համեմատական է եկամտին: Այսինքն այստեղից՝ $(M/P)^d = M/P$ կամ $M/P = KY$, որտեղ $K = 1/V$: Հետևաբար՝ $Mx(1/K) = PxY$ կամ $MxV = PY$:

Ընդունելով լրացուցիչ պայման փողի պտույտի կայուն արագության վերաբերյալ՝ կարելի է կառուցել փողի քանակական տեսության հավասարումը: Ճիշտ է, իրականում V-ն փոփոխվում է (մասնավորապես՝ կապված ավտոմատների կիրառման հետ), բայց դրա կայունության ընդունումը հնարավորություն է տալիս կատարել որոշակի հետևություններ, որոնք ցույց են տալիս, թե ինչպես է փողի առաջարկը ազդում տնտեսության վրա: Այդ դեպքում փողի քանակական տեսության հավասարումը ստանում է հետևյալ տեսքը.

$$M \times \bar{V} = PY$$

որտեղ՝ \bar{V} –ն փողի պտույտի կայուն արագությունն է:

Այստեղ արդեն փողի զանգվածի փոփոխությունը (M) առաջ է բերում ՀՆԱ անվանական ծավալի (PY) փոփոխություն: Դա նշանակում է, որ արտադրության ծավալը, արժեքային արտահայտությամբ, որոշվում է փողի քանակով:

Այսպիսով, տնտեսությունում գների ընդհանուր մակարդակը պայմանավորվում է հետևյալ առնչություններով.

1. թողարկված Y արտադրանքի քանակը որոշվում է արտադրության գործոնների մեծությամբ և արտադրական ֆունկցիայով ($Y=F(K,L)$),

2. արտադրության ծավալի անվանական մեծությունը՝ PY , որոշվում է փողի առաջարկով, որը բխում է փողի քանակական տեսության հավասարումից և փողի պտույտի արագությունը որպես կայուն մեծություն ընդունելուց,

3. գների P մակարդակը արտադրության արժեքային անվանական ծավալի PY հարաբերությունն է թողարկված արտադրանքի Y քանակին:

Այսպիսով, ինչպես գիտենք նախորդ գլուխներից, ՀՆԱ իրական ծավալը որոշվում է տնտեսության արտադրական հնարավորություններով, իսկ ՀՆԱ դեֆլատորը դրա անվանական ծավալի հարաբերությունն է իրականին:

Այս տեսությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել, թե ինչ է տեղի ունենում, երբ փոփոխվում է փողի առաջարկը: Քանի որ փողի պտույտի արագությունը ընդունել ենք կայուն, ապա փողի առաջարկի յուրաքանչյուր փոփոխություն հանգեցնում է ՀՆԱ անվանական ծավալի համամասնական փոփոխության: Եվ քանի որ ՀՆԱ իրական մեծությունը արդեն տրված է (արտադրության գործոնները և արտադրական ֆունկցիան), ապա ՀՆԱ անվանական ծավալի փոփոխությունը ամբողջովին պայմանավորված է գների մակարդակով: Այսպիսով, քանակական տեսությունից բխում է, որ գների մակարդակը որոշվում է փողի առաջարկով: Փողի քանակական տեսության հավասարումը, տոկոսային արտահայտությամբ, ունի հետևյալ տեսքը.

$$M_{(\% \text{-ային փոփ.})} + V_{(\% \text{-ային փոփ.})} = P_{(\% \text{-ային փոփ.})} + Y_{(\% \text{-ային փոփ.})}$$

M -ի տոկոսային փոփոխությունը վերահսկվում է երկրի կենտրոնական բանկի կողմից: V -ի տոկոսային փոփոխությունը ընդունել ենք հավասար 0 -ի: Y -ի տոկոսային փոփոխությունը պայմանավորված է արտադրության գործոններով: Իսկ P -ի տոկոսային փոփոխությունը ներկայացնում է հենց ինֆլացիայի տեմպը, որը և հանդիսանում է մեր վերլուծության օբյեկտը:

Այսպիսով, փողի քանակական տեսությունը ցույց է տալիս, որ եթե $ԿԲ$ -ն պահպանում է փողի առաջարկը նույն մակարդակի վրա, ապա գների մակարդակը մնում է անփոփոխ կամ՝ փողի առաջարկը պայմանավորում է ինֆլացիայի տեմպը:

Փողի առաջարկի փոփոխությունը տեղի է ունենում փողի լրացուցիչ քանակության թողարկման հետևանքով: Դա, հարկային մուտքերի մեծացման և բնակչությունից պարտք վերցնելու եղանակների հետ միասին, դառնում է պետության ծախսերը ֆինանսավորելու ուղիներից մեկը:

Երբ պետությունը ֆինանսավորում է իր ծախսերը փողի տպագրության միջոցով, տեղի է ունենում փողի առաջարկի աճ և, արդեն հայտնի պատճառներով, դա էլ հանգեցնում է ինֆլյացիայի: Հաճախ ընդունված է նման իրավիճակը հավասարազոր համարել ինֆլյացիոն հարկի սահմանմանը: Այդ «հարկը» մուծում են նրանք, ովքեր պահում են կանխիկ փող, քանի որ գների բարձրացման հետևանքով բնակչության ձեռքին եղած փողի արժեքն ընկնում է: Այդ պատճառով ինֆլյացիան հանդիսանում է հարկ՝ կանխիկ փողի վրա:

Փողի թողարկումից ստացվող եկամուտը կոչվում է «սեմյորաժ»: Այդ բառն առաջացել է ֆրանսերեն «սեմյոր» բառից, որ նշանակում է հողատեր, ֆեոդալ և, ըստ էության, իրենից ներկայացնում է տուրք՝ փողի թողարկման համար:

12.4. Ինֆլյացիան և տոկոսադրույքը

Շրջանառության մեջ եղած փողի քանակի և ինֆլյացիայի փոխադարձ կապի քննարկումից հետո դիտարկենք ինֆլյացիայի և տոկոսադրույքի կապը: Տոկոսադրույքը տոկոսով արտահայտված այն գումարն է, որ վճարում է պարտատուն պարտապանին՝ պարտք վերցրած փողի համար:

Ենթադրենք, տեղադրել ենք մեր խնայողությունները բանկում՝ տարեկան 6%-ով: Մեկ տարի անց հանում ենք այդ խնայողությունները՝ բերած տոկոսագումարի հետ միասին: Արդյոք հարստացել ենք 6%-ով՝ նախորդ տարվա համեմատ: Իհարկե, դրամի քանակությունը այդքանով ավելացել է, բայց եթե այդ ընթացքում տեղի է ունեցել գների բարձրացում, ապա մեր գնողունակությունը այդ մեծությամբ չի աճել: Այսպես, եթե ինֆլյացիայի տեմպը 4% է, ապա մեր կողմից ձեռք բերվող ապրանքների և ծառայությունների քանակը կաճի միայն 2%-ով ($6\% - 4\% = 2\%$): Իսկ եթե ինֆլյացիայի տեմպը լինի 8%, ապա մեր գնողունակությունը իրականում կընկնի 2%-ով:

Բանկի կողմից փաստացի տրվող տոկոսը կոչվում է անվանական տոկոսադրույք, իսկ իրական տոկոսադրույքը հաշվի է առնում նաև ինֆլյացիայի ազդեցությունը, հետևաբար և՛ գնողունակությունը:

Եթե անվանական տոկոսադրույքը նշանակենք i -ով, իրականը՝ r -ով, ինֆլյացիայի տեմպը՝ π -ով, ապա դրանց փոխադարձ կապը կարելի է արտահայտել հետևյալ կերպ.

$$r = i - \pi$$

Ֆիշերի էֆեկտը: Իրական, անվանական տոկոսադրույքների և ինֆլյացիայի փոխադարձ կապը կարելի է արտահայտել նաև հետևյալ կերպ.

$$i=r+\pi$$

Այս տեսքով արտահայտված հավասարումը կոչվում է Ֆիշերի հավասարում, որը ցույց է տալիս, որ անվանական տոկոսադրույքի փոփոխությունը պայմանավորված է իրական տոկոսադրույքի և ինֆլյացիայի տեմպով:

Փողի քանակական տեսությունը և Ֆիշերի հավասարումը արտահայտում են փողի քանակի և անվանական տոկոսադրույքի կապը: Փողի քանակական տեսության համաձայն՝ փողի զանգվածի 1% հավելածը առաջ է բերում ինֆլյացիայի տեմպի աճ նույնպես 1%-ով: Իսկ Ֆիշերի հավասարման համաձայն, ինֆլյացիայի տեմպի 1%-ով ավելացումը իր հերթին առաջ է բերում անվանական տոկոսադրույքի աճ 1%-ով: Այս հարաբերակցությունը ստացել է Ֆիշերի էֆեկտ անվանումը:

Իրական տոկոսադրույքը կարող է լինել երկու տեսակ: Այսպես, եթե փոխառում և վարկատուին համաձայնության են գալիս անվանական տոկոսադրույքի շուրջ, նրանք չեն կարող իմանալ ինֆլյացիայի իրական մակարդակի մասին վարկի մարման պահին, բայց կարող են ինչ -որ չափով կանխատեսել այն: Այդ տեսակետից էլ առաջանում են իրական տոկոսադրույքի երկու հասկացություններ: Նշանակենք π^e -ով ինֆլյացիայի սպասվող տեմպը ապագայում և π -ով՝ ինֆլյացիայի փաստացի տեմպը: Այդ դեպքում սպասվող իրական տոկոսադրույքը հավասար կլինի ($i-\pi^e$)-ի, իսկ փաստացի իրական տոկոսադրույքը՝ ($i-\pi$)-ի:

Իրական տոկոսադրույքի երկու տեսակները կլինեն տարբեր, եթե ինֆլյացիայի փաստացի π տեմպը շեղվի սպասվող π^e -ից: Քանի որ անվանական տոկոսադրույքը սահմանելիս դեռ հայտնի չէ ինֆլյացիայի փաստացի տեմպը, նշանակում է այն կարող է փոփոխվել միայն՝ կախված ինֆլյացիայի սպասվող տեմպից: Այստեղից էլ Ֆիշերի էֆեկտը ավելի ճշգրիտ կարելի է արտահայտել հետևյալ կերպ.

$$I=r+\pi^e$$

Բանաձևից հետևում է, որ անվանական տոկոսադրույքի դինամիկան հանդնկնում է ինֆլյացիայի սպասվող տեմպի դինամիկային:

Այժմ դիտարկենք անվանական տոկոսադրույքի, փողի իրական պաշարի պահանջարկի ազդեցությունը ընթացիկ գների փոփոխության վրա:

Ըստ փողի քանակական տեսության՝ ենթադրվում է, որ փողի իրական պաշարների նկատմամբ պահանջարկը համամասնական է եկամտին.

$$(M/P)^d = KY$$

Սակայն փողի միջոցների նկատմամբ պահանջարկը կախված է ոչ միայն եկամտից, այլ նաև տոկոսադրույքից: Այսինքն, ինչպես ապրանքների նկատմամբ պահանջը պայմանավորված է դրանց գնով, այնպես էլ փողի նկատմամբ պահանջը պայմանավորված է այն գնով, որը ստիպ-

ված ենք վճարել կանխիկ դրամի պահպանման դեպքում: Ընդ որում, դա այն գումարն է, որ կորցնում է յուրաքանչյուր անձ, գրպանում պահված կանխիկ փողի պատճառով, քանի որ այն անվանական դրույքաչափով տոկոս չի բերում:

Այսպիսով, կանխիկ դրամի պահպանման ծախսերը հավասար են անվանական տոկոսադրույքին: Հետևաբար՝ փողի պահանջի ֆունկցիան ընդհանուր տեսքով կարելի է գրել.

$$(M/P)^d = \alpha L(i, Y)$$

որտեղ L - ը փողի նկատմամբ պահանջի ֆունկցիան է:

Հավասարությունից հետևում է, որ փողի իրական պաշարների նկատմամբ պահանջարկը ֆունկցիա է եկամուտներից և անվանական տոկոսադրույքից: Ընդ որում, որքան բարձր է եկամուտների Y մակարդակը, այնքան մեծ է փողի միջոցների իրական պաշարների պահանջարկը: Եվ հակառակը, որքան բարձր է անվանական i տոկոսադրույքը, այնքան այդ պահանջարկը փոքր է:

Փողի պահանջարկի ընդհանուր բանաձևը, փողի քանակական տեսության համեմատությամբ, ավելի խորը պատկերացում է տալիս գների մակարդակի վրա ազդող գործոնների մասին: Քանակական տեսության համաձայն՝ փողի առաջարկը պայմանավորում է ընթացիկ գների մակարդակը: Մասամբ դա ճիշտ է, եթե ընդունենք, որ անվանական տոկոսադրույքն ու թողարկված արտադրանքի քանակը կայուն մեծություններ են: Սակայն անվանական տոկոսադրույքը անփոփոխ չէ, այլ կախված է փողի քանակից: Ասվածը բանաձևի տեսքով ներկայացնելու համար նախ հավասարեցնենք փողի միջոցների իրական պաշարի առաջարկը դրա պահանջարկին:

$$M/P = (M/P)^d$$

հետևաբար՝

$$M/P = L(i, Y)$$

կամ

$$M/P = (r + \pi^e, Y)$$

Վերջին բանաձևից հետևում է, որ փողի միջոցների իրական պաշարները կախված են ինֆլյացիայի սպասվող տեմպից: Հետևաբար, գների մակարդակը կախված է ոչ միայն փողի առաջարկի ներկա, այլև ապագայում սպասվող մակարդակից: Իրոք, եթե երկրի Y -ն հայտարարում է փողի առաջարկի նախատեսվող ավելացման մասին, բայց փաստացի քանակությունը թողնում է անփոփոխ, ապա կարելի է սպասել ինֆլյացիայի տեմպի արագացում: Ֆիշերի էֆեկտի համաձայն, դա հանգեցնում է անվանական տոկոսադրույքի բարձրացման, որն էլ իր հերթին առաջացնում է փողի միջոցների իրական պաշարների պահանջարկի նվազում: Եվ քանի որ շրջանառության մեջ եղած փողի քանակը դեռ չի փոփոխվել, ապա փողի իրական պաշարների պահանջարկի $(M/P)^d$ նվազումը հանգեցնում է գների մակարդակի բարձրացման:

12.5. Ինֆլյացիան և դրա առաջացման պատճառները

Ինֆլյացիան տնտեսության մակրոտնտեսական անկայունությունը բնութագրող մեծություն է, որն արտահայտվում է գների ընդհանուր մակարդակի բարձրացման մեջ: Ընդ որում՝ գները կարող են բարձրանալ անհավասարաչափ. որոշ ապրանքների գներ կարող են կտրուկ բարձրանալ, մյուսներինը՝ ավելի դանդաղ, իսկ մնացածների գները կարող են ընդհանրապես չփոփոխվել:

Մինչև 50-ական թվականները ինֆլյացիայի բարձր տեմպերը, սովորաբար, կապված են եղել պատերազմների հետ, իսկ դրանց բռնկումների արանքում դիտվել են գների իջեցման ժամանակաշրջաններ կամ դեֆլյացիա: Բայց ինֆլյացիան՝ իբրև երկարատև, կայուն բնութագրիչ, տնտեսությանը բնորոշ է դարձել հիմնականում երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո:

Ինֆլյացիայի մակարդակը բնութագրվում է որոշակի ժամանակահատվածում (ամիս, եռամսյակ, տարի) գների տոկոսային փոփոխությամբ: Ինֆլյացիան ձևավորվում է գնողունակ պահանջարկի ավելցուկի պայմաններում: Դրա պատճառները մի կողմից՝ առաջարկի, մյուս կողմից՝ պահանջարկի ուղորտներում են: Առաջինը կապված է ապրանքների ու ծառայությունների արտադրության ծավալի նվազման հետ, իսկ երկրորդը՝ շրջանառության մեջ բաց թողնված փողի զանգվածի աճի հետ: Այսպիսով, կարելի է ասել, որ ինֆլյացիան տնտեսական համակարգում առկա անհամասնությունների բնականոն արձագանքն է շուկայական տնտեսության պայմաններում:

Տնտեսագետները առանձնացնում են ինֆլյացիայի երկու տեսակ, որոնք հնարավորություն են տալիս առավել խորը բնութագրել այդ երևույթն առաջացնող պատճառները: Դրանք են.

1. ծախսերի ինֆլյացիա,
2. պահանջարկի ինֆլյացիա:

Ծախսերի աճով պայմանավորված ինֆլյացիան գների բարձրացումը բացատրում է այնպիսի գործոններով, որոնք բերում են միավոր արտադրանքի վրա կատարված ծախսերի մեծացման: Այն կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով.

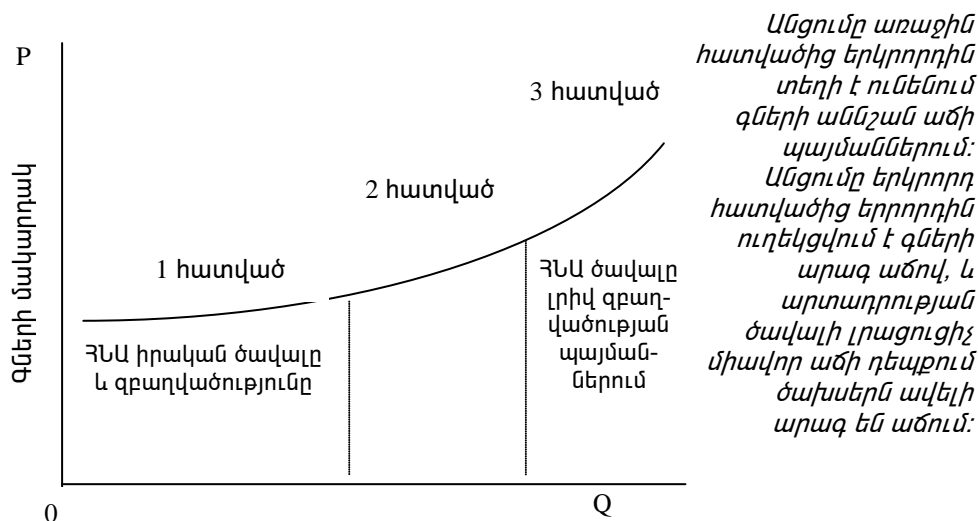
$$\text{Միավոր արտադրանքի վրա կատարված ծախսեր} = \frac{\text{արտադրության ընդհանուր ծախսեր}}{\text{արտադրանքի քանակ}}$$

Միավոր արտադրանքի վրա կատարված ծախսերի աճը հանգեցնում է շահույթի, հետևաբար նաև՝ արտադրանքի ծավալների կրճատման, որ կարող են առաջարկել ֆիրմաները՝ գների գոյություն ունեցող մակարդակների պայմաններում: Արդյունքում՝ կնվազի ապրանքների ու ծառայությունների առաջարկը ողջ տնտեսության առումով, որն էլ կհասցնի գների բարձրացման: Ծախսերի աճով պայմանավորված ինֆլյացիայի առաջացման պատճառներից են անվանական աշխատավարձի և հումքի,

էներգիայի գների բարձրացումը, որի հիմքում կարող է ընկած լինել արհմիությունների գործունեությունը կամ էլ հումքի և էներգիայի գների և դրանց վրա կատարվող ծախսերի չնախատեսված աճը:

Պահանջարկի ինֆլացիան սովորաբար բացատրվում է առաջարկի նկատմամբ ամբողջական պահանջարկի գերազանցումով: Ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ տնտեսությունը փորձում է ծախսել ավելի շատ, քան ի վիճակի է արտադրել, քանի որ արտադրական ոլորտը հնարավորություն չունի ավելացնել արտադրանքի իրական ծավալը: Այդ պատճառով պահանջարկի ավելցուկը հասցնում է գների բարձրացման:

Սակայն այս մեկնաբանություններն ավելի պարզունակ են, քան ամբողջական պահանջարկի և արտադրության ծավալի, ինչպես նաև զբաղվածության և գների մակարդակի միջև գոյություն ունեցող իրական փոխհարաբերությունները: Ներկայացվող գրաֆիկը հնարավորություն է տալիս բացատրել այդ բարդությունները.

Նկ. 12.1. Գների և զբաղվածության մակարդակի կախվածությունը

Գրաֆիկի առաջին հատվածում ընդհանուր ծախսերը չափազանց փոքր են ($C+I+G+NX$), իսկ ՀՆԱ ծավալը խիստ ցածր՝ իր առավելագույն մակարդակից: Գործազրկության մակարդակը բարձր է, արտադրական կարողությունների օգտագործման աստիճանը՝ ցածր: Եթե ամբողջական պահանջարկը աճի, արտադրության ծավալը կմեծանա, գործազրկությունը՝ կնվազի: Այս դեպքում գները կբարձրանան աննշան կամ ընդհանրապես չեն բարձրանա, որովհետև այդ փուլում գոյություն ունեն մեծ քանակությամբ անգործության մատնված աշխատանքային և նյութական ռեսուրսներ, որոնք կարող են օգտագործվել գոյություն ունեցող գներով: Հետևանքը լինում է այն, որ արտադրության ծավալը զգալի աճում է, իսկ գները չեն բարձրանում:

Պահանջարկի աճին զուգընթաց, տնտեսությունը մտնում է երկրորդ հատվածի մեջ, որը բնութագրվում է զբաղվածության և նյութական ռեսուրսների օգտագործման ավելի բարձր մակարդակով: Սակայն գները կարող են բարձրանալ հենց այս փուլում, որովհետև միշտ կգտնվեն այնպիսի ճյուղեր ու ձեռնարկություններ, որոնք իրենց աշխատանքային և նյութական ռեսուրսներն ավելի շուտ կսպառեն և չեն կարողանա մեծացնել արտադրանքի առաջարկը: Այդ պատճառով էլ գները կբարձրանան՝ արտադրական ծախսերի մեծացման պատճառով: Աշխատանքի շուկայի սահմանափակումը մեծացնում է արհմիությունների ազդեցությունը աշխատավարձի բարձրացման վրա: Ինչ վերաբերում է ֆիրմաներին, ապա դրանք հիմնականում զիջում են արհմիության պահանջներին, քանի որ խուսափում են գործադուլներից՝ հատկապես, երբ տնտեսությունը վերելք է ապրում: Բացի այդ, զոյություն ունի նաև բարձր գների բեռը սպառողների ուսերին դնելու տարբերակը:

Այսպիսով, երկրորդ հատվածում առաջացած ինֆլյացիան անվանում են նաև «վաղաժամ», որովհետև այն սկսվում է մինչև երկրորդ լրիվ զբաղվածության ի հայտ գալը:

Երրորդ հատվածում լրիվ զբաղվածությունն արտահայտվում է ամբողջ տնտեսության մակարդակով: Այստեղ արդեն տնտեսությունը չի կարող պահանջարկի հետագա աճին արձագանքել արտադրության ծավալի աճով: Հենց ծավալը հասնում է իր առավելագույն մակարդակին, և պահանջարկի հետագա աճը տանում է դեպի ինֆլյացիա: Այսպիսով, հասարակության արտադրական հնարավորությունները գերազանցող պահանջարկը առաջ է բերում գների մակարդակի բարձրացում:

ՀՀ-ում ինֆլյացիան շուկայական տնտեսության անցման սկզբնական փուլում գլխավորապես պայմանավորված է եղել տնտեսության առանձնահատկություններով, որոնք արտահայտվել են.

- սպառողական ճյուղերի համեմատությամբ ներդրումային ճյուղերի բացարձակ գերազանցումով,
- անավարտ շինարարության հսկայական ծավալներով,
- խոշոր մենաշնորհային ձեռնարկությունների առկայությամբ:

Ինֆլյացիայի հաղթահարումը ենթադրում է տնտեսության այս առանձնահատկությունների հաղթահարում: Պետք է հաշվի առնել նաև, որ ինֆլյացիան ուղեկցվում է ինֆլյացիոն սպասումներով, որն իր արտահայտությունն է գտնում գնորդի և վաճառողի վարքի, հոգեբանության մեջ: Այսպես, գների հերթական աճը գնորդին ստիպում է ավելացնել ընթացիկ գնումների մեծությունը, իսկ վաճառողին՝ հնարավորին չափ ուշ իրացնելու իր ապրանքները: Այդ հակադիր գործողություններն առաջացնում են պահանջարկի խուճապային աճ, հակադրում են պահանջարկը առաջարկին և բացասաբար անդրադառնում տնտեսական գործընթացի վրա: Հաճախ ինֆլյացիոն սպասումների սամծումը ավելի բարդ է լինում զուտ տնտեսական հիմնախնդիրների լուծումից:

Ինֆլյացիայի ծրագրային մակարդակը հիմնավորելու համար ՀՀ 2000 թ. դրամավարկային քաղաքականության ծրագրում ներկայացվել է մի մեթոդ, որը նկարագրում է սղաճի վրա տնտեսության տարբեր հատ-

վածներից բխող առաջարկի գործոնների ազդեցությունը: Դրանք արտահայտվում են տարվա ընթացքում արտաքին և իրական հատվածներում կատարված փոփոխությունների՝ ինֆլյացիայի մակարդակի վրա ունեցած ազդեցությամբ: Մասնավորապես դիտարկվում են հետևյալ գործոնները.

- իրական աշխատավարձի և արտադրողականության փոփոխություն,
- ՀՆԱ-ում զուտ անուղղակի հարկերի տեսակարար կշռի փոփոխություն,
- ներմուծման գների փոփոխությունը՝ դրամական արտահայտությամբ,
- պետության կողմից կարգավորվող գների փոփոխություն:

Այս մեթոդը կիրառվել է նաև 2001թ., որի արդյունքում 2000-2001թթ. նկատվել են որոշակի միտումներ: Այսպես, հաշվի առնելով նշված մեթոդաբանությամբ ինֆլյացիայի կանխատեսումը, անվանական համախառն պահանջարկի և իրական տնտեսական աճի վերաբերյալ գնահատումները, ինչպես նաև ՀՀ տնտեսությունում ինֆլյացիայի ցածր փուլում գտնվելը, 2001 թ. համար նախատեսվել է տարեկան 3.5% սղաճ:

Ինֆլյացիայի իրավիճակի բնութագրիչները

Ինֆլյացիայի իրավիճակը բնութագրվում է մի շարք հատկանիշներով, որոնք արտահայտում են ինֆլյացիայի առաջացման պատճառները, հետևանքները, ինչպես նաև պայմանավորում են ինֆլյացիան զսպելու նպատակով մշակվող միջոցառումների ընտրությունը: Այդ հատկանիշները արտացոլվում են տարբեր բնութագրիչների միջոցով:

Դրանք են.

1. թաքնված ինֆլյացիա,
2. քրոնիկական ինֆլյացիա,
3. հիպերինֆլյացիա,
4. ինֆլյացիայի գալարապտույտ աճ,
5. իրացվելիության «թակարդ»:

Առաջինը բնութագրում է տնտեսությունում ինֆլյացիայի ընթացքի առանձնահատուկ դրսևորում, որին բնորոշ է գների խիստ կարգավորումը և դրանց հաստատագրումը: Թաքնված ինֆլյացիան ձևավորվում է շրջանառության մեջ եղած փողի քանակի ավելցուկային աճի և դրա գնողունակության անկման պայմաններում: Հետևանքը լինում է այն, որ պահանջարկը աճում է, մեծանում է ապրանքների ու ծառայությունների պակասուրդը:

Քրոնիկական ինֆլյացիան այնպիսի տնտեսական իրավիճակ է, երբ երկարատև ժամանակահատվածի ընթացքում մշտապես պահպանվում են ինֆլյացիայի համեմատաբար կայուն տեմպեր:

Հիպերինֆլյացիան բնութագրվում է ապրանքների գների և փողի զանգվածի խիստ բարձր աճով, որը հանգեցնում է փողի միավորի կտրուկ արժեզրկման, դրամաշրջանառության խափանման, տնտեսական կապերի խախտման: Սովորաբար հիպերինֆլյացիան ուղեկցվում է ար-

տադրության ծավալի կտրուկ անկմամբ և հասարակության մեջ սոցիալական լարվածության ուժեղացմամբ: Հիպերինֆլյացիան բացասական ազդեցություն է գործում տնտեսության վրա, որովհետև ուժեղացնում ու խորացնում է զարգացման անհամաձայնականությունը, առաջացնում պահանջարկի արտակարգ աճ անշարժ գույքի, թանկարժեք քարերի ու մետաղների նկատմամբ, ուղղում փողի միջոցները ոչ թե արտադրության, այլ սպեկուլյատիվ գործունեության ոլորտ:

Ինֆլյացիայի գալարապտույտ աճը այնպիսի իրավիճակի արտահայտություն է, երբ աշխատավարձի դրույքաչափի աճը առաջացնում է բնակչության գնողունակ պահանջարկի և գների չափից դուրս աճ, որն իր հերթին հանգեցնում աշխատավարձի հետագա բարձրացման: Այդ գործընթացին նպաստում են ինչպես արհմիությունները, այնպես էլ գործատուի և վարձու աշխատողի միջև ուղղակի անհամաձայնության դրսևորումները: Աշխատավարձի բարձրացման հետևանքով մեծանում են արտադրության ծախսերը, որը հիմք է դառնում գների հետագա բարձրացման համար: Այսպիսով, առաջանում է մի իրավիճակ «ինֆլյացիայի գալարապտույտ աճ», որը «գին - աշխատավարձ - գին» շղթան հասցնում է նոր, ավելի բարձր մակարդակի խորացմեով ինֆլյացիան:

Իրացվելիության «թակարդը» տնտեսության այնպիսի վիճակի արտացոլումն է, որը բնութագրվում է ներդրումային ակտիվության չափազանց ցածր մակարդակով: Դա բխում է փողը կուտակելու մարդկանց հակումից, որը թույլ չի տալիս ավելի իջեցնել վարկի տոկոսադրույքը: Ճգնաժամի փուլում, երբ տոկոսադրույքը իջնում է մինչև որոշակի նվազագույն մակարդակ, փողի պահանջարկի կորը տոկոսի նկատմամբ դառնում է անսահման ճկուն, և բոլոր ազատ իրացվելիության միջոցները կլանվում են սպառողական իրարանցումային պահանջարկի շնորհիվ:

Ինֆլյացիայի հետևանքները

Մինչև այժմ դիտարկում էինք ինֆլյացիայի առաջացման պատճառները, իսկ այժմ դիտարկենք դրա հետևանքները: Նախ քննարկենք ինֆլյացիայի ազդեցությունը եկամուտների վերաբաշխման վրա, հետո այն վերլուծենք հասարակական արդյունքի ծավալի փոփոխության տեսակետից:

ա. Ինֆլյացիայի ազդեցությունը վերաբաշխման վրա

Ընդունելով, որ լրիվ զբաղվածության պայմաններում համախառն ներքին արդյունքի իրական ծավալը կայուն է, ավելի հեշտ է ներկայացնել, թե ինչպես է ազդում ինֆլյացիան բնակչության տարբեր խավերի եկամուտների ձևավորման վրա:

Այս հարցին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է նկատի ունենալ իրական և անվանական եկամուտների տարբերությունը: Անվանական եկամուտը փողի այն քանակն է, որ ստանում է մարդը աշխատավարձի, ռենտայի, տոկոսի կամ շահույթի տեսքով: Իսկ իրական եկամուտը որոշվում է ապրանքների ու ծառայությունների այն քանակով, որը հնարավոր է ձեռք բերել անվանական եկամտի միջոցով: Հետևաբար, երբ անվանական եկամուտը աճում է ավելի արագ, քան գների մակարդակը,

ապա իրական եկամուտը մեծանում է: Եվ հակառակը, եթե գների մակարդակն աճում է ավելի արագ, քան անվանական եկամուտը, ապա իրական եկամուտը նվազում է:

Իրական եկամտի փոփոխությունը կարելի է մոտավորապես արտահայտել հետևյալ բանաձևով.

$$\begin{array}{lcl} \text{Իրական եկամտի} & \text{անվանական} & \text{գների} \\ \text{փոփոխությունը (\%)} & = & \text{եկամտի} & - & \text{մակարդակի} \\ & & \text{փոփոխությունը (\%)} & & \text{փոփոխությունը (\%)} \end{array}$$

Այսպիսով, եթե անվանական եկամուտը տարվա ընթացքում աճում է 15%-ով, իսկ գների մակարդակը բարձրանում է 5%-ով, ապա նույն ժամանակահատվածում իրական եկամուտը կբարձրանա 10%-ով (15%-5%): Եվ հակառակը, անվանական եկամտի 15% աճը, 20 % ինֆլացիայի պայմաններում, կիջեցնի իրական եկամուտը 5%-ով (15-20%):

Մակրոտեկոնոմիկայում իրական և անվանական փոփոխականները իրարից տեսականորեն սահմանազատելու համար կիրառվում է դասական երկվություն հասկացությունը: Այն ենթադրում է իրական ցուցանիշների դիտարկում՝ վերացարկվելով անվանական ցուցանիշներից: Փողի հատկությունը, ըստ որի այն չի ազդում իրական ցուցանիշների վրա, ստացել է փողի չեզոքություն անվանումը: Նման մոտեցումը հնարավորություն չի տալիս բազմակողմանիորեն արտահայտել տնտեսական կյանքը: Այդ պատճառով հետագա թեմաներում կհիմնավորվի տնտեսության վիճակի վերլուծության դասական մոդելից հեռացման անհրաժեշտությունը:

Ինչպես տեսանք, ինֆլացիան փողի գնողունակության կամ այն ապրանքների ու ծառայությունների քանակի նվազում է, որոնք կարելի է ձեռք բերել փողի միավորով: Սակայն ինֆլացիան միշտ չէ, որ հասցնում է անձնական եկամտի իրական մեծության նվազման կամ կենսամակարդակի իջեցման: Ճիշտ է, ինֆլացիան նվազեցնում է փողի գնողունակությունը, սակայն իրական եկամուտները կամ կենսամակարդակը կիջնի այն դեպքում, եթե անվանական եկամտի աճը հետ մնա ինֆլացիայի տեմպերից: Իսկ այս երևույթը տարբեր ձևով է արտահայտվում բնակչության տարբեր խավերի մոտ՝ պայմանավորելով նրանց միջև եկամուտների վերաբաշխման ընթացքը: Այսպես, ակնհայտ է, որ ինֆլացիան հարվածում է հաստատագրված անվանական եկամուտներ ստացողների շահերին, որովհետև գների աճը գերազանցում է նրանց անվանական եկամուտների աճը:

Ինչ վերաբերում է չհաստատագրված եկամուտներ ստացողներին, ապա նրանք կարող են նույնիսկ շահել ինֆլացիայի հետևանքով, քանի որ նրանց անվանական եկամուտները կարող են գերազանցել գների աճի տեմպերը: Սա հիմնականում վերաբերում է շահույթ ստացողներին: Օրինակ, եթե ֆիրմայի կողմից թողարկված պատրաստի արտադրանքի գներն աճեն ավելի արագ, քան ռեսուրսների գները, ապա դրամական եկամուտները կաճեն կատարվող ծախսերից ավելի արագ:

Ինֆլյացիան շոշափում է նաև խնայողություններ ունեցողների շահերը: Այսպես, գների բարձրացման հետ խնայողությունների իրական արժեքը կամ դրանց գնողունակությունը նվազում է՝ իջեցնելով բնակչության այդ մասի իրական եկամուտների մակարդակը:

Ինֆլյացիայի հետ կապված եկամուտների վերաբաշխումը արտահայտվում է վարկ ստացողների և վարկ տրամադրողների հարաբերություններում նույնպես: Օրինակ, անսպասելի ինֆլյացիան օգուտ է բերում առաջիններին և վնաս հասցնում երկրորդներին, քանի որ վարկի մարման ընթացքում ընկնում է փողի իրական արժեքը: Այդ պատճառով հաճախ ասում են, որ ինֆլյացիայի հետևանքով վարկ ստացողներին տրվում են «թանկ» փողեր, իսկ նրանք վերադարձնում են «էժան» փողեր: Այսպիսով, ինֆլյացիայի հետևանքների բնույթը կապված է նաև այն հանգամանքի հետ, թե այն սպասվող է, թե՝ անսպասելի: Սպասվող ինֆլյացիայի դեպքում, եկամուտներ ստացողը կարող է միջոցներ ձեռնարկել ինֆլյացիայի բացասական հետևանքները կանխելու կամ գոնե մեղմացնելու համար:

Սակայն քննարկելով ինֆլյացիայի հետևանքները հասարակության տարբեր խավերի համար, անհրաժեշտ է նշել, որ յուրաքանչյուր ընտանիք (ըստ իր անդամների) հանդիսանում է միաժամանակ և՛ եկամուտներ ստացող, և՛ անշարժ գույքի սեփականատեր: Նրանցից ամեն մեկը տարբեր ձևով է արձագանքում ինֆլյացիային՝ նվազեցնելով կամ մեծացնելով ընտանիքի իրական եկամուտները: Օրինակ, եթե ինֆլյացիայի պայմաններում հաստատագրված եկամուտների առկայությունը նվազեցնում է իրական եկամուտները, ապա այդ նույն ինֆլյացիան մեծացնում է նաև անշարժ գույքի (տներ, հող) իրական արժեքը: Հետևաբար անհրաժեշտ է բազմակողմանիորեն ուսումնասիրել ինֆլյացիայի հետևանքները, որպեսզի օբյեկտիվ պատկերացում կազմենք բնակչության իրական վիճակի մասին:

Ինչպես տեսանք, ինֆլյացիայի տեմպերի արագացումը առաջացնում է դրամական միջոցների իրական պաշարի կրճատում: Հետևաբար, եթե բնակչության ձեռքին եղած դրամի իրական պաշարը միջին հաշվով պակասում է, նրանք ստիպված են լինում ավելի հաճախ գնալ բանկ: Այդ պատճառով առաջացած անհարմարությունը ստացել է «մաշված կոշիկների ծախսեր» պատկերավոր անվանումը:

Ինֆլյացիայի հասարակական ծախսերի հաջորդ տեսակը կապված է գնացուցակների հաճախակի փոփոխման անհրաժեշտության հետ: Հաճախակի փոփոխվող գները պահանջում են ֆիրմաներից անընդհատ նոր գնացուցակների հրատարակում ու տարածում: Այդ ծախսերը ստացել են «մենյուի ծախսեր» անվանումը: Սրանցից խուսափելու համար ֆիրմաները երբեմն հրաժարվում են գների փոփոխությունից: Դրա հետևանքով, որքան բարձր են լինում ինֆլյացիայի տեմպերը, այնքան ավելի անկայուն են լինում հարաբերական գները: Եվ քանի որ շուկայական տնտեսության պայմաններում ռեսուրսների բաշխումը կատարվում է հարաբերական գների հիման վրա, ապա ինֆլյացիան առաջ է բերում անհամամասնություններ միկրոտնտեսական մակարդակում:

Հաջորդ խումբ հասարակական ծախսերը կապված են հարկային օրենսդրության այն դրույքների հետ, որոնք չեն արտացոլում ինֆլյացիայի ազդեցությունը: Այդ պատճառով ինֆլյացիան կարող է առաջացնել առանձին անձանց կամ ֆիրմաների ոչ հիմնավոր հարկային պարտավորությունների ձևավորում: Օրինակ՝ 100 միավոր արժողության կապիտալը 10% ինֆլյացիայի դեպքում կունենա 110-ի հավասար իրական գին: Բայց վաճառքի դեպքում այդ 10-ը դիտարկվում է իբրև եկամուտ և հարկվում պետության կողմից: Խնդիրն այն է, որ հարկային օրենսդրությունը ելնում է կապիտալի արժեքի անվանական և ոչ թե իրական հավելածից:

բ. Ինֆլյացիայի ազդեցությունը ազգային արդյունքի վրա

Մինչև հիմա դիտարկել ենք այն դեպքը, երբ ազգային արդյունքի իրական ծավալը լրիվ զբաղվածության պայմաններում կայուն մեծություն է: Սակայն գործնականում ազգային արդյունքի ծավալը կարող է փոփոխվել՝ կախված գների տատանումներից: Այդ կապակցությամբ դիտարկենք երեք մոդելներ, որոնցից մեկում ինֆլյացիան ուղեկցվում է արտադրության ծավալի աճով, իսկ մյուս երկու դեպքերում՝ դրա նվազմամբ: Այս իրավիճակները արդեն դիտարկել ենք (12-1) գրաֆիկի հիման վրա: Ինչպես տեսանք, ազգային արդյունքի ծավալը և զբաղվածության մակարդակները կախված են համախառն ծախսերից: Ընդ որում, փոքր ծախսերի դեպքում տնտեսությունը գործում է գրաֆիկի առաջին հատվածում: Այստեղ գները կայուն են, բայց ազգային արդյունքի իրական ծավալը բավական ցածր է իր ներուժային ծավալից, իսկ գործազրկության մակարդակը՝ բարձր: Եթե համախառն ծախսերը աճեն այնքան, որ տնտեսությունը գա գրաֆիկի երկրորդ հատվածը, պարզ կդառնա, որ ազգային արդյունքի իրական ծավալի մեծացման համար, ավելի ցածր գործազրկության հետ մեկտեղ, պետք է տեղի ունենա գների մակարդակի որոշակի բարձրացում՝ ինֆլյացիա: Իհարկե, եթե համախառն ծախսերի հետագա աճի հետևանքով տնտեսությունը տեղափոխվի երրորդ հատվածը, ապա այդ ծախսերը կդառնան զուտ ինֆլյացիայի հետևանք, որովհետև ձեռք կբերվի իրական արդյունքի այնպիսի մակարդակ, որի դեպքում տնտեսությունը գործում է լրիվ կարողությամբ և ապահովվում է լրիվ զբաղվածությունը:

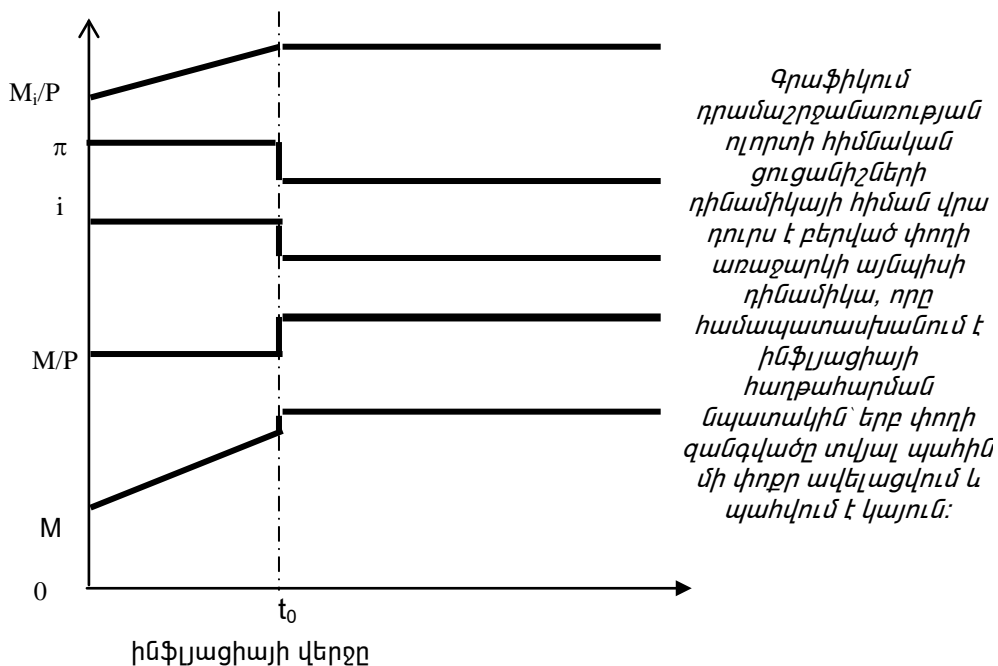
Գրաֆիկի երկրորդ հատվածում կարծես առաջանում է հավասարակշռություն արտադրության, զբաղվածության և ինֆլյացիայի միջև: Դա նշանակում է, որ եթե ցանկանում ենք ապահովել արտադրության բարձր տեմպեր և զբաղվածություն, պետք է հաշտվենք չափավոր ինֆլյացիայի հետ:

Այսպիսով, ծախսերի բարձր մակարդակը, որը բերում է արտադրության ծավալի և զբաղվածության մակարդակի աճի, կարող է նույնպես լինել ինֆլյացիայի առաջացման պատճառ:

Հիպերինֆլյացիայի հաղթահարումը

Դրամավարկային հարաբերությունների կարգավորումը մեծապես ուղղված է հիպերինֆլյացիայի սանձահարմանը, քանի որ դրա բացա-

սական հետևանքները ընդգրկում են հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր բնագավառները: Հիպերինֆլացիայի սանձահարման համար, ըստ փողի քանակական տեսության, բավական է դադարեցնել փողի տպագրությունը, և գները կկայունանան: Սակայն, ինչպես տեսանք, փողի նկատմամբ պահանջի մեծությունը չափազանց զգայուն է նաև անվանական տոկոսադրույքի նկատմամբ: Այդ պատճառով է, որ պայքարը հիպերինֆլացիայի դեմ դառնում է բավականին բարդ խնդիր: Այսպես, ինֆլացիայի տեմպերի իջեցումը հանգեցնում է բնակչության ձեռքին եղած փողի պահպանման ծախսերի իջեցման, հետևաբար և՛ փողի իրական պաշարների մեծացման: Եթե Y_F -ն դադարեցնում է փողի տպագրությունը, թողնելով M -ը անփոփոխ, ապա փողի իրական պաշարների աճը (M/P) հասցնում է գների իջեցման: Այս դեպքում Y_F -ն չի կարողանում ապահովել գների կայունացում: Ինչ պետք է արվի դրա համար: Այլ կերպ ասած, ինչպիսին պետք է լինի փողի առաջարկի դինամիկան, որպեսզի հաղթահարվի ինֆլացիան՝ առանց հասցնելու դեֆլացիայի: Այդ հարցին պատասխանելու համար դիտարկենք հետևյալ հինգ պահերն արտահայտող գրաֆիկը:

Նկ. 12.2. Հիպերինֆլացիայի հաղթահարման մեխանիզմը

Առաջին գրաֆիկն արտահայտում է գների (P) մակարդակի պահանջվող շարժը:

Երկրորդ և երրորդ գրաֆիկները ցույց են տալիս (ըստ Ֆիշերի էֆեկտի) ինֆլացիայի (π) և անվանական տոկոսադրույքի (i) տեմպերը,

որոնք բարձր են մինչև գների կայունացումը և իջնում են այդ փուլի սկսվելուն պես:

Չորրորդ գրաֆիկն արտահայտում է փողի միջոցների իրական պաշարի թռիչքաձև աճը անվանական տոկոսադրույքի իջեցման հետևանքով: Երբ արդեն հայտնի են գների մակարդակի, փողի իրական պաշարների գրաֆիկները, կարող ենք որոշել հինգերորդ գրաֆիկը, որն արտահայտում է փողի առաջարկը (M):

Այսպիսով, հիպերինֆլյացիայի վերջանալու պահին փողի առաջարկը պետք է կտրուկ աճի: Այդ թռիչքից հետո այն պետք է մնա անփոփոխ, որպեսզի ապահովվի գների կայունությունը: Իհարկե, այստեղ պետք է հաշվի առնել բնակչության վստահությունը ԿԲ-ի նկատմամբ: Որպեսզի ինֆլյացիայի և իրական տոկոսադրույքի տեմպերն ընկնեն, մարդիկ պետք է համոզված լինեն, որ ԿԲ-ն իրոք կդադարեցնի փողի տպագրումը նախկին չափերով: Իսկ դա բավականին բարդ խնդիր է հիպերինֆլյացիայի բուռն պահին:

Հիպերինֆլյացիան առավել հաճախ սկսվում է այն ժամանակ, երբ պետությունը իր ծախսերը ծածկելու համար դիմում է սենյորաժի: Այդ պատճառով հիպերինֆլյացիայի վերջը ուղեկցվում է բյուջետային ոլորտի ռեֆորմներով, այն է՝ պետական ծախսերի նվազմամբ և հարկերի մեծացմամբ, որը փոքրացնում է պահանջը սենյորաժի նկատմամբ:

12.6. Դրամավարկային հարաբերությունների պետական կարգավորումը

Ինչպես ընդհանրապես տնտեսական հարաբերությունների, այնպես էլ դրամավարկային հարաբերությունների կարգավորումը ենթադրում է միմյանց հետ փոխադարձորեն կապված միջոցառումների ամբողջություն, որի տարրեր են հանդիսանում դրամավարկային հարաբերությունների կարգավորման մեխանիզմը, գործիքները կամ միջոցները, ինստիտուտները:

Դրամավարկային հարաբերությունների կարգավորման մեխանիզմը ենթադրում է հակաինֆլյացիոն ծրագրերի մշակում, որը ինֆլյացիայի դեմ պետական մարմինների կողմից իրականացվող պայքարի ակտիվ միջոց է: Այն կիրառվում է, որպես կանոն, արտակարգ իրավիճակներում, երբ պարզվում է, որ ազդեցության մնացած միջոցները (իրավիճակի համահարթումը, տնտեսական պարբերաշրջանի կարգավորումը և այլն) այլևս արդյունավետ չեն:

Հակաինֆլյացիոն ծրագրի հիմնական միջոցառումները ենթադրում են երկրի կառավարության և ԿԲ-ի այնպիսի գործողություններ, ինչպիսիք են դրամական քաղաքականության խստացումը փողի զանգվածի կարգավորման ընթացքում, բնակչության եկամուտների պետական կարգավորումը, բնական մենաշնորհներ ունեցողների արտադրանքի սահմանային գների սահմանումը:

Երբ պետությունը վարում է ինֆլացիա առաջացնող քաղաքականություն, փաստորեն օգտագործում է ինֆլացիոն հարկի մեխանիզմը, որի դեպքում սպառողներից ոչ բացահայտ ձևով հարկ է գանձվում: Կառավարությունը նախընտրում է նման քաղաքականություն, երբ չի ուզում կորցնել բնակչության վստահությունը, քանի որ ինֆլացիոն հարկը ավելի քիչ նկատելի է, քան հարկային դրույքների ուղղակի բարձրացումը: Իսկ ինֆլացիոն հարկը, ինչպես արդեն տեսանք, առաջանում է փողի զանգվածի ավելացման միջոցով, որի հետևանքով նվազում է փողի նույն զանգվածով ձեռք բերվող ապրանքների ու ծառայությունների քանակը:

Դրամավարկային քաղաքականության գործիքներ են ԿԲ-ի վերաֆինանսավորման քաղաքականությունը, գործառնությունները բաց շուկայում, առևտրային բանկերի ավանդների պարտադիր պահուստավորումը:

Վերաֆինանսավորման քաղաքականությունը ԿԲ դրամավարկային քաղաքականության կարևոր գործիքներից մեկն է, որը հիմնված է այն պարտատոմսերի վերահաշվառման կամ գնման վրա, որոնք նախկինում հաշվի են առնվել առևտրային բանկերի կողմից: ԿԲ-ն մուրհակից պահում է զեղչ կամ հաշվառման տոկոս, որի փոփոխությունը ազդում է վարկավորման ծավալի վրա: Դրա բարձրացման դեպքում իրականացվում է «թանկ» փողերի կոշտ քաղաքականություն, իսկ զեղչի նվազման դեպքում՝ «եժան» փողերի քաղաքականություն, այսինքն՝ վարկային սահմանափակման կամ վարկային էքսպանսիայի քաղաքականություն:

Վերաֆինանսավորման քաղաքականության իմաստն այն է, որ վարկային ինստիտուտների վերաֆինանսավորման պայմանների փոփոխության միջոցով հնարավոր լինի ազդել փողի շուկայի և վարկային ռեսուրսների ավելացման վրա:

Գործառնությունները բաց շուկայում հանդիսանում են փողի զանգվածի կարգավորման քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման գործիք: Սրա գործողության մեխանիզմը հիմնված է պետական արժեթղթերի, բանկային հոծարագրերի և այլ վարկային պարտավորությունների գնման և վաճառքի վրա:

Բաց շուկայական գործառնությունները իրականացվում են ոչ թե շուկայական տոկոսադրույքներով, այլ նախապես որոշված կուրսով: Տոկոսադրույքները առաջադրվում են ԿԲ-ի կողմից՝ ելնելով պետական արժեթղթերի ժամկետայնությունից: Այսպես, եթե անհրաժեշտ է ընդլայնել փողի զանգվածը, ԿԲ-ն հրահանգ է տալիս ձեռք բերել պետական արժեթղթեր, այսինքն՝ իրականացնել գնումներ բաց շուկայում: Իսկ եթե ԿԲ-ն որոշում է կրճատել փողի քանակը, ապա հրահանգ է տալիս իրականացնել արժեթղթերի վաճառք:

Պարտադիր պահուստավորման քաղաքականությունը, իբրև երկրի տնտեսության դրամավարկային կարգավորման գործիք, հանդիսանում է ԿԲ առավել գործունե միջոցներից, որով նա ազդում է բանկերի կանխիկ փողի ռեսուրսների ծավալի և դրանց վարկային հնարավորությունների վրա:

Պարտադիր պահուստների քաղաքականությունը կարելի է դասել փողի շուկայի վրա պետության ազդեցության ուղղակի, վարչական մեթոդների շարքը:

Պետության իրացվելիության միջոցները ներառում են ԿԲ և կայունացման ֆոնդի պաշարները, որոնք անհրաժեշտ են արտասահմանյան ապրանքների և վարկային գործառնությունների սպասարկման համար:

Պաշտոնական պաշարներին վերաբերում են ոսկու և փոխարկելի արտարժույթի պաշարները, ինչպես նաև երկրի պաշարային դիրքը Արժույթի միջազգային հիմնադրամում: Վերջինս անդամ-երկրի ներդրման չափն է հիմնադրամի կապիտալում, որը կարող է օգտագործվել փոխառման նպատակով:

12.7. Դրամավարկային քաղաքականության իրականացման մարմինները

Դրամավարկային քաղաքականության իրականացմամբ զբաղվող ինստիտուտներից են կենտրոնական բանկը, առևտրային բանկերի, ոչ բանկային վարկային կազմակերպությունների ամբողջությունը, ինչպես նաև ֆինանսների նախարարությունը:

Բանկային համակարգը վարկային կազմակերպությունների ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի առաջատար օղակն է: Համակարգի գլխավոր խնդիրն է կուտակված կապիտալը ուղղել այն ոլորտները, որտեղ դրանց նկատմամբ պահանջ կա: Բանկային համակարգի միջոցով է գործում կապիտալը տնտեսության առանձին ճյուղերի ու ոլորտների միջև բաշխելու շուկայական մեխանիզմը և տեղի ունենում շահույթի նորմի համահարթումը:

ՀՀ բանկային համակարգը: ԿԲ խնդիրներն ու կառուցվածքը

Բանկային համակարգը տվյալ երկրում գործող բանկերի ամբողջությունն է: Այդ համակարգում, իր խնդիրներով ու գործառնությամբ, կենտրոնական բանկը գրավում է առաջնային տեղ, քանի որ նա է որոշում երկրի դրամավարկային քաղաքականությունը: Առևտրային բանկերը փաստորեն անկախ են, բայց նրանք գործում են միասնական ֆինանսավարկային համակարգում և ենթարկվում են ինչպես օրենսդրությամբ նախատեսված¹, այնպես էլ ԿԲ կողմից սահմանված կարգավորման և վերահսկման կանոններին:

ՀՀ կենտրոնական բանկը ստեղծվել է ԽՍՀՄ ԿԲ-ի² հայկական գրասենյակի բազայի վրա և իր հիմնական գործառնությունները ձեռք բերել 1993թ.³ ՀՀ արժույթը մտցնելուց հետո:

Ինչպես բոլոր կենտրոնական բանկերը, այնպես էլ ՀՀ ԿԲ-ն պետական է, բայց ունի տնտեսական ինքնուրույնություն:

¹ Տե՛ս «ՀՀ ԿԲ մասին» և «Բանկերի և բանկային գործունեության մասին» ՀՀ օրենքները:

² ՀՀ ԿԲ կառուցվածքը տե՛ս «ՀՀ ԿԲ 2000թ. տարեկան հաշվետվություն», էջ 67:

ՀՀ ԿԲ հիմնական խնդիրը ՀՀ-ում գների կայունության ապահովումն է: Եթե ԿԲ մյուս խնդիրները հակասում են նրա հիմնական խնդրին, ապա առաջնությունը տրվում է հիմնականին՝ ղեկավարվելով դրա իրագործման անհրաժեշտությամբ:

ՀՀ ԿԲ խնդիրներն են.

1. ՀՀ արժույթի թողարկումը, դրամաշրջանառության կազմակերպումը և կարգավորումը: Այսպես. ՀՀ ԿԲ-ն հանդիսանում է երկրում փողի էմիսիայի կենտրոնը: Սրա հետ մեկտեղ, ԿԲ-ն կարգավորում է դրամաշրջանառության գործընթացը, սահմանում է դրամանիշների տեսակները, դրանք շրջանառության մեջ բաց թողնելու և դուրս հանելու կարգը, մաշված դրամները նորերով փոխարինելու կարգը և այլն:

2. Արտարժույթի և թանկարժեք մետաղների պահպանումը, օգտագործումը ու տնօրինումը:

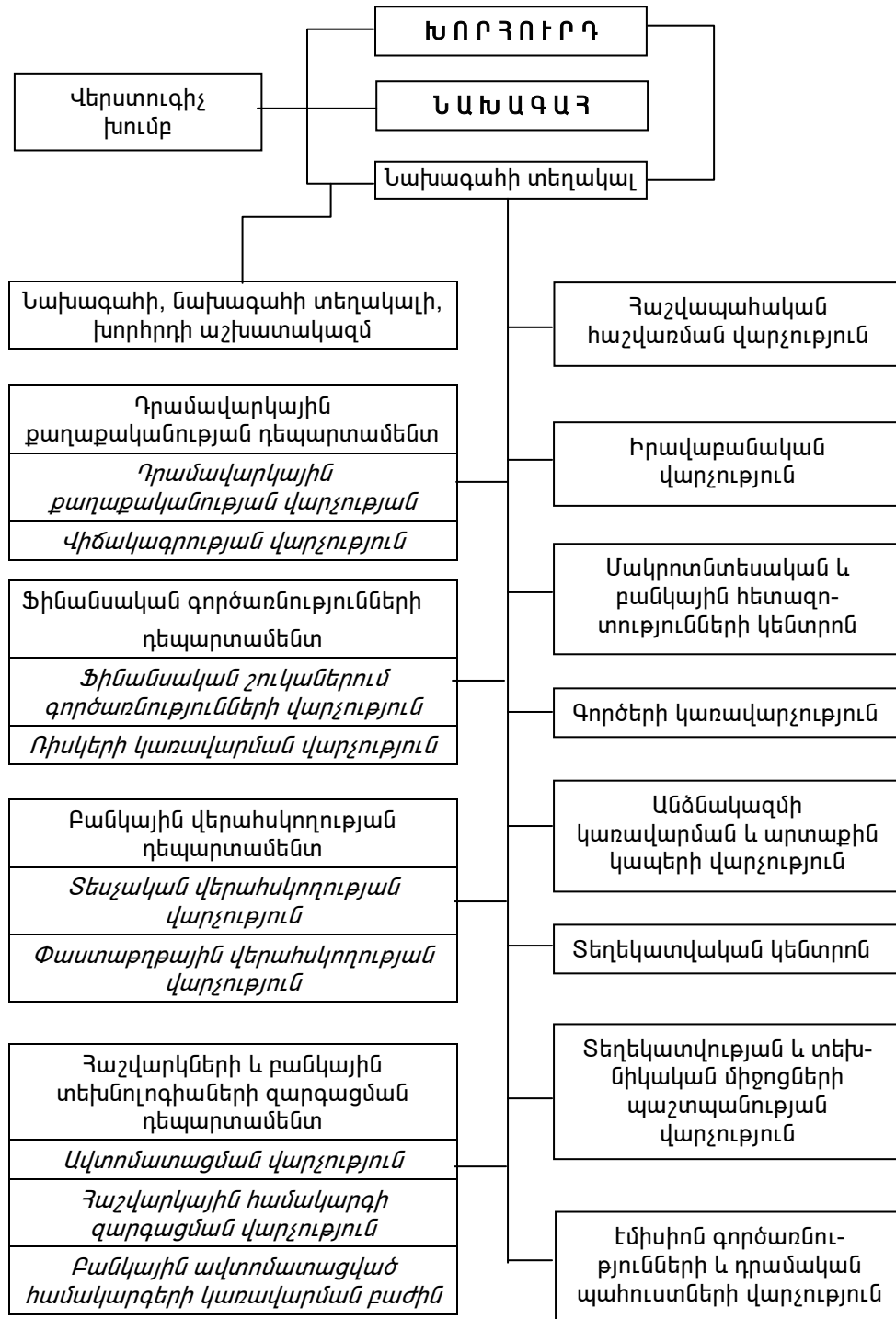
3. Առևտրային բանկերի վարկավորումն ու վճարահաշվարկային հարաբերությունների կազմակերպումը: Վարկավորման և հաշվարկների միջոցով իրականացնում է վերահսկողություն առևտրային բանկերի նկատմամբ:

4. Տնտեսության դրամավարկային կարգավորումը: Այս գործառնության առաջացումը կապված է տնտեսության զարգացման գործընթացի վրա պետության ազդեցության մեծացման հետ: Այս նպատակով 1994 թվականից սկսած, պետբյուջեն հաստատվելուց հետո 10 օրվա ընթացքում ԿԲ-ն Ազգային ժողով է ներկայացնում դրամավարկային քաղաքականության ծրագիրը: Այն ներառում է տնտեսական իրավիճակի վերլուծությունը և կանխատեսումը՝ ելնելով սոցիալ-տնտեսական զարգացման և պետբյուջեի ցուցանիշներից: Այստեղ նշվում են նաև շրջանառության մեջ գտնվող փողի զանգվածի և վարկային ներդրումների առավելագույն մեծությունները, դրամավարկային կարգավորման մեթոդները և այլ խնդիրներ:

Դրամավարկային քաղաքականությունը միջոցառումների ամբողջություն է, որոնց շնորհիվ փոփոխվում է փողի զանգվածը շրջանառության մեջ, հետևաբար փոխվում են նաև տոկոսադրույքների մակարդակն ու վարկավորման չափերը:

Կառավարությունը ԿԲ կողմից իրականացվող էմիսիայի միջոցով ազդում է տոկոսադրույքի վրա, որի ցածր մակարդակը պայմանավորում է կապիտալ ներդրումների աճը, արտադրության աշխուժացումը, գործազրկության նվազումը, ազգային եկամտի աճը:

ՀՀ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Դրամավարկային քաղաքականությունը պետության տնտեսական քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է, որն ուղղված է ինֆլյացիայի դեմ միջոցառումների մշակմանը, ազգային արժույթի կուրսի կայունացմանը և շուկայական տնտեսության սահուն գործունեության համար արդյունավետ ֆինանսական պայմանների ստեղծմանը:
2. Դրամավարկային քաղաքականության և ֆինանսական համակարգի կենտրոնում է գտնվում փողը, որն իրենից ներկայացնում է գործառնությունների ընթացքում օգտագործվող ակտիվների ամբողջությունը: Փողը պայմանավորում է ոչ միայն շուկայական տնտեսության մեխանիզմների գործունեությունը, այլև պետության կողմից տնտեսական կյանքի վերահսկման կազմակերպման գործընթացը: Փողի էությունը բացահայտող գործառնություններն են.
ա/ փողը կուտակման կամ խնայողության միջոց է,
բ/ փողը արժեչափ է,
գ/ փողը շրջանառության միջոց է:
3. Փողի քանակի, գների մակարդակի, արտադրության իրական ծավալի և զբաղվածության միջև գոյություն ունեցող փոխկապվածության վերլուծության գործում կարևոր դեր ունի փողի քանակական տեսությունը: Դրա հիման վրա որոշված փողի պահանջարկի մեծությունը կախված է գներից, տոկոսադրույքից և եկամտից: Փողի քանակական տեսությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել, որ փողի առաջարկի յուրաքանչյուր փոփոխություն հանգեցնում է ՀՆԱ անվանական ծավալի համամասնական փոփոխության, որը արտադրական գործոնների կայունության դեպքում ամբողջովին պայմանավորված է գների մակարդակով:
4. Անվանական տոկոսադրույքի կախվածությունը իրական տոկոսադրույքից և ինֆլյացիայից արտահայտվում է Ֆիշերի հավասարման միջոցով: Փողի քանակական տեսության և Ֆիշերի հավասարման համաձայն՝ փողի զանգվածի 1% հավելածը առաջ է բերում ինֆլյացիայի տեմպի աճ նույնպես 1%-ով, որն իր հերթին հանգեցնում է անվանական տոկոսադրույքի 1%-ով աճի: Այս հարաբերակցությունը ստացել է «Ֆիշերի էֆեկտ» անվանումը:
5. Ինֆլյացիան տնտեսության մակրոտնտեսական անկայունությունը բնութագրող մեծություն է և արտահայտվում է գների ընդհանուր մակարդակի բարձրացման մեջ: Առանձնացվում է ինֆլյացիայի երկու տեսակ՝ ծախսերի և պահանջարկի ինֆլյացիա:
6. Ինֆլյացիայի հետևանքները դիտարկվում են մի կողմից՝ եկամուտների վերաբաշխման, մյուս կողմից՝ համախառն ներքին արդյունքի ծավալի փոփոխության տեսակետից: Առաջին դեպքում ինֆլյացիայի հետևանքները դիտարկվում են բնակչության տարբեր խավերի եկամուտների ձևավորման ընթացքում, իսկ երկրորդ

դեպքում դրանք դիտարկվում են երեք մոդելով, որոնցից մեկում ինֆլացիան ուղեկցվում է արտադրության ծավալի աճով, մյուս երկուսում՝ դրա նվազմամբ:

7. Դրամավարկային հարաբերությունների պետական կարգավորման մեխանիզմը ներգործության գործիքների կամ միջոցների և ինստիտուտների ամբողջություն է: Դրամավարկային քաղաքականության գործիքներն են՝ վերաֆինանսավորման քաղաքականությունը, գործառնությունները բաց շուկայում, պարտադիր պահուստավորումը:

ՀԱՐԿԱԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Այս գլխում կդիտարկվեն.

- ֆինանսների էությունը և ֆինանսական հարաբերությունների պետական կարգավորումը,
- հարկերի էությունն ու հարկային համակարգը,
- հարկերի խթանող քաղաքականությունը,
- բյուջետային համակարգը և դրա նշանակությունը երկրի սոցիալ - տնտեսական զարգացման գործում,
- պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման հիմնական ուղղությունները,
- պետական պարտքը և դրա կարգավորման մեխանիզմը:

13.1. Ֆինանսների էությունը և ֆինանսական հարաբերությունների պետական կարգավորումը

ա. Ֆինանսների և ֆինանսական հարաբերությունների էությունը

Մակրոէկոնոմիկայի պետական կարգավորման համակարգում առանձնահատուկ նշանակություն ունի ֆինանսական կարգավորումը, որը պայմանավորված է վերարտադրության գործընթացում ֆինանսների ունեցած կարևորությամբ:

Վերարտադրության գործընթացում նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործումը ուղեկցվում է փողի միջոցների շարժով, որը իրականացվում է պետական և սեփականության տարբեր ձևերի վրա հիմնված ձեռնարկությունների, ինչպես նաև բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի կազմավորման, բաշխման և օգտագործման հիման վրա:

Փողի միջոցների ձևավորման, բաշխման և օգտագործման հարաբերությունների համակարգում ֆինանսական հարաբերությունները առաջանում են տնտեսության մեջ ստացված եկամուտների բաշխման և օգտագործման հարաբերությունների ձևավորման ընթացքում:

Ֆինանսական հարաբերությունների օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը պայմանավորված է ապրանքափողային հարաբերությունների առկայությամբ և պետության գործառույթների իրականացման անհրաժեշտու-

թյամբ: Հետևաբար, ֆինանսների էությունը, դրա ունեցած դերն ու նշանակությունը որոշվում է տնտեսական հարաբերությունների բնույթով և դրան համապատասխան՝ պետության գործառույթների իրականացման անհրաժեշտությամբ:

Երկրի ֆինանսական հարաբերությունների միջոցով կարգավորվում են նպատակային խնդիրները, որոնք ապահովում են վերարտադրության գործընթացի անընդհատությունը, դրա համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների ձևավորումը, դրանց արդյունավետ բաշխումն ու օգտագործումը:

Այսպիսով, ֆինանսական հարաբերություններ դրսևորվում են փողի միջոցների կենտրոնացված ֆոնդերի ձևավորման ու դրանց օգտագործման գործընթացներում, արտացոլում են մակրոմակարդակի հիմնական ցուցանիշների՝ համախառն ազգային արդյունքի, համախառն ներքին արդյունքի և ազգային եկամտի բաշխման ու վերաբաշխման հարաբերությունները:

Ֆինանսները, արտահայտելով փողի միջոցների ձևավորման ու օգտագործման գործընթացները, արտացոլում են փողի հարաբերությունների առանձնահատուկ կողմերը՝ ապահովելով սերտ փոխկապվածություն ստեղծված նյութական բարիքների արտադրության, բաշխման, փոխանակման և սպառման միջև:

Դա նշանակում է՝ ֆինանսների էությունը, բնույթը միշտ էլ արտահայտում են տնտեսական ֆինանսական հարաբերություններ և համարվում են տնտեսական արտադրական հարաբերություններ արտահայտող տնտեսական կատեգորիա:

բ. Դրամավարկային և ֆինանսական հարաբերությունների առանձնահատկությունները

Ձարգացած ապրանքային արտադրության պայմաններում մակրոտնտեսական ցուցանիշները վերարտադրության սկզբնական փուլից մինչև վերջնական փուլ միջնորդավորվում են ձևավորման ու օգտագործման գործընթացով: Ուստի անհրաժեշտ է պարզել դրամավարկային և ֆինանսական հարաբերությունների միջև փոխկապվածությունը և ցույց տալ դրանց առանձնահատուկ գծերը: Բանն այն է, որ փողի միջոցների հետ կապված գործառնությունները ընդգրկում են հարաբերությունների ավելի լայն շրջանակ, այդ թվում՝ ամբողջ դրամաշրջանառությունը, գնագոյացման համակարգը, ապրանքաշրջանառությունը, արտաքին առևտրաշրջանառությունը, վճարովի ծառայությունների դիմաց կատարվող վճարումները, իսկ ֆինանսները ներառում են միայն դրանց այն մասը, որի ձևավորումը տեղի է ունենում արտադրության վերջնական գործընթացից հետո:

Դա նշանակում է, որ եթե դրամական հարաբերություններն ընդգրկում են արտադրության համար անհրաժեշտ ֆոնդերի շրջապտույտի բոլոր փուլերը, ապա ֆինանսներն արտացոլում են դրամավարկային հարաբերությունների առանձնահատուկ կողմերը, այսինքն՝ փողի միջոցների բաշխման, վերաբաշխման և օգտագործման գործընթացը: Այդ հա-

րաբերությունները տնտեսավարող սուբյեկտների միջև ձևավորվում են անմիջաբար պետության կողմից ընդունված որոշումների, օրենսդրական և նորմատիվային ակտերի հիման վրա: Շուկայական տնտեսության անցումային փուլում ֆինանսներն արտահայտում են այնպիսի տնտեսական-արտադրական հարաբերություններ, որոնք բխում են անցման շրջանի առանձնահատկություններից, ընդգրկում են մակրոտնտեսական ցուցանիշների և վարկային ռեսուրսների բաշխման ու վերաբաշխման գործընթացները և տնտեսության մասշտաբով ճգնաժամային երևույթները հաղթահարելու, ընդլայնված վերարտադրության կայուն տեմպեր ապահովելու և հասարակության աճող պահանջները բավարարելու նախադրյալներ ստեղծում:

Ցանկացած երկրում, այդ թվում նաև Հայաստանի Հանրապետությունում ֆինանսներն արտահայտում են այնպիսի դրամական հարաբերություններ, որոնք առկա են.

- պետական և մասնավոր ձեռնարկությունների, գյուղացիական տնտեսությունների միջև,
- պետության և պետական ձեռնարկությունների ու գյուղացիական տնտեսությունների միջև,
- պետության և ձեռնարկությունների ու դրանցում զբաղված աշխատողների միջև:

Ֆինանսական հարաբերությունների շնորհիվ պետության տրամադրության տակ հավաքագրված դրամական միջոցները, այդ թվում նաև վարկային ռեսուրսները, վերաբաշխվում են սոցիալ-մշակութային միջոցառումների իրականացման, երկրի պաշտպանության, պետական ապարատի պահպանման, տարերային աղետների պատճառներով առաջացած վնասների փոխհատուցման, ժամանակավորապես առաջացած անհամասնությունների վերացման և այլ նպատակներով:

գ. ֆինանսների պետական կարգավորման խնդիրները

Ֆինանսների էության, դրանց նշանակության լուսաբանումը ցույց տվեց, որ ֆինանսները կոչված են իրականացնելու պետական կարգավորման որոշակի խնդիրներ: Այդ խնդիրների լուծումը շուկայական տնտեսության անցման փուլում առավել կարևոր են՝ կապված տնտեսության կայունացման անհրաժեշտության, ճգնաժամային երևույթների հաղթահարման, բյուջեի պակասուրդի կրճատման և բնակչության կենսապայմանների բարելավման հետ:

Այս առումով ֆինանսների պետական կարգավորման հիմնական խնդիրներն են.

- բացահայտել պետության ֆինանսական ռեսուրսները ու դրանց ավելացման հնարավորությունները, կազմակերպել պետական բյուջեի եկամուտների գործընթացը,
- արդյունավետ կազմակերպել պետական բյուջեի եկամուտների բաշխումը, ապահովել այդ ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը,

- մակրոտնտեսական հավասարակշռության ապահովման խնդիրներին համապատասխան՝ ապահովել ֆինանսական ռեսուրսների և ծախսերի միջև հաշվեկշռվածությունը ինչպես ամբողջ տնտեսության, այնպես էլ նրա առանձին հատվածների ու համայնքների առումով:

Ֆինանսների պետական կարգավորման խնդիրները իրականացվում են պետական բյուջեի բաշխման, վերաբաշխման և հսկողության միջոցով:

Ֆինանսների այդ գործառնությունների իրականացման նշանակությունը էլ ավելի է մեծացել շուկայական տնտեսության անցման փուլում՝ կապված ազատ մրցակցության, ազատ ձեռնարկատիրական գործունեության ծավալման, ազատ գնագոյացման և հարկային նոր քաղաքականության անցման և բյուջեի եկամուտների բաշխման հետ:

Ֆինանսների բաշխման, վերաբաշխման և հսկողության դերի ու նշանակության բարձրացման կարևորությունը պայմանավորված է հարկային ապառքների կրճատման, նախատեսված ժամկետներում հարկերի վճարման, արտադրության զարգացման ու տնտեսության կայունացման, շուկայում պահանջարկի ու առաջարկի միջև պատշաճ հավասարակշռության ապահովման, ֆինանսական հարաբերությունների կարգավորման ու զարգացման անհրաժեշտությամբ:

Վերարտադրության գործընթացի զարգացմանը զուգընթաց կատարելագործվում է նաև ֆինանսների համակարգը՝ իր օղակներով հանդերձ, որոնցից յուրաքանչյուրը բնութագրում է ֆինանսական հարաբերությունների առանձնահատուկ կողմերը:

Ֆինանսների համակարգը ներառում է հետևյալ հիմնական օղակները.

1. պետական և մասնավորեցված ձեռնարկությունների, ընկերությունների ֆինանսները,
2. հարկերը և հարկային համակարգը,
3. պետական բյուջեն և բյուջետային համակարգը,
4. ֆինանսական հատուկ կենտրոնացված ֆոնդերը, պետական և ոչ պետական ապահովագրական ֆոնդերը, պետական կենսաթոշակային ապահովության և սոցիալական ապահովության ֆոնդերը,
5. վարկային ֆոնդերը և բանկային համակարգը:

Թեմայի առանձնահատկությունից ելնելով՝ կանդիդատանք հարկաբյուջետային քաղաքականության և ֆինանսական համակարգի օղակներից միայն հարկերի և հարկային համակարգի, ինչպես նաև բյուջետային համակարգի հիմնահարցերին:

13.2. Հարկերի էությունը և ՀՀ հարկային համակարգը

ա. Հարկերի սոցիալ-տնտեսական էությունը

Ֆինանսական օղակների համակարգում առանձնահատուկ նշանակություն ունի հարկային համակարգը, որը պետության գոյատևման հիմքն է:

Հարկերի և հարկային հարաբերությունների հետ կապված հիմնահարցերը մարդկությանը հետաքրքրել են դեռ վաղ անցյալում, երբ հարկերը գանձվում էին թե՛ բնեղեն և թե՛ փողի տեսքով և համարվում էին պետական գանձարանի եկամուտների ավելացման հիմնական աղբյուրը: Ապրանքափողային հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց, աստիճանաբար հարկերի փողային ձևը դառնում է գերիշխող: Դա նշանակում է, որ հարկը և հարկային հարաբերությունները պատմականորեն առաջացել են հասարակության սոցիալական խմբերի ու պետության առաջացման հետ միաժամանակ:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում հարկային հարաբերությունների և առանձին հարկատեսակների ձևավորման ու դրանց շարժի գործընթացը կազմում է համախառն ազգային արդյունքի բաշխման ու վերաբաշխման ընդհանուր գործընթացի բաղկացուցիչ մասը, որի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս պարզել այդ արտադրանքի արժեքի ձևավորման մեխանիզմը, որոշել հարկերի էությունը և բնույթը եկամուտների շարժի ընդհանուր հոսքի մեջ: Հարկային հարաբերությունները ձևավորվում են արտադրության և շրջանառության ոլորտում ծախսերի և եկամուտների կազմավորման ընթացքում: Այդ հարաբերությունների կարգավորման նպատակը սոցիալական խմբերի, սեփականության տարբեր ձևերի պայմաններում գործող տնտեսավարող սուբյեկտների և պետության շահերի զուգակցումն է:

Ինչպես տեսնում ենք, հարկերի միջոցով իրականացվող ազգային եկամտի վերաբաշխման գործընթացը վերարտադրության միասնական գործընթացի բաղկացուցիչ մասն է և արտացոլում է առանձնահատուկ արտադրական հարաբերություններ: Հարկերի բովանդակությունը հասկանալու համար պահանջվում է հետազոտել դրա էությունը, հիմնական հատկանիշները, առանձնահատկությունները և դերը ֆինանսական հարաբերությունների համակարգում:

«Հարկը պետական և հասարակական կարիքների բավարարման նպատակով կատարվող համապարտադիր և անհատույց վճար է, որը գանձվում է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից, իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկություններից՝ հարկային օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով, չափերով ու սահմանված ժամկետներում»¹:

Հարկերը ժամանակակից պայմաններում դասվում են հիմնական ֆինանսական կատեգորիաների շարքը: Հարկերը ձևավորում են պետու-

¹ «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքը:

թյան ֆինանսական ռեսուրսները և նպաստում են տնտեսական, սոցիալական քաղաքականության իրականացմանը:

Ինչպես մյուս կատեգորիաները, այնպես էլ հարկերը, որպես ֆինանսական կատեգորիա, արտացոլում են որոշակի հարկային հարաբերություններ և համարվում են ֆինանսական հարաբերությունների բաղկացուցիչ մասը:

Միաժամանակ, հարկերը, արտահայտելով ֆինանսական հարաբերություններին բնորոշ գծեր, ունեն իրենց առանձնահատկությունները, շարժման ինքնուրույն ձևը, դրսևորում են յուրահատուկ վարքագիծ՝ ներգործելով գների, պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության, բնակչության իրական եկամուտների վրա:

Հարկային հարաբերությունների բնորոշ առանձնահատկությունը համախառն ազգային արդյունքի վերաբաշխման և նոր արժեքի մի մասի հավաքագրման գործընթացն է, որի հաշվին ձևավորվում են պետության ֆինանսական ռեսուրսները:

Հարկերի ձևով ստացված ֆինանսական ռեսուրսները մի կողմից նախադրյալներ են ստեղծում պետության գործառույթների իրականացման, իսկ մյուս կողմից՝ սոցիալական ոլորտի վերարտադրության գործընթացի կազմակերպման համար:

Պետության հարկային եկամուտների ձևավորումը կարգավորվում է հարկերի մասին օրենքով, ինչպես նաև առանձին հարկատեսակների ու մաքսային օրենքներով ու օրենսդրական ակտերով, որոնք մշտապես վերանայվում և փոփոխվում են:

Այժմ ծանոթանալով ՀՀ հարկային օրենսդրությանը և փորձենք պարզել, թե ինչպիսի հարկային օրենքներով են կարգավորվում հարկային հարաբերությունները և որոնք են ՀՀ հարկային օրենսդրության հիմնական գծերը:

բ. ՀՀ հարկային օրենսդրությունը

ՀՀ-ում, շուկայական նոր կառույցների ձևավորմանը զուգընթաց, կատարվեցին բազմապիսի և բազմաբնույթ բարեփոխումներ, որոնց շարքում առանձնահատուկ նշանակություն ունեցավ անցումը նոր հարկային համակարգին: Շուկայական տնտեսությանն անցման շրջանի հիմնախնդիրների հետևողական լուծումը հարկաբյուջետային հարաբերությունների կատարելագործման և դրան համապատասխան նոր հարկային ռազմավարության մշակման պահանջներ առաջադրեց: Այդ նպատակով հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից 1992թ. ապրիլին ընդունվեց ՀՀ օրենքը հարկերի և տուրքերի մասին, որտեղ սահմանվեցին այն հիմնական հարկատեսակները, որոնք պարտավոր էին վճարել բոլոր հարկատուները:

Հարկային օրենսդրության հիմնական դրույթներով սահմանվեցին ՀՀ-ում գործող հարկերի, տուրքերի ընդհանուր հասկացությունները, հարկման օբյեկտներն ու հարկ վճարող սուբյեկտները, հարկային վճարումների գործընթացի իրականացման ժամանակ զանազան խախտումների համար պատասխանատվությունը, զանազան պատճառներով առա-

ջացած հարկային վեճերի լուծման կարգը և այն հիմնական սկզբունքները, որոնցով կարգավորվում են հարկային հարաբերությունները:

Հարկային հարաբերությունների հետագա կատարելագործումը պայմանավորված էր առանձին հարկատեսակների գծով մի շարք հոդվածներում փոփոխությունների ու լրացումների կատարմամբ, ինչպես նաև նոր հարկատեսակների ձևավորմամբ:

1997թ. ՀՀ ազգային ժողովը հաստատեց մինչ այդ կատարված փոփոխություններն ու լրացումները ընդգրկող հարկային նոր օրենսդրություն:

«Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքը Ազգային ժողովի կողմից վերջին անգամ ընդունվել է 1997թ. ապրիլի 14-ին և գործողության մեջ դրվել նույն տարվա մայիսի 30-ին:

Նոր հարկային օրենսդրության ընդհանուր դրույթներին համապատասխան՝ հարկերի հաշվարկման մեխանիզմներում կատարվեցին փոփոխություններ ու լրացումներ, որոնք ավելի պարզություն ու կոնկրետություն մտցրին հարկային հարաբերությունների կարգավորման գործընթացներում:

Հանրապետությունում հարկային հարաբերությունները կարգավորվում են.

- Նախ՝ գործող հարկային օրենսդրությամբ, որը ներառում է ՀՀ օրենքը «Հարկերի մասին», ինչպես նաև առանձին հարկատեսակների, մասնավորապես՝ ավելացված արժեքի հարկի (ԱԱՀ), ակցիզային հարկի, շահութահարկի, եկամտահարկի, հողի հարկի, գույքահարկի և պարզեցված հարկի օրենքները:

- Երկրորդ, Կառավարության կողմից ընդունված որոշումներով, ինչպես նաև հարկային օրենսդրությամբ սահմանված դեպքերում ու սահմաններում:

- Երրորդ, Հայաստանի Հանրապետության հարկային մարմինների (այսուհետև՝ Պետական եկամուտների նախարարություն), ինչպես նաև օրենքով սահմանված պետական կառավարման այլ մարմինների կողմից ընդունված նորմատիվային ակտերով, որոնք կարող են վերանայվել ու փոփոխվել Կառավարության որոշումներով և գործողության մեջ դրվել Ազգային ժողովում այդ որոշումները վավերացվելուց հետո:

Հարկային օրենսդրության պահանջների համաձայն՝ բոլոր տնտեսավարող սուբյեկտները պարտավոր են հարկերը վճարել սահմանված ժամկետներում, եթե օրենսդրությամբ արտոնություններ չեն նախատեսված: Կառավարության որոշման համաձայն՝ վերոհիշյալ հարկատեսակների գծով կարող են սահմանվել դրանց փոխարինող հաստատագրված վճարներ:

Հանրապետությունում հարկային օրենսդրությամբ ներկայումս սահմանվել և գործում են հետևյալ արտոնությունները՝ հարկվող օբյեկտի նվազեցում, հարկային դրույքաչափերի պակասեցում, հարկի հաշվարկման և վճարման ժամկետների հետաձգում: Որոշակի արտոնություններ են նախատեսված նաև առանձին հարկատուների կողմից հարկային հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը խախտելու

դեպքում օրենսդրությամբ հաշվարկված տույժերից ու տուգանքներից ազատման, դրանց նվազեցման, ինչպես նաև վճարման ժամկետների երկարացման ուղղությամբ:

Գործող հարկային օրենսդրության համաձայն՝ հաշվարկված հարկերը, ըստ տեսակների, վճարվում են ՀՀ պետական և համայնքային բյուջեներ և ձևավորում են հանրապետության համախմբված բյուջեի եկամուտները: Օրենսդրությամբ նախատեսված են պետական բյուջեի և համայնքային բյուջեի եկամուտները ձևավորող հարկատեսակները, որոնց հանգամանորեն կանդրադառնանք բյուջեի եկամուտների ձևավորման հարցը քննարկելիս:

գ. Հարկերի հիմնական տեսակները և դրանց դասակարգումը

Հարկային համակարգը բոլոր երկրներում ներառում է հարկերի տարբեր տեսակներ, որոնք ունեն ազգային և տարածաշրջանային նշանակություն: Դա նշանակում է, որ հարկային համակարգը ներկայացնում է հարկերի առանձին տեսակների ամբողջությունը, որոնք սահմանվում են օրենսդրությամբ՝ պետական իշխանության մարմինների կողմից:

ՀՀ-ում գոյություն ունեցող հարկերը կարելի է դասակարգել՝ հաշվի առնելով, թե հարկի այս կամ այն տեսակը բյուջեի որ օղակն է մուտք լինում՝ պետական, թե՝ տեղական, որը միաժամանակ հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմել այդ բյուջեների եկամուտների ձևավորման աղբյուրների մասին:

Այդ սկզբունքով հարկերը դասակարգվում են հանրապետական բնույթի և տեղական բնույթի հարկերի: Հանրապետական բնույթի հարկերը ձևավորում են պետական բյուջեի հարկային եկամուտները:

Համաձայն ՀՀ հարկերի մասին օրենքի դրույթների՝ պետական բյուջեի եկամուտները ձևավորվում են հետևյալ հարկային և ոչ հարկային եկամուտներից՝ ավելացված արժեքի հարկ (ԱԱՀ), ակցիզային հարկ, շահութահարկ, եկամտահարկ, գույքահարկ, հողի հարկ, պարզեցված հարկ, մաքսային տուրք, հաստատագրված վճարներ, բնական պաշարների օգտագործման և բնապահպանական վճարներ:

Տեղական բնույթի հարկային եկամուտները ձևավորում են տեղական բյուջեի եկամուտները, որոնց առավել հանգամանորեն կանդրադառնանք առանձին:

Հարկային համակարգում ներառված հարկերը, ըստ գանձման եղանակի, ինչպես նաև հարկ վճարողների ու պետության փոխհարաբերության հատկանիշի, դասակարգվում են.

1. ուղղակի հարկեր,
2. անուղղակի հարկեր,
3. սոցիալական ապահովագրության վճարներ:

Ուղղակի հարկերը անմիջաբար կապված են եկամուտների և ունեցվածքի հետ ու գանձվում են հարկ վճարողներից: Դա նշանակում է, որ այդ հարկատեսակները վճարվում են ստացված եկամուտներից, այդ թվում՝ աշխատավարձից, շահույթից, շահութաբաժնից, ռենտայից, տոկոսից, ինչպես նաև ունեցվածքից, այդ թվում՝ գույքից, շինություններից և

այլն: Այս տեսակետից ուղղակի հարկերի շարքը կարելի է դասել շահութահարկը, եկամտահարկը, հողի հարկը, գույքահարկը, ինչպես նաև պարզեցված հարկը:

Անուղղակի հարկերը գանձվում են հարկ վճարողներից անուղղակիորեն և ներառվում են ապրանքների գների ու ծառայությունների սակագների կազմում: Անուղղակի հարկեր են ավելացված արժեքի հարկը և ակցիզային հարկը:

Հարկերի հաջորդ խումբը սոցիալական ապահովագրության վճարներն են, որոնք գործող օրենսդրական ու նորմատիվային ակտերի համաձայն, ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք վճարում են սոցիալական ապահովագրության ֆոնդերին:

Հարկային եկամուտները ներկայացնում են պետության ֆինանսական ռեսուրսների առաջացման հիմնական աղբյուրները և որոշիչ դեր են կատարում բյուջեի եկամուտների ձևավորման, տնտեսության կայունացման, պետության գործառույթների կատարման, սոցիալ-տնտեսական նպատակային խնդիրների լուծման և բնակչության կենսապայմանների բարելավման գործում:

Հարկերի հիշատակված տեսակների միջև հարաբերակցությունը տնտեսության զարգացման առանձին փուլերում մշտապես փոփոխվել է՝ կապված առանձին երկրների տնտեսական զարգացման և իրականացվող հարկային քաղաքականության առանձնահատկության հետ: Դրան համապատասխան՝ զարգացած երկրներում հարկային քաղաքականության բնագավառում կատարված փոփոխությունները իրենց ներգործությունն են ունենում ուղղակի, անուղղակի և սոցիալական ապահովագրության վճարների հարաբերակցության փոփոխության վրա: Այսպես, ժամանակակից պայմաններում առանձին երկրներում բավականին աճել են սոցիալական ապահովության ֆոնդերին կատարվող վճարումները, որը հաճախ իր աճի տեմպերով գերազանցում է ուղղակի և անուղղակի հարկերի աճի տեմպերը (տե՛ս աղյուսակ 13.1):

Աղյուսակ 13.1

Հարկերի առանձին տեսակների կառուցվածքը առաջատար երկրների բյուջեներում (%)¹

N	Երկրներ	Ուղղակի հարկեր	Անուղղակի հարկեր	Սոցիալական ապահովագրական վճարներ
1	ԱՄՆ	48	27.1	24.9
2	Անգլիա	40.3	38.9	20.8
3	Ֆրանսիա	19.1	36.0	44.9
4	ԳՖՀ	31.6	30.9	37.5
5	Ճապոնիա	40.2	29.4	30.4

Ուղղակի հարկերի բաժինը, բացառությամբ Ֆրանսիայի, բավականին բարձր է և կազմում է միջին հաշվով 37.0%, անուղղակի հար-

¹ Сутармина И.Н., Налоги капиталистического государства М. Стр.90.

կերինը՝ մոտ 27.0%, իսկ սոցիալական ապահովագրության վճարները խիստ տատանվում են, որը համեմատաբար բարձր է Ֆրանսիայում (44.9%), Գերմանիայում (37.5%) և Ճապոնիայում (30.4%):

ՀՀ հարկային եկամուտների կառուցվածքում ուղղակի և անուղղակի հարկերի բաժինը 1999 թ. համապատասխանաբար կազմել են 20.4 և 47.4 %, ոչ հարկային եկամուտներինը, սոցիալական ապահովության վճարների հետ միասին՝ 32.2%: Հարկերի այդ տվյալների կառուցվածքին ավելի հանգամանորեն կծանոթանանք բյուջեի եկամուտների գծով տեղաշարժերը լուսաբանելիս:

Այսպիսով, հարկերի հիմնական տեսակների ու դրանց դասակարգման միջոցով հարկերի կառուցվածքային տվյալների ուսումնասիրությունը մի կողմից ցույց է տալիս դրանց միջև հարաբերակցության վիճակը և ունեցած հետևանքները, իսկ մյուս կողմից հիմք է հանդիսանում հարկային քաղաքականության կատարելագործման ուղղությամբ միջոցառումների մշակման և դրանց կառուցվածքի բարելավման համար:

13.3. խթանող հարկային քաղաքականությունը

ա. Հարկային քաղաքականության մակրոտնտեսական մոտեցումները

Պետության կողմից արտադրատնտեսական գործունեությունը իրականացնելու նպատակով պահանջվող ծախսերի ֆինանսավորման, ինչպես նաև պետության գործառնությունների իրականացման համար անհրաժեշտ եկամուտների ձևավորման հիմնական աղբյուրը հարկերն են, պետական տուրքերը, ոչ հարկային եկամուտները, ինչպես նաև փոխառությունների ձևով ստացված եկամուտները:

Դա նշանակում է, որ յուրաքանչյուր երկրում հարկային քաղաքականության իրականացման հիմնական նպատակը անհրաժեշտ քանակության հարկային եկամուտների ձևավորումն է՝ ըստ գործող հարկային օրենսդրության ու սահմանված նորմատիվային ակտերի:

Փորձը ցույց է տալիս, որ յուրաքանչյուր երկրում իրականացվող հարկային քաղաքականության շնորհիվ մի դեպքում կարող են ապահովվել բարձր հարկային եկամուտներ՝ հարկային դրույքաչափերի անընդհատ վերանայման ճանապարհով, որի հիմնական նպատակը բյուջեի հարկային եկամուտների ավելացումն է և համախառն ներքին արդյունքի կառուցվածքում հարկային եկամուտների տեսակարար կշիռի բարձրացումը: Մյուս դեպքում՝ հարկային քաղաքականությունը կարող է հանգեցնել հարկային եկամուտների կրճատման և հարկերի խթանող դերի բարձրացման:

Հարկային քաղաքականության նշված ուղղություններից առաջինը մակրոտնտեսագիտության կողմից ընդունվել է որպես տնտեսությունը կաշկանդող, իսկ երկրորդը՝ որպես խթանող հարկային քաղաքականություն:

Հարկային ճկուն քաղաքականության իրականացման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ հարկերի ավելացումը, հարկային դրույքաչափերի վերանայումները պետք է համատեղելի լինեն տնտեսական արդյունավետության բարձրացման, արտադրության գործոնների արդյունավետ բաշխման և օգտագործման հետ:

Դա նշանակում է, որ հարկային քաղաքականությունը պետք է խթանի ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը և բացառի այնպիսի երևույթների առկայությունը, որոնք կհանգեցնեն գների բարձրացման, պահանջարկի և առաջարկի կտրուկ փոփոխման, սոցիալական շերտավորման խորացման: Նման իրավիճակը կանդրադառնա վճարունակության մակարդակի իջեցման վրա, որի հետևանքով պահանջարկի աստիճանաբար կրճատումը կհանգեցնի նաև առաջարկի տեղաշարժերի՝ տնտեսավարող սուբյեկտները կսկսեն ուղիներ փնտրել հարկերից խուսափելու, սովորաբար տնտեսության շրջանակները ընդլայնելու համար:

Այստեղից հետևում է, որ հարկերի անընդհատ աճը և դրա հետևանքով գների բարձրացումը, ազդելով պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության փոփոխության վրա, կաշկանդում կամ խոչընդոտում է ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը: Այդ պատճառով նման հարկային քաղաքականությունը հանգեցնում է բացասական հետևանքների, խոչընդոտում է ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը:

Նման իրավիճակը հաղթահարելու նպատակով պահանջվում է ապահովել տնօրինվող եկամուտների ավելացման հնարավորություն, որը պայմաններ է ստեղծում ընդհանուր սպառման ավելացման համար: Ֆունկցիոնալ կախվածությունը սպառման և տնօրինվող եկամտի միջև կարելի է ներկայացնել հետևյալ տեսքով.

$$C=C(Y-T)$$

Եթե հարկային քաղաքականության արդյունքում հարկերը պակասեն, ապա դա դրական ներգործություն կունենա տնօրինվող եկամտի աճի վրա, կխթանի սպառման միջոցների աճը և ազգային խնայողությունների կրճատումը: Դա նշանակում է, որ եթե ընդհանուր սպառումը և պետական սպառումը ավելանան, ապա ազգային խնայողությունների ծավալը կկրճատվի, քանի որ ընդհանուր եկամտից (Y) ավելի մեծ գումարներ կառանձնանան սպառման նպատակներով: Ազգային խնայողության հարցը հանգամանորեն ներկայացվել է 9-րդ գլխում: Մակրոտնտեսագիտության կողմից հարկերի խթանող քաղաքականությունը և դրա դրական հետևանքները հիմնավորվում են հարկերի պակասեցման և դրա շնորհիվ՝ տնօրինվող եկամտի ավելացման միջոցով: Դրան համապատասխան, եթե հարկերը կրճատվեն ΔT չափով, ապա տնօրինվող եկամուտը (Y-T) կմեծանա ΔT չափով: Այսինքն՝ ընդհանուր սպառումը կարող է փոխվել $MPC \times \Delta T$ չափով: Ամբողջական արդյունքի վրա հարկերի փոփոխման ազդեցությունը մակրոտնտեսագիտության կողմից որոշվում է հարկային բազմարկի միջոցով, որը ցույց է տալիս, թե հարկերի մեկ տոկոսով իջեցումը որքանով կփոփոխի ամբողջական եկամուտը: Այն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\frac{\Delta Y}{\Delta T} = -MPC / (1-MPC)^1$$

Հարկային խթանող քաղաքականության հիմնական դրույթները առանձին երկրներում տնտեսագետների կողմից հասցվեցին մինչև տնտեսական քաղաքականության աստիճանի, և հարկերի իջեցումը ընդունվեց որպես ազգային արդյունքի աճի հիմնական աղբյուր ու տնտեսության կայունացման հիմնական գործոն:

Այդ դրույթները գնահատվել են դեռևս ԱՄՆ նախագահ Ջոն Քենեդիի կողմից, որը հարկերի իջեցման քաղաքականությունը համարեց տնտեսության խթանման հիմնական գործոններից մեկը:²

Ի դեպ, նման քաղաքականությունը հանգեցրեց ԱՄՆ տնտեսության վերելքի, որի շնորհիվ ՀՆԱ աճը 1964 թ. կազմեց 5.3 %, 1965թ. 6%, գործազրկությունը 1963 թ. 5.7%-ից կրճատվեց մինչև 5.2%, 1964 թ.՝ 4.5%:³

բ. Հարկային խթանող քաղաքականության հորիզոնական և ուղղահայաց սկզբունքները

Երկրի հարկային քաղաքականության շնորհիվ ձևավորված հարկային համակարգը, առանձին հարկերի գծով սահմանված դրույքաչափերը պետք է նպաստեն հարկերի այնպիսի քանակության ձևավորմանը, որը կարող է համատեղելի լինել տնտեսության արդյունավետության բարձրացման, արտադրության կազմակերպման սկզբունքների ու պետության նպատակային խնդիրների հետ:

Հարկային ճիշտ քաղաքականությունը պետք է ապահովի նաև տնտեսավարող սուբյեկտների նկատմամբ հավասարադրական մոտեցման սկզբունք, որը արտադրության արդյունավետության բարձրացման գործում ունի առանձնահատուկ նշանակություն:

Այս հիմնախնդիրը մակրոտնտեսագիտության կողմից լուծվում է հարկային խթանող քաղաքականության հորիզոնական և ուղղահայաց հավասարադրական մոտեցման հիմնարար դրույթներով ու սկզբունքներով:

Հարկային խթանող քաղաքականության հորիզոնական հավասարադրական սկզբունքի էությունն այն է, որ միանման պայմաններում գտնվող և հավասար եկամուտներ ստացող ձեռնարկություններին ու ընկերություններին, որպես հարկատուների, պետք է հավասարադրական մոտեցում ցուցաբերվի: Այսինքն՝ առանձին հարկատեսակների դրույքաչափերի համատեղելիությունը ձեռնարկության, նրա կոլեկտիվի ու պետության նպատակային խնդիրների հետ, կհանգեցնի նրանց շահերի հիմնավոր զուգակցման և հասարակության կենսապայմանների բարձրացման:

Հարկային խթանող քաղաքականության ուղղահայաց հավասարության սկզբունքի հիմնական պահանջն է՝ տնտեսության մասշտաբով

¹ Տե՛ս Մենքյու Գ., «Մակրոէկոնոմիկա», Եր., Հայաստան, 1997:

² Տե՛ս նույնը, էջ 218:

³ Տե՛ս նույնը, էջ 219:

վարել հարկային տարբերակված քաղաքականություն, այսինքն՝ հարկային խթանող քաղաքականությունը այնպես իրականացնել, այնպիսի դրույքաչափեր սահմանել, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի տնտեսությունում տարբեր հասարակական դիրք ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտների նկատմամբ ցուցաբերել տարբեր մոտեցումներ:

գ. Հարկային խթանող քաղաքականությունը և վճարելու հնարավորության սկզբունքը

Հարկային խթանող քաղաքականության ուղղահայաց հավասարության սկզբունքը մակրոտնտեսագիտության կողմից ընդունվել է որպես «վճարելու հնարավորություն», որն ունի խթանող հատկություն և կարող է գործող հարկային քաղաքականությունը համատեղելի դարձնել տնտեսության տարբեր ոլորտներում արտադրության արդյունավետության բարձրացման, նպատակային խնդիրների լուծման և շահերի զուգակցման հետ:

Արտադրության արդյունավետության և հարկային խթանող քաղաքականության համատեղելիություն համարվում է առանձին հարկատեսակների գծով օրենքով սահմանված դրույքաչափերի սահմանային այն մակարդակը, որը համապատասխանում է հարկատուների կողմից հարկ վճարելու հնարավորությանը:

Այդ նպատակով անհրաժեշտ է պարզել և գիտականորեն հիմնավորել, թե վճարելու հնարավորություն ունեցող հարկատուների համար որ սահմանային դրույքաչափը կարող է համարվել հարկման թույլատրելի սահմանային դրույքաչափ և ցույց տալ, թե այդ դրույքաչափը որքան կարող է բարձր լինել վճարման հնարավորություն չունեցողների համար:

Դա նշանակում է, որ եթե գործող հարկային համակարգի առանձին հարկերի դրույքաչափերի մակարդակը սահմանելիս անտեսենք տնտեսությունում գործարարության ծավալման հնարավորության հարցը, ապա տնտեսության մեջ ռեսուրսների օգտագործման բարձր արդյունավետություն, տնտեսական կայունություն և արտադրության աճի կայուն տեմպեր ապահովել հնարավոր չէ:

Եթե հարկային համակարգի առանձին հարկատեսակների դրույքաչափերի առկայության դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտները կարողանում են գործարարության միջոցով եկամուտ ստանալ, նշանակում է՝ տվյալ գործատուի կամ տնտեսավարող սուբյեկտների համար հարկային բեռը տանելի է: Ուստի եթե այս կամ այն բնագավառում տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեությունը հարկվում է ավելի մեծ դրույքաչափերով, ապա գները, դրան համապատասխան, բարձրանում են, որը անդրադառնում է գնողունակության կրճատման վրա: Այսինքն՝ հարկային դրույքաչափերի բարձրացումը հանգեցնում է հարկային բազայի կրճատման, քանի որ արտադրողներին ձեռնառու չէ վնասաբեր ապրանքի իրացումը: Հետևաբար հարկային բեռի աճը հանգեցնում է նաև սպասվելիք հարկային եկամուտների կրճատման, որը բարձր դրույքաչափերի հետևանք է:

Այսպես, օրինակ, ակցիզային հարկի դրույքաչափի բարձրացումը բենզինի յուրաքանչյուր լիտրի դիմաց իր ներգործությունն է ունենում որոշակի ժամանակում (օր, շաբաթ, ամիս) բենզինի հարկման բազայի կրճատման վրա, որն իր հերթին հանգեցնում է ստացվող հարկային եկամտի կրճատման:

Նման իրավիճակը այն բանի հետևանք է, որ բարձր դրույքաչափը հանգեցնում է բենզինի հարկման բազայի կրճատման, այսինքն՝ գների բարձրացման պատճառով ավելի քիչ քանակությամբ բենզին կվաճառվի տվյալ տարում և հարկային եկամուտները կկրճատվեն: Այստեղից հետևում է, որ հարկման բազայի մակարդակը հակադարձ կախվածության մեջ է հարկային դրույքաչափերից: Այսինքն՝ բենզինի համար հարկման բարձր դրույքաչափի սահմանումը հանգեցնում է ոչ թե բենզինի իրացման խթանման, այլ կրճատման, հետևաբար նաև՝ հարկային եկամուտների կրճատման:

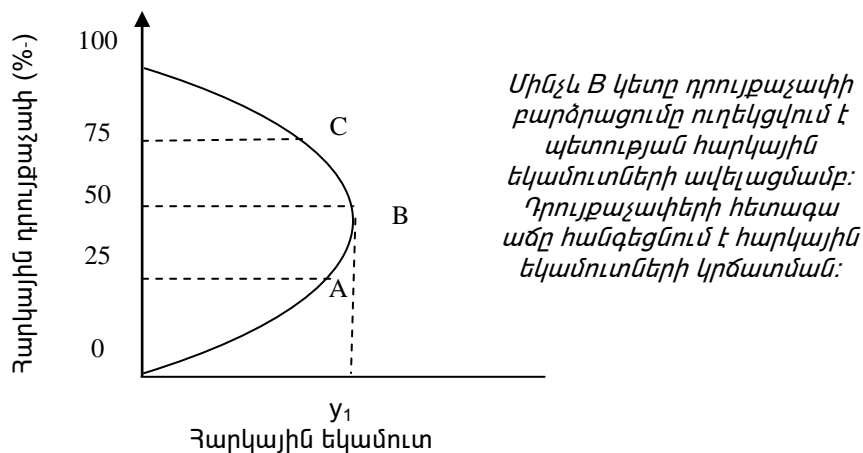
Հարկային դրույքաչափերի ոչ հիմնավոր բարձրացումը բացասական ազդեցություն է ունենում նաև սպառողների և հարկատուների, այսինքն՝ արտադրողների վարքագծի ու նախասիրության վրա: Նրանք սկսում են ուղիներ փնտրել հարկերից խուսափելու համար, ընդլայնվում են ստվեային տնտեսության շրջանակները, որոնք ազդում են հարկային բազայի կրճատման վրա և հանգեցնում հարկային եկամուտների կրճատման:

Այսպիսով, հարկային խթանող քաղաքականության հիմնական խնդիրն է՝ ընտրել դրույքաչափի այն օպտիմալ սահմանը, որն ընդլայնելով հարկային բազան՝ հարկային եկամուտների ավելացման նախադրյալներ կստեղծի:

դ. Հարկային խթանող քաղաքականությունը և Լաֆֆերի կորը

Հարկային խթանող քաղաքականության հիմնական դրույթները տնտեսագիտության մեջ ընդհանրացրել է Արթուր Լաֆֆերը, որը հիմնավորել է, որ հարկերի դրույքաչափի աճը մինչև որոշակի սահման կարող է հանգեցնել հարկային եկամուտների աճի, իսկ որոշակի մակարդակից սկսած՝ բարձր դրույքաչափը ազդում է հարկման բազայի կրճատման վրա և հանգեցնում հարկային եկամուտների նվազեցման: Դրանով նա վերջնականապես հիմնավորում է հարկային եկամուտների և հարկային դրույքաչափերի փոխադարձ կապը, որը տնտեսագիտության մեջ ստացել է Լաֆֆերի կոր անվանումը (տե՛ս նկ. 13.1):

Գրաֆիկում կորը արտահայտում է այն իրողությունը, որ հարկային դրույքաչափը խթանող ֆունկցիայով օժտված է մինչև B կետին համապատասխանող դրույքաչափը, քանի որ հարկային եկամտի առավելագույն ծավալը կարող է ստացվել միայն B դիրքում:

Նկ. 13.1. Լաֆֆերի կորը

Բանն այն է, որ հարկային դրույքաչափի փոփոխության ազդեցությունը հարկային եկամուտների վրա միաժամանակ հանգեցնում է հարկման միջավայրի փոփոխության: Եթե մարդիկ ընտելացել են 25 % դրույքաչափին, նշանակում է՝ դրույքաչափի նվազեցումը կհանգեցնի հարկային եկամտի կրճատման, իսկ եթե դրույքաչափը բարձրացվի, ապա հարկային եկամուտը կաճի, բայց կփոխվի հարկային քաղաքականության խթանող ֆունկցիան, քանի որ վճարունակության ցածր մակարդակի պայմաններում հարկային դրույքաչափի ոչ հիմնավոր բարձրացումը պատճառ կդառնա հարկային բազայի նեղացման, հետևաբար նաև՝ հարկային եկամուտների կրճատման:

Գրաֆիկից միաժամանակ երևում է, որ եթե B կետին համապատասխանող դրույքաչափը ունի խթանող ֆունկցիա և ապահովում է առավելագույն հարկային եկամուտ, ապա 25% դրույքաչափից 50%-ի հասնելու դեպքում ցանկացած կետին համապատասխանող դրույքաչափը կարող է ապահովել հարկային եկամտի ավելացում մինչև y_1 սահմանը: Օպտիմալ սահմանից դրույքաչափի ավելի բարձրացումը կարող է հակադարձ ներգործություն ունենալ՝ կրճատել հարկային եկամուտը և աստիճանաբար հավասարեցնել A կետում ստացվող հարկային եկամտին:

Այսպիսով, հարկային դրույքաչափերի և հարկային եկամուտների փոխկապվածության հետազոտությունը Լաֆֆերի կորի միջոցով ցույց է տալիս, որ հարկման եկամտի մակարդակը հակադարձ համեմատական է հարկման դրույքաչափին: Դա նշանակում է, որ հնարավոր սահմանից բարձր հարկային դրույքաչափերը կարող են հանգեցնել հարկային եկամտի կրճատման, քանի որ հարկատուները բարձր հարկերի պատճառով հաճախ թողնում են գործունեության ոլորտը և զբաղվում իրենց համար շահավետ նոր գործունեությամբ:

13.4. Բյուջետային համակարգը և դրա դերը երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում

Ֆինանսական հարաբերությունների համակարգում առանձնահատուկ նշանակություն ունեն երկրի պետական բյուջեն և բյուջետային համակարգը:

Համախմբված բյուջեն, որպես ֆինանսական համակարգի հիմնական օղակ, իրենից ներկայացնում է պետության փողի միջոցների համապետական ֆոնդերի ձևավորման և օգտագործման հիմնական ֆինանսական պլանը:

ՀՀ ներկայիս պետական կառուցվածքին ու վարչատարածքային բաժանմանը համապատասխան՝ Սահմանադրության 104-րդ հոդվածի համաձայն՝ բյուջետային համակարգը ներառում է հանրապետության պետական բյուջեն և տեղական բյուջեները, որոնք 1999 թ. պետական բյուջեում դիտարկվում են որպես համախմբված բյուջե (տե՛ս աղյուսակ 13.2):

Աղյուսակ 13.2

Համախմբված բյուջեի ցուցանիշներ² (1998-1999 թթ.)

	1998		1999	
	մլն դրամ	% ընդհանուրի նկատմամբ	մլն դրամ	% ընդհանուրի նկատմամբ
Համախմբված բյուջեի եկամուտներ և պաշտոնական տրանսֆերտներ, ընդամենը	198772.1	100	221196.6	100
Այդ թվում՝ հարկային եկամուտներ	124973.0	62.9	150743.3	68.1
Պետական (տեղական) տուրքեր	11482.9	5.8	11265.5	5.1
Ոչ հարկային եկամուտներ	24167.1	12.1	18983.6	8.6
Կապիտալի գործառնություններից եկամուտ	424.9	0.2	648.8	0.3
Պաշտոնական տրանսֆերտներ	16091.7	8.1	13833.4	6.3
Սոցապ հիմնադրամ	21632.4	10.9	25722.0	11.6
Ծախսեր, ընդամենը	233845.4	100	279592.8	100
Այդ թվում՝				
Պետական բյուջե	194308.1	83.1	233875.6	83.7
Համայնքների բյուջեներ	10441.2	4.5	10075.2	3.6
Սոցապ հիմնադրամ	29096.1	12.4	35642.0	12.7
Համախմբված բյուջեի պակասուրդ (-), հավելուրդ	-35073.3		-58396.2	

² ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 1999թ. հունվար-դեկտեմբերին, Երևան, 2000թ., էջ 97:

Հանրապետության բյուջետային համակարգի միասնությունը երաշխավորված է բյուջեների կազմման ընդհանուր սկզբունքներով, եկամուտների և ծախսերի բյուջետային դասակարգման, դրանց հաշվառման ու հաշվարկման համասեռությամբ, ինչպես նաև դրանց եկամուտների ձևավորման դրամարկղային կատարման ընդհանրությամբ:

Բյուջետային համակարգում առանձնահատուկ դեր ունի պետական բյուջեն, որի միջոցով ապահովվում են մակրոմակարդակի արժեքային համամասնությունները: Պետական բյուջեի ձևավորման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է պետության հիմնական գործառույթների կատարման անխուսափելիությամբ, ոչ արտադրական ոլորտի գործունեության ծավալման անընդհատության ապահովման կարևորությամբ, մասնավորապես՝ գիտության և կրթության, առողջապահության, մշակույթի, երկրի պաշտպանության, կառավարման ապարատի պահպանման և այլ գործառնությունների ծավալման կարևորությամբ:

Իրականում պետական բյուջեն համարվում է շուկայական տնտեսության պետական կարգավորման հիմնական լծակներից մեկը, քանի որ դրանում է կենտրոնացվում երկրի ամբողջ դրամական ռեսուրսների մեծ բաժինը, որը տնօրինում է կառավարությունը: Միևնույն ժամանակ, երկրի պետական բյուջեն պետք է դիտարկել նաև որպես պետական եկամուտների և ծախսերի միասնական պլան: Այս առումով կառավարության հիմնական խնդիրներից է նաև ապահովել պետական բյուջեի եկամուտների և ծախսերի միջև այնպիսի հավասարակշռություն, որը կարող է երաշխավորել տնտեսական նպատակային խնդիրների լուծում:

Պետական բյուջեն արտահայտում է պետության, ֆիզիկական անձանց և իրավաբանական անձանց միջև ամբողջական ֆինանսական հարաբերությունները և կոչված է ձևավորելու երկրի կենտրոնացված միասնական դրամական ֆոնդերը: Պետական բյուջեի կարևոր նշանակությունն արտահայտվում է նաև նրանում, որ պետական բյուջեի միջոցով կառավարությունն ազդում է ֆինանսական ենթակառուցվածքների ձևավորման ու զարգացման, արտադրության խթանման, ինչպես նաև տնտեսությունը կայունացնելու, ֆինանսական անկայունությունը և ճգնաժամային իրավիճակը հաղթահարելու, բնակչության սոցիալական պաշտպանվածության մակարդակը բարձրացնելու վրա: Բյուջետային համակարգում առանձնահատուկ նշանակություն ունեն նաև տեղական բյուջեները, որոնց դերին ու նշանակությանը վերաբերող հիմնահարցի լուսաբանմանը կանդիդատառնաձև աշխատանքի առանձին բաժնում:

Պետական բյուջեի կառուցվածքը տարբեր երկրներում ունի կառուցվածքային տարրերի տարբերություններ: Օրինակ, ԱՄՆ-ում ֆիզիկական անձանցից գանձվող հարկերը բյուջեի ընդհանուր եկամուտների կառուցվածքում կազմում են շուրջ 60%, Ռուսաստանում՝ 10-12%:

Շուկայական տնտեսությանն անցման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված, ինչպես նաև կառուցվածքային լուրջ փոփոխությունների կատարման, հարկային նոր քաղաքականության անցման շնորհիվ ամբողջությամբ վերակառուցվեց հանրապետության պետական բյուջեի եկամուտների կազմն ու կառուցվածքը (տե՛ս աղյուսակ 13.3):

Պետական բյուջեի եկամուտների կառուցվածքը

	1988թ. հունվար- դեկտեմբեր	1999թ. հունվար- դեկտեմբեր	2000թ. հունվար- դեկտեմբեր
Եկամուտներ և պաշտոն. տրանս- ֆերտներ ընդամենը՝	100	100	100
Այդ թվում՝ Ընդամենը եկամուտներ	90.5	92.6	95.1
Որից Ա. Ընթացիկ եկամուտներ Այդ թվում՝	90.2	22.2	
1. Հարկային եկամուտներ	71.4	78.3	83.5
Այդ թվում Ա.Ա.Հ.	35.3	35.8	39.2
Շահութահարկ	7.3	11.3	11.9
Եկամտահարկ	8.0	8.9	7.8
Ակցիզային հարկ	11.8	11.6	14.8
Գույքահարկ	0.1	0.2	0.1
Հողի հարկ	-	0.1	-
Մաքսատուրք	6.2	4.3	5.0
Հաստատագրված վճարներ	2.3	2.7	2.3
Բնական պաշարների օգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանման համար վճարներ	0.4	3.5	2.4
2. Պետական տուրք	5.9	5.2	5.1
3. Ոչ հարկային եկամուտներ	12.9	8.7	6.5
Կապիտալի գործառնություններից եկամուտներ	0.3	0.4	0
Պաշտոնական տրանսֆերտներ	9.5	7.4	4.9

Բավական է նշել, որ 1999 թ. պետական բյուջեի եկամուտները հիմնականում համալրվել են ներքին աղբյուրների հաշվին և կազմել են 92.6%, իսկ 2000թ.՝ 95.1 %:

Պետական բյուջեի եկամուտների կառուցվածքային տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հարկային եկամուտների գծով մուտքերը կազմել են 145693.6 մլն դրամ, որը տարեկան նախատեսվածի 96.6%-ն է, իսկ ընդհանուր եկամուտների և պաշտոնական տրանսֆերտների՝ 78.3 %-ը: Ի դեպ, վերջինս 2000 թ. կազմել է 83.5 %:

Պետական բյուջեի հարկային եկամուտների 54%-ը բաժին է ընկնում անուղղակի հարկերին, այդ թվում՝ ավելացված արժեքի հարկին՝ 39.2 %, իսկ ակցիզային հարկին՝ 14.8%:

Ակցիզային հարկի գծով եկամուտների 66.0%-ը բաժին է ընկնում ՀՀ ենթակառուցվածքային ենթակառուցվածքային ապրանքներին:

Ուղղակի հարկերի 25.8%-ը ապահովվել է շահութահարկի և եկամտահարկի մուտքերի հաշվին: Պետական բյուջեի եկամուտների ձևավորման նպատակը պետության գործառնություններին համապատասխան ծախսումների իրականացումն է: ՀՀ պետական բյուջեի օրենքի հիմնական դրույթներին համապատասխան՝ պետական բյուջեի ձևավորված եկամուտները ծախսվում են հետևյալ հիմնական ուղղություններով (տես՝ աղյուսակ 13.4):

Աղյուսակ 13.4

Պետական բյուջեի ծախսերի վերաբերյալ տվյալներ՝ ըստ բյուջետային ծախսերի գործառնական դասակարգման խմբերի (մլն դրամ)

	1998թ. հունվար դեկտեմբեր	1999թ. հունվար դեկտեմբեր	2000թ. հունվար- դեկտեմբեր
1. Ընդամենը ծախսեր Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	204600.1 100	244336.8 100	221117.6 100
Այդ թվում՝			
2. Ընդհանուր բնույթի պետական ծառայություններ Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	21750.1 10.6	20739.3 8.5	21207.8
3. Պաշտպանություն Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	33706.9 16.5	38412.6 15.7	9.4
4. Հասարակական կարգի պահպանություն և անվտանգություն Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	13112.5 6.4	14706.4 6.0	36715.9 16.2
5. Կրթություն Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	19730.9 9.6	22655.2 9.3	28443.0 12.5
6. Առողջապահություն Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	13687.2 6.7	13826.8 5.7	9645.3 4.3
7. Սոցիալական ապահովագրություն և սոց. ապահովություն Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	19957.6 9.8	28739.2 11.8	22044.2 10.2
8. Մշակույթ, սպորտ և կրոն Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	4079.7 2.0	3835.6 1.6	3703.8 1.6
9. Բնակարանային կոմունալ տնտեսություն Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	9281.5 4.5	13866.6 5.7	12482.4 5.5
10. Վառելիքա-էներգետիկ համալիր Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	8112.8 4.0	3660.7 1.5	2819.7 3.2

11. Գյուղատնտեսություն, անտառային և ջրային տնտեսություն, ձկնաբուծություն Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	12156.6 5.9	25776.3 10.5	15795.4 6.9
12. Լեռնահանքային արդյունաբերություն և հանքային հանածոներ Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	1409.5 0.7	5943.3 2.4	453.0 0.2
13. Տրանսպորտ և կապ, ճանապարհային տնտեսություն Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	10020.7 4.9	11578.0 4.7	6113.4 2.7
14. Այլ տնտեսական ծառայություններ Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	2868.8 1.4	3614.8 1.5	19.2 0
15. Հիմնական խմբին չդասվող ծախսեր Տոկոսով, ընդամենի նկատմամբ	34725.3 17.0	36982.0 15.1	46767.1 21.1

Ընդհանուր բնույթի պետական ծառայությունների ուղղությամբ բյուջեից ծախսերի կատարմանը զուգընթաց, այնուհետև ծախսումները բաշխվում են ըստ նպատակայնության, մասնավորապես՝ երկրի պաշտպանության, հասարակական կարգի պահպանության, սոցիալական ոլորտների պահպանման և զանազան այլ ծառայությունների կատարման համար:

Անցումային շրջանի սկզբնական տարիներից սկսած առ այսօր՝ որոշակի տեղաշարժեր են կատարվել պետական բյուջեի ծախսային ուղղություններում: Ի դեպ, սկզբնական տարիներին ծախսերի կազմում զգալի բաժին էին կազմում տնտեսության կայունացման, ճգնաժամային երևույթների հաղթահարման ուղղությամբ կատարվող ծախսերը, որոնք աստիճանաբար նվազման միտում ցուցաբերելով՝ նախադրյալներ ստեղծեցին մյուս ուղղությունների գծով ծախսումների ավելացման համար:

Պետական բյուջեի ծախսային ուղղությունների կառուցվածքային տվյալների համաձայն՝ բարձր տեսակարար կշիռ ունեն պաշտպանության, սոցիալական ապահովագրության և սոցապահովության, գյուղատնտեսության, անտառային և ջրային տնտեսության ու ձկնաբուծության խմբերի գծով կատարված ծախսումները:

13.5. Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրները

Վերջին տասնամյակում մակրոտնտեսագիտության կողմից հետազոտվող ֆինանսական հարաբերություններին առնչվող հիմնահարցերի համակարգում առանձնահատուկ նշանակություն ունի պետական բյուջեի պակասուրդի հիմնահարցը:

Բավական է նշել, որ մակրոտնտեսագիտության կողմից դարի երկրորդ կեսին և մասնավորապես 1960-1970թթ. ենթադրվում էր, որ բյուջեի պակասուրդը ժամանակավոր երևույթ է, որը հեշտությամբ հնարավոր

է հաղթահարել: Սակայն, 1970թ.-ից հետո, մասնավորապես՝ 1980-ական թվականներին, երբ գնալով մեծանում էր բյուջեի պակասուրդը և մեծ չափերի հասնում, ինչպես տնտեսագետները, այնպես էլ քաղաքագետները սկսեցին նոր մոտեցումներ ցուցաբերել պակասուրդին:

Բյուջեի պակասուրդը նրա ծախսերի գերազանցումն է ստացված եկամուտներից: Առաջավոր երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ չնայած բյուջեի հարկային և ոչ հարկային եկամուտների անընդհատ աճին, այնուամենայնիվ շատ երկրներում զգալի չափերի է հասնում բյուջեի պակասուրդը:

Այսպես, օրինակ՝ ԱՄՆ-ում, նախագահ Բուշի ղեկավարման տարիներին և հատկապես 1992թ., բյուջեի եկամուտները նախատեսվել են 1165 մլրդ դոլար և 1446 մլրդ դոլարի ծախս: Այսինքն՝ պակասուրդը կազմել է 281 մլրդ դոլար: Ռուսաստանի ֆեդերալ բյուջեի պակասուրդը 1999թ. կազմել է 101.4 մլրդ ռուբլի, որը համախառն ազգային արդյունքի 2.5%-ն էր:

Հայաստանի Հանրապետությունում պետական բյուջեի պակասուրդը 1999թ. կազմել է 59.2 մլրդ դրամ:

Այժմ փորձենք լուսաբանել պակասուրդի առաջացման պատճառները և նշել դրանց վերացման կամ նվազագույնի հասցնելու ուղիներն ու հնարավորությունները:

Այդ նպատակով անհրաժեշտ է որոշակի զուգահեռներ անցկացնել պետական բյուջեի եկամուտների և ծախսերի, ինչպես նաև տնտեսության համախառն ներքին արդյունքի տեղաշարժերի միջև: Դա հնարավորություն կտա պարզել դրանց փոխկապվածությունը և ցույց տալ դրանց փոփոխությունների ներգործությունը բյուջեի պակասուրդի առաջացման վրա:

Այսպես, համախառն ներքին արդյունքի կազմում բյուջեի եկամուտները ԱՄՆ-ում տատանվել են 18-20%-ի սահմաններում և 1990-1995թթ. կազմել 18.6-17.5%: Ինչպես տեսնում ենք, ԱՄՆ տնտեսության մասշտաբով եկամուտները փոխվել են շատ աննշան չափով: Դրան զուգընթաց, ծախսերն ավելի արագ են աճել: 1950թ. 18%-ից 1990թ. կազմել են 22% կամ՝ ավելացել 4 տոկոսային կետով:

Այժմ այդ տեղաշարժերը ներկայացնենք ՀՀ մասշտաբով և ցույց տանք, թե վերջին տարիներին ինչպես են փոխվել պետական բյուջեի եկամուտները, ծախսերը և համախառն ներքին արդյունքի ցուցանիշը (տե՛ս աղյուսակ 13.5):

1999թ. պետական բյուջեի պակասուրդը կազմել է 58.2 մլրդ դրամ, որից 8.5 մլրդ դրամը կամ 14.5%-ը ֆինանսավորվել է ներքին աղբյուրների հաշվին: 2000թ. ՀՀ պետական բյուջեի պակասուրդը կազմել է 49180.4 մլն դրամ, որի 58.0%-ը ֆինանսավորվել է ներքին, իսկ 42.0%-ը՝ արտաքին աղբյուրների հաշվին (տե՛ս աղյուսակ 13.6):

Աղյուսակ 13.5

Հանրապետության պետական բյուջեի եկամուտների ու ծախսերի շարժը

	1997թ.	1998թ.	1999թ.	2000թ.
Համախառն ներքին արդյունք (մլն դրամ)	933235.3	959874.0	991550.0	1032629.9
Պետբյուջեի եկամուտներ	126155.3	165059.5	186116.4	171937.2
Պետբյուջեի ծախսեր	146886.6	205201.2	244336.8	221117.6
Տոկոսով, ՀՆԱ-ի նկատմամբ	18.4	21.5	24.6	21.4
Պակասուրդ	-20731.3	-40141.5	-58220.4	-49180.4
Տոկոսով, ՀՆԱ-ի նկատմամբ	2.6	4.2	5.8	4.7

Աղյուսակ 13.6

ՀՀ պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորումը
(մլն դրամ) 1999-2000թթ.

	1999թ. հունվար- դեկտեմբեր	2000թ. հունվար- դեկտեմբեր
Պակասուրդի ֆինանսավորում	40738.8	49180.4
Տոկոսներով	100	100
Այդ թվում՝ ֆինանսավորման արտաքին աղբյուրներ	46308.9	20668.5
Տոկոսներով՝ ընդհանուրի նկատմամբ	113.7	42.0
Ֆինանսավորման ներքին աղբյուրներ	-5570.1	28511.9
Տոկոսներով՝ ընդհանուրի նկատմամբ	13.7	58.0

Հանրապետությունում պետական բյուջեի եկամուտները 1998թ. և 1999թ. համախառն ներքին արդյունքի նկատմամբ համապատասխանաբար կազմել են 17.3 և 18.8%, իսկ ծախսերը 1997թ. 18.4%-ի փոխարեն 1998 և 1999թթ. համապատասխանաբար՝ 21.5% և 24.6%: Այստեղից հետևում է, որ բյուջեի եկամուտների փոփոխման տարբերությունը ընդամենը կազմել է 1.5%, իսկ ծախսերի գծով կրկնակի անգամ ավելի՝ 3.1%:

Համախառն ներքին արդյունքի նկատմամբ պետական բյուջեի եկամուտների և ծախսերի՝ վերը նշված տեղաշարժերը հանգեցրել են դրա պակասուրդի տեղաշարժի, այսինքն՝ աճի: Եթե 1997թ. պակասուրդը կազմել է ՀՆԱ 2.6%-ը, ապա 1998 և 1999թթ., համապատասխանաբար՝ 4.2 և 5.8%:

Պետական բյուջեի պակասուրդը փոխհատուցելու համար պետությունը ստիպված վերցնում է մեծ չափերի փոխառություններ, համաշ-

խարհային կազմակերպություններից վարկային ռեսուրսներ, որոնց քանակական ավելացումը հանգեցնում է երկրի պարտքի մեծացման:

Պակասուրդի ֆինանսավորման ուղիներից է նաև փոխառությունները մարելու նպատակով պետության կողմից թողարկված տոկոսաբեր պարտատոմսերը, զանազան արժեթղթերի մենաշնորհացումից ստացվող եկամուտները:

Բավական է նշել, որ հարաբերականորեն կայուն տնտեսության պայմաններում բյուջետային պակասուրդը չի դիտարկվում որպես բացասական ֆինանսական ցուցանիշ: Հայտնի է, որ Ժամանակին Քեյնսը ընդգծել է, որ տնտեսական աճի ապահովման, ինչպես նաև զբաղվածության մակարդակի բարձրացման նպատակով պետք է վարել պակասուրդի քաղաքականություն: Նման մոտեցումը, իհարկե, պարունակում է որոշակի ռացիոնալ հատիկ:

1990-ական թվականներին արևմտաեվրոպական մի շարք երկրներում տնտեսական խթանումը հանգեցրել է բյուջեի պակասուրդի կրճատման, իսկ ԱՄՆ-ում գործնականում հաղթահարվել էր. իսկ 1999թ. արդեն եկամուտները գերազանցել էին ծախսերը 10 մլրդ դոլարով, իսկ 2003թ. նախատեսված է այն հասցնել 83 մլրդ դոլարի: Դա մասամբ պայմանավորված է նրանով, որ դեռևս 1985թ. ԱՄՆ-ում ընդունվեց «Գրեյմ-Ռուդման-Հոլինգի» օրենքը, որով հսկողություն էր սահմանվում պակասուրդի մակարդակի վրա: Մշակվեցին նաև պակասուրդի հաղթահարման մեթոդներ: Դրանց արդյունավետ գործունեության հիման վրա 1990թ. մշակվեց ակտ՝ առանց պակասուրդի բյուջետային քաղաքականություն վարելու մասին:

Այսպիսով, բյուջեի պակասուրդի կրճատման նպատակով ֆինանսական հարաբերությունների կարգավորման հիմնական խնդիրներն են նաև երկրի մասշտաբով ինֆլյացիոն երևույթների հաղթահարումը և արտաքին փոփոխությունների աստիճանական կրճատումը:

Երկրորդ, բյուջեի եկամուտների աճի ապահովումը բնակչության, ձեռնարկությունների միջոցների ներգրավման, պետական արժեթղթերի շուկայի ընդլայնման ճանապարհով:

13.6. Պետական պարտքը և դրա կարգավորման մեխանիզմը

Պետական բյուջեի պակասուրդը վերացնելու կամ կրճատելու, ինչպես նաև ամբողջությամբ ծածկելու նպատակով, ինչպես հիշատակեցինք, պետությունը փնտրում է վարկային ռեսուրսներ, ինչպես նաև բաց է թողնում պարտատոմսեր, որոնց հանրագումարով ձևավորվում է պետական պարտքը:

Իրականում պետական պարտքը նախորդ տարիների բյուջեի պակասուրդի և տվյալ տարվա սպասվելիք պակասուրդի հանրագումարն

է: Դա նշանակում է, որ բյուջեի պակասուրդն ավելացնում է պետական պարտքի չափը՝ պակասուրդի չափին համապատասխան:

Սովորաբար տարբերում են պետական պարտք և հասարակական պարտք՝ հասկացությունները: Հասարակական պարտքը ավելի լայն հասկացություն է և ներառում է ոչ միայն կառավարության պարտքը, այլև կառավարման ներքին օղակների պարտքը:

Պետական պարտքը բաղկացած է պետության ամբողջական կամ կուտակված պարտքերից, որը հասարակության (տնային տնտեսություններ, դրամատներ, ձեռնարկություններ, օտարերկրացիներ և այլ ոչ համերկային սուբյեկտներ) տնօրինած պետական պարտատոմսերի ողջ արժեքն է: Պետական պարտքը ըստ ձևավորման հատկանիշի՝ դասակարգվում է ներքին պարտքի և արտաքին պարտքի:

ՀՀ պետական պարտքը, ըստ ՀՀ ֆինանսների նախարարության տվյալների, 31.12.1999թ. դրությամբ կազմել է 483486.97 մլն դրամ, որից ներքին պարտքը (պետական կարճաժամկետ պարտատոմսերը և ՀՀ ԿԲ վարկերը) կազմել է 31178.59 մլն դրամ, իսկ արտաքին պարտքը (վարկեր՝ տրամադրված ՀՀ կառավարությանը, ՀՀ ԿԲ-ին և ՀՀ կառավարության ու ՀՀ ԿԲ երաշխիքներով) 452308.38 մլն դրամ կամ 869.874 մլն՝ ԱՄՆ դոլար:

Ներքին պարտքի գծով 1999թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ շրջանառության մեջ են գտնվել 23178.59 մլն. դրամի պետական կարճաժամկետ պարտատոմսեր: Այդ ցուցանիշը 1999թ. հունվարի 1-ի համեմատ աճել է 2947.79 մլն դրամով կամ 14.6%-ով, իսկ 1999թ. սեպտեմբերի համեմատ՝ համապատասխանաբար 2036.74 մլն դրամով և 9.6%-ով:

Ըստ ժամկետայնության սկզբունքի՝ հանրապետությունում շրջանառության մեջ գտնվող պարտատոմսերի կառուցվածքն ունի հետևյալ տեսքը՝

*Շրջանառության մեջ գտնվող պարտատոմսերի կառուցվածքը՝
ըստ ժամկետայնության (մլն դրամ)*

	<i>1-10 շաբաթ</i>	<i>11-20 շաբաթ</i>	<i>21-30 շաբաթ</i>	<i>31-40 շաբաթ</i>	<i>41-52 շաբաթ</i>	<i>ընդամենը</i>
31.12.99	518.80	4103.90	9649.07	5314.17	3592.65	23178.59

Համաձայն ՀՀ ԿԲ վարկային գծի վերաձևակերպման տվյալների՝ պարտատոմսերի գծով պարտքը 31.12. 1999թ. դրությամբ կազմել է 8000.0 մլն դրամ՝ տարեսկզբի 9000.0 մլն դրամի փոխարեն, իսկ 31.12. 2000թ. դրությամբ՝ 7000.0 մլն դրամ՝ տարեսկզբի 8000.0 մլն դրամի փոխարեն:

Արտաքին պարտքը կազմել է 869.874 մլն. ԱՄՆ դոլար, որից՝ ՀՀ կառավարությանը տրամադրված վարկերը կազմել են 631.970 մլն ԱՄՆ դոլար, ՀՀ կենտրոնական բանկին՝ 201.231 մլն ԱՄՆ դոլար, ՀՀ կառավարության և ՀՀ ԿԲ երաշխիքներով՝ 29.736 մլն ԱՄՆ դոլար, նախա-

տեսվող վարկային ծրագրով՝ 0.455 մլն ԱՄՆ դոլար, հատուկ ծրագրերով ծախսերը՝ 6.482 մլն ԱՄՆ դոլար:

ՀՀ արտաքին պարտքը դոլարային արտահայտությամբ 1999թ. IV-րդ եռամսյակում աճել է 50.669 մլն ԱՄՆ դոլարով, 1998թ. IV-րդ եռամսյակի ընթացքում ստացվել են վարկեր՝ 82.186 մլն ԱՄՆ դոլարի չափով և մարվել 21.000 մլն ԱՄՆ դոլարի չափով: Նշված տարբերությունը պայմանավորված է եղել SDR /USD փոխարժեքի տատանումներով:

Բավական է ասել, որ արտաքին պարտքի սպասարկման ծախսերը, 1999թ. հունվար-դեկտեմբերին կազմել են 6955.0 մլն դրամ:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Ֆինանսների էությունը, դրա ունեցած դերն ու նշանակությունը որոշվում են տնտեսական հարաբերությունների բնույթով և դրան համապատասխան՝ պետության գործառնությունների իրականացման անհրաժեշտությամբ:
2. Ֆինանսական հարաբերություններն արտահայտում են այնպիսի արտադրատնտեսական հարաբերություններ, որոնք դրսևորվում են դրամական միջոցների կենտրոնացված ֆոնդերի ձևավորման ու դրանց օգտագործման գործընթացներում և արտացոլում են մակրոմակարդակների հիմնական ցուցանիշների՝ համախառն ազգային արդյունքի, համախառն ներքին արդյունքի և ազգային եկամտի բաշխման ու վերաբաշխման հարաբերությունները, որոնք անհրաժեշտ են ընդլայնված վերարտադրության պահանջները բավարարելու համար:
3. Ֆինանսական հարաբերությունները ներառում են դրամական ֆոնդերի հետ կապված այն գործառնությունները, որոնց ձևավորմանը մասնակցում է պետությունը՝ իր որոշումներով, ընդունած օրենսդրական և նորմատիվային ակտերով:
4. Հարկերի ձևով ստացված ֆինանսական ռեսուրսները մի կողմից՝ նախադրյալներ են ստեղծում պետության գործառնությունների իրականացման համար, իսկ մյուս կողմից՝ նպաստում են սոցիալական ոլորտի վերարտադրության գործընթացի իրականացմանը:
5. Հարկերի հիմնական տեսակների միջոցով պարզում ենք դրանց կառուցվածքը, որը հիմք է հանդիսանում հարկային քաղաքականության կատարելագործման ուղղությամբ միջոցառումների մշակման և դրանց կառուցվածքի բարելավման համար:
6. Հարկային քաղաքականություն մշակելիս պետք է ցուցաբերվի այնպիսի մակրոտնտեսական մոտեցում, որ այն ապահովի հարկային եկամուտների աճ, խթանի հարկային բազայի ընդլայնումը և նպաստի ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացմանը և տնօրինվող եկամուտների աճին:
7. Հարկային խթանող քաղաքականության հիմնական խնդիրն է՝ ընտրել հարկային դրույքաչափի այն օպտիմալ սահմանը, որն ընդլայնելով հարկային բազան՝ նախադրյալներ է ստեղծում հարկային եկամուտների ավելացման համար:
8. Հարկային եկամուտների և հարկային դրույքաչափերի փոխկապվածության հետազոտությունը Լաֆֆերի կորի միջոցով ցույց է տալիս, որ հարկային եկամտի մակարդակը հակադարձ համեմատական է հարկային դրույքաչափին: Դա նշանակում է, որ օպտիմալ սահմանից բարձր հարկային դրույքաչափերը կարող են հանգեցնել հարկային եկամտի կրճատման:
9. Երկրի համախմբված բյուջեն, որպես ֆինանսական համակարգի հիմնական օղակ, իրենից ներկայացնում է պետության դրամական

միջոցների համապետական ֆոնդերի ձևավորման և օգտագործման հիմնական ֆինանսական ծրագիրը:

10. Բյուջետային համակարգում առանձնահատուկ դեր ունի պետական բյուջեն, որի միջոցով ապահովվում է մակրոմակարդակի արժեքային համամասնությունների ձևավորման ու դրանց կարգավորման գործընթացի իրականացումը:
11. Բյուջեի պակասուրդը նրա ծախսերի և եկամուտների տարբերությունն է: Ի դեպ, հարաբերականորեն կայուն տնտեսության պայմաններում բյուջետային պակասուրդը չպետք է դիտարկել որպես բացասական ֆինանսական ցուցանիշ:
12. Պետական պարտքը նախորդ տարիների բյուջեի պակասուրդի և տվյալ տարում սպասվելիք պակասուրդի հանրագումարն է:

Ֆինանսական հասկացություններ

Ֆինանսներ
Պակասուրդ
Ապառքներ
Համակցված բյուջե
Հարկային դրույքաչափ
Պետական բյուջե
Տեղական բյուջե
Եկամուտների կառուցվածք
Ծախսերի կառուցվածք
Հասարակական պարտք
Պետական պարտք
Արտաքին պարտք
Ներքին պարտք

Չարցեր կրկնության համար

1. Ո՞րն է ֆինանսների էությունը:
2. Ի՞նչ են արտահայտում ֆինանսական հարաբերությունները:
3. Որո՞նք են ֆինանսների պետական կարգավորման խնդիրները:
4. Որո՞նք են ֆինանսներին բնորոշ գործառնությունները (կամ ի՞նչ գործառնություններ են կատարում ֆինանսները):
5. Որո՞նք են ֆինանսների համակարգի հիմնական օղակները:
6. Ի՞նչ ենք հասկանում հարկ ասելով (կամ ո՞րն է հարկ կատեգորիայի տնտեսական բովանդակությունը):
7. Որո՞նք են հարկային հարաբերություններին բնորոշ առանձնահատկությունները:
8. Ի՞նչ խմբերի են դասակարգվում հարկերը:
9. Ի՞նչ առանձնահատկություն ունեն ուղղակի և անուղղակի հարկերը:
10. Ո՞րն է խթանող հարկային քաղաքականության հորիզոնական և ուղղահայաց սկզբունքների էությունը:
11. Ինչու՞ է անհրաժեշտ հարկային դրույքաչափերի օպտիմալ սահմանը:
12. Ո՞րն է պետական բյուջեի դերը երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում:
13. Ի՞նչ հարաբերություններ է արտահայտում պետական բյուջեն:
14. Ո՞րն է պետական բյուջեի դերը համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում:
15. Ի՞նչ ենք հասկանում պետական բյուջեի եկամուտների կառուցվածք ասելով:
16. Ի՞նչ է ցույց տալիս պետական բյուջեի ծախսերի կառուցվածքը:
17. Որո՞նք են պետական բյուջեի պակասուրդի առաջացման պատճառները:
18. Ի՞նչ տարբերություն «պետական պարտք» և «հասարակական պարտք» հասկացությունների միջև:
19. Ի՞նչ խմբերի է դասակարգվում պետական պարտքը ըստ ձևավորման հատկանիշի:
20. Որո՞նք են պետական պարտքի կարգավորման մեխանիզմները:
21. Վերլուծե՞ք պետական բյուջեի հարկային եկամուտների կառուցվածքը 2000թ. փաստացի տվյալներով:

22. Վերլուծեք պետական բյուջեի հարկային եկամուտների կառուցվածքում ուղղակի և անուղղակի հարաբերակցության տեղաշարժերը 1995-2000թթ.:
23. Հաշվարկեք պետական բյուջեի պակասուրդի 2001թ. գումարը և նշեք դրա կրճատման հիմնական մեխանիզմները և ֆինանսավորման աղբյուրները:
24. Պայմանական հարկային դրույքաչափերի օրինակով կազմեք Լաֆֆերի կորը և ցույց տվեք հարկային դրույքաչափի օպտիմալ սահմանը:
25. Որևիցե ձեռնարկության փաստացի նյութերով հաշվարկեք ուղղակի հարկերի գումարը:
26. Հաշվարկեք ակցիզային հարկի գումարը գարեջրի կամ ալկոհոլային խմիչքների ցանկացած ձեռնարկությունների համար:
27. Պայմանական օրինակով հիմնավորեք պետական պարտքի կրճատման հնարավորությունը 2001թ. տվյալներով:

Հիմնական հասկացություններ

Փողի առաջարկ
Փողի պահանջարկ
Կանխիկ փող
Վարկային փող
Ինֆլացիա
Սենյորաժ
Անվանական և իրական տոկոսադրույք
Ֆիշերի էֆեկտ
Թաքնված ինֆլացիա
Քրոնիկական ինֆլացիա
Հիպերինֆլացիա
Գալարապտույտ ինֆլացիա
Իրացվելիության «թակարդ»
Հակաինֆլացիոն ծրագիր
Ինֆլացիոն հարկ
Վերաֆինանսավորման քաղաքականություն
Գործառնություններ բաց շուկայում
Պարտադիր պահուստավորման քաղաքականություն:

Հարցեր կրկնության համար

1. Ի՞նչ խնդիրներ ունի դրամավարկային քաղաքականությունը:
2. Ինչու՞ է փողը հանդիսանում ֆինանսական համակարգի հիմնական օղակը:
3. Որո՞նք են փողի գործառնությունները և ազդեցատները:
4. Ինչպիսի՞ փոխադարձ կապեր է սահմանում փողի քանակական տեսությունը տնտեսական երևույթների միջև:
5. Ո՞ր երևույթների միջև է Ֆիշերի էֆեկտը կապեր սահմանում:
6. Ո՞րն է փողի իրական պաշարների պահանջարկի ֆունկցիան, և ինչ գործոններ են ազդում դրա մեծության վրա:
7. Որո՞նք են ինֆլացիայի առաջացման պայմանները, և ինչպիսի տեսակներ կարող եք առանձնացնել:
8. Ի՞նչ հետևանքներ է ունենում ինֆլացիան եկամուտների բաշխման և ազգային արդյունքի տեսակետից:
9. Որո՞նք են դրամավարկային հարաբերությունների պետական կարգավորման եղանակները, մեխանիզմները և մարմինները:

ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԾԱԺԱՄԿԵՏ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ՊԱՅԱՆՋԱՐԿ

Այս գլխում դիտարկվում են մակրոտնտեսական հավասարակշռության հաստատման պայմանները և մեխանիզմը կարճ ժամկետում: Կտեսնենք, որ տնտեսությունը կարող է գալ հավասարակշռության վիճակի անգամ ոչ լրիվ զբաղվածության պայմաններում: Երբ տնտեսական քաղաքականությունը ազդում է ամբողջական պահանջարկի վրա, կայուն գների պայմաններում, ամբողջական պահանջարկը փոփոխվում է այնպես, որ հավասարվի ամբողջական առաջարկին: Կարճաժամկետ մակրոտնտեսական հավասարակշռության IS-LM մոդելը հանդես է գալիս որպես ամբողջական պահանջարկի տեսություն:

Այնուհետև, IS-LM մոդելը կօգտագործենք տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը ազգային արդյունքի արտադրության վրա զննահատելու համար:

14.1. IS-LM մոդելի ընդհանուր բնութագիրը

1929-33թթ. աշխարհի զարգացած երկրների տնտեսական պատմության մեջ հայտնի են որպես Մեծ ճգնաժամի տարիներ: Մասնավորապես, ԱՄՆ տնտեսությունը 1933թ. բնութագրվում էր հետևյալ տվյալներով՝ գործազրկության մակարդակը 25% էր, իրական ՀՆԱ-ն 30%-ով ցածր էր 1928թ. մակարդակից, սպառողական գները 1929-33թթ. նվազել էին 25%-ով, ներդրումները 1929թ. համեմատությամբ 1932թ-ին. կրճատվել էին շուրջ 9 անգամ:

Տնտեսական ճգնաժամը ուղեկցվում էր պասիվ տնտեսական քաղաքականությամբ: ԱՄՆ ֆեդերալ պահուստային համակարգը (ՖԴՐ) միջոցառումներ չէր ձեռնարկում բանկերի սնանկացման հետևանքով առաջացած փողի առաջարկի կրճատումը մեղմելու և կանխելու համար, իրականացվում էր բյուջեն հաշվեկշռելու քաղաքականություն և բարձրացվում էին հարկերը՝ ծախսերը ֆինանսավորելու նպատակով: Վերջինս ունենալով զսպող արդյունք՝ էլ ավելի էր խորացնում բյուջեի պակասուրդը: Դասական տնտեսագիտությունը, որը ուսումնասիրել ենք 4-րդ գլխում, պնդում էր, որ ազգային արդյունքը (ՀՆԱ) կախված է արտադրության գործոնների առաջարկից և գոյություն ունեցող տեխնոլոգիայից:

Մեծ ճգնաժամի տարիներին նշված գործոնները էական փոփոխություն չէին կրել, հետևաբար դրանցով չէին պայմանավորված ՀՆԱ կտրուկ կրճատման, գործազրկության մակարդակի աննախադեպ բարձրացման պատճառները: Փաստորեն այդ տարիներին դասական տնտեսագիտության մեջ բացակայում էր այն տեսությունը, որը կարող էր բացատրել տնտեսական ճգնաժամի առաջացման պատճառները և առաջարկել դրա հետևանքների հաղթահարման, ծագած հիմնահարցերի լուծման միջոցառումների համակարգը: Մեծ տնտեսական ճգնաժամը նաև խթանեց տնտեսագիտության առաջընթացը: 1936թ. լույս տեսավ անգլիացի տնտեսագետ Ջ.Մ.Քեյնսի «Ձբաղվածության, փողի և տոկոսի ընդհանուր տեսություն» աշխատությունը, որում առաջարկված տնտեսությունը վերլուծելու նոր մեթոդներն ու միջոցները դրեցին քեյնսյան տնտեսական տեսության հիմքը: Նոր տնտեսական տեսությունը կարողացավ հիմնավորել, որ անբավարար ամբողջական պահանջարկն է եկամուտների ցածր մակարդակի ու գործազրկության բարձր մակարդակի պատճառը և առաջարկեց պետական քաղաքականության միջոցառումների համակարգ, որոնք կարող էին մեղմել ճգնաժամի հետևանքները և հաղթահարել դրանք: Ըստ քեյնսյան տեսության՝ մակրոտնտեսական հավասարակշռության կարելի է հասնել անգամ ոչ լրիվ զբաղվածության պայմաններում՝ ակտիվորեն ազդելով ամբողջական պահանջարկի վրա, փոփոխելով վերջինս այնպես, որ այն հավասարվի ամբողջական առաջարկին: Մակրոտնտեսական այդպիսի հավասարակշռությունը կարճաժամկետ է, իսկ մենք գիտենք, որ կարճ ժամկետում գները համեմատաբար կայուն են: Հետևաբար, քեյնսյան տեսությունը, ուսումնասիրելով և վերլուծելով տնտեսական տատանումները կարճ ժամկետում, դասական տեսությանը այլընտրանքային տեսություն է առաջարկում՝ ապացուցելով, որ կայուն գների պայմաններում ամբողջական եկամտի մեծությունը որոշվում է ամբողջական պահանջարկով, իսկ վերջինս էլ ենթակա է տնտեսական ակտիվ քաղաքականության ազդեցությանը: Ամբողջական պահանջարկի վրա ազդելով՝ տնտեսական քաղաքականությունը կարող է կայունացնել տնտեսությունը անկումների և ինֆլյացիայի փուլերում:

Անբավարար պահանջարկը ենթադրում է գործազրկության աճ, չծանրաբեռնված հզորություններ և չարտադրված արտադրանք, պոտենցիալ ՀՆԱ-ին զիջող ՀՆԱ: Ավելցուկային պահանջարկը՝ ինֆլյացիա՝ գների մակարդակի և դրամական եկամուտների ընդհանուր աճ, որը չի ազդում կամ շատ քիչ է ազդում իրական եկամուտների և թողարկման մակարդակի վրա: Կայունացնող քաղաքականության նպատակն է նվազեցնել այդպիսի շեղումները, այսինքն՝ ամբողջական պահանջարկը համապատասխանեցնել տնտեսության արտադրական ներուժին: Կայունացումը արտադրության և զբաղվածության վերելքների և անկումների պարզ հարթեցում չէ: Աճող տնտեսությունում պահանջարկը պետք է աճի՝ ապահովելու համար լրիվ զբաղվածությունը և հզորությունների լրիվ օգտագործումը կայուն գների պայմաններում:

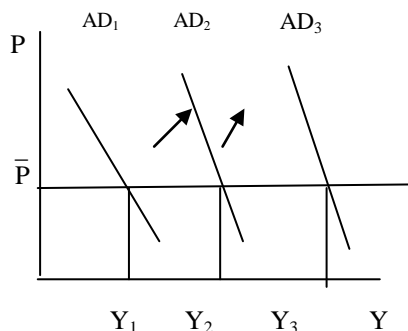
Այսպիսով, նոր տեսությունը հատուկ ուշադրություն էր դարձնում ամբողջական պահանջարկին և նրա տատանումներին, այդ տատանումներն

առաջացնող հարկաբյուջետային և դրամավարկային քաղաքականության միջոցառումներին:

Ամբողջական պահանջարկի մոդելը, որը Քեյնսի տեսության հիման վրա մշակվել է անգլիացի տնտեսագետ Ջ.Յիքսի կողմից, կոչվում է IS-LM մոդել և ընկած է ժամանակակից մակրոտնտեսագիտության հիմքում: Այս մոդելը.

1. իրար է կապում տնտեսության իրական հատվածը, որտեղ փողը ոչ մի դեր չի խաղում, և դրամական հատվածը,
2. տնտեսությունը մեկնաբանում է որպես ապրանքների ու ծառայությունների և փողի շուկաներից կազմված համակարգ,
3. օգտագործվում է՝ վերլուծելու համար մշված շուկաներում միաժամանակյա հավասարակշռության հաստատման մեխանիզմը:

IS-LM մոդելը բացահայտում է, թե կարճ ժամկետում ինչն է առաջացնում ամբողջական արդյունքի փոփոխություններ և ցույց է տալիս, թե ինչ են մշանակում ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժերը: Ինչպես երևում է 14.1 նկարից, գների կայուն մակարդակի պայմաններում, կարճ ժամկետում, ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժերն են որոշում եկամտի մակարդակի փոփոխությունները:

Գների կայուն մակարդակում ամբողջական թողարկումը և եկամուտը տատանվում են ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժի պատճառով:

Նկ. 14.1. Ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժերը

IS-LM մոդելը ընդգրկում է երկու կորեր՝ IS և LM: IS մշանակում է՝ «ներդրումներ» և «խնայողություններ»: IS կորը արտացոլում է իրավիճակը ապրանքների և ծառայությունների շուկայում, իսկ LM կորը՝ փողի շուկայում: LM մշանակում է՝ «իրացվելիություն» և «փող»: Ապրանքների և փողի շուկաները փոխկապված են և փոխազդում են տոկոսադրույքի միջոցով՝ քանի որ վերջինս ազդում է ինչպես ներդրումների, այնպես էլ փողի պահանջարկի վրա:

IS-LM մոդելը ցույց է տալիս, թե ինչպես է մշված շուկաների փոխազդեցությունը որոշում ամբողջական պահանջարկը և ինչպես է տոկոսադրույքի ու եկամտի փոխկապվածությունը արտացոլում ապրանքների և փողի շուկաների մակրոտնտեսական կարճաժամկետ հավասարակշռությունը:

14.2. Ապրանքների և ծառայությունների շուկան: IS կորի կառուցումը

IS կորը արտացոլում է ապրանքների և ծառայությունների շուկայում տոկոսադրույքի և եկամտի մակարդակի փոփոխարարությունը: IS կորի յուրաքանչյուր կետ ցույց է տալիս եկամտի և տոկոսադրույքի փոխադարձ արժեքներ, որոնք բավարարում են ապրանքների և ծառայությունների շահերի պահանջները:

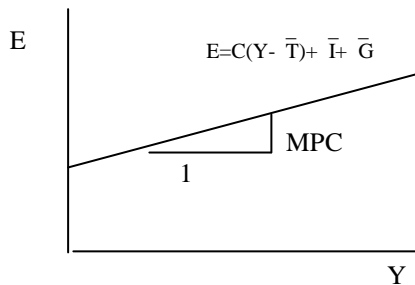
Հավասարակշռված եկամտի ձևավորման մեխանիզմը դիտարկենք ապրանքների պահանջարկի պարզագույն տեսության ուսումնասիրության միջոցով, տեսություն, որը ստացել է «քեյնսյան խաչ» անվանումը:

Պլանավորված ծախսեր: Քեյնսյան խաչը կառուցելու համար դիտարկենք այն գործոնները, որոնք որոշում են պլանավորված ծախսերի մեծությունը: Պլանավորված են համարվում այն ծախսերը, որոնք տնային տնտեսությունները, ձեռնարկությունները և պետությունը նախատեսում են ապրանքների և ծառայությունների ձեռք բերելու համար: Փաստացի ծախսերը պլանավորված ծախսերից տարբերվում են այն դեպքում, երբ ձեռնարկությունները ստիպված չնախատեսված ներդրումներ են կատարում պաշարներում, այսինքն, երբ ձեռնարկությունները ավելացնում կամ պակասեցնում են իրենց ապրանքանյութական պաշարները՝ ի պատասխան վաճառքի ծավալների անսպասելի կրճատման կամ ավելացման: Վերլուծության պարզության նպատակով ենթադրենք՝ տնտեսությունը փակ է, այսինքն՝ զուտ արտահանումը հավասար է 0-ի: Պլանավորված ծախսերը նշանակենք E տառով: Պլանավորված ծախսերը, փաստորեն, պլանավորված ամբողջական պահանջարկն է երկրում: Պլանավորված ծախսերի գումարը հավասար է սպառման (C), պլանավորված ներդրումների (I) և պետական ծախսերի (G) գումարին:

$$E = C + I + G$$

Գիտենք, որ սպառումը կախված է տնօրինվող ($Y - T$) եկամտից և ներկայացվում է $C = C(Y - T)$ տեսքով, ընդունում ենք, որ ներդրումները հաստատագրված են ($I = \bar{I}$), իսկ հարկաբյուջետային քաղաքականությունը՝ անփոփոխ՝ $G = \bar{G}$, և $T = \bar{T}$: Միավորելով նշված հավասարումները՝ կստանանք $E = C(Y - \bar{T}) + \bar{I} + \bar{G}$: Այս հավասարումը ցույց է տալիս, որ պլանավորված ծախսերը կախված են ազգային արդյունքից (Y), պլանավորված ներդրումների հաստատագրված մակարդակից և հարկաբյուջետային քաղաքականության արտածին (էկզոգեն) փոփոխականներից (G և T): Պլանավորված ծախսերի գրաֆիկը ուղիղ գիծ է, որն ունի վերընթաց տեսք: Վերջինս բացատրվում է այն հանգամանքով, որ ամբողջական արդյունքի ավելացումը ավելացնում է նաև սպառումը: Եթե ազգային արդյունքի ավելացումը ժամանակավոր է, ապա սպառումը կավելանա ավելի քիչ, քան ՀՆԱ-ն: Եթե ՀՆԱ ավելացումը անընդհատ է, ապա սպառումը կավելանա ՀՆԱ ավելացմանը համամասնորեն: Քանի որ ենթադրվում է, որ ապագա իրավիճակը արտածին է, ապա եկամտի փոփոխությունները միշտ դիտարկվում են ժամանակավոր, այդ պատճառով էլ

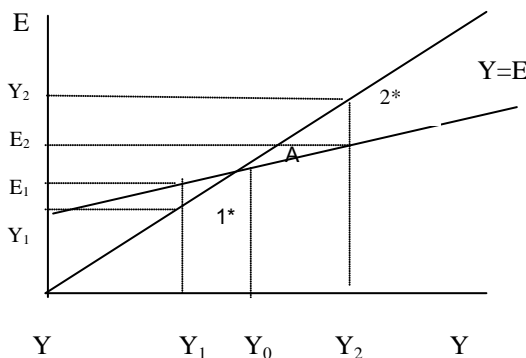
և՛ սպառումը, և՛ պլանավորված ծախսերը կավելանան ավելի քիչ, քան ՀՆԱ-ն: Հետևաբար, պլանավորված ծախսերի ֆունկցիայի գրաֆիկը կլինի ավելի զառիկող:

E-ի գրաֆիկն ունի ուղիղ թեքություն, քանի որ եկամտի ավելացումը ավելացնում է սպառումը, իսկ վերջինս էլ՝ պլանավորված ծախսերը: E-ի գրաֆիկի թեքությունը իրենից ներկայացնում է MPC-ն, որը ցույց է տալիս, թե որքան են ավելանում սպառումը և պլանավորված ծախսերը, եթե եկամուտը ավելանում է մեկ միավորով:

Նկ. 14.2. Պլանավորված ծախսերի գրաֆիկը

Տնտեսությունը կգտնվի հավասարակշռության վիճակում, եթե պլանավորված ծախսերը (E) հավասարվեն փաստացի ծախսերին՝ ՀՆԱ-ին (Y): $E=Y$ պայմանը կատարվում է անկյան կիսորդը ներկայացնող գծի յուրաքանչյուր կետում: Եթե ուղղահայաց առանցքի վրա ցույց տանք պլանավորված ծախսերը, իսկ հորիզոնական առանցքի վրա՝ փաստացի ծախսերը՝ ազգային արդյունքը, և կառուցենք նաև պլանավորված ծախսերի գրաֆիկը, ապա ստացված պատկերը կլինի քայնայան խաչը (տե՛ս Նկ. 14.3):

A կետում $E=Y$: Եկամտի Y_1 մակարդակի պայմաններում պլանավորված ծախսերը՝ E_1 , գերազանցում են փաստացի ծախսերը, և ձեռնարկությունները ավելացնում են արտադրանքի ծավալները, իսկ եկամտի Y_2 մակարդակի պայմաններում E_2 -ը զիջում է փաստացի ծախսերին և ձեռնարկությունները կրճատում են արտադրության ծավալները:

14.3. Հավասարակշռության հաստատումը քայնայան խաչում

- 1*- պաշարների չնախատեսված կրճատում,
- 2* - պաշարների չնախատեսված ավելացում:

A կետում տնտեսությունը հավասարակշռության վիճակում է, քանի որ արտադրված արտադրանքի ողջ քանակությունը՝ ՀՆԱ-ն, ճշտությամբ հավասար է գնված ապրանքների ողջ քանակությանը $(C+I+G)$ -ին: Այժմ

դիտարկենք, թե ինչպես է ձեռք բերվում հավասարակշռությունը, որն է հավասարակշռության հաստատման մեխանիզմը:

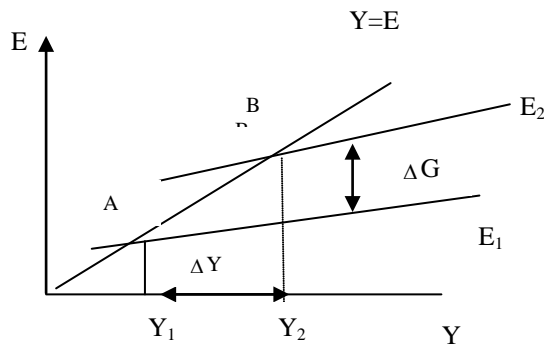
Հավասարակշռության վիճակին հասնելու գործընթացում կարևոր դեր ունեն ապրանքանյութական պաշարները: Եթե ձեռնարկությունները արտադրում են ավելի, քան պլանավորել է գնել հասարակությունը, ապա ապրանքանյութական պաշարներն ավելանում են, իսկ եթե ձեռնարկությունները արտադրում են ավելի քիչ, քան պլանավորել է գնել հասարակությունը, ապա ապրանքանյութական պաշարները նվազում են: Ապրանքանյութական պաշարների այսպիսի չնախատեսված փոփոխությունները փոփոխում են ձեռնարկությունների որոշումները արտադրության մակարդակի վերաբերյալ:

Հավասարակշռության հաստատման մեխանիզմը դիտարկենք 14.4 նկարի օգնությամբ:

Երբ փաստացի ծախսերը հավասար են Y_1 -ի, ապա պլանավորված ծախսերը (E_1) գերազանցում են արտադրված արտադրանքը: Պլանավորված ամբողջական պահանջարկը բավարարելու նպատակով ձեռնարկությունները ստիպված պետք է վաճառեն ավելի շատ, քան արտադրել են: Դա նրանց կհաջողվի ապրանքանյութական պաշարները օգտագործելու ճանապարհով, և վերջիններս չնախատեսված ձևով կկրճատվեն: Չնախատեսված կրճատում թույլ չտալու համար ձեռնարկությունները կվարձեն լրացուցիչ աշխատողներ, կավելացնեն արտադրության ծավալները, ՀՆԱ-ն կսկսի ավելանալ մինչև կհասնի Y_0 մակարդակին: Երբ արտադրված արտադրանքը հավասար է Y_2 -ի, իսկ հասարակությունը նախատեսել է գնել E_2 -ին հավասար արտադրանք, ապա ապրանքանյութական պաշարներն ավելանում են, քանի որ ձեռնարկությունները չեն կարողանում վաճառել այնքան, ինչքան արտադրել են: Չնախատեսված կուտակում թույլ չտալու համար ձեռնարկությունները ազատում են աշխատողներին, կրճատում են արտադրանքը, մինչև ձեռք է բերվում Y_0 արտադրության մակարդակը: Այսպիսով, քայնայան խաչը ցույց է տալիս, թե ինչպես է որոշվում հավասարակշռված եկամուտը պլանավորված ներդրումների տրված մակարդակի և անփոփոխ հարկաբյուջետային քաղաքականության պայմաններում: Օգտվելով քայնայան խաչի մոդելից՝ կարող ենք ցույց տալ, թե ինչպես կփոխվի հավասարակշռված եկամուտը, եթե նշված արտածին փոփոխականներից մեկը փոխվի:

Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը և բազմարկիչը

Քայնայան խաչի մոդելի օգնությամբ տեսնենք, թե ինչպես է հարկաբյուջետային քաղաքականությունը ազդում եկամտի մակարդակի վրա: Նախ, դիտարկենք պետական ծախսերի փոփոխությունը: Ենթադրենք՝ պետությունը որոշում է ավելացնել պետական ծախսերը ΔG չափով: Քանի որ պետական ծախսերը պլանավորված ծախսերի մի մասն են, ապա դրանց ավելացումը տրված եկամտի պայմաններում ավելացնում է պլանավորված ծախսերը ΔG չափով, և E -ի գրաֆիկը տեղաշարժվում է վերև ΔG չափով (նկ.14.4):

ΔG չափով պետական
ծախսերի ավելացումը
տեղաշարժել է պլանավորված
ծախսերի գրաֆիկը վերև:
Հավասարակշռությունը
տեղաշարժվել է A կետից B
կետ և հավասարակշռված
եկամուտը ավելացել է Y_1 -ից
 Y_2 : ΔY -ը գերազանցում է
 ΔG -ը, ինչը բազմարկչի
էֆեկտն է:

Նկ. 14.4. Պետական ծախսերի ավելացումը քեյնսյան խաչում

Հավասարակշռությունը տնտեսությունում տեղաշարժվում է A կետից B կետ և հավասարակշռված եկամուտը ΔY չափով ավելանում է: $\Delta Y / \Delta G$ հարաբերությունը անվանում են պետական ծախսերի բազմարկչ: Այն ցույց է տալիս, թե որքանով է ավելանում եկամուտը, եթե պետական ծախսերը ավելանում են (կրճատվում են) մեկ միավորով: Ինչպես երևում է գրաֆիկից, ΔY -ը մեծ է ΔG -ից, այսինքն՝ եկամուտը ավելանում է ավելի մեծ չափով, քան ավելացել են պետական ծախսերը: Սա բազմարկչի էֆեկտն է: Հարց է առաջանում, թե ինչպես է հարկաբյուջետային քաղաքականությունը եկամտի վրա ազդում բազմարկչային էֆեկտի միջոցով: Բազմարկչի ազդեցությունը հիմնվում է 2 փաստի վրա.

1. Տնտեսությանը բնորոշ են ծախսերի և եկամուտների կրկնվող անընդհատ հոսքերը: Պետության ծախսած 1 դրամը, օրինակ, որպես եկամուտ, ստանում է պետական ծառայողը:
2. Եկամտի յուրաքանչյուր փոփոխություն նույն ուղղությամբ փոփոխում է նաև սպառումը:

Հետևաբար, պետական ծախսերի սկզբնական փոփոխությունը առաջ է բերում շղթայական ռեակցիա, որը թեկուզ և մարում է յուրաքանչյուր հաջորդ փուլում, բայց վերջնահաշվարկում բերում է ՀՆԱ բազմակի ավելացման:

Պետական ծախսերի բազմարկչի մեծությունը հաշվարկելու համար քայլ առ քայլ հետևենք եկամտի փոփոխությանը:

Գործընթացը սկսվում է, երբ պետական ծախսերն ավելանում են ΔG -ով և նույնքանով ավելանում է ՀՆԱ-ն: ՀՆԱ-ի ավելացումը ΔG չափով սպառումը առաջին անգամ ավելացնում է $MPC \times \Delta G$ չափով: Սպառման այս ավելացումը ավելացնում է պլանավորված ծախսերը և եկամուտը ($\Delta G \times MPC$) չափով: Եկամտի ավելացումը սպառումը երկրորդ անգամ ավելացնում է

$(\Delta G \times MPC) \times MPC$ չափով:

Անցումը եկամտից սպառմանը, սպառումից եկամտին շարունակվում է մինչև մարումը: Պետական ծախսերի ավելացման արդյունքում ստացված ընդհանուր արդյունքը ներկայացնենք սխեմատիկ տեսքով:

Եկամտի առաջին փոփոխությունը = ΔG

Սպառման առաջին փոփոխությունը = $\Delta G \times MPC$

Սպառման երկրորդ փոփոխությունը = $(\Delta G \times MPC) \times MPC = \Delta G \times MPC^2$

Սպառման երրորդ փոփոխությունը = $(\Delta G \times MPC \times MPC) \times MPC = \Delta G \times MPC^3$

Սպառման n-րդ փոփոխությունը = $\Delta G \times MPC \times MPC \dots \times MPC = \Delta G \times MPC^n$

$$\Delta Y = \Delta G (1 + MPC + MPC^2 + MPC^3 + \dots)$$

Պետական ծախսերի բազմարկիչը հավասար է $\frac{\Delta Y}{\Delta G} = \frac{1}{1 - MPC}$,

քանի որ փակագծում նշվածը անվերջ փոքրացող երկրաչափական պրոգրեսիա է, և հանրահաշվական կանոնները թույլ են տալիս կատարել համապատասխան ձևափոխություն:

Մենք գիտենք, որ $(1 - MPC) = MPS$, որտեղ MPS-ը խնայողության սահմանային հակումն է, հետևաբար կարող ենք գրել նաև, որ պետական ծախսերի բազմարկիչը հավասար է

$$\frac{\Delta Y}{\Delta G} = \frac{1}{MPS}$$

Ենթադրենք՝ սպառման սահմանային հակումը հավասար է 0.75-ի:

Պետական ծախսերի բազմարկիչը հավասար կլինի $\frac{1}{0.75} = 4$, եթե պետա-

կան ծախսերն ավելանում են 1 դրամով, ապա ՀՆԱ-ն ավելանում է 4 դրամով:

Այժմ դիտարկենք, թե եկամտի վրա ինչպես է ազդում հարկերի փոփոխությունը: Ենթադրենք, ծախսերը ֆինանսավորելու նպատակով պետությունը որոշել է բարձրացնել հարկերը ΔT չափով: Հարկերի այս բարձրացումը ազդում է տնօրինվող եկամտի (Y-T) վրա և կրճատում է այն ΔT չափով: Տնօրինվող եկամտի կրճատումը ազդում է սպառման մակարդակի վրա, որը կրճատվում է $\Delta T \times MPC$ չափով, արդյունքում կրճատվում են նաև պլանավորված ծախսերը և ամբողջական եկամուտը:

Հարկերի փոփոխությունը եկամտի վրա թողնում է բազմարկիչ արդյունք այնպես, ինչպես պետական ծախսերի փոփոխությունը:

Հարկային բազմարկիչը նույն կերպ հաշվարկելիս ստանում ենք.

$$\frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-MPC}{1 - MPC}: \text{ եթե } MPC = 0.75, \text{ ապա հարկային բազմարկիչը}$$

հավասար կլինի՝ $\frac{0.75}{1 - 0.75} = -3$, դա նշանակում է, որ եթե պետությունը

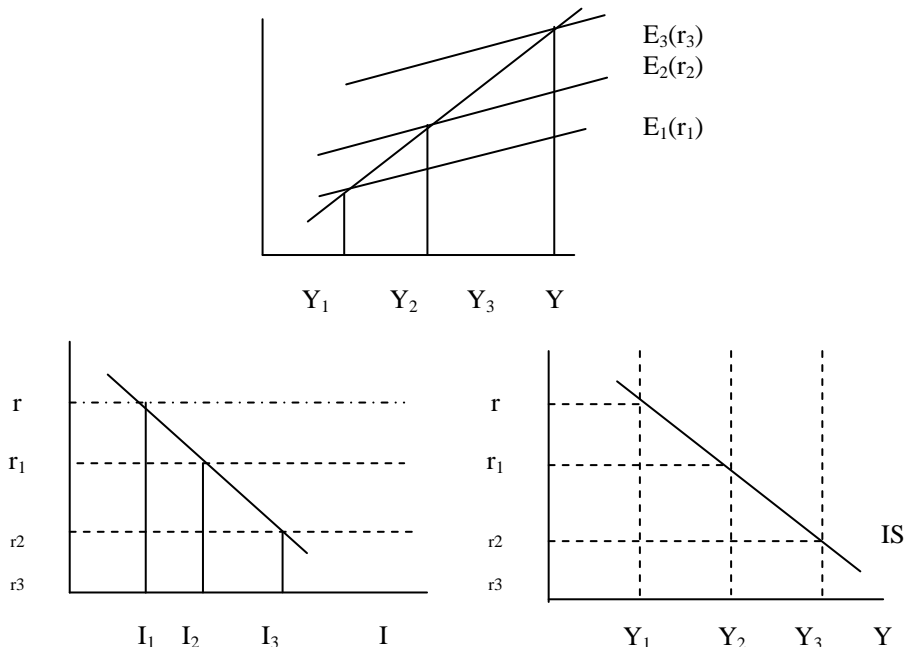
իջեցնի հարկերը 1 դրամով, ապա հավասարակշռված իրական ՀՆԱ-ն կավելանա 3 դրամով:

IS կորի կառուցումը

Քեյնսյան խաչը ցույց է տալիս պլանավորված ամբողջական պահանջարկը և եկամուտը կայուն տոկոսադրույքի պայմաններում, երբ պլանավորված ներդրումների մակարդակը կախված չէ տոկոսադրույքից և կայուն է: IS կորը կառուցելու համար ներմուծում ենք ամբողջական պահանջարկի վրա ազդող ևս մեկ գործոն՝ իրական տոկոսադրույքը: Տոկոսադրույքի փոփոխությունները հանգեցնում են ներդրումների ծավալի ու ամբողջական պահանջարկի փոփոխության:

Ներդրումային ծախսերը նոր մոդելում ներծին (էնդոգեն) են: Պլանավորված ներդրումները կլինեն այնքան ավելի քիչ, որքան ավելի բարձր կլինի իրական տոկոսադրույքը: Այսինքն՝ կապը պլանավորված ներդրումների և իրական տոկոսադրույքի, հետևաբար նաև պլանավորված ծախսերի և իրական տոկոսադրույքի միջև հակադարձ է: Ներդրումների գրաֆիկի թեքությունը կախված է տոկոսադրույքի նկատմամբ ներդրումների ճկունության աստիճանից: Եթե ներդրումների զգայունությունը մեծ է տոկոսադրույքի փոփոխությունների նկատմամբ, ապա ներդրումների կորը կլինի զառիկող, եթե արձագանքը թույլ է, ապա այդ կորը ուղղաձիգ է:

IS կորը կառուցվում է՝ միավորելով ներդրումների ֆունկցիայի և քեյնսյան խաչի գրաֆիկները և ցույց է տալիս, թե ինչպես են տոկոսադրույքի փոփոխությունները ազդում եկամտի մակարդակի վրա:

Նկ. 14.5. IS կորի կառուցումը

Քանի որ ներդրումների և տոկոսադրույքի կապը հակադարձ է, ապա ամենաբարձր տոկոսադրույքին (r_1) համապատասխանում է ներդրումների փոքր մակարդակը (I_1) և պլանավորված ծախսերի ամենացածր մակարդակը [$E_1 (r_1)$]: Ամենաքիչ պլանավորված ծախսերին համապատասխանում է եկամտի ամենացածր մակարդակը (Y_1): Ստացվեց, որ ամենաբարձր տոկոսադրույքին համապատասխանում է եկամտի ամենացածր մակարդակը:

Այսպիսով, IS կորի յուրաքանչյուր կետ ցույց է տալիս տոկոսադրույքի և հավասարակշռված եկամտի այնպիսի համադրում, որի պայմաններում ապրանքների շուկայում, կարճ ժամկետում, տոկոսադրույքի յուրաքանչյուր մակարդակին համապատասխանում է եկամտի որոշակի ծավալ: IS կորն ունի բացասական թեքություն, քանի որ բարձր տոկոսադրույքը կրճատում է ներդրումային ծախսերը, ամբողջական պահանջարկը, հետո նաև՝ եկամտի մակարդակը: Կորի թեքության անկյունը կախված է տոկոսադրույքի նկատմամբ ներդրումային ծախսերի զգայունությունից և բազմարկչի մեծությունից: Եթե ներդրումները շատ զգայուն են տոկոսադրույքի նկատմամբ, ապա եկամտի մակարդակը ավելի շատ կփոփոխվի տոկոսադրույքի փոքր փոփոխությունից, և IS կորը կլինի առավել զառիկող:

Պարկաբյուջետային քաղաքականությունը և IS կորի տեղաշարժերը

IS կորի յուրաքանչյուր կետ ցույց է տալիս եկամտի մակարդակը՝ տրված տոկոսադրույքի պայմաններում: Միաժամանակ, յուրաքանչյուր IS կոր կառուցվում է տրված հարկաբյուջետային քաղաքականության համար, այսինքն՝ արտածին և հաստատագրված պետական ծախսերի և հարկերի (G և T) համար: Երբ փոխվում են վերջիններս, ապա փոխվում է նաև եկամտի մակարդակը (դա դիտարկեցինք քեյնսյան խաչի մոդելն ուսումնասիրելիս), և տեղաշարժվում է IS կորը: IS կորի տեղաշարժը նշանակում է անփոփոխ տոկոսադրույքի պայմաններում եկամտի մակարդակի փոփոխություն և եկամտի անփոփոխ մակարդակի պայմաններում՝ տոկոսադրույքի փոփոխություն:

Ենթադրենք, պետությունը իրականացնում է խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն և ավելացնում է պետական ծախսերը ΔG չափով: Անփոփոխ տոկոսադրույքի (r) պայմաններում պլանավորված ներդրումները ($I(r)$) չեն փոխվում, բայց պլանավորված ծախսերն ավելանում են ΔG չափով, իսկ հավասարակշռված եկամուտն ավելանում է

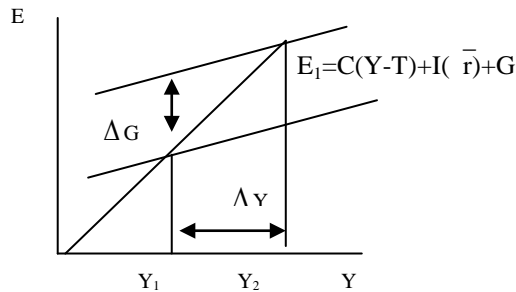
$\Delta G \times \frac{1}{1-MPC}$ չափով: Նշված չափով IS կորը տեղաշարժվում է աջ-

վերև: IS կորի տեղաշարժը աջ-վերև նշանակում է տրված տոկոսադրույքի (r) պայմաններում հավասարակշռված եկամտի մակարդակի

ավելացում $\frac{\Delta G}{1-MPC}$ չափով (նկ.14.6)

ա)

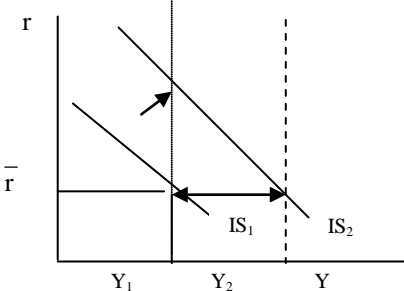
$$E_2 = C(Y-T) + I(\bar{r}) + (G + \Delta G)$$

ա) Գծագրում ներկայացված է քեյնսյան խաչի մոդելը և պետական ծախսերի ավելացման արդյունքը՝ հավասարակշռված եկամտի մակարդակի ավելացումը ΔY

$$= \frac{\Delta G}{1 - MPC} \text{ չափով:}$$

բ)

բ) Գծագրում անփոփոխ տոկոսադրույքի (\bar{r}) պայմաններում IS կորը տեղաշարժվել է $\frac{\Delta G}{1 - MPC}$

չափով, երբ հավասարակշռված եկամտի մակարդակը ավելացել է ապրանքների շուկայում իրականացվող խթանող քաղաքականության արդյունքում:

Նկ. 14.6. IS կորի տեղաշարժը

Եթե պետությունը խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն իրականացնելու հարկերը կրճատելու միջոցով, ապա գրաֆիկորեն կունենայինք նույն պատկերը, ինչ որ՝ նախորդ դեպքում, միայն եկամտի մակարդակի փոփոխությունը կլիներ $-\frac{\Delta T \times MPC}{1 - MPC}$ չափով և IS-ն էլ աջ-վերև

կտեղաշարժվեր նշված չափով: Պետության զսպող, կաշկանդող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը կրճատում է ամբողջական պահանջարկը՝ պլանավորված ծախսերը, հետո նաև՝ ամբողջական եկամուտը, և IS կորը տեղաշարժվում է ձախ –ներքև:

14.3. Փողի շուկան և LM կորի կառուցումը

IS-LM մոդելի երկրորդ կորը (LM) վերաբերում է փողի շուկային: Փողի շուկայի ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս պարզել, թե ինչպես է ձևավորվում հավասարակշռված տոկոսադրույքը, ինչն է որոշում և փոփոխում վերջինիս մակարդակը, տոկոսադրույքը ինչպես է ազդում հավասարակշռված եկամտի և զբաղվածության մակարդակների վրա: Այսպիսով, անհրաժեշտ է դառնում վերլուծել նաև ֆինանսական շուկաները և բացահայտել ապրանքների և ֆինանսական շուկաների փոխազդեցությունները:

LM կորը ցույց է տալիս տոկոսադրույքի և ամբողջական եկամտի կապը փողի շուկայում: Որպեսզի հասկանանք այդ կախվածությունը, ծանոթանանք տոկոսադրույքի պարզագույն տեսությանը, որը կոչվում է իրացվելիության նախընտրելիության տեսություն: Այս տեսությունը հիմք է հանդիսանում LM կորը կառուցելու համար: Տեսությունը բացատրում է, թե ինչպես են փողի իրական պաշարի առաջարկն ու պահանջարկը որոշում հավասարակշռված տոկոսադրույքը:

Փողի առաջարկը (M) կարգավորվում է Կենտրոնական բանկի կողմից, հետևաբար մոդելը մտցվում է որպես էկզոգեն, տրված փոփոխական (M): Քանի որ մենք վերլուծում ենք տնտեսությունը կարճ ժամկետում, ապա գների մակարդակը (P) նույնպես կայուն է, արդյունքում փողի իրական պաշարի $(\frac{M}{P})$ առաջարկը կայուն մեծություն է $(\frac{M}{P})^s = \frac{M}{P}$:

Այստեղից բխում է, որ փողի շուկայում փողի իրական պաշարի առաջարկը տոկոսադրույքից կախված չէ և գրաֆիկորեն ուղիղ գիծ է:

Այժմ դիտարկենք փողի իրական պաշարի պահանջարկը:

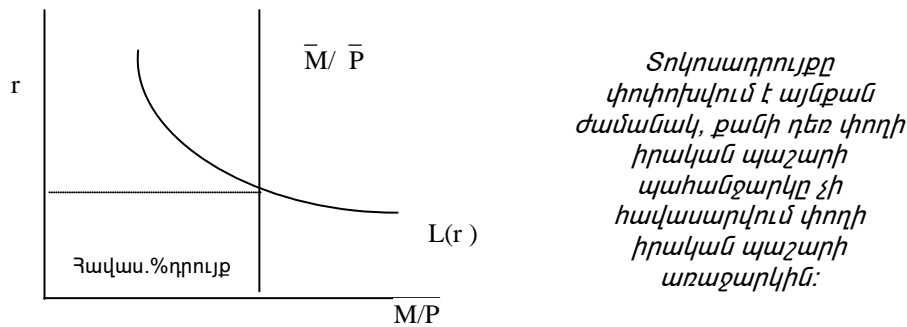
Ժամանակի յուրաքանչյուր պահի, տնտեսավարողը պետք է որոշի ինչպես բաշխել իր ֆինանսական ակտիվները երկու այլընտրանքային ակտիվների՝ կանխիկ փողի և փոխառության միջև: Որքան շատ փոխառություն ձեռք բերի գործակալը, այնքան ավելի շատ տոկոսային եկամուտ կստանա և որքան շատ կանխիկ փող ունենա տնտեսավարողը, այնքան ավելի հեշտ կլինի ցանկացած պահի գնումներ կատարելը: Ընտրությունը կանխիկ փողի՝ առավել իրացվելի, բայց եկամուտ չբերող ակտիվի և փոխառության՝ եկամուտ բերող, բայց պակաս իրացվելի ակտիվի միջև ֆինանսական ճամպուռի կազմի ընտրություն է:

Փողի իրական պաշարի պահանջարկը կախված է տնտեսավարողի իրական եկամուտներից (քանի որ նրանք փող են պահում իրենց ծախսերը ֆինանսավորելու համար, իսկ վերջիններս կախված են իրական եկամուտներից) և տոկոսադրույքից, քանի որ վերջինս կանխիկ փող պահելու «ծախսն» է, այն եկամուտը, որից ստիպված ենք լինում հրաժարվել՝ կանխիկ փող պահելով, ի տարբերություն տոկոսային եկամուտ բերող մյուս ակտիվների: Որքան բարձր է տոկոսադրույքը, այնքան «թանկ» է կանխիկ փողը պահելը և այնքան ցածր է կանխիկ փողի իրական պաշարի պահանջարկը՝ եկամտի յուրաքանչյուր տրված մակարդակի պայմաններում: Ասվածից կարելի է եզրակացնել, որ փողի իրական պաշարի՝ տոկոսադրույքից կախված պահանջարկի հավասարումը կարելի է գրել այսպես.

$$(\frac{M}{P})^D = L(r),$$

որտեղ՝ L ֆունկցիան նշանակում է իրացվելի ակտիվ՝ փող: Այս հավասարումը ցույց է տալիս, որ փողի պահանջարկի մեծությունը ֆունկցիա է իրական տոկոսադրույքից: Համեմատելով փողի իրական պաշարի առաջարկի (հիշեցնենք, որ այն որոշվում է երկրի կենտրոնական ֆինանսական ինստիտուտի՝ ԿԲ-ի կողմից և կախված չէ իրական տոկոսա-

դրույքից) և փողի իրական պաշարի պահանջարկի հավասարումները, կարող ենք գծել փողի շուկայի գրաֆիկական պատկերը:

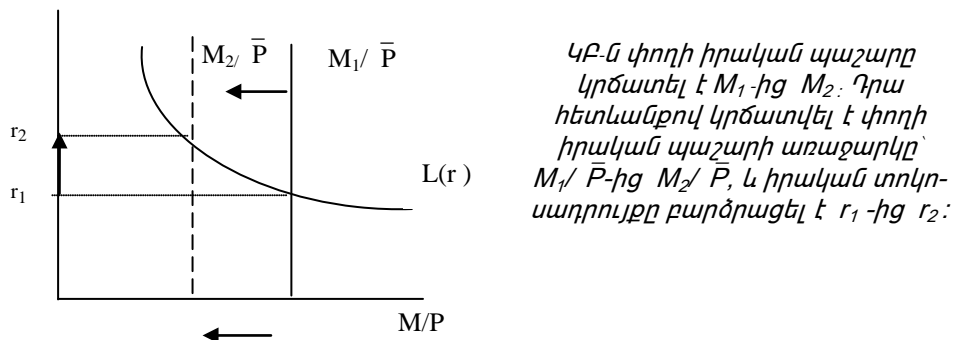
Նկ. 14.7. Իրացվելիության նախընտրելիության տեսությունը

Իրացվելիության նախընտրելիության տեսության համաձայն՝ տոկոսադրույքի փոփոխությունը հանգեցնում է փողի շուկայի հավասարակշռության: Տոկոսադրույքը ձգտում է հավասարակշռության, քանի որ տնտեսական գործակալները իրենց ակտիվների կառուցվածքը փոփոխում են հետևյալ սխեմայով. եթե տոկոսադրույքը շատ բարձր է, ապա փողի իրական պաշարի ավելցուկ ունեցողները ձգտում են իրենց տոկոս չբերող եկամուտները փոխարինել տոկոս բերող փոխառություններով կամ բանկային ավանդով: Բանկերը և վարկատուները վերոնշյալ ավելցուկային առաջարկին պատասխանում են տոկոսադրույքների իջեցմամբ: Չակառակ գործընթացն է տեղի ունենում, եթե տոկոսադրույքները շատ ցածր են: Միայն հավասարակշռված տոկոսադրույքի պայմաններում է փողի իրական պաշարի և մյուս ակտիվների հարաբերակցությունը օպտիմալ և փողի շուկան հավասարակշռված:

Իրացվելիության նախընտրելիության տեսությունը բխում է այն բանից, որ փողի առաջարկի ավելացումը իջեցնում է տոկոսադրույքը, և փողի առաջարկի կրճատումը բարձրացնում է տոկոսադրույքը:

Ենթադրենք, M -ն կրճատում է փողի առաջարկը՝ M -ը: Փողի առաջարկի կրճատումը կկրճատի նաև փողի իրական պաշարի առաջարկը՝ $(\frac{M}{P})$ -ն, քանի որ կարճ ժամկետում գների մակարդակը՝ P -ն, կայուն է՝

$P = \bar{P}$: Փողի իրական պաշարի առաջարկը ներկայացնող ուղղահայացը կտեղաշարժվի ձախ, և իրական տոկոսադրույքը կբարձրանա (նկ. 14.8):

Նկ. 14.8. Փողի իրական պաշարի կրճատումը

LM կորը կառուցելու համար օգտվում ենք իրացվելիության նախընտրելիության տեսությունից: Հավասարակշռված իրական տոկոսադրույքը, որը հավասարակշռում է փողի առաջարկն ու պահանջարկը, կախված է եկամտի մակարդակից: Արդեն նշել ենք, որ փողի իրական պաշարի պահանջարկի մեծության վրա ազդում է ոչ միայն իրական տոկոսադրույքը, այլև եկամտի մակարդակը: Երբ վերջինս բարձր է, մեծ են ծախսերը, տնտեսական գործակալներին ավելի շատ փող է անհրաժեշտ ծախսերը ֆինանսավորելու համար, և փողի իրական պաշարի պահանջարկը բարձր է: Այսպիսով, եկամտի բարձր մակարդակը ենթադրում է մեծ պահանջարկ փողի իրական պաշարի նկատմամբ: Ներկայացնենք ասվածը ֆունկցիոնալ տեսքով՝

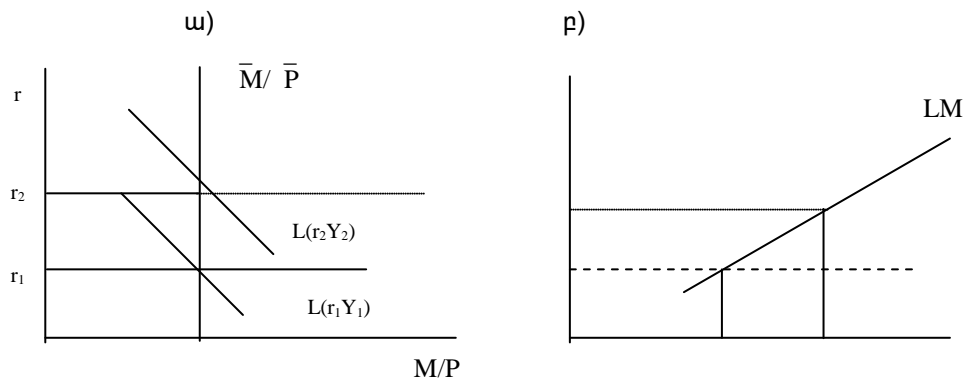
$$\left(\frac{M}{P}\right)^D = L(r, y)$$

(-) (+)

Փողի իրական պաշարի պահանջարկը ուղիղ կապով կապված է եկամտի և հակադարձ կապով՝ տոկոսադրույքի հետ: LM կորը ցույց է տալիս փողի շուկայում հավասարակշռված տոկոսադրույքի և եկամտի կապը կարճ ժամկետում:

Տեսնենք, թե ինչ կկատարվի իրական հավասարակշռված տոկոսադրույքի հետ, եթե եկամտի մակարդակը փոփոխվի: Ենթադրենք, ազդային արդյունքը՝ Y -ը, ավելացնել է Y_1 -ից մինչև Y_2 : Այդ դեպքում փողի իրական պաշարի պահանջարկը կավելանա, և փողի շուկայում փողի իրական պաշարի պահանջարկի կորը կտեղաշարժվի աջ-վերև: Դրա հետևանքով իրական հավասարակշռված տոկոսադրույքը կբարձրանա (նկ. 14.9 ա):

14.9 ա) գրաֆիկում պատկերված է փողի իրական պաշարի շուկան: Եկամտի աճը Y_1 -ից Y_2 բարձրացնում է հավասարակշռված տոկոսադրույքը r_1 - r_2 : 14.9 բ) գրաֆիկում ներկայացված է LM կորը: Մեծ եկամտին՝ Y_2 , համապատասխանում է բարձր տոկոսադրույք՝ r_2 , և ցածր եկամտին՝ Y_1 , համապատասխանում է ցածր տոկոսադրույք՝ r_1 :

Նկ.14.9. LM կորի կառուցումը

LM կորի յուրաքանչյուր կետ ցույց է տալիս իրական տոկոսադրույքի (r) և ամբողջական եկամտի (Y) այնպիսի համադրում, որի պայմաններում հավասարակշռություն է հաստատվում փողի շուկայում, կարճ ժամկետում: LM կորն ունի դրական թեքություն: Տոկոսադրույքի բարձրացումը առաջ է բերում փողի իրական պաշարի պահանջարկի կրճատում: Որպեսզի փողի իրական պաշարի պահանջարկը հնարավոր լինի պահել փողի իրական պաշարի տրված հաստատագրված առաջարկին հավասար, եկամտի մակարդակը պետք է ավելանա: Հետևաբար, փողի իրական պաշարի շուկայի հավասարակշռությունը ենթադրում է, որ տոկոսադրույքի բարձրացումը ուղեկցվում է եկամտի մակարդակի ավելացմամբ:

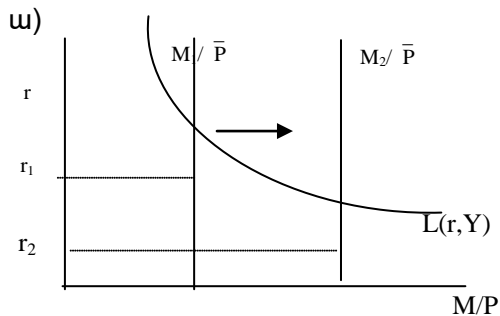
LM կորի թեքությունը կախված է այն բանից, թե որքանով է փողի պահանջարկը ճկուն եկամտի և տոկոսադրույքի նկատմամբ: Եթե փողի իրական պաշարի պահանջարկը շատ զգայուն է եկամտի և պակաս զգայուն՝ տոկոսադրույքի նկատմամբ, ապա LM կորը կլինի ավելի ուղղաձիգ: Եթե փողի պահանջարկը հարաբերականորեն պակաս զգայուն է տոկոսադրույքի նկատմամբ, ապա LM կորը կլինի մոտ ուղղահայացին: Եվ եթե փողի պահանջարկը շատ զգայուն է տոկոսադրույքի նկատմամբ, ապա նորից LM-ը մոտ կլինի ուղղահայացին: Այս դեպքում տոկոսադրույքի աննշան փոփոխությունը պետք է ուղեկցվի եկամտի մակարդակի մեծ փոփոխությամբ, որ պահպանվի հավասարակշռությունը փողի շուկայում:

Այժմ դիտարկենք, թե դրամավարկային քաղաքականությունը ինչպես է ազդում LM կորի վրա: Իրացվելիության նախընտրելիության տեսությունը ցույց է տալիս, որ հավասարակշռված տոկոսադրույքը կախված է նաև փողի առաջարկից: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր LM կառուցվում է տրված դրամավարկային քաղաքականության համար, և եթե փոխվում է վերջինս, ապա տեղաշարժվում է LM կորը:

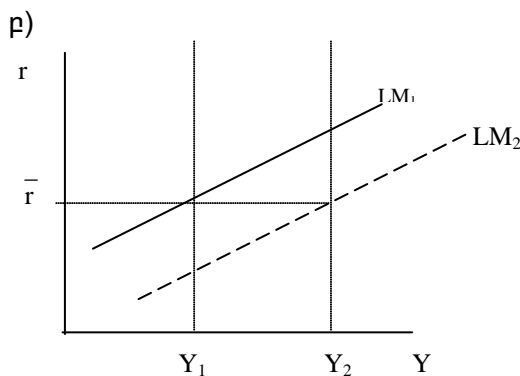
Ենթադրենք, ծախսերը ֆինանսավորելու նպատակով ԿԲ-ն ավելացրել է փողի առաջարկը: Դա առաջ կբերի փողի իրական պաշարի՝ $\left(\frac{M}{P}\right)$ -ի առաջարկի ավելացում, քանի որ մեր կողմից քննարկվող կարճ

Ժամանակահատվածում գների մակարդակը կայուն է: Փողի իրական պաշարի առաջարկի ավելացումը առաջարկը ներկայացնող ուղղահայացը կտեղաշարժի դեպի աջ, և փողի շուկայում իրական հավասարակշռված տոկոսադրույքը կիջնի (նկ.14.10. ա):

Իրական հավասարակշռված տոկոսադրույքի իջեցումը անփոփոխ եկամտի պայմաններում նշանակում է LM կորի տեղաշարժ աջ-ճեղք (նկ.14.10 բ)

ա) Գրաֆիկում փողի առաջարկի ավելացումը M_1 -ից մինչև M_2 իջեցրել է իրական հավասարակշռված տոկոսադրույքը r_1 -ից մինչև r_2 :

բ) Գրաֆիկում իրական տոկոսադրույքի իջեցումը արտահայտվել է LM կորի տեղաշարժով աջ-ճեղք, որը նշանակում է՝ անփոփոխ տոկոսադրույքի պայմաններում եկամտի մակարդակի բարձրացում:

Նկ. 14. 10. Դրամավարկային քաղաքականության ազդեցությունը LM կորի վրա

Հավասարակշռությունը կարճ ժամկետում

Ուսումնասիրելով ապրանքների և փողի շուկաների հավասարակշռության պայմաններն ու մեխանիզմը կարճ ժամկետի համար, կարող ենք անցնել այդ շուկաների կապը բացատրող IS-LM մոդելին: Ապրանքների և փողի շուկաները փոխկապված են, և այդ կապը ապահովում է իրական տոկոսադրույքը: Ապրանքների և փողի շուկաների հիմնական պարամետրը ազգային արդյունքն է՝ Y -ը: Y -ի մեծությունից է կախված փողի իրական պաշարի պահանջարկը, այսինքն՝ ազգային արդյունքի փոփոխությունը ապրանքների շուկայում առաջ է բերում փողի իրական պաշարի պահանջարկի փոփոխություն փողի շուկայում: Մյուս կողմից, փողի շուկայի հիմնական պարամետրը տոկոսադրույքն է: Տոկոսադրույքի փոփոխությունը փողի շուկայում առաջացնում է ներդրումային պահանջարկի փոփոխություն և ապրանքների շուկայում ազդում է պլա-

նավորված ծախսերի՝ E -ի վրա: Պլանավորված ծախսերի փոփոխություններն ազդում են ազգային արդյունքի ծավալի վրա: Ապրանքների շուկայում հավասարակշռված ազգային արդյունքի՝ Y -ի ձևավորման մեխանիզմը սխեմատիկորեն կարելի է ներկայացնել այսպես.

$$\Delta r \rightarrow I(r) \rightarrow \Delta E \rightarrow \Delta Y$$

Փողի շուկայում հավասարակշռված իրական տոկոսադրույքի ձևավորման մեխանիզմը կարելի է սխեմատիկորեն ներկայացնել այսպես.

$$\Delta Y \rightarrow \Delta \left(\frac{M}{P} \right)^D \rightarrow \Delta r$$

Մենք ունենք IS-LM մոդելի 2 կորերի հավասարումները.

$$Y = C(Y - T) + I(r) + G \quad (IS)$$

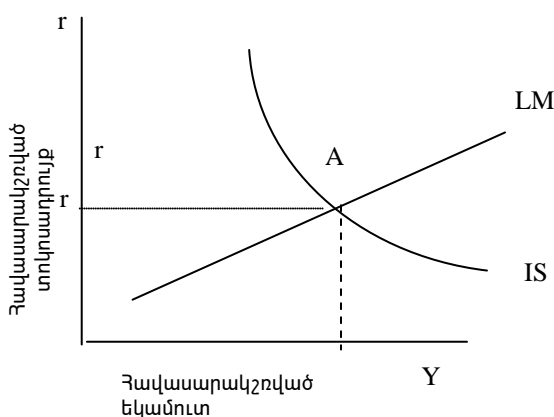
$$\frac{M}{P} = L(r, y) \quad (LM)$$

(-) (+)

Հարկաբյուջետային քաղաքականության փոփոխականները՝ T -ն և G -ն, դրամավարկային քաղաքականության փոփոխականը՝ M -ը, և գների մակարդակը արտածին են՝ $T = \bar{T}$, $G = \bar{G}$, $M = \bar{M}$, $P = \bar{P}$: Այս պայմաններում ապրանքների և փողի շուկաները միաժամանակ կգտնվեն հավասարակշռված վիճակում միայն մի դեպքում՝ IS և LM կորերի հատման A կետում (նկ.14.11):

A կետում տնտեսությունը գտնվում է հավասարակշռության վիճակում՝ գների տրված մակարդակի (կայուն) պայմաններում, քանի որ և՛ ապրանքների շուկան, և՛ փողի շուկան հավասարակշռության վիճակում են: Ապրանքների պահանջարկը հավասար է թողարկման ծավալին IS կորի վրա, և փողի պահանջարկը հավասար է փողի առաջարկին LM կորի վրա:

A կետում ձևավորվում են հավասարակշռված եկամտի և հավասարակշռված տոկոսադրույքի այն արժեքները, որոնք բավարարում են ապրանքների շուկայի և փողի շուկայի հավասարակշռության պայմանները:

A կետում պլանավորված ծախսերը հավասար են փաստացի ծախսերին, և հավասարակշռված է ապրանքների շուկան, միաժամանակ A կետում փողի իրական պարտքի պահանջարկը հավասար է փողի իրական պաշարի առաջարկին, և հավասարակշռված է փողի շուկան:

Նկ.14.11. IS-LM մոդելը

Տնտեսագետները IS-LM մոդելը օգտագործում են տնտեսական քաղաքականության կարճաժամկետ փոփոխությունների ազդեցությունը ազգային արդյունքի վրա վերլուծելու համար:

14.4. Տնտեսական ակտիվության տատանումների բացատրությունը IS-LM մոդելի օգնությամբ

IS-LM մոդելը ցույց է տալիս հավասարակշռված եկամտի և հավասարակշռված տոկոսադրույքի ձևավորման մեխանիզմը, որը կարճ ժամկետում մակրոտնտեսական հավասարակշռության վիճակն է, երբ, ըստ Ջ.Մ.Քեյնսի ենթադրության, գները կայուն են:

Եկամտի և տոկոսադրույքի հավասարակշռված վիճակները փոխվում են ամեն անգամ, երբ արտաժին որևէ գործոնի փոփոխության արդյունքում տեղաշարժվում են IS կամ LM կորերը:

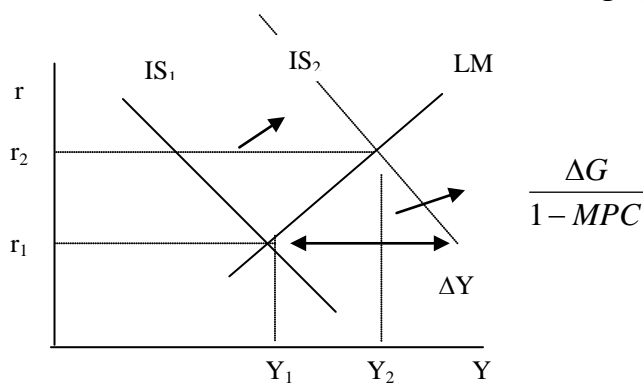
Դիտարկենք, թե ինչպես են տնտեսական քաղաքականության փոփոխություններն ազդում IS և LM կորերի վրա, տեղաշարժում դրանք, փոխում հավասարակշիռ իրավիճակը տնտեսությունում և որոշում եկամտի հավասարակշռված նոր ծավալը:

Հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը

Այժմ դիտարկենք, թե ինչպես է հարկաբյուջետային քաղաքականությունը ազդում եկամտի հավասարակշռված մակարդակի փոփոխությունների վրա: Արդեն դիտարկել ենք, որ հարկաբյուջետային քաղաքականությունը ազդում է IS կորի վրա և տեղաշարժում է այն:

Ենթադրենք՝ տնտեսական տատանումների անկման փուլում պետությունը որոշում է խթանել ամբողջական պահանջարկը և ավելացնում է պետական ծախսերը ΔG չափով: Քեյնսյան խաչի մոդելից մեզ հայտնի է, որ պետական ծախսերի ավելացումը ավելացնում է պլանավորված ծախսերը, և յուրաքանչյուր տրված տոկոսադրույքի պայմաններում

հավասարակշռված եկամուտը ավելանում է $\frac{\Delta G}{1 - MPC}$ չափով (Նկ.14.12):

*Խթանող
հարկաբյուջետային
քաղաքականության
ազդեցությամբ IS-ը
տեղաշարժվում է աջ-
վերև:*

*Հավասարակշռված
եկամուտը ավելանում է
 Y_1 -ից Y_2 , իսկ հավա-
սարակշռված տոկո-
սադրույքը՝ r_1 -ից r_2 :*

Նկ. 14.12. IS կորի տեղաշարժը IS-LM մոդելում

Սակայն, ինչպես երևում է նկար 14.12-ից, IS-LM մոդելում հավասարակշռված եկամուտը, խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությամբ, ավելանում է ավելի քիչ չափով, քան քեյնսյան խաչում: Դրա պատճառը LM կորի դիրքն է: Եթե վերջինս լիներ հորիզոնական, ապա ոչ մի տարբերություն չէր լինի IS կորի հորիզոնական տեղաշարժի և եկամտի փոփոխության չափի միջև: Եթե LM-ը լիներ հորիզոնական, ապա IS-ի տեղաշարժերի ժամանակ չէր փոխվի տոկոսադրույքը: Վերոնշյալ դատողությունների տնտեսագիտական իմաստն այն է, որ պետական ծախսերի ավելացումը իրոք առաջ է բերում եկամտի աճ: Բայց եկամտի աճը ավելացնում է փողի իրական պաշարի պահանջարկը: Այդ դեպքում տոկոսադրույքը պետք է բարձրանա, որ ապահովվի փողի պահանջարկի համապատասխանությունը փողի հաստատագրված առաջարկին: Երբ տոկոսադրույքը բարձրանում է, ներդրումային ծախսերը կրճատվում են, քանի որ ներդրումային պահանջարկը հակադարձ կախվածության մեջ է տոկոսադրույքից: Արդյունքում՝ եկամտի հավասարակշռված մակարդակի ավելացումը զգալիորեն քիչ է (IS-LM մոդելում), քան IS-ի հորիզոնական տեղաշարժը՝ $\frac{\Delta G}{1 - MPC}$ (հավասարակշռված

եկամտի մակարդակի փոփոխությունը քեյնսյան խաչում):

Եթե պետությունը խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն իրականացնի և կրճատի հարկերը ΔT չափով, ապա IS կորը կտեղաշարժվի աջ-վերև (հորիզոնական տեղաշարժը հավասար կլինի $\frac{\Delta T \times MPC}{1 - MPC}$ -ին), հավասարակշռված եկամուտը կավելանա, և հավասարա-

կշռված տոկոսադրույքը կբարձրանա:

Պետության զսպող, կաշկանդող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը տեղաշարժում է IS կորը ծախս-ներքև, իջեցնում տոկոսադրույքը և նվազեցնում հավասարակշռված եկամուտը:

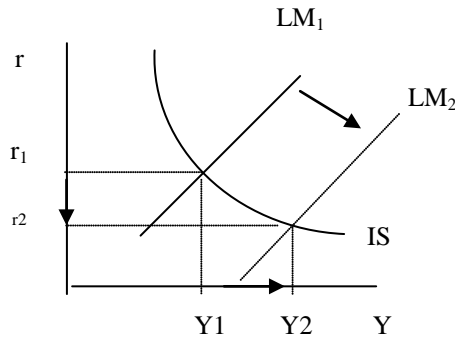
Դրամավարկային քաղաքականության փոփոխությունները

Այժմ քննարկենք մակրոտնտեսական կարճաժամկետ հավասարակշռության փոփոխությունները դրամավարկային քաղաքականության ազդեցությամբ: Ենթադրենք, պետությունը իրականացնում է խթանող դրամավարկային քաղաքականություն և ավելացնում է փողի առաջարկը: Նախորդ քննարկումներից մեզ հայտնի է, որ փողի առաջարկի փոփոխությունը ազդում է փողի շուկայի հավասարակշռության վրա, փոփոխում է հավասարակշռված տոկոսադրույքը և տեղաշարժում է LM կորը:

Կարճ ժամկետում, երբ գների մակարդակը՝ P -ն, կայուն է, փողի առաջարկի՝ M -ի ավելացումը ավելացնում է նաև փողի իրական պաշարի՝ $(\frac{M}{P})$ -ի առաջարկը, և իրական տոկոսադրույքը փողի շուկայում, համա-

ձայն իրացվելիության նախընտրելիության տեսության, իջնում է: Արդյունքում՝ LM-ը տեղաշարժվում է աջ-ներքև և IS-LM մոդելի վրա հա-

վասարակշռված եկամուտն ավելանում է, հավասարակշռված տոկոսադրույքը՝ իջնում (նկ.14.13):

Ավելացնելով փողի առաջարկը երկրում, պետությունը, անփոփոխ գների պայմաններում, առաջ է բերում փողի իրական պաշարի առաջարկի ավելացումը. LM-ը տեղաշարժվում է աջ-ներքև և եկամուտը ավելանում է Y_1 -ից Y_2 , տոկոսադրույքը իջնում է r_1 -ից r_2 :

Նկ. 14.13. LM կորի տեղաշարժը դրամավարկային քաղաքականության արդյունքում

IS-LM մոդելը ցույց է տալիս, որ դրամավարկային քաղաքականությունը եկամտի հավասարակշռված մակարդակի վրա ազդում է տոկոսադրույքի փոփոխության միջոցով: Եկամտի հավասարակշռված մոր մակարդակի ձեռքբերման մեխանիզմը հետևյալն է. փողի իրական պաշարի ավելացումը իջեցնում է տոկոսադրույքը, վերջինս խթանում է ներդրումային ծախսերը, իսկ ներդրումների ավելացումը ավելացնում է հավասարակշռված եկամուտը: Եթե պետությունը ինֆլյացիան զսպելու նպատակով կրճատեր փողի առաջարկը, ապա փողի իրական պաշարի առաջարկը ($\frac{M}{P}$)-ն, կկրճատվեր, LM-ը կտեղաշարժվեր ձախ-վերև, իրական տոկոսադրույքը կբարձրանար, իսկ հավասարակշռված եկամուտը կնվազեր:

Հարկաբյուջետային և դրամավարկային քաղաքականությունների համատեղ ազդեցությունը IS-LM մոդելում

Տնտեսության իրավիճակը վերլուծելիս պետք է հիշենք, որ դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունները հաճախ կիրառվում են համատեղ և փոխկապակցված: Ընդ որում, մի բնագավառում կիրառվող քաղաքականությունը ազդում է մյուս բնագավառի իրավիճակի վրա և արդյունքում՝ աղավաղում նախօրոք ակնկալվող ցուցանիշներն ու արդյունքները:

Այժմ դիտարկենք պետության կաշկանդող հարկաբյուջետային քաղաքականությանը դրամավարկային քաղաքականության տարբեր միջոցառումներով արձագանքելու դեպքերը: Ենթադրենք, պետական ծախսերը ֆինանսավորելու նպատակով Ազգային ժողովը բարձրացրել է հարկերը:

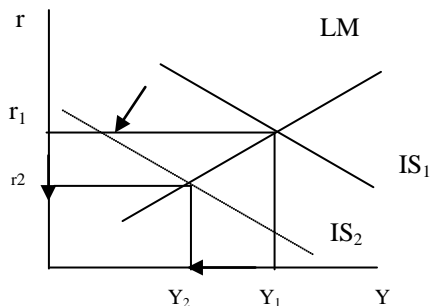
Կենտրոնական բանկը, որը դրամավարկային քաղաքականության իրականացնողն է, ի պատասխան վերոնշյալ միջոցառման, կարող է իրականացնել. ա) փողի առաջարկը անփոփոխ պահելու, բ) իրական տոկոսադրույքը անփոփոխ պահելու, գ) ամբողջական եկամուտը անփոփոխ պահելու քաղաքականություն:

Առաջին տարբերակի դեպքում (նկ.14.14 ա) հարկերի բարձրացումը IS կորը տեղաշարժում է ձախ-ներքև, իրական տոկոսադրույքը իջնում է, ամբողջական արդյունքը՝ նվազում: ԿԲ-ն պահելով փողի առաջարկը անփոփոխ, որևէ կերպ չի միջամտում տնտեսությանը, և հարկաբյուջետային կաշկանդող քաղաքականության արդյունքները չեն աղավաղվում:

Երկրորդ տարբերակի դեպքում, ԿԲ-ն, որպեսզի պահի իրական տոկոսադրույքը նույն մակարդակի վրա, կրճատում է փողի առաջարկը, LM-ը տեղաշարժվում է ձախ-ներքև, մինչև վերականգնվում է տոկոսադրույքի նախկին մակարդակը: Իրական տոկոսադրույքը այս դեպքում չի կրճատվում, սակայն ամբողջական եկամուտը նվազում է ավելի շատ, քան առաջին տարբերակի դեպքում էր (նկ. 14.14 բ):

Երրորդ տարբերակի դեպքում ԿԲ-ն փորձում է ամբողջական եկամտի կրճատումը կանխել՝ ավելացնելով փողի առաջարկը: Փողի առաջարկի ավելացումը իրոք չի թողնում, որ եկամտի ծավալը կրճատվի, սակայն զգալիորեն իջեցնում է իրական տոկոսադրույքը (նկ. 14.14 գ):

ա)

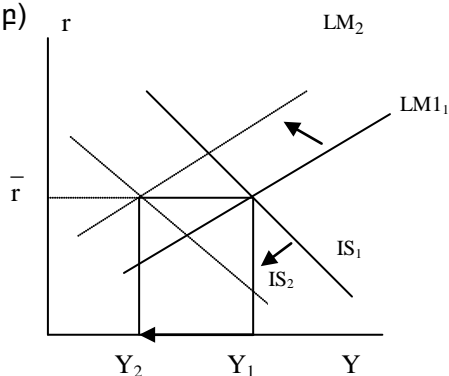

ա) ԿԲ-ն փողի առաջարկը չի փոխել:

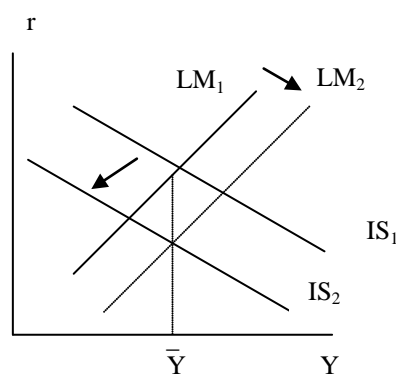
բ) ԿԲ-ն կրճատել է փողի առաջարկը:

գ) ԿԲ-ն ավելացրել է փողի առաջարկը:

բ)

գ)

Նկ. 14. 14. Ի պատասխան հարկերի ավելացմանը՝ դրամավարկային քաղաքականության միջոցառումների արդյունքները

Բերված օրինակներից պարզ է դառնում, որ տնտեսական իրավիճակի վրա հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը կախված է դրամավարկային քաղաքականության միջոցառումների ընտրությունից: Մակրոտնտեսական քաղաքականության այս կամ այն միջոցառման ընտրությունը կախված է քաղաքական նախապատվություններից, ազդեցության արագության և միջոցառումների հետևանքների կանխատեսելիության աստիճանից:

Վերոհիշյալ քննարկումները ընդհանրացնելով՝ կարող ենք ասել, որ IS-LM մոդելը ցույց է տալիս, թե ինչպես են հարկաբյուջետային և դրամավարկային քաղաքականության միջոցառումները ազդում եկամտի հավասարակշռված ծավալի վրա: Սակայն պետք է հիշել, որ մոդելի ենթադրությունները որակական են և ոչ թե քանակական: Քանակական փոխկապվածությունները ստանում են կիրառելով ավելի բարդ և ավելի իրական վարկածներով մակրոէկոնոմետրիկական մոդելներ, որտեղ ոչ միայն երևում է, որ պետական ծախսերի ավելացումը ավելացնում է հավասարակշռված եկամուտը, այլև երևում է, թե պետական ծախսերի կոնկրետ չափով ավելացումը ինչ չափով է ավելացնում ամբողջական արդյունքը:

IS-LM մոդելը օգնում է պարզել, թե ինչպես են տարբեր կարգի արտաքին փոփոխությունները ազդում հավասարակշռված ՀՆԱ-ի վրա և փոփոխում վերջինս:

Արտաքին ցնցումները լինում են երկու տեսակ՝ կապված IS կորի հետ և LM կորի հետ: Օրինակ, IS կորի ցնցումներ են առաջանում ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկի արտաժին փոփոխությունների արդյունքում, իսկ LM կորի ցնցումներ՝ փողի պահանջարկի արտաքին պատճառներով փոփոխության արդյունքում: Նշված ցնցումները տեղաշարժում են IS և LM կորերը և առաջ բերում տնտեսական ակտիվության տատանումներ:

14.5. IS-LM մոդելը որպես ամբողջական պահանջարկի տեսություն

Մինչև այժմ IS-LM մոդելը օգտագործել ենք ազգային արդյունքի փոփոխությունները բացատրելու համար: Գիտենք, որ IS-LM մոդելով վերլուծություններ կատարելիս հիմնվում ենք քեյնսյան կանխադրույթի՝ գների կայունության նախապայմանի վրա: Սակայն, երբ հարկ է լինում բացատրել ընդհանուր մակրոտնտեսական հավասարակշռության՝ ամբողջական առաջարկի (AS) և ամբողջական պահանջարկի (AD) հավասարակշռության ձևավորման մեխանիզմը, ապա անհրաժեշտ է հաշվի առնել գների ճկունության գաղափարը, այսինքն՝ IS-LM մոդելը կապել AD-AS մոդելի հետ:

Արդեն գիտենք, որ ամբողջական պահանջարկի կորը ցույց է տալիս գների մակարդակի և ՀՆԱ կապը: Այս կապը պարզել էինք՝ օգտվելով

փողի քանակական տեսությունից: Երբ փողի առաջարկը անփոփոխ է, գների մակարդակի բարձրացումը հանգեցնում է եկամտի մակարդակի կրճատման: Փողի առաջարկի ավելացումը ամբողջական պահանջարկի կորը տեղաշարժում է աջ, իսկ կրճատումը՝ ձախ:

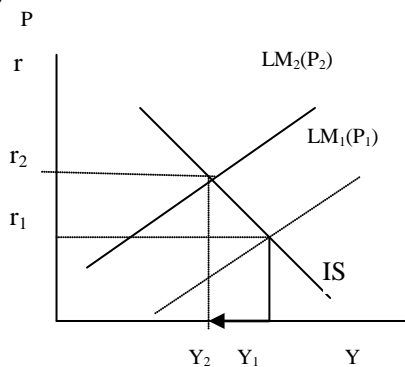
Այժմ կարող ենք AD կորը ստանալ՝ օգտվելով IS-LM մոդելից և այն նախապայմանից, որ գները ճկուն են: IS-LM-ի օգնությամբ կարելի է տեսնել, թե ինչպես են գների մակարդակի փոփոխությունները փոխում փողի իրական պաշարի առաջարկը. փողի շուկայում փոխվում է իրական տոկոսադրույքը, տեղաշարժվում է LM կորը, և եկամտի ծավալը փոխվում է: Կրճատարկեմք նաև, թե ինչ պատճառներով են առաջանում ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժերը: Դիտարկենք, թե ինչ փոփոխություն կկրի IS-LM մոդելը, երբ գների մակարդակը, ասենք, սկսի բարձրանալ (նկ. 14.15. ա):

Փողի անփոփոխ առաջարկի (M) պայմաններում գների մակարդակի (P) բարձրացումը կրճատում է փողի իրական պաշարի՝ $\left(\frac{M}{P}\right)$,

առաջարկը:

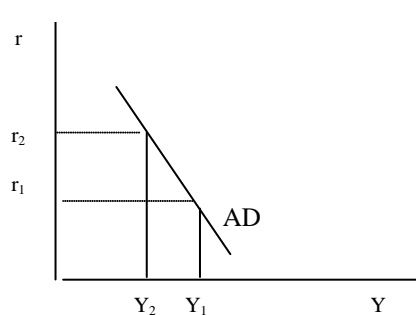
Փողի իրական պաշարի առաջարկի կրճատումը LM-ը տեղաշարժում է ձախ-վերև և իջեցնում է հավասարակշռված եկամտի ծավալը:

ա)

Գների մակարդակի բարձրացումը P_1 -ից P_2 տեղաշարժում է LM-ը ձախ-վերև և եկամտուղը կրճատվում է Y_1 -ից Y_2 (նկ. 14.15 ա):

բ)

Նկ. 14.15 բ-ում գների մակարդակի և եկամտի կապն է AD կորի տեսքով: Ինչպես երևում է նկարից, երբ գների մակարդակը բարձր է, ամբողջական եկամտուղը քիչ է:

Նկ. 14.15. AD-ի ստացումը IS-LM մոդելից

Գների մակարդակի և եկամտի կապն արտահայտվում է AD կորի միջոցով, որն էլ ստացվում է IS-LM մոդելից, երբ հաշվի ենք առնում գների ճկունությունը:

Քանի որ IS-LM մոդելը իրենից ներկայացնում է ամբողջական պահանջարկի կորի տեսական նկարագրությունը, ապա այն կարելի է օգտագործել AD կորի տեղաշարժերի պատճառները քննարկելիս: Տրամաբանական է, որ այն գործոնները, որոնք ազդում են IS-ի կամ LM-ի վրա և տեղաշարժում են դրանք, կտեղաշարժեն նաև AD կորը:

Վերոնշյալ քննարկումները կարելի է ամփոփել հետևյալ եզրակացությամբ: Երբ IS-LM մոդելում եկամտի ծավալը փոխվում է գների մակարդակի փոփոխության պատճառով, ապա դա AD կորի մոդելում արտահայտվում է տեղաշարժով AD կորի վրայով, իսկ եթե IS-LM մոդելում եկամտի փոփոխությունը տնտեսական քաղաքականության արդյունք է, ապա AD կորի մոդելում եկամտի մակարդակի փոփոխությունը արտահայտվում է AD կորի տեղաշարժի միջոցով:

Վերոնշյալ վերլուծությունը ապացուցում է, որ գոյություն ունի սերտ կապ IS—LM մոդելի և փողի քանակական տեսության հավասարման օգնությամբ դուրս բերված AD կորերի միջև:

14.6. IS-LM մոդելը կարճ և երկար ժամկետներում

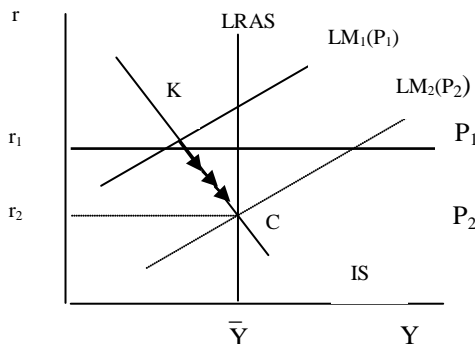
IS-LM մոդելը օգտագործվում է տնտեսական գործառնությունները կարճ ժամկետում, երբ գները կայուն են, բացատրելու համար: Կայուն գների պայմաններում արտադրության ծավալը մի մեծություն է, որը որոշվում է ամբողջական պահանջարկով, այսինքն՝ արտադրողները թողարկում են այն ամենը, ինչի նկատմամբ գների տրված մակարդակում պահանջարկ է դրսևորվում: Արդեն քննարկել ենք, թե ինչպես է գների փոփոխությունը ազդում մակրոտնտեսական հավասարակշռության վրա: Դասական տնտեսագիտության համաձայն՝ գները հավասարակշռող դեր են խաղում: Բոլոր գների բացարձակ ճկունությունը առաջացնում է ընդհանուր մակրոտնտեսական հավասարակշռություն: Երբ գների մակարդակը արագ տատանվում է, արտադրության ծավալը որոշվում է ամբողջական առաջարկով: Հաշվի առնելով, որ IS-ը կարելի է համարել տնտեսության պահանջարկի կոր, իսկ IS-LM-ը՝ ամբողջական պահանջարկի տեսության մոդել, վերջինս նպատակահարմար է օգտագործել նաև երկար ժամկետում տնտեսությունը նկարագրելու և վերլուծելու համար:

Երկար ժամկետում գները ճկուն են և տատանվում են այնպես, որ համապատասխանեցնեն թողարկվող արտադրանքի ծավալը արտադրության պոտենցիալ մակարդակին:

Վերոնշյալ քննարկումը պարզաբանում է, թե ինչով է ազգային եկամտի քեյնսյան մոդելը տարբերվում դասական մոդելից: Վերլուծությունը կատարենք գրաֆիկների օգնությամբ: Նկ. 14.15 ա-ում պատկերված են

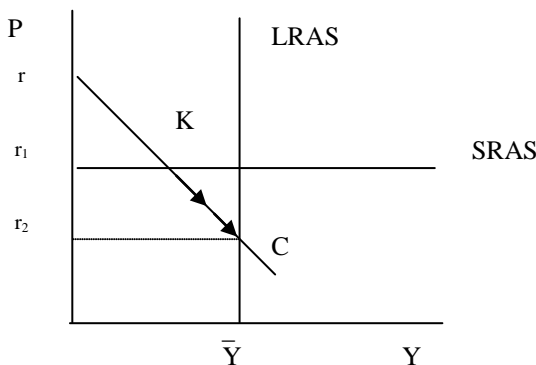
IS և LM կորերը և լրիվ զբաղվածության պայմաններում արտադրության պոտենցիալ ծավալը ներկայացնող ամբողջական առաջարկի երկարաժամկետ ուղղահայացը՝ LRAS-ը: Կարճաժամկետ հավասարակշռությունը հանդնկնում է IS-ի և LM-ի հատման K կետին: Այդ կետով անցնող LM-ը կառուցված է գների բարձր մակարդակի՝ P_1 -ի պայմաններում: Նկ. 14.15 բ-ում պատկերված են երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ամբողջական առաջարկի LRAS և SRAS կորերը և ամբողջական պահանջարկի AD կորը: Կարճաժամկետ հավասարակշռությունը AD-AS մոդելում հանդնկնում է SRAS-ի և AD-ի հատման K կետին: Այդ կետում գների մակարդակը բավական բարձր է և հավասար է P_1 -ի: Գների P_1 մակարդակի պայմաններում ամբողջական պահանջարկը բավական ցածր է արտադրության պոտենցիալ մակարդակից, տնտեսությունը այդ վիճակում երկար մնալ չի կարող, գների մակարդակը կսկսի իջնել մինչև P_2 , իսկ ամբողջական պահանջարկը՝ ավելանալ այնքան, մինչև հավասարվի լրիվ զբաղվածության պայմաններում արտադրված ՀՆԱ-ի բնական \bar{Y} մակարդակին: Այսինքն, տնտեսությունում աստիճանաբար կհաստատվի երկարաժամկետ հավասարակշռություն C կետում:

ա) IS-LM մոդելը

Կարճաժամկետ հավասարակշռությունը հաստատվում է K կետում: Երբ գների մակարդակը սկսում է իջնել, հավասարակշռությունը տեղաշարժվում է C կետ, որտեղ ամբողջական պահանջարկն ու արտադրության պոտենցիալ ծավալը՝ \bar{Y} , հավասար են: C կետում տնտեսությունը գտնվում է երկարաժամկետ հավասարակշռության վիճակում:

բ) AD-AS մոդելը

Նկ. 14.16. Հավասարակշռությունը կարճ և երկար ժամկետում

Երբ գների մակարդակը սկսի իջնել մինչև P_2 , անփոփոխ փողի առաջարկի (\bar{M}) պայմաններում փողի իրական պաշարը՝ ($\frac{M}{P}$), կմեծանա,

տոկոսադրույքը կիջնի, LM-ը կտեղաշարժվի աջ–ներքև (նկ.14.16 ա), մինչև երկարաժամկետ հավասարակշռություն կհաստատվի C կետում:

Ներկայացված երկու գրաֆիկներում (նկ. 14.16 ա և բ) երևում են հավասարակշռության քեյնսյան և դասական մոտեցումների տարբերությունները: Քեյնսյան կանխադրույթը (ներկայացված է K կետով) այն է, որ գների մակարդակը կայուն է և ամբողջական պահանջարկը որոշող դրամավարկային, հարկաբյուջետային քաղաքականություններից, այլ գործոններից կախված՝ արտադրանքի ծավալը կարող է շեղվել իր բնական մակարդակից և հաստատվել մակրոտնտեսական հավասարակշռություն անգամ ոչ լրիվ զբաղվածության պայմաններում: Դասական տեսակետն այն է, որ գները ճկուն են և կարգավորվում են այնպես, որ ապահովեն արտադրանքի ծավալի և արտադրության բնական մակարդակի համապատասխանությունը (C կետ): Ասվածից հետևում է, որ կա 3 հավասարում, որոնցից առաջին երկուսը ընդհանուր են, իսկ երրորդը առանձնահատուկ է քեյնսյան և դասական մոտեցումների համար:

$$1. IS \quad Y = C(Y-T) + I(r) + G$$

$$2. LM \quad M/P = L(r, Y)$$

$$3. \text{Դասական } Y = \bar{Y} \quad 3. \text{Քեյնսյան } P = \bar{P}$$

Այս երեք հավասարումներում կան երեք փոխկապակցված փոփոխականներ՝ Y , r , P : Եթե $Y = \bar{Y}$, ապա r -ը և P -ն պետք է տատանվեն այնպես, որ առաջին և երկրորդ հավասարումները լուծվեն միաժամանակ և եթե $P = \bar{P}$, ապա պետք է գտնենք վերոնշյալ երկու հավասարումներին բավարարող Y և r : Թե որ կանխադրույթը պետք է հիմք ընդունենք վերլուծություններ կատարելիս, կախված է վերլուծության ժամանակահատվածից:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Քեյնսյան խաչը եկամտի մակարդակի որոշման պարզագույն մոդել է: Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը և ներդրումները ընդունելով արտածին, մոդելը ցույց է տալիս, որ գոյություն ունի ազգային արդյունքի միայն մի ծավալ, որի պայմաններում պլանավորված և փաստացի ծախսերը հավասար են:
2. Եթե ընդունում ենք, որ ներդրումները կախված են տոկոսադրույքից, ապա քեյնսյան խաչում ծագում է կայուն կապ ազգային արդյունքի և տոկոսադրույքի միջև: Այդ կապը հակադարձ է: Դա արտացոլվում է IS կորի միջոցով:
3. Իրացվելիության նախընտրելիության տեսությունը տոկոսադրույքի որոշման պարզագույն մոդելն է: Այն դիտարկում է փողի առաջարկը և գների մակարդակը արտածին և ենթադրում, որ տոկոսադրույքը փոխվում է, որ հավասարակշռի փողի շուկայում առաջարկն ու պահանջարկը:
4. Երբ ենթադրում ենք, որ փողի պահանջարկը կախված է ազգային արդյունքից, ծագում է ուղիղ կախվածություն եկամտի և տոկոսադրույքի միջև: Դա արտահայտվում է LM կորի միջոցով:
5. IS-LM մոդելը ցույց է տալիս կարճաժամկետ մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը: Հավասարակշռությունը համընկնում է IS-ի և LM-ի հատման կետին:
6. IS-LM մոդելը ամբողջական պահանջարկի ընդհանուր տեսությունն է: Մոդելի արտածին փոփոխականներն են հարկաբյուջետային և դրամավարկային քաղաքականությունները և գների մակարդակը, ներծին (ենդոգեն) փոփոխականներն են՝ տոկոսադրույքը և ազգային արդյունքի մակարդակը:
7. Խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը տեղաշարժում է IS կորը աջ-վերև, ավելացնում է տոկոսադրույքը, և եկամտի ծավալը, և տեղաշարժում է AD-ն աջ-վերև:
8. Խթանող դրամավարկային քաղաքականությունը տեղաշարժում է LM կորը աջ-ներքև, իջեցնում տոկոսադրույքը, ավելացնում ազգային արդյունքը, և տեղաշարժում AD -ն աջ-վերև:

Հիմնական հասկացություններ

IS-LM մոդելը

IS կոր

LM կոր

Պետական ծախսերի բազմարկիչ

Հարկերի բազմարկիչ

Իրացվելիության նախընտրելիության տեսություն

Հարցեր կրկնության համար

1. Ինչպե՞ս է հարկերի բարձրացումը ազդում տոկոսադրույքի, եկամտի, սպառման և ներդրումների վրա:
2. Քեյնսյան խաչի միջոցով ցույց տվեք, որ հարկաբյուջետային քաղաքականությունը ազդում է ազգային արդյունքի վրա:
3. Իրացվելիության նախընտրելիության տեսության միջոցով բացատրեք, թե ինչո՞ւ է փողի առաջարկի փոփոխությունը փոփոխում տոկոսադրույքը:
4. Ի՞նչ գործոններ են որոշում IS և LM կորերի թեքությունները:
5. Ինչո՞ւ է IS կորը համարվում ապրանքների շուկայի հավասարակշռության, իսկ LM կորը՝ փողի շուկայի հավասարակշռության գրաֆիկ:
6. Ինչո՞ւ է IS կորի վրա եկամուտը հավասարակշռված, LM-ի վրա՝ տոկոսադրույքը:
7. Բացատրեք տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը մակրոտնտեսական կարճաժամկետ հավասարակշռության վրա՝ օգտվելով IS-LM մոդելից:
8. Ինչո՞ւ է IS-LM մոդելը ներկայացնում ամբողջական պահանջարկի ընդհանուր տեսությունը: Բացատրեք:
9. Նկարագրեք գների մակարդակի անկման հնարավոր հետևանքները եկամտի հավասարակշռված մակարդակի վրա:
10. Ինչպե՞ս է փողի առաջարկի կրճատումն ազդում տոկոսադրույքի, եկամտի, սպառման և ներդրումների վրա:

ԱՍԲՈՂՋԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿ

Մինչև այժմ տնտեսական տատանումները ներկայացրել ենք՝ կապված ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունների հետ, այսինքն՝ ուշադրությունը կենտրոնացրել էինք ամբողջական ծախսերի վրա, որոնցով որոշվում էր արտադրության ծավալը և զբաղվածությունը: Սակայն տնտեսական էական տատանումներ են առաջացնում նաև ամբողջական առաջարկի փոփոխությունները: Մասնավորապես՝ առաջարկի շուկայի առկայությամբ առաջանում են ստագֆլյացիոն երևույթներ, աներևակայելի բարդ հիմնահարցեր՝ կապված ինֆլյացիայի զսպման, գործազրկության մակարդակի կրճատման հետ: Այս գլխում կդիտարկենք, թե ինչպես է ձևավորվում ամբողջական առաջարկի կորը աշխատանքի շուկայում տիրող իրավիճակի հիման վրա և արտացոլում ինֆլյացիայի ու գործազրկության միջև գոյություն ունեցող հակադարձ կապը: Այդ կապը արտացոլվում է Ֆիլիպսի կորում, որը կարևոր գործիք է տնտեսական քաղաքականության բնագավառում որոշումներ կայացնելիս:

15.1. Ամբողջական առաջարկի կորը և դրա մեկնաբանումները

Ինչպես արդեն նշել ենք, ամբողջական առաջարկը արտադրանքի այն գումարային թողարկումն է, որը նախընտրում են ձեռնարկությունները և տնային տնտեսությունները՝ գոյություն ունեցող գների և աշխատավարձի պայմաններում: Սակայն, քանի որ արտադրանքի թողարկման կամ աշխատանքի առաջարկի մասին որոշումներ ընդունելիս ձեռնարկությունները և տնային տնտեսությունները պետք է հաշվի առնեն, որ թողարկված արտադրանքի մի մասը իրացվելու է ապագայում, անհրաժեշտ է հաշվի առնել ոչ միայն ընթացիկ գների մակարդակը, այլև՝ նրանց դինամիկան, ոչ միայն աշխատավարձի ներկա մակարդակը, այլև՝ դրա սպասվող փոփոխությունները: Առայժմ կդիտարկենք ամբողջական առաջարկը միայն ընթացիկ գների և աշխատավարձի պայմաններում:

Կարճ ժամկետում օգտագործվող կապիտալի ծավալը և տեխնոլոգիան չեն փոփոխվում: Ձեռնարկությունները իրենց առավելագույն շահույթը ձևավորում են՝ հաշվի առնելով գների մակարդակը և աշխատանքի սահմանային արդյունքը (MPL): Հետևաբար, MPL-ի ֆունկցիան իրենից ներկայացնում է աշխատանքի նկատմամբ պահանջարկի ֆունկցիան, որը ունի հետևյալ տեսքը.

$$L^D = L^D(W/P, K)$$

այսինքն՝ աշխատանքի նկատմամբ պահանջարկը ուղիղ համեմատական է կապիտալին և հակադարձ համեմատական՝ իրական աշխատավարձին: Օգտագործելով այս բանաձևը՝ կարող ենք ստանալ արտադրանքի թողարկման առաջարկի ֆունկցիան:

$$Y^S = Y^S(W/P, K)$$

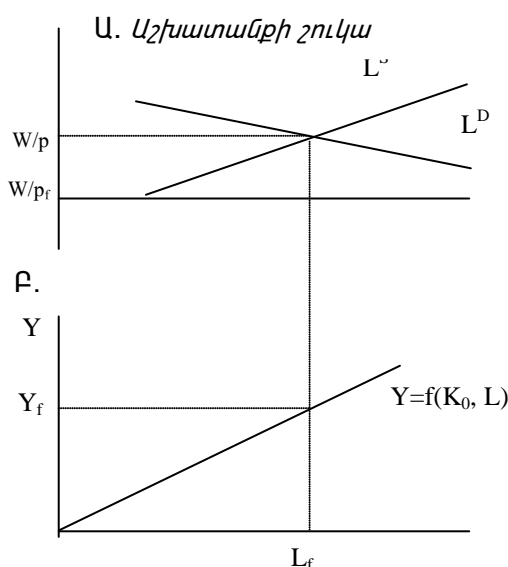
Հետևաբար՝ առաջարկը նվազող ֆունկցիա է իրական աշխատավարձից (W/P): Ինչքան բարձր է իրական աշխատավարձը, այնքան փոքր է աշխատանքի նկատմամբ L^D պահանջարկը, իսկ որքան փոքր է L^D -ն, այնքան քիչ է արտադրանքի ծավալը:

Մյուս կողմից, տնային տնտեսությունների աշխատանքի առաջարկը նույնպես կախված է աշխատավարձի մակարդակից: Սակայն որքան բարձր է իրական աշխատավարձը, այնքան դրա ավելացումը քիչ է ազդում աշխատանքի առաջարկի վրա: Դա պայմանավորված է նրանով, որ W/P -ի մեծացմանը զուգընթաց, տնային տնտեսությունները դառնում են ավելի հարուստ և ավելի շատ ժամանակ կարող են հատկացնել հանգստին:

Այսպիսով, ամբողջական առաջարկի ֆունկցիան պայմանավորված է աշխատանքի նկատմամբ պահանջարկով և աշխատանքի առաջարկով: Այժմ փորձենք միավորել աշխատանքի նկատմամբ պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությունը ամբողջական առաջարկի կորի հետ, որը ներկայացնում է թողարկման և գների միջև կապը: Այս կորի ձևը բազում քննարկումների և տարբեր մեկնաբանությունների թեմա է:

Ամբողջական առաջարկի դասական մոդելը

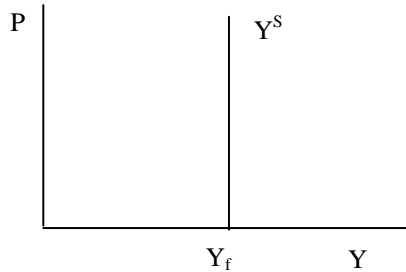
Սկսենք դասական մոտեցումից:

Ա. Աշխատանքի շուկայում աշխատանքի պահանջարկի և աշխատանքի առաջարկի կորերի հատման կետը նշում է վարձու աշխատողների թիվը:

Բ. Վարձու աշխատողների թվի համապատասխան արտադրական ֆունկցիայի գրաֆիկում որոշվում է արդյունքի քանակը կամ ամբողջական առաջարկը:

Գ. Արտադրության ծավալ

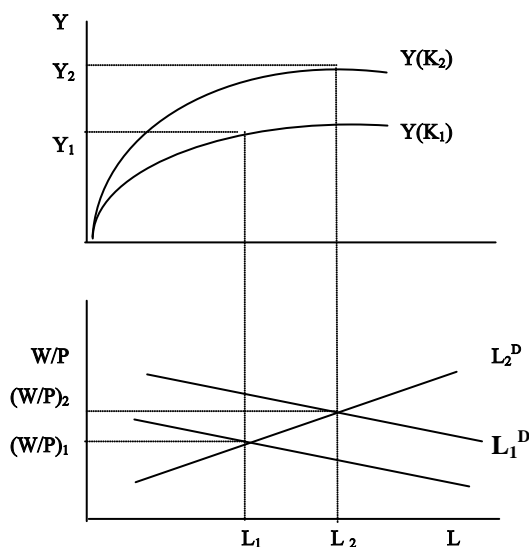

Գ. Քանի որ աշխատանքի շուկայում աշխատանքի հավասարակշիռ քանակը չի փոխվում, արտադրության ծավալի կորը ընդունում է ուղղահայաց տեսք: Ճկուն աշխատավարձի պայմաններում գների փոփոխությունը հանգեցնում է աշխատավարձի փոփոխությանը և իրական աշխատավարձը մնում է նույնը:

Նկ. 15.1. Ամբողջական առաջարկի ծնավորման մեխանիզմը դասական մոդելում

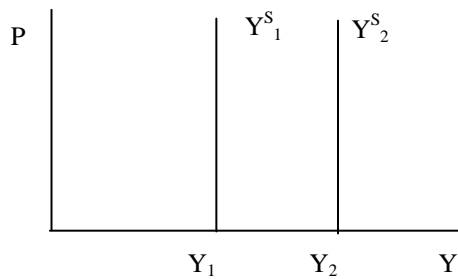
Աշխատանքի հավասարակշռված շուկայում L_f -ը ցույց է տալիս լրիվ զբաղվածության պայմաններում աշխատանքի քանակը: Այդ քանակը ապահովում է Y_f արդյունքի թողարկում, որը հենց ամբողջական առաջարկն է:

Երբ գները աճում են, աշխատանքի շուկայում առաջանում է լրացուցիչ պահանջարկ, եթե անվանական աշխատավարձը չի փոխվում: Սակայն ճկուն աշխատավարձի պայմաններում դրա անվանական մեծությունը աճում է նույն չափով, ինչ գների մակարդակը, և իրական աշխատավարձի հավասարակշռված մակարդակը չի փոխվում: Հետևաբար չի փոխվում նաև զբաղվածության հավասարակշիռ մակարդակը և թողարկման առաջարկը: Այսպիսով, դասական մոդելում, հավասարակշիռ աշխատանքի շուկայի պայմաններում, թողարկման ծավալը չի կարող փոխվել, եթե չեն փոխվում աշխատանքի նկատմամբ պահանջարկի և առաջարկի ծավալները:

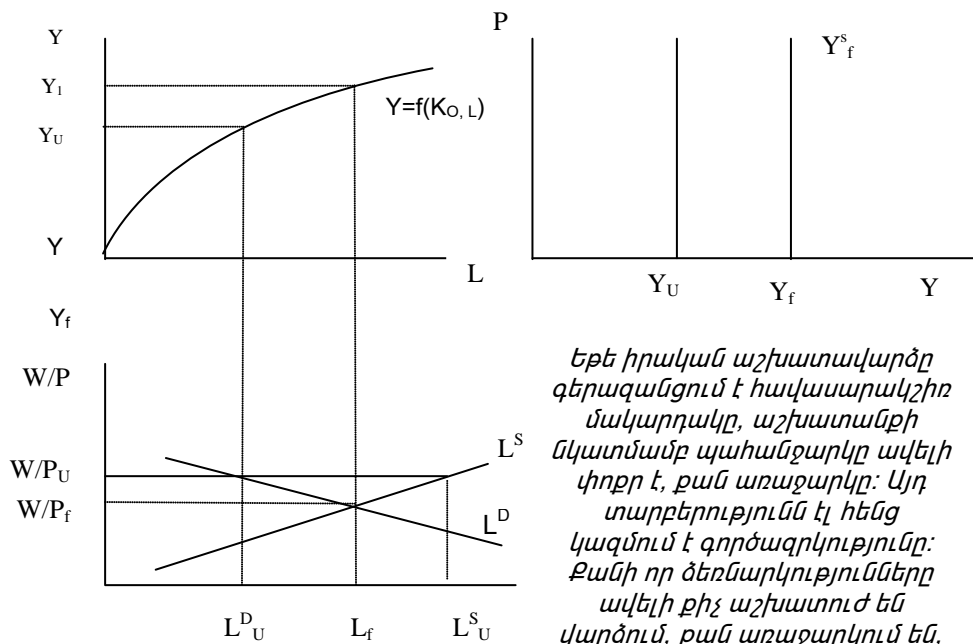
Կապիտալի ավելացումը տանում է աշխատանքի սահմանային արտադրողականության աճի ցանկացած L աշխատուժի քանակի համար՝ տեղաշարժելով աշխատանքի պահանջարկի կորը դեպի աջ:

Նոր հավասարակշիռ մակարդակը ապահովում է արդյունքի աճը Y_1 -ից Y_2 : Դա իր հերթին տեղաշարժում է ամբողջական առաջարկի կորը դեպի աջ:

Նկ. 15.2. Պատասկան մոդելը կուտակված կապիտալի աճի դեպքում

Եթե, օրինակ, տնտեսության մեջ տեղի է ունենում կապիտալի աճ, ապա աշխատանքի սահմանային արտադրողականությունը աճում է, որի հետևանքով L^D կորը տեղափոխվում է աջ: Նոր հավասարակշիռ մակարդակում զբաղվածությունն աճում է մինչև L_2 , իսկ իրական աշխատավարձը՝ $(W/P)_2$: Կապիտալի և աշխատանքի այդպիսի աճը հանգեցնում է թողարկման հավասարակշիռ մակարդակի ավելացման՝ մինչև Y_2 լրիվ զբաղվածության մակարդակում: Այսինքն, ամբողջական առաջարկի գրաֆիկում Y_1 -ը տեղափոխվում է դեպի աջ, մինչև Y_2 դիրքը:

Նկ. 15.3. Գործազրկությունը դասական մոդելը

Եթե իրական աշխատավարձը գերազանցում է հավասարակշիռ մակարդակը, աշխատանքի նկատմամբ պահանջարկը ավելի փոքր է, քան առաջարկը: Այդ տարբերությունն էլ հենց կազմում է գործազրկությունը: Քանի որ ձեռնարկությունները ավելի քիչ աշխատուժ են վարձում, քան առաջարկում են, արտադրության ծավալը պոտենցիալ մակարդակից իջնում է: Ամբողջական առաջարկի կորը մնում է ուղղահայաց, բայց տեղափոխվում է ձախ:

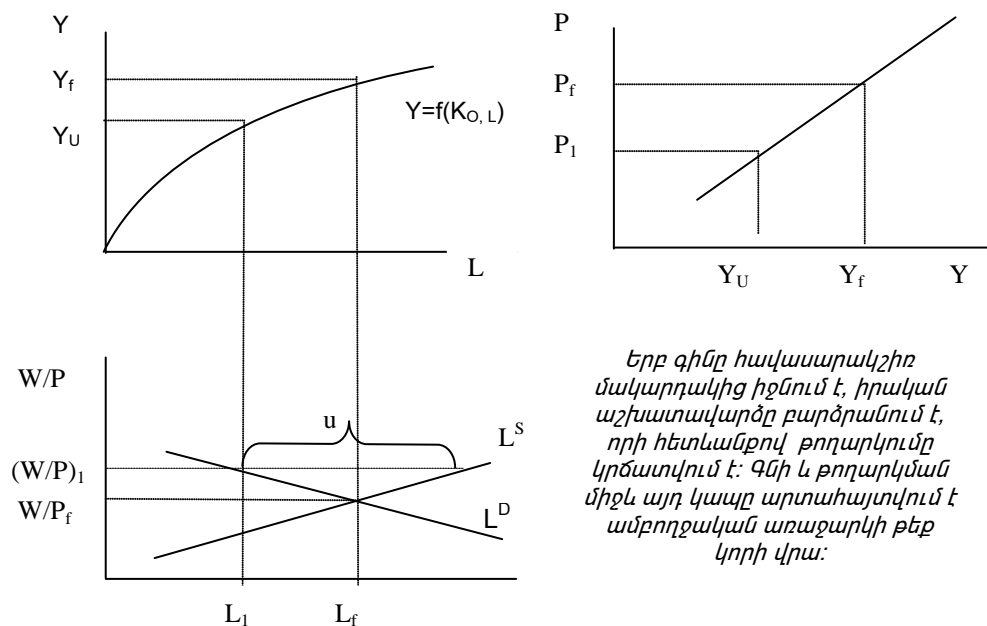
Ինչպես տեսնում ենք, դասական մոդելը ենթադրում է մշտական լրիվ զբաղվածության մակարդակ: Սակայն այդ դեպքում ինչպես է բացատրվում գործազրկության առկայությունը: Վերադառնանք նախորդ գրաֆիկներին: Մի շարք գործոններ խոչընդոտում են իրական աշխատավարձի շարժը դեպի հավասարակշիռ մակարդակ: Եվ դա ընդունում են այս տեսության կողմնակիցները: Այդ դեպքում իրական աշխատավարձը կասեցվում է W/P_u մակարդակում (տե՛ս նկ. 15.3), որը գերազանցում է հավասարակշիռ մակարդակը: Աշխատավարձի այդ մեծության դեպքում ձեռնարկության կողմից աշխատանքի նկատմամբ պահանջարկը կազմում է L^D , այն դեպքում, երբ առաջարկը կազմում է L^S : Առաջանում է աշխատանքի առաջարկի ավելցուկ $/L^S - L^D/$: Այս տարբերությունն էլ հենց որոշում է գործազրկության մակարդակը: Ձեռնարկությունները որոշում են վարձել L^D քանակի աշխատուժ, որը համապատասխանում է Y_u արտադրանքի թողարկմանը: Այս դեպքում էլ ամբողջական առաջարկի կորը կունենա ուղղահայաց դիրք, սակայն կտեղափոխվի ձախ: Թողարկման խզումը իրենից ներկայացնում է փաստացի և պոտենցիալ արտադրանքի ծավալների տարբերությունը $/Y_f - Y_u/$:

15.2. Ամբողջական առաջարկի քեյնսյան մոդելը

Քեյնսյան մոդելում գործազրկությունը բացատրվում է այն թեզով, որ անվանական աշխատավարձը այնքան արագ չի փոփոխվում, որ վերականգնի հավասարակշռությունը աշխատանքի շուկայում: Այս մոդելը տարբերվում է դասականից նրանով, որ ուշադրությունը կենտրոնացնում է անվանական, այլ ոչ թե իրական մեծությունների կայունության վրա: Քեյնսը ընդունում էր, որ ժամանակի ընթացքում անվանական աշխատավարձը հարմարվում է աշխատանքի շուկայի անհավասարակշռությանը, սակայն, նրա կարծիքով, դա կատարվում է շատ դանդաղ, որպեսզի ապահովի ցանկացած պահի լրիվ զբաղվածություն: Քեյնսյան ստատիկ մոդելում W և P մեծությունները կայուն են:

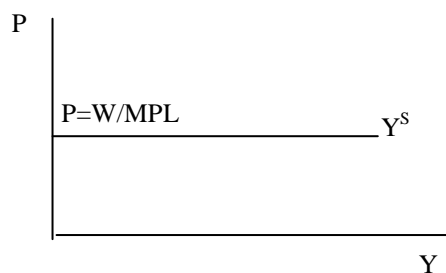
Գնի P մակարդակի աճի դեպքում իրական աշխատավարձը կրճատվում է, քանի որ, օրինակ, աշխատանքային պայմանագրերի առկայությունը թույլ չի տալիս նույն չափով ավելացնել աշխատավարձը: Իրական աշխատավարձի կրճատումը մեծացնում է աշխատանքային ծախսումների ցանկալի մակարդակը, հետևաբար նաև՝ թողարկման ցանկալի մակարդակը:

Ենթադրենք՝ P_f –ը գնի այնպիսի մակարդակն է, որի դեպքում աշխատավարձը գտնվում է լրիվ զբաղվածության մակարդակում: Եթե P_1 –ը փոքր է P_f -ից, իրական աշխատավարձը բարձր է հավասարակշիռ մակարդակից, իսկ թողարկման ծավալը փոքր է Y_f -ից: Աշխատանքի շուկայում աշխատանքի առաջարկի L^S ծավալը գերազանցում է պահանջարկի մակարդակը, որը որոշվում է $(W/P)_1$ իրական աշխատավարձի մակարդակում: Աշխատանքի առաջարկի այդ ավելցուկն էլ հենց ներկայացնում է գործազրկությունը: Այն փաստը, որ ամբողջական առաջարկի քեյնսյան կորը ուղղված է վեր՝ ունի կարևոր գործնական նշանակություն:

Նկ. 15.4. Ամբողջական առաջարկի քեյնսյան մոտեցումը

Ինչպես կտեսնենք հետագայում, պետությունը հնարավորություն է ստանում էականորեն ազդել տնտեսության թողարկման ծավալի և զբաղվածության վրա: Ազդելով գների մակարդակի վրա, պետությունը դրանով փոփոխում է իրական աշխատավարձը, հետևաբար նաև՝ ամբողջական առաջարկի ծավալը: Օրինակ, արժույթի դևալվացիան /արժեզրկումը/ տանում է գների բարձրացման, իրական աշխատավարձի նվազման և զբաղվածության աճի: Դասական մոդելում այդպիսի քաղաքականությունը հանգեցնում է միայն գների աճի՝ առանց փոխելու իրական աշխատավարձը և զբաղվածությունը:

Քանի որ անվանական աշխատավարձը ֆիքսված է, հաստատուն է նաև գների մակարդակը, ապա թողարկման ծավալն ամբողջությամբ որոշվում է ամբողջական պահանջարկի պայմաններով:

Նկ. 15.5. Ամբողջական առաջարկի ֆունկցիան

Եթե մոդելում ընդունենք ծայրահեղ դեպք՝ աշխատավարձը ֆիքսված է, ապա կարճ ժամկետում գները նույնպես չեն փոխվում և իրական

աշխատավարձը (W/P) ֆիքսվում է: Այդ դեպքում, եթե $W/P > MPL$, ձեռնարկությունները աշխատանքի նկատմամբ ոչ մի պահանջ չեն ներկայացնում, իսկ եթե $W/P < MPL$, կներկայացնեն ոչնչով չսահմանափակված պահանջարկ: Երբ $W/P = MPL$, ամբողջական առաջարկի կորը կընդունի հորիզոնական տեսք, որը գտնվում է $P = W / MPL$ մակարդակում:

Այդ դեպքում արդեն արտադրության ծավալը որոշվում է բացառապես ամբողջական պահանջարկի փոփոխություններով:

15.3. Ամբողջական առաջարկի կորի ձևավորման մեխանիզմը

Կայուն աշխատավարձի մոդելը

Այնուամենայնիվ, ո՞րն է ամբողջական առաջարկի կորի թեքության պատճառը: Այստեղ տնտեսագետները միասնական կարծիք չունեն: Նրանց մի մասը հետևելով Քեյնսին, կողմնակից է վերը նկարագրված կայուն աշխատավարձի մոդելին: Ինչպես ցույց տրվեց քիչ առաջ, երբ գները փոխվում են, իսկ անվանական աշխատավարձը չի փոխվում, փոխվում է իրական աշխատավարձը: Այսինքն՝

1. Եթե մենք գները սպասում էինք P^e մակարդակում, մինչդեռ իրականում այն կազմել է P , որն ավելին է սպասվածից, իրական աշխատավարձը իջնում է:

2. Աշխատանքի շուկայի գրաֆիկից երևում է, որ իրական աշխատավարձը իջնելիս աշխատուժի նկատմամբ պահանջարկը աճում է: Հետևաբար ձեռնարկությունները սկսում են ավելի շատ աշխատուժ վարձել, քանի որ ծախսերի կրճատումը ավելացնում է նրանց շահույթը:

3. Ըստ արտադրական ֆունկցիայի՝ աշխատուժի ավելացումը տանում է արտադրության ծավալի համապատասխան աճի: Այսինքն, աշխատավարձի կայունության պայմաններում, գների աճը նպաստում է արտադրության ծավալի աճին:

Այսպիսով կարելի է պնդել, որ թողարկման մեծությունը $/Y/$ շեղվում է իր բնական մակարդակից $/Y/$, երբ գնի մակարդակը շեղվում է սպասվածից:

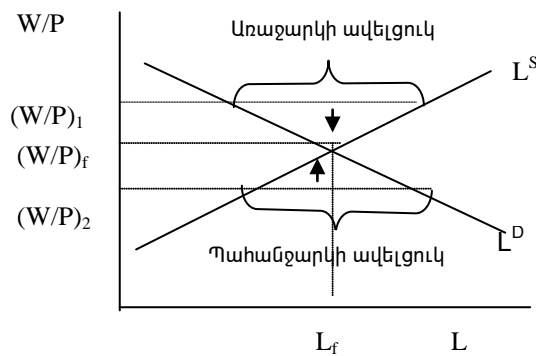
$$Y = Y + a / P - P^e /$$

Նման պնդումը չի կարելի համարել բացարձակ, քանի որ աշխատավարձի կայունությունը նույնպես բացարձակ չէ: Ճիշտ է, աշխատավարձի չափը պայմանագրերում նշելը, նվազագույն աշխատավարձի սահմանումը և մի շարք այլ գործոններ նպաստում են անվանական աշխատավարձի կայունությանը, սակայն կարելի է նաև բերել բազմաթիվ պատճառներ, որոնք նպաստում են աշխատավարձի աճին գների բարձրացման պայմաններում: Երբ ինֆլացիայի տեմպերը կայուն են, հաճախ պայմանագրերում նախատեսվում են անվանական աշխատավարձի բարձրացում, ինդեքսավորում: Դա նպաստում է աշխատավարձի բարձրացմանը, սակայն այդ գործոնի ազդեցությունը չի վերանում, և անվանական աշխատավարձի աճի հետ մնալը գների աճից դառնում է առաջարկի կորի թե-

քության պատճառ: Սակայն սա առաջարկի կորի թեքության միակ բացատրությունը չէ:

Աշխատողների սխալ պատկերացումների մոդել

Տնտեսագետների մեկ այլ խմբի կարծիքով, առաջարկի կորի թեքության պատճառը աշխատանքի շուկայում աշխատողների սխալ պատկերացումներն են: Նրանք գտնում են, որ աշխատանքի շուկայում աշխատավարձի փոփոխությունը հավասարակշռում է աշխատուժի առաջարկը և պահանջարկը: Ինչպես տեսանք, աշխատանքի շուկան ներկայացվում է հետևյալ գրաֆիկով:

Աշխատողների սխալ պատկերացումների մոդելում հավասարակշռությունը աշխատանքի շուկայում ձեռք է բերվում այնպես, որ աշխատանքի պահանջարկի և աշխատանքի առաջարկի կետը նշում է վարձու աշխատողների թիվը: Աշխատանքի առաջարկի կորի դիրքը կախված է գնի մակարդակի մասին աշխատողների պատկերացումներից:

Նկ. 15.6. Հավասարակշռությունը աշխատանքի շուկայում

Ինչպես է ձեռք բերվում աշխատավարձի մակարդակի մասին համաձայնությունը աշխատողների ու ձեռնարկատերերի միջև: Ինչպիսի գործոններ են ազդում դրա վրա: Դրանք երկուսն են՝ բանակցությունների պահին գործազրկության մակարդակը և ինֆլացիայի մակարդակը պայմանագրի գործողության ժամկետում:

Եթե արտադրության ծավալը, այսինքն նաև գործազրկության մակարդակը շեղվում է իր բնական մակարդակից, դա ազդում է ոչ միայն անվանական, այլև իրական աշխատավարձի մակարդակի վրա: Երբ գործազրկությունը ցածր է, աշխատողների դիրքերը ուժեղ են, և իրական աշխատավարձը բարձրանում է: Սակայն բարձր գործազրկության պայմաններում հնարավոր է միայն իրական աշխատավարձի իջեցում:

Ընդունենք, որ աշխատավարձի մակարդակը $(W/P)_1$ գտնվում է հավասարակշռության կետից բարձր: Այդպիսի մակարդակի դեպքում աշխատանք առաջարկողների թիվը ավելի շատ է, քան ձեռնարկությունները ի վիճակի են վարձել: Գործազրկության բարձր մակարդակը ազդում է իրական աշխատավարձի վրա՝ իջեցման ուղղությամբ: Եթե աշխատավարձը գտնվում է $(W/P)_2$ մակարդակի վրա, ձեռնարկությունները դժվարությամբ են գտնում նոր աշխատողներ: Աշխատանքի շուկայում այսպիսի սահմանափակ առաջարկի պայմաններում գործազրկությունը ցածր է, իսկ իրական աշխատավարձը բարձրացման միտում ունի: Հետևաբար,

աշխատողների կողմից առաջարկվող աշխատանքը կախված է սպասվող իրական աշխատավարձի մեծությունից:

Սակայն աշխատողներին հայտնի է իրենց անվանական աշխատավարձը, բայց հայտնի չէ գների ընդհանուր մակարդակը: Որոշում ընդունելու համար նրանք պետք է հաշվի առնեն նաև երկրորդ գործոնը՝ սպասվող ինֆլացիան: Այսինքն, իրական աշխատավարձը պետք է ճշգրտեն սպասվող գների փոփոխությամբ. այսինքն՝

$$W/P = P/P^e$$

Ենթադրենք՝ աշխատողները ճիշտ են կանխատեսել սպասվող գների աճը՝ P^e : Այդ դեպքում իրական աշխատավարձը և զբաղվածության մակարդակը չեն փոխվի, քանի որ անվանական աշխատավարձը կավելանա այնքան, որքան գնի մակարդակը: Աշխատանքի շուկայում հավասարակշռության կետը չի տեղափոխվի:

Բայց երբ տեղի է ունենում գների չնախատեսված աճ, ապա P -ն աճում է ավելի արագ, քան P^e -ն: Այդ ժամանակ աշխատողները սխալմամբ ընդունելով, որ իրենց աշխատավարձը բարձր կլինի, ավելի շատ աշխատանք կառաջարկեն իրական աշխատավարձի յուրաքանչյուր մեծության դեպքում: Աշխատանքի առաջարկի կորը կտեղաշարժվի ներքև, աջ: Իրական աշխատավարձը կիջնի:

Զեռնարկությունները ավելի ճիշտ են կարողանում կանխատեսել իրական աշխատավարձի անկումը, վարձում են ավելի շատ աշխատողներ և թողարկում են ավելի շատ արտադրանք: Այսպիսով, գների մակարդակի փոփոխության հետևանքով իրական աշխատավարձը իջնում է, իսկ դրա հետևանքով արտադրության ծավալը շեղվում է իր բնական մակարդակից, այսինքն՝

$$Y = Y + a (P - P^e)$$

Անկատար տեղեկատվության մոդելը

Տնտեսագետների երրորդ խումբը ամբողջական առաջարկի կորի թեքության պատճառը համարում է անկատար տեղեկատվությունը: Ընդ որում, այդ տեղեկատվությունը թերի է և՛ ձեռնարկությունների, և՛ աշխատողների համար հավասարապես: Իսկապես, եթե ձեռնարկությունը որևէ արտադրանք է թողարկում, նա այդ արտադրանքի գների փոփոխության մասին ավելի լիակատար տեղեկություններ ունի, քան այն բազմաթիվ ապրանքների գների մասին, որոնք ինքը սպառում է: Օրինակ, երբ ֆերմերը որոշում է ընդունում արտադրվող հացահատիկի ծավալի մասին, նա ստացվող եկամուտը համեմատում է այն ապրանքների և ծառայությունների գների հետ, որոնք կարող է ձեռք բերել այդ եկամտով: Քանի որ նա հացահատիկ արտադրող է, ուշադիր հետևում է հացահատիկի անվանական գնին, սակայն լավ չգիտի մյուս ապրանքների գները, այսինքն՝ որոշում ընդունելիս լավ չի պատկերացնում հացահատիկի համեմատական գինը:

Այժմ ենթադրենք՝ գների մակարդակը բարձրանում է: Նկատելով հացահատիկի գնի բարձրացում՝ ֆերմերը /նմանապես և մյուս արտադրողները/ վստահ չէ, թե մնացած ապրանքների գները նույնպես բարձրացել

են: Նա ենթադրում է, որ հացահատիկի համեմատական գինը մի փոքր բարձրացել է և ավելացնում է արտադրության ծավալը: Եթե այդպես են վարվում բոլոր ապրանքարտադրողները, արդյունքում ավելանում է ամբողջական առաջարկը:

Ոչ ճկուն գների մոդել

Վերջապես, չորրորդ տեսակետի կողմնակիցները ելնում են այն փաստից, որ ձեռնարկությունները ի պատասխան պահանջարկի տատանումների, անմիջապես չեն փոխում իրենց ապրանքների գները: Ընդհանրապես գոյություն ունեն երկու տիպի ձեռնարկություններ: Դրանց մի խումբը ձգտում է գները չփոխել, քանի որ կնքվել են երկարատև համաձայնագրեր, տպվել են գնացուցակներ, կամ շուկայի բնույթը թույլ չի տալիս փոխել գները և այլն: Այդ ձեռնարկությունների տեսակարար կշիռը նշանակենք s -ով: Ոչ ճկուն գներով ձեռնարկությունները իրենց գները սահմանում են նախօրոք, հետևյալ բանաձևով.

$$P = P^e + a(Y^e - Y^e)$$

Ընդունենք՝ ձեռնարկությունները համարում են, որ $Y^e = Y^e$, այսինքն՝ թողարկման սպասվող չափը հավասար կլինի բնական մակարդակին: Այդ դեպքում՝

$$P = P^e$$

Մյուս ձեռնարկությունների տեսակարար կշիռը, որոնք ունեն ճկուն գնագոյացում, կլինի $(1 - s)$: Այդ դեպքում գնի ընդհանուր մակարդակը կլինի.

$$P = s P^e + (1 - s) [P^e + a(Y^e - Y^e)]$$

Այսինքն՝ այն ձեռնարկությունները, որոնք գները սահմանում են նախօրոք, դրանք սահմանում են բարձր մակարդակում: Դա ստիպում է մյուս ձեռնարկություններին նույնպես գները բարձրացնել: Այսպիսով, սպասվող բարձր գները հանգեցնում են գների իրական աճի: Ճկուն գներ ունեցող ձեռնարկությունները սահմանում են բարձր գներ, որի հետևանքով բարձրանում է գների ընդհանուր մակարդակը: Ուստի թողարկման մեծության ազդեցությունը գների մակարդակի վրա կախված է ճկուն գներ ունեցող ձեռնարկությունների տեսակարար կշռից: Հանրահաշվական ձևափոխումներով՝ վերը բերված հավասարումը կարող ենք բերել սովորական տեսքի.

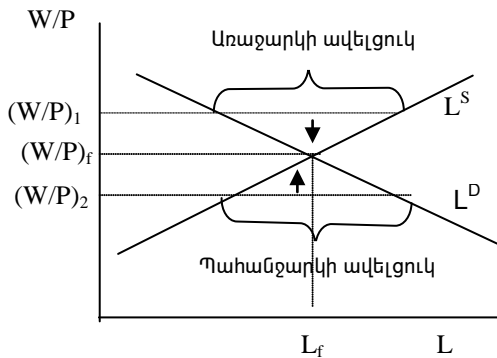
$$Y = Y + a(P - P^e)$$

a պարամետրը ցույց է տալիս, թե որքանով է թողարկման ծավալը զգալուն գների անսպասելի փոփոխության նկատմամբ. $1/a$ ցույց է տալիս կորի թեքությունը:

Ֆիլիպսի կորը

Անդրադառնանք աշխատանքի շուկայի իրադրությանը և դիտարկենք մի այլ տեսանկյունից: Շուկայի իրադրությամբ է որոշվում աշխատավարձի մակարդակը աշխատանքային պայմանագիր կնքելու ժամանակ: Ինչպես նշեցինք, երբ գործազրկության մակարդակը ցածր է, և տնտեսությունը մոտ է լրիվ զբաղվածությանը, աշխատողների դիրքերը ուժեղ են,

արհմիությունները՝ ագրեսիվ: Աշխատանքի այդպիսի շուկայում իրական աշխատավարձը աճում է: Սակայն երբ գործազրկության մակարդակը բարձր է, աշխատողների դիրքերը թուլանում են, և իրական աշխատավարձը կարող է նույնիսկ իջնել:

Գնի մակարդակը հավասարակշռվածից աճելու դեպքում իրական աշխատավարձը իջնում է, որի հետևանքով մեծանում է աշխատուժի նկատմամբ պահանջարկը: Պահանջարկի ավելցուկի դեպքում ֆիրմաները ավելացնում են վարձվող բանվորների քանակը և զբաղվածությունը ավելանում է: Գնի մակարդակը հավասարակշռվածից նվազելու դեպքում, ընդհակառակը՝ իրական աշխատավարձը աճում է, առաջանում է առաջարկի ավելցուկ: Քանի որ աշխատուժի առաջարկը գերազանցում է նրա պահանջարկը, զբաղվածության մակարդակը իջնում է:

Նկ. 15.7. Զբաղվածության կախվածությունը իրական աշխատավարձից

Ինչպես տեսանք, եթե իրական աշխատավարձի $(W/P)_1$ մակարդակը հավասարակշռության կետից բարձր է, աշխատել ցանկացողների թիվը ավելի շատ է, քան ձեռնարկությունները կարող են վարձել: Գործազրկության բարձր մակարդակը ազդում է իրական աշխատավարձի իջեցման ուղղությամբ: Սակայն $(W/P)_2$ աշխատավարձի մակարդակի պայմաններում ձեռնարկությունները դժվարությամբ են գտնում աշխատողներ: Գործազրկությունը այս դեպքում ցածր է, և իրական աշխատավարձն ունի աճելու միտում: Իրական աշխատավարձի փոփոխության կախվածությունը գործազրկությունից արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով.

$$(W/P) = -\beta(U-U_n)$$

U - գործազրկության մակարդակն է ընթացիկ տարում,

U_n - գործազրկության բնական մակարդակը,

β - գործակից, որը ցույց է տալիս իրական աշխատավարձի արձագանքը գործազրկության կոնկրետ մակարդակին:

Այս կախվածությունը առաջին անգամ նկատել և վերլուծել է Լոնդոնյան տնտեսագիտական դպրոցի պրոֆեսոր Ա. Ու. Ֆիլիպսը: Այն, ըստ էության, ամբողջական առաջարկի տեսության մի այլ մեկնաբանություն է: Փորձենք ապացուցել դա:

Անցումը Ֆիլիպսի կորից ամբողջական առաջարկին

Տոկոսային փոփոխության տեսքով հավասարումը կարելի է գրել հետևյալ կերպ.

$$W+1-P+1 = -\beta(U-U_n)$$

$$W+1 = P+1 -\beta(U-U_n)$$

Երբ համաձայնագիր է կնքվում ապագա աշխատավարձի վերաբերյալ, գործատուն և աշխատողը պայմանավորվում են աշխատավարձի միջին մակարդակի մասին: Սակայն հնարավոր չէ կանխատեսել ինֆլյացիայի իրական ապագա մակարդակը: Այդ պատճառով, նրանք ստիպված են կողմնորոշվել իրենց ենթադրություններով կամ սպասումներով ինֆլյացիայի P^e տեմպերի վերաբերյալ: Հետևաբար, բանաձևը կլինի.

$$W+1 = P^e+1 - \beta(U-U_n)$$

Այսպիսով, ստացանք դինամիկ մոդել, որտեղ անվանական աշխատավարձը հիմնված է նախկինում ձեռք բերված պայմանավորվածությունների վրա, կանխորոշված է, սահմանված է նախօրոք: Առանձին ժամանակամիջոցներում աշխատավարձը փոխվում է՝ կախված ինֆլյացիոն սպասումներից և գործազրկության մակարդակից:

Եթե բանաձևում ընդունենք, որ աշխատավարձի աճի տեմպը հավասար է գների ինֆլյացիոն տեմպին, որը իրական է և տրամաբանական, ապա կարող ենք գրել.

$$P=P^e+1 - \beta(U-U_n)$$

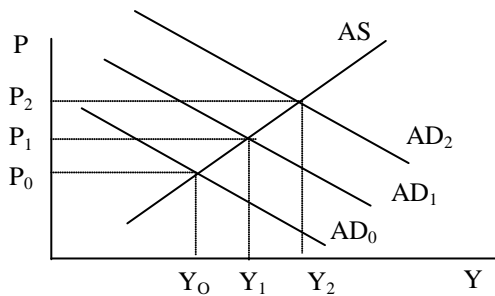
Հիշենք, որ Օուկենի օրենքը վերաբերում է գործազրկության և ապրանքների ու ծառայությունների արտադրության ծավալի հարաբերակցությանը: Այս օրենքը նշում է, որ թողարկման շեղումը իր բնական մակարդակից հակադարձ համեմատական է գործազրկության՝ բնական մակարդակից շեղումներին: Ձևափոխելով ամբողջական առաջարկի բանաձևը՝ կարող ենք գրել. $P=P^e+1/a(Y-Y)$ և օգտագործելով նշված հարաբերակցությունը $1/a(Y-Y)$ -ի փոխարեն, կարող ենք գրել $\beta(U-U_n)$ և ստանալ նույն Ֆիլիպսի կորը: Հետևաբար, ամբողջական առաջարկի ներկայացման և վերլուծության առավել հարմար եղանակը միայն Ֆիլիպսի կորն է:

15.4. Ինֆլյացիայի և գործազրկության միջև ընտրության հիմնահարցը

Ինչպես արդեն նշել ենք, ամբողջական պահանջարկի կորը անընդհատ կարող է տեղաշարժվել աջ և դառնալ երկարատև ինֆլյացիայի պատճառ: Դա կարող է տեղի ունենալ տարբեր պատճառներով: Ձեռնարկատերերը կարող են ձեռքբերվող ներդրումային ապրանքների ծավալները մեծացնելու որոշում ընդունել, իսկ կառավարությունը՝ պետական ծախսերը ավելացնելու և այլն:

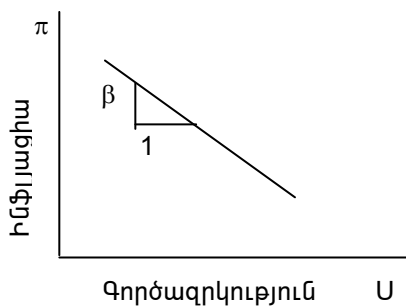
Ընդունենք՝ որոշակի ժամանակամիջոցում ամբողջական պահանջարկը ընդլայնվել է AD_0 -ից AD_1 : Դրա հետևանքով գներն աճել են P_0 -ից P_1 , իսկ իրական թողարկումն աճել է Y_0 -ից Y_1 : Այժմ ենթադրենք, պետությունը շարունակում է խթանող քաղաքականությունը և ամբողջական պահանջարկի կորը ավելի մեծ չափով է տեղափոխվում աջ՝ մինչև AD_2 : Նոր հավասարակշռության կետում և՛ ինֆլյացիան, և՛ արտադրության ծավալը ավելի մեծ են: Հետևաբար, որքան բարձր է ամբողջական պահանջարկի հավելաճը, այնքան մեծ է դրա հետևանքով առաջացող ինֆլյացիան և իրական արդյունքի աճը, ցածր՝ գործազրկության մակարդակը: Այ-

սինքն, ինֆլացիայի բարձր տեմպերը պետք է ուղեկցվեն գործազրկության ցածր մակարդակով, և հակառակը:

Ամբողջական պահանջարկի մեծացման տարբերակների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ որքան մեծ է ամբողջական պահանջարկը, այնքան բարձր է դրա հետևանքով առաջացող ինֆլացիան և թողարկման ծավալը: Քանի որ արտադրության իրական ծավալը և գործազրկության մակարդակները հակադարձ համեմատական են, կարելի է եզրակացնել, որ ինֆլացիայի բարձր մակարդակը պետք է ուղեկցվի գործազրկության ցածր մակարդակով:

Նկ. 15.8. Ամբողջական պահանջարկի ազդեցությունը գների մակարդակի և արտադրության ծավալի վրա

Կարճ ժամկետում գոյություն ունի հակադարձ կախվածություն գործազրկության և ինֆլացիայի միջև: Ժամանակի ցանկացած պահին կառավարությունը կարող է Ֆիլիպսի կորի վրա ընտրել դրանց որոշակի համադրում:

Նկ. 15.9. Ինֆլացիայի և գործազրկության միջև հակադարձ կապը կարճ ժամկետում

Այսպիսով, առաջանում է երկվություն քաղաքականության բնագավառում: Դրամական և հարկաբյուջետային քաղաքականության գործիքներով ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունների ապահովման հետևանքով տեղի է ունենում տեղաշարժ Ֆիլիպսի կորի երկայնքով: Այսինքն՝ խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը, «եժան» փողերի քաղաքականությունը, որն ապահովում է ամբողջական պահանջարկի բարձր մակարդակ և գործազրկության ցածր մակարդակ, ծնում է ինֆլացիայի բարձր տեմպեր: Եվ հակառակը, սահմանափակ հարկաբյուջետային քաղաքականությունը և «թանկ» փողերը կարող են օգտագործվել ինֆլացիայի մակարդակը կրճատելու նպատակով, սակայն միայն գործազրկության մակարդակի աճի հաշվին: Ամբողջական պահանջարկի կարգավորման քաղաքականությունը կարող է օգտագործ-

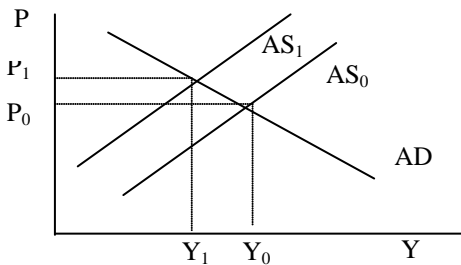
վել ֆիլիպսի կորի վրա որևէ կետ ընտրելու համար: Այն չի կարող ապահովել «լրիվ զբաղվածություն՝ առանց ինֆլացիայի»:

Վերը կատարված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նախ՝ իրական տնտեսության մեջ ամբողջական առաջարկի կորն ունի թեքություն և երկրորդ՝ նկարագրում է գների փոփոխության /ինֆլացիայի/ և զբաղվածության միջև կապը: Առաջին հայացքից կարող է տարօրինակ թվալ, որ ամբողջական առաջարկի կորը արտահայտում է ինֆլացիայի և զբաղվածության միջև փոխադարձ կապը: Սակայն ինչպես տեսանք նախորդ շարադրանքից, ամբողջական առաջարկի տեսությունները հենվում են գների փոփոխությունների վրա:

Նախկինում ինֆլացիան քննարկելիս ելնում էինք միայն պահանջարկի փոփոխություններից և ենթադրում, որ գներն աճում են, որովհետև փողի զանգվածի աճին հետևում է ամբողջական պահանջարկի աճը: Վերը բերված գրաֆիկից երևում է, որ գների բարձրացումը պայմանավորված է ամբողջական պահանջարկի կորի տեղաշարժով դեպի աջ, որը կարող է պայմանավորված լինել, օրինակ, հարկային քաղաքականությամբ: Սակայն գները կարող են աճել նաև ամբողջական առաջարկի կորի տեղաշարժման պատճառով, նույնիսկ ամբողջական պահանջարկի կորի կայուն դիրքի պայմաններում: Դա կատարվում է ամբողջական առաջարկի կիճատման հետևանքով: Դրա պատճառը առաջարկի շոկերն են:

Առաջարկի շոկերը

Առաջարկի շոկի ժամանակ AS կորը տեղափոխվում է ձախ: Առաջարկի շոկերը առաջանում են տարբեր պատճառներով:

Ամբողջական առաջարկի կորը տեղափոխվում է ձախ՝ առաջարկի այնպիսի շոկերի ազդեցությամբ, ինչպիսիք են՝ էներգակիրների քանկացումը, գյուղատնտեսական մթերքների քանակի կրճատումը, ներմուծվող ապրանքների գների աճը, աշխատուժի արտադրողականության նվազումը, իրական աշխատավարձի աճը: Սրանց հետևանքը ստագֆլացիան է՝ արտադրության իրական ծավալի կրճատումը, որը ուղեկցվում է գների աճով:

Նկ. 15.10. Ամբողջական առաջարկը և ստագֆլացիան

Ագրարային երկրներում, օրինակ, բնակլիմայական պայմանների կտրուկ փոփոխությունները կամ գյուղատնտեսական վնասատուները կարող են բերքատվության կրճատման պատճառ դառնալ, որը, արտադրության ծավալի կրճատման հետ միաժամանակ, հանգեցնում է գների աճի:

Առաջարկի շուրջ է առաջացնում նաև նավթի համաշխարհային գների աճը, քանի որ դրա հետևանքով արտադրության սահմանային ծախսերը ավելանում են: Դա կրճատում է արտադրության ծավալը և բարձրացնում գները:

Իրական կյանքում երկարատև, կայուն ինֆլացիան հնարավոր չէ բացատրել միայն առաջարկի շուկերով: Եթե ամբողջական պահանջարկի կորը կարող է անընդհատ տեղափոխվել աջ, օրինակ՝ սենյորաժի հետևանքով, ապա դժվար է պատկերացնել, որ ամբողջական առաջարկի կորը կարող է անընդհատ տեղափոխվել ձախ, քանի որ առաջարկի շուկերն ունեն ժամանակավոր, կարճատև բնույթ: Սակայն տնտեսագետների մի մասը այն կարծիքին է, որ աշխատավարձի բարձրացումը, որը նշվում է աշխատանքային պայմանագրերում, նույնպես հանգեցնում է առաջարկի շուկի, քանի որ անվանական աշխատավարձի բարձրացումը առաջարկի կորը տեղափոխում է ձախ: Այդպիսի տեղաշարժ է կատարվում նաև, երբ, հաշվի առնելով սպասվող գների աճը, իրականացվում է աշխատավարձի ինդեքսացիա:

Երբ աշխատավարձի մակարդակը նախօրոք սահմանված է, դրա ցանկացած փոփոխություն կարելի է դիտարկել որպես առաջարկի յուրահատուկ շուկ, քանի որ այն առաջարկի կորը տեղափոխում է ձախ: Որոշ տնտեսագետներ կարող են առարկել, քանի որ առաջարկի շուկերը ընդունված է համարել արտածին գործոն, այնինչ աշխատավարձը ներծին փոփոխական է: Այնուամենայնիվ աշխատավարձի բարձրացումը տեղափոխում է առաջարկի կորը ձախ և արդարացիորեն այն կարելի է համարել առաջարկի շուկի աղբյուր:

Նշված գործոնների ազդեցությամբ ամբողջական առաջարկի կորը տեղափոխվում է ձախ, որի հետևանքով ստեղծվում է մակրոտնտեսական հնարավոր վատթարագույն իրավիճակը՝ արտադրության ծավալի կրճատումը և գործազրկության աճը ուղեկցվում են գների մակարդակի բարձրացմամբ: Թվում է, թե Ֆիլիպսի կորը հերքվում է: Գրաֆիկից երևում է, որ այս դեպքում կառավարությունը չի կարողանում միաժամանակ պահպանել գների կայունություն և լրիվ զբաղվածություն: Գների կայունություն ապահովելու համար պետք է կրճատվի ամբողջական պահանջարկը, այսինքն է՝ ավելի կրճատվի արտադրության ծավալը և զբաղվածությունը: Սա փաստորեն «ինֆլացիա, թե բարձր գործազրկություն» տանջալից երկվության առաջացման երկրորդ պատճառն է: Ընդ որում, ստաֆլացիայի պայմաններում ընտրությունը իրականացվում է ոչ թե Ֆիլիպսի կորի երկայնքով, այլ արդեն կորն է տեղափոխվում աջ և գործազրկության նախկին մակարդակը պահպանելու համար անհրաժեշտ է ապահովել ինֆլացիայի ավելի բարձր տեմպ: Հետագայում այս հիմնահարցը կքննարկենք ավելի հանգամանորեն:

15.5. Սպասումները ամբողջական առաջարկի մոդելում

Ամբողջական առաջարկի մոդելում կարևոր դեր է կատարում սպասումների հիմնահարցը: Ինֆլացիա-գործազրկություն երկընտրանքում

գների մակարդակի ճիշտ կանխատեսումը կախված է սպասումների ընկալումից: Գոյություն ունեն սպասումների ձևավորման տարբեր տեսություններ, որոնցից առավել տարածվածը երկուսն են:

Հարմարեցվող կամ իներցիոն սպասումներ

Այս տեսությունը անվանում են հարմարեցվող այն պատճառով, որ տրամաբանորեն ինֆլացիայի սպասումները ձևավորվում են նախորդ և ընթացիկ ինֆլացիայի մակարդակների հիման վրա: Այս տեսությունը առաջ է քաշվել Մ. Ֆրիդմենի կողմից և հիմնավորում է, որ կարճ ժամկետում կարող է գոյություն ունենալ հակադարձ կապ՝ գործազրկության և ինֆլացիայի միջև: Միևնույն ժամանակ, այն պնդում է, որ երկար ժամկետում այդպիսի կապ գոյություն չունի:

Ինչպես նշել ենք, հարմարեցվող սպասումների ժամանակ տնտեսական սուբյեկտները ինֆլացիան կանխատեսում են նախորդ ժամանակաշրջանի ինֆլացիայի հիման վրա, այսինքն.

$$P^e+1=P^e+v(P-P^e)$$

որտեղ՝

v-ն՝ ինֆլացիայի սպասման ճշգրտման գործակիցն է:

Գալիք ինֆլացիան հավասար է ընթացիկ ժամանակաշրջանում ինֆլացիոն սպասումներին՝ ճշգրտված կանխատեսման շեղումների չափով $v(P-P^e)$: Այսինքն, եթե ընթացիկ ժամանակաշրջանում ինֆլացիան ավելի բարձր է, քան կանխատեսված էր, սպասվող ինֆլացիան ճշգրտվում է բարձրացման ուղղությամբ: Եթե փաստացի ինֆլացիան ավելի ցածր է կանխատեսվածից, ապա սպասվող ինֆլացիան ճշգրտվում է իջեցման ուղղությամբ: Ճշգրտման v գործակիցը որոշում է սպասումների վերանայման արագությունը: Երբ այս գործակիցը մոտ է 1-ին, ինֆլացիոն սպասումները արագ են ճշգրտվում: Երբ $v=1$ ՝ բանաձևը կընդունի հետևյալ տեսքը.

$$P^e+1=P$$

Այդ դեպքում կանխատեսվող ինֆլացիան ճիշտ կհամընկնի ընթացիկին: Ֆիլիպսի կորը կունենա հետևյալ տեսքը.

$$P+1=P-\beta(U-U_n)$$

Այս արտահայտության առաջին անդամը՝ P-ն, ցույց է տալիս, որ ինֆլացիան իներցիոն գործընթաց է: Եթե գործազրկությունը գտնվում է բնական մակարդակի վրա, ապա գները մշտապես կաճեն որոշակի տեմպով: Այդ իներցիան առաջանում է այն պատճառով, որ նախկին ինֆլացիան ազդում է սպասվելիք ինֆլացիայի վրա, իսկ սպասումը ազդում է աշխատավարձի և գների սահմանման վրա: «Ինչու են մեր փողերը անընդհատ էժանանում, - հարցնում է Ռ.Սոլոուն և պատասխանում, - հավանաբար ինֆլացիան չի հաղթահարվում այն պարզ պատճառով, որովհետև մենք նրան սպասում ենք, իսկ նրան սպասում ենք, որովհետև այն կար նախկինում»:

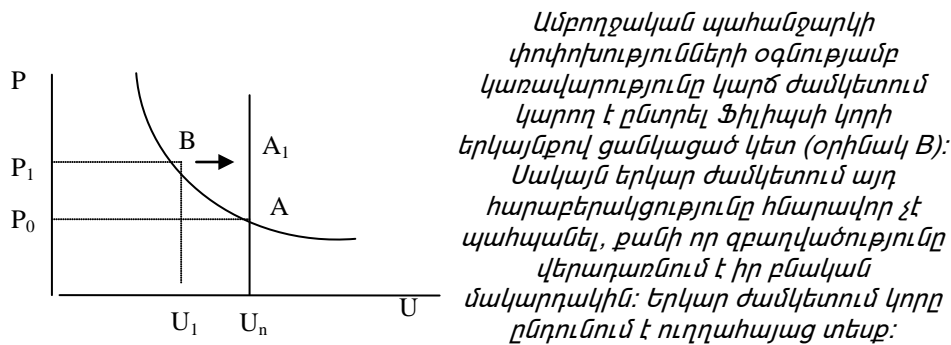
Բանաձևից բխում է, որ ինֆլացիայի տեմպերը չեն փոխվում միայն այն ժամանակ, երբ գործազրկության ընթացիկ U մակարդակը հավասար է նրա բնական մակարդակին: Եթե U-ն ցածր է U_n -ից, ապա $P+1$ -ը մեծ է P-ից և հակառակը: Հետևաբար, գործազրկությունը կարելի է պահել

բնական մակարդակից ցածր, միայն էքսպանսիոնիստական քաղաքականությամբ, որը նպաստում է ինֆլյացիայի տեմպերի աճին: Այս հետևությունը, որը անվանում են արագացման սկզբունք, հանգեցնում է մի այլ հետևության. գործազրկության բնական մակարդակը չի արագացնում ինֆլյացիան, քանի որ դրանից ցածր գործազրկության պայմաններում ինֆլյացիան ավելացնում է տեմպը, ավելիի դեպքում՝ դանդաղեցնում: Այս հիմնահարցը քննարկենք ավելի հանգամանորեն:

Ֆիլիպսի կարճաժամկետ կոր - երկարաժամկետ կոր երկրնտրանքը

Արագացման սկզբունքը հանգեցնում է մի կարևոր հետևության՝ Լա: Ինֆլյացիայի և գործազրկության միջև փոխգիշումը հնարավոր է միայն կարճ ժամկետում, երկար ժամկետում այն գոյություն չունի: Ինչու:

Երբ Ֆիլիպսը առաջին անգամ առաջարկեց իր հայտնի «ինֆլյացիա-գործազրկություն» երկրնտրանքը, շատ տնտեսագետներ դա մեկնաբանում էին հետևյալ կերպ.

Նկ.15.11. Ֆիլիպսի կարճաժամկետ և երկարաժամկետ կորերը

Կառավարությունը կարող է ընտրել գործազրկության անընդհատ ցածր մակարդակ՝ ապահովելով ինֆլյացիայի ավելի բարձր և կայուն տեմպեր: Նայելով Ֆիլիպսի կարճաժամկետ կորին նրանք պնդում էին, որ կարելի է անընդհատ անցնել A կետից B կետին, այսինքն, հաշտվել ինֆլյացիայի բարձր տեմպերի հետ, հանուն գործազրկության մշտական ցածր տեմպերի: Սակայն արագացման սկզբունքը հուշում է, որ երկար ժամկետում այդպիսի փոխգիշում հնարավոր չէ: Բանն այն է, որ Ֆիլիպսի կորի վրա B կետը կայուն հավասարակշռության վիճակ չի նշանակում: Ըստ հարմարեցվող սպասումների տեսության, աշխատողները գիտակցում են, որ իրենց իրական աշխատավարձը և եկամուտները կրճատվել են, այսինքն՝ անվանական աշխատավարձը աճել է ավելի դանդաղ, քան ինֆլյացիայի տեմպերն են: Հետևաբար աշխատողները կպահանջեն և կստանան աշխատավարձի բարձրացում՝ իրենց նախկին զնոդունակությունը պահպանելու համար: Բայց երբ անվանական աշխատավարձը բարձրանա, ձեռնարկատերերի շահույթները կկրճատվեն մինչև նախկին

մակարդակը: Դա նշանակում է, որ վերանում են այն սկզբնական դրդապատճառները, որոնք խթանել էին զբաղվածության ավելացումը և արտադրության ծավալի աճը:

Ինչպիսին են հետևանքները: Գործազրկությունը վերադառնում է իր բնական մակարդակին A կետում: Սակայն տնտեսությունը բախվում է ավելի բարձր փաստացի ինֆլյացիոն սպասումների: Ավելի բարձր ինֆլյացիոն սպասումների պայմաններում Ֆիլիպսի կորը տեղափոխվում է վեր: Կարճ ասած, Ֆիլիպսի կորով A-ից B շարժվելը կարճաժամկետ, անցողիկ երևույթ է: Երկար ժամկետում, այն բանից հետո, երբ անվանական աշխատավարձի աճը հասնում է գների աճին, գործազրկությունը վերադառնում է իր բնական մակարդակին, իսկ նոր կարճաժամկետ Ֆիլիպսի կորը կարող է ունենալ ավելի բարձր սպասվող ինֆլյացիայի մակարդակ, այսինքն՝ աջ տեղափոխված:

Եթե կառավարությունը նորից խթանի պահանջարկը, նոր կորի երկայնքով տեղի կունենա կարճաժամկետ տեղափոխություն, և ցիկլը նորից կկրկնվի: Վերջին հաշվով, կորի երկայնքով կարճաժամկետ տեղափոխությունը հանգեցնում է հենց կորի տեղաշարժին ավելի անբարենպաստ դիրքով, քանի որ կորի վրա A-ից B-ին անցնելու համար պահանջվում է ինֆլյացիայի ավելի բարձր տեմպ:

Հետևաբար, երկար ժամկետում «ինֆլյացիա-գործազրկություն» երկվությունը չի ծագում: Ինֆլյացիայի կայուն մակարդակի հետ համատեղվում է միայն գործազրկության բնական մակարդակը: Ավելին, վերջինս համատեղվում է ինֆլյացիայի ցանկացած մակարդակի հետ: Այդ պատճառով, Ֆիլիպսի երկարաժամկետ կորը ուղղահայաց գիծ է: Այլ կերպ ասած՝ նշանակություն չունի ինչպիսին է ինֆլյացիայի մակարդակը՝ գործազրկությունը միշտ վերադառնում է իր բնական մակարդակին:

Այժմ պատկերացնենք հավասարակշռության վիճակում գտնվող մի տնտեսություն՝ կայուն գներով և գործազրկության Սո բնական մակարդակում: Ֆիլիպսի կարճաժամկետ կորի վրա գների զրոյական աճի դեպքում դա համապատասխանում է A կետին:

Ենթադրենք պետությունը ընդլայնում է ամբողջական պահանջարկը՝ ձգտելով իջեցնել գործազրկությունը իր բնական մակարդակից: Պահանջարկի կորը տեղաշարժվում է աջ, արտադրության ծավալը աճում է, գործազրկությունը՝ կրճատվում: Այսինքն տեղի է ունենում տեղաշարժ Ֆիլիպսի կորի երկայնքով: Փաստացի ինֆլյացիան աճում է մինչև P_2 , չնայած ինֆլյացիոն սպասումները դեռևս մնացել են զրոյական: Քաղաքական գործիչներին կարող է թվալ, որ նրանք հասել են փոխզիջման՝ ինֆլյացիայի և գործազրկության միջև: Չնայած ինֆլյացիան աճել է, գործազրկությունը նվազել է: Սակայն ինչպես տեսանք, այս հավասարակշռությունը հնարավոր չէ պահել: Այդ ժամանակամիջոցում տեղի է ունենում աշխատավարձի աճ՝ կապված գների բարձրացման հետ, և արտադրության ծավալը նախկին մակարդակի վրա պահելու համար անհրաժեշտ է ավելացնել պահանջարկը: Սակայն 2-րդ ժամանակահատվածում ինֆլյացիոն սպասումները նույնպես կավելանան: Ենթադրենք, 3-րդ ժամանակահատվածում դրանք կլինեն 2-րդ ժամանակահատվածի ինֆլյա-

ցիայի մակարդակին՝ $P^e_3 = P_2$: Այդ ժամանակ 2-րդ ժամանակահատվածում բանվորները կծգտեն իրենց աշխատավարձերը հարմարեցնել 3-րդ ժամանակահատվածի սպասումներին: Ֆիլիպսի կարճաժամկետ կորը կտեղափոխվի վեր: Ինֆլյացիայի մակարդակը կհասնի P_2 -ի, եթե գործազրկությունը նույնիսկ վերադառնա բնական մակարդակին: Եթե կառավարությունը ձգտի գործազրկությունը պահել U_1 մակարդակի վրա, ինչպես 1-ին ժամանակահատվածում, ապա 2-րդ ժամանակահատվածում նորից պետք է խթանի պահանջարկը: Բայց այդ դեպքում ինֆլյացիան կբարձրանա C կետ: Այլ կերպ ասած՝ գործազրկությունը բնական մակարդակից ցածր պահելու համար անհրաժեշտ է անընդհատ ավելացնել ինֆլյացիայի տեմպը /արագացման սկզբունք/:

Հակառակը, երբ կառավարությունը որոշում է կասեցնել ինֆլյացիան 2-րդ մակարդակում, գործազրկությունը կվերադառնա իր բնական մակարդակին: Վերջին հաշվով, ավելի բարձր ինֆլյացիան ապահովում է գործազրկության ժամանակավոր, այլ ոչ թե մշտական նվազում: Բարձր ինֆլյացիան մնում է, իսկ գործազրկությունը վերադառնում է իր բնական մակարդակին: Այսպիսի «ինֆլյացիոն քաղաքականությունը» այնքան էլ նպատակահարմար համարել չի կարելի:

Կորուստներ և արդյունքներ

Վերը շարադրված սցենարը կարող է օգտագործվել դեֆլյացիան՝ որի տակ հասկանում ենք ինֆլյացիայի մակարդակի կրճատումը կամ նրա իսպառ վերացումը, բացատրելու համար: Ենթադրենք՝ տնտեսությունը գտնվում է A_2 կետում: Ամբողջական պահանջարկի կրճատումը կարող է իջեցնել ինֆլյացիայի մակարդակը՝ սպասվող ինֆլյացիայի համեմատ: Այդ ժամանակ ձեռնարկությունների շահույթները կիջնեն, քանի որ գները իջնում են ավելի արագ, քան աշխատավարձը: Հիշենք, որ աշխատավարձը սահմանվել էր՝ նկատի ունենալով բարձր ինֆլյացիոն սպասումները: Շահույթների կրճատմանը ի պատասխան՝ ձեռնարկությունները կրճատում են զբաղվածությունը: Տնտեսությունը ժամանակավորապես Ֆիլիպսի կորով իջնում է ներքև: Սակայն բնական մակարդակի տեսության համաձայն, եթե ինֆլյացիայի փաստացի մակարդակը ցածր է սպասվածից, գործազրկության մակարդակը բարձրանում է:

Քանի որ ժամանակի ընթացքում ինֆլյացիոն սպասումները իջնում են, իջնում է նաև աշխատավարձը, շահույթները վերականգնվում են, Ֆիլիպսի կորը տեղափոխվում է ձախ, և բնական գործազրկության մակարդակը վերականգնվում է:

Հետևաբար, Ֆիլիպսի կորի վերլուծությունից բխում է, որ ինֆլյացիայի կասեցման ցանկացած փորձ պահանջում է գործազրկության ժամանակավոր աճ՝ բնական մակարդակից: Ձևափոխելով Ֆիլիպսի կորի հավասարումը՝ կարելի է գտնել այն «գինը», որը անհրաժեշտ է վճարել ինֆլյացիայի նվազեցման համար.

$$U - U_n = -1/\beta (P + 1 - P) = SR (P - P + 1)$$

Ինֆլյացիայի կրճատման յուրաքանչյուր տոկոսը պահանջում է գործազրկության մակարդակի աճ իր բնական մակարդակից՝ $1/\beta$ տոկոս-

սով: Կորուստների SR գործակիցը արտահայտում է գործազրկության գերազանցումը իր բնական մակարդակից՝ հարաբերած նույն ժամանակաշրջանում ինֆլյացիայի կրճատմանը:

1978-1980թթ. ԱՄՆ-ում տարեկան ինֆլյացիայի տեմպը գերազանցում էր 10,0%-ը: 1980թ. Ռեյգանը խոստացավ կրճատել ինֆլյացիան, որի նպատակով կասեցվեց փողի զանգվածի աճը, կիրառվեց խթանող հարկային քաղաքականություն /հարկերը կրճատվեցին/, և ավելացան ռազմական ծախսերը: Ինֆլյացիան 1980-1982թթ. 10,4%-ից իջավ 3,2%-ի: 1980-1984թթ. գործազրկության բնական մակարդակից (6%) շեղումների գումարը կազմեց 10,8%: Այդ ժամանակաշրջանում ինֆլյացիան կրճատվեց 7,2%-ով: Այսպիսով SR կորստի գործակիցը կազմեց 1,5 (10,8 : 7,2), այսինքն՝ գործազրկության մակարդակի բարձրացումը 1,5 կետով ապահովել է 1% ինֆլյացիայի տեմպի կրճատում:

Այս գործակիցը կարելի է արտահայտել նաև արտադրության ծավալի կորուստներով: Վիճակագրական շարքերի հիման վրա ստացված արդյունքներով այդ նույն ժամանակաշրջանում արտադրության ծավալի գումարային կրճատումը իր պոտենցիալ մակարդակից կազմել է 21,5%: Այսինքն, կորուստների SR գործակիցը հավասար է 3-ի (21,5: 7,2): Դա նշանակում է, որ տարեկան ինֆլյացիայի տեմպի կրճատման յուրաքանչյուր տոկոսի համար զոհաբերվել է 3% ՀՆԱ՝ նրա պոտենցիալ մակարդակի համեմատ:

Ֆիլիպսի կորը և բանական սպասումները

Ինչպես արդեն նշել ենք, սպասումների ձևավորման երկրորդ ուղղությունը բանական սպասումներն են: Այս տեսությունը, ըստ էության, նոր դասական տեսությունների ուղղություններից մեկն է: Վերջիններս, ինչպես գիտենք, օգտվում են այն մոդելներից, որոնցում աշխատավարձը և գները արագ փոփոխվում են՝ ապահովելով շուկայի հավասարակշռությունը:

1970-ական թթ. սկզբներին մի խումբ տնտեսագետներ Չիկագոյի համալսարանի պրոֆեսոր Ռոբերտ Լուկասի գլխավորությամբ քննադատեցին ինֆլյացիայի և գործազրկության միջև վերը շարադրված վերլուծությունը: Նրանք հերքում էին հարմարվող սպասումները և պնդում, որ աշխատողներն ու ձեռնարկությունները լիովին տիրապետում են տնտեսական իրավիճակին և սպասումները ձևավորում են ոչ թե նախորդ ժամանակաշրջանի ինքնակաշիվ, այլ՝ ելնելով դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունների փոփոխություններից: Այդպիսի մոտեցումը ստացավ «բանական սպասումներ» անվանումը: Մարդիկ հասկանում են, թե պետական քաղաքականությունը ինչպես կազդի տնտեսության վրա և հաշվի են առնում դա որոշումներ ընդունելու գործընթացում: Այսինքն, ի տարբերություն հարմարեցվող սպասումների, որոնք ձևավորվում են անցյալի հիման վրա, բանական սպասումները ձևավորվում են պետության ապագա քաղաքականությունից ելնելով:

Այս ենթատեքստում եկեք ենթադրենք, որ պետությունը իրականացնում է խթանող քաղաքականություն: Աշխատողները պետք է ենթադրեն

ինֆլացիայի աճ և իրական աշխատավարձի հետագա կրճատում: Հետևաբար, նրանք այս սպասվող ինֆլացիան հաշվի են առնում աշխատավարձը սահմանելիս: Եթե մենք ենթադրենք, որ աշխատողները ճշգրիտ հաշվի են առել սպասվող ինֆլացիայի չափը և սահմանել են անվանական աշխատավարձը այնպես, որ պահպանեն իրական աշխատավարձի մակարդակը, ապա շահույթների, արտադրության ծավալի և զբաղվածության նույնիսկ ժամանակավոր աճ չի կարող լինել: Այդ դեպքում զբաղվածության ժամանակավոր բարձրացման փոխարեն, որը մեր գրաֆիկում երևում էր A կետից B տեղաշարժով, միանգամից տեղի կունենա տեղաշարժ A-ից A₁: Եթե աշխատողները ճշգրիտ կանխատեսել են ինֆլացիան, ապա ոչ մի կարճաժամկետ գործազրկության կրճատում չի լինի և կծնավորվի ուղղահայաց գիծ, որը անցնում է A, A₁, A₂ կետերով:

Այստեղից գալիս ենք այն եզրակացության, որ պահանջարկի խթանման միջոցառումները, որոնց նպատակը լրիվ զբաղվածության ապահովումն է, հանգեցնում են ինֆլացիայի արագացման, սակայն չեն ազդում գործազրկության վրա: Այսպիսի մոտեցումը բացարձակ առումով գործնականում չի հաստատվում: Սակայն այս տեսությունը էականորեն փոխեց տնտեսագետների մոտեցումները սպասումների ձևավորման նկատմամբ, քանի որ հարմարեցվող սպասումների մեխանիզմը թեև խելամիտ, սակայն շատ պարզունակ է: Բանական սպասումները լրացնում են այն, քանի որ որոշումներ կայացնելիս իրականում մարդիկ հաշվի են առնում ոչ միայն անցյալի օրինաչափությունները /նայում են հետ/, այլև սպասվելիք իրադարձությունները /նայում են առաջ/:

Ինչպես տեսնում ենք, այս տեսության հիմքում ձեռնարկությունների և տնային տնտեսությունների կողմից ինֆլացիայի կանխատեսման արժանահավատությունն է: Ընդ որում, մի ժամանակաշրջանի կանխատեսման անճշտությունները կապված չեն մյուս ժամանակաշրջանի հետ և կանխատեսման վրա չեն ազդում:

Լրիվ զբաղվածության պայմաններում իրական աշխատավարձը նշանակենք w^p : Որպեսզի պարզենք այս տեսության կիրառելիությունը, ենթադրենք, որ հաջորդ ժամանակաշրջանի անվանական աշխատավարձը ընտրվում է այնպես, որ սպասվող իրական աշխատավարձը գալիք ժամանակաշրջանում հավասարվում է լրիվ զբաղվածության պայմաններում սահմանվող իրական աշխատավարձին: Սպասվող իրական աշխատավարձը պետք է հավասար լինի լրիվ զբաղվածության իրական աշխատավարձին.

$$w+1/P^e+1=wp^f$$

այսինքն՝

$$w+1=(P^e+1) wp^f$$

Այս հավասարումը կարևոր տեղեկատվություն է պարունակում: Եթե ընդունենք, որ աշխատողները և ձեռնարկությունները ճիշտ են կանխատեսում գների մակարդակը հաջորդ ժամանակաշրջանի համար, ապա իրական աշխատավարձը կլինի շուկայական հավասարակշռությանը համապատասխանող մակարդակի վրա: Այդ պատճառով կանխատեսման

մեջ սխալների բացակայության դեպքում տնտեսությունը պետք է ապահովի լրիվ զբաղվածություն՝ անկախ նախորդ ժամանակաշրջանից:

Աշխատանքի շուկայի գրաֆիկից հիշենք, որ գործազրկության մակարդակը ֆունկցիա է աշխատավարձից: Որքան մեծ է w_{p+1} մեծությունը հավասարակշռված մակարդակից, այնքան ցածր է զբաղվածությունը և բարձր՝ գործազրկության մակարդակը: Դա իր արտահայտությունն է գտնում հետևյալ բանաձևում.

$$U_{+1} = U_n + g(w_{p+1} - w^f)$$

Հավասարումը ցույց է տալիս, որ U_{+1} -ը հավասարվում է գործազրկության բնական մակարդակին, երբ իրական աշխատավարձը՝ w_{p+1} -ը, հավասարվում է w^f -ին: Երբ իրական աշխատավարձը բարձր է այդ մակարդակից, գործազրկության մակարդակը նույնպես բարձր է և հակառակը: Հանրահաշվական ձևափոխումներ կատարելով՝ մենք կարող ենք ստանալ բանական սպասումների տեսության գլխավոր հավասարումը.

$$U_{+1} = U_n + h(P+1 - P^e+1)$$

որտեղ՝

h -ը փոփոխական է, որը հավասար է $g(w^f)$:

Օգտագործելով Ֆիլիպսի կորը՝ բանական սպասումների տեսության կողմնակիցները հանգում են հետևյալ եզրակացության. հաջորդ ժամանակաշրջանում գործազրկությունը ֆունկցիա է նույն ժամանակաշրջանի ինֆլյացիայի կանխատեսման անճշտությունից: Եթե ինֆլյացիան սպասվածից ավելի է, գործազրկությունը ցածր է, քանի որ իրական աշխատավարձը բարձր չէ: Երբ ինֆլյացիան սպասվածից քիչ է, գործազրկությունը բարձր է, քանի որ բարձր է նաև իրական աշխատավարձը:

Ամփոփենք: Եթե ելնենք բանական սպասումների տեսության հայեցակարգի հիմքերից, ապա «ինֆլյացիա-գործազրկություն» երկընտրանք ընդհանրապես գոյություն չունի: Խելացի քաղաքական գործիչները հաջորդ ժամանակաշրջանում ինֆլյացիան կարող են իջեցնել զրոյի՝ առանց արտադրության ծավալի կրճատման կամ գործազրկության ավելացման: Այդ ժամանակ, ըստ վերը բերված բանաձևի, արտադրության ծավալը կհամապատասխանի լրիվ զբաղվածության մակարդակին, և դա կնվաճվի առանց կորուստների:

Տրամաբանությունը այսպիսին է. բանական սպասումների ժամանակ աշխատավարձը սահմանվում է ապագա սպասումների հիման վրա: Նախորդ ժամանակաշրջանի ինֆլյացիան ինքնըստինքյան ոչ մի նշանակություն չունի, հետևաբար չկա նաև նախկինում մեր նկարագրած իներցիան: Ինֆլյացիայի կանխատեսումը հիմնված է քաղաքական գործիչների՝ ապագայի վերաբերյալ պատկերացումների վրա: Եթե բոլորը համոզվում են, որ ինֆլյացիան հավասարվելու է զրոյի, աշխատավարձը ինքնըստինքյան սահմանվում է այնպիսի անվանական մակարդակում, որը ապահովում է լրիվ զբաղվածություն:

Այժմ համենատենք իրադարձությունների ընթացքը երկու տեսություններում: Ընդունենք, որ ընթացիկ տարում ինֆլյացիան դրական է: Հարմարեցվող, իներցիոն սպասումների տեսության համաձայն, ինֆլյացիան պետք է լինի այդպիսին նաև հաջորդ տարում: Հետևաբար, կամ

մենք պետք է համակերպվենք ինֆլացիայի հետ արտադրության ծավալը և զբաղվածությունը պահելու համար, կամ կրճատենք ամբողջական պահանջարկը, ինֆլացիան հասցնելով գրոյի, սակայն ի հաշիվ արտադրության ծավալի կրճատման և գործազրկության աճի:

Այնինչ, բանական սպասումների տեսության հայեցակարգով քաղաքական գործիչները պետք է համոզեն հասարակությանը, որ ամբողջական պահանջարկի կրճատումը կատարվում է միայն այն չափով, որ ինֆլացիան հավասարվի գրոյի: Սա վճռական պահ է: Մարդիկ պետք է հասկանան կատարվող փոփոխությունների իմաստը և հավատան կառավարությամբ: Այդ դեպքում նրանք համապատասխան ձևով կճշտեն իրենց սպասումները:

Սակայն հազիվ թե որևէ կառավարություն հեշտությամբ ձեռք բերի այդպիսի վստահություն: Հնարավոր է, որ նախկինում նա արդեն չի կատարել իր խոստումները, հնարավոր է, որ մոտ ապագայում սպասվում են ընտրություններ համապատասխան խոստումներով, հնարավոր է կառավարության փոփոխություն: Հնարավոր է նաև, որ կառավարությունը խոստանա կոշտ քաղաքականություն, սակայն չկատարի իր խոստումները: Այս բոլորը պատճառ են դառնում, որպեսզի մարդիկ չհավատան կատարվող փոփոխություններին և չճշգրտեն իրենց սպասումները: Ավելին, եթե կառավարությունը նույնիսկ իսկապես մտադիր է կասեցնել ինֆլացիան, և մարդիկ էլ հավատում են նրան, միևնույն է, հաջորդ տարվա աշխատավարձի մակարդակը արդեն կարող է սահմանված լինել նախորդ տարիներին, եթե, օրինակ, կնքված են եռամյա պայմանագրեր: Այստեղ առաջանում է անհամատեղելիություն՝ ժամանակի առումով:

Այսպիսով, «անկորուստ» ինֆլացիայի վերացման տեսությունը պահանջում է մի շարք գործոնների առկայություն. աշխատանքի շուկայում արագ հավասարակշռության նվաճում, աշխատավարձի ոչ մի երկարատև պայմանագրի առկայություն, ապագային ուղղված սպասումներ և վստահություն՝ հայտարարված քաղաքականության նկատմամբ: Գործնականում այդպիսի համատեղություն գրեթե հնարավոր չէ:

15.6. Հիստերեզիս և նոր քեյնսականություն

Ի տարբերություն նոր դասականների, որոնց տեսության հիմքում ընկած է գործազրկության բնական մակարդակի հիպոթեզը, ըստ որի, տնտեսությունը կայուն է երկարատև ժամանակաշրջանում, նոր քեյնսականները, հակառակը, պնդում են, որ ամբողջական պահանջարկի տատանումները կարող են թողարկման մեծության և զբաղվածության վրա ազդել նաև երկարատև ժամանակաշրջանում: Հիստերեզիսը տերմին է, որն օգտագործվում է տնտեսական փոփոխականների նշանակության վրա ունեցած իրադարձությունների երկարատև ազդեցությունը նկարագրելու համար:

Ժամանակակից քեյնսականությունը ժխտում է կատարյալ տեղեկատվությունը և ապագային ուղղորդված վարքի մասին ենթադրությունները, որոնք ընկած են նոր դասական տնտեսագետների բանական

սպասումների տեսության հիմքում: Հակառակը, այսօրվա քեյնսականները համաձայնվում են, որ անվանական աշխատավարձի հարմարվողականությունը ամբողջական առաջարկի երկարատև ուղղահայաց կորի ձևավորման կարևորագույն պայմանն է, սակայն իրականում դա շատ հիվանդագին դանդաղ ընթացող գործընթաց է, քանի որ անվանական աշխատավարձը ունի շատ ցածր բացասական ճկունություն:

Դրա պատճառները բազմաթիվ են. նախ՝ աշխատավարձի մասին երկարատև համաձայնագրերի առկայությունը. ընթացիկ ժամանակաշրջանի աշխատավարձի մակարդակը կանխորոշված է նախկինում կնքված համաձայնագրերով: Երկրորդ՝ գործազուրկ դարձած մարդիկ կարող են կորցնել իրենց ազդեցությունը աշխատավարձի մեծության որոշման գործընթացի վրա՝ զրկվելով արհմիության անդամի իրենց կարգավիճակից: Երրորդ՝ եթե ինսայդերների ոչ մեծ խումբը ավելի շատ մտահոգված է սեփական աշխատավարձով, այլ ոչ թե զբաղվածության բարձր մակարդակով, ապա անկումը կարող է հանգեցնել հավասարակշիռ մակարդակից աշխատավարձի մշտական գերազանցմանը և գործազրկության ավելացմանը, դրա բնականոն մակարդակի բարձրացմանը:

Այդ պատճառով քեյնսականները կոչ են անում ակտիվորեն օգտագործել կայունացման քաղաքականությունը բարձր ծախսերի կրճատման նպատակով, որը ծնվում է գործազրկության կամ բարձր ինֆլացիայի հետևանքով:

Ա մ փ ո փ ու մ

Ամբողջական առաջարկը թողարկման այն գումարային ծավալն է, որը գների տվյալ մակարդակի պայմաններում առաջարկում են ֆիրմաները վաճառքի համար: Դա պայմանավորված է աշխատանքի շուկայում տիրող իրավիճակով: Դասական մոդելում աշխատանքի շուկան միշտ հավասարակշռված է, հետևաբար՝ ամբողջական առաջարկի կորն ունի ուղղահայացի տեսք: Գործազրկություն կարող է ծագել միայն այն դեպքում, եթե իրական աշխատավարձի կոշտությամբ պայմանավորված՝ այն գերազանցի հավասարակշիռ աշխատավարձի չափը:

Քեյնսյան մոդելում կոշտ է ոչ թե իրական, այլ անվանական աշխատավարձը: Այդ պատճառով գների աճը հանգեցնում է իրական աշխատավարձի իջեցման, ձեռնարկությունների կողմից աշխատուժի քանակի ավելացման, հետևաբար՝ թողարկման ծավալի մեծացման: Ամբողջական առաջարկի կորի թեքությունը բացատրվում է նաև աշխատողների սխալ պատկերացումների, անկատար տեղեկատվության և ոչ ճկուն գների մոդելներում: Բոլոր այս մոդելներում թողարկման մեծությունը գերազանցում է բնական մակարդակը այն ժամանակ, երբ գնի մակարդակը գերազանցում է սպասվելիքին, և արտադրության ծավալը բնական մակարդակից իջնում է, եթե գնի մակարդակը սպասվածից ցածր է:

Ամբողջական առաջարկի մի այլ մեկնաբանություն է Ֆիլիպսի կորը, որը ցույց է տալիս, որ ամբողջական պահանջարկի կարգավորմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականությունը բախվում է ինֆլացիայի և գործազրկության միջև կարճաժամկետ ընտրության հետ: Ֆիլիպսի կորը որոշում է անվանական աշխատավարձի և սպասվող ինֆլացիայի մակարդակի, ինչպես նաև գործազրկության աճի տեմպերի և դրա բնական մակարդակի միջև կախվածությունը:

Ինֆլացիայի և գործազրկության ընտրությունը պայմանավորված է ինֆլացիոն սպասումների մեխանիզմով: Հարմարեցվող կամ իներցիոն սպասումների տեսության մեջ ապագայի մասին պատկերացումները ձևավորվում են նախկինում եղած տեմպերի հիման վրա: Բանական սպասումների տեսությունը պնդում է, որ ինֆլացիոն սպասումները ձևավորվում են՝ ելնելով ապագա տնտեսական քաղաքականության մասին ինֆորմացիայից: Այս դեպքում կարելի է վերացնել ինֆլացիան՝ առանց արտադրության ծավալի կրճատման և գործազրկության աճի: Սակայն այս դեպքում հակաինֆլացիոն քաղաքականությունը պետք է ստանա վստահության քվե:

Հիմնական հասկացություններ

Առաջարկի շուկա
Նախօրոք սահմանված աշխատավարձ
Կայուն աշխատավարձի մոդել
Աշխատողների սխալ պատկերացումների մոդել
Անկատար տեղեկատվության մոդել
Կայուն գների մոդել
Ֆիլիպսի կարճաժամկետ և երկարաժամկետ կորեր
Ստագֆլացիա
Ինֆլացիոն սպասումներ
Հարմարեցվող սպասումներ
Արագացման սկզբունք
Բանական սպասումներ
Հիստերեզիս

Հարցեր կրկնության համար

1. Ինչպե՞ս է բացատրվում գործազրկության առկայությունը ամբողջական առաջարկի դասական և քեյնսյան մոդելներում:
2. Ի՞նչ տարբերություններ և ընդհանրություններ ունեն ամբողջական առաջարկի չորս մոդելները:
3. Ինչպե՞ս է Ֆիլիպսի կորը կապված ամբողջական առաջարկի հետ:
4. Որո՞նք են հարմարեցվող և բանական սպասումների տեսությունների տարբերությունները:
5. Ի՞նչ հանգամանքներում կարելի է կրճատել ինֆլացիան՝ չառաջացնելով անկում:

**ՄԱԿՐՈՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԾԱԺԱՍԿԵՏ
ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԲԱՑ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Այս գլխում կներկայացվեն փոքր բաց տնտեսության կարճաժամկետ հավասարակշռության պայմանները, կմեկնաբանվի, թե ինչու է երկիրն ընտրում իր արժույթի փոխարժեքի «լողացող» կամ հաստատագրված տարբերակը, ինչ առավելություններ ու թերություններ ունեն երկրի ԿԲ կողմից իրականացվող՝ արժույթի «լողացող» և հաստատագրված փոխանակային կուրսերի քաղաքականությունները: Ծանոթանալով Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելին՝ կկարողանանք գնահատել ապրանքների և փողի շուկաների հավասարակշռության մեխանիզմը և պարզել հարկաբյուջե-տային, դրամավարկային և առևտրային քաղաքականությունների ազդեցությունը երկրի զուտ արտահանման ծավալի, արժութային կուրսի փոփոխության և ազգային արդյունքի ծավալի վրա:

Մակրոտնտեսական այդ փոփոխականների մասին պատկերացումներն անհրաժեշտ են, քանի որ երկրի տնտեսական զարգացմանը ներկայումս մեծ չափով նպաստում են տնտեսության միջազգայնացումը, արտաքին տնտեսական կապերի խորացումը և այլ երկրների հետ տնտեսության սերտաճումը: Դրանք հատկապես կարևոր են փոքր բաց տնտեսություն ունեցող երկրների համար, որոնց թվին է պատկանում Հայաստանի Հանրապետությունը:

16.1. Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելը և դրա օգնությամբ լուծվող խնդիրները

Տնտեսության կարճաժամկետ վերլուծությունների նպատակով մենք ներկայացրեցինք IS-LM մոդելը, որի միջոցով հնարավոր է պարզել տնտեսական կարճաժամկետ իրավիճակի փոփոխությունները, երբ գները որոշակիորեն կայուն են: Ուսումնասիրել ենք նաև փոքր բաց տնտեսության զարգացման օրինաչափությունները, ինչպես նաև ապրանքների և կապիտալի միջերկրային հոսքերի ազդեցությունը երկրում կատարվող ներդրումների, կապիտալի շուկայի տոկոսադրույքի և զուտ արտահանման ծավալի վրա: Դիտարկել ենք, թե երկիրն ինչպիսի քաղաքականությամբ կարող է ազդել իր արժույթի փոխանակային կուրսի վրա, և դրանք ինչպես են կապվում ապրանքների ու ծառայությունների ներմուծ-

ման և արտահանման հետ, ինչպես կարելի է կարգավորել երկրի վճարային հաշվեկշիռը:

Սակայն մեզ համար դեռևս պարզ չէ, թե ինչու է երկիրն ընտրում արժույթի «լողացող» կամ հաստատագրված փոխանակային կուրս, և դրանք ինչ առանձնահատկություններ են դրսևորում այլ երկրների հետ ունեցած տնտեսական կապերի ընթացքում:

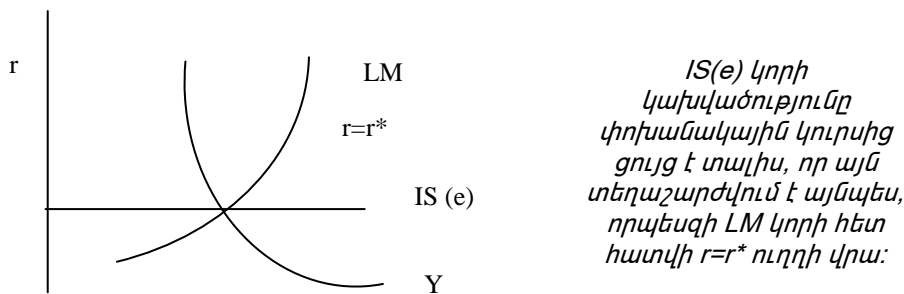
Այս հարցերի լուսաբանման համար ծանոթանանք Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելի¹ հավասարումներին և դրանցում գոյություն ունեցող փոփոխականների հիմնական փոխկապվածություններին: Մոդելի հավասարումները երեքն են՝

$$Y = C(Y - T) + I(r) + G + NX(e) \quad IS$$

$$\frac{M}{P} = L(r; y) \quad LM$$

$$r = r^*$$

Առաջին հավասարումն արտահայտում է ամբողջական պահանջարկի տարրերը, այն, որ սպառումը որոշվում է տնային տնտեսությունների կողմից տնօրինվող եկամտի մեծությամբ, ներդրումները՝ տոկոսադրույքի մակարդակով, իսկ զուտ արտահանման մեծությունը կախված է փոխանակային կուրսից (e): Երկրորդում փողի շուկայում փողի իրական պաշարը որոշվում է եկամուտների և տոկոսադրույքի մեծությամբ: Երրորդ հավասարումն արտահայտում է փոքր բաց երկրի տոկոսադրույքի հավասարվելը համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքին: Նկատի պետք է ունենալ, որ կարճ ժամկետում գների կայունության պայմաններում իրական տոկոսադրույքը հավասարվում է անվանականին, և անվանական ու իրական փոխանակային կուրսերը միմյանց հավասար են:

Նկ.16.1. Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելը Y - r գրաֆիկի վրա

Այս հավասարումներում գոյություն ունեն երեք փոփոխականներ՝ y , r , e ՝ եկամուտների ծավալը, իրական տոկոսադրույքը և փոխանակային կուրսը: Դրանց միջև կախվածությունը հնարավոր է արտահայտել երկու

¹ Մոդելի անվանումը կապված է ամերիկացի տնտեսագետներ Ա.Ռ.Մանդելի և Ջ.Մ.Ֆլեմինգի անունների հետ, ովքեր 1960-ական թվականներին զգալի ավանդ ներդրեցին միջազգային առևտրի զարգացման վրա արժույթային փոխանակային կուրսերի ազդեցության տեսության մշակման գործում:

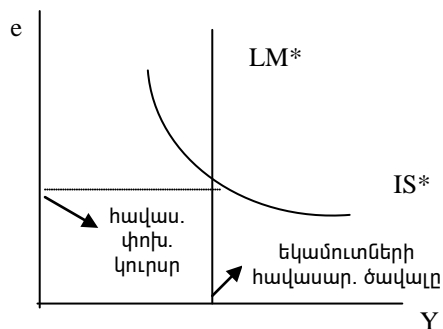
գրաֆիկների միջոցով: Մի դեպքում կարելի է դիտարկել եկամուտների և տոկոսադրույքի միջև կախվածությունը, որն անվանում ենք $y-r$ գրաֆիկ, մյուս դեպքում՝ եկամուտների և փոխանակային կուրսի միջև, որն անվանում ենք $y-e$ գրաֆիկ: Դրանցում մոդելի եռությունը չի փոխվում, քանի որ $y-r$ գրաֆիկի վրա երեք հավասարումներն էլ հատվում են մի կետում:

Այդ երեք հավասարումների՝ մի կետում հատվելու մեխանիզմը պատկերացնելու համար բավական է հիշել փոքր երկրի տոկոսադրույքը համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքին ինքնըստինքյան հավասարվելու մեխանիզմը: Եթե երկրում տոկոսադրույքը բարձր է, և տեղի է ունենում կապիտալի ներհոսք, ապա արտարժույթի առաջարկը ավելանում է: Ուստի, եթե $IS(e)$ կորը LM -ի հետ հատվում է այնպիսի կետում, որ տոկոսադրույքը բարձր է, ապա կապիտալի ներհոսքը բարձրացնում է երկրի արժույթի փոխանակային կուրսը, որի հետևանքով զուտ արտահանումը փոքրանում է, և $IS(e)$ կորը տեղաշարժվում է դեպի ձախներքև այնքան, մինչև երկրի տոկոսադրույքը համընկնում է համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքին: Ավելի ցածր տոկոսադրույքի պայմաններում $IS(e)$ և LM կորերի հատման դեպքում կապիտալը սկսում է հոսել մեր երկրից, մեր արժույթի կուրսը իջնում է, որը խթանում է զուտ արտահանման ավելացումը և $IS(e)$ կորը շարժվում է դեպի աջ- վերև, քանի դեռ r -ը չի հավասարվել r^* -ին: Քանի որ մեր երկրի համար համաշխարհային տոկոսադրույքը (r^*) տրված մեծություն է, ուստի երեք հավասարումների փոխարեն մենք կարող ենք դիտարկել երկուսը, եթե r -ը փոխարինենք r^* -ով: Դա մեզ հնարավորություն կտա դիտարկել եկամուտների կախվածությունը փոխանակային կուրսից և մենք անցում կկատարենք $y-e$ գրաֆիկին, որը կարտահայտվի երկու հավասարությամբ:

$$y=C(y-T)+I(r^*)+G+NX(e) \quad IS^*$$

$$\frac{M}{P}=L(r^*,y) \quad LM^*$$

Այս երկու հավասարումների գրաֆիկը ցույց է տալիս, որ LM^* կորը կախված չէ փոխանակային կուրսից, իսկ IS^* կորը ցույց է տալիս եկամուտների հակադարձ կախվածությունը փոխանակային կուրսից:

Հավասարակշիռ փոխանակային կուրսը ձևավորում է եկամուտների մի ծավալ, որը որոշվում է զուտ արտահանման մեծությամբ, երբ եկամուտների մյուս տարրերը ընդունվում են նախապես տրված:

Նկ.16.2. Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելը $Y-e$ գրաֆիկի վրա

Եթե փորձենք դիտարկել IS* կորի հակադարձ կախվածությունը փոխանակային կուրսից, բավական է հիշել, որ փոխանակային կուրսի և զուտ արտահանման ծավալի միջև գոյություն ունի հակադարձ կախվածություն, որի հետևանքով պլանավորվող ծախսերի մեջ զուտ արտահանման ծավալը կփոքրանա, սպառման, ներդրումների և պետական ծախսերի նույն ծավալի պայմաններում, և փոխանակային կուրսի աճը կհանգեցնի թողարկման ծավալի կրճատման:

Այսպիսով, այս մոդելը մեզ հնարավորություն է տալիս քննարկել փոխանակային կուրսի և եկամուտների կապը կարճ ժամկետում, որը հնարավոր է օգտագործել տնտեսական քաղաքականության նպատակահարմար ուղղություն ընտրելու համար, որոշելու փոխանակային կուրսի այս կամ այն տարբերակը, գնահատելու կապիտալի ներհոսքի և արտահոսքի ազդեցությունը տնտեսության կայունացման վրա:

Այս բոլոր հարցերը կարելի է լուծել, եթե փորձենք դիտարկել տնտեսական քաղաքականության այս կամ այն ուղղության ազդեցությունը «լողացող» և հաստատագրված փոխանակային կուրսեր օգտագործող փոքր բաց տնտեսությամբ երկրի մակրոտնտեսական ցուցանիշներից երեքի՝ եկամուտների, զուտ արտահանման և փոխանակային կուրսի փոփոխության վրա: Նկատի ունենալով, որ Հայաստանի Հանրապետությունը կիրառում է «լողացող» փոխանակային կուրսերի մեխանիզմը, առաջին հերթին քննարկենք տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը այդ պայմաններում:

16.2. Փոքր բաց տնտեսությունը «լողացող» փոխանակային կուրսի դեպքում

Մակրոտնտեսական թվարկված երեք փոփոխականների վրա տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը պարզելու համար հիշենք, որ դրանց վրա կարելի է ազդել հարկաբյուջետային, դրամավարկային և առևտրային քաղաքականությունների միջոցով: Ընդունենք՝ երկիրը իրականացնում է խթանող քաղաքականություն:

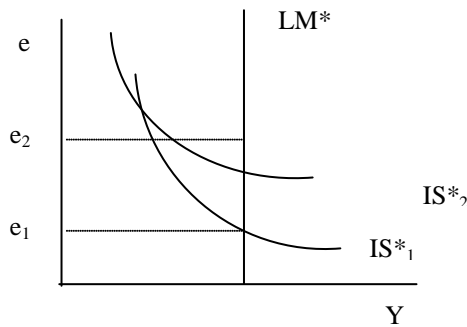
Հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը

Ինչպես գիտենք, խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն իրականացվում է հարկերի կրճատման և պետական ծախսերի ավելացման ճանապարհով: Երկու դեպքում էլ IS* կորը շարժվում է դեպ աջ - վերև, և քանի որ LM* կորը ուղղահայաց գծի տեսք ունի, ապա կորի տեղաշարժը ընդամենը բարձրացնում է արժույթի փոխանակային կուրսը:

Արժույթի փոխանակային կուրսի բարձրացումը հայրենական ապրանքները արտասահմանցիների համար դարձնում է ավելի թանկ, իսկ ներմուծվող ապրանքները ավելի էժան՝ մեզ համար, որի հետևանքով ներմուծումը խթանվում է, իսկ արտահանումը՝ կաշկանդվում: Եթե ազգային արդյունքը չի աճում, ապա սպառման ծավալի աճի (երբ կրճատվում

են հարկերը) կամ պետական գնումների աճի դեպքում զուտ արտահանման ծավալը պետք է նվազի: IS^* կորի հավասարումը կարելի է գրել նաև այլ տեսքով՝

$$NX(e) = y - c(y - T) - G - I(r^*)$$

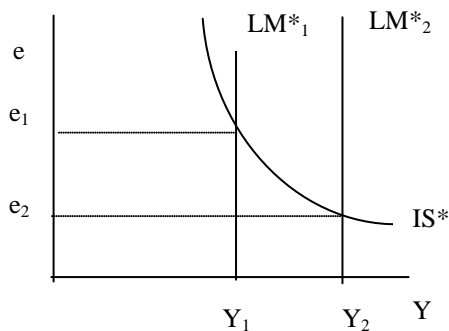
IS^ կորի տեղաշարժը բարձրացնում է երկրի արժույթի փոխանակային կուրսը, սակայն եկամուտների մակարդակը մնում է նույնը:*

ՆԿ.16.3. Խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը

Այսպիսով, փոքր բաց տնտեսությունում, «լողացող» փոխանակային կուրսի պայմաններում, խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականությունը չի փոփոխում եկամուտների ծավալը, բարձրացնում է երկրի արժույթի փոխանակային կուրսը և կրճատում զուտ արտահանման ծավալը:

Դրամավարկային քաղաքականության ազդեցությունը

Խթանող դրամավարկային քաղաքականությունն իրականացնելու նպատակով երկրի կենտրոնական բանկն ավելացնում է շրջանառության մեջ դրված փողի զանգվածը: Եթե կարճ ժամկետում գները կայուն են, ապա փողի զանգվածի աճը մեծացնում է փողի իրական պաշարը: Փողի իրական պաշարի ավելացումը տեղաշարժում է LM^* կորը դեպի աջ, որի ազդեցությամբ երկրի արժույթի փոխանակային կուրսը իջնում է, իսկ եկամուտների հավասարակշիռ ծավալը՝ աճում:

LM^ կորի տեղաշարժը դեպի աջ հանգեցնում է արժույթի փոխանակային կուրսի անկմանը, որը խթանում է զուտ արտահանում՝ ազգային արդյունքի ավելացման հաշվին:*

ՆԿ.16.4. Խթանող դրամավարկային քաղաքականության ազդեցությունը

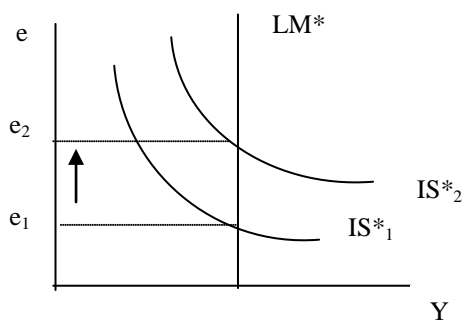
Փողի իրական պաշարի ավելացումը բաց տնտեսությունում չի հանգեցնում փողի շուկայի տոկոսադրույքի իջեցմանը, քանի որ կապիտալը սկսում է դուրս հոսել երկրից: Երկրից դուրս հոսող կապիտալի չափով աճում է արտահանումը, ավելանում է նաև զուտ արտահանումը:

Հայաստանի Հանրապետությունում փողի զանգվածի աճի դեպքում կապիտալի շուկայում տոկոսադրույքի անկում չի նկատվում, քանի որ Հայաստանը փակ տնտեսություն չունի, սակայն կապիտալի շուկայում խիստ բարձր տոկոսադրույքը նույնպես չի նպաստում օտարերկրյա կապիտալի ներհոսքին, քանի որ Հայաստանը, ունենալով տարածաշրջանային հակասություններ, կատարյալ բաց տնտեսություն նույնպես չունի: Ուստի պետք է նկատի ունենալ, որ խթանող դրամավարկային քաղաքականության վերոհիշյալ օրինաչափությունները հանդես են գալիս միայն կատարյալ բաց տնտեսություն ունեցող փոքր երկրներում:

Այսպիսով, փոքր բաց տնտեսությունում, «լողացող» փոխանակային կուրսի պայմաններում, խթանող դրամավարկային քաղաքականության արդյունքում թողարկումը (y) ավելանում է, փոխանակային կուրսը (e) իջնում է, զուտ արտահանումը (NX) ավելանում:

Արտաքին առևտրային քաղաքականության ազդեցությունը

Երկրները արտաքին առևտրային քաղաքականության նպատակ են համարում զուտ արտահանման ավելացումը և արտաքին առևտրի դրական մնացորդի ապահովումը: Այդպիսի քաղաքականության իրականացման երկու ուղի գոյություն ունի՝ սահմանափակել ներմուծվող ապրանքների քանակությունը և տեսականին կամ սահմանել ներմուծվող ապրանքների բարձր մաքսավճարներ, որպեսզի ներմուծումը կրճատվի: Այս քաղաքականությունը ենթադրում է, որ արտահանման նույն ծավալի դեպքում ներմուծման կրճատումը կավելացնի զուտ արտահանումը: Սակայն, երբ զուտ արտահանումը ավելանում է, աճում է նաև արտաբերության առաջարկը, որի հետևանքով երկրի արժույթի փոխանակային կուրսը բարձրանում է:

Զուտ արտահանման ավելացումը մեծացնում է երկրում արտաբերության առաջարկը և արժույթի փոխանակային կուրսը աճում է, սակայն եկամուտը և դրա բաղադրիչները չեն փոփոխվում:

Նկ. 16.5. Արտաքին առևտրային քաղաքականության ազդեցությունը «լողացող» փոխանակային կուրսի դեպքում

Եթե զուտ արտահանման կախվածությունը փոխանակային կուրսից հակադարձ է, ապա փոխանակային կուրսի աճի դեպքում զուտ արտահանումը կրճատվելու է: Այդ մեխանիզմի գործողությունը տեղի է ունենում այնքան ժամանակ, քանի դեռ արժույթի բարձր փոխանակային կուրսի հետևանքով ապրանքները թանկ են արտասահմանցիների համար: Երբ արտահանումը սկսում է կրճատվել, արժույթի փոխանակային կուրսը նախկին մակարդակին հասցնելու համար, փաստորեն արտահանումը կրճատվում է այնքան, որքան նվազել է ներմուծման ծավալը, և զուտ արտահանումը հասնում է նախկին մակարդակին:

Այսպիսով, «լողացող» փոխանակային կուրս ունեցող փոքր բաց տնտեսությունում արտաքին առևտրային խթանող քաղաքականության արդյունքում ո՛չ թողարկումը և ո՛չ էլ զուտ արտահանումը փոփոխություն չեն կրում, այլ կարճ ժամկետում տեղի է ունենում միայն արժույթի փոխանակային կուրսի աճ:

Տնտեսական քաղաքականության վերոհիշյալ երեք ուղղությունների կիրառման արդյունքների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ փոքր բաց տնտեսության համար ավելի նպատակահարմար է, «լողացող» փոխանակային կուրսի պայմաններում, կարճ ժամկետում կիրառել խթանող դրամավարկային քաղաքականություն: Սակայն այդ եզրահանգումը կարող է խաբուսիկ լինել շուկայական տնտեսության անցնող երկրների համար, քանի որ շուկայական տնտեսության ոչ բոլոր ինստիտուտներն են գործունակ, և հատկապես տեղի է ունենում տնտեսության խիստ անկում: Տնտեսական անկման պայմաններում ամբողջական պահանջարկը կորցնում է իր խթանող ազդեցությունը, և փողի զանգվածի աճը առաջ է բերում փողի ինֆլացիայի նոր պոռթկում, որը բացասական ազդեցություն է թողնում տնտեսության մեջ ներդրումներ կատարելու գործընթացի վրա: Դրամավարկային քաղաքականության արդյունավետ ազդեցությունը ՀՀ տնտեսական զարգացման վրա ի հայտ կգա, եթե երկրի ներքին շուկայում կապիտալի տոկոսադրույքը առավելագույն չափով արձագանքի կապիտալի ներհոսքին և մոտենա համաշխարհային ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքին: Սակայն վերջինս կաշկանդվում է հետևյալ պատճառներով.

- դեռևս խիստ մեծ է զուտ արտահանման բացասական ծավալը (1997թ.՝ 546.9, 1998թ.՝ 681.9, 1999թ.՝ 568.1, 2000թ.՝ 579.6, 2001թ.՝ 531.5 մլն ԱՄՆ դոլար), և արժույթի փոխանակային կուրսի անկումը էական ազդեցություն չի գործում արտահանման ծավալի աճի վրա, քանի որ հայրենական ապրանքները դեռևս չեն կարող մրցակցել համաշխարհային շուկայում,

- բարձր է ստվերային տնտեսության տեսակարար կշիռը, և կապիտալի տերերը գերադասում են կապիտալի «ստվերային» արտահոսքը դեպի եվրոպական երկրների բանկեր՝ խուսափելով երկրի ներսում ներդրումներ կատարելուց: Դրա հետևանքով կապիտալի տոկոսադրույքը խիստ բարձր է երկրի ներսում և չի նպաստում տնտեսության իրական հատվածում ներդրումներ կատարելուն: Հետևաբար, խթանող դրամա-

վարկային քաղաքականությունը էական ազդեցություն չի կարող ունենալ իրական տոկոսադրույքի իջեցման վրա,

- ներդրումային դաշտի անկատարությունը, ներդրումների և ներդրողների իրավական անպաշտպանվածությունը, կառավարությունների փոփոխման արագությունը ներքին և արտաքին ներդրողների շրջանում առաջացնում են անվստահություն, որի արդյունքում կապիտալի տերերի մի մասը նույնպես արտագաղթում է՝ դրանով իսկ մեծացնելով լարվածությունը կապիտալի շուկայում:

Այս ամենի հետևանքով ՀՀ ԿԲ կողմից իրականացվում է ինֆլացիայի զսպման և արժույթի կուրսի մեծ անկում թույլ չտալու քաղաքականություն, իսկ փողի զանգվածի քանակական աճի դեպքում շատ հաճախ տեղի է ունենում փողի շրջանառության արագության նվազում, քանի որ ստեղծված արդյունքի կենտրոնացման աստիճանը բնակչության փոքր մասի ձեռքում խիստ մեծանում է՝ վերադառնալով առևտրային բանկեր՝ ավանդների տեսքով: Դրա հետևանքով, փողի զանգվածի աճի դեպքում ինֆլացիայի տեմպերը չեն աճում, և դրամավարկային քաղաքականության ազդեցությունը ՀՀ-ում չեզոքացվում է:

16.3. Փոքր բաց տնտեսությունը հաստատագրված փոխանակային կուրսի պայմաններում

Հաստատագրված փոխանակային կուրսի կիրառման դեպքում երկրի կենտրոնական բանկը նախապես հայտարարում է սեփական արժույթի անվանական փոխանակային կուրսը (օրինակ՝ 1 ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը 550 հայկական դրամ է) և այն պահում է կայուն մակարդակի վրա: Դա նշանակում է, որ այդ դեպքում ԿԲ-ն պետք է պարտավորվի 1 դոլար վճարել 550 դրամ ներկայացնողին և 550 դրամ վճարել 1 դոլար ներկայացնողին: Այլ խոսքով, ԿԲ-ն պետք է ունենա դոլարի և դրամի անհրաժեշտ պաշարներ՝ նշված գործարքները կատարելու համար:

Հաստատագրված փոխանակային կուրս ունեցող երկրի ԿԲ-ի դրամավարկային քաղաքականության հիմնական գործառնությունը արժույթի փոխանակային կուրսի կայունության պահպանումն է, քանի որ փողի զանգվածի ցանկացած փոփոխություն արժույթի փոխանակային շուկայական կուրսը շեղում է հաստատագրված կուրսից, որի հետևանքով դրամավարկային քաղաքականության ազդեցությունը չեզոքացվում է:

Այսպես, եթե փողի զանգվածի աճը գերազանցում է փողի պահանջարկի աճի տեմպը, ապա երկրի արժույթի կուրսը իջնում է ինֆլացիայի արագացման հետևանքով: Այդ օրինաչափությունը դիտարկել ենք 9-րդ գլխում: Երկրի արժույթի շուկայական կուրսի անկման դեպքում մարդիկ կսկսեն ԿԲ-ից գնել արտարժույթ և վաճառել շուկայում ավելի բարձր գնով, որի հետևանքով շրջանառության մեջ գտնվող սեփական արժույթը կհոսի ԿԲ այնքան ժամանակ, քանի դեռ արժույթի շուկայական կուրսը չի հավասարվում հաստատագրված կուրսի մակարդակին:

Եվ հակառակը, եթե ԿԲ-ն կրճատում է փողի զանգվածը փողի պահանջարկից, ապա տեղի է ունենում երկրի արժույթի կուրսի բարձրացում՝ փողի դեֆլյացիայի հետևանքով: Այս դեպքում վերավաճառողները շուկայում կգնեն արտարժույթ և կվաճառեն ԿԲ-ին, որի հետևանքով փողի զանգվածը շրջանառության մեջ կավելանա այնքան ժամանակ, քանի դեռ արժույթի շուկայական կուրսը չի հավասարվել հաստատագրված կուրսի մակարդակին:

Երկու դեպքերի քննարկումից կարող ենք եզրակացնել, որ արժույթի հաստատագրված կուրս ունեցող երկրի ԿԲ խնդիրը այդ կուրսի պահպանումն է, որը հնարավոր է իրականացնել մակրոտնտեսական անհրաժեշտ պայմաններ ունենալու դեպքում: Այդպիսի պայմաններ են՝ տնտեսական աճի որոշակի կայուն տեմպերի պահպանումը, սեփական արժույթի ինֆլյացիայի չափավոր կայուն տեմպերը, վճարային հաշվեկշռի ոչ մեծ պակասուրդը, պետական բյուջեի հաշվեկշռվածությունը:

Տնտեսական աճի կայուն տեմպեր ունեցող երկրները փողի զանգվածի աճը համապատասխանեցնում են իրական ՀՆԱ աճի տեմպերին, և դրա հետևանքով ազգային արժույթը չի արժեզրկվում այլ արժույթների հետ փոխանակման ընթացքում: Ազգային արժույթի փոխանակային կուրսի չնչին տատանումները էականորեն չեն ազդում արտարժույթի պաշարների փոփոխության վրա, և երկիրը կարողանում է կիրառել ազգային արժույթի հաստատագրված կուրս:

Սեփական արժույթի ինֆլյացիայի չափավոր տեմպերի դեպքում փոխանակային կուրսը չի փոփոխվում, քանի որ զարգացած բոլոր երկրների ազգային արժույթները (դոլար, ֆունտ ստեռլինգ, ֆրանկ, իեն, մարկ և այլն) նույնպես տարեկան արժեզրկվում են 3-5 տոկոսի սահմաններում: Ուստի, երբ երկու երկրների արժույթները արժեզրկվում են նույն տոկոսաչափով, ապա արժույթի անվանական կուրսը հավասարվում է իրական կուրսին, և դրանք կայունանում են (տես՝ 9-րդ գլուխը):

Երկրի վճարային հաշվեկշռի ոչ մեծ պակասուրդը թույլ է տալիս հավասարակշռել արտարժույթի պահանջարկը և առաջարկը, որը արժույթի փոխանակային կուրսի կայունության պայմանն է: Իրոք, եթե արտարժույթի պահանջարկը մի փոքր գերազանցում է առաջարկը, ապա երկրի ԿԲ-ն իր պահուստներից որոշակի քանակությամբ արտարժույթ է շուկա հանում և բավարարում պահանջարկի նկատմամբ առաջարկի այդ պակասուրդը: Այդպիսի գործառնություն կիրառեց ՀՀ ԿԲ-ն, երբ 1999թ. ՌԴ օգոստոսյան ֆինանսական ճգնաժամից հետո մեր երկրում արտարժույթի պահանջարկը սկսեց աճել: Այդ գործընթացի հետևանքով հանրապետության արժույթի (դրամ) և զարգացած երկրների արժույթների հարաբերակցությունը էական փոփոխություն չկրեց:

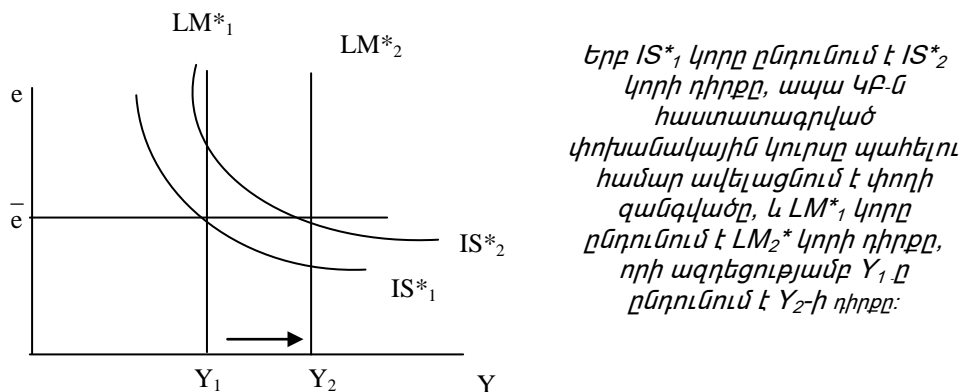
Պետական բյուջեի հաշվեկշռվածությունը արժույթի փոխանակային կուրսի կայունության համար անհրաժեշտ պայման է, քանի որ բյուջեի պակասուրդի դեպքում երկրի արտաքին և ներքին պարտքը ավելանում է: Եթե երկրի արտաքին պարտքը ավելանում է, ապա տվյալ պահին այդ չափով արտարժույթի առաջարկ է ձևավորվում, սակայն պարտքի վերադարձման ընթացքում արտարժույթի պահանջարկն է կտրուկ աճում, որի

հետևանքով հաստատագրված կուրսի կիրառումը կասկածի տակ է դրվում: Եթե երկրի ներքին պարտքն է ավելանում, ապա այն վերադարձնելու համար կառավարությունը կամա-ակամա պետք է ավելացնի գանձվող հարկերը, որը գների աճի նախադրյալ է հանդիսանալու: Իսկ վերջինիս ազդեցությամբ՝ արժույթի փոխանակային կուրսը անկում կապրի: Գոյություն ունեն հաստատագրված փոխանակային կուրսի կիրառման այլ պայմաններ (քաղաքական իրադրությունը երկրում, միջազգային հարաբերությունները և այլն), սակայն հիմնականը վերոհիշյալ չորս դեպքերն են, որոնց առկայության դեպքում միայն երկիրը կարող է ունենալ արժույթի հաստատագրված փոխանակային կուրս:

Այժմ դիտարկենք տնտեսական քաղաքականության հնարավոր ազդեցությունները հաստատագրված փոխանակային կուրսի դեպքում:

Հարկաբյուջետային քաղաքականություն

Ինչպես գիտենք, խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականություն վարելու համար երկրի կառավարությունը պետք է կրճատի հարկերը կամ ավելացնի պետական ծախսերը: Երկու դեպքում էլ IS^* կորը տեղաշարժվում է աջ-վերև, որի ազդեցությամբ երկրի արժույթի փոխանակային կուրսը կբարձրանա, քանի որ LM^* կորի հետ այն հատվում է ավելի բարձր փոխանակային կուրսի պայմաններում (տես՝ նկար 16.6):

Նկ. 16.6. Խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը հաստատագրված կուրսի պայմաններում

Սակայն երկրի ԿԲ խնդիրը հաստատագրված փոխանակային կուրսի պահպանումն է, որի համար նա պարտավոր է ավելացնել փողի զանգվածը այն չափով, որ IS^* և LM^* կորերը հատվեն հաստատագրված (\bar{e}) կուրսի պայմաններում: Եկամուտների աճը կլանվում է պետական ծախսերի կամ հարկերի կրճատման դեպքում՝ սպառման ծավալի ավելացմամբ, որոնց հետևանքով զուտ արտահանումը մնում է անփոփոխ:

Այսպիսով, խթանող հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը հաստատագրված փոխանակային կուրսի պայմաններում արտահայտվում է միայն եկամուտների (թողարկման) ավելացման վրա:

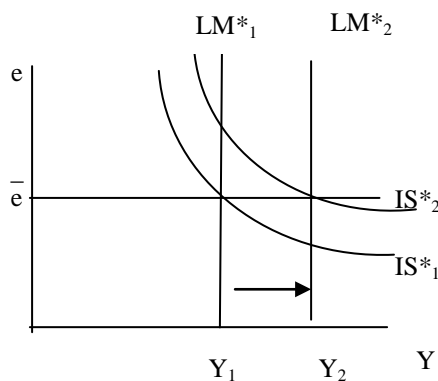
Դրամավարկային քաղաքականություն

Հաստատագրված փոխանակային կուրսի քաղաքականությունը ընդունած երկրներում դրամավարկային քաղաքականությունը վարելը անհնար է դառնում, քանի որ, եթե երկրի ԿԲ-ն ավելացնի փողի զանգվածը, ապա LM^* կորը կշարժվի դեպի աջ, և արժույթի փոխանակային շուկայական կուրսը կիջնի հաստատագրված կուրսի մակարդակից: Այս դեպքը արդեն մեզ ծանոթ է: Այդ պայմաններում կսկսեն ԿԲ-ից գնել արտարժույթ և իրացնել շուկայում, որի հետևանքով երկրի արժույթը կհոսի ԿԲ: Այդ գործընթացը կիրականացվի այնքան ժամանակ, քանի դեռ արժույթի շուկայական փոխանակային կուրսը չի հավասարվել հաստատագրված կուրսի մակարդակին: Դրա հետևանքով LM^* կորը կշարժվի մինչև իր նախկին դիրքը:

Հետևաբար, խթանող դրամավարկային քաղաքականությունը չի կարող ազդեցություն ունենալ եկամուտների և զուտ արտահանման վրա և միայն կնպաստի սպեկուլյանտների հարստանալուն:

Արտաքին առևտրային քաղաքականություն

Արդեն գիտենք, որ երկու ուղիով իրականացվող արտաքին առևտրային քաղաքականության նպատակը ներմուծման կրճատման հաշվին զուտ արտահանման ավելացումն է: Եթե երկիրը արտահանում է ավելի, քան ներմուծում է, ապա արտարժույթի առաջարկը գերազանցում է արտարժույթի պահանջարկը, և արժույթի փոխանակային կուրսը բարձրանում է: Դա արտահայտվում է այն բանում, որ IS^* կորը տեղաշարժվում է աջ-վերև: Սակայն, երկրի ԿԲ-ն իր առջև խնդիր ունենալով պահել հաստատագրված փոխանակային կուրսը, պարտավոր է շրջանառության մեջ ավելացնել փողի զանգվածը այն չափով, որ IS^* և LM^* կորերը հատվեն հաստատագրված (e) կուրսի պայմաններում (տե՛ս նկ. 16.7):

Երբ IS^*_1 կորը ընդունում է IS^*_2 կորի դիրքը, երկրի արժույթի փոխանակային կուրսը խիստ աճում է, որի համար ԿԲ-ն ավելացնում է փողի զանգվածը, և LM^*_1 կորը ընդունում է LM^*_2 կորի դիրքը: Դրա հետևանքով եկամուտները Y_1 -ից դառնում են Y_2 :

Նկ. 16.7. Արտաքին առևտրային քաղաքականության ազդեցությունը հաստատագրված փոխանակային կուրսի պայմաններում

Եկամուտների ավելացման դեպքում երկրի ներսում սպառումը, ներդրումները և պետական ծախսերը չեն փոփոխվում, և զուտ արտահանումը նույնպես ավելանում է, քանի որ գործում է հաստատագրված փոխանակային կուրսերի մեխանիզմը: Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ եկամուտների աճի դեպքում ազգային խնայողությունները աճում են, որի հետևանքով S-I տարբերությունը նույնպես մեծանում է, իսկ այդ տարբերությունը հավասար է զուտ արտահանմանը:

Այսպիսով, ի տարբերություն «լողացող», փոխանակային կուրսի, հաստատագրված փոխանակային կուրսի դեպքում արտաքին առևտրային քաղաքականությունը հանգեցնում է եկամուտների և զուտ արտահանման ծավալների ավելացմանը:

Արդեն պարզ է, թե «լողացող», հաստատագրված փոխանակային կուրսերի պայմաններում տնտեսական ինչպիսի քաղաքականությամբ կարելի է ազդել մակրոտնտեսական երեք ցուցանիշների՝ ամբողջական եկամուտների, փոխանակային կուրսի և զուտ արտահանման ծավալի վրա: Ուստի յուրաքանչյուր երկիր ընտրություն է կատարում, թե իր համար որ փոխանակային կուրսի կիրառությունն է անհրաժեշտ՝ նկատի ունենալով դրանց առավելությունների և թերությունների ամբողջությունը:

16.4. ՀՀ արժույթի փոխանակային կուրսը և դրա ձևավորման պայմանները

Երկրի արժույթի փոխանակային կուրսի ընտրությունը կապված է երկու հիմնախնդիրների հետ՝ նախ, որո՞նք են «լողացող» և հաստատագրված փոխանակային կուրսերի առավելությունները տվյալ երկրի համար և երկրորդ, ինչ հնարավորություններ և պայմաններ ունի երկիրը դրանցից որևէ մեկի ընտրության համար:

Աղյուսակ 16.1

Ամբողջական եկամտի (Y), փոխանակային կուրսի (e) և զուտ արտահանման (NX) փոփոխությունները տնտեսական քաղաքականության ազդեցությամբ

Տնտեսական քաղաքականությունը	«լողացող» կուրսեր			հաստատագրված կուրսեր		
	Y	e	NX	Y	e	NX
Հարկաբյուջետային	0	↑	↓	↑	0	0
Դրամավարկային	↑	↓	↑	0	0	0
Արտաքին առևտրային	0	↑	0	↑	0	↑

Առաջին խնդիրը պարզելու համար բավական է ընդհանրացնել «լողացող» և հաստատագրված կուրսերի պայմաններում տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա:

Այդ նպատակով, փորձենք ընդհանրացնել «լողացող» և հաստատագրված կուրսերի պայմաններում հարկաբյուջետային, դրամավարկային և արտաքին առևտրային քաղաքականությունների ազդեցությունը մակրոտնտեսական երեք նշված ցուցանիշների վրա՝ նշանակելով ցուցանիշների աճը՝ դեպի վեր ուղղված, ցուցանիշների անկումը՝ դեպի ներքև ուղղված սլաքների միջոցով, իսկ ցուցանիշի անփոփոխ մնալը՝ 0-ով:

Մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա ավելի մեծ ազդեցություն է ունենում դրամավարկային քաղաքականությունը՝ «լողացող» փոխանակային կուրսերի պայմաններում: Տնտեսության վրա դրական ազդեցություն է գործում հաստատագրված կուրսերի պայմաններում արտաքին առևտրային քաղաքականությունը: Ուստի «լողացող» կամ հաստատագրված կուրսերից որևէ մեկի առավելությունը միանշանակ չէ: Եթե ամբողջական եկամուտը և զուտ արտահանումը «լողացող» կուրսերի պայմաններում հնարավոր է խթանել դրամավարկային քաղաքականությամբ, ապա հաստատագրված կուրսերի պայմաններում այդ նույն ցուցանիշները խթանվում են արտաքին առևտրային քաղաքականությամբ:

Այդ է պատճառը, որ տնտեսագետները միանշանակ առավելություն չեն տալիս հաստատագրված կամ «լողացող» փոխանակային կուրսերից որևէ մեկին: Մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմը աշխարհի բոլոր երկրներում տիրապետող են եղել հաստատագրված կուրսերը՝ *ոսկու ստանդարտի* տեսքով. յուրաքանչյուր երկիր իր արժույթի միավորի համար սահմանում էր ոսկու որոշակի պարունակություն, ըստ որի՝ թղթադրամը ցանկացած բանկի կողմից փոխարինվում էր ոսկով, երկրների կուրսերի հարաբերությունը որոշվում էր արժույթի՝ միավոր ոսկու պարունակությամբ:

Թղթադրամի փոխարինումը ոսկով իրականացվեց մինչև 1934թ.: Քանի որ զարգացած երկրների ռազմականացման համար պահանջվում էր ավելացնել պետական ծախսերը, և դա իրականացվում էր սենյորատի ճանապարհով, ուստի երկրների կենտրոնական բանկերը այլևս հնարավորություն չունեին թղթադրամի դիմաց ոսկի տրամադրել: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում երկրների միջև առևտուրն իրականացվում էր նախապես պայմանավորված փոխանակային կուրսերով, որոնք կայուն չէին: Այդ պատճառով, դեռևս պատերազմի ավարտից առաջ, աշխարհի զարգացած երկրների տնտեսագետների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ, 1944թ. կնքվեց Բրետոն-Վուդյան համաձայնագիրը (ըստ խորհրդակցության վայրի, ԱՄՆ, Յեմփշիրի նահանգ), որի հիման վրա հաստատագրված կուրսերի մեխանիզմը՝ ոսկու ստանդարտը, փոխարինվեց *դոլարի ստանդարտով*:

Դոլարի ստանդարտը պահանջում էր բոլոր երկրների արժույթային կուրսերը որոշել այդ երկրի և ԱՄՆ դոլարի փոխանակային կուրսի միջոցով, ընդունելով, որ մեկ ունցիա ոսկին (31.1 գրամ) համարժեք է 35 ԱՄՆ

դոլարի: Ուստի, եթե որոշում ենք ֆունտ ստեռլինգի (Մեծ Բրիտանիա), ֆրանկի (Ֆրանսիա) կամ իենի (Ճապոնիա) կուրսը դոլարի նկատմամբ, ապա անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այդ արժույթների միավորի՝ ոսկու պարունակությունը: Դա, իհարկե, խորհրդային Միությանը չէր վերաբերում, քանի որ խորհրդային ռուբլին փոխանակվում էր միայն երկրի կառավարության կողմից և փոխանակային շուկայական կուրս գոյություն չուներ¹:

Դոլարի ստանդարտը զգալի ազդեցություն ունեցավ ԱՄՆ-ի ֆեդերալ պահուստային համակարգի (ՖՊՀ) ոսկու պաշարների պակասեցման վրա, քանի որ մյուս երկրների բանկերի կողմից 35 դոլար ներկայացնելու դեպքում ՖՊՀ-ը պարտավոր էր վճարել մեկ ունցիա ոսկի, մինչդեռ մյուս երկրների արժույթների միավորի առկա պարունակությունը անընդհատ նվազում էր: Այդ էր պատճառը, որ ՖՊՀ-ը 1968թ. դադարեցրեց դոլարի դիմաց ոսկի վճարել, իսկ 1971թ. հրաժարվեց դոլարի ստանդարտից:

Վերջին երեք տասնամյակներում աշխարհի բոլոր երկրները կիրառում են «լոդացող» փոխանակային կուրսը: Սակայն այլ երկրների հետ առևտրային կապերի պահպանման և մյուսներին վնաս չպատճառելու համար աշխատում են որոշակիորեն կայուն պահել իրենց արժույթի փոխանակային կուրսը և այն արժեզրկման (դնավացիա) չենթարկել: Պատահական չէ, որ ձևավորվեցին արժութային միություններ: Այսպես, 1979թ. եվրոպական 8 երկրներ (Բելգիա, ԳՖՀ, Դանիա, Իռլանդիա, Իտալիա, Լյուքսեմբուրգ, Իսլանդիա, Ֆրանսիա) ստեղծեցին եվրոպական արժութային համակարգը (ԵԱՀ): ԵԱՀ-ն նպատակ ուներ նպաստել այդ երկրների տնտեսական զարգացման սերտաճմանը և փոխանակային կուրսերը կայուն պահելուն: Եթե որևէ երկրի արժույթի կուրսը անկում է ապրում, ապա ԵԱՀ խորհուրդը որոշում է թույլատրել այդ կուրսի չափավոր անկում, սակայն այն պետք է իրականացվի ԵԱՀ անդամ բոլոր երկրներում:

Այսպիսով, եթե փորձենք ընդհանրացնել «լոդացող» և հաստատագրված փոխանակային կուրսերի դրական և բացասական գծերը, կարելի է ընդգծել.

♦ Հաստատագրված փոխանակային կուրսերը նպաստում են արտաքին տնտեսական կապերի խորացմանը, երկրների տնտեսական սերտաճմանը և երկրի ներսում սեփական արժույթի ինֆլացիայի տեմպերի նվազեցմանը: Սակայն այդպիսի կուրսերի պայմաններում դադարում է դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունների՝ որպես տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորման պետական լծակների ազդեցությունը: Այդ է պատճառը, որ հաստատագրված կուրսե-

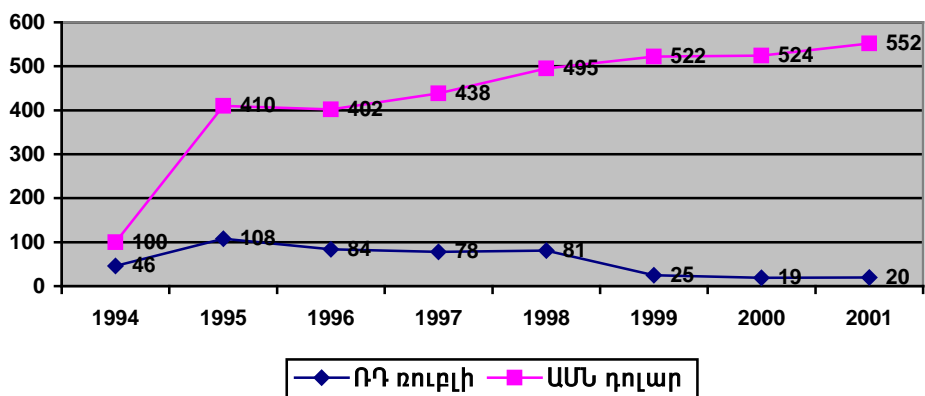
¹ 1947թ. խորհրդային Միությունում տեղի ունեցավ դրամական ռեֆորմ: Տնտեսագետները առաջարկեցին մեկ ԱՄՆ դոլարի դիմաց սահմանել 14 խորհրդային ռուբլի: Ի.Վ.Ստալինը կապույտ մատիտով ջնջեց մեկ թիվը՝ ասելով որ կապիտալիստներին բավական է 4 ռուբլին: Դա հարցի էությունը չէր փոխում, քանի որ արտաքին առևտրի և մյուս ֆինանսական հարաբերությունների զննհատումը կատարվում էր ԱՄՆ դոլարով: Խորհրդային ցանկացած քաղաքացու կողմից արժույթի փոխանակության փորձը դիտվում էր քրեական հանցագործություն:

րին առավելություն են տալիս տնտեսությանը պետական պասիվ միջամտության կողմնակից տնտեսագետները, հատկապես՝ մոնետարիստները:

♦ «Լողացող» փոխանակային կուրսերը հնարավորություն են տալիս երկրի տնտեսական դժվարությունների ժամանակ ներգործել դրամավարկային քաղաքականության միջոցով՝ գործազրկության և ինֆլացիայի կարճաժամկետ խնդիրները լուծելու համար: Մի հանգամանք, որը հնարավոր չէ իրագործել հաստատագրված կուրսերի պայմաններում: «Լողացող» փոխանակային կուրսերի կիրառմանը կողմնակից են տնտեսությանը պետական ակտիվ միջամտության կողմնակիցները, հատկապես՝ նոր քայնականները:

Տնտեսագետների շրջանում փոփոխվում է «լողացող» և հաստատագրված փոխանակային կուրսերի կողմնակիցների հարաբերակցությունը: Եթե 1970-ական թվականներին տնտեսագետների գերակշիռ մասը կողմնակից էր «լողացող» փոխանակային կուրսերի կիրառմանը, ապա դարավերջին արդեն տնտեսագետները առավելություն են տալիս հաստատագրված կուրսերին՝ նկատի ունենալով երկրների տնտեսական սերտաճման և խորքային տնտեսական կապերի անհրաժեշտությունը:

ԱՄՆ դոլարի և ՌԴ ռուբլու նկատմամբ ՀՀ դրամի փոխանակային կուրսերի դինամիկան 1994-2001 թթ. (տարեսկզբի դրությամբ)

Սակայն այն պահանջները, որ ներկայացվել են այս գլխում հաստատագրված կուրսերի կիրառման հնարավորության մասին, ՀՀ-ում դեռևս ստեղծված չեն: Դա է ապացուցում նաև ՀՀ դրամի արժեզրկման ընթացքի դիտարկումը: Դեռևս 1993 թ. նոյեմբերին հանրապետությունում սեփական արժույթ մտցնելու ժամանակ ՀՀ ԿԲ կողմից սահմանվեց ԱՄՆ մեկ դոլարի փոխանակային կուրսը՝ 14.5 դրամ: Սակայն շատ կարճ ժամկետում դրամի կուրսը խիստ անկում ապրեց և 1994 թ. սկզբին արդեն հասնում էր ԱՄՆ մեկ դոլարի դիմաց 100, իսկ 1994 թ. վերջին՝ 410 դրամի:

Չնայաց ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ դրամի կուրսի որոշակի կայունացմանը, այնուամենայնիվ, դրամի հաստատագրված կուրսի կիրառման հնարավորություն դեռևս ՅՅ-ն չունի, քանի որ սեփական աղբյուրների հաշվին արտահանման հարաբերությունը ներմուծմանը 2000 թ. կարողացել է ապահովել արտարժույթի (դոլարի) պահանջարկի միայն 40 տոկոսը: Նշանակում է՝ «լողացող» կուրսերի կիրառման գործընթացը ՅՅ-ում դեռևս անհրաժեշտություն է և մոտ ապագայում հնարավոր չի լինելու անցնել դոլարի նկատմամբ դրամի կայուն արժույթային կուրսի քաղաքականությանը:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելը հնարավորություն է տալիս դիտարկել փոքր բաց տնտեսություն ունեցող երկրի արտաքին տնտեսական կապերի կարգավորման մեխանիզմները և բացահայտել դրանց բարելավման ուղղությունները պետական քաղաքականության միջոցով:
2. Փոքր բաց տնտեսության «լողացող» փոխանակային կուրս կիրառող երկրներում պետական քաղաքականության ազդեցությունը մակրոտնտեսական երկու ցուցանիշների՝ ամբողջական եկամտի և զուտ արտահանման վրա ավելի մեծ է համապատասխան դրամավարկային քաղաքականության իրականացման պայմաններում:
3. Փոքր բաց տնտեսության հաստատագրված փոխանակային կուրս ունեցող երկրներում պետական քաղաքականության ազդեցությունը մակրոտնտեսական այդ երկու ցուցանիշների վրա ավելի մեծ է՝ արտաքին առևտրային քաղաքականության ներգործությամբ:
4. ՀՀ-ում դրամի հաստատագրված կուրսերի օգտագործման իրական տնտեսական պայմաններ դեռևս ստեղծված չեն և նոր տնտեսական համակարգին անցնելու ընթացքում նպատակահարմար է «լողացող» փոխանակային կուրսերի կիրառումը:

Հիմնական հասկացություններ

Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելը
«Լողացող» փոխանակային կուրս
Կապիտալի համաշխարհային շուկայի տոկոսադրույք
Հաստատագրված փոխանակային կուրս
Արժույթի արժեզրկում (դևալվացիա)
Արժութային կուրսի պահպանման պայմաններ
Ոսկու ստանդարտ
Դոլարի ստանդարտ

Հարցեր կրկնության համար

1. Ի՞նչ նպատակով ենք ուսումնասիրում Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելը:
2. Ինչո՞ւ է Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելում ենթադրվում գների կայունություն:
3. «Լողացող» փոխանակային կուրսերի պայմաններում տնտեսական որ քաղաքականությունն է ավելի շատ ազդում մակրոտնտեսական ցուցանիշների փոփոխության վրա:
4. Ի՞նչ պայմաններ են անհրաժեշտ ՀՀ-ում կապիտալի իրական տոկոսադրույքի իջեցման համար:
5. Հաստատագրված փոխանակային կուրսերի պայմաններում տնտեսական որ քաղաքականությամբ է նպատակահարմար ազդել ամբողջական եկամտի և զուտ արտահանման վրա:
6. Ինչո՞ւ ոսկու ստանդարտը փոխարինվեց դոլարի ստանդարտով:
7. Ինչո՞ւ դոլարի ստանդարտը դադարեց գործելուց:
8. Որո՞նք են ՀՀ դրամի կուրսի արագ անկման պատճառները:
9. Ի՞նչ պայմաններում կայունացավ դրամի փոխանակային կուրսը:

ԳՆԱԳՈՅԱՑՄԱՆ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Այս գլխում կդիտարկվեն.

- ◆ գնագոյացման պետական կարգավորման հիմնախնդիրները,
- ◆ գների համակարգն ու դրանց դասակարգումը,
- ◆ գնագոյացման սկզբունքները, մեթոդներն ու ֆունկցիաները,
- ◆ գնագոյացման վրա ազդող գործոնները և դրանց դասակարգումը,
- ◆ շահույթի և շահութաբերության ցուցանիշները, դրանց վրա ազդող գործոնները:

17.1. Գնագոյացման պետական կարգավորման հիմնախնդիրները

Կարգավորվող շուկայական տնտեսության դրույթները հիմնավորել է անգլիացի տնտեսագետ Ջ. Քեյնսը՝ 1936թ. հրատարակված «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսությունը» աշխատությունում:

Քեյնսը հիմնավորեց, որ որքան էլ ազատ մրցակցության պայմաններում շուկան օժտված լինի գների ինքնակարգավորման գործառնությով, այնուամենայնիվ, գների պետական կարգավորումը ոչ միայն կարևոր է, այլև օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է: Գների պետական կարգավորման այլ երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ ազատ գնագոյացմանն ու ազատ մրցակցությանը զուգընթաց, պետությունն ինքն է կարգավորում գնային քաղաքականությունը: Կարգավորվող շուկայական տնտեսության պայմաններում ձեռնարկության կողմից ազատ գնային գործընթացի կազմակերպումը առանձին դեպքերում պետության կողմից սահմանափակվում է հետևյալ հիմնական ուղղություններով՝

- ◆ պետության կողմից հաստատագրված գների սահմանման միջոցով,
- ◆ գների կարգավորման նպատակով պետության կողմից ձեռնարկությունների համար մշակված գնագոյացման պայմանների, ձևավորման տնտեսական հիմքերի, գների վերադիրների, շահութաբերության մակարդակի, պետական ձեռնարկությունների արտադրանքի գների սահմանման միջոցով,

- ♦ պետության կողմից սահմանափակումները կատարվում են նաև գնային խտրականության, դեմպինգի քաղաքականության, ոչ որակյալ ապրանքների գովազդների կանխման միջոցով,
- ♦ այնպիսի տնտեսական լծակների կիրառմամբ, որոնք կարգավորված գների միջոցով խթանում են տնտեսավարման շուկայական մեխանիզմի ձևավորման գործընթացը:

Գնագոյացման մակրոտնտեսական կարգավորման խնդիրները կարող են լուծվել ուղղակի և անուղղակի մեթոդներով:

Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության վրա գների պետական կարգավորման *ուղղակի* մեթոդի էությունն արտահայտվում է նրանում, որ մշակվում են գների մակարդակի որոշման մեթոդական ցուցումներ, հրահանգներ, սահմանվում է գների հաշվարկման կարգը, կազմվում են համապատասխան օրենսդրական, իրավական ու նորմատիվային ակտեր, որոնք հիմք են ծառայում գների մակարդակի որոշման համար: Կարգավորվող շուկայական տնտեսության պայմաններում ուղղակի մեթոդով գների պետական կարգավորման գործընթացն իրականացվում է նաև անմիջականորեն պետության կողմից հաստատագրված գների սահմանման միջոցով: Հայաստանի Հանրապետությունում հաստատագրված գներ սահմանել են էլեկտրաէներգիայի, խմելու և ոռոգման ջրի, ջեռուցման, էլեկտրատրանսպորտի և զանազան այլ ծառայությունների համար: Մի շարք երկրներում պետության կողմից հաստատագրված գների տեսակարար կշիռը տատանվում է 10-15%-ի սահմաններում: Հայաստանի Հանրապետությունում կազմում է 0.01%: Ուղղակի մեթոդով գների պետական կարգավորումը և գների նկատմամբ հսկողությունը կարող են իրականացվել նաև պայմանագրային գների կիրառման միջոցով:

Գնագոյացման մակրոտնտեսական կարգավորման *անուղղակի* մեթոդի էությունն այն է, որ պետությունը արտադրողների նկատմամբ անուղղակի ներգործությունը իրականացնում է ֆինանսավարկային, հարկաբյուջետային, մաքսային քաղաքականության, փոխադրումների սակագների, այլ տնտեսական լծակների միջոցով: Գների պետական կարգավորման անուղղակի մեթոդի պահանջներով պայմանավորված տնտեսական լծակների փոփոխությունները հատկապես կարևորվում են շուկայական տնտեսության ուղին նոր թևակոխած երկրների համար, որոնցում դեռևս վերջնականապես չեն ձևավորվել շուկայական կառույցները, իսկ տնտեսությունը զանազան օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով չարունակում է գործել ճգնաժամային իրավիճակի պայմաններում:

17.2. Գների համակարգը

Ապրանքափողային հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց, կապված արտադրողական ուժերի զարգացման, արտադրության նոր ճյուղերի առաջացման, նոր արտադրատեսակների արտադրության կազմակերպման, սպասարկման ոլորտի ընդլայնման հետ, գործում են գների

տարբեր տեսակներ, որոնց ամբողջությունը ներկայացնում է գների համակարգը: Գների տեսակների կիրառման անհրաժեշտությունը արտահայտվում է նաև ռեսուրսների և մասնավորապես հումքի, կիսաֆաբրիկատների, կոմպլեկտավորող ապրանքների իրացման առանձնահատկության հետ: Չնայած շուկայական հարաբերությունների ոլորտում գործում են գների տարբեր տեսակներ, այնուամենայնիվ, դրանք սերտ փոխկապակցված են, և դրանց մի մասը ելակետային նշանակություն ունի մյուսների ձևավորման համար: Դա է պատճառը, որ գների առանձին տեսակների փոփոխությունը հանգեցնում է նաև մյուս գների փոփոխությանը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ նախ.

- ♦ տնտեսության տարբեր ոլորտներ գործում են ծախսերի ձևավորման միասնական գործընթացում,
- ♦ բոլոր տնտեսավարող սուբյեկտները փոխկապակցված են զանազան բնույթի կոոպերացման կապերով,
- ♦ շուկայական բոլոր կառույցները սերտորեն փոխկապակցված են և լրացնում են միմյանց:

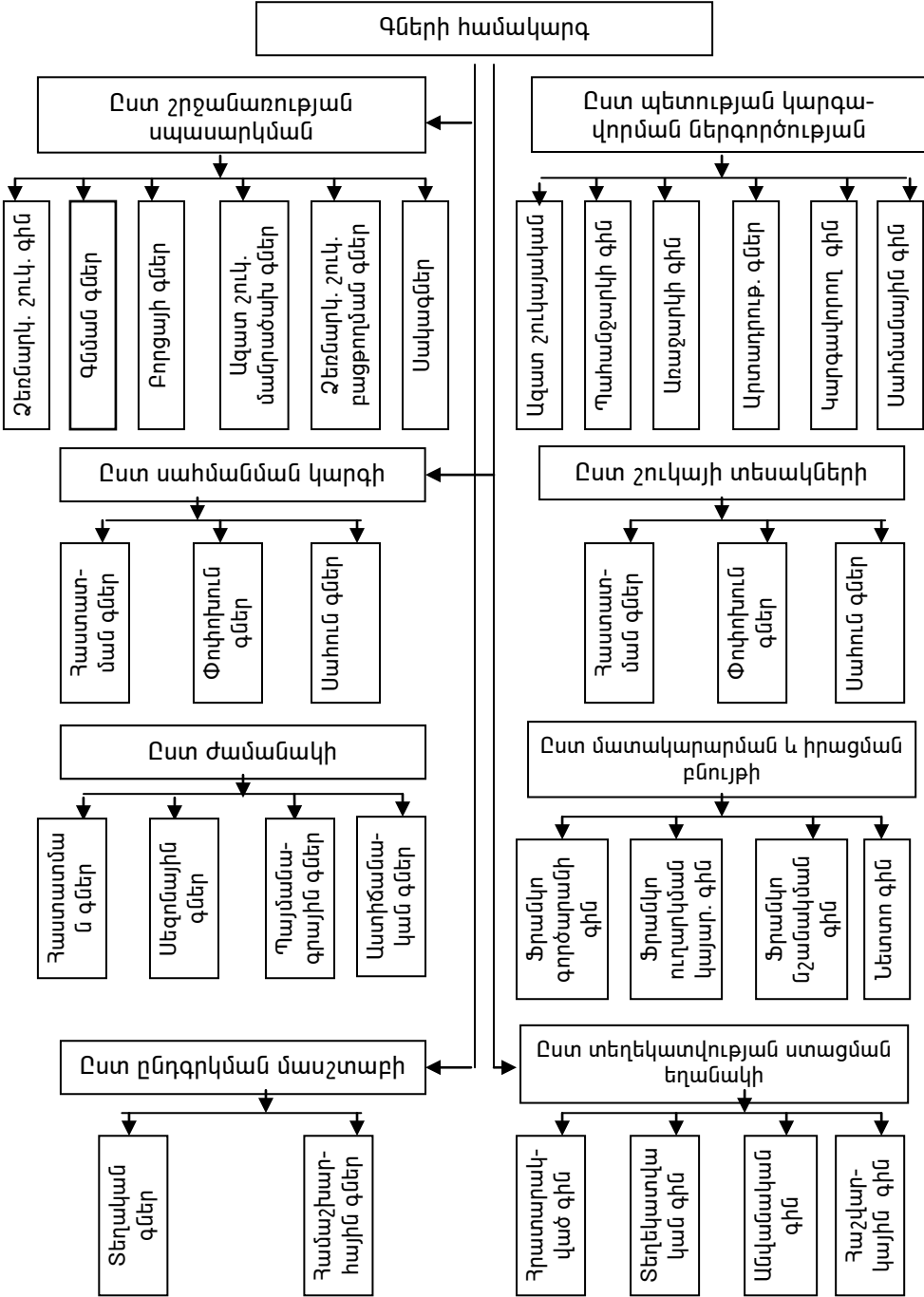
Գների տարբեր տեսակների ձևավորման համար ելակետային հիմք են կիրառվող գնագոյացման տարբեր մոտեցումները.

Գների նոր համակարգը դասակարգվում է հետևյալ ենթախմբերի (տե՛ս գծապատկեր 17.1):

Ձեռնարկության շուկայական գինը (ՁՇԳ) իրենից ներկայացնում է միավոր արտադրանքի վրա կատարված ծախսերի հանրագումարը և ստացված նորմատիվով հաշվարկված շահույթի գումարը:

Ձեռնարկության շուկայական գնով հաշվարկվում է պատրաստի արտադրանքի վերջնական արդյունքը՝ որոշակի ժամանակում:

Ձեռնարկության իրացման կամ բացթողման գինը իրենից ներկայացնում է շուկայական գնի և անուղղակի հարկերի՝ ակցիզային հարկի (ԱԿՀ) և ավելացված արժեքի հարկի (ԱԱՀ) գումարը:

Ձեռնարկության իրացման կամ բացթողման գնի կազմում ակցիզային հարկը հաշվարկվում է միայն ակցիզով հարկվող ապրանքախմբերի համար: Ներկայումս ակցիզով հարկման ենթակա ապրանքախմբերն են՝ գարեջուրը, բոլոր տեսակի գինիները, էթիլային սպիրտը և սպիրտային խմիչքները, օղին, կոնյակը, ծխախոտը, հում նավթամթերքները, դիզելային վառելիքը, բենզինը. որպես բացառություն, առևտրային միջնորդ կազմակերպություններին թույլատրվում է արտադրանքը վաճառել ձեռնարկության շուկայական գնով այն դեպքում, երբ այդ արտադրանքները հարկային օրենսդրությամբ ազատված են ԱԱՀ-ից և չեն հարկվում ակցիզով:

Ազատ շուկայական գները (ԱՇԳ) զուտ մրցակցության պայմաններում ձևավորվում են շուկայում՝ ըստ պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության: Գյուղատնտեսության բնագավառում գյուղացիական տնտեսությունների կողմից արտադրանքի իրացման գները կարգավորվում են վերամշակող ձեռնարկությունների հետ նախապես կնքված պայմանագրային հարաբերությունների միջոցով: Ըստ շուկաների մրցակցության և պետության կողմից ներգործության ու կարգավորման հատկանիշի՝ տարբերում են գների հետևյալ տեսակները. ազատ շուկայական գին, պահանջարկի գին, առաջարկի գին, արտադրության գին, կարգավորվող գին, սահմանային գին և հաստատագրված գին:

Ազատ շուկայական գինը ձևավորվում է շուկայի ինքնակարգավորման սկզբունքով՝ պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությանը համապատասխան: Գների այս տեսակը հատկապես բնորոշ է կատարյալ մրցակցային շուկային, քանի որ այս դեպքում առկա են մեծ թվով ապրանք արտադրողներ և արտադրում են համասեռ արտադրանք: Որպես կատարյալ մրցակցային շուկայի օրինակ կարելի է դիտարկել գյուղատնտեսական մշակաբույսերի արտադրանքի, սննդի, արդյունաբերական արտադրանքի մի շարք տեսակների շուկաները:

Պահանջարկի գինը ձևավորվում է սպառողների պահանջներին համապատասխան և բխում է գնագոյացման արժեքավորման մեթոդի պահանջներից:

Առաջարկի գինն առաջարկում է արտադրողը՝ ելնելով միավոր արտադրանքի վրա կատարված հաստատուն և փոփոխական ծախսերի, նորմատիվային շահույթի մակարդակից և ներկայացնում է որպես ձեռնարկության շուկայական գին:

Արտադրության գինն այն շուկայական գինն է, որն առաջարկում է արտադրողը՝ ելնելով միավոր արտադրանքի վրա կատարված ծախսերի, ինչպես նաև միջին շահույթի մակարդակից, որն ստացվում է ավանսավորված ամբողջ կապիտալի օգտագործման դիմաց:

Կարգավորվող գները սահմանվում են կառավարության կողմից: Կարգավորվող գներն իրենց հերթին կարող են լինել երաշխավորված, լիմիտային, գրավային, պաշտպանական: Կարգավորվող գնի առանձին տեսակ է նաև *սահմանային գինը*: Դա հաշվարկված գնի այն սահմանն է, որից բարձր ձեռնարկությունը չի կարող վաճառել իր արտադրանքը:

Հաստատագրված գները սահմանվում են որոշակի մակարդակով, որոնց փոփոխությունը կարող է տեղի ունենալ միայն շուկայական այն սուբյեկտների կողմից, որոնք սահմանել են այդ գինը: Այսպես, օրինակ, 1կվտ/ժ էլեկտրաէներգիայի գինը կարող է վերանայվել միայն կառավարության որոշման համաձայն՝ ՀՀ էներգետիկ կարգավորող հանձնաժողովի կողմից:

Ըստ գների մակարդակի մասին տեղեկատվության ստացման եղանակի տարբերում են գների հետևյալ տեսակները՝ հրատարակված տեղեկատվական, անվանական շուկայական և հաշվարկային գներ:

Հրատարակված շուկայական գինը նշվում է համապատասխան տեղեկատվությունում և կարող է դրսևորվել գնացուցակների տեսքով:

Տեղեկատվական շուկայական գինը հրատարակվում է տարբեր հրատարակությունների կողմից՝ ամսագրերի, թերթերի և հատուկ բյուլետենների ու կատալոգների միջոցով:

Անվանական շուկայական գինը որպես բազա է ծառայում վերադիրների հաշվարկման համար: Դա նշանակում է, որ զեղչերը կամ վերադիրները հաշվարկվում են անվանական շուկայական գներից ելնելով: Անվանական շուկայական գինը հաճախ անվանվում է բազային գին, քանի որ օգտագործվում է նաև նմանատիպ արտադրանքների գների որոշման նպատակով:

Հաշվարկային շուկայական գինը կիրառվում է պայմանագրերով ոչ ստանդարտ սարքավորումների արտադրության դեպքում, որոնք թողարկվում են պատվերային սկզբունքով: Ըստ շուկայի առանձին տեսակների գները կարող են լինել՝ աճուրդային, բորսայական գնանշումների և տորգի գների տեսքով:

Աճուրդային ապրանքների շուկայում գները սահմանվում են աճուրդային կարգով, որոնք մասնագիտացված են որոշակի ապրանքի առաքմամբ: Աճուրդային գնի սահմանման առանձնահատկությունն այն է, որ գնի որոշման գործընթացին մասնակցում են մեծ թվով սպառողներ և սահմանափակ թվով վաճառողներ: Ի տարբերություն բորսայի, աճուրդային վաճառքը կատարվում է անմիջականորեն ապրանքների առկայության պայմաններում: Աճուրդային գինը հաճախ գերազանցում է շուկայական գինը, քանի որ աճուրդի համար ապրանքը հաճախ եզակի է լինում, և այդ գինը մեծ չափով պայմանավորված է վաճառողի վարպետության աստիճանով:

Բորսայական գնանշումները արտահայտում են բորսայում միատիպ և միմյանց փոխարինող ապրանքներին առնչվող գործարքների դիմաց սահմանվող գնի մակարդակը: Ապրանքային բորսայում, որպես կանոն, վաճառվում են գյուղատնտեսական, ոչ պարենային ապրանքներ, անտառային հումք (ֆաներա, սղոցանյութեր), գունավոր և թանկարժեք մետաղներ, նավթամթերք, հացահատիկ և այլն: Աճուրդային և բորսայական գները հրատարակվում են հատուկ բյուլետեններում:

Առևտրային շուկայական գինը, որպես կանոն, ձևավորվում է հատուկ մասնագիտացված առևտրային կազմակերպություններում, որոնք կարող են պատվերով առաքել որոշակի քանակությամբ արտադրանք կամ

ստանալ առաջադրանքներ՝ որոշակի աշխատանքներ կատարելու նպատակով: Տորգի գինը ներկայացնում է առևտրի այդ հատուկ ձևին բնորոշ այն միջնորդավորված գինը, երբ մի քանի մրցակիցներ առաջարկում են պատվիրատուին իրենց նախագծերը՝ որոշակի աշխատանք կատարելու համար, որոնցից պատվիրատուն ընտրում է առավել արդյունավետը: Առևտրի այդ ձևի տարբերիչ առանձնահատկությունն այն է, որ առկա են մի քանի վաճառողներ և մեկ գնորդ (պատվեր ընդունող): Առևտրի այս ձևը հանրապետությունում դեռևս չի զարգացել: Ինչ վերաբերում է միջազգային տորգերին, ապա կարելի է նշել, որ դրանց միջոցով կատարվում է առավել բարդ տեխնոլոգիական և մեքենաշինական կապիտալատար արտադրանքների իրացումը:

Ըստ ժամանակի գործոնի գները լինում են՝ հաստատուն, սեզոնային, աստիճանական և պայմանագրային:

Հաստատուն են համարվում այն շուկայական գները, որոնց գործողության ժամկետը չի որոշվում նախապես:

Սեզոնային շուկայական գները սահմանվում են ըստ ժամանակի որոշակի հատվածի՝ ելնելով ինչպես արտադրանքների, այնպես էլ ժամանակի առանձնահատկություններից:

Աստիճանային գները իջեցվում են ըստ նախապես սահմանված սանդղակի և շուկայի տարողության փոփոխությանը համապատասխան:

Ըստ աշխարհագրական սկզբունքի կան մատակարարման և առաքման բնույթի ու գտնվելու վայրի գները սահմանելիս ամենց առաջ հաշվի են առնվում փոխադրման ծախսերի վճարման առանձնահատկությունները: Այս տեսակետից տարբերվում են «Ֆրանկո գործարան», «Ֆրանկո ուղարկման կայարան», «Ֆրանկո նշանակման կայարան» շուկայական գներ: Դա նշանակում է, որ, ելնելով աշխարհագրական միջավայրի սկզբունքի պահանջներից, արտադրողը առաջնորդվում է «Ֆրանկո» շուկայական գների սահմանման ռազմավարությամբ՝ ապրանքների ծագման վայրում, ինչպես նաև ապրանքների առաքման վայրերում, հաշվի առնելով փոխադրման ծախսերը գնի կազմում ներառելու առանձնահատկությունները: Այդ առումով, գնային ռազմավարության հիմնական առանձնահատկությունն այն է որ պահանջվում է պարզել, թե փոխադրման ծախսերը ինչպես են վերագրվում արտադրանքին և ով է դրանք փոխհատուցելու՝ արտադրողը, թե սպառողը: «Ֆրանկո գործարան» գնով ապրանքը իրացնելիս փոխադրման ծախսերը ամբողջությամբ պարտավոր է փոխհատուցել սպառող կազմակերպությունը: «Ֆրանկո ուղարկման կայարան» շուկայական գնով ապրանքը իրացնելիս ելակետ է «Ֆրանկո գործարան» գինը, ինչպես նաև մինչև ուղարկման կայարան արտադրանքի փոխադրման, բեռնման ու բեռնաթափման ծախսերը:

«Ֆրանկո նշանակման կայարան» շուկայական գնով ապրանքը իրացնելիս արտադրողը պարտավոր է վճարել այն բոլոր ծախսերը, որոնք անհրաժեշտ են ապրանքը մինչև սպառողի գտնվելու վայրը փոխադրման համար:

Միջազգային պրակտիկայում ապրանքների առաքման ժամանակ կիրառվում են FOB և CIF բազային պայմանները¹: FOB պայմանը նշանակում է, որ յուրաքանչյուր արտադրող իր առաքման պարտավորությունը կատարում է մինչև երկաթուղային կայարան կամ նավահանգիստ բեռնման վայրը և պարտավոր է վճարել բոլոր ծախսերը՝ կապված փոխադրման և բեռնման հետ: CIF պայմանը նշանակում է՝ յուրաքանչյուր արտադրող պարտավոր է վճարել այն բոլոր ծախսերը, որոնք անհրաժեշտ են ապրանքները մինչև նշանակման վայրը հասցնելու համար: Գների առանձին տեսակ է նաև համաշխարհային շուկայական գինը, որով իրականացվում են արտահանման և ներմուծման գործառնությունները: Համաշխարհային գինը միջազգային շուկայում ներկայացնում է արտադրության միջին համաշխարհային պայմանները՝ կապված իրացման և սպառման հետ:

Համաշխարհային անվանացանկի ապրանքներ են համարվում հացահատիկը, որի համար, որպես համաշխարհային գին, ընդունված է Կանադայից արտահանման գինը, նավթի համար՝ ՅԱԵԿ-ի գինը, կաուչուկի համար՝ Սինգապուրի բորսայի գինը, գունավոր մետաղների համար՝ Լոնդոնի գունավոր մետաղների բորսայի գինը, թեյի համար՝ Կալկաթայի, Լոնդոնի և Կոլումբիայի աճուրդային գինը և այլն:

17.3. Գնագոյացման սկզբունքներն ու մեթոդները

Գնագոյացման գործընթացը գնահատելու, տնտեսության վրա գների հիմնական գործառնությունների ազդեցությունը պարզելու համար անհրաժեշտ է տիրապետել գնագոյացման օրինաչափությունների ու գործառնությունների հետազոտության, դրանց նշանակության պարզաբանման որոշակի սկզբունքների ու մեթոդների: Առանց այդ սկզբունքների ու մեթոդների խորը իմացության, հնարավոր չէ պարզել պահանջարկի, առաջարկի հարաբերակցության ու գնագոյացման միջև գոյություն ունեցող օրինաչափությունները, գնագոյացման վրա ազդող գործոնների, արժեզրկման հետևանքով բնակչության կենսապայմանների փոփոխությունները և այլն:

Ինքնուրույն ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող տնտեսավարող սուբյեկտների համար շուկայական գները որոշիչ դեր են կատարում շուկայում դիրքի կայունացման և առաջադրված նպատակային խնդիրների լուծման գործում: Դա նշանակում է՝ որքան շուկայական գները հիմնավոր ձևով արտացոլեն գնային քաղաքականության դրույթները, այնքան գնագոյացման ռազմավարության խնդիրների իրականացումը նախադրյալներ կստեղծի ձեռնարկության նպատակային խնդիրների լուծման համար: Ընդհանուր առմամբ, գինը ապրանքի կամ ծառայության դիմաց պահանջվող այն գումարն է, որը վճարում է սպառողը իր համար օգտակարություն ներկայացնող ապրանքի կամ

¹ Ա.Խ. Մարկոսյան, Պետությունը և շուկան, Երևան, 2000թ., էջ 455-456:

ծառայության օգտագործման կամ դրանց նկատմամբ սեփականության իրավունքի ձեռքբերման դիմաց: Չնայած շուկայական տնտեսության պայմաններում գնալով մեծանում է ոչ գնային գործոնների նշանակությունը, այնուամենայնիվ, գնային քաղաքականությունը, նրա սկզբունքների ու մեթոդների պահանջների գնահատումը որոշիչ դեր ու նշանակություն ունեն ապրանքափողային հարաբերությունների կարգավորման, արտաքին և ներքին շուկայում ապրանքաշրջանառության արդյունավետ ծավալման, տնտեսության ֆինանսական կայունացման, բնակչության կենսապայմանների բարելավման գործում: Գնագոյացման հիմնական սկզբունքների ու մեթոդների գնահատման կարևորությունը ավելի հրատապ ուսումնասիրելի է հատկապես շուկայական տնտեսությանը նոր անցնող երկրներում, որտեղ բնակչության եկամուտները բավականին ցածր են, որի պատճառով արձագանքը շուկայական գների նկատմամբ ավելի բարձր է:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում գնագոյացման հիմնական սկզբունքներն են.

1. տնտեսական քաղաքականության և գնագոյացման քաղաքականության միասնության սկզբունքը,

2. տնային տնտեսությունների, ձեռնարկությունների և պետության շահերի զուգակցման սկզբունքը,

3. գնագոյացման, պահանջարկի ու առաջարկի և մրցակցության փոխկապվածության սկզբունքը,

4. գների նկատմամբ վերահսկողության սահմանման սկզբունքը:

Գնագոյացման օգտագործվող մեթոդների համակարգում առաջնային նշանակություն ունի ծախսային մեթոդը, որի հիմնական պահանջն է հաշվարկել և գնահատել արտադրության և իրացման գործընթացներում կատարված ծախսումները: Հայտնի է, որ շուկայական տնտեսության պայմաններում արտադրանքի և ծառայությունների գները վերջնականապես ձևավորվում են շրջանառության ոլորտում՝ պահանջարկի և առաջարկի օրենքի պահանջներին համապատասխան: Սակայն արտադրանքների և ծառայությունների գների ձևավորման գործընթացը ամենից առաջ կապվում է բուն արտադրության գործընթացում իրացված արտադրանքի ու ծառայությունների գործընթացների կազմակերպման հետ: Ուստի պահանջվում է, գնագոյացման ծախսային մեթոդի պահանջներին համապատասխան, ճշտել արտադրության կազմակերպման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների արդյունահանման, փոխադրման հետ կապված ծախսերը:

Ասվածից հետևում է, որ ձեռնարկության կողմից շուկա հանվող ապրանքների և ստացված արդյունքների քանակությունը մի կողմից կախված է տնտեսական ռեսուրսների ձեռքբերման գնից և դրանց արդյունավետ օգտագործման մակարդակից, մյուս կողմից՝ բուն արտադրության գործընթացում կատարված ծախսերից: Դրան ավելացնելով արտադրության գործընթացի շարունակությունը կազմող արտադրանքի իրացման ծախսերը՝ հաշվարկվում են արտադրության լրիվ ծախսերը: Գնագոյացման կազմակերպման ծախսային մեթոդի առաջին հիմնական պահանջն այն է, որ ձեռնարկության արտադրական գործունեության

արդյունք հանդիսացող արտադրանքների կամ ծառայությունների իրացման շուկայական գները գերազանցեն արտադրանքի լրիվ ծախսերը:

Գնագոյացման կազմակերպման ծախսային մեթոդի հաջորդ պահանջն այն է, որ ձեռնարկության կողմից արտադրանքի իրացումից ստացվող հասույթը պետք է երաշխավորի ձեռնարկության բնականոն գործունեությունը:

Գնագոյացման նորմատիվային մեթոդի հիմնական պահանջն է՝ առաջնորդվել հումքի, նյութերի, վառելիքի, էներգիայի, աշխատանքի վարձատրության գիտականորեն հիմնավորված ծախսային նորմատիվներով: Եթե վարչահրամայական տնտեսության պայմաններում արտադրության ծախսերը հաշվարկելիս կիրառվում էին վերադասի կողմից հաստատված ծախսային լիմիտներ, նորմեր ու նորմատիվներ, ապա շուկայական տնտեսության պայմաններում անհրաժեշտ նորմատիվները հաշվարկվում են անմիջապես ձեռնարկությունների կողմից, որոնք նախապես հիմնավորվում են գիտատեխնիկական առաջընթացի բնագավառում ձեռք բերված նվաճումներով: Գնագոյացման նորմատիվային մեթոդի պահանջն է սեփականության տարբեր ձևերի վրա հիմնված ձեռնարկություններում և ընկերություններում լայն մասշտաբի կազմակերպատեխնիկական միջոցառումներ իրականացնել՝ սարքավորումների նորացման, մոդեռնացման, առաջավոր տեխնոլոգիաների ներդրման, արտադրության և աշխատանքի կազմակերպման առաջավոր ձևերի կիրառման ուղղությամբ և մանրակրկիտ հաշվարկներով որոշել դրանց ազդեցությունը ծախսերի կրճատման վրա:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում արտադրության գործընթացում կատարված ծախսերը հաշվարկելիս օգտագործված նորմերն ու նորմատիվները ունեն ինքնակարգավորման նպատակ: Արտադրության տարբեր օղակներում կիրառվող առաջադիմական նորմերի իջեցման խնդիրը անհատ ձեռներեցների, գիտահետազոտական հիմնարկների ուշադրության կենտրոնում է: Գնագոյացման նորմատիվային մեթոդի պահանջներին համապատասխան առաջադիմական նորմերն ու նորմատիվները հաշվարկելիս պահանջվում է հաշվի առնել բազմաթիվ գործոնների ազդեցությունները, որոնք որոշիչ են գները կարգավորող ծախսերի ճիշտ հաշվարկման համար: Գնագոյացման ծախսային և նորմատիվային մեթոդների միասնությունը պահանջում է հաշվարկել միավոր արտադրանքի վրա կատարվող ծախսերը և դրան ավելացնել նախատեսվող շահույթը:

Գնագոյացման մեթոդներից է նաև անվնասաբերության և նպատակային շահույթի ստացման մեթոդը, որի հիմնական պահանջն է ձեռնարկության ծախսերը, շահույթը և արտադրության ծավալը համակցել այնպես, որպեսզի հնարավոր լինի պարզել, թե որքա՞ն պետք է արտադրել և ի՞նչ գնով վաճառել: Դա նշանակում է, որ ձեռնարկությունը պետք է ձգտի սահմանել այնպիսի գին, որի դեպքում արտադրությունը լինի անվնասաբեր, ստացվի նպատակային շահույթ: Այսինքն, սահմանված գինը պետք է փոխհատուցի բոլոր ծախսերը և ապահովի շահույթի ստացումը:

Գնագոյացման մեթոդների համակարգում լայն կիրառություն ունեն մասնաթեմատիկական մեթոդները, որոնց կիրառումը հնարավորություն է տալիս արտադրության ծախսերի և գնի մակարդակի վրա ազդող մյուս փոփոխականների համեմատության միջոցով ընտրել գնի առավել օպտիմալ մակարդակի որոշման առաջադիմական տարբերակ: Հայտնի է, որ գների ձևավորման ժամանակ կիրառվում են զանազան ծախսերի և պարամետրերի ամբողջական և միջին մեծություններ, որոնց վերլուծությունից լրացուցիչ մեծությունների վերլուծության անցումը իրականացվում է միայն մասնաթեմատիկական մեթոդների օգնությամբ: Մասնաթեմատիկական մեթոդների կիրառման ուղղությունները բազմազան են, սակայն գնագոյացման հիմնախնդիրների ուսումնասիրության գործում, մեր կարծիքով, կարևոր նշանակություն ունի ռեգրեսիոն վերլուծության մեթոդը: Գնագոյացման բնագավառում ռեգրեսիոն մեթոդի կիրառման նպատակն է որոշել գների և արտադրանքների տեխնիկատնտեսական պարամետրերի ֆունկցիոնալ փոխկապվածությունը: Դա կարելի է արտահայտել հետևյալ բանաձևով.

$$P = F(X_1 X_2 X_3 \dots X_n),$$

որտեղ՝

P-ն գինն է,

$X_1 X_2 X_3 \dots X_n$ -ը՝ թողարկվող արտադրանքի տեխնիկատնտեսական պարամետրերը:

Գնագոյացման մեթոդներից է ապրանքի գնի արժեքավորման մեթոդը, որի միջոցով որոշակի կապ է ստեղծվում արտադրողների և սպառողների պահանջունակության միջև: Դա նշանակում է, որ այդ մեթոդի պահանջին համապատասխան, խնդիր է դրվում առավել արդյունավետ համակցել ինչպես արտադրողների և սպառողների պահանջներն, այնպես էլ նպատակային խնդիրները: Գնի արժեքավորումը ենթադրում է սահմանել այնպիսի գին, որը կարողանա ձեռնարկության համար ապահովել շահույթ, իսկ սպառողների համար՝ խնայողությունների աճ:

Բանն այն է, որ շուկայի տարբեր հատվածներում այս կամ այն ապրանքի գինը դեռևս չի նշանակում, որ դա իրոք այն գինն է, որին արժանի է տվյալ ապրանքը: Դա նշանակում է, որ ձեռնարկությունը պարտավոր է սպառողների պահանջներին համապատասխան սահմանել այնպիսի գին, որն ավելի ճիշտ կբնութագրի ապրանքի արժեքը, իսկ սպառողը պատրաստ կլինի վճարել այդ ապրանքի դիմաց: Այդ նպատակով հաճախ փորձ է արվում հարցման միջոցով պարզել, թե սպառողը ինչ գնով կցանկանա գնել ապրանքը, սակայն, ինչպես ցույց է տալիս պրակտիկան, հարցման պատասխանները ոչ միշտ կարող են հիմնավոր լինել, քանի որ սպառողների սուբյեկտիվ մոտեցումները հաճախ հանգեցնում են ոչ իրական արդյունքների ստացմանը:

Գնի արժեքավորման գործընթացը պետք է դիտարկել թե՛ արտադրողի, թե՛ սպառողի տեսանկյունից, քանի որ դրանք տարբեր են: Եթե արտադրողի (վաճառողի) մոտեցումը գնի նկատմամբ վերջինիս անընդհատ բարձրացումն է, ապա սպառողինը (գնորդինը)՝ ապրանքի օգ-

տակարությանը համապատասխան գնի իջեցումը: Իրականում սպառողների նման ձգտումը հանգեցնում է արտադրողների միջև մրցակցության, որի ընթացքում վերջիններս, ելնելով սպառողների ցանկություններից, ձգտում են գինը մոտեցնել սպառողների կողմից արժեքավորված գնին:

Սպառողների վերաբերմունքի հիման վրա գնի արժեքավորման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այնպիսի գործոններ, որոնցից առավել կարևորներն են՝ սպառողի պահանջի աստիճանը, փոխարինող ապրանքի առկայությունը, ապրանքի եզակիությունը, ծախսերի մակարդակը, պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությունը, գնողունակության աստիճանը:

Անշուշտ, գնի արժեքավորումը կախված է այն բանից, թե յուրաքանչյուր գնորդ ինչպես է ընկալում այդ գործոնների նշանակությունը: Բնական է՝ որքան սպառողի (գնորդի) զգայունության աստիճանը բարձր լինի, որքան ապրանքի սպառողական հատկությունների ընկալման վերաբերյալ տվյալները հավաստի լինեն, այնքան նրա կողմից գնի արժեքավորումը՝ կապված ապրանքի օգտակարության հետ, ավելի հիմնավոր կլինի:

17.4. Գների գործառնությունները

Գնագոյացման մեխանիզմի և գների տնտեսական բովանդակությունը պարզաբանելու համար կարևոր է գների հիմնական գործառնությունների ուսումնասիրությունը, որը հնարավորություն է տալիս հստակ պատկերացում կազմելու տնտեսական և սոցիալական խնդիրների լուծման գործում գների ունեցած դերի և գին կատեգորիային բնորոշ հիմնական հատկությունների մասին:

Գները հիմնականում կատարում են՝ հաշվառման և կարգավորման, խթանման, բաշխման և վերաբաշխման, պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության կարգավորման գործառնություններ:

Գների հաշվառման և կարգավորման գործառնությունը հնարավորություն է տալիս համապատասխան հաշվարկների միջոցով որոշել սպառողական տարբեր արժեքներ ունեցող ապրանքների արտադրության վրա կատարված հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքային ծախսումները: Այդ հաշվարկների հիման վրա ստացված շուկայական գները ելակետային հիմք են ծառայում մակրոմակարդակի և միկրոմակարդակի արժեքային ցուցանիշների հաշվարկման և տնտեսական համակարգի հաշվեկշռվածության ապահովման համար: Ազատ շուկայական գների օգնությամբ կատարված տեխնիկատնտեսական հաշվարկների հիման վրա սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրում որոշվում են համախառն ազգային արդյունքի և ազգային եկամտի, համախառն ներքին արդյունքի ծավալները, ինչպես նաև առանձին ճյուղերի, ենթաճյուղերի և ձեռնարկությունների համախառն, ապրանքային և իրացվող արտադրանքների ծավալները: Այդ ցուցանիշների վերաբերյալ տարեկան, հե-

ռանկարային սոցիալ-տնտեսական ծրագրերում սահմանված առաջադրանքները հաշվարկելիս ելնում են տվյալ փուլում ազատ շուկայական գների փաստացի տվյալներից:

Գների խթանման գործառույթի տնտեսական էությունն այն է, որ խթանում է վերարտադրության գործընթացի բոլոր կողմերը: Պահանջարկին և առաջարկին համապատասխան, արտադրության կազմակերպման արդյունքում արտադրված արտադրանքի իրացումը ազատ շուկայական և պետականորեն կարգավորվող հաստատագրված գներով, ենթադրում է ոչ միայն արտադրության և իրացման ծախսերի փոխհատուցում, այլև որոշակի շահույթի ստացում: Անհրաժեշտ քանակությամբ շահույթի ստացումը կարևոր է արտադրության հետագա զարգացման, ինչպես նաև վերարտադրության գործընթացի խթանման համար: Բանն այն է, որ շահույթի ավելացումը կապված է ոչ թե գների մեխանիկական բարձրացման, այլ արտադրանքի արտադրության իրացման ընդլայնման, ծախսերի կրճատման, արտադրանքի որակի բարձրացման, նոր տեխնիկայի և առաջավոր տեխնոլոգիայի ներդրման և դրանց արդյունավետ օգտագործման հետ: Արտադրության զարգացման վրա գների խթանող գործառույթի ազդեցությունը ձեռք է բերվում առանձին արտադրանքների համար սահմանված գների կազմում շահույթի տարբերակման միջոցով: Այսպես, որպեսզի խթանվի արտադրության կատարելագործումը և վերակառուցումը, նոր արտադրանքի յուրացումը, գների կազմում սահմանվում է շահույթի բարձր մակարդակ՝ ըստ նախկինում արտադրված արտադրանքի: Գների խթանող գործառույթը դրսևորվում է նաև սպառման գործընթացի խթանումը կազմակերպելու ժամանակ: Դրանով շուկայական գները խթանում են փոխարինող արտադրանքի իրացման գործընթացը: Միևնույն օգտակարությունն ունեցող և միմյանց փոխարինող արտադրանքների միևնույն շուկայական գները ապահովում են շահագրգռվածությունը դրանց սպառման նկատմամբ, կամ խթանվում է այս կամ այն արտադրատեսակի իրացումը: Դա նշանակում է, որ ազատ շուկայական գները, սակագները և հաստատագրված սահմանային գները պետք է ճիշտ արտացոլեն առանձին ապրանքների վրա կատարված հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքային ծախսումները և ապահովեն սեփականության տարբեր ձևերի վրա հիմնված ձեռնարկությունների, դրանց աշխատողների և պետության շահերի ճիշտ գուգակցում, անհրաժեշտ եկամուտների ստացում:

Գների բաշխման և վերաբաշխման գործառույթի էությունն այն է, որ ազատ շուկայական գների մեխանիզմին, դրանց կազմին ու կառուցվածքին համապատասխան, իրականացվում է համախառն ազգային արդյունքի և ազգային եկամտի բաշխումն ու վերաբաշխումը: Գների բաշխման ու վերաբաշխման գործառույթի միջոցով արժեքային արտահայտությամբ ստեղծված արդյունքները բաշխվում են արտադրողների, սպառողների և պետության միջև: Գները իրենց այդ գործառույթով, փաստորեն, հանդես են գալիս որպես բաշխման և վերաբաշխման միջոց: Նյութական արտադրության ոլորտի առանձին ճյուղերում ստեղծված ազգային եկամուտը հաշվարկվում է արտադրանքի արտադրության և

իրացման գործընթացում կատարված կենդանի և առարկայացած աշխատանքային ծախսումների հիման վրա: Եթե արտադրված արտադրանքի շուկայական գները համապատասխանեն դրանց արժեքին, ապա տնտեսության յուրաքանչյուր ճյուղում ստեղծված և իրացված ազգային եկամուտները կհամընկնեն: Նման դեպքում գների միջոցով կատարվում է ազգային եկամտի բաշխում: Գները նաև ազգային եկամտի վերաբաշխման միջոց են: Այս առումով, առաջնակարգ դերը պատկանում է սպառման արտադրանքների շուկայական գներին: Այն դեպքում, երբ շուկայական գների աճը չի ուղեկցվում աշխատավարձի համապատասխան բարձրացմամբ, ազգային եկամտի մեջ կրճատվում է սպառման ֆոնդի բաժինը և ավելանում կուտակման ֆոնդը: Ազգային եկամտի վերջնական վերաբաշխումը իրականացվում է ֆինանսական համակարգի և, ամենից առաջ, պետական բյուջեի միջոցով: Դա նշանակում է, որ շուկայական գինը չի կարող դիտվել որպես համախառն ազգային արդյունքի և ազգային եկամտի բաշխման ու վերաբաշխման միակ և գլխավոր տնտեսական լծակ:

Գների պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության կարգավորման գործառույթի դերը և նշանակությունը հատկապես ցայտուն ձևով դրսևորվում են շուկայական տնտեսությունում, որտեղ պահանջարկի և առաջարկի միջև հավասարակշռությունը կարգավորվում է ազատ շուկայական գների միջոցով: Այսինքն, գնի ձևավորման արդյունքում շուկան գործում է հավասարակշռված ձևով: Այդ գործընթացը իրականացվում է պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության կարգավորման նպատակով, և եթե այս գործառույթը չգործի, ապա կառաջանա ապրանքների ավելցուկ կամ պակաս: Դա նշանակում է, որ պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության փոփոխությունը ենթադրում է գների շեղում արժեքից, քանի որ շուկայական գների համար հիմք է ծառայում ոչ միայն ապրանքների արժեքը, այլև օգտակարությունը, բնակչության վճարունակ պահանջարկը և դրանք առաջարկին համապատասխանեցնելու անհրաժեշտությունը: Նման պայմաններում առանձին ապրանքների գների շեղումները արժեքից փոխադարձաբար մարում են միմյանց, և ստեղծվում է այնպիսի իրավիճակ, երբ գների գումարը հավասարվում է արժեքին:

17.5. Գնագոյացման վրա ազդող գործոնները և դրանց դասակարգումը

Գնագոյացման տեսական դրույթների ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ արժեքը դիտվում է որպես արտադրության գործոններից յուրաքանչյուրի օգտագործման դիմաց ստացվող եկամուտների հանրագումար և ձևավորվում է փոխանակության գործընթացում, որի մակարդակը կարող է փոփոխվել բազմաթիվ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների ազդեցությամբ: Դա նշանակում է, որ ապրանքափողային հարաբե-

րություններով պայմանավորված՝ արտադրության գործոններից յուրաքանչյուրի փոփոխությունը ազդում է փոխանակության գործընթացի վրա, հետևաբար նաև՝ գների մակարդակի վրա: Գիշտ է, գինն արտադրության գործոններով ձևավորված արժեքն է և կրում է դրանց փոփոխության ազդեցությունը, այնուամենայնիվ, գնի մեծությունը կախված է նաև բազմաթիվ այլ գործոններից, այդ թվում՝ ապրանքների իրացման պայմաններից, արտադրության առանձին գործոնների, տնտեսական, ֆինանսական, հարկաբյուջետային քաղաքականության, պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության փոփոխություններից, բնակչության վճարունակության աստիճանից, երկրի տնտեսական իրավիճակից և այլն: Տնտեսական մեխանիզմի, արտադրության գործոնների կատարելագործումը մշտապես հանգեցնում են շուկայական գների փոփոխության: Այդ առումով, ազատ գնագոյացման, մրցակցության և ձեռնարկատիրական գործունեության պայմաններում, գների վրա ազդող գործոնների վերլուծությունն ունի բացառիկ կարևոր նշանակություն: Այդ կարևորությունը արտահայտվում է նրանում, որ գների վրա ազդող գործոնների հետազոտության միջոցով պարզում ենք ոչ միայն շուկայական գների փոփոխության աստիճանը, այլև՝ թե ինչ գործոնների ազդեցությամբ են գները շեղվում արժեքից, և ինչպիսի կապ գոյություն ունի գների փոփոխության և պետության վարած տնտեսական քաղաքականության միջև: Այս ամենից հետևում է, որ գնագոյացման կազմակերպման հիմնախնդիրների համակարգում կարևոր են գնագոյացնող գործոնների հետազոտությունն ու հիմնավորումը:

Գների վրա ազդող գործոնները կարելի է դասակարգել հետևյալ խմբերում.

- ♦ արժեգոյացնող կամ գնի մակարդակը պայմանավորող գործոններ,
- ♦ գինն արժեքից շեղող գործոններ,
- ♦ տնտեսական քաղաքականության հետ կապված գործոններ:

Գնի մակարդակը պայմանավորող գործոններ: Քանի որ ապրանքների արժեքը ձևավորվում է արտադրության բոլոր գործոնների օգտագործման դիմաց ստացվող եկամուտներով, ուստի դրանք էլ պետք է դիտել որպես գնի մակարդակը ձևավորող գործոններ: Հայտնի է, որ արտադրության գործոնների համակարգում առաջնային դերը պատկանում է մարդկային գործոնին: Գնի մակարդակի ձևավորման գործում աշխատանքի գործոնը ներկայացնում է մարդու ֆիզիկական ու մտավոր կարողությունների ամբողջությունը, աշխատանք կատարելու նրա ունակությունը: Արտադրության այդ կարևոր գործոնի օգտագործման դիմաց կատարվող ամբողջ վճարները՝ որպես աշխատուժի օգտագործման գին, ամբողջությամբ ներառվում են գնի մեջ: Աշխատանքային ծախսումների մակարդակը գնի կազմում կապված է ոչ միայն աշխատողների բացարձակ թվաքանակից, այլև կրթական, մասնագիտական հմտությունից և ունակության աստիճանից: Ցանկացած ապրանքի արտադրության գործընթացում որքան շատ աշխատուժ օգտագործվի, որքան բարձր լինի

կրթական, մասնագիտական ունակությունների աստիճանը, այնքան զնի կազմում մեծ կլինի աշխատանքային ծախսումների բաժինը:

Գնի մակարդակի ձևավորման վրա ազդող հաջորդ գործոնը, այսպես կոչված, իրային կամ կապիտալի գործոնն է: Այդ գործոնի շնորհիվ ձևավորվում է առարկայական աշխատանքի՝ աշխատանքի միջոցների ամբողջությունը: Եթե աշխատանքի առարկաներին առնչվող ծախսումները դիտվում են որպես գնի ձևավորման ուղղակի ծախսումներ, ապա աշխատանքի միջոցների ծախսումները գնի կազմում ներառվում են իբրև անուղղակի ծախսումներ: Գյուղատնտեսական արտադրանքների արտադրության բնագավառում գների ձևավորման նշված գործոններից բացի հաշվի են առնվում նաև զուտ հողի գործոնը (որի օգտագործման դիմաց վճարները նույնպես ընդգրկվում են գնի կազմում) և բնակլիմայական պայմանների ազդեցությունը (որը անուղղակիորեն դարձյալ ազդում է գնի վրա):

Արտադրության նշված գործոններով պայմանավորված գնի փոփոխությունը կախված է արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակից և գիտության զարգացման արդյունքում այդ գործոնների կրած փոփոխություններից: Հետևաբար, գնի կազմում այդ գործոններով պայմանավորված ծախսումների մակարդակը մշտապես փոխվում է, որը առավել ցայտուն ձևով դրսևորվում է երկարատև ժամանակում: Գների մակարդակի վրա որոշակի ներգործություն է ունենում նաև բնական գործոնը՝ կապված բնական ռեսուրսների առկայության, դրանց արդյունահանման եղանակների կատարելագործման հետ: Այդ է պատճառը, որ արդյունահանող արդյունաբերության զարգացման մակարդակով պայմանավորված՝ բնական ռեսուրսների արտադրության և դրանց իրացման ծախսերը որոշիչ դեր են կատարում վերամշակող արդյունաբերության արտադրանքների գների ձևավորման գործում:

Քանի որ Հայաստանի Հանրապետությունը ապահովված չէ անհրաժեշտ բնական ռեսուրսներով, ուստի ամբողջ վերամշակող արդյունաբերությունը գործում է հիմնականում բերովի ռեսուրսների հիմքի վրա, որի պատճառով էլ գների կազմում նյութական ծախսումները բավականին մեծ են լինում: Գների մակարդակի վրա ազդում են նաև արտադրված արտադրանքի՝ երկրի տարբեր շրջանների միջև բաշխման կազմակերպման հետ կապված ծախսումները, որոնք նույնպես մեծացնում են ապրանքների գները: Տնտեսագիտության մեջ դա դիտարկվում է որպես աշխարհագրական գործոն:

Շուկայական տնտեսությունում նշված բոլոր գործոնները ազդում են ոչ միայն գների մակարդակի ձևավորման, այլև, դրանով պայմանավորված, արտադրանքի արտադրության մասշտաբների վրա, որոնք ինքնակարգավորվում են պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության միջոցով:

Գինը արժեքից շեղող գործոններ: Գների մակարդակի վրա ազդող գործոնների երկրորդ խումբը ընդգրկում է գինն արժեքից շեղող գործոններ՝

1. արտադրանքի սպառողական հատկանիշների փոփոխություններ,

2. պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության փոփոխություններ,

3. սոցիալական գործոններ:

Գինն արժեքից շեղող առաջին գործոնը կապված է արտադրանքների սպառողական հատկանիշների փոփոխության հետ և բնութագրում է բարիքի օգտակարության աստիճանը: Այն միաժամանակ ներառում է արտադրանքների առանձին խմբերի ինչպես որակական, այնպես էլ փոխադարձ փոխարինելիության հանգամանքը: Որպեսզի գները նպաստեն բարձր որակ ունեցող արտադրանքի թողարկմանը, պահանջվում է շուկայական գների միջոցով ապահովել յուրաքանչյուր ապրանքատեսակի երկու կողմերի՝ արժեքի և սպառողական արժեքի միասնությունը: Դա նշանակում է, որ տարբեր որակ ունեցող ապրանքների գները պետք է համապատասխանեն դրանց հասարակական օգտակարությանը, քանի որ միայն շուկայում է սպառողական արժեքը դրսևորվում փոխանակային արժեքի տեսքով: Ճիշտ է, արժեքը ձևավորվում է արտադրության և շրջանառության գործընթացում, սակայն դրա օգտակարության աստիճանը բացահայտվում և գնահատվում է միայն շուկայում, որտեղ ձևավորվում է փոխանակային արժեքը: Բանն այն է, որ արժեքն ապրանքի օգտակար հատկություններից առանձին գոյություն չունի: Ուստի գները սահմանելիս պահանջվում է ձեռնարկություններից հաշվի առնել ապրանքի սպառողական բոլոր հատկանիշները, սահմանային օգտակարության աստիճանը: Որքան բարձրանում է ապրանքի օգտակարության աստիճանը, այնքան, դրա որակական հատկանիշների բարելավմանը զուգընթաց, գներն ավելի մեծ չափով են շեղվում արժեքից: Արժեքից գների շեղման գործոնը տնտեսագիտության բնագավառում առավել հանգամանորեն հետազոտել և լուսաբանել է անգլիացի հայտնի տնտեսագետ Ա. Մարշալը: Նա, ընդունելով սահմանային օգտակարության տեսության միակողմանիությունը, դրան միացրեց նաև սպառողական շուկայում պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերակցությունը, որը ազատ մրցակցության պայմաններում ազդում է գնի՝ արժեքից շեղման վրա: Հետևաբար, գներն արժեքից շեղող հաջորդ գործոնը պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության փոփոխությունն է:

Այստեղ հարկ ենք համարում ընդգծել, որ պահանջարկի և առաջարկի միջև համապատասխանություն ստեղծելու նպատակով գները կարելի է օգտագործել միայն հետևյալ դեպքում.

- ◆ երբ հնարավոր չէ տվյալ ապրանքի արտադրությունն անմիջապես ընդլայնել և հավասարեցնել պահանջարկին,
- ◆ երբ պահանջարկը ոչ միայն բավարարված է, այլև՝ հագեցված, այսինքն՝ արտադրված է ավելին, քան անհրաժեշտ է,
- ◆ երբ որոշ ապրանքներ ունեն արտադրության և իրացման սեզոնային բնույթ:

Գինն արժեքից շեղող հաջորդ գործոնների խումբը ներառում է *սոցիալական խնդիրները*: Հաճախ գինն օգտագործվում է համապատասխան նշանակություն ունեցող սոցիալական խնդիրների լուծման, սոցիալապես անպաշտպան խմբերի կարիքների բավարարման, առանձին քա-

ղաքացիներին արտոնյալ պայմաններով ապրանքների տրամադրման նպատակով և այլն: Որքան նշված ուղղություններով պետության կողմից իրականացվող միջոցառումների շրջանակները ընդլայնվեն, այնքան բնակչության որոշ խմբերի ապրելակերպը կբարելավվի, և առավել մեծ չափով կգնահատվեն ու կպաշտպանվեն մարդու իրավունքները տվյալ երկրում:

Տնտեսական քաղաքականության հետ կապված գործոններ: Պետության տնտեսական քաղաքականության բաղկացուցիչ մասը կազմում է գների ռազմավարությունը, որի ճիշտ և ժամանակին իրականացումը որոշիչ դեր է կատարում երկրի սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման գործում: Գործոնների այս խմբի առանձնահատկությունն արտահայտվում է նրանում, որ յուրաքանչյուր երկրում, ելնելով տնտեսական իրավիճակից, կառավարությունն ընդունում է համապատասխան որոշումներ, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի ձևով առնչվում են գների հետ և կարող են ներգործել դրանց բարձրացման կամ իջեցման վրա: Ինչպես տնտեսության կայունացման համար անհրաժեշտ ամեն մի գործունեություն, այնպես էլ գնագոյացման ռազմավարությունը սկսվում է որոշակի նպատակային խնդիրների որոշմամբ և ավարտվում այդ նպատակների իրականացման համար անհրաժեշտ մեխանիզմների մշակմամբ: Դեռ ավելին, գնագոյացման ռազմավարության նպատակային խնդիրների մշակումը պետք է զուգակցվի տնտեսական բնագավառի մյուս բոլոր խնդիրների և, մասնավորապես, ձեռնարկությունների նպատակային խնդիրների ու պետության շահերի հետ: Գնագոյացման ռազմավարության նպատակային խնդիրների մշակումը միանգամյա բնույթ չունի: Այն մշտապես վերանայվում և փոփոխվում է՝ կապված մրցակցության միջավայրի փոփոխության, արտադրության ռազմավարության կառուցվածքային տեղաշարժերի, նոր արտադրատեսակների յուրացման, ծախսերի փոփոխության, կառավարության կողմից կիրառվող նոր տնտեսական, հարկաբյուջետային ու ֆինանսավարկային քաղաքականության հետ: Շուկայական տնտեսությունում գնագոյացման ռազմավարության արդյունավետությունը կարելի է գնահատել և հիմնավորել տնտեսության տարբեր բնագավառներում գների փոփոխության աստիճանով, իրացնող սուբյեկտների կողմից ստացվող շահույթի, ապրանքների վրա պարբերաբար սահմանվող զեղչերի մակարդակներով, գների հարկադրաբար իջեցման կամ բարձրացման չափով և այլն: Գնագոյացման ռազմավարության նպատակային խնդիրները կարող են լինել առանձին ձեռնարկությունների գործունեության շրջանակներում՝ կապված դրանց նպատակային խնդիրների տարբերությունների հետ: Այսպես, օրինակ, ձեռնարկություններից մի քանիստն գնագոյացման ռազմավարության նպատակը կարող է կապված լինել արտադրանքի իրացման, մյուսներինը՝ առկա իրավիճակի, մեկ այլ խմբինը՝ շուկայում դիրքի ամրապնդման, առավելագույն շահույթի ստացման հետ: Արտադրանքի իրացման հետ կապված նպատակային խնդիրը գնագոյացման ռազմավարության միջոցով լուծելու համար ձեռնարկությունը ձգտում է ավելացնել շուկայում իրացման ծավալի իր բաժինը: Այդ ռազմավարությունը կարող է դրական արդյունք

ապահովել միայն այն դեպքում, երբ սպառողները զգայուն են գնի նկատմամբ, ցածր գները վանում են հնարավոր մրցակիցներին, արտադրության ծավալը երաշխավորում է բավականին խնայողություն, ընդլայնվում են ձեռնարկության սպառողական շուկայի շրջանակները և այլն: Գնագոյացման ռազմավարության արդյունավետ կազմակերպման շնորհիվ ստացված առավելագույն շահույթը ձեռնարկությունները կարող են օգտագործել նպատակային մյուս խնդիրների լուծման համար: Առանձին ձեռնարկությունների համար ռազմավարության նպատակային խնդիր է համարվում ոչ այնքան հարաբերական, որքան բացարձակ շահույթի ստացումը: Նման ռազմավարության դեպքում նույնիսկ մենաշնորհային ձեռնարկությունը կարող է սահմանել ցածր շուկայական գին, որն իրացված արտադրանքի քանակի ավելացման հաշվին երաշխավորում է առավելագույն շահույթ:

17.6. Շահույթի և շահութաբերության ցուցանիշները և դրանց վրա ազդող գործոնները

Շահույթը, որպես տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության արդյունավետությունը բնութագրող կարևոր ցուցանիշ, իրենից ներկայացնում է զուտ եկամտի մի մասը, որը ձևավորվում է արտադրական գործընթացում և իրացվում է շրջանառության ոլորտում: Արտադրանքի իրացումից հետո զուտ եկամուտը ստանում է շահույթի ձև: Դա նշանակում է, որ շահույթն արտադրանքի իրացումից ստացված զուտ հասույթի և ընդհանուր ծախսերի տարբերությունն է: Բացի արտադրանքի իրացումից, յուրաքանչյուր ձեռնարկություն ֆինանսական արդյունքներ կարող է ստանալ նաև գործառնական և ոչ գործառնական գործունեությունից: Շահույթը, որպես սեփականության տարբեր ձևերի վրա հիմնված ձեռնարկությունների դրամական եկամուտների հիմնական ձև, արտահայտում է որոշակի հարաբերություններ: Շուկայական տնտեսության պայմաններում յուրաքանչյուր ձեռնարկության շահութաբեր աշխատանքը ազատ մրցակցության և ազատ ձեռնարկատիրական գործունեության ծավալման պայմաններում դիտվում է իբրև օբյեկտիվ անհրաժեշտություն և համարվում է շուկայական հարաբերությունների կարգավորման ու զարգացման առանցքը: Շուկայական հարաբերություններին անցման փուլում, շահույթի՝ որպես կարևոր տնտեսական լծակի դերն ավելի է մեծանում՝ կապված ազատ մրցակցության և ազատ ձեռնարկատիրական գործունեության ծավալման ու ազատ գնագոյացման նոր քաղաքականության իրականացման հետ:

Քանի որ շահույթը դիտվում է յուրաքանչյուր ձեռնարկության տնտեսական գործունեության հիմնական արդյունքներից մեկը, ուստի գործունեության ֆինանսավորման համար շահույթի առկայությունը ստեղծում է կայուն հիմք, որը ձեռնարկությանը հնարավորություն է տալիս իրականացնել ընդլայնված վերարտադրություն, բավարարել անձնակազմի և

գործարարների պահանջները, կատարել բյուջեի, բանկերի և այլ կազմակերպությունների նկատմամբ ունեցած պարտավորությունները: Տընտեսության մասշտաբով շահույթի՝ որպես կարևոր տնտեսական արդյունքի ունեցած դերն ու նշանակությունը ամենից առաջ արտահայտվում է նրա գործառույթների միջոցով:

Շահույթը, որպես կարևոր արժեքային ցուցանիշ, բնութագրում է առանձին ապրանք արտադրողների և այն իրացնողների տնտեսական և առևտրական գործառնությունների ծավալման վերջնական արդյունքները: Դա նշանակում է, որ շահույթը իրականացնում է արտադրական և առևտրական գործունեության վերջնական արդյունքները գնահատող գործառույթ: Շահույթի հաջորդ գործառույթը արտահայտվում է նրանում, որ դրա միջոցով է իրականացվում տնտեսությունում ստեղծված զուտ եկամտի մի մասի բաշխման գործընթացը: Դրա շնորհիվ է ձևավորվում ինչպես պետական բյուջեի, այնպես էլ ֆինանսական ամփոփ հաշվեկշռի եկամուտների զգալի մասը: Դրանով իսկ շահույթը իրականացնում է բաշխման գործառույթ: Շահույթի ընդհանրացնող գործառույթն արտահայտվում է նրանում, որ կարգավորվում է սեփականության տարբեր ձևերի վրա հիմնված ձեռնարկությունների և պետության միջև շահերի հիմնավոր զուգակցումը: Ի դեպ, պետք է նշել, որ շահույթի այդ գործառույթները գործում են ոչ թե միմյանցից մեկուսացված, անջատ-անջատ, այլ՝ սերտ փոխկապվածության պայմաններում:

Յուրաքանչյուր ձեռնարկություն, կազմակերպություն արտադրական և սպասարկման գործունեության ֆինանսական արդյունքների գնահատման, վերլուծության ժամանակ օգտագործում է շահույթի հետևյալ ցուցանիշները.

- ◆ համախառն շահույթ,
- ◆ այլ գործառնությունից ստացվող շահույթ,
- ◆ ոչ գործառնական գործունեությունից ստացվող շահույթ,
- ◆ սովորական գործունեությունից ստացվող շահույթ,
- ◆ արտասովոր դեպքերից ստացվող շահույթ,
- ◆ զուտ շահույթ մինչև հարկումը,
- ◆ զուտ շահույթ հարկումից հետո :

Համախառն շահույթը իրենից ներկայացնում է արտադրանքի իրացումից ստացված զուտ հասույթի և ծախսերի տարբերությունը:

Գործառնական այլ գործունեությունից շահույթը ներկայացնում է արտադրանքի իրացումից ստացված շահույթի և գործառնական այլ եկամուտների ու գործառնական ծախսերի հանրագումարը.

$$\text{ԳԳՇ} = \text{ԱԻՇ} + \text{ԳԵ} + \text{ԳԾ}$$

Ձեռնարկության ֆինանսական արդյունքների մեծության վրա զգալի ներգործություն են ունենում նաև արտադրանքի իրացման հետ չկապված գործառնական այլ գործունեությունից ստացված եկամուտներն ու ծախսերը: Որպես կանոն, գործառնական այլ գործունեությունից ձեռնարկության կողմից ֆինանսական արդյունքներ կարող են ձեռք բերվել զանազան ակտիվների վաճառքից, վարձակալության տրված հիմնական

միջոցներից, տույժերից ու տուգանքներից դուրս գրված դեբիտորական և կրեդիտորական պարտքերից և դրանց մարումից, խոտանված արտադրանքի հետ կապված ծախսերից, հիմնական միջոցների լուծարման ծախսերից և այլ եկամուտներից ու ծախսերից:

Ոչ գործառնական շահույթը ներկայացնում է կազմակերպության ոչ գործառնական գործունեությունից ստացված եկամուտների ու ոչ գործառնական գործունեության ծախսերի տարբերությունը:

Սովորական գործունեությունից ստացվող շահույթը ներկայացնում է գործառնական գործունեությունից ստացվող շահույթի և ոչ գործառնական գործունեությունից ստացվող շահույթի գումարը:

Արտասովոր դեպքերից ստացվող շահույթի մեծությունը իրենից ներկայացնում է այն եկամուտների ծախսերի դրական տարբերությունը, որը կապված չէ տվյալ ձեռնարկության գործունեության հետ, և որի առաջացումը կրում է անսպասելի բնույթ:

Ձուտ շահույթը մինչև հարկվելը ներկայացնում է սովորական գործունեությունից ստացվող շահույթի և արտասովոր դեպքերից ստացվող շահույթի հանրագումարը:

Ձեռնարկության ստացված զուտ շահույթը ենթակա է հարկման: Հարկվող շահույթի և շահութահարկի գումարի որոշման կարգը սահմանված է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունված «Շահութահարկի մասին» օրենքով և ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության ու ՀՀ եկամուտների նախարարության կողմից մշակված «Շահութահարկի հաշվարկման և բյուջեի վճարման» կարգի մասին հրահանգով:

Ձուտ շահույթը հարկումից հետո կամ ձեռնարկության մնացորդային շահույթը իրենից ներկայացնում է մինչև հարկումը ստացված զուտ շահույթի և գործող մեթոդիկայով հաշվարկված շահութահարկի տարբերությունը:

Սովորաբար ձեռնարկության տրամադրության տակ թողնված շահույթը, համաձայն հաստատված նորմատիվների, օգտագործում են կուտակման հիմնադրամի (50%), սպառման հիմնադրամի (30%), պահուստային շահաբաժինների (14%) և այլ ֆոնդերի (6%) ձևավորման համար: Բացի դրանից, շահույթը օգտագործվում է կապիտալ ներդրումների ուղղությամբ նախատեսվող ծախսերը և ձեռնարկության այլ ակտիվների աճը ֆինանսավորելու համար:

Շահութաբերության ցուցանիշը, գործող մեթոդիկայի համաձայն, հաշվարկվում է երկու եղանակով. նախ՝ ստացված շահույթի և արտադրության ծախսերի հարաբերությամբ՝ ինչպես ամբողջ ձեռնարկության մասշտաբով, այնպես էլ միավոր արտադրանքի հաշվով: Այս եղանակով որոշվում է միավոր ծախսերի դիմաց ստացվող շահույթի գումարը: Շահութաբերության ցուցանիշը հաշվարկվում է նաև շահույթի գումարի և արտադրական ֆոնդերի հարաբերությամբ: Այս եղանակով շահութաբերության հաշվարկման միջոցով որոշվում է արտադրական ֆոնդերի դիմաց ստացվող շահույթը և բնութագրում այդ ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետությունը: Բանն այն է, որ գնի կազմում շահույթի ծավալը, որի առավելագույնին են ձգտում բոլոր արտադրողները, սահմանա-

փակվում է շահութաբերության՝ պետության կողմից սահմանված մակարդակով: Դա նշանակում է, որ շահութաբերության սահմանային մակարդակի սահմանման միջոցով պետությունը արգելակում է գնի բարձրացումը: Անշուշտ, գնի աճի՝ այս սկզբունքով սահմանափակումը պակաս արդյունավետ է, քան դրա հաստատագրումը: Շահույթի կառուցվածքում բարձր տեսակարար կշիռ ունի արտադրանքի իրացումից ստացված շահույթը, որը, ըստ Ճյուդերի, տատանվում է 80-85%-ի շրջանակներում: Շահույթի ծավալի վրա ազդող նշված գործոնները, ըստ նշանակության և առանձնահատկության, դասակարգվում են.

- ♦ արտադրանքի իրացման շուկայական գների փոփոխության հետ կապված գործոնների,

- ♦ արտադրության և առաքման ծախսերի փոփոխության հետ կապված գործոնների,

- ♦ արտադրանքի ծավալի աճի, տեսականու կառուցվածքի փոփոխության գործոնների:

Շուկայական գների փոփոխության ազդեցությունը շահույթի ծավալի վրա որոշելու համար անհրաժեշտ է փաստացի ստացված հասույթը համադրել նախատեսված հասույթի հետ, որը կազմակերպությունը կիրացնի գործող կայուն շուկայական գներով՝ արտադրանքի փաստացի իրացման ծավալի դիմաց: Այսպես, եթե ձեռնարկության պլանով նախատեսվում է հասույթ՝ 40.4 մլն դրամ, իսկ փաստացի ստացված հասույթը կազմել է 41.4 մլն դրամ, նշանակում է՝ նախատեսված գնի դեպքում ձեռնարկությունը կստանա 1.0 մլն դրամ ավելի հասույթ: Եթե շուկայական գինը աճի, մյուս հավասար պայմաններում կավելանա նաև ստացվող շահույթի գումարը: Եթե արտադրանքի իրացումից ստացվող շահույթը հավասար է՝ \bar{C} ,

ապա շահույթի հավելաճը կկազմի.

$$\Delta C = (q_1 - \bar{C}_1) \times U_1 - (q_0 - \bar{C}_0) \times U_0,$$

որտեղ՝

q - ն արտադրանքի գինն է,

\bar{C} - ն՝ միավոր արտադրանքի վրա կատարվող ծախսերը,

U - ն՝ արտադրանքի քանակը:

Այստեղից հետևում է, որ.

ա) Արտադրության ծավալի կրճատման հաշվին ստացվող շահույթի հավելաճը կհաշվարկվի.

$$\Delta C_1 = (\bar{C}_1 - \bar{C}_0) \times U_1,$$

որտեղ՝

\bar{C}_1 - ն ընթացիկ տարվա ծախսերն են,

\bar{C}_0 - ն՝ հաշվետու տարվա ծախսերը,

U_1 - ն՝ ընթացիկ տարում արտադրված արտադրանքի ծավալը:

բ) Արտադրության ծավալի աճի հաշվին ստացված շահույթի աճը կհաշվարկվի.

$$\Delta C_2 = (q_0 - \bar{C}_0) \times (U_1 - U_0),$$

որտեղ՝

q_0 - ն հաշվետու տարում իրացված արտադրանքի ազատ շուկայական գինն է,

U_0 - ն հաշվետու տարում արտադրված արտադրանքի ծավալը:

գ) Արտադրանքի իրացման գնի բարձրացման հաշվին ստացված շահույթի հավելաճը կհաշվարկվի.

$$\Delta C_3 = (q_1 - q_0) \times U_1,$$

որտեղ՝

q_1 - ն ընթացիկ տարում իրացված արտադրանքի ազատ շուկայական բարձրացված գինն է:

Ա մ փ ո փ ու մ

1. Որքան էլ ազատ մրցակցության պայմաններում շուկան օժտված լինի գների ինքնակարգավորման գործառնությով, այնուամենայնիվ, գների պետական կարգավորումը ոչ միայն կարևոր է, այլև օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է:

2. Ազատ գնագոյացմանն ու ազատ մրցակցությանը զուգընթաց, տնտեսական լծակների միջոցով պետությունը պարտավոր է կարգավորել գնային քաղաքականությունը:

3. Գնային մակրոտնտեսական կարգավորման հիմնախնդիրները հաջողությամբ կարող են լուծվել ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի մեթոդների պահանջների՝ ըստ ամենայնի գնահատման միջոցով:

4. Գնագոյացման կարգավորման ուղղությամբ պետության աջակցությունը ոչնչով չի հակասում շուկայական մեխանիզմի պահանջներին և որոշիչ դեր է կատարում տնտեսավարող սուբյեկտների շահերի զուգակցման գործում:

5. Չնայած շուկայական հարաբերությունների ոլորտում գործում են գների տարբեր տեսակներ, որոնց ամբողջությունը ներկայացնում է գների համակարգ, այնուամենայնիվ, դրանք սերտ փոխկապակցված են միմյանց հետ, և մի մասը հիմք է հանդիսանում մյուսների ձևավորման համար:

6. Առանց գնագոյացման մեթոդների ու սկզբունքների խորը իմացության հնարավոր չէ պարզել պահանջարկի, առաջարկի հարաբերակցության ու գնագոյացման միջև գոյություն ունեցող օրինաչափություններն ու գնագոյացման վրա ազդող գործոնները:

7. Գնագոյացման մեխանիզմի կարգավորման ու բովանդակության պարզաբանման համար կարևոր է գների հիմնական գործառնությունների ուսումնասիրությունը, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձնահատկությունը:

8. Գների ձևավորման հիմնախնդիրների համակարգում առանձնահատուկ նշանակություն ունեն գնագոյացնող գործոնների հետազոտությունն ու հիմնավորումը:

9. Շահույթը՝ որպես տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության արդյունավետությունը բնութագրող կարևոր ցուցանիշ, իրենից ներկայացնում է զուտ եկամտի մի մասը, որը ձևավորվում է արտադրության գործընթացում և իրացվում է շրջանառության ոլորտում:

10. Ձեռնարկության տրամադրության տակ թողնված շահույթը, ըստ հաստատված նորմատիվների, օգտագործվում է կուտակման հիմնադրամի (50%), սպառման հիմնադրամի (30%), պահուստային շահաբաժինների (14%) և այլ ֆոնդերի (6%) ձևավորման համար:

11. Շահութաբերության ցուցանիշը, ըստ գործող մեթոդիկայի ներկայեղանակի, մի դեպքում հաշվարկվում է շահույթի և արտադրության ծախսերի հարաբերությամբ, մյուս դեպքում՝ շահույթի և արտադրական ֆոնդերի հարաբերությամբ:

Հիմնական հասկացություններ

Արժեք
Գին
Գնագոյացում
Գնային խտրականություն
Ուղղակի մեթոդ
Անուղղակի մեթոդ
Մրցակցություն
Ծախսեր
Շուկա
Շուկայական գին
Բորսայական գնանշումներ
Հաստատուն գներ
Սեզոնային գներ
Պայմանագրային գներ
Ֆրանկո
Համաշխարհային գին
Ծախսեր
Նորմաներ
Անվնասաբերություն
Նպատակային շահույթ
Արժեքավորման մեթոդ
Գործառույթ
Խթանող գործառույթ
Բաշխում
Վերաբաշխում
Պահանջարկ
Առաջարկ
Շահույթ
Շահութաբերություն
Զուտ շահույթ
Համախառն շահույթ
Գործառնական
Ոչ գործառնական

Հարցեր կրկնության համար

1. Ի՞նչ մեթոդներով է կարգավորվում գինը:
2. Ո՞րն է գնի կարգավորման ուղղակի մեթոդի էությունը:
3. Ո՞րն է գնի կարգավորման անուղղակի մեթոդի էությունը:
4. Ի՞նչ ենք հասկանում գների համակարգ ասելով:
5. Որո՞նք են գների տեսակները՝ ըստ շրջանառության սպասարկման:
6. Ըստ ժամանակի՝ ի՞նչ գների տեսակներ կան:
7. Ըստ մատակարարման և իրացման բնույթի՝ գների ի՞նչ տեսակներ կան:
8. Ինչպե՞ս է ձևավորվում մեծածախ գինը:
9. Ինչպե՞ս է ձևավորվում մանրածախ գինը:
10. Ի՞նչ է նշանակում «ֆրանկո» հասկացությունը:
11. Որո՞նք են գնագոյացման սկզբունքները:
12. Որո՞նք են գնագոյացման մեթոդները:
13. Որո՞նք են գների գործառնությունները:
14. Որո՞նք են գների վրա ազդող գործոնները և ի՞նչ սկզբունքով են դասակարգվում:
15. Որո՞նք են գինը արժեքից շեղող գործոնները:
16. Հիմնավորել գների խթանող ֆունկցիայի էությունը փաստացի նյութերով:
17. Հիմնավորել կառավարության ընդունած որոշումների ու գնագոյացման ռազմավարության փոխկապվածությունը և սոցիալ-տնտեսական նշանակությունը:
18. Ըստ ծախսման ուղղությունների՝ հիմնավորել ծախսային մեթոդի էությունը փաստացի նյութերով:
19. Ինչպե՞ս հաշվարկել իրացումից ստացված շահույթը կամ համախառն շահույթը:
20. Ինչպե՞ս որոշել զուտ շահույթը:
21. Ինչպե՞ս որոշել գործառնական գործունեությունից և ոչ գործառնական գործունեությունից ստացվող շահույթը:
22. Ինչպե՞ս որոշել արտասովոր դեպքերից ստացվող շահույթի գումարը:
23. Ի՞նչ ուղղություններով և ի՞նչ նորմատիվներով է բաշխվում զուտ շահույթը :
24. Ինչպիսի՞ն է շահութաբերության ցուցանիշը և ի՞նչ եղանակով է որոշվում:
25. Հաշվարկել շահութաբերության ցուցանիշը՝ ըստ արտադրության ծախսերի:
26. Հաշվարկել շահութաբերության ցուցանիշը՝ ըստ արտադրական ֆոնդերի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Առաջաբան.....</i>	3
Գլուխ 1. Մակրոտնտեսական կարգավորման առարկան և խնդիրները	5
1.1. Տնտեսական համակարգի էությունը և առանձնահատուկ գծերը.....	5
1.2. Շուկայական տնտեսության առանձնահատկությունները և անկատարությունը	13
1.3. Մակրոտնտեսական պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը	18
1.4. Պետության տնտեսական գործունեության հիմնական բնագավառները և գործառույթները	21
1.5. Պետության դերին վերաբերող տեսությունները, դրանց առանձնահատկությունները և բնորոշ գծերը	23
1.6. Մակրոտնտեսական կարգավորման ուսումնասիրության առարկան, օբյեկտը, նպատակները և ազդեցության լծակները	26
1.7. Մակրոտնտեսական կարգավորումը և տնտեսական օրենքները	30
1.8. Մակրոտնտեսական կարգավորման խնդիրները.....	33
Ամփոփում.....	37
Հիմնական հասկացություններ.....	38
Հարցեր կրկնության համար.....	39
 Գլուխ 2. Մակրոտնտեսական կարգավորման մեթոդաբանությունը	40
2.1. Մակրոէկոնոմիկայի ծագումը, անհրաժեշտ նախադրյալները և սկզբունքները.....	40
2.2. Մակրոտնտեսական վերլուծության ուղղությունները	44
2.3. Տնտեսության պետական կարգավորման մեթոդները	47
2.4. Տնտեսական մոդելներ, պաշարներ և հոսքեր.....	52
2.5. Մակրոտնտեսական ցուցանիշներին ներկայացվող պահանջները և հաշվարկման կարգը	54
2.6. Կենսամակարդակի ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման կարգը	60
2.7. Գործազրկությունը և դրա մակարդակի հաշվարկումը:	
Օուկենի օրենքը	62
Ամփոփում.....	64
Հիմնական հասկացություններ.....	65
Հարցեր կրկնության համար.....	66

Գլուխ. 3. ՀՀ Մակրոտնտեսական կարգավորման պետական մարմինները, դրանց գործառույթները	67
3.1. ՀՀ կառավարման մարմինների կազմակերպական կառուցվածքը.....	67
3.2. ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության կառուցվածքը և գործառույթները	70
3.3. ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության կառուցվածքը և գործառույթները	73
3.4. ՀՀ ճյուղային նախարարությունների և գերատեսչությունների գործառույթները	75
3.5. Կառավարման տարածքային մարմինները և դրանց տնտեսության մակրոտնտեսական կարգավորման գործառույթները	78
Ամփոփում.....	81
Հիմնական հասկացություններ	81
Հարցեր կրկնության համար.....	82
 Գլուխ 4. Մակրոտնտեսական քաղաքականությունը և սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը	83
4.1. Տնտեսական տատանումների էությունը և պատճառները	83
4.2. Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոփոխությունները կարճ և երկար ժամկետներում.....	87
4.3. Տնտեսության կայունացման քաղաքականությունը	95
4.4. Մակրոտնտեսական կարգավորման քաղաքականությունը .	99
4.4.1. Ակտիվ, թե՛ պասիվ տնտեսական քաղաքականություն	100
4.4.2. Տնտեսական քաղաքականության կայունության անհրաժեշտությունը	103
4.5. Ազգային տնտեսության բնութագիրը և կազմակերպման ռազմավարությունը.....	104
4.6. Սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի էությունը և դասակարգումը	110
4.7. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական ծրագրի մշակման և ընդունման կարգը, ծրագրի բաժիններն ու ցուցանիշները	114
Ամփոփում.....	117
Հիմնական հասկացություններ.....	118
Հարցեր կրկնության համար.....	118
 Գլուխ. 5. Ազգային արդյունքի արտադրությունը, բաշխումը և օգտագործումը.....	119
5.1. Ապրանքների և փողի շրջանառությունը տնտեսությունում	119
5.2. Ապրանքների և ծառայությունների արտադրությունը: Արտադրական ֆունկցիա	121
5.3. Ամբողջական եկամտի բաշխումը	122
5.4. Ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկը	130
5.5. Հավասարակշռությունը ապրանքների և ֆինանսական	

շուկաներում: Հավասարակշռված տոկոսադրույքը.....	133
Ամփոփում	138
Հիմնական հասկացություններ.....	139
Հարցեր կրկնության համար	140
Գլուխ 6. Տնտեսական աճ և արդյունավետություն	141
6.1. Տնտեսական աճ հասկացությունը և դրա էությունը.....	141
6.2. Տնտեսական աճի գործոնները.....	146
6.3. Տնտեսական աճի մոդելավորումը	149
6.4. Բնակչության աճը և դրա ազդեցությունը կապիտալի կայուն պաշարի վրա	159
6.5. Տեխնոլոգիական առաջադիմության ազդեցությունը	160
6.6. Տնտեսական աճի պետական կարգավորումը	165
Ամփոփում.....	168
Հիմնական հասկացություններ.....	169
Հարցեր կրկնության համար.....	169
Գլուխ 7. Մակրոտնտեսական քաղաքականությունը արտադրության ճյուղերում	170
7.1. Արդյունաբերական քաղաքականություն.....	170
7.2. Արդյունաբերության զարգացման ծրագրի խնդիրները, բաժինները և ցուցանիշները	172
7.3. ՀՀ ագրարային քաղաքականությունը	180
7.4. ՀՀ ագրոպարենային ծրագրի բովանդակությունը և բաժինները	183
7.4.1. Գյուղատնտեսության զարգացման ենթածրագիրը	184
7.4.2. Սննդի և վերամշակող արդյունաբերության արտադ- րական ենթակառուցվածքի զարգացման խնդիրները	187
7.5. Ագրոպարենային համակարգի զարգացման ծրագրի ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման կարգը	188
7.6. Տրանսպորտի դերը և զարգացման խնդիրները	192
7.7. Տրանսպորտի ծրագրի ցուցանիշները և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան	194
7.8. Մակրոտնտեսական քաղաքականությունը ՀՀ կապի զարգացման բնագավառում	199
7.9. Կապիտալ շինարարության քաղաքականությունը և զարգացման խնդիրները	200
7.10. Կապիտալ շինարարության ծրագրի բաժինները և ցուցանիշները	202
Ամփոփում.....	206
Հիմնական հասկացություններ.....	207
Հարցեր կրկնության համար.....	208
Գլուխ 8. ՀՀ ներդրումային քաղաքականությունը	210
8.1. Ներդրումային քաղաքականության էությունը,	

խնդիրները, տարրերը	210
8.2. Ներդրումների դերը ընդլայնված վերարտադրության գործում.....	214
8.3. Ներդրումների ֆինանսավորման աղբյուրները	217
8.4. Մասնավոր ներդրումների պետական խթանման լծակները.	220
8.5. Ներդրումները արտադրական ոլորտում	224
8.6. Ներդրումների տնտեսական արդյունավետության գնահատումը	233
Ամփոփում.....	238
Հիմնական հասկացություններ.....	239
Հարցեր կրկնության համար.....	239

Գլուխ 9. Արտաքին տնտեսական քաղաքականությունը և բաց տնտեսության զարգացման օրինաչափությունները

	240
9.1. Մակրոտնտեսական ցուցանիշների հաշվարկումը բաց տնտեսությունում.....	240
9.2. Կապիտալի և ապրանքների միջազգային հոսքերը	244
9.3. Արժույթի փոխանակային կուրսերը	250
9.4. ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերի բնույթը և արտաքին առևտրի զարգացման առնձնահատկությունները.....	258
Ամփոփում.....	263
Հիմնական հասկացություններ.....	264
Հարցեր կրկնության համար.....	264

Գլուխ 10. Սոցիալական քաղաքականություն

	265
10.1. Սոցիալական համակարգի կառուցվածքը ՀՀ-ում և այն բնութագրող ցուցանիշները.....	265
10.2. Բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և սոցիալական զարգացման ծրագրերը	272
10.3. Բնակչության եկամուտների ձևավորման աղբյուրները և դրանց կարգավորման պետական քաղաքականությունը...	278
10.3.1. Բնակչության իրական եկամուտների հաշվարկման կարգը.....	280
10.3.2. Բնակչության դրամական եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշռի կառուցվածքը և մշակման մեթոդիկան	281
10.4. Գիտատեխնիկական պետական քաղաքականությունը	283
10.5. Կրթության պետական քաղաքականությունը	286
10.6. Առողջապահության պետական կարգավորման խնդիր- ները և առողջապահության զարգացման ծրագրի բաժիններն ու ցուցանիշները	288
10.7. Մշակույթի և սպորտի զարգացման ծրագրերը	293
Ամփոփում.....	296
Հիմնական հասկացություններ.....	297
Հարցեր կրկնության համար.....	298

Գլուխ 11. Բնակչության զբաղվածության ապահովման մակրոտնտեսական քաղաքականությունը	299
11.1. Աշխատանքային ռեսուրսների բնութագիրը	299
11.2. Աշխատանքի շուկան և դրա ենթակառուցվածքները	302
11.3. Աշխատանքային ռեսուրսների հաշվեկշիռները	303
11.4. Գործազրկության բնական մակարդակը և դրա ձևերը	306
11.5. Զբաղվածության ապահովման պետական քաղաքականությունը	310
11.6. Կայուն իրական աշխատավարձը և սպասման գործազրկությունը	311
11.7. Աշխատանքի արտադրողականությունը և դրա աճի գործոնները	313
Ամփոփում	317
Հիմնական հասկացություններ	318
Հարցեր կրկնության համար	318
 Գլուխ 12. Դրամավարկային քաղաքականության խնդիրները ...	319
12.1. Փողի էությունը, գործառույթները և կառուցվածքը	319
12.2. Փողի քանակական տեսությունը	322
12.3. Փողի պահանջարկի ֆունկցիան և քանակական տեսության հավասարումը	324
12.4. Ինֆլյացիան և տոկոսադրույքը	326
12.5. Ինֆլյացիան և դրա առաջացման պատճառները	329
12.6. Դրամավարկային հարաբերությունների պետական կարգավորումը	338
12.7. Դրամավարկային քաղաքականության իրականացման մարմինները	340
Ամփոփում	343
Հիմնական հասկացություններ	345
Հարցեր կրկնության համար	345
 Գլուխ 13. Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը և ֆինանսական կարգավորումը	346
13.1. Ֆինանսների էությունը և ֆինանսական հարաբերությունների պետական կարգավորումը	346
13.2. Հարկերի էությունը և ՀՀ հարկային համակարգը	350
13.3. Խթանող հարկային քաղաքականությունը	355
13.4. Բյուջետային համակարգը և դրա դերը երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում	361
13.5. Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրները	365
13.6. Պետական պարտքը և դրա կարգավորման մեխանիզմը ...	368
Ամփոփում	371
Հիմնական հասկացություններ	372

Հարցեր կրկնության համար.....	373
Գլուխ 14. Մակրոտնտեսական կարճաժամկետ	
հավասարակշռություն: Ամբողջական պահանջարկ	375
14.1. IS-LM մոդելի ընդհանուր բնութագիրը	375
14.2. Ապրանքների և ծառայությունների շուկան: IS կորի կառուցումը.....	378
14.3. Փողի շուկան և LM կորի կառուցումը.....	385
14.4. Տնտեսական ակտիվության տատանումների բացատրությունը IS-LM մոդելի օգնությամբ.....	392
14.5. IS-LM մոդելը որպես ամբողջական պահանջարկի տեսություն	396
14.6. IS-LM մոդելը կարճ և երկար ժամկետներում	398
Ամփոփում.....	401
Հիմնական հասկացություններ.....	402
Հարցեր կրկնության համար.....	402
Գլուխ 15. Ամբողջական առաջարկ	403
15.1. Ամբողջական առաջարկի կորը և դրա մեկնաբանումները .	403
15.2. Ամբողջական առաջարկի քեյնսյան մոդելը	407
15.3. Ամբողջական առաջարկի կորի ձևավորման մեխանիզմը...	409
15.4. Ինֆլյացիայի և գործազրկության միջև ընտրության հիմնահարցը	414
15.5. Սպասումները ամբողջական առաջարկի մոդելում	417
15.6. Հիստերեզիս և նոր քեյնսականություն	425
Ամփոփում.....	427
Հիմնական հասկացություններ.....	428
Հարցեր կրկնության համար.....	428
Գլուխ 16. Մակրոտնտեսական կարճաժամկետ	
հավասարակշռությունը բաց տնտեսությունում	429
16.1. Մանդել-Ֆլեմինգի մոդելը և դրա օգնությամբ լուծվող խնդիրները	429
16.2. Փոքր բաց տնտեսությունը «լողացող» փոխանակային կուրսի դեպքում.....	432
16.3. Փոքր բաց տնտեսությունը հաստատագրված փոխանակային կուրսի պայմաններում	436
16.4. ՀՀ արժույթի փոխանակային կուրսը և դրա ձևավորման պայմանները.....	440
Ամփոփում.....	445
Հիմնական հասկացություններ.....	445
Հարցեր կրկնության համար.....	446
Գլուխ 17. Գնագոյացման մակրոտնտեսական կարգավորումը...	447
17.1. Գնագոյացման պետական կարգավորման հիմնախնդիրները	447

17.2. Գների համակարգը	448
17.3. Գնագոյացման սկզբունքներն ու մեթոդները	454
17.4. Գների գործառնությունները	458
17.5. Գնագոյացման վրա ազդող գործոնները և դրանց դասակարգումը	460
17.6. Շահույթի և շահութաբերության ցուցանիշները և դրանց վրա ազդող գործոնները	465
Ամփոփում	470
Հիմնական հասկացություններ	471
Հարցեր կրկնության համար	472